

JANOVICS JENŐ: A HUNYADI TÉRI SZÍNHÁZ

A kiadói tanács tagjai:

*Balázs Imre József
Cseke Péter
Horváth Andor
Kántor Lajos
Kelemen Hunor
Kovács Kiss Gyöngy
Lászlóffy Aladár
Selyem Zsuzsa*

JANOVICS JENŐ
A HUNYADI TÉRI SZÍNHÁZ

KORUNK BARÁTI TÁRSASÁG
KOMP-PRESS KIADÓ
Kolozsvár
2001

*Megjelent a budapesti Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma Milleniumi Alapja, illetve a Nemzeti
Kulturális Alapprogram támogatásával*

Szerkesztette, a szöveget gondozta: Kötő József

© Janovics Jenő örökösei, 2001

© Kötő József

ISBN 973-9373-27-5

KORUNK BARÁTI TÁRSASÁG

KOMP-PRESS KIADÓ

*Kolozsvár, E. Grigorescu u. 52.
Felelős kiadó: Cseke Péter
Telefon- és faxszám: 00-40-64-432154
Postacím: 3400 Cluj, C.P. 273, România*

*Korrektúra: Jancsik Pál, Kerekes György
Borító: Heim András
Számítógépes tördelés: Sass Gyöngyi
Alak:
Nyomdai ívek száma:
Készült:
ALUTUS Nyomda, Csíkszereda*

Régmúlt emlékek között tallózva

Janovics Jenőt 1919-ben, tizenhárom évi színházigazgatás után a hatalom arra kényszerítette, hogy hagyja el társulatával a Hunyadi téri színházat. A Hamletet játszották ott utolsó előadásként, a nagymonológót a cenzúra kihúzatta, csak azt mondhatta el Janovics: „Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés.” A cenzor törölte a darab utolsó jelenetét, Fortinbras diadalmas bevonulása elmaradt. Az előadás a Horatio karjaiban haldokló Hamlet utolsó szavaival végződött: „Én meghalok, te élsz. Győzd meg felőlem és igaz ügyem felől a kétkedőket.” Ezek voltak Janovics utolsó szavai a Hunyadi téri színházban 1919. szeptember 30-án. Pedig felajánlották neki, hogy továbbra is ott maradhat a román társulat igazgatójaként, föltéve, ha előbb leteszi a hűségesküt. Janovics nem tette le a hűségesküt.

1919. október 1-jén át kellett adnia a teljesen magánpénzből épült Hunyadi téri színházat. A „honfoglalók” az ő nevét nem vésették be abba a márvány emléktáblába, ami a Román Nemzeti Színház és Opera előcsarnokában van. Készítettői csak az 1919 után beiktatott két román igazgató, Aurel Buteanu és Pavel Constantin nevét örökítették meg.

1919 októberében Janovics társulatával átköltözik a magyar színjátszás mentsvárába, a Szamos-parti Színkörbe. Bért kellett fizetnie abban a színházban, amit ő építtetett saját kölcsönből.

Janovics több mint egy évtizedig bírja a kemény küzdelmet és ezalatt a magyar színjátszás fenntartására áldozza egész vagyonát, házát és értéktárgyait.

1932-ben hosszú időre megválnak a színházról. 1941-ben újabb sérelem éri: nem őt nevezik ki a visszakapott Hunyadi téri Nemzeti Színház igazgatójává.

A faji üldözés idején 1943-ban a Gestapo elől jóakarói Budapestre menekítették, és ott vészelték át az embervadászat kegyetlen korát.

1944. szeptember végén a front gyors közeledése miatt Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte a Nemzeti Színház társulata és az anyagi javak áttelepítését Budapestre.

1944. október végén a Hunyadi téri színházban „Városi Színház” néven magyar társulat alakult azokból a színészekből, akik Kolozsvárt maradván vállalták az újrakezdés megpróbáltatásait.

Janovics 1945 tavaszán visszatér Kolozsvárra, és átveszi a színház vezetését Kőműves Nagy Lajos rendezőtől. Huszonhat év után újra ő a Hunyadi téri színház igazgatója. Én tízhavi katonai szolgálat után, június 1-jén érkeztem vissza Kolozsvárra és csatlakoztam a helyben maradtakhoz.

A kolozsvári magyar színjátszás további sorsa 1945. augusztus 23-án dőlt el. A román kormány elismerte a Kolozsvári Magyar Színház állami

jellegét április elsejéig visszamenőleg; a következő év 1946. április 1-től a színház költségvetése az állami költségvetés része lesz, addig állami szubvenciókkal, segélyekkel pótolják a hiányokat. A Hunyadi téri színház épületének birtokba vétele ügyében a kormány hajthatatlan volt. 1945. október 22-én Janovicsot másodszer kényszerítették arra, hogy társulatával elhagyja azt az épületet, amelyet az ő elképzelése szerint építettek 1906-ban.

Az átköltözéssel egy időben a Szamos-parti színházban megkezdjük nemzeti drámánk, a Bánk bán próbáit a következő szereposztásban: II Endre: Lantos Béla, Gertrudis: Poór Lili, Bánk bán: Senkálzky Endre, Melinda: Koós Zsófia, Ottó: Flóra Jenő, Petur bán: Fekete Mihály, Mikhál bán: Csóka József, Simon bán: Várady Rudolf, Miska bán: Borovszky Oszkár, Izidora: Bara Margit, Solom: Szentes Ferenc, Tiborc: Réthelyi Ödön, a rendező: Janovics, aki a Biberach szerepét is próbálta.

A kényszerű átköltözködés izgalma, a bizonytalan jövő, a fűtetlen színpadi próbák mostoha körülményei és a színház megnyitásával járó gondok felőrölték igazgatónk szervezetét. 1945. november 16-án, 73 évesen a déli órákban elhunyt. Este már nem ölthette magára Biberach jelmezét, hogy maga építtette színházának deszkáira lépjen.

Janovics végakarata szerint „bármilyen történettel, 1945 novemberében Katona József születésének 154. évfordulójára emlékezve, nyissuk meg a kolozsvári magyar színjátszás 154. évadját...”

Utolsó kívánságát teljesítettük. Özvegye helyett Gertrudist Beness Ilona, az ő szerepét Perényi János játszotta a díszelőadáson.

Janovics megnyitóbeszédének félbemaradt sorait a jó barát, a származása miatt meghurcolt színész, Fekete Mihály olvasta fel: „A kultúra szabadságának ebben az új légkörében, mely a nagy világégés romjai fölött diadalmas erőre kapott, minden joga, lehetősége megvan, meg kell hogy legyen a magyar színésznek arra, hogy gátlás nélkül szolgálhassa anyanyelvén nemzeti művelődését, amely azonban csak akkor igazán érték, ha az általános emberi haladásnak szerves része.”

A 20. századi egyetemes magyar színjátszás kiemelkedő alakja, Janovics Jenő úgy él az emlékezetemben, mint az örök ajándékozók, akik minél többet adnak, annál gazdagabbak lesznek. Ő nagyon gazdag volt, mert mindig tudott adni útmutató szilárd erkölcsi meggyőződést, hitet és biztatást.

Szelleme öröködjék tovább a kolozsvári magyar színjátszás Szamos-parti mentevárában.

Kolozsvár, 2001. március 15.

Senkálzky Endre

I

Kolozsvár új színháza

Mint nagy, szürke madár, vihartépett, százados fa ágán, úgy gubbasztott a néptelen, csöndes, emlékeket lehelő Farkas utca során az öreg színház.¹

Minden évad elején, amikor meg akart szólalni színpadán a magyar szó, megjelentek a hivatalos urak, szigorú tűzoltók, éber rendőrök, szakértő mérnökök, aggodalmaskodó orvosok, és ítélőszéket ültek felette. Le kell bontani! Ez volt mindig az ítélet. Tűzveszélyes. Veszélyezteteti az egészséget. A komoly és lelkiismeretes hatóságok nem engedték meg, hogy megkezdjék az előadásokat, de szerencsére a minisztérium mindig megsemmisítette a halálos ítéletet, és a színészek zavartalanul játszottak tovább az ősi hajlékban.

Szürke, öreg, tépett tollú madár, nem védekezett az ítélet ellen. Hangtalanul tűrte az ócsárlást. Hogy kopott, hogy rozoga, hogy megfakult. Bizony igaz. Régóta szolgál nagyon. De hogy egy könnyelműen eldobott gyufaszál lángra lobbanthatja? A múltra gondolt: mennyi tűz világított és lángolt ezen a deszkákon izzón, forrón, sisteregve – ha azoktól nem gyulladtak meg a szüette deszkák, éppen egy eldobott gyufaszál szítja majd lángra őket!²

Állott nyugodtan, mint kiszolgált obsitos, s várta a sorsát. A vakolathíányok sötét foltjai érdemrendeknek tűntek fel a vén harcos mellén.

Körülötte pedig mind magasabbra tarajlottak a közvélemény hullámai.

– Új színházat Kolozsvárnak! – harsogták a lapok.

– Megérett a csákányra! – vélekedtek az építészek.

– Nem vállaljuk a felelősséget közbiztonság szempontjából! – mondták a rend éber őrei.

– Tűzfészek! – jelentették röviden a tűzrendészet képviselői.

– Áporodott levegőjű, egészségtelen, kellőleg nem szellőztethető odú! – ez volt a hatósági orvosok véleménye.

A hideg és száraz hivatalos megállapításokkal szemben az igazi közvélemény azonban a Bartha Miklós vezércikkéből csendült ki: „Bizony, időtöltött épület az nagyon. Korhadásai vannak, mintha ráncai volnának. De ez az avult színház egy darabja Erdély történelmének. Nem is lim-lom darabja, hanem olyan alkatrész, amely a művészet csipkézetébe van burkolva. Ennek a színháznak szavazata van a magyar nemzeti kultúra zöld asztalánál. Jól megírni e roszakatag falak történetét annyi, mint felmutatni a nemzeti művelődés lobogójának egyik érdekes darabját. Ezt a színházat a nemzeti ütérverés hozta létre. Olyan korszakban keletkezett, amikor ki-mondták a Karok és Rendek, hogy Magyarország semmi más országnak alá nem vetett, önálló, független ország. Olyan időben jött létre ez a színház,

amikor a nemzet féltékeny volt önmagára. Ura kívánt lenni saját sorsának. Önmaga kívánta intézni saját dolgait.

Kötelez-e a hagyomány? A történelmi népeket kötelezni szokta. Ágról-szakadt népeknek nincs hagyományuk. Ezek, mint az alantos szervezetek, nem ismerik apjukat. Fogantatnak hullám módjára, születnek hab módjára, és elenyésznek párázat módjára. De a magyar: történelmi nép. Nekünk családfánk van. Nemeslevelünk be van vezetve Európa főkönyvébe. Véréünk ott piroslik a török és a német homlokán. Nekünk a hagyomány: életerő. Ha bántanak: jogforrás. Ha megtámadnak: pajzs. A kolozsvári színházhoz a nemzeti érzések hagyománya fűződik.”

II

A kolozsvári Országos Színházi Alap

A századév elején négy építési probléma izgatta a kolozsváriak érdeklődését. Új városházát, új vigadót, új színházat és új egyetemi könyvtárat kívántak. A két első probléma még ma is megoldásra vár. Az egyetemi könyvtár az állam áldozatosságából hamarosan felépült, az új színház körül azonban szenvedélyes viharok dúltak évek hosszú során át.

A helyi hatóságok tiltakozása dacára a belügyminiszter ugyan minden évad elején megengedte a „tűzveszélyes” Farkas utcai színház megnyitását, de a felelősség súlya mégiscsak a kormányt terhelte, ha esetleg valami veszedelem támadna a színházban. Ez kényelmetlen volt. A minisztériumot tehát állandóan foglalkoztatta az új színház építési kérdése. Kolozsvár városának törvényhatósági bizottsága, sajtója, országgyűlési képviselői is állandóan ostromolták a kormányt, úgyhogy végre, 1903-ban, minisztertanácsban került szóba a kérdés. Ott pedig úgy döntöttek, hogy a színházat a leg-sürgősebben fel kell építeni, azonban nem lévén reá költségvetési fedezet, az építkezés kiadásait más forrásból kell előteremteni.

A költségvetés keretein kívül miféle források állhattak a kormány rendelkezésére?

Az egyik: a kolozsvári színház igazgatójának állami és fejedelmi alaptól szerződésileg járó szubvenciója, a másik: a Kolozsvári Színházi Országos Alap volt.

A színház igazgatója évenként 40 000 korona állami segílyt kapott, és 40 000 koronát a fejedelmi udvartartás folyósított a színháznak. Ezt a két összeget az állammal kötött szerződése biztosította az igazgatónak. Ezzel a támogatással szemben azonban igen komoly művészi feladatok megoldását kellett vállalnia a színháznak: pontosan megállapította a szerződés a művészi szereplők létszámát, legalacsonyabb fizetési színvonalát (ma ezt

„létminimum”-nak hívják), a karszemélyzet és zenekar létszámát, rendszeres operaelőadások tartásának kötelezettségét.³ A minisztérium hivatalosbájában Kolombusz tojásának tartották azt az ötletet, hogy a színháznak juttatott anyagi támogatásnak jelentékeny részét egyszerűen az új színház építési költségeinek törlesztésére fordítsák, s ennyivel csökkentsek a segélyt, azonban arra nem gondoltak, hogy ezzel szemben a terheket is csökkenteni kellene. Amikor erre Megyeri Dezső, a színház akkori igazgatója felhívta a kormánykörök figyelmét, azt a feleletet kapta, hogy az új színházépület nagyobb befogadóképessége és vonzóereje pótolni fogja a levont állami támogatást. Arra azonban nem gondoltak a számvevőség összeadásai, kivonásai és szorzási műveletei közepette, hogy az új színház fénye nemcsak nagyobb bevételi lehetőséget csillogtat, hanem nagyobb kiadási terheket is követel.

Az anyagi forrás másik ága a „Kolozsvári Színházi Országos Alap” volt. Ez a titokzatos alap tényleg jelentékeny vagyont képviselt. Terjedelmes földbirtokokból és erdőségből állott, de hogy mi lett vele, az *még ma sincs tisztázva*. Amennyit az alap eredetéről, kezeléséről kibogozni tudtam, azt itt elmondom. Talán szolgálatára lehetek vele azoknak, akik illetékesek, hogy világosságot derítsenek a minisztériumban rejtőző iratok nyomán erre a kérdésre.

Vissza kell lapoznunk az 1865-ik évre. Akkor történt, hogy egy lelkes magyar, Ujfalvy Sándor, erdélyi földbirtokos és író, szakaturai birtokát a kolozsvári Nemzeti Színháznak adományozta.

Sárguló lapok így beszélnek erről: Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor Wesselényi Miklósnak, Deák Ferencnek, Vörösmarty Mihálynak, Döbrentei Gábornak, Madách Imrének, Kisfaludy Sándornak barátja és kortársa volt. Ez a lelkes magyar abban az évben született, amikor az erdélyi magyar színház: 1792-ben. Lángoló szívű, nemzetével együttérző hazafi, akinek lelkén átrezgett a magyarságnak minden baja, minden bánata és minden öröme. 1820-ban feleségül vette Lészay Juliannát, Lészay Lőrinc főkormányzati tanácsos leányát. A fiatal házaspár szakaturai birtokára vonult, melyet ők és a környező népek „Romladék”-nak neveztek. Ezt a birtokot évtizedekig művelték, a meglévő gyümölcsfák és más ősi fák egy része az ő ültetésük.

A negyvennyolcas szabadságharc idején Ujfalvy Sándor látta a románok ellenséges magatartását, s arra a meggyőződésre jutott, hogy az erdélyi részekben a magyarság csak úgy tartható meg, ha kultúrája erősödik, s birtokai nem kerülnek idegenek kezére. Ezért – halálát közeledni érezvén – 1865-ben végrendeletében, mely csak halála után, 1866-ban hirdettetett ki Kolozsvár városa törvényszékénél, úgy rendelkezett, hogy szakaturai (romladéki) birtokát, belsőségét s mintegy 1400 hold fekvőségét a kolozsvári Nemzeti Színháznak hagyományozza.

A színház akkoriban nem pusztán mulatóhely volt, hanem a szó legnemesebb értelmében bástyája a nemzeti nyelvnek. Ezért áldozta e célra vagyona jelentékeny részét a végrendelkező.

A végrendeletnek idevonatkozó része szó szerint így olvasható az Erdélyi Múzeum Egylet tulajdonában lévő Ujfalvy-levéltárban:

„...Az így begyülemelő pénzekből s a fent írt tiszta jövedelemből a mennyi fennmarad, fordítsassék rendre a kijelölt hagyományozataim illetékek törlesztésükre s *utóvégre ezek befejeztetvén, ami még marad, mindent hagyom a kolozsvári magyar színház javára.*”

Hogy történt, mint történt, azt ki kellene bogozni a belügyminisztérium alapítvány-levéltárában, tény, hogy ennek a birtoknak *majdnem minden talpalatja mégis román kézre jutott*. Román papok és román parasztok kezére.

1903-ból való följegyzések szerint a Kolozsvári Színházi Országos Alap vagyona két ingatlan volt: Szatmár vármegyében Butyásza és Joháza községek határában feküdt az egyik, és állott 450 hold erdőségből, mely a Színházi Választmány megszűnése óta közvetlenül a belügyminiszter intézkedése alatt állott. A másik Szolnok-Doboka vármegyében Szakatura és Drágavilma községek mellett terül el, és az erdőségeken kívül 160 hold mezőgazdasággal is bír. Mindkét birtokot haszonbérletileg kezelte a volt Színházi Választmány. A bérösszeg négyezer korona volt, azonban a bérlő még kikötött évenként öt hold erdőkihasználást is, ami – mint az 1902-ben lefolytatott vizsgálatból kitűnt – többet jövedelmezett, mint az egész haszonbér s amellet még egész *ingyen* maradt a bérlőnek a 160 hold föld is.

A vizsgálat megállapította, hogy felháborító gazdálkodás folyt a birtok kezelése körül. Ez a gazdálkodás a Színházi Választmány megszűnésével véget is ért, mert a belügyminiszter felmondotta a bérletet s az erdőség jogtalan használata miatt kártérítést is követelt dr. Hetsch Ödön ügyvéd útján a volt bérlőtől. Hetsch Ödön a budapesti Nemzeti Színház jogtanácsosa volt akkoriban.

A Szolnok-Doboka megyei birtokból a mezőgazdasági részt kiadták ottani lakosoknak évi 2400 korona haszonbérért, az erdőségek kezelését pedig az állami erdészeti hivatalra bízták. Így olvasható ez az *Ellenzék* 1903. január 12-i számában.

Másnap, 1903. január 13-án pedig ezt olvassuk az *Ellenzék*ben:

„A Kolozsvári Színházi Alap összes ingatlan vagyona:

- 1) A butyásza és joházi határban 536,7 katasztrális hold erdőgazdaság.
- 2) A szakaturai határban 268,5 katasztrális hold mezőgazdaság.
- 3) A szakaturai határban 268,5 katasztrális hold erdőgazdaság.
- 4) A drágavilmai határban 48 katasztrális hold erdőgazdaság.”

Megjegyzendő – így végzi cikkét az *Ellenzék* –, hogy a szakaturai mezőgazdaságon a tagosítás most van folyamatban.

Bonyolította a helyzetet az, hogy a gróf Teleki család megkárosítottnak érezte magát Ujfalvy Sándor végrendelezése által, és *zálogváltó pert indított a Kolozsvári Nemzeti Színház ellen*. A per azon a záloglevélen alapult, amely 1819. március 22-én kelt, s amelynek tanúsága szerint Teleki Pál gróf zálogba adta a szakaturai jószágot Ujfalvy Sámuelnek, a végrendelező Ujfalvy Sándor atyjának. A gróf és Ujfalvy Sámuel jószágcsereben egyezett meg, olyanformán, hogy Ujfalvynak még 61 000 forintot kellett a cserére fizetnie. Ujfalvy tehát a birtokot mint „*zálogos jószág*”-ot tartotta. A marosvásárhelyi Teleki-levéltárban megvannak e záloglevél és per iratai. Gyalui Farkas⁴ közli egy részét ezeknek az iratoknak „*Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*” című munkájában.

A per évekig húzódott.

1904-ben Tisza István akkori miniszterelnöknek egy levele teremtett végre békés megegyezést a pereskedő felek között. Ennek az 1904. március 19-én kelt levélnek eredetije szintén a Teleki család levéltárában van s szó szerint így hangzik:

*Nagyméltóságú gróf Teleki Géza Úrnak,
Budapest*

Tisztelt Barátom!

Bizonyára tudomásod van arról, hogy gróf Teleki Sámuel és társai a deési királyi törvényszéknél zálogvisszaváltási pert indítottak meg a Kolozsvári Nemzeti Színházi Országos Alap ellen.

A per tárgya a színházi alapnak Szolnok-Doboka vármegyében fekvő szakaturai birtoka, mely birtokot még 1865-ben néhai Ujfalvy Sándor erdélyi köznemes ajándékozott a Kolozsvári Nemzeti Színháznak, mely birtokra azonban a gróf Teleki család visszaváltási joga feljegyezve van.

Értesülésem szerint ez a per évek hosszú soráig elhúzódhatik, s ha az a fölperes javára dől is el, akkor is a super edificatum s egyéb beruházás visszatérítése címén fölperes tetemes összeget lesz köteles a színháznak mint zálogtartónak visszatéríteni.

Mindezek, valamint az a körülmény is, hogy e pörnél a Teleki család 11 ága s az egyes ágaknál is több család van érdekelve, az ügy lebonyolítását annyira megnehezítik, hogy úgy a fölperes, mint a színházi alap érdekében is kívánatosnak látszik egyezés létesítése.

Tekintve a Kolozsvári Nemzeti Színházi Országos Alap kulturális rendeltetését, nem mulaszthatom el annak az óhajnak kifejezését, bárcsak a fölperes gróf Teleki család hazafias ajándékképpen zálogváltási jogáról lemondana. Végtelen nagy és nemes szolgálatot tenne ezzel a színházi alapnak, mely éppen most, midőn az új kolozsvári nemzeti színház fölépítésé-

nek költségei részben az alap jövedelméből kell hogy fedezetet nyerjenek, a legjobban reá van utalva tőke vagyónára.

Mindazonáltal, ha ez nem lenne lehetséges, kívánatosnak tartanám azt is, ha a színházi alap vagyónát illetőleg a Teleki család által támasztott zálogvisszaváltási pörben méltányos egyezség létesülhetne.

Azzal a kéressel fordulok ennél fogva hozzád, méltóztassál ajánlatomat az érdekeltek bevonásával fontolóra venni s nagybecsű válaszodat velem közölni.

Fogadd kiváló tiszteletem megnyilvánulását.

Bpest, 1904. március 19.

Tisza

Tisza István megfellebbezhetetlen és parancsoló tekintélye az évtizedek óta folyó, elmérgesedett és áldatlan pereskedésnek véget vetett. 1905-ben békés megegyezésben állapodtak meg a szembenálló felek.

Gróf Teleki Géza a Teleki család képviselőjeként kijelentette, hogy 50 000 korona ellenében – tekintettel a kulturális célra – hajlandó a pört „letenni” és beleegyezni abba, hogy a szakaturai birtok most már háborítatlanul a színházé maradjon örök időkre. A színház ügyésze ilyen értelemben meg is kötötte az egyezséget a gróf Teleki családdal, s ennek feje, gróf Teleki Géza a dési törvényszék előtt folyó pört letette.

Hogy a szakaturai birtok megmaradt részével mi történt, az tisztázásra vár még.

Tény, hogy az 1908-ik év táján a kultuskormány az 1400 holdból 100 holdat eladott oláh parasztoknak, 600 hold erdőt pedig az odaváló oláh papnak. Gyalui Farkas 1910-ben látogatást tett a „Romladék” nevű birtok és belső részén, Ujfalvy Károlynak, a nemes hagyakozó rokonának kalauzolása mellett, bejárta a birtokot, s erről a látogatásról a *Budapesti Hírlap* 1910. szeptember 7-én megjelent számában így ír:

„Rövid idő alatt gyümölcsfákkal és nemes díszfákkal ültették tele – Ujfalvy Sándor és felesége – udvarházuk környékét. A jobbágyság lelkébe pedig munkaszeretetet és szorgalmat plántáltak. A nemes házaspár réges-régen porladozik, de a gyümölcsfák egy része még gyümölcsöt hoz. Vén körtefák, odvas, de termő almafák ízletes gyümölcsöt adnak, hatalmas fenyők, kóris és egy pár külföldi exotikus fa, melyek nevét se tudom, ékesítik a ház elejét. Négyszeres terrász vezet fel az útról a házhoz, mint valami erődítmény, a törött ablakok előtt még látszanak a régi virágágyak kidomborodó maradványai.”

A cikkíró erélyesen figyelmezteti a kultuskormányt, hogy a kincstár ne parcelláztassa fel a még megmaradt birtokrészt, mely így szintén román kézre kerülhet, hanem tartsa meg s adja bérbe az egykori Ujfalvy-jobbá-

gyok utódainak, az udvarházból pedig létesítsen valami humanitárius vagy kulturális intézményt.

A cikk széles körökben keltett visszhangot, de nem volt meg a kívánt eredménye. Eleinte az volt a híre, hogy a magyar kormány áruba bocsátotta azt, s a befolyó összeget az új, Hunyadi téri színház építési költségeinek részben való fedezésére fordítja. Ámde a Hunyadi téri színházban már öt éve folytak az előadások, amikor a kultuszkormányt igen heves támadás érte, mert figyelmen kívül hagyta Ujfalvy Sándornak, a nemes lelkű, izzó magyar érzésű hazafinak intencióit, s árlejtést hirdetett a színház részére hagyományozott birtokra.

„Mielőtt a t. kultuszminiszter úr döntene a beérkezett vételajánlatok felett, jól tenné, ha az adományozás és birtok történetét megismerné – így ír az *Ellenzék* 1911. június 19-i számában. – Miután a birtok fele, 700 hold már oláh kézre került, nem szabad megengedni, hogy a megmaradt rész is idegenek birtokába jusson. Halálos bűn volna, ha az Ujfalvy-udvarházból, mint ahogy megtörténhetik, eladás esetén idegen nyelvű iskolát csinálnának, s a birtok felparcellázása által egy-két évtized alatt még a nyomát sem mutatná annak, hogy egy magyar földesúr kulturális célra tett alapítványa volt. A birtoknak idegen kézre jutása⁵ országszerte nagy szomorúságot keltene méltán, mert Szolnok-Dokoba megye eme nyugati részében ez az utolsó magyar birtok. Nem szabad az államnak az Ujfalvy-hagyaték legalább e megmaradt részét idegen kézre juttatnia, ha azt akarjuk, hogy akadjon még ember, aki magyar kulturális célra hagyja vagyonát.”

A budapesti újságok is – élükön a *Budapesti Hírlappal* – szenvedélyes hangon követelték, hogy a birtok magyar kézen maradjon.

A kolozsvári *Ujság* c. lap 1911. szeptember 11-i számában hírt ad arról, hogy a kultuszminisztérium árlejtést hirdetett újra az Ujfalvy-birtokra. A hagyományozó egyik rokona, Ujfalvy Károly és a nagyilondai takarékpénztár meg akarták vásárolni a birtokot, hogy így magyar kézen maradjon. A minisztérium azonban három szatmári vállalkozónak adta el a birtokot 212 000 koronáért azzal, hogy a vevők azt parcellázhatják. Így került idegen kézre a birtok akkor, amikor már 6 éve folytak az előadások az új Kolozsvári Nemzeti Színházban, holott az eredeti cél az volt, hogy a birtok eladási ára vagy jövedelme a színház építési költségeire fordíttassék.

Itt megszakad a fonál, amely ebben a bonyolult nemzeti és birtokkérdésben utat jelez.

Sok körülmény vár még földerítésre ezzel kapcsolatban.

Ezeket a kérdéseket tisztázni kellene és tisztáznia is lehetne annak, aki betekintést nyerhet a belügyminisztérium és kultuszminisztérium alapítványi osztályának levéltárába. Tisztázni kellene ezeket a kérdéseket, mert a magyar színházi kultúrának jelentős vagyonállományáról van szó.

Azoknak, akik aggodalmasan figyelmeztették a kormányzatot arra a veszedelemre, amely az ősi magyar földnek román kézre kerülésében rejlik, szomorú elégtétel az a sírgyalázás, amelyet a magyar udvarház új gazdái követtek el a román megszállás tizennegyedik évében, 1933-ban. Erről Gyulai Farkas Ujváry Sándor emlékirataihoz csatolt megjegyzései között így ír:

„Százkilenc évvel Ujfalvy Samu alispán és főbíró, *Ujfalvy Sándor atyjának* halála után, tehát 1933-ban, a többszöri öröklés, osztozkodás és birtokeladás után odakerült új román gazda istállót akart építeni, s ebből a célból kövekre volt szüksége. A kackói szőlőhegy oldalában állott Ujfalvy Samu családi sírboltja, benne a főbíróon kívül ott nyugodott felesége, Ujfalvy Sándor édesanyja és György nevű fia is. Az új birtokos felbonttatta az Ujfalvy-család kriptáját, a tetemeket kidobatta belőle, a kövekből pedig istállót épített. Kackón lakott azonban Ujfalvy Lajosné birtokos, a család egyik ivadékanak özvegye. Mihelyt megtudta a sírgyalázást, Désre utazott, s a román főszolgabírónak jelentést tett az esetről. Özv. Ujfalvyné nem kérte a kegyetlenség megbüntetését, hanem engedélyért folyamodott, hogy a hegyoldalban heverő hamvakat a saját sírkertjében eltemethesse. Az engedélyt meg is kapta. Koporsót vásárolt, és beletéve a hamvakat, kellő ünnepélyességgel, annak rendje és módja szerint eltemettette Ujfalvy Samuékat. Balogh Árpád, kackói református lelkipásztor mondott imát, s a falusi nép kegyelettel kísérte az egykori földesúr koporsóját az Ujfalvy Lajos-féle sírkertbe. Virágokkal borították a sírt, a kis református harang is siratta az újból eltemetett családot. A lerombolt kriptá homlokán feliratos kőtábla állott, s mivel a kackói kis református templomot az Ujfalvy-ősök építették, a táblát 1934-ben ebben a régi templomban helyezték el. Feliratának szövege a következő:

Itt nyugszik mezőkövesdi Ujfalvy Sámuel, a nagylelkű, jeles férfiú. Lángeszével, páratlan szorgalmával és tevékenységével mint kormánybiztos, megyei tisztviselő, nagy gazda, jó, édes atya és erős hitű, hű hazafi halhatatlanná lett tettei és művében.”

Úri nagylelkűség, magyar nemtörődömség ebek harmincadjára vetette hát azt a gazdag és nemes magyar örökséget, amelyet magyar kezek áldozatos szorgalma varázsolt földi paradicsommá, magyar szív vágyakozása szánt a magyar szó templomának istápolására, magyar lélek jövőért aggodása ajánlott a nemzeti művelődés szolgálatára.

III

Hová épüljön az új színház?

A leszögezett határozat tehát ez volt:

1) Az állam az új színház építési költségeinek fedezéséhez *semmivel sem járulhat*, miután erre fedezet nincs.

2) *A város ingyen telket ad* a kiválasztandó és rendelkezésére álló helyen.

3) Az építési kiadásokra fölveendő kölcsönt részben az Országos Színházi Alap tulajdonát képező birtok értékesítéséből, részben az igazgató állami segélyéből fizetik vissza a kölcsönt nyújtó banknak.

4) Fölmerült az a gondolat is, hogy a Farkas utcai színházat az egyetem vásárolja meg, s ezt a vételárat is az új színház építési költségeinek fedezésére fordítják. (Ez a vásár később létre is jött, de a kultuszminisztérium mindössze 70 000 koronát adott a nagy értéket képviselő színház-épületért.)

Miután azonban – mint fentebb láttuk – még öt évvel az új színház megnyitása után is csak odáig jutott a hivatalos eljárás, hogy árlejtést hirdettek a színház birtokára, világos, hogy az építés *teljes költségét a szíinigazgató törlesztette*, akinek szerződésileg megállapított segélyéből erre a célra évenként jelentős összeget vontak le.

A hivatali bürokrácia ilyenformán elintézte az építési költség fedezésének kérdését. Határozni kellett most már, hogy hol épüljön fel az új színház.

Kolozsvár közvéleménye, amely minden színházi kérdést szívügyének tekintett, pártokra szakadt. A város különböző pontjait tartották alkalmasnak, s heves viták és érvelések csatáztak a hírlapokban, a városi közgyűlés termében, értekezleteken.

A sok terv közül kettő jegecesedett ki: vagy a Széchenyi téren, vagy a Hunyadi téren kell felépíteni az új színházat. A Széchenyi tér a város szívében volt, a vasút felé vezető út mentén. Hatalmas, rendezett terület, ahol legélénkebben lüktetett a város életének vérkeringése. A Hunyadi tér ezzel szemben elhanyagolt sártenger, fapiac, vásári árusok letelepülő helye, kissé távol is a város központjától.

Volt ugyan egy harmadik vélemény is, amely szerint legméltóbb megoldás az lenne, ha a régi Farkas utcai színház helyére emelnék az új épületet. De miután ez volt a legéletrevalóbb s a hagyományokhoz leginkább ragaszkodó, természetes, hogy ezt fölényesen elhallgatták. Ez a harmadik vélemény ilyenformán szólalt meg, illendő szerénységgel:

„Az új színházat oda kellene építeni, ahol a jelenlegi volt. A mellette fekvő rozzant telkek kisajátításával elegendő hely lenne arra, hogy a színház a

kívánalmaknak megfelelő nagyságot nyerjen. Homlokzata a központi egyetem homlokzatával szemközt jönne és itt a Színház utca egy kis térre szélesednék ki. Ezáltal úgy a színház homlokzata, mint a szűk utcák közé beszorított egyetemi épület sokkal impozánsabbnak tűnnék fel, és mind a két épület a Főtérről könnyebben hozzáférhető lenne.”

Milyen kár, hogy ezt az okos, ezt a múltat tisztelő és jövőbe néző megoldási tervet olyan könnyű taglejtéssel utasították el. Régi szent templomot, régi tisztos színházat sohasem szabad lebontani. Lehet tágítani, lehet átformálni, lehet fölszerelni az új kor találmányainak minden leleményességével, alkalmassá lehet tenni új színdarabötletek külső meglepetéseire, de lerombolni oktalanság, könnyelműség és bűn. Mert a színház falaiban élet kering, mint egy százados fa rostjaiban. A múltak hagyományaiból táplálkozó, természetes élet. Ezt az életet éppen olyan nehéz áttelepíteni egy új épületbe, mint amilyen nehéz egy ősi, mély gyökerű fa átültetése új talajba.

A Farkas utcai színház életgyökerei a nemzet vágyakozásaiból, a nemzet múltjából és a nemzet reménységeiből táplálkoztak. Kár volt ezeket a gyökereket megtépni, új talajba fúrni. És műszakilag is szükségtelen volt, hiszen ennek a tizennyolc évig épült színháznak mély fundamentuma, robusztus falai évszázadok viharával, még a földrengés erejével is dacolni tudtak volna, könnyedén elbírták az új idők fúrását, faragását, technikai beépítéseit.

Magyar kezek nem is nyúltak ezekhez a falakhoz, tiszteletadással, áhítatos főhajtással mentek el mellette a kolozsváriak, és halkabbá váltak a lépések, suttogóvá csöndesült a szó, amíg előtte jártak. Tizenöt éve ragyogott már az új színház fiatalos pompájában, s az öreg, kopott ház még mindig állott, méltóságteljesen, múltakról regélően.

1934-ben a megszállók romboló ösztöne kelt birokra az ódon falakkal, romba döntötte a régi templomot.⁶

A szócsatából, amely az új színház helyét akarta kijelölni, a Hunyadi tér került ki győztesen.

A Hunyadi teret régebben Trencsin térnek hívták a kolozsváriak. Ezt írja erről a szélesen terpeszkedő térről 1903 tavaszán egy krónikás:

„A nagy Hunyadi tér az igazságügyi palota előtt mint sártenger terül el, magába rejtve a tél alatt oda lerakott teméntelen undok piszkot és trágyát. Ha már a tél folyamán egy lapát szemetet sem vittek el onnan, legalább most tisztítsák meg az igazságügyi palota előtti tért s fogassanak hozzá minél előbb az oda tervezett fás sétautak megcsinálásához. Kevés hely van most Kolozsvárott, ahol annyi idegen ember fordult meg, mint az igazságügyi palotában, s ezek, látva a Hunyadi tér rondaságát, bizony nem a legjobb híret fogják elvinni Kolozsvár köztisztaságának.”

Ezt a panaszt nem hagyta szó nélkül a városi tanács, s a felelősséget a rendőrségre hárította. Hivatalos válasza így hangzott:

„A tér addig tisztán nem lesz tartható, amíg megengedik, hogy ott a városba bejövő falusiak marháikkal, lovaikkal etessenek. A hatóság ki is mondta, hogy az igazságügyi palota előtti téren a vásárt beszünteti, de ez a tilalom csak papiroson maradt.”

Erre megszólalt Nagy György uram, a városi köztisztasági felügyelő, Kolozsvár polgári életének egyik jellegzetes alakja, jól megtermett, kemény lépésű, sűrű bajuszú, csizmásan, magyar ruhában járó szép szál ember, mindenkinek „Gyuri bácsija”, s jelentette alázatosan, hogy ő „szépen kitakarította embereivel a Hunyadi teret, de nyilvánosan felszólította Salamon Antal városi tanácsát, tiltsa meg szigorúan, hogy a vásáros szekerek gazdái lovaikat, marháikat ott etessék, mert különben egypár nap alatt újra tele lesz az piszokkal”.

A nyilatkozatháború nem használt. Fél év múlva haragosan állapítja meg a krónikás, hogy: „Tehát marad úgy a Hunyadi tér, mint volt, a városatyák bölcsessége folytán. A vásári pecsenyesütő kis kemencék kiállhatatlan füstöt terjesztenek, de hát mi ez ahhoz a miazmához képest, ami a Hunyadi tér talajából kiárad?”

Ez volt tehát a képe negyven évvel ezelőtt annak a város szélén terpeszkedő térségnek, amely azóta megtisztult és megszépült, bekapcsolódott Kolozsvár lüktető életébe, s egy új városrész középpontjává elevenedett. Az új színház pezsgő forgalmat teremtett a környékén, és új színnel gazdagította a kincses város képét.

IV

A kormány a bécsi Fellner és Helmer céget bízta meg az építési tervek elkészítésével

Mialatt a legkülönbélebb érvek csatáztak Kolozsvárott az új színház helye körül, azalatt Budapesten Széll Kálmán miniszterelnök, mint belügyminiszter, felszólította a bécsi Fellner és Helmer céget, hogy nyújtson be tervet és ajánlatot a színház építésére.

Mire a bécsi építészek a terveket benyújtották, Széll Kálmánt már Tisza István váltotta fel úgy a miniszterelnöki, mint a belügyminiszteri székben. S igazi Tisza-gesztus volt, hogy amikor a politikai, művészi, társadalmi és sajtótámadások pergőtüze indult meg az ellen, hogy a kolozsvári Nemzeti Színház építését pályázat mellőzésével osztrák építészeknek adja ki a kormány, amikor ezek a fékevesztett támadások személy szerint Tiszát tették felelőssé ezért a „magyar művészetet megcsúfoló osztrák lakáj-szolgálá-

tért”, Tisza soha egy szóval sem védekezett azzal, hogy a megbízást Fellner és Helmeréknek nem ő, hanem elődje adta. Vállalta a felelősséget, szembenézett a támadókkal, s diadalmasan vívta meg velük a harcot.

1904. január 18-ára Tisza értekezletre hívta meg Budapestre az új színház felépítése ügyében a kolozsvári Színügyi Választmány tagjait, a város országgyűlési képviselőit, a színház két régebbi igazgatóját, Bölöny Józsefet⁷ és Ditrói Mórt⁸, valamint akkori igazgatóját, Megyeri Dezsőt⁹. Az értekezleten Tisza elnökölt. Kurta szavakkal bejelentette, hogy az új színház a Hunyadi téren fog felépülni. Ezzel véget is vetett minden további vitának és szóháborúnak. Bejelentette azt is, hogy a Fellner és Helmer bécsi cég által benyújtott építési tervet fogadta el. A részletekre vonatkozólag azonban hajlandónak mutatkozott meghallgatni a meghívottak szakvéleményét.

A bizottság a döntést tudomásul vette, és a következő szempontokat ajánlotta az építőművészek figyelmébe:

- 1) A színház legyen tűzbiztos.
- 2) Veszély esetén a közönség kivonulása könnyen, rövid idő alatt történhessék.
- 3) Légvonattól lehetőleg mentes legyen.
- 4) Legyen kényelmes.
- 5) Az építésnél és berendezésnél a kolozsvári iparosok és kereskedők ajánlatait vegyék elsősorban figyelembe.

Alighogy a döntés híre szárnyra kelt, a tiltakozások vihara robbant ki: súlyos támadások érték Tiszát. A Magyar Építőművészek Szövetsége Budapesten egyetemes ülésen tárgyalta a döntést, és a következő nyilatkozatot adta ki: „A Magyar Építőművészek Szövetsége megdöbbenéssel vett tudomást arról az állítólag már befejezett tényről, hogy a magyar építőművészek megkerülésével a kolozsvári Nemzeti Színház építésének alapjául egy bécsi építész cég terveit fogadták el. Építészeink minden eddigelé fölmerült föladat megoldásánál oly magas fokát mutatták a fejlődésnek, amelyet elismert külföld, és amely föltétlenül feljogosítja őket arra, hogy minden, bármínemű föladat létesítését a maguk részére követeljék. Különösen lealázó és sérelmes ez a határozat a mai politikai küzdelmek közepette, midőn óvatossan kellene kerülni minden oly ténykedést, mely az osztrák tudással és művészettel szemben a világ előtt inferioritásunkat látszanék bizonyítani... A helyes eredményt itt csakis nyilvános tervpályázat biztosítja.”

A sajtóban a nagy felzúdulásnak először Bartha Miklós vezércikke adott hangot a kolozsvári *Ellenzék* 1904. január 30-i számában. Ezt írja többek között:

„Bécsi céggel építtetni az új színházat annyi, mint eltérni a nemzeti érzések hagyományától. Nem volna egyéb, mint felpofozni a magyar építőművészeket. A színházépítés nem abrakadabra. Ennek a művészetnek rejtelvei nincsenek. Itt nincs titok, mint a gyufaoldal készítésénél vagy mint

a torpedó gyártásánál. Ami jó, azt minden mester alkalmazhatja, ami rossz, azt minden ember elkerülheti. Olvasom, hogy pályázat nélkül kínálják oda a bécsi cégnek. Ez botrány. A budapesti Operát magyar zseni építette. A Mátyás-templomot magyar mester restaurálta. Ki mondja, hogy a magyar géniusz szegény a termelésben? Tessék pályázatot hirdetni!”

Tisza kerekén elutasította a Magyar Építőművészek Szövetsége által fölterjesztett tiltakozást. A szövetség azonban nem nyugodott meg ebben, hanem elhatározta, hogy széles körű mozgalmat indít, amelybe belevonja az összes hazai művészi testületeket. Viharos üléseken tárgyalták a kérdést. Tisza azonban hajthatatlan maradt.

Hajthatatlanságának pénzügyi okai voltak: az építési költség fedezésére semmi más pozitívan nem állott rendelkezésére, mint a színigazgató állami támogatásából visszatartandó évi törlesztés. Ilyen előre megszabott, szűk korlátok közé ékelt anyagi lehetőségek mellett csak nagyon gyakorlott építésszek vállalhatták a munkát a fennakadás veszélye nélkül. Fellner és Helmerék akkor már körülbelül száz színházat építettek Európa különféle városaiban, s többek között a budapesti Népszínház és Vígszínház is az ő tervük és költségvetésük alapján épült. Igaz, hogy a Magyar Királyi Operaház magyar művész, a lánglelkű Ybl Miklós tervezte, de szinte korlátlan anyagi fedezete volt, a költségtúllépés tehát nem jelentette az építkezés félbemaradásának veszedelmét. Fellner és Helmerék nemcsak arról voltak híresek, hogy a színházépítés minden rejtett titkát ismerték, hogy nagy tapasztalataik alapján a rendelkezésre álló hely minden zugát a legpraktikusabban ki tudták használni, hogy az akusztika törvényeit nagyon pontosan ismerték, hanem főleg arról is, hogy előzetesen beadott költségvetésük kereteit sohasem lépték túl. S ez döntően fontos szempont volt éppen Kolozsvárott, ahol az a veszedelem fenyegetett, hogy költségtúllépés esetén az építkezés esetleg évekre félbemarad. Az bizonyos, hogy a Fellner és Helmer színházai szerte az egész világon körülbelül egy minta szerint készültek, de ez a minta százszorosan ki volt próbálva és százszorosan bevált.

Ezek a szempontok vezették Tiszát döntésében, ezért nem tágitott álláspontjától a legszenvedélyesebb politikai támadások közepette sem. Mert mint minden kérdés nálunk, a színházépítés kérdése is politikai vágányokra siklott. Az osztrák–magyar ellentétek síkjára állították a kolozsvári színház problémáját. A politikai vezetők Kolozsvár hazafias polgársága körében íveket köröztek, s ezeken a közönség ezrei tettek örök fogadalmat, hogy életükben be nem lépnek a magyar színházba, ha azt a kijelölt bécsi cég építi. Az ellenzéki sajtó is szította a tüzet:

„A magyar építészmérnökök teljes mellőzésével Fellner és Helmer osztrák színházi épület tervgyárosok terve után akarja Tisza István erőszakos módon a kolozsvári Nemzeti Színház új épületét építtetni – írja egy kolozsvári napilap. – Tisza erőszakoskodását példátlanak tartják Kolozsvárott.

Egyúttal indokolatlannak is, mert Tiszát semmi sem köti az osztrákok iránt táplált szimpátián kívül Fellner és Helmer színházi terv-gyárosokhoz. Mint jó hazafi, egyszerűen ki kellene fizesse e két úrnak az elődje által megrendelt tervet, s a magyar építészek által csináltasson ennél egy jobbat. Ezt azonban azért nem teszi, mert nem akarja az osztrákok neheztelését magára vonni. Kolozsvár város közmunka-bizottságának és törvényhatóságának férfiai most segítenek a magyar mérnökök reputációján esett csorba kiküszöbölésén. Megtagadják a Fellner és Helmer terve szerint való építési engedély megadását.”

Tisza nem törődött a fenyegetésekkel.

Március elsejére újabb értekezletre hívta meg az illetékeseket a belügyminisztériumba. Az értekezleten ekkor Sándor János államtitkár elnökölt, s jelen volt Fellner bécsi építész is. Megállapították az építkezés részleteit. A Fellner-cég a költségvetést záros határidőn belül kellett hogy benyújtsa. A színház 1500 nézőre épül. Ötven páholya lesz csak, kevesebb, mint a Farkas utcai színháznak. Ezen az értekezleten részt vettek Bezerédj Viktor miniszteri tanácsos, Bély Ákos gróf főispán, Szvacšina Géza polgármester, Fesztetich Andor gróf országos színészeti felügyelő, Feilitzsch Arthur báró alispán. Az elnök kijelentette, hogy a megjelenteket építészeti bizottságnak tekinti, és felszólította őket, tekintsek meg a Fellner építészeti tanácsos által benyújtott terveket. Több megjegyzés után elhatározták, hogy egyes részletek tisztázása céljából Kolozsvárott helyszíni szemlét tartsanak. Végül Fellner és Helmer terveinek elfogadása után kijelentették, hogy az építésnél kizárólag hazai, és amennyiben lehetséges, kolozsvári személyeket alkalmaznak, és magyarországi anyagot használnak. Az értekezlet tudomásul vette Fellnernek azt a bejelentését, hogy már júniusban megkezdí az építést, a színházépületet pedig 1905. októberben átadja rendeltetésének.

Az értekezlet utáni napon, március 2-án a képviselőház elé került a kolozsvári színház építésének kérdése. Ott még erősebben domborodott ki a támadások politikai háttere. Hiszen az ellenzék akkor vívta legszilajabb harcát a Tisza-kormány ellen, s a harc jelszava az osztrákoktól való elszakadás volt. Kapóra jött tehát az, hogy a kolozsvári Nemzeti Színház építését osztrák cégre bízta Tisza István. Rákosi Viktor ellenzéki képviselő interpellált, szenvedélyes hangú beszéde végén két kérdésre kért választ:

1) Mik az előzményei annak a szomorú ténynek, hogy a belügyminiszter úr az összes hazai szakkörök véleménye ellenére a kolozsvári új színházat a Fellner és Helmer bécsi cégnek adta oda építeni?

2) Miféle erkölcsi obligó az, mely a belügyminiszter urat erre rákényszerítette?

Tisza azonban válaszában nem követte politikai vonalra a kérdező képviselőt, hanem szárazon, ridegen, számokkal felszerelten magyarázta, hogy a rendkívül szűk keretek közé szorított építkezési költség mellett a magyar

építészek, akiknek természetesen nem lehet olyan gyakorlatuk, annyi tapasztalatuk színházépítésben, nem vállalhatták volna a siker biztos zálogával az építést, vagy ha vállalták volna, az a veszedelem fenyegetett volna, hogy olyan túlkidadások támadnak, amiket az állam nem fedezhetett volna, s így megakad a munka. Nem politikai, hanem célszerűségi szempontok vezették tehát döntésénél.

A közvélemény kezdett beletörődni abba a gondolatba, hogy bécsi építészek tervezik az új színházat. Különösen az nyugtatta meg a kolozsváriakat, hogy hivatalos helyről ismételten hangsúlyozták: kizárólag magyar iparosok, magyar vállalkozók, magyar munkáskezek fogják építeni és berendezni a színházat, és kizárólag magyar anyagot fognak az építkezésnél és berendezésnél használni. Az akadémikusok ugyan igyekeztek a javuló hangulatot azzal rontani, hogy tamaskodva hirdették a sajtóban: az ígéret szép szó marad, a színház építésénél foglalkoztatott iparosok kétharmad része mégis külföldi lesz. Nem volt igazuk, Fellner és Helmerék lelkiismeretesen betartották ígéretüket.

A kolozsvári közvélemény képviselőiben az építőbizottság tagjai néhány konkrét kívánságot terjesztettek elő: mindenekelőtt azt, hogy a kincses város színházba járó közönségének sajátos és megrögzött szokásait figyelembe véve a páholyok számát a tervezett ötvenről hetvenre emeljék fel.¹⁰ Ne csodálkozzunk azon, hogy a kolozsvári bizottsági tagok a kényelmi szempontokat állították előtérbe, hiszen a közönség a Farkas utcai színház széles bőrkarosszékeihez és fogadószobának beillő tágas páholyaihoz volt szokva. A polgármestert is ostromolták: vigyázzon, a Hunyadi téren van elég hely, tehát a lehető legkényelmesebb nézőhelyekről gondoskodják a tervező. Félték, mert köztudomású volt, hogy a bécsi építészek éppen abban voltak mesterek, hogy kicsi helyre tudtak sok nézőt összezsúfolni, de ezek a nézőhelyek szűkek és kényelmetlenek voltak.

A bécsi tervezők ellen való háborúság még egyszer fellángolt, amikor a városi szakosztályok és a törvényhatósági bizottság elé került a színház építésének kérdése. Sajátságos összetétele volt abban az időben a város vezetőségének. A mindenkori főispán természetesen a kormány akaratát képviselte. A polgármester Szvacsina Géza volt, bölcs, komoly, higgadt, a szenvedélyeket okosságával, pártatlanságával és szelídségével csitító vezetője a városnak. Pályafutását a színpadon kezdte, ott azonban nem sok babér termett számára. Hamarosan átlépett a város szolgálatába, s fokról fokra emelkedve, a polgármesteri székre jutott a kolozsváriak bizalmából. A színpad iránti rajongás és a színházszeretet azonban holta napjáig égett benne. Shakespeare művei és az antik görög drámák voltak legkedvesebb olvasmányai. Ellenzék és kormánypárt egyformán tisztelte és becsülte. Megértő, jószágos barátja volt Kolozsvár minden polgárának. A törvényhatósági bizottságban a hangosabb szót az ellenzékiek vitték. Apáthy István és Pósta

Béla egyetemi tanárok vezetése mellett tüzes támadás érte minden kérdésben az osztrák párti kormányokat. Természetes, hogy a színház kérdésében is felkavarták az ellenzéki szónokok a szenvedélyeket.

Március 16-án foglalkoztak a szakosztályok a színház építésének kérdésével. Az ügy előadója dr. Esterházi László főjegyző volt, akinek előterjesztését Szvacsina Géza polgármester felvilágosításai egészítették ki. Bejelentették, hogy eddig a színház épületének csak két vázlata van készen. A díszesebbik 900 000 koronába kerülne, impozáns lépcsőházzal, fényes ékítményekkel, az egyszerűbb csak 250 000 koronába. A polgármester a díszesebbet szerette volna, de a kormánytényezők kijelentették, hogy arra fedezet nincs. Az egyszerűbb megoldásba még a díszletraktárt és festőtermet is be akarták ékelni, mire a polgármester azt ajánlotta, hogy építsék külön a festőtermet és díszletraktárt. Ebbe a miniszter hajlandó belemenni, ha ingyen telket ad a város. Így azután a Zrínyi utcában építették fel a díszletraktárt.¹¹ A bizottsági tagok nagyon élesen támadták a kormányt, hogy pályázat mellőzésével bécsi építéseknek adta ki a tervezést, s követelték, hogy az eddigi megállapodások megsemmisítésével pályázatot írjon ki a kormány. Heves politikai vita után az előadó javaslata mellett tizenketten és a pályázat kiírása mellett is tizenketten szavaztak. A polgármester döntötte el a kérdést azzal, hogy az előadó javaslatát fogadta el. De szépségtapasz gyanánt a következő javaslatot szavaztatta meg:

„Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósága sajnálja, hogy az építőművészek a tizenkettedik órán túl, midőn már nem lehet pályázatot hirdetni, fordultak a városhoz, nagyon fájjalja, hogy nem idejében fordultak oda, mikor még pártolhatta volna az egyesület óhaját. Most azonban már nem támogathatja. Azonban felír a kormányhoz, hogy tűzzön ki pályadíjat a magyar építések között egy eszmei színház építésére, hogy a magyar építések iránti bizalmának ezzel is kifejezést adjon.”

A festőterem és díszletraktár számára a városi bizottság egyhangúlag felajánlotta az Erdélyi Gazdasági Egylet telkén lévő alkalmas területet, azt a helyet, ahol tényleg fel is épült és jelenleg is áll a díszletraktár.

Március 21-én került a város közgyűlése elé a színház kérdése. Rendkívüli izgalom, éles politikai vitatkozás előzte meg a közgyűlést, amelyen az ellenzéki szónokok törvénytíprással és azzal vádolták a belügyminisztert, hogy a színház kérdését Bécsből intézik, mert: „Osztrák érdekekért, Fellner és Helmer bécsi építések támogatása érdekében a kolozsvári színház tervezetének megrendelésénél elkerülte a törvényben előírt utat, a pályázat meghirdetését.”

A kormánypárt vezérszónokai viszont bizonyították, hogy a törvényben előírt „korlátolt” pályázatot meghirdette a miniszter, és hogy semmi szabálytalanság nem történt.

Szenvedélyes felszólalások után az elnök szavazásra bocsátotta a kérdést, és a szavazás eredménye az volt, hogy harmincegyen szavaztak Fellner és Helmer tervének elfogadása mellett és huszonketten ellene. A határozat ellen azonban feliratokat és fellebbezéseket adtak be az ellenzék tagjai. Amellett tüzes szavakkal szólították fel az egyetemi ifjúságot, hogy tüntetésekkel akadályozzák meg a bécsi terv megvalósulását. Az ellenzék azonban maga is tisztában volt azzal, hogy fellebbezésével nem fogja a kívánt eredményt elérni, és már indítványok hangzanak el arról, hogy a Hunyadi térről, ahol nemsokára megkezdik a színház építését, hová kellene elhelyezni a fapiacot meg a szekereket és kofákat.

Ezzel egyidejűleg már személyi kérdésekben is megindult a harc. Az ellenzék ívet köröztetett, és abban azt kívánta, hogy az új színház intendánsául Bölöny Józsefet nevezzék ki. Ez annál pikánsabb volt, mert hiszen Bölöny József a Tisza István legbizalmasabb barátai közé tartozott, és az egész színházi akció tulajdonképpen politikai szempontokból Tisza István ellen irányult.

Ezután hosszabb szélcsend következett. Az *Ellenzék* így ír erről: „Helmer és Fellner osztrák urak a magyarok fölött kivívott győzelmük babérain pihennek. Tisza miniszterelnök atyai jóságtól sugárzó örömmel pislant feléjük. Azt gondolja: Ti vagytok az én szerelmes fiaim, akikben nekem kedvem telik. Fellner és Helmer osztrák urak terveit a kolozsvári szakértők sem remélik, hogy egy hónapon belül leküldjék. Akkor azután lóhalálában kihirdetik az árlejtést az építésre és a munkához júliusban állítólag hozzá is kezdenek... Ha azonban lejönnek, lesz egy kis kavarodás Kolozsvárt. Az építési engedély megadását a törvényhatósági közgyűlés tekintélyes száma ellenzeni fogja.”

A hosszas szélcsendet az *Ellenzék* unta meg ismét, s ingerült, türelmetlen felszólalásban kérdezi, hogy mi lesz a színházzal. „Még nem látunk egy szál deszkát sem a Hunyadi téren – írja az *Ellenzék* május 3-i száma. – Hol akadt kátyúba az új színház terve? Valahol elrekedt, mert különben építőmesterek járnának-kelnének a Hunyadi téren, munkások nyüzsögnének, mozognának, szekerek szállítanának fővényt, téglát, gerendákat, anyagot, ami egy Fellner–Helmer-remekhez szükséges. Mindebből sehol semmi. A nagy fényes tér, melynél színházra alkalmasabb nincs Európában és a kontinensen, üresen ásítózik, ott tarkállik a bioszkóp, ott van a hinta égbe repülő szolgálókkal és ünneplő bakákkal, társzekerek s a hetivásáros napokon földrenyúló oláhok, pecsenyesütő asszonyságok. Úgy látszik, az új színház is olyan csalogató szemfényvesztés, amit elővett Tisza István, mivelhogy egy kis barátságos hangulatra volt szüksége.”

Mialatt Kolozsvárott a szócsata így újra fellángolt, a Fellner és Helmer cég bécsi műtermében szorgalmasan dolgoztak a színház részletes tervrajzain és költségvetésén.

Május 16-án újabb értekezlet volt a belügyminisztériumban. Gróf Bély Ákos főispán, Szvacsina Géza polgármester, Esterházi László főjegyző és Gere Kálmán főmérnök voltak jelen Kolozsvárról. Sándor János államtitkár elnökölt. A bemutatott bécsi tervek szerint az új színház 1762 négyszögméter területet foglal el, 30 méteres homlokzattal és 60 méteres mélységgel. A homlokzat magassága tizenkilenc méter, a színpadé pedig huszonhárom méter. A színházban 1300 személyre lesz hely, a következő beosztással: a földszinten két nagy páholy, 437 támlásszék és 196 állóhely. A magasföldszinten és az első emeleten 2-2 nagy proscenium és 21-21 rendes páholy. A második emeleten 232 elsőrendű, 84 másodrendű erkélyszék és 128 karzati állóhely. Lesz a színháznak impozáns lépcsőháza is. A földszinten a nézőtérrel a folyósókra 11 kijáróajtó lesz, az utcára pedig hét ajtó vezet. Az építéshez, mint hírlik, már június elején hozzá akarnak fogni. A színház körülbelül egymillió koronába fog kerülni.

A kolozsváriak azt kívánták, hogy tágasabb és díszesebb legyen az előcsarnok, az építészek tehát vállalták, hogy eszerint átformálják a terveket. Ez ismét késleltette az építkezés megkezdését. Ingerült hangon törte meg a csöndet az *Ellenzék* cikkírója július hó 1-jén: „Nemzeti Színházunk építése úgy látszik késik az osztrák műépítészek büroinak sötét homályában. A helyzet most már úgy áll, hogy miután a versenytárgyalást nem írták ki, s már júliusban vagyunk, az építés sem kezdhető meg ez évben, mert a munkaévnél első fele már eltelt. Így tehát a jövő évben nem nyitható már meg az új színház. De nem nyitható meg most már a következő 1906. évben sem, mert a jelenlegi színház igazgatójának szerződése az 1905. év tavaszán lejár. Új színház, új szerződéssel új igazgató. E kettő így kombináltatott. Új színház nem lesz a jövő évre, az új igazgatónak tehát a régi színházra kell megkötni a szerződést. Ezzel egyszersmind ki lesz mondva a nemzeti színház építésének egy újabb három évre való elodázása. A halogatásból sokan azt is következtetik, hogy a miniszter talán elfelejtette a színházépítés egész kérdését, amelyet csupán azért hozott felszínre, hogy Kolozsvár közönségében a kormány pártolása iránt a szunnyadó hajlamokat ébresztgesse.”

Vége július 18-án megérkezett a belügyminiszter leirata, amelyben értesíti a várost: hogy tágasabb legyen az előcsarnok, de nem engedélyezi a díszítések gazdagítását, mert a felmerült költségvetés szerint ez újabb évi 5000 koronás levonást tenne szükségessé az igazgató szubvenciójából.

A leirat kapcsán éles támadás érte a kormányt azért, mert az egész építkezést tulajdonképpen a leendő igazgató kell hogy megfizesse abból a támogatásból, amelyet az országgyűlés a művészi színvonal fenntartására szavazott meg. Féltették a színházat attól, hogy ezek a terhek a művészi színvonal hanyatlását fogják maguk után vonni.

Először hangzik el panasz azért is, mert a Farkas utcai színházat értékén jóval alul írták át a belügyi tárcából a vallás- és közoktatásügyi tárca va-

gyonállományában. Ennek a panasznak komoly alapja volt, mert az egész nagy kiterjedésű épületet 70 000 koronáért vette meg a kultuszminisztérium az egyetem számára. Holott ha értékének megfelelő áron írták volna át, az lényegesen csökkentette volna az igazgató terhét, miután a vételárat az előzetes megállapítás szerint az új színház építési költségeire kellett fordítani.

Július hó 23-án végre megjelent a Hunyadi téri színház építésére vonatkozó árlejtési hirdetmény a hivatalos lapban:

Magyar királyi belügyminiszter

Árlejtési hirdetmény

A Kolozsvárott a Hunyadi téren emelendő Nemzeti Színház építkezésének következő munkacsoportjaira vonatkozólag:

- 1) Föld- és kőművesmunka
- 2) Ács
- 3) Bádogos
- 4) Szerkezeti vas
- 5) Vasanyag
- 6) Facement
- 7) Aszfalt
- 8) Fűtési és szellőztetési
- 9) Vízvezetéki
- 10) Csatornázási.

Az árlejtésen csak hazai iparosok vehetnek részt.

Az ajánlatok beadási határideje augusztus hó 19.

A következő címre kell beadni az ajánlatokat: „A Kolozsvári Nemzeti Színház építőbizottságának, Kolozsvár, Államépítészeti Hivatal.”

Augusztus 18-án Kolozsvárra érkezett Bezerédj Viktor, hogy az ajánlatok felbontásánál jelen legyen. Aznap délben helyszíni szemle volt a Hunyadi téren, amelyen megjelentek: Szvacsina Géza, Gere Kálmán, Gayzágó Manó tiszti ügyész, Fekete-Nagy Béla helyettes polgármester, Salamon Antal és Vikol Kálmán városi tanácsosok, Póczy Mihály városi főmérnök. Délután háromkor felbontották az ajánlatokat. Az eredmény: 33 ajánlat érkezett a különféle munkákra.

Az ajánlatok felett hamarosan döntöttek. Már szeptember elején ki is adták a munkálatokat. Az *Ellenzék* ismét élesen bírálta a döntéseket. Ezt írta:

„Az ajánlatokat Bécsbe küldték el, és ott döntöttek afelett, hogy kik építsék magyar pénzen Kolozsvárnak a magyar színházat. Pirulva írjuk ezt le, mert tudjuk, hogy kitűnő szakembereink mellett ez mit jelent?! Amit Bécsből Fellner és Helmer elfogadásra ajánlott, azt változatlanul elfogadták tegnap a minisztériumban.”

Eszerint a kőműves-, föld- és elhelyező munkákat kapta Réhling és Spáda. Az ácsmunkákat: Fekete András. Bádogosmunkákat: Máthé és Makkay. A szerkezeti vasmunkákat: Schlick-gyár. A vasanyagot: Fodor Béla, Budapest. Fűtés, szellőztetés, vízvezető berendezés: Törs és Ormay. Facement és csatornázás: Heidelberg Tivadar, Budapest.

A végleges döntés jogát azonban fenntartotta magának Tisza István. Szeptember 9-én megérkezett a híre annak Kolozsvárra, hogy Tisza is jóváhagyta az építőbizottság döntését, és ennek alapján szeptember 12-én a Réhling és Spáda cég munkásai megkezdték a földmunkákat a Hunyadi téren.

Ez volt az első kapavágás. Ünnepi, áhítatot keltő pillanat. Ott álltam elszoruló szívvel a munkás mellett, aki először vágta kapáját a földbe. Csengett a szerszám, mert évet ért éppen. A jövő zenéjének első hangja volt, s nekem úgy rémlett, mintha sírt ásnának, amelybe a százéves, dicsőséges múltat, a régi színház romjait készülnek temetni.

A bécsi tervezők mellékelték a főhomlokzat és oldalhomlokzat képét is. Ez ellen azonban a közvélemény tiltakozott. Teljes joggal. Erre megváltoztatták a forma egyes részeit: a két ablak helyét mélyedés váltja fel relief-szobrokkal. Felette lesznek a világítóablakok. Fent kétoldalt torony magasodik. Tetején befogott oroszlánokkal. E szobrok mintázására három fiatal magyar szobrászt hívtak fel. Köztük volt Szeszák Ferenc is, Strobl Alajos tanár legkiválóbb kolozsvári növendéke. A pályadíj 7500 korona volt.

A bizottság Szeszák modelljeit fogadta el, így került a két mélyedésbe Wesselényi Miklós¹² és Jósika Miklós¹³ hatalmas, másfél embermagasságnyi, cementből készült szobra (amelyeket a románok, mikor átvették a színházat, ledobtak az emeletről. Darabjait az utcáról összeszedtem s a Nyári Színkör raktárában helyeztem el. Most is ott vannak.)

V Az építés

Serényen folyt az építkezés s a kolozsvári közönség, amelynek érdeklődését száz év óta mindig a színház problémái izgatták, más irányba fordította figyelmét: ki lesz az új színház igazgatója? A legtöbben arra esküdöztek, hogy Bölöny József jön vissza, akár mint intendáns, akár mint igazgató. Sok híve volt Ditrói Mórnak is, aki akkor a budapesti Vígszínház igazgatója volt. A beavatottak pedig úgy tudták, hogy Tisza István választása Janovics Jenőre esett, aki ugyan éppen abban az időben kapta meg hat évre a szegedi színházat, de a hírek szerint hajlandó lenne erről s szerződéséről lemondani a kolozsvári színház egy éves igazgatásáért. A hírlapi csata

tehát megindult, s egyre szenvedélyesebbé lett. A *Pesti Hírlap* például így tréfálkozott:

„Az emberésznek nincs probléma, mondja Dóczi Lajos egyik híres versében, de akkor már nem sejthette, hogy igenis van és megoldhatatlan probléma, éspedig az, hogy *ki lesz a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója?* Az új színház tervrajzát megvették a bécsi Fellner és Helmer cégtől, az építómunkákat kiadták különböző vállalkozóknak, a tagok java része elszerződött, de hogy mi lesz a színházzal áprilistől fogva, elsőrendű rejtelen. A mostani igazgató elmegy, nem akar maradni, új embernek kombinációba vettek már igen sok direktort, akik azóta mind kiestek a kombinációból, mert más városokkal kötöttek szerződést. Talán Tisza István maga akar lejönni színidirektornak és a nagy titkot nem akarja időnek előtte világgá bocsátani? Ha Nero felléphetett a római arénákban, miért ne lehetne Tisza István színidirektor? A kolozsváriak nagy érdeklődéssel várják Tisza-Caesar kegyelmes döntését.”

Egyik gyűlés követte a másikat. A tűzoltóság harminc pontból álló memorandumban követelte a tervek megváltoztatását. Bizottság alakult, amely a szubvenció felemelését kérte, miután a jelenlegi annyira szűk keretek közé szorított szubvenció java részét a színház építési [költségeinek]¹⁴ törlesztésére tartja vissza az állam. Követelték, hogy a színházat lássák el új díszletekkel, fölszerelésekkel, mivel a Farkas utcai színház fölszerelése az új színházban nem használható. Aggódtak, hogy nem akad olyan igazgató, aki e nehéz föltételek mellett vállalná a színház igazgatását. Kifogásolták, hogy a földmunkák lassan haladnak, mert csak hetven-nyolcvan munkás dolgozik. Kifogásolták, hogy az osztrák tervezők „sovány osztrák famíliákhoz szabták a páholyokat és keskeny vállú, vékonydongájú perszónákhoz az ülőhelyeket. Ennek az lesz az eredménye, hogy a színházba járásról lassan, lassan leszoktatják majd a közönséget.”

Az illetékesek hidegvérrel állották az ostromot. Nem válaszoltak, hanem mindent elkövettek, hogy a színház időtálló legyen: a falvastagságot 1.92 méterben állapították meg. Az alapfalat mész nélkül, tisztán beocsini cementbe rakják, és kizárólag bécstoroki követ használnak. Az alapozásnál jó mélyen kellett lemenniük, mert háromméteres mélységben a talaj még mindig trágyarakomány, telve salakkal, melyet időnként kavicsréteggel burkoltak. A terület ugyanis évszázadokon át piactelep volt. A humuszréteg alatt ötméternyi mélységben bő vizet találtak. Ez a víz nemcsak az építésre volt nagyon alkalmas, mert salétromot egyáltalában nem tartalmazott, hanem ivásra is kitűnőnek bizonyult.

Közben egyre szélesebb hullámgyűrűket vetett a színház jövődő igazgatásának kérdése. 1904. október közepén még csak az volt bizonyos, hogy a magyar vidéki színigazgatói gárda két jeles tagja: Komjáthy János¹⁵ és

Makó Lajos¹⁶ pályázik a kolozsvári színházra. Mind a ketten meg is jelentek Kolozsvárott, hogy az illetékesek támogatását kérjék. Az egyik ellenzéki lap keserűen kérdezi: „Ha már úgylis osztrák emberrel tervezték a mi színházunkat, felvetjük a kérdést, nem járna-e nagyobb sikerrel, ha igazgatót is Ausztriában keresnek?”

Kiszivárog azonban már annak is a híre, hogy Tisza István választása tényleg Janovics Jenőre esett, aki azonban nem pályázott és nem is pályázhatott a kolozsvári színházra, mert néhány héttel azelőtt nyerte el hat évre a szegedi színház igazgatását.

Híre jár annak is, hogy ez évben csak a földszintig húzzák fel az új színház falait, így tehát a megnyitást 1905 szeptembere helyett csak 1906. március 15-ére tervezik.

November 21-én ezt írja az *Ellenzék*: „Dr. Janovics Jenő szegedi direktor kapta meg a kolozsvári Nemzeti Színházat, melyért több vidéki direktor részéről volt nemes versengés. A miniszter döntésében megnyugodhatunk. Janovics Jenő ismeri a kolozsvári közönség jóízlését. Itt, ebben a színházban kitanulmányozhatta, hogyan és mi módon hódíthatja meg a maga számára ezt a közönséget, mely igazán lelkes barátja a színművészetnek. Hisszük, hogy nagy színházi események csírázó álmaival jön Kolozsvárra Janovics, akit előre is örömmel köszöntünk, mint régi jóbarátot és a magyar színművészet egyik lelkes, ambíciózus vezérét.”

1905. év tavaszán hetekig tartó megsokszorozott munkaerővel igyekeztek pótolni a késedelmet, és minden remény megvolt arra, hogy 1906. május hó végén a színház átadható lesz rendeltetésének. Legalábbis ezzel biztat az a statisztika, amit az építőbizottság adott ki 1905. július elején. Eszerint az építésnél napjában állandóan hetven-nyolcvan kőműves dolgozik. A napszamosok állandó létszáma 170. A vasmunkát tizennyolcan végzik, természetesen megfelelő számú napszamosal. A műkölépcső-munkálatokat Melokko Péter budapesti vállalkozó végzi huszonkét munkás segítségével. Mikor az új színház berendezés alá kerül, akkor már mintegy háromszáz-háromszázötvenen fognak dolgozni benne. Előreláthatólag az épület egy hét múlva fedél alá kerül, amikor az építészek a munkások számára mulatságot akarnak rendezni. A színházi raktárhelyiség és festőterem is, amely az új telepen a Zrínyi utcában épül, a napokban fedél alá kerül.

Július hó 15-én bokrétaünnepélyt tartottak az új színházépítés vezetői. Annak megünneplését, hogy tető alá került az új színház. A zöld gallyakkal, lobogókkal, címerekkel és jelvényekkel díszített épület már messziről jelezte azt, amit a Kispark felőli homlokzatra kifüggesztett tábla ekképpen magyarázott:

Éljen! Első Ferencz József, Magyarország apostoli Királya!

Éljen! A nagyméltóságú belügyminisztérium!

Éljen! Gróf Bély Ákos főispán, az építőbizottság elnöke!

Éljenek! Az építőbizottság tagjai!
Éljen! Fellner és Helmer cs. és kir. építési főtanácsosok, tervező és műve-
zető építészek!

Éljen! Gere Kálmán kir. főmérnök, építési ellenőr!

Éljen! Bohn Alajos építész, az épület művezetője!

Éljenek! Az összes vállalkozók!

Éljen! Handler Dániel Főpallér!

Éljenek! Az összes munkások!

Az ünnepély délután öt órakor kezdődött nagyszámú közönség jelenlé-
tében. Ott voltak: Szvacsina Géza polgármester, báró Feilitzsch Arthur, dr.
Szamosi János egyetemi tanár, dr. Ignácz István főispáni titkár, dr. Esterházi
László városi főjegyző, Tarnay Mór bizottsági tagok, továbbá Ditrói Mór,
dr. Janovics Jenő, Pethő József és Féder Ottó városi aljegyzők, Jeszenszky
Gyula dr. árvaszéki ülnök, Gere Kálmán főmérnök, építési ellenőr, az épít-
tető vállalkozó képviselői, a sajtó meghívott munkatársai. Kevéssel az ün-
nepély megkezdése előtt megjelent Küry Klára¹⁷, a kolozsvári Nemzeti
Színház illusztris vendégművésznője is, aki hatalmas bokrétát nyújtott át a
munkavezetőnek az épületen való elhelyezés céljából. A bokréta vörös-kék
szalagján ez a felirat volt:

E bokrétában szálljon áldás kolozsvári új

templomunk homlokára!

Magyarok Istene örködjék fölötte!

Küry Klári

Az ünnepséget áldomás vezette be. Csizmás Gerő építésrajzoló azoknak
egészségére ürítette poharát, kik részt vettek eddigelé az építés munkájá-
ban. Utána Szvacsina Géza polgármester tartott emelkedett hangú beszédet
a munkásokhoz. A jutalmak kiosztása során a legnagyobb díjat, 650 koro-
nát Handler főpallér kapta, Boros pallér 300, Fekete pallér 150 koronát. Va-
lamennyi munkás jutalomban részesült. Míg a munkások a csapra vert sö-
röshordók mellett vigadtak, a bizottság s a jelen volt vendégek az új szin-
ház épületét tekintették meg.

VI

Az építésvezető nem akarja elhelyezni Wesselényi Miklós szobrát a színház homlokzatára

Az ünnepség békés harmóniáját néhány nap múlva szenvedélyes harc
váltotta fel. Híre szárnyalt annak, hogy a homlokzatra tervezett Wesselényi
Miklós-szobrot az építés vezetője, Bohn Alajos úr letiltotta. A dolog előzmé-

nye az volt, hogy – mint említettük – Szeszák Ferencnél az építőbizottság két szobrot rendelt, amelyeket az első emelet magasságában kiképzett homlokzati benyílásokban kellett volna elhelyezni. Úgy tervezték, hogy Wesselényi Miklós és Jósika Miklós szobraikat helyezik oda. Az építésvezető önhatalmúlag értesítette a szobrászt, hogy a Wesselényi-szobor helyett más készítsen, mert Wesselényi képmását nem helyezi el a színházon. Mérhetetlen felháborodást keltett ez a pökhendi intézkedés. Az építésvezető azzal védekezett, hogy az építőbizottság egyik tagja, akinek nevét azonban nem hajlandó a nyilvánosság számára átadni, rendelkezett így. Mindenki sejtette, hogy ez az építőbizottsági tag báró Feilitzsch Arthur volt, aki így akart bosszút állni azért, mert a nemrég lezajlott képviselőválasztás alkalmával kisebbségben maradt Wesselényi Miklós egyik leszármazottjával, Wesselényi Ferenc báróval szemben.

Az építésvezető újra nyilatkozott. Kijelentette, hogy nem politikai, hanem művészi szempontok vezették, amikor a Wesselényi-szobor elhelyezését megtagadta. Szeszák Ferenc is nyilatkozott, s elárulta, hogy Bohn Alajos építész úr neki bizalmasan azzal indokolta a szobor letiltását, hogy Wesselényi rebellis volt. Ez azután még jobban fölforralta a kolozsváriak vérének. Szemére vetették az építésvezető Bohn úrnak, hogy ő mint derék osztrák honfi, Fellner- és Hellmerék hűséges képviselője, bizonyára szívesebben helyezné a színház homlokzatára „Bismarck vagy a macskabajuszú Vilmos császár” szobrát, de a kolozsvári közönség nem fogja tűrni a magyar színészet atyjának, Wesselényi Miklósnak ilyen impertinens meggyalázását. A felzaklatott közvélemény elégtételt követelt a merényletért. Követelte, hogy az építésvezető nevezze meg a bizottságnak azt a tagját, aki a Wesselényi-szobrot letiltotta. Az építésvezető erre nem volt hajlandó, kijelentette, hogy őt az építkezés vezetésében politikai szempontok nem irányítják, tisztán művészi szempontból tartja jobbnak, ha a homlokzaton színészeti szimbólumok, múzsák ékeskednek. Egyébként is nem tartja a Szeszák szobraikat művészi szempontból elfogadhatóknak. Erre a nyilatkozatra még élesebb kifakadások süvítettek Bohn úr felé, követelték, hogy azonnal távolítsák el a színház építésétől ezt az „osztrák útszéli betyár”-t. A kormánypárti újságok, élükön a *Nemzeti Hírlappal*, viszont védelmére keltek az építésvezető művészi ízlésének. E kavargás közepette báró Feilitzsch Arthur Budapesten tett nyilatkozatában bevallotta, hogy ő adott utasítást az építésvezetőnek a Wesselényi-szobor visszautasítására. Erre azután a kérdés végleg politikai vágányokra terelődött. Egyik nyilatkozat követte a másikat, s a nyilatkozók nem takarékoskodtak az ékesnél ékeőbb jelzőkkel. Azután elcsendesedett a vihar. Szeszák Ferenc közben teljesen elkészítette a megrendelt két szobrot, Wesselényi Miklóst és Jósika Miklóst, s várt, hogy mikor fogják azokat elhelyezni.

VII

Tisza István kinevezi az új színház igazgatójául Janovics Jenőt

Augusztus közepén érkezett le a belügyminiszter leirata, mely jóváhagyta Kolozsvár városi tanácsának és a kolozsvári színügyi választmányának egyhangúlag hozott határozatát. A város és a színügyi választmány fölterjesztése azt javasolta tudniillik, hogy eddigi működésének elismeréseként az új színház igazgatását minden pályázat mellőzésével dr. Janovics Jenőre bízzák. A miniszter ennek alapján felhatalmazta a színügyi választmány elnökét, gróf Bély Ákost, hogy a szerződést a színház igazgatóval megkösse. Ezzel a leírással oly kérdés jutott nyugvópontra, amely állandóan nyugtalanította a kolozsvári közvéleményt. Másfél évszázados hagyománya volt a kolozsvári közönségnek, hogy színházi kérdéssel szünet nélkül foglalkoznia kellett. Mindig kellett valami, ami lázas izgalomban tartsa, amiről vitázzék, mert a színház, annak múltja, jelene, jövője, minden aprólékos baja, minden színészének öröme és bánata szívügye volt a kolozsvári közönségnek.

Az augusztus 12-én Kolozsvárra érkezett belügyminiszteri leíratból kitént, hogy a határozatot, dr. Janovics Jenő kinevezését még Tisza István hagyta jóvá, az adminisztráció lassúsága folytán került a felhatalmazás megkésve Kolozsvárra.

Az új színház megnyitásának dicsőségét és kötelességvállalását jelentette ez a kinevezés. Tisztán láttam, hogy mi a kötelességem: annak az útnak a folytatása, amelyet a régi Farkas utcai színházban járt az erdélyi színjátás.

Hogy e kötelességvállalásnak fogadalmát önként bejelentsem, a kinevezés vétele után október 21-én fölterjesztést intéztem a színügyi választmány elnöke útján a miniszterhez, amelynek ez volt szó szerint a szövege:

Méltóságos Elnök Úr!

Leomlik a régi templom!

A napszámos emeli már csákányát a megszentelt kövekre.

Elporlik a gyarló anyag, hogy phönixként megújhódva büszke palotájában hirdesse a magyarság igéjét.

Hogy az elavult, szent hajlék szelleme éljen és ragyogjon a késő utódok lelke előtt is, az új palota csarnokába biztató emlékeztetőül a régi dicsőség két glóriás alakját óhajtja a színház jelenlegi igazgatója elhelyezni a saját szerény erejéből.

Mély tisztelettel kérem tehát, méltóztassék megengedni, hogy Kótsi Patkó Jánosnak¹⁸, akinek ajakáról először hangzott magyar szó a kolozsvári színpadon, és a régi színház legendás színészének: E. Kovács Gyulának¹⁹ márványszobrát helyezhessem el az új hajlék előcsarnokában. Kegyeletünk, hálánk jele legyen ez a két szobor, emlékeztetője a múlt idők diadalmas dicsőségének, biztatója a jövő idők derengő hajnalának.

És marad közöttünk a régi szellemnek egy igazi apostola. Világít nekünk, mint az elmúlt idők dicsőségének egy fénylő sugára! Egy emberöltőn, csaknem fél századéven át oszlopa volt a lerombolásra váró templomnak. A nemzetköziségnek mindent magával ragadó forgatagában egyedül ő tudta megőrizni őseredetiségét, színtiszta fajmagyarságát. Lelke ihletével, szíve lángjával áldozott a régi templom oltárán. Papja volt a nemzeti nyelvnek, lelkes harcosa Erdély magyarosodásának, szítója a hazafiúi érzés szunnyadó parazsának és nemes katonája a magyar szellem hódító csatájának, amelynek külföldön is rangot és diadalt szerzett.

Hogy a régi szellem költözzék át az új hajlékba is, az oltár áldozópapjával kössük oda Szentgyörgyi Istvánt²⁰ örökre, elszakíthatatlanul.

Mély tisztelettel kérem, méltóztassék a miniszter úrhoz előterjesztést tenni aziránt, hogy magyar színészetünk büszkesége, Szentgyörgyi István a kolozsvári országos Nemzeti Színház örökös tiszteletbeli tagjává kinevezessék.

Az előterjesztést a színügyi választmány lelkesedéssel és egyhangúlag magáévá tette.

A minisztérium is meleg elismeréssel fogadta a két márványszobor elhelyezésének gondolatát. De Szentgyörgyi István örökös tagságával szemben az az aggodalom merült fel, hogy a költségvetésben nincs fedezet a művész javadalmazására. Hogy ez az akadály elhárítható legyen, az igazgató március 15-én újabb fölterjesztést intézett a miniszterhez, amelyben kötelezőleg kijelenti, hogy mindaddig, míg az állam az örökös tagsági illetményre fedezetet talál, magára vállalja, hogy sajátjából fizeti a miniszter által megálapítandó javadalmazást. Kérte, hogy a kinevezés április 19-ére érkezze meg, amikor negyvenöt éve lesz annak, hogy Szentgyörgyi István színpadra lépett, és harmincöt éve, hogy Kolozsvárott első szerepét játszotta a *Csizmadia mint kísértetben*. A minisztériumban még így is nagy fejtörést okozott ez a fölterjesztés, mert abban az időben az ország állami intézetében, a pesti Nemzeti Színházban is csak négy örökös tag volt: Jászai Mari²¹, Blaha Lujza²², Újházi Ede²³ és Vízvári Gyula²⁴. A magyar színészet ünnepelt és népszerű nagyságai évek óta várták a fővárosban az örökös tagsági kitüntetést. Nagyon nehéz helyzete volt tehát a minisztériumnak, amikor a különféle befolyások pergőtüzében egy „vidéki outsider” kinevezését erősz-

kolta a kolozsvári igazgató. Bezerédj miniszteri tanácsost azonban megnyertem a tervnek, ő kedvezően referálta a kérdést a miniszternek.

Az eredmény az volt, hogy 1905. április 9-én a Szentgyörgyi István tiszteletére rendezett ünnepi előadáson az igazgató átnyújthatta a minisztérium átíratát, amelyben örökös taggá nevezik ki, azzal a hozzáadással, hogy mindaddig, amíg arra a költségvetésben fedezetet nem találnak, a kolozsvári igazgató fizeti a művésznek az évi 3600 koronában megállapított járandóságot.

Bezerédj Viktor miniszteri tanácsos, a színházi ügyek referense Fellner műépítésszel együtt október 22-én Kolozsvárra érkezett, s egész napon át folytatta tárgyalásait a színügyi választmány tagjaival, az igazgatóval és az építőbizottsággal. Ez alkalommal elsimult a Wesselényi-szobor felállítása körül támadt vita is, amennyiben döntés történt, hogy az eredeti terv szerint a Szeszák által készített két szobor kerül a színház homlokzatára. A színház berendezésének részleteit is megbeszélték, s úgy számították, hogy a színház júniusra teljesen kész lesz, megnyitását pedig véglegesen szeptember első felére tűzték ki.

VIII

Az új színház megnyitása

Serényen folyt a munka, úgyhogy június 8-ára a hatóságok és a sajtó képviselői meghívást kaptak, tekintsek meg a színház belső berendezését. Ez a szemle azután végleg lefegyverezte azokat, akik politikai, művészi vagy iparpártolási szempontból eddig élesen hadakoztak a színház ellen. Ezúttal mutatták be a kitűnően működő színpadi záporkészüléket is, amely a tűzoltóság képviselőit is megnyugtatta. A belső berendezés kényelme, gazdagsága, alkalmatossága meglepte azokat is, akik eddig kifogásolták azt, hogy osztrák építészek tervei szerint épült az új színház. Az építés lelkiismeretes állami ellenőre, Gere Kálmán főmérnök kalauzolta a meghívottakat, s hangsúlyozta, hogy nem egészen két év alatt készült el ez a modern, minden igényt kielégítő nagyvárosi színházépület. Bejelentette, hogy az építkezésnél a vezérelv a tűzbiztonság volt, erre fordították a legnagyobb gondot, és az eredmény teljesen kielégítő. A nézőteret a színpadtól hullámlemezekből készült vasfüggöny választja el. Tizenegy kijárat teszi tűz esetén biztossá a gyors menekülést. Rengeteg beépített cement és maga az erős, tűzálló vasszerkezet gondos elővigyázatosságra vall. Az építésnél 1 260 000 drb. téglát használtak fel, amit Kolozsvárott gyártottak. A nézőtéren és a színpadon légfűtés, az épület más részeiben gőzfűtés van alkalmazva. A nézőtér befogadóképessége 1300 személy. Az épület, díszletrak-

tár, fölszerelés, bútorzat, szóval a teljesen elkészült és berendezett színház 1 010 000 koronába került.

Teljes pompájában ragyogott már a karcsú, gazdagon fölszerelt színház. De Kolozsvár hűsége, a múltat tisztelő ragaszkodása újra megmutatkozott abban, hogy a bemutatás után nem az újnak szépségét dicsőítették a lapok, hanem a réginek érdemeit magasztalták. Ezekkel az egyszerű, megható szavakkal vettek tudomást arról, hogy pompázik már az új színház:

„Te jó öreg színház! Most már nincs egyéb hátra, mint végleg búcsút vehetünk tőled. Ne méltatlankodjál, nem feledünk el téged örökre, aki annyira szívünkhöz nőttél. Ne is szomorkodjál, hogy dicstelenség fogja sújtani a te idő barnította öreg fejedet. Ne félj, mert nem engedjük, hogy magtárrá degradáljanak, hogy egerek és patkányok koncertező helye légy, nem engedjük, hogy megbontsanak téged, hogy kő kövön ne maradjon az írás szavai szerint. Még látni fogjuk néha egymást. A búcsú tehát nem örök. Bár fáj a lelkünk, hogy ennyire is el kell válnunk. De lásd, ne vedd zokon, a Hunyadi téri úgy csalogat, mint egy cicomás úri dáma, és te legjobban megérted a mai kor felületes embereit, akiknek mindig csak az új, csak az érdekes kell, sokszor tartalom nélkül is! Ne szomorkodjál, mert akkor mi is búsulunk, ha téged így látunk. Nem fogunk elfeledni. Fogunk rád emlékezni még nagyon sokáig. Mindig, mindig... örökké!”

Az új színház megnyitóbeszédét is a réginek búcsúztatásával kapcsolták össze. Még egyszer hangsúlyozni akarták, hogy csak a falak újulnak meg, a szellem örök marad. A régi színház élete folyik majd tovább az új palotában. A régi színház lelke lángol, a régi színház vére kering az új, pompázatos hajlékban.

A kiszolgált öreg színház ünnepi bezárásával kezdték meg tehát az új színház megnyitó szertartását. A meghívó, amelyet erre a nemzeti ünnepre gróf Bánffy Miklós mint a Színügyi Választmány elnöke bocsátott ki, lelkes szavakkal emlékezik meg az öreg színház szolgálatáról. Ez a meghívó így szól:

„Nyolcvanöt éves múltja van a kolozsvári Nemzeti Színház korhadt épületének, mely az ország legrégebb magyar színháza és tizenhét évvel előbb nyílt meg, mint a budapesti Nemzeti Színház... A kolozsvári régi színház bezárása és az új színház megnyitása alkalmából a Színügyi Választmány 1906. évi szeptember hó 7-én és 8-án országos jellegű ünnepélyt rendez. Erre a kettős ünnepélyre hazafiúi tisztelettel meghívjuk.

Kolozsvár, 1906. augusztus 6-án

dr. Gróf Bánffy Miklós
Kolozs vármegye és Kolozsvár sz. kir. város
főispánja, a színügyi Választmány elnöke”

Az országos ünnep sorrendje is világosan kifejezte azt, hogy Erdély tudatosan fonta össze a régi színház életét az új színház életre keltésével. Azt akarta, hogy a most felépült színház a régi fényénél gyűjtson új szövétneket. Íme:

A kolozsvári országos Nemzeti Színház ünnepének sorrendje
1906. szeptember 7-én

Este hét órakor:

A régi színház ünnepélyes bezárása

1. Ünnepi nyitány: Erre az alkalomra írta gróf Zichy Géza.

2. Részletek a színház 1821-i megnyitó előadásából

a) Előszó. Az erdélyi Nemzeti Magyar játékszín 1821. március 12-i megnyitó előadásának alkalmára írta és elmondotta Petrichevich Horváth Dániel²⁵.

b) Zrínyi-nyitány. Írta Lavotta János,²⁶ ki a múlt század legelején karmestere volt a kolozsvári társulatnak.

c) Végjelenete Körner Zrínyi-jének, melyet a megnyitó előadáson főrangú műkedvelők adtak volt elő.

d) Egységes cselekményt képező részlet Szentjóni Szabó László „Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma” 1792-ben írott nemzeti érzékenyjátékából, mellyel 1821. március 13-án az Erdélyi Színjátékszó Társaság megkezdte a rendes előadások sorozatát.

3. Zenekép Ruzitska József²⁷ dalaiból, aki 1821-ben mint karmester működött a kolozsvári színháznál.

4. Búcsú. Drámai epilógus a kolozsvári Nemzeti Színház bezárásának alkalma Írta Váradi Antal²⁸.

Szeptember 8-án

Dél előtt tizenegy órakor:

1. Az új Nemzeti Színház zárókövének ünnepélyes letétele.

2. A színházépítő bizottság átadja az új épületet a kormány képviselőjének, aki azt a színházi választmány gondjaira bízta.

Dél előtt tizenegy és fél órakor:

3. Kótsi Patkó János, az első erdélyi színigazgató és E. Kovács Gyula, a színház több évtizeden át volt jeles művésze, Róna József által készített és dr. Janovics Jenő által adományozott mellszobrainak leleplezése az új színház előcsarnokában.

Délben egy órakor:

4. Ünnepi ebéd a vendégek tiszteletére.

Este hét órakor:

5. Az új Nemzeti Színház ünnepélyes megnyitása

- a) Nyitány, írta és vezényli Kacsóh Pongrác.
- b) Beköszöntő, elmondja dr. Janovics Jenő, a kolozsvári színház igazgatója.
- c) Himnusz, énekli a színház egész személyzete.
- d) Színházavatás. Drámai prologus, írta Herczeg Ferenc.
- e) Bujdosók, Herczeg Ferencnek erre az alkalomra írt új kétfelvonásos színműve.

A kettős ünnepre a kormány képviselői, az országgyűlés mindkét házá-
nak tagjai, irodalmi, művészi egyesületek küldöttei nagy számban érkeztek
Kolozsvárra. A régi színházban tartott búcsú Erdély ünnepe volt. Hogy az
a vén színház mije volt Kolozsvárnak, mije volt Erdélynek, azt csak azok
éreztek, akik a kincses városban nőttek fel. Szívünkhöz nőtt családtagunk
temetésén szoktunk úgy bánkódni, ahogy a kolozsvári közönség bánkódott
ezen az estén. A szemekben könnyek csillogtak, emlékek dandára viharzott
az agyakban, a lelkekre ólomsúlyként nehezedett a válás gondolata. Ko-
mor, mély hangulat uralkodott a nézőtéren. Akik messzi földről jöttek, fő-
hajtó tisztelettel vettek részt a kolozsváriak családi gyászában.

Az emlékezetes másnap az új színház megnyitási ünnepén fogalom-
má acélosodott. A szónokok a múltat dicsőítették, és hűséget fogadtak a régi
szellemnek. Ünnepi köntöst öltött a város. A házak fellobogózva, az utcá-
kon tömegekbe verődtek kipirult arcú emberek, az ablakokban virágok szí-
nesedtek.

Délelőtt tíz óra. A színház tagjai, színészek, énekesek, zenészek, műsza-
ki munkások, izgatottan sűrögnek-forognak, helyezkednek. Az előcsarnok-
ban minden ragyog a tisztaságtól. Halk utasítások, lázas készülődés. Bánffy
Miklós²⁹ gróf, a színügyi választmány elnöke mint vendéglátó gazda érke-
zik, s elégedetten látja, hogy minden készen várja a szertartás kezdetét. A
színügyi választmány tagjai, a város tanácsnokai Szvacsina Géza polgár-
mesterrel az élen hatalmas koszorúkat hoznak, amelyek a még fehér lepel-
lel burkolt szobrok talapzatára vannak szánva.

Most már sűrűn érkeznek a vendégek. Politikusok, főispánok, írók, szín-
igazgatók, színészek, más törvényhatóságok fejei és tagjai. Bámulják a ha-
talmas előcsarnokot. Justh Gyulát, a képviselőház népszerű elnökét és
Návay Lajos alelnököt lelkes éljenzés fogadja. Pont tizenegy órakor érkezik
a kormány képviselőjének, Darányi Ignác miniszternek pompás négyes
fogata. Az erősen emelkedő feljárón a tüzes fehér lovak ágaskodnak, a pa-
rádés kocsis már-már elveszti az uralmat a ficánkoló állatok felett, pillanat-
nyi megtorpanás látható a környező tömegben, de a következő pillanatban
Bánffy Miklós, aki a bejáratnál várta a kormány képviselőjét, a lovak elé ug-
rik, keményen és nagy szakértelemmel megszorítja zablájukat, a nemes ál-
latok megszelídülve engedelmeskednek. A környéken állók megkönnyeb-

bülten lélegeznek fel s tapsolnak. Az első tapsot az új színházban Bánffy Miklós aratta.

Az előcsarnokban a különböző testületek képviselői aláírják a zárkőbe szánt emlékiratot, amely az új színház építésének történetét tartalmazza. Az emlékiratot Gere Kálmán, az építés főellenőre szerkesztette, s az építkezés minden legapróbb részlete meg van benne örökítve. Nem közlöm itt az emlékirat szövegét, azonban másolatát átadtam a kolozsvári Színművészeti Múzeumnak, ott elolvasható.

A tágas előcsarnok és lépcsőház teljesen megtelt a meghívott közönség százaival, a félemeleti karzaton a hölgyközönség foglalt helyet, mögöttük az énekkarok, amelyek adott jelre rázendítettek a Himnusra. Áhítatos lélekkel hallgattuk nemzeti imádságunkat, s mikor elszáryalt az utolsó hang, Fellner Ferdinánd cs. és kir. építési főtanácsos lép elő. Néhány szó kíséretében átadja a színház kulcsait a színházépítő bizottság elnökének, gróf Bély Ákosnak. Bély gróf köszönetet mond a tervezőknek s építőknek a jól végzett, lelkiismeretes munkáért, s a kulcsokat átadja a kormány képviselőjének, Darányi Ignácnak. A kormány képviselője a következő beszéd kíséretében vette át a kulcsokat:

„Méltóságos gróf úr!

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Midőn a magyar kormány megbízásából itt ezen emlékezetes ünnepélyen megjelentem, első kötelességem, hogy az alkotmányos parlamenti kormány hazafias üdvözlétét Önöknek tolmácsoljam. A kormány kiküldött azért is, hogy amellet, hogy ezen ünnepélyen megjelenjek, megjelenéssel kifejezést adjak annak az érdeklődésnek, mellyel a kormány minden tagja Kolozsvár városának emelkedése, fejlődése, virágzása, egész ország-rész jóléte iránt viseltetik.

Tisztelt uraim! Kötelességet teljesítek, mikor őszinte köszönetet mondok méltóságodnak és a bölcs vezetése alatt működő bizottságnak buzgó eljárásáért, köszönetet mondok ezen palota jeles építőjének és mindazoknak, akik az építésnél segédkeztek. Tisztelt uraim! Midőn az állam ezen színház érdekében oly jelentékeny áldozatot hozott, tette ezt azért, mert szem előtt tartotta e város nagy múltját, és tette azért is, mert azt tartja, hogy a magyar hazafiságnak, a magyar nyelvnek és irodalomnak ezáltal egy újabb támasza, hatalmas tényezője létesül. Ezennel átadom ezen kulcsokat az igen tisztelt Színházi Választmánynak azon meggyőződésben, hogy a színház fejlesztését magyar hűséggel fogják eszközölni. Nagy értéket képvisel ez a palota. Nagy értéket fog képviselni azon művésznők és művészek művészeté, kik benne működni fognak. De ez a nemzeti intézménynek nem a legnagyobb értéke, nem a legdrágább tulajdona. Legdrágább tulajdona azon hazafias hagyományok, melyek a régi épületből ide átnyúlnak. Az a szellem, mely megalkotta az első színházat, s melyet fenn kell tartani az új fa-

lak között is. Idézem a költő szavait: A régi fénynél gyűjtsunk új szövétneket.

Ez lobogjon magasan. Ne legyen vihar, mely eloltani tudja. Árasszon fényt és meleget. Tudjon világítani az elmékben és tudja hevíteni a szívet, jó és rossz napokban egyaránt időtlen időnkig.”

Bánffy Miklós gróf, mint a Színügyi Választmány elnöke, átvéve a kulcsokat, fogadalmat tett, hogy ebben a színházban mindenkor a hazafias érzést fogják ápolni, és a nemzeti törekvést kötelességtudással fogják teljesíteni. Ezután a város polgármestere, Szvacsina Géza tartotta meg gondolatokban gazdag, múltat idéző, jövőnkben bízó beszédét:

„Nekünk kolozsváriaknak a magyar színészet pártolása és istápolása hazafiúi hitvallásunk egyik hitágazatát képezi, mert a kolozsvári színház az ország keleti részében hazafias és kulturális missziót teljesített a múltban és azt kell hogy teljesítsen a jövőben is... Mi erdélyiek, akik az ország emez exponált órállomásán a magyar állami eszme és a magyar nemzeti kultúra fejlesztésén dolgozunk, arra vagyunk utalva, hogy minden intézményünket a nemzeti eszme szolgálatának szenteljük. A mi szívünket csak az a szózat hozza dobogásba, ami a hazaszeretet forrásából fakad, és csak az a dal lelkesít, amely a magyar szabadságot hirdeti. Templomunk kell hogy legyen ez a ház, ahová azért járunk, hogy ihletet merítsünk hazafias munkánkhoz és reményt egy boldogabb jövő eléréséhez.”

A közönség mély meghatottsággal fogadta a polgármester szavait, amelyek után a zárókőbefalazás végső akkordjaként Justh Gyula, Darányi Ignác, Fellner Ferdinánd, a képviselők többi tagjai egy-egy kalapácsütéssel jelezték az építés befejezését.

Az ünnepség ezután az előcsarnokban elhelyezett, még lepellel borított szobrok körül folytatódott, ahol a színház első igazgatója szólalt meg eképpen:

„A színpad bölcsője az oltár volt. Hajléka századéveken keresztül a templom. Dajkái a papok. A Golgotának szívet megrázó, hatalmas jelenései az első drámák. Mikor a templom hatalmas boltívei közül rozoga, inogó deszkákra vonult a magyar színjátszás, a pajták, a faggyúgyertyával világított odúk is templomokká magasztosultak. A hazaszeretet templomaivá. A nemzeti nyelv oltáraivá. És akik ez oltároknál ázva, fázva, nyomorral és ínséggel szembeszállva, a gőgös lenézés töviskoszorúját hordozva áldoztanak, tiszta szívű és hős lelkű papok voltak: a nemzeti érzésnek, a művelődésnek, a magyar nyelv pallérozásának bátor papjai.

A múlt idők diadalmas dicsőségének emlékeztetőjéül a jövő idők derengő hajnalának biztatójául álljon ez új csarnokban két bátor papunknak, az erdélyi színjátszás két glóriás alakjának szobra.

Hulljon le a lepel márványképedről, Kótsi Patkó János! Apostol voltál és úttörő. A magyar nemzeti állam épületének egyik alapozó munkása. Eldobtad magadtól a kényelmes, úri élet pazar élvezeteit és tunya gyönyörűségét, nekimentél a sanyarúságnak, a gyötrelmes kínoknak. Kebledben fényes ideállal jártál az illúziók, a délibábos ábrándok meseországában, ebben a csalfa tündérvilágban, ahol minden hamis, és lelked szent meggyőződésével hitted, hogy minden, ami fénylik, színarany, minden, ami csillog, drágakő. Finom szellem, okos lélek és tanult fő, aki műveltségével messze megelőzte korát, színműveivel megteremteni segítette a születésekor már árvaságra jutott magyar színpad műsorát. Tanítója és mestere társainak, az erdélyi színjátszás első, tudatosan működő igazgatója. Midőn keserves vajúdás után nagyrészt lelkes és dicsőséges főurak áldozatkészségéből megszületett az erdélyi színjátszás, mely anyja és istápolója lőn a magyarországi színészetnek, az első magyar szót 1792. november 11-én³⁰ a színpad deszkáiról Kótsi Patkó János mondta ki.

S ki a lerombolásra váró templomnak évtizedeken át büszke oszlopa voltál, E. Kovács Gyula, néma ajakkal is hirdetni fogod e ragyogó csarnokban a régi szellemet. Minden ízében művészlélek, költői és ihletszellem, tele erővel, mélységes érzéssel, fennkölt eszméssel, izzó fajszeretettel, szárnyaló fantáziával és gyöngéd poézissal – ez volt Kovács Gyula, aki a költőhöz, kinek tolmácsául szegődött, szellemének csapongó szárnyain felemelkedett, nem húzta le őt a föld porához, hogy bebéklyózza a köznapi élet kicsinyes viszonyaiba, a mai kor embereinek gondolkozási körébe a költő fennen szárnyaló lelkét. A kicsiny gárda, mely az új hajlék kapuit ma megnyitja, hűséget fogad szellemeteknek, szegény, dicsőséges histriók. A babér, melyet oszlopaitok alá tettünk, legyen hűségünk fogadalma. S e nemes város is, mely egykor féltve virrasztva ringatta a színészet bölcsőjét, ma hálaadással tette le az emlékezés koszorúját elétek. Emlékezetünk sugára törjön keresztül sírotok nagy éjjelén, s hímezzon álmotokba szép és való ábrándokat e nemzet életéről. Felejtés fátyola nem boríthatja el emléketeket, mert

*Akit magának Muzsák kegyével választott az ég,
Nem lesz zsákmánya a nagy éjszakának,
Bár földi napja rég leáldozék.
Elzúg felette az idő patakja,
Nevét egyik bérc a másoknak adja
S új nemzedékek szellemfényeinél
Mindig feltámad, mindig újra él.”*

Justh Gyula, a képviselőház elnöke lép most a szobor elé, s néhány mélyen átértzett szóval helyezi el a törvényhozás koszorúit a talapzatokra:

„A magyar képviselőház, a magyar nemzet nevében megkoszorújom szobraitokat, Kótsi Patkó János és E. Kovács Gyula. A ti önzetlen lángoló hazaszeretetben megerősödött kiváló művészi egyéniségtek előtt hálás szeretettel hajlik meg minden igaz magyar ember. Pihenjete zavartalanul, és lássátok, hogy azt a nemes ügyet, amelynek ti életeteket szenteltétek, nem hagyjuk el soha, de soha...”

Utána Somló Sándor³¹ a budapesti Nemzeti Színház hódolatát tolmácsolta, s két koszorút tett a szobrok elé, mire a színházi zene- és énekkar a *Szózatot* énekelte.

A szobrok talapzatára ezek a mondatok voltak bevésve:

Kótsi Patkó János

az első erdélyi színigazgató emlékének
ennek a színháznak első igazgatója

E. Kovács Gyula

a régi színház büszke oszlopának
hálás kegyelettel az új színház első igazgatója

Az ünnep áhíthatával szívükben távoztak megilletődve, halkán az emberek, abban a tudatban, hogy nemzeti művelődésünknek új lendítőkereke indult meg.

Délben természetesen áldomás volt, amelyen háromszáz vendég vett részt, a szokásos felköszöntők végevárhatatlanul hosszú sora ünnepelte a múltak érdemeit, és buzdította a jövő munkásait.

IX

Az első előadás

Este hét órakor már zsúfolásig tele nézőtér várta a színházi előadás megkezdését. Pazar látványt nyújtott a fényesen kivilágított színház. Ünneplő lelkek, ünneplő arcok várták a vasfüggöny emelkedését.

Lelkes taps köszöntötte Kacsóh Pongrácot, a *János vitéz* szerzőjét, amint a karmesteri emelvényen megjelent, hogy erre az alkalomra komponált ünnepi nyitányát vezényelje.

A nyitány elhangzása után a függöny elé lépett fekete díszmagyarban a színház igazgatója, s először a régi, elhagyott ház előtt tisztelegve köszöntötte a fényárban tündöklő új palotát:

„Roskadozó öreg templom százados falai közül vándorolt ide egy hívő kis csapat.

Bocsáss meg, te ragyogó, te szép, a szivárvány minden színében pompázó büszke csarnok, hogy csodálva a te fényességedet, könnyben ázó szemünk mégis a régit, a kopottat, az elhagyottat látja. Kecses ifjúságod csábító varázsa mellett amannak roskadozó, tisztos öregségét, mosolygásod verőfényes derűjében amannak komor méltóságát. Napsugaras ragyogásodban amannak lealkonyodott homályát. Tágas csarnokaid pazar kényelmében amannak zezugos sötét odúit.

Neked csak bizakodó reményeid vannak, amannak nyugalmas büszkesége. Te csak vágyaidban élsz még, amaz betöltött hivatásában. Te hímes pillangóként most bontod szárnyaidat, amaz felleget hasítva tépett szárnyaival megjárta már a dicsőség útját. Te fegyveredet most emeled, amaz megvívta már a magyar kultúrának sok diadalmas csatáját. A te karcsú oszlopaidat még nem döntögette a megpróbáltatás ereje, amannak mohlepte kövei győzelmesen állották már ki a nemzetet eltipró orkán dúlását is. Ágyúknak elsőprő hatalma évezredekkel dacoló sziklakolosszusokat is romba dönt, korhadó szilánkok, le nem málló kövek, festett, szakadt rongyok, titeket nem tudott elsöpörni vészes viharok eget-földet megrázó háborúsága sem. Te porhanyó anyagból összehordott vén, rozoga templom, dacolni tudtál az idők zord fergetegével, nem rokkantál meg az elnyomtatás gyászos terhe alatt, víhatatlan mentsvára voltál szomorú időkben a nemzeti érzésnek, oltárodon büszkén lobogott a hazaszeretet lángja akkor is, amikor künn nehéz, fekete sötétség ült meg mindent.

Honnan e dönthetetlen erő?

Hiszen gyöngé törmelékből épültél, mit jótékony kezek hordtak össze adományképpen. S erősebb voltál, mint a felleget bűvő sziklavár.

Mert falaid között a szellem vívta csatáját. A szellem, mely győzhetetlen. A szellem, melyet eltiporni emberi vadság nem tud. A szellem, mely dacol az égszakadással. Mindent megsemmisíthet a durva erőszak, de a pusztító tűz fellobogó lángjából, a sziklasírnak feneketlen mélységéből, a vértengerből előmeredő romok közül is diadalmasan, víhatatlan örökkévalósággal szárnyal fel az eszme. Eszméidben éltél egy századéven keresztül, dicsőséges, szegény hajlék, s eszméidben élni fogsz időtlen időkig.

Már bölcsődben védőbástyája voltál a magyar szónak, s kik oltárodnál áldoztanak, sorsharaggal, gúny élével megküzdő papjai valának a magyar kultúrának. A nyomorral hős-büszkén szállottak szembe, s míg páriákból emberek levének, elvesztegették éltük jobb felét. Törékeny testük nem rogyott össze a gőgös megvettetés, a gúnyos lenézés keresztfája alatt, mert eszméikben éltek, járták büszkén, járták diadalmasan golgotájukat.

S ezért száll hozsannánk a verőfényes virradat percében a lealkonyodott naphoz. A megújulás dicsőséges napján ezért zengik himnuszát a régi dicsőségnek.

Lehullanak most már a szent falak. Megsemmisül a könnyel, babérral annyiszor borított ősi fészek. A tapsok helyén tompa csákányütések hangzanak. Ami lehull, ami megsemmisül, a gyarló anyagot csak hadd fújja szerte a szél az ország terein, hiszen minden porszem eleven marad, és regélni fog varázslatos szép meséket letűnt nagy idők diadalmas dicsőségéről, s amerre hull, amerre száll, termékennyé teszi a magyar földet.

Te is, sugáros, ragyogó csarnok, mely úgy keltél életre az agg színház poraiból, mint a bíbor- és aranytollazatú mesebeli szent madár, mely el nem pusztul soha, mert önmagát megégeti ugyan, de hamvaiból megifjodva támad fel, – légy hirdetője a régi szellemnek. Légy ébresztője e szunyadó nemzetnek, az ébredőnek szeme elé búvöld a múlt idők regés dicsőségét s a jövő varázsos reményét. Karcsú tornyaid egekig érhetnek, vakító fényességed a napot szégyenítheti meg, ha hűtlen leszel az eszméhez, mely drága örökségül reád maradt – sötét, néma sírgödör leszel, melyet mindenki elkerül e hazában.

Légy eleven szerve e nemzet életének, ütőere vérkeringésének, örvendezője a nemzet örömének, hűséges tolmácsa vágyakozásának, s ha sorscsapás sújtja, vigasztalója bánatos gyászának. Légy temploma a hazaszeretettnek, légy temploma a tiszta erkölcsnek, légy temploma a nemzeti művelődésnek. Légy szilárd, megrendíthetetlen oszlopa a magyar nemzeti állam épületének. Tündöklő fényed ragyogjon szerte e hazában s hirdesse a magyar kultúra diadalát. Törjön bár reánk gyűlölő ellenség pusztító dűlása, hirdesse büszkén, hirdesse dacosan, hogy ezen a mi kis rögünkön joga csak a magyar szónak van. S légyen az első imádság, mely az új oltár előtt áhítatos lelkünkéből felszakad:

Isten, áldd meg a magyart!”

A beszéd elhangzása után szétnyílt az aranydíszítésű piros bársonyfűgöny. Ünneplő magyar ruhákba öltözöttek festői csoportokban állottak a színház összes tagjai, s a Himnusz hangjai csendültek fel, s szárnyaltak szívekbe markolóan.

Rövid szünet után a *Színházavatás* című kis alkalmi játék előadása következett. Ezt a kis gyöngyszemet az igazgató fölkérésére Herczeg Ferenc írta az ünnepi megnyitásra. Sajátságos, hogy Herczeg Ferenc, aki délvidéki származású, hosszabb időt sohasem töltött Erdélyben, milyen mélyen tudta érezni és kifejezni azt, ami az erdélyiek lelkét áthatotta. A homályos színpadon szerelómunkás dolgozik, az utolsó kalapácsütésekkel illeszti a sűgőlyukhoz szolgáló villanyvezetékét. A szerelómunkást az öreg Szentgyörgyi István játszotta, akinek személyén a dicsőséges múlt fonódott át a reményekben gazdag jövőbe. Mikor a függöny szétnyílt, szerszámtáskáját éppen összeszedte a szerelő, s keményen, intőn pattogott szájáról a szó:

– Én bevégeztem a munkát, minden szeg a maga helyén van. Nem az én hibám lesz, ha a jövő nem lesz méltó a múlthoz.

Elmélyedve lép most a színház új igazgatója az üres, sötétben tátongó színpadra. Kezében színdarab kézírata. Tépelődik. Parancsára díszletfüggöny ereszkedik le a zsinórpaddlásról: a Királyhágó sziklás országútja. Azután kigyulladnak a lámpák, a vakító reflektorok. Fény árad a színpadról. Az igazgató tépelődik. Nem tudja, hogy fogjon a munkához. Fény, pompa, az építőművészek és színpadtudomány minden gondolata megelevenedett ebben a házban, s mégis úgy érzi, hogy valami hiányzik. Valami, ami nélkül meddő lenne itt minden törekvés. Mi az, amit a legfejlettebb építőre-meklés sem tudott életre kelteni a színpad tökéletesen működő gépezetei között? Lehunyja szemét, hogy sűrűsödjének gondolatai. S álmában meztelenül jelennek meg a múlt emlékei. Egymásután jönnek az úttörő apostolok, Lendvay Márton³², Egressy Gábor³³, Szentpétery Zsigmond³⁴, Szerdahelyi Kálmán³⁵, Kótsi Patkó János, Jantsó Pál³⁶, Pergő Celesztin József³⁷, Fánchy Lajos³⁸, Kántorné³⁹, Déryné⁴⁰, Fejér Rozália⁴¹, Laborfalvi Róza⁴². Szárnyalnak a szavak, lélekbe fúródnak a gondolatok. A múlt dicsőségét zengik s a jövő útját mutatják. Ez az út nem lehet más, mint amelyen ők indultak s jártak tövises között, sorscsapások súlya alatt, nélkülözéseket túr-ve, nemzeti eszmét szolgálva. Az árnyak eltűnnek. Felszabadultan ujjong a lelke, fiatal vezér, már tudja, mi hiányzik az új házból: a régiek szelleme. Az úttörőké, akik megáldották most ezeket a deszkákat. Magyar színpadnak, magyar színésznek csak egy hivatása lehet: követni a megszentelt hagyományokat. Most már látja a célt, s fogadja, hogy nem fog letérni az útról, melyet a nagy elődök jelöltek ki.

Mikor a függöny összecsapódott, könnyek csillogtak minden szemben. A költő hangot adott annak az erdélyi gondolatnak, amely minden lélekben él: a régi színház életét kell átültetni az új talajba.

Kéler Béla vérpezsdítő *Rákóczi-átirata* után ismét Herczeg Ferenc nemes veretű szavai szárnyaltak a színpadról: a *Bujdosók* című kétfelvonásos játékát mutatták be a színészek. Ezt a kis darabot is a kolozsvári színház megnyitóünnepére írta a költő. Csüggedten, lehorgasztott fejjel virrasztanak Rákóczi bujdosó társai. A vezér beteg, s ez marcangolja a kurucok szívét. Egyetlen vágy lobog bennük: még egyszer látni elhagyott hazájukat, még egyszer csókolni az anyaföld rögeit. Erről beszélnek szívbe nyilalló szavakkal. Szabadságvágy, hazaszeretet lángja viharzik lelkükből. De Rákóczi beteg, halálos vergődésében megelevenednek diadalmas csatái. Égbe szárnyalnak a múlt makulátlan emlékei. Komor hangulat lett úrrá az ünneplő lelkeken. De ez a komor hangulat csodálatosan illett a nagy alkalomhoz. Nem dínomdánom, nem kurjongatás, nem dicsekvés, nem üres fogadkozás, hanem a múltban való elmélyedés hangjai kísérték az ünneplő, távozó közönséget az új színházból.

Kolozsvár közönsége el nem múltó hálával tartozik Herczeg Ferencnek azért, hogy az új színház megnyitóünnepét kiemelte a szokásos szóvirágok sallangjai közül. Hogy kristálytisza gondolataival arra a magasságra emelte, ahonnan egy nagyra hivatott magyar művelődési intézmény jövőjének nemes kötelességei látszanak. Ezek a gondolatok minden fogadkozásnál szilárdabb erővel kötelezték az új színház vezetőségét a múlt tiszteletére s a jövő tisztaságára.

Itt meg kell arról is emlékeznünk, hogy Herczeg Ferenc ennek a két ünnepi szózatnak megírását nem tartotta egyszerűen mesterségbeli darabírásnak, hanem nemzeti szolgálatnak. Az anyagi részesedést, amely minden darab után megilleti a szerzőket, erélyesen utasította vissza: *Nemzeti szolgálatért pénz nem jár senkinek.*

X

Ünnep után a munka hétköznapijai kezdődnek az új színházban

AZ ELSŐ ÉVAD

Elszállott az ünnep mámore.

Következtek a munka hétköznapijai.

A fogadalmak beváltásának ideje.

Ha az első évad munkáját nézzük, meg kell állapítanunk, hogy az ígéretek közül még keveset váltott be a színház.

Úgy látszik, a berendezkedés az új színházban, az ország más-más részéből toborzott társulat játékanak összehangolása, a település az épület helyiségeibe, a szokatlan akusztika, a műszaki újításokhoz való alkalmazkodás bénítólag hatott a munka egységes irányára és gyors ritmusára. Bizonytalanság és kapkodás látszik a műsoron és az előadásokban. Meg kellett teremteni a kontaktust a közönséggel, azt a kontaktust, amely lassanként szeretetté, ragaszkodássá, később feltétlen szükségességgé erősödött. A közönségnek is meg kellett szoknia az új környezetet, melynek fénye bizonyos ünnepiséget kívánt külső megjelenésében is, meg kellett szoknia a megsokasodott új arcokat a színpadon. A kolozsvári közönség nehezen melegszik fel, de ha azután szeretetétbe fogadja azt, akit értéknek tart, ahhoz hűséges marad. Bizonyos tartózkodással fogadták az új társulatot. Nehéz lett volna ennyi gátlással szemben azonnal és minden mellétekintet nélkül a munkaterv megvalósításához fogni. Engedményeket kellett tenni, annál is inkább, mert a közönség egyik részének ízlése az utolsó években a pesti nemzetközi irányzat beszivárgása folytán kissé elkanyarodott a komoly

iránytól. Amellett műszaki nehézségek is igénybe vették a színházvezetők munkáját.

A színház színpadi része szűknek bizonyult, bővítésre kellett gondolni, mert a változatos, a színpadi műfaj minden ágát felölelő műsor szükségessé tette házi díszletraktár építését, ahol legalább három nagy darab fölszerelése elfér, próbaterem létesítését, ahol a színpadon el nem foglalt személyzet készülhessen a következő műsordarabokra. Az igazgatóság munkája szerteforgácsolódott.

A ma olyan divatos „ötévi munkaterv”-et kellett tehát megvalósítani.

Az első év munkaterve ez volt: az ifjúsági előadások rendszerének továbbépítése azzal a jövőbe néző céllal, hogy a színház az iskola munkájába kapcsolódva maga neveljen olyan közönséget, amely lehetővé teszi a komoly irány erőteljesebb térfoglalását a színpadon. A színészek játékának összehangolása. A könnyebb műfajnak háttérbe szorítása és a komoly drámai és zenei művek szaporítása a játékrenden. A műsor lehető függetlenítése a pesti színházak újdonságaitól. Önálló műsor kitermelése.

Lássuk az első évad végén kiadott statisztikai adatokból, mit tudott a színház ezek közül a célkitűzések közül megvalósítani:

Az évad 1906. szeptember 8-án kezdődött, s tartott 1907. július 7-ig. A tíz hónap alatt összesen háromszázhatvan előadást tartottak, éspedig háromszázegy esti, ötvennyolc délutáni és nyolc ifjúsági előadást. Prózai darab, tragédia, dráma, vígjáték száznyolcvankét előadásban, opera huszonhat és népszínmű húsz előadásban, ezzel szemben operett százharminckilenc előadásban szerepelt műsoron. A komoly műfaj tehát számban is jelentősen uralkodott a színház munkarendje fölött.

Az első évad folyamán negyvenegy újdonságot kellett a színháznak bemutatnia. Éjjel-nappal folyó próbák, emberfölötti erőfeszítések tették lehetővé ezeknek előkészítését. Az újdonságok között hazai szerzőinket képviselték: Herczeg Ferenc (három darabbal), továbbá Szemere György, Kada Elek, Porzsolt Kálmán, Rákosi Viktor, Szabados Béla, Csergő Hugó, Kacsóh Pongrác, Kisbán Miklós⁴³, Pásztor Árpád, Butykai Ákos, Molnár Ferenc, Lehár Ferenc, Szél Lajos, Zboray Lajos, Wlassits Gyula, Hegedűs Sándor. Az előadások számában túlnyomóan uralkodtak a magyar szerzők művei.

Az ifjúsági előadások előtt bevezető magyarázatokat tartottak: Nagy Károly, a későbbi református püspök, dr. Dézsi Lajos egyetemi tanár, Riedly Károly piarista tanár, Kovács Dezső kollégiumi igazgató, Sólyom János polgári iskolai igazgató, Csengery János egyetemi tanár, Pálfi Márton unitárius gimnáziumi igazgató és Janovics Jenő színházigazgató. Az ifjúsági előadások műsorát az egyes tanintézetek irodalmi professzoraival közösen állapította meg a színház.

Az operák közül műsoron volt: Puccini *Bohémélete* (Kolozsvárott először), Verdi *Aidája* (Kolozsvárott először), *Bánk bán*, *Trubadúr*, *Hoffmann*

meséi, *Traviata*, *Parasztbecsület*, *Bajazzók*, *Tetemrehívás* (Farkas Ödön operája), *Lammermoori Lucia*, *Rigoletto*, *Carmen*, *Bianca* (Geiger Albert operája).

A műsor önállósítására való törekvésében az első évadban a negyvenegy bemutató között tizenhárom olyan darab szerepelt a színház műsorában, amelyek magyar színpadon azelőtt nem kerültek színre, és pedig: *Bujdosók* (Herczeg Ferenc), *Színházavatás* (Herczeg Ferenc), *Naplegenda* (Kisbán Miklós), *Víg özvegy* (Lehár Ferenc), *Megbélyegzett* (Roberto Pedrosa: José Echeagaray), *Vadkacsa* (Ibsen), *Nap gyermekei* (Gorkij), *Mindent semmiért* (Butti), *Bálvány* (Wilde Oscar; később *Eszményi férj* címen adták a budapesti Nemzeti Színházban), *Sehonnaiak* (Wollzogen), *Múlt és jelen* (Potapenko), *Salome* (Wilde), *Erőnkön felül* (Björnson Björstjerne).

Az bizonyos, hogy a színház műsorának függetlenítését célzó úton a darabok megválasztásában sem határozott irányvonal, sem tervszerűség nem ütközik ki. Látszik, hogy inkább számban, mint céltudatos irányban való-sította meg a színház bejelentett tervét.

Nevezetes és emlékezetes eseménye volt a Hunyadi téri színház első évadjának a kolozsvári színtársulat nagyváradi vendégszereplése.

Nagyváradon mozgalom indult, hogy a város nagy fiának, Szigligeti Edének szobrot emeljenek. Hogy a szoboralapot gyarapítsák, a nagyváradi Színügyi Bizottság meghívta az országszerte híres kolozsvári színtársulatot egy jótékony célú előadásra. A tárgyalások folyamán úgy módosult a terv, hogy ugyanazon az estén, mikor a kolozsváriak Nagyváradon vendégszerepelnek, a nagyváradi színtársulat tagjai Kolozsvárott fognak előadást tartani, s mindkét előadás jövedelmét a Szigligeti-szobor alapjának juttatják. A cserevendégjáték 1907. április 21-én volt.

A nagyváradiak operettelőadással mutatkoztak be Kolozsvárott. A kitűnően összetanult, jeles erőkből álló énekes társulat Lehár *Víg özvegyét* játszotta Károlyi Leonával⁴⁴ a címszerepben. Az előadásra természetesen minden jegy elkelt, s a kolozsvári közönség lelkes tapsokkal köszöntötte a nagyváradi színészeket.

A kolozsváriak ezzel szemben drámai társulatukkal mentek Nagyváradra, éreztetve, hogy a kincses város színházának a komolyabb műfaj az erőssége. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a kolozsváriak darabválasztása nem volt szerencsés, és stílszerű sem volt. Szigligeti száz darabja közül lehetett volna választani. Szigligeti városában a Szigligeti-szobor javára Szigligeti-darabot illetett volna játszani. Ehelyett egy magyar és egy olasz darabot játszottak a kolozsváriak: Bánffy Miklós *Naplegendáját* és Butti *Mindent semmiértjét*. Bizonyára azért, mert ezeknek az előadásoknak Kolozsvárott nagyon mély és magával ragadó hatásuk volt, és a társulat első együttes vendégjátéka alkalmával legkitűnőbb teljesítményével akart be-

mutatkozni egy idegen város közönsége előtt. Művészi hiúság okozta tehát a stílusterést.

Egyébként Nagyváradon tüntetően ünnepelték a kolozsvári drámai művészeket. Így ír erről az *Ellenzék* Nagyváradra küldött tudósítója:

„Izzó, forró ünneplés, osztatlan, bensőséges, nagy siker jutott osztályrészüln a kolozsvári színtársulatnak abból az alkalomból, hogy tegnap este a nagyváradai színházban ünnepi előadást tartott. Feledhetetlen emlékű színházi estét a nagyváradai közönségnek, hatalmas művészi sikert és sok-sok hervadhatatlan babért önmagának, de főleg és elsősorban a meglegedés és büszkeség nemes öntudatát szerezte meg Kolozsvár számára a mi művészgárdánk, amikor a Szigligeti-szobor javára rendezett előadáson a tetszés, művészi gyönyörűség, a lelkesedés és elragadtatás legnagyobb fokát és legnemesebb megnyilvánulását váltotta ki Nagyvárad műértő közönsége sorából. Mert azt a frenetikus nagy hatást, a falrengető tapsviharokat, a zúgó éljenzéseket, melyekben a kolozsvári társulatnak része volt, nem a kötelel udvariasság konvenciól megnyilvánulásaiként kell elkönyvelni, hanem egy jól szervezett, odaadó gondossággal, kitűnő művészi tudással és a legnemesebb ambícióktól hevített műízléssel vezetett, elsőrangú művészi erőkből egybeállított művésztársulat őszinte, bensőséges és igazán művészi értékű sikerével kell tekintenünk. A nagyváradai közönség – kétségkívül a két társulat képességeinek, játékbeli nívójának, művészi hivatottságának összehasonlításából – olyan ítéletet mondott a kolozsvári társulat fölött, mely után büszkén, önérzetesen vallhattuk a *magunkénak* Janovics igazgatót és társulatát... A díszelőadás, melynek jövedelme a Szigligeti-szobor javára fog fordíthatni, este hét órakor kezdődött. A színházat zsúfolásig megtöltötte a díszes és előkelő közönség, amely már a hét elején elkapkodta a jegyeket. A zenekar nyitánya után hatalmas tapsvihartól fogadva a kolozsvári igazgató jelent meg a kárpit előtt, nagyszabású, hatalmas koncepciójú, minden ízében ragyogó, tudástól sugárzó és igen nagy intelligenciától áthatott, gyönyörű szép előadást tartott Szigligetiről és ezzel kapcsolatban a magyar drámaírás és színpad fejlődéséről. Az előadás, mely mindvégig a legteljesebb mértékben lekötötte a figyelmet, jól megérdemelt, számtalanszor megújuló hatalmas tapsvihart és zúgó éljenzést juttatott az igazgatónak.

Azután Bánffy Miklós gróf *Naplegendája* került színre. A szereplők fokozott becsvágygal, tudásuk legjavával, képességeik teljes latbavetésével állottak sorompóba a rájuk váró nagy feladatért: meghódítani a nagyváradai közönséget... A közönség mint egy ember tapsolt, éljenzett, tombolt a művészi gyönyörűségben, rendezett olyan tüntető ünneplést a kolozsvári művészgárda számára, amilyennek sohasem voltak tanúi a Szigligeti-színház falai... A színpadon megjelent a jeles gárda – Hettyey Arankával⁴⁵, Aczél Ilonával⁴⁶, Rajnai Gáborral⁴⁷, Hidvégi Ernővel⁴⁸ az élen –, és az or-

kánszerű tapsviharban hatalmas babérkoszorút eresztettek alá a zsinórpadról.”

A nagyváradi vendégszereplés nagy sikere serkentőleg hatott a színészekre, akik az évad hátralevő részében még fokozottabb lelkesedéssel szolgálták a színpadot.

Az évad végén a kolozsvári sajtó meleg elismeréssel emlékezett meg a színház munkájáról:

„Színházunk egyévi működéséről beszámoltunk már száraz statisztikai adatokkal. És ez adatokból azt az örvendetes meggyőződést meríthetjük, hogy a színház vezetősége sok buzgósággal és sok eredményes munkával végezte el azt a feladatot, melyet színművészetünk és színirodalmunk fejlődése érdekében vár a nagyközönség és a közművelődési kormány egyaránt. A műsorban a drámák jutottak vezető szerephez, amit mindenesetre méltányolnunk kell akkor, amikor a drámai előadások sűrű kultiválása igen könnyen a színházi pénztár csődjéhez vezethet. A közönség ízlése alig egy évtized alatt ma már nálunk is annyira megváltozott, hogy a legkitűnőbb drámai előadás is alig érte el a második telt házat, míg az új operettek egy-két bérletiszünetes előadása is könnyen biztosította a telt házat. Ilyen viszonyok mellett teljes méltánnyalással kell megemlékeznünk Janovics igazgatónak arról a tagadhatatlan érdeméről, hogy mégis a drámai előadásoknak kiváló művészi sikerét tudta biztosítani.

Itt említjük meg azt a különleges állapotot, amely a mi színházunk speciális viszonyát jellemzi. Kolozsvár az ország második kultúrvárosa. Budapest után következik. A közönségnek éppen olyan magas és annyiféle igénye van a színházi előadásokkal szemben. Csakhogy amíg Budapestnek megvan az Operája, a Vígszínháza, a Népszínháza és a Nemzeti Színháza, hogy a többi ne is említsük, ahol minden igény külön kielégítést nyerhet, addig Kolozsvárnak egy színháza van, ahol minden műfajt kultiválni kell, éppen az intézet fenntartása érdekében. Kell-e ezután bővebben fejtegetni, hogy ilyen óriási feladathoz megfelelő művészi erők alkalmazása szinte lehetetlen, és amennyiben mégis lehetséges, csak nagy körültekintéssel és jelentékeny anyagi áldozattal létesíthető. Senki előtt nem titok, hogy ma már az összes vidéki színpadok csak selejtes drámai előadásokat produkálnak, mert senki sem hajlandó felvenni a küzdelmet az operettek léha világa felé hajló ízléssel. A vidéki színpadok hódolnak a közönség ízlésének, és mindenütt az operettre fektetik a súlyt. A kolozsvári színháznál pedig a jó operettelőadások mellett kiváló drámai előadásokban gyönyörködtünk, sőt az operák előadása is olyan színvonalon állott, amely viszonyainkhoz mértén a legkényesebb igényeket is kielégítette. A mi színházunk a drámai és operettelőadások mellett operát, népszínművet és vígjátékot produkált anélkül, hogy az erőmegosztás a művészi siker kárára vált volna.” (Ellenzék)

XI

Az első évad művészszerelőzete

Be kell még mutatnunk azt a művészszerelőzete, amely a kezdeti nehézségekkel hősiiesen megküzdve ezt az óriási teljesítményt bírta. A Hunyadi téri színház megnyitó évének művésztagejai voltak: Szentgyörgyi István, Dezséri Gyula⁴⁹, Várady Miklós⁵⁰, Török Károly⁵¹, Váradyné Könczöl Etelka⁵² – a régi gárda híres tagjai.

Hettyey Aranka, ez a királynői természetű, zengő hangú, finom ízlésű színésznő, aki fiatalos és érdekes szépségével, lobogó temperamentumával egy csapásra meghódította a kolozsvári közönséget. A mai ideges asszonytípusokat éppen olyan finoman tudta szemünk elé varázsolni, mint amilyen megrázó és mély volt egy-egy klasszikus szerepében. A temperamentuma néha annyira magával ragadta, hogy a nyelvén sem tudott uralkodni. Ilyenkor botlott a beszéde, mint fékét vesztett vágatásában a nemes paripa. A közönség, amelyet ez a lobogó tűz magával ragadott, nem vette észre az ilyen botlásokat. Csak hűvös és józan játszótársai emlékeztették rá, tréfálkozva. Ámulva hallgatta ilyenkor a megjegyzéseket, ő maga nem emlékezett rá, hiszen önfeledt mámorában égett a színpadon. Hogy mennyire fel tudta olvasztani saját egyéniségét abba az alakba, amit játszania kellett, arra jellemző eset volt a következő:

Bánk bán jelmezes főpróbája volt a színpadon. Hettyey játszotta Gertrúdot és Pataki József⁵³ (most a pesti Nemzeti Színház tagja és múzeumának igazgatója) Bánkot. A darabot én rendeztem. Pataki mérhetetlen ambícióval készült a szerepre, amelyet akkor játszott először. Közvetlenül a próba megkezdése előtt fordult hozzám azzal a kéréssel, hogy a negyedik felvonásban két addig kihúzott sort elmondhasson. Nem volt ellene kifogásom, a sűgőkönyvben ki is javítottam a kérdéses részt, de a sűgő elfelejtette közölni a változást Hettyeyvel, akinek pedig éppen „végszava” lett ez a két sor. Pataki teljes erővel és túzzal dörgi Bánk vádjait a királyné felé, de amikor a két kritikus sorhoz ér, a királyné belevág a szavába, nem tudván, hogy azokat is el fogják mondani. Így azután ketten egyszerre beszéltek. Mielőtt a nézőtérről megmagyarázhattam volna a változást, Hettyey igazi királynői gesztus kíséretében haragosan harsog Patakira:

– Azt a két sort ne mondja!

A próba megakadt. Pillanatnyi dermedt csend. A színészek a kulisszákhoz tapadva várták, hogy mi fog történni. Pataki tanácstalanul nézett rám, én nyugodtan szóltam fel a nézőtérről:

– Azt a két sort visszahúztam, mondja csak el Pataki úr. Maga pedig, Aranka, vigyázzon, mert a végszava változik.

Hettyey körülnézett: Mi történt itt? Hol van? Királyi terem. Ő itt a királyné, körülötte csak rabszolgák lehetnek, akiknek nincs szavuk. S itt valaki fel mer lázadni ellene. Villámló szemekkel fordult felém:

– Az a két sor nem megy!!

Akkor már a színpadra értem, keményebben szóltam:

– Ne vitatkozzunk, az a két sor megy!

Hettyey önfeledten, királyi méltóság megbántottságával harsogta:

– Nem megy! Megmondtam, nem megy!

Hogy kijelentésének még nagyobb súlyt adjon, dobbantott a lábával.

A jelenet nagyon kínos volt, az egész játszószemélyzet a színpad oldalán gyülekezve, feszülten figyelte, mi fog most történni. Magam is – fiatal rendező létemre – úgy éreztem, hogy halálos sebet ejtettek rendezői tekintélyemen, ököltre nem mehetek mégsem, uralkodva magamon, csöndesen fordultam az ügyelő felé:

– A próbát nem folytatjuk. Holnap reggel kilenckor előlről kezdjük.

A színészek elszéledtek, csak Hettyey Aranka maradt a királyi trónuson, királyi pózban, királynői pompában. Nem értette, mi történik körülötte. Alattvalói mind otthagyták? Már a sűgő is kibujt a lyukból, Hettyey még mindig ott állott a trónusán. A különös helyzetnek az öreg öltöztetőnő vett véget, odatípett, s alázatosan szólott:

– Művész, a próbának vége van. Vetközzünk le.

Én magam az irodába siettem, felhívtam telefonon a szegedi színházat, és arra kértem Tóvölgyi Margitot⁵⁴, aki sokszor játszotta Kolozsvárott Gertrudist, hogy üljön azonnal vonatra, holnap lépjen fel nálunk vendégként a *Bánk*ban. Hettyey Aranka később okosan és higgadtan magyarázta különös lelkiállapotát, akkor azonban már a helyettes Gertrudis vonaton ült, s én önelégülten éreztem, hogy a rendezői tekintélyemen esett csorbát kiköszörültem.

De Hettyeyre emiatt a különös színpadi jelenet miatt sohasem haragudtam. Meg tudtam őt érteni. Igazi színész volt, aki nemcsak külsőleg vette magára a királynői bíborpalástot, hanem lelkileg is azzá változott a színpadon, akit játszania kellett.

Különben sem lehetett rá haragudni. Nemcsak színésznek volt kitűnő, hanem mint ember is kiváló volt. Szívjóságáról legendák keringtek. Szegényebb pályatársnőit tanáccsal, pénzzel, ruhával segítette még akkor is, amikor neki is szűken tellett. Mindig voltak nevelt lányai, tehetségesebb színésznövendékek, akiket tanított s ellátott minden szükséges jóval, lakással, ruházkodással. Kolozsvárról méltó helyére került, a budapesti Nemzeti Színház művészei közé. Kolozsvár sohasem feledte el, hogy a színpadi indulás küzdelmes éveit itt töltötte. Kolozsvári útját a sikerek színes virágai között járta.

Aczél Ilona. Sok tekintetben ellentéte volt Hettyey Arankának. A szenvedély sohasem ragadta magával. Okossága kormányozta minden mozdulatát, minden szavát, minden gondolatát. Hűvös, pontos, kimért volt minden gesztusa. Nagyon szép, szabályos vonású, nagyszerűen megtermett leány volt. Nagy, mély, beszédes fekete szemei értelmet sugároztak. Sohasem tévedett a színpadon. Az agya csalhatatlanul kormányozta. Sohasem „tört túl a korlátokon”.

Berlányi Vanda⁵⁵. Egyszerű, természetes, behízelt hangú, igazi naiva. Kedves, szimpatikus, minden mesterkéeltség nélkül. Túlságosan hamar hagyta el a színpadot. Férjhez ment Förstner Tivadarhoz, a jeles iparművészhez, aki később a kolozsvári színház számára a *Bánk bán* és *Az ember tragédiája* újszerű, artistikus díszleteit tervezte.

Tövölgyi Margit. Hősnő. A régi szavalóstílus egyik nemes képviselője. Minden lépése kimért volt, mintha kothurnuson járna. Szép, nyugodt és előkelő. A kolozsvári közönség nagyon szerette, mert benne az E. Kovács Gyula-iskola tanítványát látta.

László Gyula⁵⁶. Az okos és szeretetreméltó raisonneur-öknek pompás alakítója. Csupa közvetlenség, csupa melegség, derű és kedély. Semmi mesterkéeltség a beszédében.

Berky Lily⁵⁷. Sugárzó szépsége, verőfényes fiatalsága, sötét színezetű, galambbúgásszerű, szívbe lopakodó hangja egyszeriben meghódította a kolozsvári közönséget. Sajnos ez a nagyszerű színésznő hosszú éveken át aprópénzre váltotta fel ritka értékeit. A színművészeti akadémiát végezte, de Beöthy Lászlónak⁵⁸ szüksége volt hirtelenjében operettprimadonnára, felléptette tehát őt a Magyar Színházban, ha jól emlékszem, a *Víg özvegyben*. Onnan jött Kolozsvárra, természetesen operettprimadonnának. Rendkívül muzikális volt, zongorázott, kitűnően táncolt, tudott énekelni, hiába volt tehát zsebében a színművészeti akadémia drámai szakának oklevele, operettzubrett lett, mert családfenntartó volt, s az énekes színésznőket akkor is jobban fizették, mint a drámai művésznőket. Tisztán anyagi szempontok tartották őt a lenge műfaj varázsában. Szüksége volt arra a többlet-re, amit az operettszínházi játszás jelentett. Pedig tulajdonképpen sohasem volt „énekesnő”, hanem kivételesen tehetséges drámai színésznő, akinek a játék volt az eleme, s igazán elragadó finomságokat láttunk tőle. A primadonnák émelyítő kedvességéből semmi sem volt benne. A színpad számára begyakorolt és a közönség „főzésére” szolgáló szubrettügyeskedéssel sohasem dolgozott. A lehető legegyszerűbb és legtermészetesebb játék volt az erőssége. A színpadi játéknak arra a ritka magaslatára emelkedett, ahol életté vált a színészkedés. Szerepeinek megelevenítésére nem volt szüksége többre, mint amennyi egy választékos ízlésű nő finom kacérságából telik. Mindig tudtuk, hogy ez nem kevés, de nála láttuk, hogy milyen sok.

Sokszor próbáltam őt átterelni a prózai műfajra, sok vígjátékszerepet játszott Kolozsvárott elragadóan, de a példátlan népszerűség, amely körülvette, rákényszerítette a színház gazdasági életét, hogy a sikert ígérő énekes darabokból ki ne maradjon. Föllépése az új daraboknak sorozatos előadásokat biztosított. Nagyon kevés színész van, akit annyira szívébe zárt Kolozsvár igényes közönsége, mint Berky Lilyt. És nagyon kevés színész van, aki olyan szépen beszél magyarul, mint Berky Lily. Beszéde a legszebb magyar zene, éneke a legszebb magyar beszéd. Éneke is, beszéde is szívéből fakad, és szívhez fúródik. Művészi eszközei egyszerűek, hogy úgy érezzük, nem is játszik a színpadon, hanem él. Közvetlensége sokszor zavarba ejti játszó társait.

Kolozsvár a maga neveltjének, a maga gyermekének tartja Berky Lilyt, hiszen innen indult el, egy időben a Hunyadi téri színház megnyitásával. Fiatalságának legszebb éveit itt töltötte, itt becézték, dédelgették, tapsolták, ünnepelték. 1911. év nyarán Budapestre szerződtette Beöthy László, a Király Színházhoz; június 6-án búcsúzott Lehár: *Cigányszerelem* című daljátékában. Emlékezetes színházi este, illetőleg színházi éjszaka volt, mert a közönség – mintha késleltetni akarná távozását Kolozsvárról – nem engedte le a színpadról. A felvonásokozók félórákat vettek igénybe, nem szűnt a taps, a kihívás, ünneplés. S a *Messze a nagy erdőn* kezdetű magyar dalt és mulató-jelenetet *tizenkétszer* ismételtették, nem teltek be vele. Éjfél régen elmúlt, s a közönség még mindig sírva-vigadva búcsúzott Berky Lilytől. Így csak a kolozsvári közönség tud szeretni színészt. Csak a kolozsvári közönség tud ilyen őszinte fájdalommal búcsúzni attól, akit gyermekéül fogadott a színpadon. Berky Lily is hálás maradt. Nem szakadt el Kolozsvártól akkor sem, amikor már Pesten ünnepelték. Minden évben, minden hónapban lejött Kolozsvárra. A színlap ilyenkor vendéggként hirdette őt, de a kolozsvári közönség úgy érezte, hogy ez tévedés: ez az igazi otthona, s Pesten csak azért vendégeskedik, hogy sikereivel öregbítse a kincses város színházának dicsőségét.

Horváth Paula⁵⁹. Ma már kevesen emlékeznek rá. Pedig kimagasló értéke volt a magyar színjátszásnak. Ösztöne vezette a színpadon csalhatatlanul. Nem szeretem a szót, mégis használnom kell, mert nagyon ráillő: „pikáns” íze volt a játékának. A francia dámákat kevesen tudták finomabban, ötletesebben színpadra vinni, mint Horváth Paula. Pedig mintát nem láthattott, hiszen egyszerű szülők szegénységben nevelkedett gyermeke volt, aki kora ifjúságát kenyérkeresettel és nem tanulással töltötte. Színésziskolába sem járt. Úgyszólván a színpadon született. Szép sem volt, ha a szépséget a szabályos vonásokban keressük. De különös, természetes bájosság áradt róla. És egész lénye olyan volt, mint egy nagy szív. A *Déryné ifiasszonyt* az első olvasópróbától az utolsó előadásig végigzokogta. Úgy érezte, mintha az ő sorsában a Déryné ifiasszony zaklatott élete ismétlődne. Nappali éle-

te nem volt, csak a színpadon élt. Furcsa őstehetség: az olvasópróbákon rendszerint magam olvastam a szerepét, nehogy zavarba jöjjön az először kezébe kapott szöveg gyors olvasása közben, de a második próbán már sügő nélkül el tudta mondani a szerepet. Eleinte zavarban volt, nem tudta, hol fogja meg az alakot, de ha a rendező néhány szóval megmutatta az utat, akkor már hajtotta, vitte az ösztöne és tehetsége. Durva hasonlat: olyan volt, mint a kemény, súlyos, nemes fából faragott tekegolyó. Meg kell indítani, akkor azután mindent elsöpör. Neki is csak az indítás kellett, akkor azután mindent kitalált. Csak egy kis világosságot kellett körülötte gyűjtani, akkor meglátott mindent. Olyan részleteket is, amelyeket tanulással és szorgalommal nem tudtak meglátni diplomás kollégái.

Rajnai Gábor. Az akadémiáról hoztam őt Kolozsvárra. Olyan volt akkor, mint egy fiatal csikó. Fékezhetetlen tűz lobogott benne. Túlhabzott belőle a tehetség. Markáns arc, olyan szem, amely perzselt és gyújtott. Rendkívüli testi ügyessége predestinálta bizonyos szerepekre. A *Faun*ban vagy *Raffles*, az *úri betörő*ben a gimnasztikája is bámulatba ejtette a közönséget. Meglepő volt karikírozó tehetsége. Ezt először az *Iglói diákok* Szidon Dezsőjében vettem észre. Az árulkodó, törtető diáknak felejtethetetlen persziflázsát állította színpadra. Tele volt ötlettel, humorral, szellemes fintorral. De volt benne erő és férfiasság is. A *Bíboros* Strozzijában az olasz kalandor vakmerősége és elszántsága vad erővel viharzott belőle. Indulásának első éveit töltötte csak Kolozsváron, de a közönség ritka szeretettel és nagy megbecsüléssel kísérte fejlődésének útját. Mikor a Vígszínházhoz szerződött, búcsúestéjén valósággal tüntettek mellette. Ezt írja erről az *Ellenzék* 1908. március 15-i számában a krónikás:

„Rajnai Gábor ez év április 1-től a Vígszínháznak szerződött tagja. A kolozsvári közönségtől tegnap búcsúzott el *Déryné ifiasszony* Szepessy gróf szerepében. Rajnajt kezdettől fogva mint törekvő fiatal színészt ismertük és méltányoltuk művészi képességeit, amelyek tagadhatatlanul szép és dicsőséges színészi pályára nyújtanak kilátást. A kolozsvári színpadról rövid idő alatt megizmosodott művészi erővel megy el a fővárosba, de első sikereinek színhelyéhez bizonyára kedves emlékek fogják csatolni örökké. A közönség első megjelenésekor tapssal fogadta, ami még az előadás alatt is többször megújult. A lelkesedés a darab végére érte el tetőpontját, amikor a nagyszámú közönség zajosan tüntetett, és hallani akarta a fiatal művészt, aki a hívásokra megjelent, és megköszönte a nem remélt ovációt. Néhány rövid és szívből fakadó szóval, meghatottan búcsúzott el a viszontlátásra.”

Mészáros Alajos⁶⁰. Mint Rajnai Gábor, Mészáros Alajos is azok közé a fiatalok közé tartozott, akik valósággal megaranyozták, színesebbé varázsolták és felvillanyozták az új színház életének első éveit. Csupa szív, csupa derű, csupa kedvesség. Eszményi „naturbursch”. Kellemes megjelenés, kellemes hang, rokonszenves egyéniség. Kolozsvár közönségének, aprajának-

nagyjának „Lojzi”-ja. Ha függöny elé tapsolták, nem vezetéknevéen szólították, hanem családiásan Lojzinak. Ez volt a legnagyobb kitüntetés, mert annyit jelentett, hogy családtagul fogadta őt az ősi, válogató kolozsvári kö-zönség. A *Dolovai nábob lányának* kadettjében és ehhez hasonló szeretet-reméltó fiúkban ellenállhatatlanul közvetlen és kedves volt. De volt benne drámai erő is. Legkedvesebb szerepeiben, az *Annuskában*, *Heidelbergi di-ákéletben*, *Váljunk elben*, *Mitz báróban*, *Vénlányokban*, *Takarodóban*, *Tol-vajban*, *Kis pajtásban* mindig ugyanazokkal a művészi eszközökkel hatott, az igazán átértett művészet természetes egyszerűségével. A nagy, kábító si-kerek és diadalok mámore nem viharzott körülötte, de olyan volt a játéka, mint a meleg napfényben hulló eső, amely nem tévesztette el hatását sehol, ahová hullott. Egyes szerepeiben pedig olyan komoly alakításokat nyújtott, amelyek éppen mert egyéniségéből, fiatalságának friss varázsából fakad-tak, nagyon ritka színészi teljesítmények voltak. Ötévi kolozsvári szereplé-se után a budapesti Nemzeti Színház hódította el őt is. Jelentékeny és em-lékezetes sikerei voltak ott is, de a halál hirtelen, fiatalon ragadta el.

Laczkó Aranka⁶¹. Szeretném, ha ennek a színészarcképnek megfestésé-hez meleg, puha színeim volnának. Régen volt, majdnem félszáz évvel ez-előtt, hogy egy napsugaras májusi nap délelőttjén először találkoztam Laczkó Arankával a nagyvárad híres fabódé virágos udvarán. Egyszerre érkeztünk akkor vágyainknak Mekkájába mind a ketten, a kolozsvári szín-társulat patinás keretébe. Szívünk tele volt reménységekkel, lelkünk hódolatos tisztelettel a kolozsvári színház nemes hagyományai iránt. Én akkor indultam el a színpadon, Laczkó Aranka mögött már húszéves színpadi múlt volt, pedig nem lehetett több harmincöt évesnél. De jobban buzgott benne a becsvágy, mint a legfiatalabb kezdőben. Abban a korban, amikor negédes pályatársnői még a gügyögő naiva szerepkörében tetszelegnek, ő ritka és önzetlen lemondással már anyaszerepeket vállalt. Talán azért, mert a színháznak akkor éppen anya-színésznőre volt szüksége. A saját érdeke-it, egyéni hiúságát, vágyait mindig a színház érdekei alá helyezte. A szín-házat szolgálta alázatos hűséggel, szívének minden dobbanásával, idegszá-lainak minden rezdülésével. De – emlékszem rá – egy napon a fiatal hős-nő megbetegedett, és ő reggeltől estig „beugrott” a szerepébe, mert a szín-ház érdeke ezt így kívánta. Nem vívta a csillagokat művészetével, nem lán-golt a tehetsége, de kivételes értéke volt az összjátékának, mert a rábízott feladatot mindig hibátlanul, pontosan, halálos megbízhatósággal végezte. Rendkívüli értelmessége, csalhatatlan érzéke, ízlése, nagy színpadi rutinja a legkomplikáltabb és legkényesebb színpadi helyzeten is átsegítette. A színpadi gépezetnek legbiztosabban működő kereke volt. Sohasem késett, sohasem szorult csiszolásra. Térültek-fordultak az évek első találkozásunk óta. Bezártuk a Farkas utcai színházat, Laczkó Aranka ott állott a gyászoló szintársulat tagjai között, másnap együtt ujjongott az ünneplőkkel a Hu-

nyadi téri színház megnyitására. Idegen katonai erőszak kivetett bennünket otthonunkból, ő volt az utolsó, aki Gertrudis királynő palástjába burkolózva, záporoként hullatva könnyeit, elhagyta a bitor kezekre jutott tündérpalotát. Kimenekültünk a szellős Nyári Színkörbe játszani, Laczkó Aranka ott volt velünk, nem mozdult el kijelölt helyéről, ha játszott, ha nem, minden délelőtt, minden este a színház körül láttuk, mintha őrizné utolsó menedékhelyünket. Teltek-peregtek a napok. Vidámak és szomorúak. Sikerek és bukások, fellángolások és csüggedések, reménységek és kétségbeesések napjai. Nemes küzdelmek, fájó csalódások, felcsillanó diadalok percei. Színes kaleidoszkópként vonulnak el ma szemem előtt az emlékek dandárai. S ahogy lelkem kivetíti magából a képeket, az ő arcát mindig ott látom az emlékek közepén. Ha siker derült reánk, verőfényes volt az ő szeme is. Ha megnehezült az idők járása felettünk, szomorú barázdák mélyültek homlokára. A színház volt mindene. Szerelme és gondja. Nappali hevülésének álma, éjjeli álmatlanságának láza. Sírt, ha rossz sors sújtotta a színházat, és felragyogott az arca, ha dicsőség fénye világított messzire a deszkákról.

Sorsdöntő események felviharzása közepette egy kicsi, groteszk kép elevenedik meg most lelkemben. Fekete téli estén gubbaszkodva és reményvesztetten ültem a színház udvarán. Nehéz gond mázsállott a lelkemen. Úgy látszott akkor, nem bírjuk tovább a harcot a megszállók pörölycsapásaival szemben, nem bírjuk tovább a fuldoklást, elmerülünk. S egyszerre vidám kacagás ütötte meg a fületem. Bohó kedvű komédiásnép lendült ki a színpadról az udvarra, s kitörő jókedvvel csicseregte:

– Nagyon haragszik ám az Aranka, mert égve hagytuk az öltözőben a villanylámpákat. Most sorra járja az asztalokat, és csavargatja le a lámpákat.

És a fekete este sűrű csendjét csacska gondtalanság csengő vígsága hasította át. Az én szemembe pedig könny lopózott, mert Laczkó Aranka érezte meg egyedül az alattunk örvénylő veszedelmet: asztaltól asztalhoz lépegetett és csavargatta el a fölöslegesen égő lámpákat. Csak ő érezte, hogy akkor minden eloltott villanyláng meghosszabbítja itt a színpadon a világosság életét.

A színháznak eleven lelkiismerete volt. Aggódó vagy ujjongó lelkiismerete. Huszonnyolc éven át megszoktam azt, hogy mindig a színház körül lássam, szürke hétköznapokon és tarka ünnepeken, dévajkodó tréfák tüzeiben és kemény harcok fergetegében. Együtt küzdöttünk és együtt dolgoztunk. Sohase volt fáradt és sohasem panaszkodott. És úgy lépett mindig a deszkákra, mint ahogy a hívő nép lép az oltáriszentség elé. Szerette mindazt, ami a színház javát szolgálta, és gyűlölte, ami ártalmára volt a színház becsületének, tisztaságának, életének.

S van még egy félig tréfás, félig komoly emlékem: a szomorú megszállás első évének végén a román kormányzótanács elhatározta, hogy az

ősszel lejáró magyar színházi engedélyeket nem hosszabbítja meg, és hogy jugoszláv mintára kitoloncolja a magyar színészeket Erdélyből. Megszűnik hát Kolozsvárott is a százharminc éves magyar színészet. Tehetetlen düh, kétségbeesett tanácstalanság ütött tanyát lelkemben. Akkor vezércikket írtam a *Keleti Újság*ba, szenvedélyes hangon támadva Goga Octaviánt, az Ady-barát, Madách-fordító Janus-arcú kultuszminisztert. A történelem ítélőszéke előtt őt tettem felelőssé a tervezett kultúrgyilkosságért. A lapot elkobozták, az ügyész vádat emelt ellenem, de Goga Octaviannak, úgy látszik, kényelmetlen volt az éles vád, hiszen életének éveit Budapesten, magyar íróbarátai között töltötte – magához kéretett tehát. A találkozás az Attila utcai Ghilezan-villában történt. Ott szállott meg Goga, valahányszor Kolozsvárra érkezett. Gyorsan híre terjedt a fordulatnak, és a színház valamennyi tagja már kora délelőtt a színpad udvarán verődött össze, várva az eredményt. Tudták, hogy a lét vagy nemlét kérdéséről folyik a tárgyalás, izgatottan várakoztak, találgatták a lehetőségeket. De Gogával való tárgyalásom nagyon hosszú ideig elnyúlt. Régi emlékeket elevenített fel, és meggyőzni igyekezett arról, hogy ő nem ellensége a magyar kultúrtörékvéseknek. Közben kissé mélyebben tekintett a pohár fenekére, s jóindulatának bizonyóságaként névjegyét vette elő, arra néhány sorban azt írta, hogy valamennyi Erdélyben működő magyar színigazgató engedélyét egy évvel meghosszabbítja. Délután három óra volt, amikor elhagytam a Ghilezan-villát, jókedvvel, bizakodással. Lélegzethez jutottunk. Egy év alatt sok minden fog történni, meg tudjuk vetni a lábunkat úgy, hogy azután világbotrány nélkül már nem lehet bennünket kitoloncolni. El kellett még mennem a Teleki utcába, ott székelt a kultuszminisztérium államtitkára, Prie Octavian úr, a névjegy alapján tőle kellett az engedélyek kiállítását kérnem. Azután a postahivatalba siettem, sürgönyileg értesítettem minden erdélyi színigazgatót, hogy meg van hosszabbítva engedélyük. Négy óra is elmúlt, mire a színpadhoz visszaérkeztem. Ezalatt a színészek valamennyien elszéledtek már. Gondolták, rossz jel, hogy nem jövök haza. Csüggedten mentek szerte, készülve arra, hogy hamarosan toloncúton kell elhagyniuk Erdélyt. Csak Laczkó Aranka maradt ott. A színpad oldalán lévő padon gubbaszkodott, talán csöndesen imádkozott, őt nem érdekelte, hogy az ebédidő is régen elmúlt, várt rendületlenül, hitt bizakodással, tudni akarta, élet-e vagy halál. Amint meglátott, felállott, felém fúrta aggódó tekintetét, az arcomról akarta leolvasni, jó hírrel jöttem-e. Nem szólt, nem kérdezett, csak a kicsi szeme beszélt, a torka összeszorult, várta, mit mondok. S akkor jókedvemben meg akartam tréfálni a húséges komédiásnőt.

– Nem végeztünk a tárgyalással – mondtam neki. – A miniszter délután repülőgépen visszatér Bukarestbe; meghívott, hogy kísérem el, majd a gépen zavartalanul megbeszéljük a dolgot.

Halálos aggodalom vonaglott a Laczkó Aranka arcán. Szeme szikrázott, alakja kiegyenesedett, és kibuggyant végre a hang az összeszorult torokból:

– Ne menjen! A jó Istenre kérem, ne menjen! Le akarják dobni a repülőgépből. Én ismerem őket, le akarják dobni!

A szívét tépte a gondolat, hogy velem együtt elpusztul itt a magyar színház.

Szégyelltem, hogy ilyen komoly percben tréfálkozásra volt kedvem. Megsajnáltam a felzaklatott lelkű, aggódó asszonyt. Megsimogattam arcát és megnyugtattam.

– Ne féljen semmitől, Aranka, nem repülök Bukarestbe. Látja, itt van a zsebemben a további engedély egy évre.

Kisimult az arca, csöndesen mondta, mintha hangosan gondolkozott volna:

– Egy évre... Istenem, egy év hosszú idő... Talán addig vissza is jönnek...

És vidáman, fürgén ment el. De nem haza. Végigjárta ismerőseit, fölkereste színésztársait, mindenkinek elújságotta:

– Maradunk... nem toloncolnak ki... itt maradunk. Egy évig biztosan maradhatunk, egy év alatt sok minden történhetik... Talán addig vissza is jönnek azok, akiket úgy várunk...

Hetényi Elemér⁶². Szegedről hoztam magammal 1905-ben. Komoly, példátlanul szorgalmas színházi tag. Mint színész kissé feszes, kimért, mert hetenként egy-egy új darabot kellett bemutatni, rendkívüli érték. Fáradhatatlan, óramű pontosságú szakember. Az operettek tömeghatásait találékonysággal, mértani kiszámítottsággal tudta előkészíteni. Nagy érdeme, hogy amikor az anyaországbeli színészpótlás forrásától el voltunk zárva, tiszteletreméltó türelemmel, szakértelemmel nevelte az új generációt az erdélyi színpadok számára. Felfedezettjei között olyanok is voltak, akik Budapesten is az első sorba lendültek. Szerepei közül legjobban a *Tatárjárás* osztrák generálisát szerette, s ebből az alakításból tényleg sok kedély és szeretetreméltóság sugárzott.

Parlaghi Lajos⁶³. Szegedről jött velem együtt Kolozsvárra. A színpadi játékkal hamarosan szakított, pedig érces, szép hangja, ambíciója és komoly-sága sikerekkel kecsegtette. De visszavonult a színházi adminisztráció gépei közé, s ott hűségével, okosságával, becsületességével mindenkinek szeretetét kivívta. Kevés színházi titkárt láttam, aki a szeszélyes és sokszor beszámíthatatlan színésznép nyelvén olyan kedvesen, annyi találékonysággal tudott beszélni. Minden nézeteltérést el tudott simítani és szerettem benne, hogy emberies érzése sokszor a színész érdekét képviselte az igazgató intézkedésével szemben is. Bátorságának, gerincességének, törhetetlen magyar érzésének sokat köszönhetett a színház akkor, amikor a sors kereke végigrobogott rajtunk, és idegen megszállás béklyói közé kerültünk. Mint a kolozsvári igazgató helyettese, később a nagyváradi színház igazgatója,

imponáló szembeállással, egyenes szókimondással, sokszor a szabadságvesztés kockázatát is vállalva, védelmezte a megszállók túlkapásaival szemben a magyar színészek életérdekeit. Hálátlanság volna erről megfeledkezni.

Makrai Dénes⁶⁴. Kis termetű, vézna, csángó származású, komikus színész volt. Groteszki, vékony hangú, keskeny vállú, behorpadt mellű, székelő tájszólású emberke. Bukovinából, tiszta, szerény kicsi csángó faluból került át hozzánk. A *Gül Baba* Bunkó cigánya felejthetetlen. Sokszor jutott eszembe, hogy a Jantsó Pálok, Megyeri Károlyok, Kassai Vidorok láncának egyik szeme. Fanyar volt, de ellenállhatatlanul mulatságos. Korán elbetegesedett, ziháló tüdeje kínoztta, de nem lehetett a színpadról leszakítani. Halálos kórral játszott tovább, mókázott, komolykodott, sőt táncolt is, és igyekezett eltitkolni betegségét. Tűrés és lemondás volt az élete. Rogyó, törekény teste ugrándozott és táncolt, hogy mások mulassanak. A szenvedés könnyei barázdákat szántottak arcán, és ő még jobban eltorzította, hogy ne vessenek a mókáin. Szíve vére lassan csöpögött a kínlódástól, és mégis a sugárzó kedélynek, a csapongó jókedvnek gazdag kincseit szórta a nézők elé. Pazarló Krózus volt, aki nem csengő, hideg aranyat osztott embertársainak, hanem azt, ami mindennél drágább: szívének vérét, életének lehelétét, hogy a dúslakodó boldogoknak megédesítse egy percnyi szórakozását. Klasszikus volt mint Menelaus, csodás a *Hoffmann meséinek* inasában, elragadó az örökké fiatalodó Saint Hypothese-ben, ragyogó kedélyű Farkas Imre *Iglói diákokjának* Obrodina Janójában, önmagát emésztő a *Bolondban*. Valami szakaszvezetőt játszott, olyan peckes volt a járása, hogy gyönyörűség volt nézni, de jelenése közben a színpad mögött a földre kupo-rodott, és úgy kapkodott levegő után. Ha elvettem egy-egy szerepét, hogy otthon pihenessen, feljött hozzám, sírva könyörgött, hogy ne szégyenítsem meg, neki nincs semmi baja, ő makkegészséges, de abba belehal, ha valamelyik szerepét elveszem. Megfogtam a kezét. Forró volt, szinte égetett.

– Menjen haza, Dini fiam, feküdjék le, pihenjen pár napig, mert nagyon szép szerep vár magára, de ahhoz teljesen egészségesnek kell lennie. Ma este ne jöjjön fel, a szerepét Mátray Kálmán fogja játszani. Az orvos mondta, hogy pihenésre van szüksége.

– Az orvos számár – zihálta Makrai Dini, és sírva fakadt. – Ott is betegséget csinál, ahol nincsen semmi baj. Aranyos, drága igazgató úr, maga mindig jó volt hozzám, ne tegye meg velem azt a szégyent, hogy elveszi az esti szerepemet. Azt nem élném túl. Majd meglátja, milyen frissen, milyen jókedvűen fogom játszani.

Este felöltözködött, játszott. Mikor a színpadra mentem, a színpad mögött a pucér földön feküdt, úgy várta a jelenetét, nem tudott a lábán állani. De amikor végszavát meghallotta, felállott, kiegyenesedett, és tovább mulattatta mókáival a közönséget.

Másnap meghalt. Agóniájában is az orvost szidta, aki ágyba kényszeríti, pedig ő hallja a végszavát, neki be kell mennie a színpadra. Szegény Dini, tényleg jól hallotta: a végszavát mondták. De nem a színpadról, hanem onnan felülről.

Kassay Károly⁶⁵. Kedvence volt a kolozsvári közönségnek. Mint szív-epesztő énekes bonviván kezdte. Ifjú leányok megbámulták, mert a tartása mindig olyan volt, mint szép szál deszka, a ruhája élesre vasalva, hajának minden szála rendezve, a bajusza kifenne, az arca nappal is rózsaszínűre festve. Ezt a szokását vidékről hozta magával, mert mielőtt Kolozsvárra jött, sokáig hányódott kis ripacs társulatoknál, ahol ellenállhatatlannak tartották. Kolozsvárott hamar levetkőzte ezt a modort, át is tért a komikus szerepekre, miután kitűnő hangú, nagyon tehetséges színész volt, akiből áradt a humor. Igen szép sikerei voltak.

Hidvégi Ernő. Alakja, hangja, nemes profilja, lobogó temperamentuma predesztinálta a „hős” szerepekre. Súlyos léptei olyanok voltak, mintha mindig kothurnuson járna. A régi szavalóiskola híve volt. Ezt nem hibaként említem, mert az úgynevezett régi iskolának országos nevű vezérei működtek Kolozsvárott. Pompásan simultak jól megtermett testéhez a történeti kosztümök, különösen a díszes magyar ruhák. A Farkas utcai színház utolsó előadásának Bánkja Hidvégi volt, és Jászai Mari, aki nem volt bőkezű az elismerésben, nagyon megdicsérte. A hangja tényleg félelmesen harsogó volt. Ha „megeresztette”, a színpad falai remegtek. Sokat olvasott, tanult, művelte magát. Rendkívül büszke volt testi erejére. Annyira hivalkodott azzal, hogy ő milyen erős, hogy egyszer megtréfáltam: *Mozgófényképek* című Kadelburg-bohózatban egy díjbirkózó szerepel, akit a felesége megcsal, és ő felháborodva, dühöngve keresi a csábítót. A díjbirkózót természetesen Hidvégi játszotta. Valami alkalmatosságot keresett, hogy a közönség előtt is csillogtassa irtózatos erejét. A színpadi szoba közepén nagy, súlyos ebédlőasztal állott. Engedélyt kért, hogy ő játék közben ezt az asztalt dühében felkapja s mint egy könnyű kalapot, meglóbálhassa a feje fölött. Kirajzolta agyában, hogy ennek milyen elementáris hatása lesz a közönség körében.

– Nem bánom, de vigyázzon, az asztal nehéz és gyilkos kacagás lesz, ha erőlködik vele, és nem bírja meglóbálni.

Fölényesen mosolygott.

– Ezt nem bírom? Fél kézzel, igazgató uram, fél kézzel.

Estére azután utasítottam a színpadmestert, hogy senkinek nem szólva, a süllyesztőből a színpad deszkázatán át négy fúróval rögzítse le az asztal négy lábát.

Neszi barátunk (ez volt Hidvégi Ernő becéző neve a magyar színészet berkeiben) nekiöltözködött a szerepének. A testéhez tapadó trikón át duzzadtak az izmai. Következett a nagy pillanat. Vértagyasztó kiáltással megfogja az asztal két sarkát, a szereplők a szoba sarkába húzódnak ijedten, de

a díjbirkózó hiába erőlködik, az asztalt megmozdítani se bírja. Izmai megfeszülnek, nyakán kiduzzadnak az erek, mindhiába, az asztal nem mozdul helyéből. Pillanatnyi dermedt csönd után a nézőtéren végighullámszik a kacagás, a színészpartnerek is előrejönnek, és szembekacagják az erejével dicsekvő díjbirkózót. Neszti erre dühbe gurul, Horti Sándor kollégáját, aki legjobban kacagott, és a legrobosztusabb termetű volt, elkapja, mint egy tollal töltött párnát, meglóbálja a levegőben, azután az asztal tetejére állítja, azzal kirohan. Most már újra kitör a kacagás, de nem a díjbirkózó rovására. A hatás teljes volt, ettől a naptól kezdve a kitűnő hős-színész nem hialkodott testi erejével.

Batizfalvy Elza, Ragányi Ilza, a szép Kovács Lili, Reményi Sári, Gerlaky Hermin, Ernyey Aurélia az operettelőadások kitűnőségei voltak a vezető primadonna Berky Lili mellett.

Király Ernő⁶⁶ volt az énekes bonviván. Szabadkáról hoztam Kolozsvárra, ahol fiatalságával, rendkívül meleg, bársonyos, behízselgő hangjával, szíves magyar nótáival egyszeriben a közönség kedvence lett. A fülével akkor sem voltak kibékülve az emberek, túlságosan önálló szerepet játszott a vékony arcon, de ha énekelt, elfelejtették ezt a különállást. Nem sokáig maradt Kolozsváron. Két év múlva Beöthy László elhódította a Király Színház számára.

Az operaelőadások erőssége Bíró Lili volt szárnyaló szopránjával, Korányi Frida mély zengésű, sötét színű alt hangjával, Kazal Biri, ez a vonzó, rendkívül rokonszenves fiatal énekesnő, aki kétévi színpadi szereplés után a családi körbe vonult vissza, a nagyszerű megjelenésű és szép hangú Káldy Mariska. A férfiak közül Vécsey Géza férfias megjelenésével, zengő, mély baritonjával, Mezey Mihály rendkívüli muzikalitásával és meleg tenorhangjával, Boda Ferenc és Kozma Hugó lírai tenoristák, Bay László gyönyörű, de tanulással nem eléggé csiszolt magas baritonjával – egészítették ki az operai együttest.

Pajor Ödön⁶⁷ sem szabad megfeledkeznünk, aki úgy az operaelőadásokban, mint játékkészsége folytán a drámákban és operettekben is nagy hasznára volt az együttesnek. Hatalmas, széles skálájú hangja volt, amely a basszustól a magas baritonig terjedt, de nem volt meg a csengése, a vívőereje s ezért énekének sohasem volt zavartalan sikere. Nagyon különös ember volt ez a Pajor Ödön. Szerették is, gyűlölték is színésztársai. Szerették, mert mulatságos volt a társaságban, ötletes és alapjában jószívű, de gyűlölték, mert olyan „monsieur Sans Gene” volt, a társulat „enfant terrible”-je. Gúnyolódott, pletykázott, és mindenkivel szemben szókimondó volt. Kedve telt abban, hogy mindenkinek kellemetlenséget mondjon. Nem rosszindulatból tette, már ez volt a természete. Csípős megjegyzései szájról szájra jártak. De amellet a tehetségnek nem volt különösebb hódolója, mint ő. Önzetlen, szolgálatkész barátja kollégáinak. Csak a nyelvét nem tudta

fékezni. Egyszer Sebestyén Géza⁶⁸ vendégszerepelt Kolozsváron. Dél előtt éppen kezdeni akartuk a *Bíboros* próbáját, amikor a színpadra lép Pajor Ödön, akinek Sebestyénnel sok tréfás szócsatája volt akkor, amikor még mind a ketten a kolozsvári színház tagjai voltak. Sebestyén megállt a közeledő Pajor előtt, és várt.

– No, Mózsi! – szólal meg végre a vendégművész (kollégái Mózsinak becézték Pajor Ödönt).

– Mi az, hogy no?

– Már egy fél perce itt vagy, és még semmi rosszat nem mondtál.

Abban a pillanatban készen volt Pajor a felelettel.

– Nem láttam rendőrkészültséget a pénztár előtt. (Célzás arra, hogy nem fogytak a jegyek a vendégszereplésre.)

Sebestyén arra kért, hogy visszaadhassa a kölcsönt Pajornak. Másnap délután *Ripp van Winkle* volt műsorra tűzve. Pajor *Hudson kapitány szellemét* énekelte. Rendezés szerint a szellemnek a süllyedőből kellett fölemelkednie. Pajor már délben is alig ebédelt, pedig rendszerint farkasétvágya volt. De nem akarta, hogy a telt gyomor akadályozza a hang vívőerejét. Az öltözőben összeveszett a fodrásszal, mert nem volt megelégedve a maszkkal, és újrafestette magát. Skálázott, köszörülte a torkát, nagy kedvvel készült az áriájára, hiszen a színház a délutáni előadáson zsúfolva volt. Már fél órával jelenése előtt lement a süllyedőbe, és oktatta a díszítőket, hogy pontosan akkor nyissák meg a színpad deszkáit, amikor ő int, mert ő jól hallja fentről a végszót. Meghagyta, hogy lassan, méltóságteljesen emeljék fel a süllyedőt. A végszó közeledett, Pajor a szemével figyelmezteti a négy díszítómunkást, hogy vigyázzanak, azután int, hogy nyissák a süllyedőt. Azok azonban egykedvűen, mozdulatlanul állnak. Pajor dobbant, azután rájuk kiált, azt hiszi, meg vannak örülve, toporzékol, mert már fent kellene lennie a színpadon, de az emberek csak állnak tétlenül. Most, most már kezdődik Hudson éneke, s ő itt lent elzárva tehetetlenül áll gyönyörű maszkjában. Mi lesz most? Botrány, a függönyt le kell eresztetni, s egyszerre felülről hallja, hogy valaki pontosan bevág, és éneklie a Hudson áriáját.

Világos lett előtte minden, megtréfálták. Pálffi Bertalan, aki nagyon sokszor énekelte azelőtt a szellemet, végszóra a színpad közlőjére lépett be. Úgy érzi, hogy kegyetlen tréfa volt. Lassan megy fel, a lépcső tetején Sebestyén mefisztoárcát látja néhány kollégájával. Felszegi a fejét, feltalálja magát, és rögtön megszólal:

– Ezt jól csináltad, Géza. De azért este mégis üres lesz a színház a Bíborosra, mert a Te neved van a színlapon, délután pedig zsúfolva van, mert az én nevemet olvasták.

Egyszer meg Gyalui Farkasnak három egyfelvonásosát játszottuk. Az egyik kis darab végén Pajor mint orvos lép be, s konstatálja, hogy a beteg, akihez hívták, nem lehet segíteni, meghal. A premieren ez a jelenet fő-

lőslegesnek tűnt fel. Megállapodtam a szerzővel, hogy ki fog maradni. De persze Pajornak nem szóltunk, csak az ügyelő és a sűgő tudott a változásról. Pajort pedig felhívtam és lehorodtam:

– Nem ambicionálta a szerepet, mert rövidnek tartotta, nem csinált megfelelő maszkot, pedig az egy komoly, öreg, tudós orvosprofesszor.

Este Pajor ki akart tenni magáért, egy órával előadás kezdete előtt már az öltözőben volt, készült a szerepre, mellet verő szakállt ragasztott, hogy tekintélyesebb legyen. Végre az utolsó darabra került sor. Már a végső jelenet következik, Pajor izgatottan áll az ajtónál, a végszót hallja, műszertáskáját idegesen forgatja kezében, int az ügyelőnek, hogy nyissa az ajtót, de az ügyelő rászorítja kezét a kilincse, nehogy Pajor ki tudja nyitni. Csak azt hallja, hogy a függöny összecsapódik, a közönség tapsol. Csóválja a fejét, és dühösen tépi a szakállát, színésztársai pedig ravaszul sajnálkoznak:

– De kár ezért a szép szakállért.

Komoly munka közepette így kergették egymást tréfák és ellentréfák.

Szegény Pajor élete utolsó éveiben megszenvedett a sok tréfáért. Szókimondása miatt egyre szaporodott ellenségeinek száma. Pesten szerződés nélkül maradt. Közben meg is nősült, de tréfálkozó, csipkelődő kedve feleségét sem kímélte. Barátai előtt csak úgy titulálta, hogy: „a csúnya”. Nagybeteg lett, egyedül, magára hagyatva feküdt a kórházi ágyon. Igazi színészsors. Csak felesége látogatta. Otthon beköszöntött a szükség. A nagybeteg színész végignéz az ágy lábánál ülő asszonyán, talán akkor is arra gondolt, hogy valamivel megtréfálja. Látja, hogy a szegény asszony durva gyapot-harisnyája el van szakadva. Közelebb inti, és a fülébe sűgja:

– Nézze, csúnyám, otthon a fehéreneműs szekrény legalsó fiókjában, ingeim közé rejtve talál három tízpengős papírpénzt. Egész életem munkájának ez a megtakarított eredménye. Vegye el, és vásároljon érte hat pár szép selyemharisnyát magának.

Ez volt a végrendelete szegény Pajor Mózsinak, másnap meghalt.

Rubos Árpád⁶⁹, a legtehetségesebb, legtalálékonyabb és legötletesebb magyar operettrendező volt. Törpe, zömök emberke, de kemény akaratú, olyan erélyes, hogy az elkényeztetett primadonna is reszketett tőle. Gyönyörű, érces tenorhangja volt, úgyszólván sokszor nagyobb szerepeket is énekelt. Sajnos léha, könnyelmű ember volt, elkerült Kolozsvárról, vidéki színházakhoz vetődött, elzüllött, elpusztult. Pedig jobb sorsra volt érdemes.

Sebestyén Gézáról is szólnom kell. Hiszen ő is egyik vezető színésze volt annak a társulatnak, amely a Hunyadi téri színház megnyitásakor itt működött. Rendkívül éles eszű, vagdalkozó természetű lény volt. Csupa szívjóság, csupa ötlet, csupa sziporkázó szellem. Jó színésznek tartották Kolozsváron is, Budapesten is. Én magam mindig úgy voltam vele, hogy az eszét láttam amögött, amit a színpadon csinált. Sokszor úgy éreztem, mintha ő maga sem vette volna komolyan a mesterségét. Szervezőerejének azonban

Dezséri Gyuláról, aki szintén tagja volt a Hunyadi téri színház első társulatának, külön fejezetet kellene írni. Robusztus egyéniség, titokzatos mélységű tehetség. Igazi őserő. Nem tanulta a színészetet. Soha nem olvasott dramaturgiai könyveket. Kedves olvasmányai a detektívregények voltak. De amikor egy szerepet először vett kezébe, már érezte az alakot. Megértette a kort, a környezetet, és csodálatos hangokat talált az alak elevené tételére. Mikor a kolozsvári társulattal Budapesten eljátszotta Bessenyei *A filozófusát*, a bizalmatlan és elkapott fővárosi közönség lélegzetét visszafojtva figyelte, s a sajtó legkiválóbb képviselői lelkesedéssel írták: „Dezséri Gyula a legnagyobb magyar színész.” A háromszáz év előtti ismeretlen pálos szerzetes *Omnia vincit amor* című közjátékában minden szavával, mozdulatával, hangjával olyan korra világított, amelyről sohasem olvasott. Kritikát sohasem olvasott el. A közönség véleménye nem érdekelt. Játszott, mert arra született. Nappal kedvetlen, szótan volt, azt mondták róla, hogy „harapott”. Pedig áldott jó ember volt. Magyar volt lelke gyökeréig, bármit játszott, az magyarrá szűrődött át a lelkén. Fiatalabb korában a klasszikus operettek komikus szerepeit is játszotta, a *Corneville-i harangok* Gáspár apója pedig élete alkonyán is megrázó hatású alakítás volt.

1914-ben előterjesztést tettem, hogy nevezék ki Dezséri Gyulát a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagjául. A megállapítandó javadalmazás fizetését magamra vállaltam. Nyáron érkezett le a miniszter leirata, s június 10-én ünnepi előadás keretében nyújtottuk át neki a kinevezési okmányt. Mint örökös tag is legjobban a kis füstös kocsmájában érezte magát, egyszerű emberek társaságában, ott iddógált, dalolt legtöbbször hajnalig. De azért soha egy perccel sem késett el a próbáról. Pedig a próbák abban az időben reggel nyolc órakor kezdődtek. Nehogy megérezzék rajta színésztársai az éjszakai duhajkodás nyomát, jéghideg vízben mosakodott, azután átható szagos vízzel öntötte le a fejét. Hogy mikor tanulta szerepét, senki sem tudta, de kifogástalanul és szó szerint tudta. Hihetetlenül lelkiismeretes volt a színpadon. Egyszer súlyos betegség támadta meg. Kétoldali tüdőgyulladás. Pedig akkor már nem volt gyerekember. A világhírű orvosprofesszor, Purjesz Zsigmond tudománya és odaadó ápolása megmentette az életnek. Mikor fölkelhetett ágyából, első útja a nagynevű professzorhoz vezette:

– Köszönöm, méltóságos uram, amit értem tett. Megmentett az életnek. Purjesz professzor így felelt:

– Nem tartozik nekem köszönettel, Dezséri úr. De fogadjon el tőlem egy szigorú figyelmeztetést: nem szabad többé innia. Egyetlen pohár bor megöli.

Ettől a naptól kezdve túrhetetlen volt a színpadon viselkedése. Zsörtölődött, semmivel sem volt megelegedve, mindenkibe belekötött. Esténként elment a rendes társasága körébe, az Erzsébet út alatti kis kocsnába, de italhoz nem nyúlt. Összeveszett legjobb barátaival.

Egy reggel elgondolkozva ül a színpalak mögött, jelenésére várakozva. Arra megyek, hogyléte felől érdeklődöm, azt felelte, hogy nem érdemes élni. Miért is gyógyította meg őt a méltóságos úr!

Azután huncutul csillannak szemei, karon fog és egy sarokba húz.

– Tanácsot kérek tőled, kedves direktorom. A méltóságos úr azt mondta, hogy egy pohár bor megöl. De azt nem tiltotta meg, hogy fél pohárral igyam. Ha nem tiltotta meg, akkor biztos, hogy nem is árt. Mit gondolsz, megpróbálhatnám ma este? Csak éppen fél pohárral?

Ijedten mondom neki:

– Meg ne próbáld, Gyula! A halálotat okozná.

Másnap reggel jobbkedvű volt az öreg. Mosolygott rám:

– No, látod, nincs semmi bajom. Igaz, hogy csak éppen fél pohárral ittam. Olyan nagyobbacska pohárban hozott félig töltve a cimborám.

Aznap este már háromnegyed pohárral próbálkozott, és reggel azt magyarázta nekem, hogy ha háromnegyed pohár sem ártott meg, hát az a kis ráadás negyed pohárka sem csinálhat majd bajt. Harmadnap reggel pedig, amikor próbára jött, megütött a szagos víz átható illata. Tudtam, hogy reggelig mulatott. El is felejtette hamarosan, hogy mivel fenyegette meg őt a méltóságos úr. Visszazökkent rendes kerékvágásába.

Egy napon levelet írt nekem. Bejelentette, hogy ő követi vejét, Gálosi Zoltánt és lányát, Emmát Pestre, elhagyja Kolozsvárt. Megpróbáltam lebeszélni. Hosszú levelet írtam neki, hivatkoztam a kisebbségi sorsra, melyet vállalni kell, hivatkoztam a magyar közönségre, amely olyan ragaszkodó szeretettel környékezi. A levelet délután vitte el a szereposztó az öreg színész lakására. Elolvasta, azután csak ennyit izent: „Majd reggel, pihent ésszel.”

Másnap reggel fel is jött. Azt mondta: minden sora szentigaz annak, amit írtam, de ő a lánya nélkül nem tud élni, utána megy.

El is ment. Harsányi Zsolt szerződtette a Renaissance Színházhoz. Igazán úgy bánt vele ott, mint ahogy a legnagyobbak megérdemlik. De az öreg nem tudta megszokni, nem tudta megszeretni Pestet. Megszokott társasága is hiányzott. Olyan volt, mint a vén fa, melyet új talajba ültetnek. Nem soká élte túl ezt az átültetést. Az emléke is fakul már. A mai színésznemzedék alig ismeri nevét. Pedig a magyar színjátszás legnagyobbjai közé tartozott.

Bihari Ákos⁷² egyike volt a legszebben beszélő, legdaliásabb és legértelmesebb drámai színészeknek. Cyranót ő játszotta először Kolozsvárott. Komoly, tehetséges, szenvedélytől fűtött, meggyőző erejű hős volt a színpadon. A halál derékban roppantotta pályáját.

Hogy lehetőleg teljes legyen azoknak arcképcsarnoka, akik a Hunyadi téri színház megnyitásának évében szerepeltek az új színpadon, beszélni kellene még:

K. Árpási Katáró¹⁷³, erről a kedves, jókedvű komikáról, Mátrai Kálmánról¹⁷⁴, a jóízű, ötletes komikusról, Horti Sándorról¹⁷⁵, akit a társaságokban éppen úgy szerettek, mint a színpadon, mert kifogyhatatlan volt szellemes ötletekben, Kardos Andorról¹⁷⁶, akit Duminak hívtak, mert rendkívül sokat magyarázott („dumált”), pedig nemcsak jó svádájáért becsülték, hanem azért is, mert nagyon intelligens, komoly tehetség volt, Marosi Sándorról, erről a szép hangú operaénekesről, Báthory Mariskáról és Sárközy Blankáról, akik kisebb szerepekben voltak nagyon hasznos tagjai az együttesnek, Hegedüs Szerafinról, aki rendkívül sokat ígérően indult pályáján, valahogy azonban hamarosan elkanyarodott, a három Czoppán leányról, Miciről, Vétáról és Flóráról¹⁷⁷, egyik tehetségesebb volt, mint a másik, a legifjabb, Czoppán Flóra ma is érdeme szerint nagyon megbecsült tagja a kolozsvári Nemzeti Színháznak. Meg kell emlékezni a karmesterek-ről: Farkas Ödönről, a nagy zeneköltőről és páratlan pedagógusról, Müller Ottóról, Virányi Jenőről és Kerner Jenőről. Végezzük be a sort Ághy Sándorral, akinél bátrabb, nyugodtabb és megbízhatóbb ügyelője alig volt a magyar színpadoknak.

Íme, ez volt nagyjában képe annak a művészegyüttesnek, amelynek összehangolt, lelkes munkája indította meg 1906 szeptemberében a Hunyadi téri színház életét.

XII

Gróf Apponyi Albert további nyolc évre Janovics Jenőt bízta meg a színház igazgatásával

1907. július 7-én ért véget a Hunyadi téri színház első évadja, amely tehát pontosan tíz hónapig tartott. A nehéz munka után a színtársulat tagjai hatheti kiérdemelt szünidőre széledtek.

Az első évad művészi eredményével – úgy látszik – hivatalos körök is meg voltak elégedve. Ennek nyilvánvaló kifejezéseként gróf Apponyi Albert kultuszminiszter, aki az időben vette át a belügyminisztériumtól a színházi ügyek vezetését, magához kérte Janovics Jenő igazgatót, és felajánlotta neki a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatását további nyolc évre, 1915. év szeptemberéig.

Apponyi Albertnek ezt a döntését nemcsak a kolozsvári közönség és sajtó, hanem a fővárosi újságok is nagy örömmel fogadták. Kolozsvárnak akkori vezető napilapja, az *Ellenzék* így ír: „A kolozsvári országos Nemzeti Színház eddigi igazgatóját, Janovics Jenőt Apponyi Albert kultuszminiszter megbízta, hogy 1915 végéig tovább vezesse a színházat. Ennélfogva Janovics igazgató szerződése lejárása után ismét nyolc évig vezeti a színhá-

zat, ami határozottan előnyére válik az intézetnek. Örvendünk, hogy Apponyi Albert gróf ismét dr. Janovicsra bízta a színház vezetését, aki eddigi működésével nemcsak a közönség megelégedését és bizalmát nyerte meg, de teljes igyekezettel volt azon, hogy a kolozsvári színház régi tradíciójához hű maradjon. A kolozsvári színháznál különösen a drámai előadások Janovics igazgatása alatt mindig magas színvonalon állottak, s ma is e nemben a mi színházunkkal egyetlen színház sem versenyezhet. Nagy érdeme az igazgatónak, hogy divatos s így jövedelmezőbb operettelőadásokra alig fektet súlyt, holott más színházak ma már egészen operettelőadásokra vannak berendezkedve.”

A budapesti lapok is örömmel üdvözlik a miniszter intézkedését. A *Pesti Hírlap* többek között a következőket írja: „Gróf Apponyi Albert miniszter a kolozsvári országos Nemzeti Színház vezetésével további nyolc esztendőre dr. Janovics Jenőt, a színház jelenlegi igazgatóját bízta meg. A kultuszminiszter hosszú lejárátú megbízása értékes, komoly irodalmi és művészi sikereknek elismerése és honorálása. A kolozsvári színpad magas művészi színvonalát a miniszternek közvetlenül is alkalma volt tapasztalni, amennyiben néhány hónappal előbb végignézvén néhány kolozsvári drámai előadást a legmelegebb szavakban adott kifejezést elragadtatásának úgy a pompás, összevágó előadás, mint a mintaszerű, modern színpadi rendezésért. A fiatal, tettvágyó igazgató szorgos és sikeres irodalmi működésével is rászolgált a legteljesebb elismerésre. Pár évvel előbb jelent meg Csiky Gergelyről írott kétkötetes munkája, melyet a Kisfaludy Társaság is jutalommal tüntetett ki, s most van sajtó alatt »A magyar dráma irányai« című nagyszabású tanulmánya. Ezek után tehát úgy irodalmi, mint művészi szempontból mi is teljes bizalommal és megnyugvással nézhetünk a kolozsvári Nemzeti Színház további munkálkodása elé.”

Az *Egyetértés* ezt írja:

„...A kultuszminiszternek ez a ténye bizonyára örvendetesen fogja meglepni a kolozsvári intelligens közönséget, mely az alatt a két és fél év alatt, amióta dr. Janovics vezeti e műintézetet, példátlan szeretettel látogatja a színházat. De mi is a legteljesebb megnyugvással vehetjük e hírt tudomásul, mert a Janovics neve elég garancia arra, hogy a magyar kultúra e pontján igazi művészi élet fog fejlődni. A nagy színpadi sikerek, melyeknek az utóbbi időben színhelye a kolozsvári színház, immár országos érdeklődésre tarthatnak számot. Fiatal tehetségek bontakoznak ki s fejlődnek az igazgató avatott keze alatt. Műsora igazán elsőrangú s igen sok tekintetben fölötte áll a fővárosi színház műsorának. Igen sok nagy irodalmi szenzáció került a kolozsvári színház útján a budapesti színpadokra.”

A színháznál a hatheti szünidő alatt is lázas ütemben folyt a munka. Mindenekelőtt segíteni kellett azon, hogy a színpadi rész és a hozzá tartozó helyiségek nagyon szűknek bizonyultak. A tervezők nem vették figye-

lembe, hogy Kolozsvárnak vegyes műsorú színháza van, hogy opera, operett, dráma, vígjáték felváltva, gyors egymásutánban szerepel a játékrendben, hogy szükség van az épületben olyan kézraktárra, ahol legalább egyheti műsor darabjainak fölszerelése, díszletei elférnek, tágasabb ruhatári és könyvtárhelyiségre, az öltözők szaporítására, mert a százharminc éves színháznak nagyon gazdag lett a leltáranyaga, s a személyzet is népes volt. Az igazgató felszólítására tehát Fellner és Helmerék benyújtották terveztüket a toldalékrész felépítésére. Eszerint a színpadhoz ragasztva nyolc méteres mély, kétemeletnyi magas épület emeltetnék, melynek alagsorában a bútorok és kellékek, földszinti helyiségeiben a heti műsorhoz tartozó díszletek és társalgószoba, első és második emeletén pedig irodák, könyvtárhelyiségek és próbaterem nyertek helyet. Az átépítés költségvetése 90 000 koronára rúgott, ezt a Színügyi Választmány megszavazta, és a miniszter is jóváhagyta azzal, hogy ennek amortizációs részleteit is az igazgató szubvenciójából fogják levonni. A nyári szünet alatt ez a toldaléképület el is készült, úgyhogy a második évad kezdetén már a megnagyobbodott színház tágas kényelme várta a társulat munkáját.

XIII

A második évad

Magyar újdonságok sorozatos előadása

A hatheti szünet után augusztus közepén a Nyári Színkörben akarta megkezdeni működését a színház. Ezt a rozoga, favázás, szüette alkotmányt Korbuly Bogdán⁷⁸ építette 1874-ben a Sétatér elején. Az igazgató a hatheti szünetet arra használta fel, hogy a színkör épületét alaposan tataroztatta, csinosította, a bezárt Farkas utcai színház kényelmes bőrkarosszékeit vitette át a földszintre, de természetes, hogy az elavult fatákolmány hiányait nem pótolhatta, a korhadó falakat és a beomlással fenyegető tetőzetet nem cserélhette ki.

A tűzoltóság és rendőrség minden évben megtagadta a játszási engedélyt közbiztonsági és tűzrendészeti okokból, de a belügyminisztérium a tiltalmat következetesen feloldotta. Így történt 1907 nyarán is. A városi mérnöki hivatal, rendőrség és tűzoltóság képviselői megállapították ugyan, hogy jelentékeny javítások történtek, ennek dacára a színkör „valóságos tűzfészek, és a játszhatási engedélyt felelősségvállalás nélkül csak azért adja meg, mert hiába tiltakozott két év óta, a belügyminisztérium harmadfokon mégis megadta azt. A Nyári Színkör nemcsak tűzbiztonsági szempontból esik kifogás alá, hanem építészeti szempontból is veszedelmes, mert hiszen az egész épület – dacára hogy sok javítás történt rajta – korhadt, anya-

ga gyöngé és bizony, őszintén szólva, minden percben megeshetik, hogy összedől.”

Így szólott a bizottsági jelentés.

A színházársulat ennek a kényszerű engedélynek alapján 1907. augusztus 17-én megkezdte működését a rozoga faalkotmányban, de az igazgató erre a szakértői véleményre hivatkozva megtette első fölterjesztését, amelyben új színpad építését szorgalmazta.

A nyári évad rövid ideig tartott, négy héttel később, szeptember 14-én a kibővített Hunyadi téri színházban kezdte meg második évadját a színházársulat. A tagok sorában mindössze három új név szerepel a vezető színészek között:

Aldor Juliska⁷⁹, akit azért szerződtetett az igazgató, mert a magyar népszínműveknek akart munkatervében szélesebb teret biztosítani. Aldor Juliska abban az időben Blaháné mellett az egyetlen igazi népszínmű-énekesnő volt. A Zeneakadémiát végezte, operai szakra képezték, de ritka adottságai, zamatos, jóízű magyar beszéde, gyűjtő nótázása a népszínműszerepekre predesztinálta.

Szentgyörgyi István, Váradi Miklós, Aldor Juliska, Dezséri Gyula olyan pompás együttes volt, amely életet varázsolt az igazi népi élettől távol eső, az igazi népi életet nem ismerő népszínműgyárosok mesterkéltséget és erőltetett írásaiba.

Sugár Jolán⁸⁰ eszményi operettnaiva volt. Fiatalsága, mély zengésű hangja, kivételes játékkészsége, énektudása és rokonszenves egyénisége egy csapással a közönség kedvencévé avatta. Szívéből eredt a hangja és beszéde.

Gálosi Zoltán⁸¹ az évad végén a színházársulatról jött Kolozsvárra. Fiatalkorú, mokány fellépésű, tüzes színész volt. Abonyi Árpád *Gyermekeiben* lépett fel 1908. április 1-jén. Nehéz helyzete volt, mert a közkedvelt Mészáros Alajos szerepeit kellett átvennie. Hiányzott belőle elődjének lágyasága, szentimentalizmusa, viszont keményebb és férfiasabb volt. Kár, hogy hamarosan háttérbe fordított a színházpadra. Úgy látszik, csalódott, rátartisága és önérzete nem találta meg azt a helyet a színházpadon, amelyre igényt tartott. Más pályára terelte élete útját.

Egyébként a társulat összetétele nem változott, s ez nagy erőssége volt a második évad előadásainak. Összeszokott, egymást ismerő, egybehangolt együttes volt.

Az igazgatóság az évad küszöbén munkatervet bocsátott a nyilvánosság elé. Ez a munkaterv ismét hangsúlyozza azt a törekvést, hogy a színház műsorát lehetőleg függetleníteni igyekszik a fővárosi színházak műsorától. Bejelenti, hogy megszerezte a következő darabok első előadási jogát: *Erőnkön felül* (Björnson darabjának II része), *Iglói diákok* (Farkas Imre diáktör-

ténete), *Szerelmesek* (Maurice Dunnay darabja Mihály József fordításában), *Kis Dundi* (Barrie új színműve), *Rosmersholm* (Ibsen színjátéka), *Számum* (Strindberg), *Padua hercegnője* (Wilde Oscar), *Bíboros* (Louis Napoleon Parker), *Barbárok* (Gorkij), *Bűnös* (Salom Asch), *A karmok* (Henry Bernstein), *A tizenhétévesek* (Max Dreyer).

Hangsúlyozza a munkaterv, hogy ezeket a darabokat a fővárosi színpadokat is megelőzve fogja a kolozsvári Nemzeti Színház színre hozni, s ezen kívül be fogja mutatni Plautus *Hetvenkedő katonáját* Csiky Gergely fordításában, Shakespeare *Hamletjét*, *Julius Caesarját*, *III. Richárdját*, *Makrancos hölgyét*, Molière *Mizantropját* és Rákosi Jenő *Endre és Johannáját*.

Jelzi még a műsorterv, hogy magyar drámatörténeti ciklus előkészítésével foglalkozik az igazgatóság. Ez a ciklus – mint látni fogjuk – csak négy évvel később valósult meg.

Bizonyos, hogy ez a munkaterv még nem állott a magyar nemzeti kultúrcélok szolgálatában teljes egészében. Az idegen darabok még túltengtek benne, ennek az volt az oka, hogy magyar szerzőink még idegenkedtek attól, hogy a fővárost megelőzve Kolozsvárra adják új darabjaikat. Még friss volt ez a törekvés, még bizalmatlanok voltak íróink. A jeget lassan kellett megtörni. De azzal, hogy már bejelenti a színház a készülő magyar drámatörténeti ciklust, jelét adja, hogy ezt a feladatát sem akarja elhanyagolni. Sőt látván az évad vége felé, hogy a magyar drámatörténeti ciklus hosszabb előkészületet igényel, és nem akarva, hogy az év elteljék anélkül, hogy a művészi munkából ne ütközzék ki a nemzeti célok szolgálata, 1908. március végén bejelenti a színház, hogy az elkövetkező hat héten át magyar bemutatósorozatot rendez. Hat héten át csak magyar szerzők művei kerülnek bemutatónak színre a kolozsvári Nemzeti Színházban. A közönség és a sajtó nagy elismeréssel és fogadkozó hittel vett tudomást erről a szándékról. Azonban az aggodalom hangjai is szóhoz jutottak. Vajon a külföldi újdonságok kizárása nem fogja-e megzavarni a színház költségvetésének egyensúlyát? Az igazgató azonban nem aggodalmaskodott, s az ő hite nyert igazolást: a közönség a nemzeti és irodalmi szempontból egyaránt jelentős törekvést szeretetével és áldozatkészségével támogatta. A magyar újdonságsorozat teljes sikert aratott. Ez volt az első „ciklus” a Hunyadi téri színházban. Óvatos, rövid ideig tartó kísérlet, amely talán mérlegre akarta tenni a közönség művészi teherbírását. A színház is, a közönség is diadalmasan állotta ki a tűzpróbát. Az első lépés után egymásután következtek az egész évad műsorgerincét képező sorozatos előadások. A magyar újdonságsorozat első darabjaként április 1-jén Abonyi Árpád *Gyermekét* mutatták be, a címszerepben Gálosi Zoltánnal, aki akkor lépett föl először a kolozsvári színpadon. Utána sorra következtek a magyar írók új darabjai. Hat héten át idegen szerzőnek új darabja nem szerepelt a színház műsorán.

Abban a nehéz és komoly munkában, mely a színház minden tagjától teljesítményének és képességének maximumát igényelte, a szívek összedobbanását, az idegszálak pattanásig feszülését, a vállalt feladatok nemeségének hitét, a lelkek lángolását valami bensőséges, szíves viszony segítette. Őszinte bizalom fejlődött a társulat kebelében, a színészek és a színház vezetője között. Olyan volt az élet a színháznál, mintha egy nagy család tagjai volnának valamennyien, testvérként szerették egymást, és családfőként becsülték vezetőjüket. A munkát nem paragrafusok szabták meg, hanem lelkesedésük. A próbákon nem nézték türelmetlenül az órát, nem lesték, mikor van vége a szerződésileg kötelező hivatalos próbaidőnek, nem kőművesek voltak, akik kongatáskor egyszeriben leteszik a vakolókanalat, hanem maguk kérték a jelenetek ismétlését, ha érezték, hogy valami még nem érett meg. A anyag színészt maguk fenyítették meg egymás között. Korbács nélkül, hangos szó nélkül, fegyelmi bíróság nélkül tökéletes volt a rend és a fegyelem. A színházi bíróságnak sohasem kellett ítélkeznie. A nagy családban teljes volt az összhang. Vezetőjük is megbecsülte színészeinek munkáját, és kéretlenül is segítségükre sietett. Már a második évad elején olvassuk egy kolozsvári újságban ezt a hírt:

„Tegnap nagy örömnapp volt a színháznál. A kisemberek öröme. Janovics igazgató keresett és talált újabb módot és alkalmat arra, hogy a színház tagjainak munkakedvét és ügybuzgóságát is növelve még szorosabbra fűzze azokat az amúgy is bensőséges szeretettel áthatott kapcsokat, melyek a színház tagjait az ő személyéhez fűzik. Tegnap reggel ugyanis értesítés jelent meg a színház hírdetótábláján, mely tudatta, hogy az általánosan tapasztalt drágaságra és a megélhetés nyomasztó viszonyaira tekintettel a Nemzeti Színház igazgatósága elhatározta, hogy tagjai közt most a téli évad küszöbén drágasági segélyt oszt ki. A segélyeket tegnap már ki is osztották. Összesen 178 személy részesült a váratlan segélyben, leírhatatlan örömet keltve különösen a szerényebb javadalmazású tagok sorában.”

A kolozsvári színháznál sohasem volt abban az időben elégtelenség, fizetésemelést célzó mozgalom, mert az igazgató tagjainak ütőerén tartotta kezét, és mielőtt kérésre gondoltak volna, már meg is kapták, amire vágytak.

A munka serényen folyt a színháznál, mert a függetlenítési törekvések mellett a műsor a fővárosban sikert aratott darabokat sem nélkülözhetette. Minden héten premier, minden héten operaelőadás, minden héten egy-egy klasszikus darab felújítása. Az operaelőadások száma huszonkettőre, a népszínműveké pedig huszonnégyre emelkedett ez évadban. Amit az évad elején munkatervében ígért a színház, azt tetézetten váltotta be, mert ígéretén felül magyar bemutatóciklussal és a műsor függetlenségére irányuló törekvésében három olyan darabbal is gazdagította a játékrendet, melyet szeptemberben még nem hirdetett.

A színház kapuzáráskor a következő rövid beszámolót adta ki a második évad munkájáról:

„A kolozsvári Nemzeti Színház szeptember 14-én kezdte meg a téli évadot a *Fátum* című magyar darab bemutatásával. A július 5-ig tartó időnyben összesen háromszázötvennyolc előadást tartottak, mégpedig kétszázkilencvennégy esti, ötvenöt délutáni és kilenc ifjúsági előadást. Műfajok szerint a darabok így oszlottak meg: a komoly irány termékei (tragédia, dráma, vígjáték, opera, népszínmű) kétszázhuszonkét előadáson szerepeltek a műsoron, ezzel szemben operett csak százharminchatszor került színre. Nagyvenöt újdonságot mutatott be az évadban a színház, ezek közül a *Bíboros* tizenhat előadást, a *Tündérszerelem* tizennégy és az *Iglói diákok* szintén tizennégy előadást ért el. Az újdonságok között a magyar szerzőket képviselték: Zsiros István, Heltai Jenő, Verő György, Lehár Ferenc, Farkas Imre, Orbók Loránd, Jacobi Victor, Lengyel Menyhért, Martos Ferenc, Huszka Jenő, Poldini Ede, Máder Rezső, Pásztor Árpád, Abonyi Árpád, Bródy Sándor, Bakonyi Károly, Kálmán Imre, Ferenczy Ferenc, Beér Tamás.

A színház ez évadban is rendszeres és következetes munkával igyekezett függetleníteni műsorát a fővárosi színházakétól és Budapesten még elő nem adott újdonságokkal lépni a közönség elé. Az évad kezdetén kiadott munkatervben szereplő tizenhárom ilyen »ősbemutató« mellett még hárommal toldotta meg a számot: *Bolond Istókkal* (Orbók Loránd), *Florencei tragédiával* (Wilde) és a *Kegyelmes papával* (Rovetta).

Az ifjúsági előadások bevezető előadásait a következő professzorok tartották: Dézsi Lajos, Sólyom János, Rietly Károly, Janovics Jenő, Pálffy Márton, Kiss Ernő, Kovács Dezső, Walton Róbert.”

Mindössze ezekkel a száraz statisztikai adatokkal szolgált a színház az évad munkájáról, a sajtó azonban bőséges elismeréssel fűszerezte ezeket a „beszédes számokat”.

„Elfogultság nélkül állapíthatjuk meg – írja az *Ellenzék* –, hogy az elmúlt évad művészi sikereiben elég gazdag és elég dicsőséges volt ahhoz, hogy a közönség is, az igazgató is teljes megalégedéssel tekintsen reá. Aki figyelemmel szokta kísérni a magyar színművészeti viszonyokat, és az eseményekből logikusan tud következtetni, annak nem szükséges bizonyítani, hogy a kolozsvári színház ma is tradicionális múltjának színvonalán áll. A főváros legelőkelőbb színházai mindig a kolozsvári színházra gondolnak, ha együttesüket kész művészemberrel óhajtják kiegészíteni. Kétségtelen, hogy ez ideiglenes vesztesége a színháznak, de dicsősége egyszersmind a művészi színvonalnak és az intézet vezetőjének. A statisztikai adatok világosan bizonyítják, hogy a színházunk feladatának magaslatán állott, és a külföld jeles szerzői mellett bőven juttatott helyet a magyar szerzőknek, szeretettel kultiválva a magyar irodalmat. De bizonyítják azt is, hogy a műsor összeválogatásában most is teljes önállóságra törekedett. Amit jónak és

alkalmasnak ítélte, nem várta azt, hogy fővárosi tekintélyek – amelyek nem mindig megbízhatók – üssék rá az elismerés bélyegét, hanem önállóan ítélte és cselekedett. És hogy jól ítélte és jól cselekedett, bizonyítja az a tény, hogy a fővárosban csak később színre került, vagy ott még előadásra váró darabok itt a legvonzóbbak közé tartoztak. Örömmel konstatáljuk, hogy színházunk vezetésében a magasabb művészi szempontok voltak irányadók mindenkor.”

A kolozsvári Nemzeti Színház, mint bőségszaru, úgy ontotta a tehetségeket ebben az évben is az ország fővárosa számára. Az igazgatónak az volt a gyönyörűsége és büszkesége, hogy színészeit, akiket ő fedezett fel, ő vezetett, tanított, amikor kivirágzott tehetségük, az ország fővárosának színházai csábították magukhoz. Sohasem állított gátat a tovább szóló szerződés rideg szakaszaival érvényesülésük útjába, sőt ő maga egyengette útkat a pesti színházak felé.

A Hunyadi téri színház második évadjának végén különösen bő aratásuk volt a budapesti színházaknak Kolozsvárott: egyszerre vitték el Rajnai Gábort, Mészáros Alajost, Király Ernőt, László Gyulát, Aczél Ilonát és Sebestyén Gézárt.

Bizonyosága volt ez a tömeges elszerződtetés annak, hogy a kolozsvári színház a legkitűnőbb előkészítő iskola volt.

„A mi igazgatónk – így nyilatkozik egy kolozsvári újság ezekről az elszerződésekéről – felfedez a színésziskolák szürke tömegében vagy a vidék félreeső zugában egy tehetséget, elhozza a kolozsvári színpadra, lefaragja szögletességeit, csiszolhatja hibáit, tanítja, neveli, figyeli fejlődését, s amikor tisztába jött képességeivel, arra a kerékvágásra állítja, ahol egyénisége kivirágozhat. Ebben a munkájában segíti a közönség műízlése is, és így egyszerre – néha hihetetlen gyorsasággal – kész művészember lép ki a névtelenség homályából, mint szürke gubójából a hímes pillangó. Csakhogy akkor már a fővárosi direktorok szeme is megakadt rajtuk. Egyetlen vendégszereplésre vagy anélkül is csillogó szerződést kínálnak a kolozsvári színészeknek. A főváros művészi életének csodálatos varázsa van. Ellenállhatatlanul vonzza a művésztehetségeket magához. Aki ezt rossz néven veszi, azt kívánja a pacsirtától, hogy csak maradjon a földön, ha énekel, és ne törjön a fényesen izzó nap felé.”

Az újságíró megkérdezte Janovics igazgatót is, hogy nem okoz-e gondot ez a tömeges elszerződés. Az igazgató így felelt:

– A gondnál sokkal nagyobb az örömöm. A színigazgatásnak egyetlen gyönyörűsége van: tehetségeket keresni, botlásaik közepette is felismerni a nemes anyagot, a megfelelő sínparra állítani az útkereső fiatalokat. Olyan a friss tehetség, mint a nemes márványtömb, faragni, csiszolni lehet, életet lehet belé lehelni. A beérkezett, kész színészekkel foglalkozzanak csak a rest,

fáradt színigazgatók. Szívesen adom át nekik, én magam pedig keresek új anyagot.

Más közönség talán tiltakozott volna igazgatójának ilyen könnyelmű tékozlása ellen. A kolozsvári közönség azonban páratlan ebből a szempontból is. Büszke arra, hogy fel tudta ismerni a kezdő színészben a tehetséget, büszke arra, hogy az ő háza táján nevelkedett és erősödött, és büszke arra, hogy az ő neveltje a főváros közönségét is meghódítja.

A második évad után a színészek nyári szünideje ismét hat hétig tartott. Miután az új nyári színikör építéséről sem a város, sem az állam nem akart tudni, az igazgató ezt a nyári szünidőt használta fel arra, hogy újabb foltozgatásokat, tatarozásokat végeztessen a fabódén.

1908. augusztus 10-én megkezdték a színészek az elaggott, korhadtt, de kissé kicsinosított favázás alkotmányban az előadásokat. A színikör nézőterre zsúfolásig megtelt. A közönséget nem ijesztette a mérnökök, tűzoltók és rendőrök aggodalma. De mindenki élt az a reménység és az a vágy, hogy végre bontsák le azt az iromba, kiszolgált tűzfészket, s emeljenek helyébe olyan nyári színikört, ahová jókedvvel járhat majd a közönség.

A színikör megnyitásának napján érkezett a kultuszminiszter leirata, amelyben Janovics Jenő előterjesztése alapján kinevezi Várady Miklóst a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagjává azzal, hogy mindaddig, míg arra a költségvetésben fedezet nincs, a színigazgató tartozik folyósítani az évi 3600 koronában megállapított javadalmazást. Ezt az örökös tagsági kinevezést a Hunyadi téri színházban ünnepi díszelőadás keretében nyújtotta át a főispán Várady Miklósnak 1908. szeptember 13-án.

XIV

A harmadik évad

A harmadik évad néhány új taggal ismertette meg a kolozsvári közönséget:

Szánthó Gáspárral, aki mint operabaritonista kezdte működését; szárnyaló, hatalmas hangja volt, de – mint Környei Béla – ő is komoly tanulás és hangátképzés után egyike lett a legszebb hangú tenoristáknak. Néhány évi kolozsvári szereplés után Amerikába szegődtek, ahol igen nagy sikerei voltak.

Pávai Sidó Etelke az operaelőadások erőssége. Rendkívül képzett énekesnő. Üde, csengő szopránja, kivételes énektudása, rokonszenves, szerény lénye meghódította a közönséget.

Kürthy György⁸² sokoldalú tehetségével, megjelenésének választékos eleganciájával bizonyos szerepekben előkelő helyet vívott ki magának a könnyebb műfajhoz tartozó darabokban.

Simon Mariska⁸³ jóízű, néha túl jó ízű komika. Temperamentuma olykor túlzásokra ragadta. Egyébként azonban ötletes, derűs, fürge, mindig mosolygó természete jókedvet árasztott a színpadról.

Aradi Aranka és Anday Terka mint operettszobrettek jeleskedtek, Gáthy Kálmán⁸⁴ daliás, szép hangú énekes bonviván, Berky Kató⁸⁵ és Mészáros Aranka⁸⁶ friss, fiatal, vonzó tehetségek.

Dezséri Emma sokat ígérően indult el. Érdekes, színes egyénisége, sodró drámai ereje, imponáló intelligenciája már pályájának kezdetén emlékezetes sikereket biztosított neki vezető szerepekben is. Nagy kár, hogy olyan korán hagyta el a színpadot.

Körmendy Kálmán⁸⁷. Egyike volt a fiatal generáció legizmosabb tehetségeinek. Mint gyakorlatlan kezdő került Kolozsvárra. Első föllépése 1908. október 1-jén volt Strindberg *Számumában*. A darabot is, Körmendyt is nagyon hűvösen fogadta a közönség. A darabot azért, mert Strindberg fagyos és zord mondanivalói nem tudtak felolvadni a kolozsvári közönség derűs, napsugaras lelkében, a fiatal színészt pedig azért, mert ügyefogyottsága, elfogultsága, szögletessége és színtelensége szembeötlő volt. Megbukott. Azután másfajta kisebb szerepekkel próbálkoztam vele, de sikertelenül. Komoly szerepeiben megmosolyogták. Én azonban bíztam benne. Úgy éreztem, hogy nem ő bukott meg, hanem én, mert olyan szerepeket bíztam rá, amelyek sehogy sem fedték egyéniségét. Hosszú végtagjai, lába-keze úgy kalimpáltak, mint a szélmalom kerekai. Izgatott a dolog, mert éreztem, hogy valami mélyen el van rejtve a fiatal színész lelkében, amit ki kellene bányásznom. Merevsége és látszólagos hűvössége mögött sok melegséget, érző szívet sejtettem. Arca, tartása, előrenyúló nagy orra az első pillanatban nem volt rokonszenves. De hangjában volt valami különös zengés, szemében biztató tűz.

Hónapok teltek el, szegény Körmendy Kálmán elvesztette önbizalmát, azt forgatta fejében, hogy lemond a színészetéről. Én azonban nem hagytam abba a küzdelmet. Az év eltelt, újra szerződöttem. A következő évad már az én bizalmamat igazolta. Akkor érkezett Kolozsvárra Molnár Ferenc új darabja, a *Liliom, egy csirkefogó élete és halála*. Éjszaka olvastam a darabot, s amíg olvastam, folyton Körmendy Kálmánra gondoltam. Kora reggel magamhoz hívtam. Átnyújtottam neki a darabot, s azt mondtam:

– Olvassa el délig, azután jöjjön fel, és mondja meg, el meri-e a címszerepet játszani?

Megnézte a címlapot, azután tág szemeket meresztett rám. Látszott, hogy valami küszködik benne. Nagyon szomorú volt a hangja, amikor megszólalt:

– Tréfát úz belőlem, igazgató úr?

– Miből gondolja? – kérdeztem.

– Hát én őszinte leszek. Nekem már úgy sincs itt veszteni valóm – csattant fel a hangja. – Mikor a szolgálta reggel azzal költött fel, hogy igazgató úr sürgősen beszélni akar velem, biztosra vettem, azért hívat, hogy kiadja nekem az obsitot. Felbontja a szerződésemet. Én ebbe már bele is törődtem, hiszen ahányszor fölléptem, annyiszor buktam meg. Most pedig ideadja nekem ezt a könyvet, mikor az egész ország harsogja, hogy Hegedüs Gyula milyen nagyszerű ebben a *Liliomban*. S azt kérdi, el merem-e az itteni bemutatón játszani ezt a szerepet. Hát ez csak tréfa lehet. Én tudom, hogy nincs mit keresnem a színpadon, el is megyek, hogy híreimet se hallják, de nem érdemlem meg, hogy még gúnyt is úzzanak a bajomból.

S a szeméből két kövér könnycsepp csordult ki. Asztalomra tette a könyvet, és lehorgasztott fejvel ment az ajtó felé. Megállítottam. Nagyon tetszett az önérzete, szívéből fakadó beszéde. Még erősebb lett elhatározásom, hogy kísérletet teszek vele ebben a szerepben.

– Sem tréfát, sem gúnyt nem akarok magából úzni. Olvassa el a darabot, azután jöjjön fel hozzám, és mondja meg, érzi-e az alakot.

Másfél óra múlva felszakadt az ajtó. Kopogás nélkül viharzik be Körmeny. Nem is köszön. Szeme tele van könnyel, arca ég. Mintha felolvadt volna a csontos merevség. Kezében szorongatja a könyvet, és kissé összefüggéstelenül, kuszáltan beszél, de hangjából perzselő melegség árad:

– Igazgató úr, én vállalom... én nem hozok szégyent a színházra... érzem, hogy kell ezt csinálni... ha bízik bennem, ha nekem adja a szerepet, és ha ebben is megbukom, akkor nincs már mit keresnem ezen a golyóbison, akkor agyonlövöm magamat.

Mikor a szereposztásnak híre kelt, a színészek, kritikusok csóválták a fejüket, azt kutatták, miféle magas protekció hatása alatt kapta ez a bukott kolléga a szerepet. A sajtóban aggodalmas hang kérdezte: bukásra szánta az igazgató ezt a Budapesten nagy sikert aratott darabot? Nem tagadom, lelkem mélyén bennem is volt egy kis aggodalom.

Az első próbán szerep nélkül jelent meg Körmeny Kálmán. Betűről betűre tudja a szöveget. És mint a titokzatos mélységből felfakadó kristálytisza forrás, úgy bugyogott belőle a szó. Groteszk mozdulatai mögül csodás melegség áradt. Mint amikor a föld kiszáradt kérge felhasadozik, és csodatevő friss víz bugyog fel a mélységből. Már nem aggódtam. Már éreztem, hogy sikerült a jégkérget felolvasztani.

A bemutató előadás 1910. január 3-án volt. S ez az este meghozta a fiatal színésznek első nagy sikerét. Az után a jelenet után, amikor *Liliom* új-

ságot a cimborájának, belekiáltja a csillagos égbe is, hogy gyereke lesz, sírtak és tomboltak a nézőtéren. Nekem nagyon tetszett szertelensége, ahogy a nem álmodott boldogság kirobbant belőle, a kritikát azonban annyira meglepte ennek az eddig cinikusnak és száraznak ismert színésznek különös lángolása, hogy ezt írták róla:

„Az a jelenet, ahol megtudja, hogy apa lesz, elejtette. Itt nem az új érzéstől megrohant, meglepett embert láttuk, hanem az eszelőst, aki kacag és sír és kaszálni futkos.”

Az öröme ez a sodró erejű kirobbanása mindenkit meglepett.

Ettől az estétől lendületesen ívelt fölfelé Körmendy Kálmán pályája. Egyike lett a legkedveltebb színészeknek. Sajnos az a tűz, amely a színpadon fellángolt, magánéletében is fékezhetetlenül kezdett lobogni. A siker mámorossá tette. Társasága ünnepelte, korhelykedésre csábította. Ivott, pedig nem bírta szervezete az italt. Ha megmostam a fejét, mint gyermek sírt, bevallotta, hogy nem is szereti az italt, a pajtásai nógatják, és neki nincs lelkiereje az ellenállásra. Egyetlen valaki volt, aki féken tudta tartani, akinek szavára hallgatott: Simon Mariska. Vagy ahogy a színészet berkeiben még ma is becézik: Simon Marcsa. Okos, erélyes fehérnép, maga is kitűnő színésznő, aki fiatal korában lett komika, mert hiúságán győzött az esze. Áradt belőle a jókedv, a kissé nyers humor. Társaságban is, színpadon is nagyon szerették. Csak Simon Marcsa tudott Körmendyre hatni. Soha mámorosan nem jött a színházhoz, mert Marcsa a sarkában volt, és ha kellett, galérlójánál fogva emelte ki a társaságból.

Egyszer azonban mégis megesett a nagy baj. Ezt el kell mondanom, mert kis híja, hogy derékba törte a nagyszerű színész pályafutását Kolozsvárott.

Jászai Mari vendégszerepelt Kolozsvárott. Olyankor a színháznál mindenki feszes vigyázzállásba merevedett, mert föllépései valóságos istentiszteletnek voltak. Ment is minden, mint a karikacsapás. Szeretett Jászai abban az időben Kolozsvárott játszani. Ott mindenki leste a szavát, megfogadta utasításait. Nem volt soha egy hangos szava. Mondta is nekem sokszor:

– Szeretek maguknál játszani, doktor! Itt minden és mindenki a helyén van. Ott fent nálunk, Pesten, meglazult a fegyelem, oszladozik a színpadtisztelet. Mindenki azt teszi, amit akar. Ha kitörök ez ellen a szellem ellen, kinevetnek, mint egy vén bolondot. De itt maguknál nagyon jó.

Borgia Lucreziát játszotta egy este, Victor Hugónak ezt a kissé rémdrámaszerű, vértforralóan izgalmas darabját. A színház zsúfolva volt. Pompásan ment az előadás. Körmendy Kálmán egy lovagot játszott benne. Kicsi szerep volt, alig-alig volt önálló szava. Az öt nemes ifjú egyike. Az utolsó felvonásban titokzatos vendégségben vannak az ifjak Ferrarában, s amikor magasra hág a kedvük, feketébe öltözöttek jelenik meg a vendéglátó, bosszúálló Lucrezia Borgia, s a megdermedt társaság akkor tudja meg, hogy kinél vacsorázott tulajdonképpen. Rémület és borzalom ül az arcok-

ra, a kinyílt ajtó mögött látszik az öt koporsó. A mámor eloszlik a fejekből, és vészesen süvít Jászai hangja:

– Én vagyok, uraim. Újságot jövök mondani nektek: mindnyájan meg vagytok mérgezve! Közületek egyik sem fog élni egy óra múlva!

Ebben a lélegzetet elállító pillanatban egy hang szólal meg, az öt mérgezett ifjú egyikének borízú hangja:

– No, ebbe a kocsmába sem jövök többet vacsorázni.

A vér megfagyott az erekben, Jászai úgy áll, mintha villámcsapás érte volna, a nézőtérén végighullámszik a kacagás, a színpadon a dermedt rémületet egy alig észrevehető mozgás zavarja meg. Látom, hogy az egyik lovag a váratlan rögtönzött átkarolja, és kimegy vele. Azután halk pisszegés a nézőtérén, a nevetők elcsitulnak, a színpadon levők is visszanyerik önbizalmukat, gyorsan, nyomott hangulatban befejezik az előadást, a függöny összecsapódik.

Szédülten megyek le páholyomból a színpadra. Jászai már öltözőjében van egyedül; bezárkózott, még öltöztetőnőjét is ingerülten parancsolta ki. Kardos Andor elmondja, mi történt: Körmendy Kálmánt délután társasága elvitte valami kis kocsmába s itatta. Simon Marcsa nem tudott róla, mert társaságban volt. Mikor este a színházhoz jött, kissé mámoros volt, nyelve nehezen forgott; kollégái igyekeztek őt „fedezni”, a színpadon elébe állottak, néhány szónyi szerepét elmondták, úgyhogy senki nem vette észre, hogy baj van vele. Mikor az utolsó jelenethez értek, fellélegeztek, túl vannak minden veszedelmen. Körmendynek már egy szó mondanivalója sincs. S a legkritikusabb pillanatban kirobbant a botrány. Kürthy átkarolta, kiment vele a színpad közé, ott meghagyta a szabójának, hogy úgy, ahogy van, jelmezben, maszkban ültesse kocsira s vigye haza, mert attól tartott, hogy Jászai megöli, ha előadás után megtalálja.

Eltelt egy óra, a színpad elcsendesedett, mindenki elment már, csak a világosító várta, hogy olthasson, s én vártam Jászait. Végre kijött öltözőjéből. Nyugodt volt, csöndesen ennyit mondott:

– Doktor, erről a mai borzalomról ne beszéljünk. Szerencsétlenség volt, amely végigrobogott rajtam. Az emléke – azt hiszem – életem végéig kísérni fog. Senki sem tehet róla. Én korán reggel elutazom, kérem, ne kísérjen ki az állomáshoz. Isten áldja meg, doktor.

Másnap délelőtt felhívtam Simon Mariskát.

– Marcsa, én nem akarok bírósdi játszani, de Kálmán egy napig sem maradhat a színháznál. Még Kolozsváron sem maradhat. Kiutaltam a fizetését és útiköltségét is. Vegye fel a főpénztárnál, vigye haza neki, utaztassa el, rajta leszek, hogy szerződést kapjon Pesten, addig is, amíg elhelyezkedik, járni fog innen a fizetése.

Marcsának ki volt sírva a szeme.

– Tudja ő azt, hogy nem maradhat. Mind a ketten sírtunk egész éjjel. Be is van már csomagolva a cókmókja.

Egy óra múlva Jászai Mari jön fel hozzám. Nem utazott el a hajnali vonattal. Megnyugodott. Egy karosszékbe ült le, majd hosszú hallgatás után megszólalt. Megfontoltan, halkán beszélt, minden indulat nélkül. Csupa jószág volt minden szava. Egy gazdag lélek megnyilatkozása:

– Azért jöttem, doktor, mert azt hallom, hogy a tegnapi szomorú eset miatt elcsapta azt a szegény kollégát. Meg akarom mondani, hogy nem haragszom én arra a szerencsétlen fiúra. Tudom én azt, hogy az ital megőrjíti az embert. Egész éjjel szegény Ignác fivérem sorsa járt eszemben. Évek óta én segítettem, tartottam, támogattam; nincs egy éve, feljött hozzám, revolvert fogott rám, ha Isten nem óv, megölt volna. Az ital hajtotta őt is. Úgy történt, hogy van egy kis családi házunk Gödöllőn. Abban egy Tóth Péter nevű szíjgyártó lakik a feleségével. Földhözragadt, szegény ember. A házbért nem tudták fizetni, hát elengedtem nekik. De szegény nyomorult asszonynak egy viganót is adtam. Ignác fivérem úgy érezte, hogy őt ezzel kijátszotam, hogy megrövidítettem. Feljött hozzám ittasan, és felelősségre vont. Durva volt. Én pofon vágtam. Revolvert ragadott rám, de Isten velem volt, a golyó nem talált. A rendőrségre vitték, de onnan kérésemre szabadon bocsátották. Áadtam neki a gödöllői házbérnek megfelelő pénzüsszeget. Megmondtam, hogy amikor szüksége lesz valamire, jöjjön csak fel hozzám, segíteni fogom. Nem jött fel többé. Pár nap múlva a robogó vonat elé vetette magát... Mondja meg, doktor, annak a szegény színészfiúnak, hogy nem haragszom. De az Istenre kérem, ne igyék. Minden korty halálos mérég. Maga pedig, doktor, mossa meg a fejét, pofozza meg, de ne küldje el. Inkább fogja meg erős kézzel a lejtőn, nehogy egészen lecsússzék.

Azzal elment csöndesen. Soká ültem az asztalom előtt mélyen megrendülve. Több mint harminc éve annak, hogy ez történt, de a Jászai hangja ma is a szívemben rezeg.

Körmendy Kolozsvárott maradt. Megbecsülte magát, kemény lecke volt neki ez a Borgia-eset. Nagy gyönyörűségem tellett a fejlődésében. Különösen Schnitzler *Anatole*-jában és Molnár Ferenc *Testőr*-ében meg a Földes Imre *Császár katonáiban* voltak nagy sikerei. Azután mégis elkerült Pestre. 1911. augusztus 29-én búcsúzott Kolozsvár közönségétől. Joász főhadnagyot játszta a *Császár katonáiban*. Meleg búcsú volt, szeretetet sugárzott a nézőtérrel a fiatal színész felé, akit a budapesti Vígszínház szerződtetett akkor tagjai sorába. Onnan később a Belvárosi Színházba ment át. Nagy sikerei voltak. *Az ötvenéves férfiban* Tisza István alakját személyesítette meg döbbenetes húséggel. Sokáig beszéltek elragadtatással erről a szerepéről. Meg is nőszült. De régi tündőbaja kiújult. A melle mind mélyebbre horpadt. Lassan égett el. Nagyon fiatalon halt meg. A magyar színpad egyik legnagyobb ígérete volt.

Ez a harmadik évad is az előző munkaterv nyomdokán haladt. A cél a műsor lehető függetlenítése, az operaelőadások színvonalának és számának emelése, a komoly műfajhoz tartozó darabok uralkodása az operettekkel szemben. Ezt a törekvést sokszor kifogásolták azok, akiknek fájt a könnyű bohózatok és léha operettek tervszerű elhanyagolása. A színház azonban haladt célkitűzései felé, s nem törődött az ilyen kifogásokkal. A színügyi választmány és a minisztérium pedig elismerésével mindig megvédte az igazgatót az ilyen támadásokkal szemben.

Alighogy Várady Miklósnak átadtuk örökös tagságáról szóló oklevelét, néhány héttel később, 1908. november 4-én újabb előterjesztést intéztem a kultuszminiszterhez, amelyben Pálmay Ilkának⁸⁸ örökös taggá való kinevezését kértem. Indokaim: Pálmay Ilka Kolozsvárott kezdte pályáját, Kolozsvár közönségének szeretete és irányítása emelte őt arra a magaslatra, ahol elismerést és dicsőséget szerzett külföldön is a magyar színeszetnek, a kolozsvári színház bécsi vendégszínházainak egyik legfényesebben ragyogó csillaga volt, most pedig nyugdíj nélkül, támogatás nélkül bizonytalanságban él.

Ez az előterjesztés csaknem két évig maradt elintézetlenül részben azért, mert Pálmay Ilka akkor nem volt aktív működő tagja a kolozsvári színháznak, s így nem lehetett örökös tagsági illetményével a színigazgató költségvetését terhelni; részben azért is, mert az egész évad folyamán újabb megújabb előterjesztésekkel ostromolta a színház a minisztériumot, új színpad építését sürgetve. Ezekről az előterjesztésekről ott lesz szó, ahol a színpad építésének előzményeit fogom elmondani, itt csupán azt akarom említeni, hogy 1910 júliusában érkezett le a miniszter leirata, amelyben méltányolva Pálmay Ilkának az érdemét, hogy külföldön is dicsőséget szerzett a magyar néznek, s itthon is a magyar színeszetnek érdemes és ünnepelet tagja, kinevezi őt a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagjává. Ezt a kinevezési okmányt július 14-én ünnepélyes külsőségek között, díszelőadás keretében nyújtottam át Pálmaynak. Az ünnepi előadást követő vacsorán az „isteni Ilka” bizalmasan megsúgta, hogy volt ám még egy akadály is, ami ilyen soká késleltette az ő örökös tagsági kinevezését. Éspedig az, hogy az ő *Naplója* abban az időben jelent meg, amikor az én előterjesztésemet tárgyalta a minisztérium, s ezt a könyvet a bécsi ügyészség elkobozta az uralkodóház egyik tagjának megsértése címén. A magyar kultuszminiszternek tehát kényes dolga volt, hogy ugyanakkor kitüntesse őt. Ezért húzódtott az elismerés. Pálmay át is adta nekem elkobzott könyvének egy példányát, és abban megjelölte azt a részt, amelyet az ügyészség kifogásolt. Kijegyeztem akkor ezeket a sorokat, most itt közlöm:

„A daliásan szép Ottó főherceg, aki megjelenésében hasonlított volt a mesebeli herceghez, akiről fiatal lányok álmodoznak, gyakran tüntette ki

megjelenésével a »Theater an der Wien«-t, amikor én oda voltam szerződve. Valahányszor kikocsiztam a Práterbe, nem sokáig kellett keresnem a találkozást a lovagias megjelenésű főherceggel, aki mindig tiszteletteljesen köszöntött. Egy szép napon, amikor kocsutamról hazatértem, a főherceget szalonomban találtam. Alig váltottunk néhány szót, amikor hallottam, hogy gróf Kinszky kocsija érkezik.

– Kérem, császári fenség, távozzék gyorsan... Kinszky jön, és nem akarom, hogy önt itt találja. Félreértések kerekedhetnének, amelyeket nem lehetne jóvátenni... Erre... erre... – már mutattam is a főhercegnek az utat, amely a fürdőszobán át lakásom mellékkijáráshoz vezetett.

Mulatságos volt, amikor az óriás termetű főherceg, vállát összehúzza, meghajolva távozott. Az ajtónál mosolyogva visszanezézett, és az ujjával megfenyegetve mondta:

– Mít nem tesz meg az ember egy szép asszonyért!

Gróf Kinszky akkor még nem volt a férjem. Féltékenységét a főhercegre nem titkolta. Hányszor érezte velem kedvetlenségét, ha a pajkosságig víg kedélyű főhercegnek eszébe jutott irántam való szimpátiáját úgy kifejezni, hogy a színházban két könyökkel támaszkodva a páholy párkányára, a látcső mögül jobb keze kisujjával csókokat intett felém.

Gróf Kinszky észrevette ezt a játékot egyszer, amikor a színpalak között állott, és attól kezdve állandóan figyelte a főherceget. Én azonban minden mellékgondolat nélkül tovább is kacérkodtam a főherceggel, aki – mit tagadjam – nagyon tetszett nekem.

Néhány nappal a látogatás után a főherceg bizalmas kocsisa levelet hozott számomra. A főherceg találkát kért. Azt feleltem neki, hogy másnap hat órakor, mielőtt öltözőmbe mennék, a Művészháznál találkozhatunk. Egész nap az volt a szándékom, hogy megjelenek, de az indulás pillanatában meggondoltam. Vettem tehát egy kocsit, és egyenesen a színházhoz hajtottam. Néhány óra múlva virágcsokorral a következő levélke érkezett az öltözőmbe:

»Édes galambom, mikor kapom meg a csókomat?!«

De sohasem csókolhatott meg. Így vége lett az ártatlan kacérkodásnak, mielőtt komollyá válhatott volna.”

XV

Utolsó nyári évad a favázás nyári színpadon

A harmadik évad végén, 1909 nyarán még egyszer megnyíltak az elagott faszínpad kapui. Olyan lassan s annyi zökkenővel haladtak az új színpad építésének előkészületei, hogy kényszerhelyzetben újra megkezd-

tem a Sétatér elején meredező nagy fabódé tatarozását, csinosítását, fiatalítását. A téli idény véget ért, a bérletes előadások lejártak, a közönség hozzá volt szokva, hogy néhány hétig a színpadon szórakozzék, így hát búcsúképpen tartottunk még egy rövid nyári idényt a harmincöt éve szolgáló, fából tákolts, rozoga alkotmányban. Ennek a rövid nyári idénynek különös érdekessége volt a Hegedüs Gyula⁸⁹ vendégszereplése. Ez az őstehetségű, nagyszerű színész, akivel új irány indult meg a magyar színjátszás történetében, szintén Kolozsvár neveltje. A Farkas utcai színházból került ő is Budapestre a Vígszínházba, de mindig úgy emlegette Kolozsvárt, hogy ott tanulta mindazt, amit ebben a mesterségben megtanulni lehet. Haza is jött mindig, és valahányszor játszott, ünnepe volt a kolozsváriaknak. Beszéde kristályos volt és ragyogó, mint csobogó patak, mély és szívbe markoló, mint az orgona bűgása. Tudott lágyan suttogni, mint a tavaszi szellő, s mennydörögni, mint az őserdő pusztító orkánja. A legmagasabb klasszist képviselte a színpadi alkotóművészetben, azt, ahol a játékot nem tudjuk már megkülönböztetni a természet titokzatos munkájától. Ha koldust játszott vagy fejedelmet, parasztot vagy urat, ember volt a színpadon. A leg-tökéletesebb ember, mozdulataiban, gesztusaiban, hangjában, járásában, szeme nézésében. Szuverén uralkodója a deszkáknak. Mindent tudott. Az emberi szenvedély minden megnyilatkozása volt hangja és kifejező eszköze. S minden belülről fakadt nála: a szívéből. Színpadi művészek soha gazdagabb kincsháza nem volt, mint az ő szíve. Művészi eszközei példátlanul egyszerűek és puritánul nemesek voltak. Nem játszott, hanem élt a színpadon. Híre-neve messze túlszárnyalta kis hazájának szűkös geográfiai határait. Mindenütt, ahol színpadi kultúra volt, főhajtó hódolattal említették nevét.

És milyen különösen indult ennek a kivételes nagy színésznek útja. Volt egy válságos pillanat indulásakor, amikor elveszett volna, ha a kolozsvári színház nem emeli magához. Ezt így beszélte el nekem:

„A kilencvenes évek elején történt. Szerződést kerestem. A Pannónia kávéházban, a régi színészvásáron kommandáltak Krecsányi Ignácnak⁹⁰, aki akkor a vidék első direktora volt. Krecsányi 80 forintos gázsival hamarosan leszerződöttem s virágvasárnapjára Temesvárra rendelt, ahol afféle kis szerepeket bízott rám. Észre sem vettem. Sem a színház, sem a közönség, sem a kritika nem látott meg. Még a nevemet sem nyomtatták helyesen a színlapra. A társulat aztán nyárára Budára ment játszani. Drámával kezdték a szezont, a *Don Cézár de Bazan* című jó öreg drámával, és reám valami félíves szerepet osztott Krecsányi.

– Hadd lássam, hogy tud mozogni a fővárosi közönség előtt – mondta.

Én mint fiatal, tapasztalatlan színész megköszöntem a direktor úr jóindulatát, mire a jó öreg Krecsányi külön figyelmeztetett:

– Hát csak tanulni, tanulni, fiatalember. És jegyezze meg, hogy ez nem vidék ám.

A próbát maga az igazgató rendezte. Én nyugodtan mentem a színpadra, s mondani kezdtem a szerepemet. Egyszerűen, minden gesztus, minden emelt hang nélkül.

– Megálljon! – kiáltott rám Krecsányi – Mondja újra!

Elmondtam újra. A direktor idegesen húzogatta, simogatta az orrát, kétszer-háromszor megállított:

– Mit csinál maga? Hogy beszél maga? Este is így akar beszélni? Vagy markíroz? Mit akar maga tulajdonképpen a színpadon?

– Estére is így beszélek, hát hogyan beszéljek?

Az öreg direktort elfutotta a düh.

– Beszél a fenét! – kiáltott rám nagy haraggal. – Sehogyz se fog beszélni. Ezen a színpadon sehogyz se fog beszélni. Érti? Sehogyz se!

– Nem értem.

– Nahát, értse meg!

A próba végét ért, és Krecsányi direktor a lakásomra küldött egy szolgát azzal a szigorú üzenettel, hogy a művész úr azonnal adja vissza szerepét. A művész úr vissza is adta szerepét és másnap bekopogtatott az igazgató irodájába. A direktor azonban nem engedte szóhoz jutni a művész urat:

*Anday Géza, százados
a m. kir. 27. gy.-ezred I.
tábori zászlóalj parancsnoka*

– Másra osztottam a szerepet.

Érti? Nekem maga nem fog megbukni a fővárosi közönség előtt. Tudja?

Én nem tudtam felfogni, mivel adtam okot a nagy haragra:

– Hát akkor, igazgató úr – mondtam szerényen –, azt gondolnám, legjobb volna, ha felbontanánk a szerződést.

Krecsányinak erre felderült az arca. Csodálkozva nézett rám:

– Igazán mondja, öcsém?

– Igazán, direktor úr.

– Nahát ez helyes. Én is így gondoltam. Ez a legokosabb, amit tehetünk, jobb is, ha másféle pályát keres maga, kedves öcsém.”

Hegedűs Gyula szerencsére nem fogadta meg Krecsányi Ignác tanácsát, hanem Kolozsvárra ment Ditróihoz. Ott nem kifogásolták a beszédét, hanem gyönyörködtek benne, mint ünnepi harangzúgásban.

XVI A negyedik évad

Rövid nyári idény után már 1909. szeptember 1-jén kezdődött a Hunyadi téri színházban a negyedik évad. Erről az évről így emlékezik meg a hivatalos év végi beszámoló:

„A kolozsvári Országos Nemzeti Színház 1909/10-i évadja szeptember 1-jén kezdődött a *Császár katonáinak* bemutató előadásával, és tartott június 29-ig. Ez idő alatt 238 esti, 61 délutáni és 11 ifjúsági előadás volt. Bemutató előadás 50 volt ez évadban. Műfaj szerint a bemutató előadások így oszlottak meg: dráma és vígjáték 31, opera 2, népszínmű 3, gyermekdarab 2, operett 11, énekes vígjáték 1.

dr. Janovics Jenő igazgató
és
a kolozsvári
Országos Nemzeti Színház
valamennyi tagja

Igen tekintélyes hely jutott az idei évad műsorának keretében az operának és a klasszikus daraboknak. 31 operaelőadás volt, holott a színház szerződés szerint csupán 16 opera előadására van kötelezve. Az operák közül műsoron volt: *Pillangókisasszony* (Kolozsvárott először), *Tosca* (Kolozsvárott először), *Bajazzók*, *Traviata*, *Sevillai borbély*, *Mignon*, *Carmen*, *Faust*, *Trubadúr*. A klasszikus művek közül több ízben került színre: Molière *Úrhatnám polgára* négyszer, *Az ember tragédiája* háromszor, *Bánk bán* háromszor, *Oedipus király* nyolcszor, *Lear király* háromszor.

A színház – programjához híven – ez évadban is igyekezett lehetőleg függetleníteni műsorát a fővárosi színházétól, és e törekvésének eredményeképpen ez évadban ismét 11 olyan újdonságot mutatott be, amelyek itt Kolozsvárott kerültek először színre. Sőt Maeterlinck *Mária Magdolnájával* és Strindberg *Abu Kaszem papucsával* nemcsak az összes magyar, de az összes külföldi színpadokat is megelőzte a kolozsvári színház. Ezeket a darabokat most már Európa valamennyi drámai színpadán adják, de legelőször Kolozsvár színházi közönségének volt alkalma látni őket. Íme, az »önálló«, független bemutató előadások sora: *A nihilista leánya* (Neurode Kurt), *Vakmerő játék* (Diedring), *Út az új világ felé* (Fekete Nagy Béla), *Szent-galleni kaland* (Farkas Imre), *Angyalka* (Szomory Dezső), *Bátor katonája* (Strauss Oscar), *Mária Magdolna* (Maeterlinck), *Ha az új bor forr* (Björson), *Abu Kaszem papucs* (Strindberg), *Fiú vagy leány* (Granichstaedten), *Aimée* (Orbók Attila).

Három díszelőadást rendezett ez évadban a színház. Egyet az állami tisztviselők országos kongresszusa tiszteletére (*Bánk bán* került színre), egyet a »magyar színeszet atyja«, Wesselényi Miklós halálának századik évfordulóján (*Déryné ifiasszony* került színre és egy részlet a *Béla futása* cí-

mű operából) és egyet az Erdélyi Múzeum-Egyesület fennállásának ötvenedik évfordulóján (*Bánk bán*).

Az évad folyamán mint vendégek felléptek színpadunkon: Jászai Mari, Ivánfi Jenő⁹¹, Yvonne de Treville, Sverström Valborg, Góth Sándor⁹², Kertész Ella, Sebestyén Géza, Újházi Ede, Blaha Lujza, Márkus Emília⁹³, Szamosi Elza, Pethes Imre⁹⁴, Soyer Ilona, Fényes Annuska⁹⁵, Rátkai Márton⁹⁶, Tóvölgyi Margit, Sándor Erzszi, Székelyhídy Ferenc, Király Ernő, Fedák Sári⁹⁷, Petráss Sári⁹⁸.

Kilenc jótékony célú előadás volt, mégpedig kettő a kolozsvári Vakok Intézete, egy a »Rongyos Egylet«, egy a Kossuth-szobor, egy az Országos Színeszegyesület Nyugdíjintézete, egy a Mensa Academica fölszerelése, egy a Gyermekvédő Liga, egy a házbérsegélyező filléregylet, egy a kolozsvári Nemzeti Színház nyugdíjintézete javára.

Tizenegy ifjúsági előadás volt. Ezek sorában színre kerültek: *Úrhatnám polgár* (előadótanár dr. Kiss Ernő), *Bánk bán* (Seprődi János), *Falu rossza* (dr. Vincze Frigyes), *Oedipus király* (Csengery János), *Lear király* (Kovács Dezső), *Cifra nyomorúság* (Súlyom János), *Cigány* (dr. Pálffy Márton), *Faust* opera (Rietly Károly), *Bölcs Náthán* (Barabás Ábel), *Himfy dalai* (Radnóthy Dezsőné), *Császár katonái* (dr. Gerencsér István)."

Íme, dióhéjba foglalva a színház negyedik évadjának munkája. Az évad végén a kolozsvári sajtó nagy elismeréssel szól erről a munkáról. Ezt olvasuk az *Ellenzék* 1910. június 30-i számában:

„A leközlött statisztikai adatok elég ékesszólóan beszélnek amellet, hogy a kolozsvári Nemzeti Színház múltjához méltóan ebben az évadban is buzgón és híven teljesítette kulturális feladatait, amellet, hogy a művészi céloknak is komoly igyekezettel állott szolgálatában. A színház igazgatója programjához híven ebben a szezonban is függetlenítette műsorát a fővárosi színházak műsorától, éppen ennek köszönhető, hogy néhány kiváló külföldi írónak irodalmi szempontból is igen érdekes és értékes művét ismerhette meg a kolozsvári közönség. De azt is megállapíthatjuk, hogy talán az ország egyetlen színpadán sem produkálnak annyi bemutató előadást, mint nálunk. A téli és őszi hónapok alatt minden héten egy-két új darab kerül színre, úgyhogy a színirodalom jelesebb termékeit mindig frissen kapta a mi közönségünk, ami természetesen a művészszerzők és az igazgató szakadatlan munkáját veszi igénybe, emellet tetemes költséggel jár.”

Ezt a kemény és céltudatos munkát a már kitűnően hangolt színészcsapat végezte. A társulat természetesen ez évben is gyarapodott és gazdagodott új erőkkkel:

Ihász Aladárral⁹⁹, aki mint a budapesti Nemzeti Színház szerződött tagja jött Kolozsvárra egyévi szabadságra. Lángolt benne a művészi becsvágy.

Arról álmódott, hogy nagy drámai színész lesz belőle. Ezt a reményét táplálták tanárai is az akadémián, ahol fiatal hősöket és szerelmes szerepeket tanult; erre a szerepkörre tényleg minden adottsága meg is volt: pompás, hajlékony, izmos termet, erőteljesen szárnyaló hang, éles profil. A pesti Nemzeti Színház szerződtette őt, de lobogott benne a munkavágy, kevesellte a feladatokat, amiket reá bízta, s így engedett hívásomnak. Egyévi szabadságot kért, és Kolozsvárra jött. Nálam új színész mindig maga válogatta meg azt a szerepet, amelyben fel akart lépni először, a másodikat azután már én osztottam rá. Ihász Aladár a *Takarodó* Lauffen hadnagyát választotta első föllépéséül. Kissé patetikus, kissé túl szenvedélyes volt. Magával ragadó fiatalság, de úgy éreztem, mintha ez a komolykodó, tüzes drámaiság csak egyéniségére erőszakolt külső máz lett volna. A szavaló beszédformában nem volt semmi őszinteség. Figyeltem nappal. Tréfás, jókedvű, ötletes, mulatós fiú volt. Csupa természetesség. Kitűnően táncolt, és bor mellett pompásan énekelgetett.

Egy nap felhívtam és megkérdeztem tőle:

– Tud maga énekelni és táncolni?

Elképedt, nem értette a kérdést, azután így felelt:

– Hát jó cigánnyal, jó bor mellett táncolgotok és nótázok.

– Fogja ezt a szerepet és ezt a hangjegyet. Lehár új darabjában, a *Luxemburg grófjában* az énekes-táncos szeleburdi. Holnap próbája lesz belőle.

Tágra meredt szemekkel hallgatott, eleinte felelni sem tudott, azután keserűen mondta:

– Igazgató úr, én inkább rögtön elmegyek a társulattól. Komoly színésznek készültem, nem bohócnak.

– Fiam, én többet kockáztatok, mint maga. A legtöbb reménységgel kecsgető darab sikerét kockáztatom. Meg fogja próbálni, ha nem sikerül, én buknom meg, nem maga.

Kedvetlenül, ímmel-ámmal próbált, lassan azonban belemelegedett. A premieren viharos sikere volt. Ezen az estén az operett végleg a maga számára hódította a drámai sikerekről álmódó fiatal színészt, akit azonban ízlése, akadémiai képzettsége, művészi becsvágya mindig megóvott attól, hogy olcsó hatásokra törekedjék. Budapesti nemzeti színházi szerződését felbontotta; néhány év múlva Kolozsvárról Beöthy László a Király Színházhoz vitte, ahol emlékezetes sikerei voltak. (A román megszállás idején szíve is, kötelességérzete, nemzeti érzése arra ösztökélte, hogy visszatérjen Kolozsvárra, első sikerei helyére, ahol akkor az utánpótlás nehézségei miatt nagy szükség volt olyan színészekre és különösen olyan rendezőre, amilyenek Ihász Aladár bizonyult. A román hatóságok azonban a legkülönfélébb zaklatásokkal akarták lehetetlenné tenni működését, hogy ezzel is bénítsák a magyar színházi élet lehetőségeit. Kitoloncolták. A húsvét előtti nagyhéten történt. Az állambiztonsági hivatal (sziguranca) két detektívje

jelent meg Ihász Aladár lakásán, és közölte vele, hogy neki is, Hoyko Ferencnek¹⁰⁰ is huszonnégy óra alatt el kell hagynia Kolozsvárt, különben toloncúton fogják áttenni a határon. Azonnal fölkerestem a sziguranca főnökét, Vlad urat, megmondtam neki, hogy embertelenség ünnep küszöbén egy családapát, akinek felesége és két gyermeke van, ilyen hirtelen kiüldözni. Vlad úr cinikusan felelte:

– Hát ha két gyermeke van, csomagolja be azokat is egy kosárba, és vigye magával.

Figyelmeztettem, hogy a dolgot nem hagyom annyiban. Välenii de Muntéba utaztam, Jorga Miklós professzorhoz, a későbbi miniszterelnökhöz, akinek igen nagy befolyása volt a politikai élet vezetőire. Ő azután a bukaresti parlamentben is szóvá tette a dolgot, nagy botrányt csinált, úgyhogy Tatarescu alminiszter kénytelen volt rendeletet adni, amelyben megengedte, hogy a két kitoloncolt színész visszatérhessen Kolozsvárra. Vlad urat pedig büntetésből áthelyezték. Mint később megtudtam, az áthelyezés előléptetés volt, mert magasabb hivatalba Bukarestbe tették a jeles szigurancafőnököt. Ihász Aladárt azonban rövid és zaklatott működés után ismét áttették a trianoni határon. Így lett belőle azután szíve és vágya ellenére színigazgató.

Új tagjai voltak még a Hunyadi téri színháznak e negyedik évadban: Nagy Gyula¹⁰¹, ez az istenáldotta komikus, akiből áradt a jókedv. Kifogyhatatlan volt ötletekben, melyek mindig harsogó kacagást keltettek. Az opera- és operettelőadások erősödését jelentette az új tenorista, Cseöregh Jenő és az új énekesnő: Rédei Szidi, továbbá Bernáth Margit és Pongrácz Matild. A drámai társulat is erősödött Pataki József, Fehér Gyula¹⁰² és Kiss Mariska¹⁰³ szerződtetésével.

Nagy lendületet adott az énekes előadások sikerének Csapó Jenő¹⁰⁴ működése. Csapó Jenő Budapesten a Royal-Operettszínháznak volt „énekes bonviván”-ja, de sem a főváros közönsége vele, sem ő a főváros közönségével nem tudott összelelegedni. A pesti közönség hozzá volt szokva a holdvilágfaló, lágyan suttogó, behízelt hangú, kikent-kifent operetthősökhöz, az úgynevezett „schmachtender Liebhaber”-fajta színészekhez. Csapó Jenőben semmi sem volt ebből. Kemény, férfias megjelenés, határozott föllépés, pompás kiállítás, de semmi lágy érzelgősség. Igazi hős volt a színpadon. Erő és mélység volt a játékában. A hangja sem volt leányszíveket hódító fuvolázás, hanem zengő bariton. Mikor először lépett fel a Hunyadi téri színházban 1910. január 20-án, a kritika még tartózkodóan fogadta. Ezt írták róla mindössze: „a közönség jól fogadta és egyéniségével rokonszenvezett”. Hamarosan felismerték azonban benne azt a hódító operetthóst, akit olyan régen vártak. Nagyon megszerették. A léhaságba haló operettekbe is tartalmat öntött. Erő sugárzott belől. A nagy világháború

elragadta őt a színpadról. Elsőnek vonult be ezredéhez. Habozás nélkül, lelkesedéssel, kötelességtudással. Más színésznek, mikor behívót kapott, első útja a színház igazgatói irodájába vezetett: eszközöljem ki a fölmentését, mert hiszen nélkülözhetetlen a működése. Csapó is feljött, de nem azért, hogy fölmentését eszközöljem ki. Keményen megszorítottam a kezét. Semmi ellágyulás nem volt hangjában. Égett a vágytól, szikrázott a szeme.

– Isten vezérelje, fiam, és hozza vissza magát. Feleségére és gyermekeire ne legyen gondja. Semmiben sem fognak hiányt szenvedni.

Ezekre a szavakra először láttam szemében egy kis ellágyulást. Fátyolozott lett a hangja, amikor ennyit felelt:

– Köszönöm. A színházra pedig ott sem fogok szégyent hozni.

Nem láttam többé.

A Pécsen állomásozó 27. honvéd gyalogosezredhez vonult be. Itt a gépfegyverosztaghoz került, rövid idő múlva hadapródörmesterré léptették elő. A szerb harctéren szíven találta egy ellenséges golyó.

A magyar színészet első hősi halottja volt.

Haláláról az első hírt édesapjától kaptam, ezt a megdöbbenő híradást hamarosan megerősítette a legfőbb hadvezetőség hivatalos értesítése, amelyet ma is őrzök, mint fájdalmas emléket:

*A legfőbb hadvezetőség
1914. november hó 12-én*

Nekem jutott azon szomorú kötelesség, hogy értesítsem a kolozsvári Nemzeti Színház egyik kiváló tagjának, Csernits Csapó Jenő tartalékos hadapródjelölt úrnak elhunytáról, aki e hó 10-én a hazáért hősi halált halt. Egyúttal felkérem az igazgatóságot családját erről kíméletesen értesíteni.

A szeretett színész halálhíre gyorsan elterjedt Kolozsvárott, csak az nem tudott róla, akit legközelebről sújtott, aki benne hűséges élettársát és gyermekeinek apját veszítette el, odaadó felesége, Báthori Elza. Állapotára veszedelmes lett volna, ha a tragikus hírt villámcsapásszerűen tudja meg. Hetek teltek el, és az Attila utcai kis lakásban egy derék asszony még mindig imádkozott férje életéért és két gügyögő gyermek apró kacsói öntudatlanul kulcsolódtak össze.

Csak december elején adhatta ki a színház gyászjelentését is:

Pro Patria †

A kolozsvári Országos Nemzeti Színház igazgatója és tagjai, alig mérlegelve veszteségüket, őszinte fájdalommal és mélységes szomorúsággal tudatják,
hogy

C s a p ó J e n ő

a színpadi művészetnek ez a gazdag értéke, előkelő egyénisége és..
daliás dísze, akit kivételes – mindenkor megérdemelt – kegyvel szeretett
közönsége, a kötelességtudásnak ez a férfias és kemény példája, a
pályatársait hűségesen szerető és velük mindig együttérző barát,
a melegszívű, túlradó kedélyű poéta
1914. évi november hó 10-ik napján
a déli harctéren hazájáért vívott elszánt és bátor küzdelme közepette
hősi halált halt.
Emlékét szívünkbe zárva fogjuk hálával, kegyelettel és soha nem múló
szeretettel őrizni.

Kolozsvárt, 1914. évi december hó.

Erre a negyedik évadra esik Harsányi Zsolt erősebb bekapcsolódása a Hunyadi téri színház életébe. Már az előző években is élénken érdeklődött a fiatal, komoly egyetemi hallgató a színház munkája iránt. Kritikákat írt egy kolozsvári napilapba, színházi lapot szerkesztett, amellel szorgalmasan végezte egyetemi tanulmányait. A színház berkeiben nagyon szerették. Kifogástalan, úri viselkedése, előzékenysége, okossága, rokonszenves lényé és amellel önérzetes modora nemcsak az érdeklődést irányította felé, de mindenki szeretetét is. „Zsolt” nagyon népszerű volt az újságírók körében is, a színészek körében is. Keresték társaságát, kérték tanácsát, igénybe vették munkáját, s ő mindenkinek szíves készséggel állott szolgálatára. Ízlésesen, választékosan öltözködött, olyan gondozott volt mindig, mintha skatulyából emelték volna ki, pedig nem vetette fel a pénz. Bámulatos volt már akkor is a munkateljesítménye. Írt, szerkesztett, állandóan tanult, tanított, nagyon sokat olvasott, vitatkozott, gerincesen állott ki minden kérdésben, tökéletesítette tudását nyelvekben, mások helyett dolgozott, primadonnáknak betétszövegeket költött, a színház megbízásából operetteket fordított, mások rossz fordításait átgyúrta. Mindenre volt ideje, és sohasem panaszkodott, hogy sok a dolga. Mindig mosolygott, mindig jókedvű volt, soha senkit meg nem bántott. A kritikáit komolyan vette a közönség, és komo-

lyan vették a színészek is. Kitűnő szeme volt és finom ízlése. Ebben a negyedik évadban három darab fordításával szerepelt a Hunyadi téri színház műsorán: a *Bátor katonával*, Shaw – Strauss Oscar ragyogóan szellemes, elbűvölő zenéjű daljátékával, amelyet Budapesten csak a kolozsvári siker után adtak elő. De a fővárosban persze „fémjelzett” pesti íróval kellett lefordíttatni a szöveget, így hát *Csokoládé katona* címen Gábor Andor ültette át újra. A pesti premier után összehasonlítottam a két fordítást; bizony sokkal szellemesebb, fordulatosabb, magyarabb és gördülékenyebb volt a vidéki Harsányi Zsolt fordítása, mint a beérkezett pesti műfordítóé.

Strindberg *Abu Kaszem papucsát* és Björson *Ha az új bor forr* című darabját is ez évadban fordította Harsányi Zsolt. Egy hét alatt „szállította” az operett fordítását és három hét alatt a két dráma fordítását. Semmit sem kellett azokon javítani. Semmi pongyolaság, semmi felületesség nem volt a szövegben. Hogy gyerekember korában honnan sajátította el azt a sima, könnyen beszélhető, közvetlen és cikornyátlan színpadi nyelvet, nem tudom. Csak azt tudom, hogy a fordítást minden korrektúra nélkül ki lehetett adni a szerepezőnek. A kolozsvári *Színházi Újság* költözködésével együtt Zsolt is Budapestre került. A Hunyadi téri színház egyik leglelkesebb és leghasznosabb munkatársa volt a megnyitás első éveiben.

XVII

Lehár Ferenc

a Hunyadi téri színház karmesteri székében

Nevezetes eseménye volt ennek az évadnak Lehár Ferenc látogatása. 1910. április 24-én a *Luxemburg grófia* huszonötödik előadását tisztelte meg a már akkor is világszerte ünnepezt magyar zeneszerző azzal, hogy személyesen dirigálta daljátékának egy részét. Olyan lelkesedéssel és olyan szeretettel ünnepelte Lehárt a közönség, aminőre ritkán volt példa. Fokozta a kolozsváriak lelkesedését az, hogy Lehár boldogan hirdette, hogy ő gyermekéveit itt töltötte. Elemi iskoláit Kolozsvárott végezte, ahol apja katonakarmester volt. Gyermekéveinek sok kedves emléke fűzte Kolozsvárhoz. Este a színpadon nyílt színen üdvözölte Lehár Ferencet a színház igazgatója, átnyújtva neki Kolozsvár városának és a színügyi választmánynak koszorúit, valamint a színház megemlékezését: aranytollat, melynek szárnyában nemes kristálylap alatt egy rögcseke szűz magyar föld volt elhelyezve.

„Ünnepelhatték önt a világvárosok nagyobb fénnel, gazdagabb pompával – mondotta az igazgató –, de őszintébb szívvel, melegebb szeretettel, forróbb lelkesedéssel sehol sem közeledtek önhöz, mint e falak között. Az

aranytoll, melyet átnyújtok, hálánk és kérésünk jelképe. Hálánké, mert az ön diadalmas kompozícióiban a magyar lélek tüze, forró heve, dallama csendül fel sokszor és kél világkörüli szárnyalásra, s kérésünké, hogy szárnyaljon bár dicsősége diadalról diadalra, óceánokon és világrészeken át, ne felejtse el soha, hogy ez az erős, ez a buja, ez a termékeny magyar föld szülte és adta önt a világnak, mindeneknek gyönyörűségére.”

Erről a kolozsvári vendégszereplésről még évek múlva is boldog visszaemlékezéssel beszélt mindenkinek Lehár Ferenc, és megmutatta az íróasztalán elhelyezett kristálylapos aranytollat látogatóinak. Az aranytoll bársonytokján aranylapon egyfelől a Hunyadi téri színház képe, másfelől a *Luxemburg grófjának* kolozsvári színlapja volt látható.

A vendégszereplők díszes névsorából emeljük ki Ivánfi Jenő, Sándor Erzsébet és Székelyhidny Ferenc nevét. Mind a hárman Kolozsvár neveltjei, és mindig büszkén vallották és vallják, hogy a kincses város hagyományai után indultak el. Ivánfi Jenő a legkulturáltabb magyar színészek egyike, E. Kovács Gyula egyik legfogékonyabb tanítványa és követője. Rajongása és becsvégya határt nem ismert. Külsőségeiben nem voltak meg az eszményi hősszínész megszokott és megkívánt adottságai, annál nagyobb érdeme, hogy komoly tanulmányai, elmélyedése, lángolása és lelkesedése a legjobb Shakespeare-színészek egyikévé emelték. *Macbethje*, *Velencei kalmárja*, *III. Richárdja*, Molière *Tartuffje* a magyar színpadi művészet dicsősége volt.

Sándor Erzsébet és Székelyhidny Ferencet nemcsak származásuk, de szívéük is Kolozsvárhoz köti. Farkas Ödön iskolájából kerültek ki; noha a fővárosban vívták ki világhírnevüket, úgy jöttek minden évben a Hunyadi téri színház deszkáira, mint gyermek a szülői otthonba. S a kolozsvári közönség rajongása és szeretete is úgy fogadta őket, mint ahogy szerető szülők dédelgetik vendégként hazalátogató, dicsőségben fürdő gyermeküket. Nem az én tisztem, hogy a magyar énekművészet e két diadalmas ősenek ívelő pályáját az olvasó elé vetítsem. Hálásan emlékszem azonban arra, hogy a Hunyadi téri színház hány el nem felejthető operaelőadás élményét köszönheti Sándor Erzsébetnek és Székelyhidny Ferencnek, Kolozsvár két magasra lendült neveltjének.

XVIII

Újházi Ede

Nem szabad elfelejtkeznünk ennek az évadnak arról az estéjéről sem, amikor együtt játszott a Hunyadi téri színházban Újházi Ede és Blaha Lujza. MórícZ Zsigmond *Sári bírójában* léptek fel 1910. március 4-én.

Újházi Edét a kolozsvári közönség szintén a maga neveltjei közé sorozza. Joggal. Mert a debreceni kényelmes családi otthon melegéből két évi hányódás után Kolozsvárra került fiatal álmodozó s a Farkas utcai színházban Fehérváry Antal vezetése indította tulajdonképpen diadalútjára.

1866-ot írunk. A Királyhágó sziklás országútján ütött-kopott szekér nyikorog Kolozsvár felé. A szekérderékban tüzes szemű, tüzes akaratú fiatal histrió kuporog. Dús fürtjeit pörge kalap fedí. Viseltes atilla simul nyurga testéhez. Elnyűtt csizma feszül lábszárán. Délibábos remények égnek szívében. Debrecenből szökött meg ez a sápadt arcú, sudár, szép fiú. Apja – jó hírű debreceni orvos – fiát is orvosnak szánta. De a kalandokra vágyó fiú az előkelő családi tűzhely kényelméből kiröppent az országutak koplaló és sanyargó vándorai közé, hogy meg-megállapodva, egy-egy faggyúgyertyával világított pajtában áldozhasson lelke szent tűzének. Két éve járja már a gögös lenezés és szomorú nélkülözések kálváriáját. Faluról falura vetődik, most pedig felkéredzkedve erre a parasztszekérre, lépésben döcögve, de szárnyaló lelkesedéssel repül vágyainak Mekkájába, kincses Kolozsvár kőből épült színházába. Ott buzgón fújja a kórust az operaelőadások alkalmával, játszik drámai szerepeket, végigjárja a kezdők iskoláját, fejlődik, kitűnő vezetők irányítják, és három évvel később, 1869. augusztus 13-án már a budapesti Nemzeti Színházban lép fel Jago szerepében.

Ilyen romantikusan indul el a dicsőség útján Újházi Ede, s ez a romantizmus végigkísérte őt élete utolsó napjáig. Késő öregségében is gyermek maradt. Könnyelmű és jószívű gyermek. Kedélyben, hitben, lélekben. Csak azok voltak a komoly pillanatok életében, amikor a színpadon volt. Az életet nem vette komolyan, a színpadot nagyon.

A magyar színjátszás legnagyobb tehetsége. Az a színész, akin sohasem látszott, hogy játszik. Titokzatos, mélyről fakadó ösztöne vezette. Nem tanult, és mégis mindent tudott. Arra a magaslatra, ahová a tiszteletreméltó tehetség fárasztó, gondos tanulással, történelmi kutatások révén, dramaturgiai boncolgatás árán, lélek-rejtelmekbe való elmélyedés után tud felemelkedni, ő a zseni fénye mellett mindent látva, mindent kitalálva, játszva lendült fel.

A színészet történetében azt tanítják róla, hogy vele egy új irány indult meg a magyar színpadon: a régi, szavaló, klasszikus iskolával való szakítás, a termékeny beszéd, a közvetlenség játékmódora. Azt hiszem, hogy ez a tanítás téves. Előtte is voltak a természetes játékiránynak nagyszerű képviselői; elképzelésem szerint Jantsó Pál is az volt száz és egynéhány esztendővel ezelőtt, Szigeti József¹⁰⁵ cikornyátlan közvetlenségéről pedig magam is tanúságot tehetek, viszont utána is dicsőséges nagyságai voltak a klasszikus, mondjuk így, a szavaló iránynak. Mióta színházművészet van, ez a kétféle játéktípus mindig vita tárgya volt. S mind a kettőnek megvolt és meglesz a jogosultsága. Az Egressy Gábor, E. Kovács Gyula, Jászai Mari

nagyvonalú, magas régiókban szárnyaló játéktípusa éppen olyan megrázó hatást tudott kiváltani a mindennapi közönség lelkéből, mint a Jantsó Pálok, Szigeti Józsefek, Újházi Edék, Szentgyörgyi Istvánok és Hegedüs Gyulák egyszerűsége és közvetlensége. A patetikus játéktípusnak éppen úgy vannak mesterei és kontárai, mint a köznapi természetesség irányának. És vannak szerepek, amelyeket a közvetlenség mesterei sem tudnak a maguk egyéniségére szabni, amelyeknek lényege és formája a pátosz.

Újházi tehát nem irányította új útra a magyar színjátszást, egyszerűen úgy játszott, ahogy a szíve irányította. Mert minden szavának, minden mozdulatának a szív volt a kormányzója. Kristálytisza, jóságával mindent elborító, szeretetével mindent bearanyozó szíve. A napsugár fénye és melege áradt szívéből. Megfoghatatlan csoda: egy gazdag életen át szórta szíve kincsét könnyelműen, önfeledten, pazar bőkezűséggel. Fénylő aranynál drágább kincsek voltak ezek. Mégsem fogyott a gazdagsága, sőt nőttön-nőtt, mindig gyarapodott, amit ontott magából, mindig színesebb és értékesebb lett. Minél mélyebben hatol a bányász a föld gyomrába, amit felhoz, annál dúsabb drágaság. Tenger volt az Újházi szíve, amelynek sohasem volt apálya, mindig csak tajtékzó, túlhabzó, mindent átölelő dagálya.

A szív művésze volt. A szív pazarló Krözusa. Minden szava, amit a színpad deszkáin egy ragyogó és dicsőséges pályafutás évtizedei alatt kimondott, szívéen szűrődött keresztül. S ezért volt olyan mélységesen igaz, olyan varázslatosan szívhez szóló a művészete. Eleven tanúságtétele volt ez az istenáldotta nagy színész, hogy csak annak a művészetnek lehet ereje és hódító hatalma, amely a szívből fakad. Az agy nagy és világot rengető gondolatot termelhet, emberi erő évezredekkel dacoló kolosszusokat alkothat, a tudomány elevenné varázsolhatja a mesék színes csodáit, de a művészet csak szívből fakadhat. Tanulás, szorgalom, gyakorlat, vasakarát csiszolhatja, tudatosabbá teheti a művészi alkotást, de nem pótolhatja a titokzatos forrást. Hatványozottabban bizonyosodik be ez a tétel a színpadi alkotásnál, ahol mérnöki tudomány, a hatáskeltésnek gondos kiszámítása, az ész korlátlan kormányzása ideig-óráig tartó elismerést kelthet a buzgó és szorgalmas színész munkája iránt, de sohasem ragadhat magával. Hatása úgy elolvad, mint a hó napsütésben. Mély és izgalmas hatása csak annak a színpadi alkotásnak lehet, amelynek gyökere a szívben van.

Nagyon széles skálája volt Újházi művészetének. Mindent tudott játszani. Adottságai is megvoltak hozzá: kifejező arc, élénk, beszédes szem, hatalmas, minden lélekváltozáshoz alkalmazkodni tudó, zengő, meleg hang. A komoly klasszikusoktól kezdve a legléghább bohózatig mindent egyforma könnyűséggel játszott. Sohasem látszott meg rajta, hogy egyéniségét egyik vagy másik szerep nem fedi. Erőlködés, játszani akarás nem ütközött ki játékából. Bölcs Náthánja, Tiborca, Knabe Farkas Jeremiása (*A miniszter előszobájában*), Falusi bírója Kisfaludy *Pártütők* című vígjátékában, Shylockja

A *velencei kalmárban*, Péter apostola *Az ember tragédiájában*, Krampton mestere (Gerhardt Hauptmann), Constantin abbéja, Pont Biquet-je (a *Pont Biquet család* című francia bohózatban), Lengyel zsidója, Poloniusa (*Hamlet*), Mosolygó Menyhértje (a *Proletárokban*), Mukányija, Menenius Agrippája (*Coriolanusban*), Mrawcsákja (Tóth Ede *Toloncában*) soha el nem felejthető alakítások, amelyekben, ha márványba lehetne vésni a színész alakítását, késő utódok századok múlva is gyönyörködnének.

Újházit a közvélemény általában könnyelmű, léha bohémnak tartotta. Talán azért, mert az életben is a szíve hajtotta, vitte, kormányozta. Nagyképűségnek árnyéka sem volt benne, egy nemzet hódolata és szeretete környékezte, népszerűsége példátlan volt, az iskolás gyermektől a miniszterig mindenki ismerte, mindenki köszöntötte, mindenki szemével simogatta, ha látta; a magyar színpad művészetében őt tisztelték meg először a „mester” szóval (azóta nagyon elkopott ez a megszólítás), a királyi kegy kétszer is kitüntette, először a Ferenc József-rend lovagkeresztjével, azután a Vaskorona-renddel, a Nemzeti Színháznak örökös tagja lett, ez azonban az ő életén semmit sem változtatott. A pénz értékét nem ismerte, szórta szívesen, szórta bőkezűen. Mindenkin segített, aki hozzá fordult, nem latolgatta, rászorult-e vagy sem. Persze sokan visszaéltek a mester jóhiszeműségével. Fiatal színészek pedig értették a módját, hogy szépszerével, ügyeskedéssel kinyittassák az öregúr pénztárcáját. Sűrűn járt vendégszerepelni, de a vendégszereplés vége mindig az volt, hogy az igazgatótól előleget kért következő fellépésére, csak úgy tudta megváltani vasúti jegyét. Nekem is emlékezetes egy ilyen vendégjátéka. 1909. április 6-án a *Lengyel zsidóban*, 7-én a *Titokban* és 8-án a *Constantin abbéban* lépett fel a Hunyadi téri színházban. A vonata másnap reggel ötkor indult Budapest felé, nem akart tehát előadás után lefeküdni, fölvette a pénztárnál háromesti föllépődíját, azután leült a színházzal szemben lévő Thália kávéházban kártyázgatni. Három jóvágású, ügyes fiatal színész volt a partnere: Kardos Andor, Horti Sándor és Pajor Ödön. Ezek a fiatal színészek bizonyára jobban játszottak, nagyobb lehetett a szerencsájük is, mert éjfél után már éktelen éneklés vert fel álomból. Az ajtó előtt a mester és három partnere énekeltek torkuk szakadtából egy divatos dalt, amelynek ez volt a szellemes szövege:

*Mit szól mindezekhez ön,
Doktor Domokos Ödön?
Hogy nem választották meg önt
Sepsiszentgyörgyön!*

A képviselőválasztás alkalmával ugyanis csúfos kisebbségben maradt saját pátriájában, Sepsiszentgyörgyön dr. Domokos Ödön uram. Úton-útfélen dalolták ezt a gúnynótát.

Kiugrom ágyamból, és kérdem a váratlan vendégeket, mi a kívánságuk. A mester tréfás dikció kíséretében száz korona előleget kért legközelebbi vendéjátékára.

Egy óra múlva újra fölver a társaság ezzel a nótával. Elfogyott a száz korona, utánpótlásra volt szükség.

Ez így tartott reggel négy óráig. Minden órában fölverték. Ötkor újra kopogtak. A mester egyedül volt már. Egyedül énekelte, hogy: Mit szól mindezekhez ön, doktor Domokos Ödön? Leült az ágyam szélére, s jókedvűen beszélte, hogy milyen kedvesek, milyen ügyesek ezek a fiatal színészek. Fentmaradtak vele reggelig, nehogy egyedül kelljen gubbasztania a vonat indulásáig. Most is lent vannak, várják őt, mert az állomásra is kikísérik. És milyen szerencsénk van a játékban! Sugárzott a boldogságtól, hogy ez a három fiatal színész most egy darabig jól fog élni. Azután így végezte:

– Különben csak búcsúzni jöttem fel hozzád. És megmondani, hogy most kevés a dolgom fent a Nemzetiben, sokszor fogok lejönni hozzád játszani, de adjál még száz korona előleget, hogy kifizethessem a szállodát és vasúti jegyet válthassak.

– Boldogan, mester – feleltem.

Gáláns mozdulattal átvette a pénzt, azután még egyszer elénekelte huncut kedvességgel az ágyam előtt, hogy:

„Mit szól mindezekhez ön?”

Másnap a három színész egyforma, világosszürke, selyembélésű átmeneti kabátban jelent meg a próbán. Reggel vették Neumannál.

Bosszút forraltam. Nem tudtam miattuk aludni egész éjjel, majd visszaadom a kölcsönt. Este felhívtam Pajor Ödönt, a nagy tréfamestert, és négy sürgönyt adtam át neki. Mind a négy a mester lakására címezve, „dringend. Éjjel is kézbesítendő” jelzéssel. Az elsőre ez volt írva:

Mit szól mindezekhez ön?”

A másodikra: „Doktor Domokos Ödön?”

A harmadikra: „Hogy nem választották meg önt?”

A negyedikre: „Sepsiszentgyörgyön.”

Lelkére kötöttem Pajornak, hogy pont éjfélkor adja fel az első táviratot, egy órakor a másodikat, kettőkor a harmadikat, háromkor a negyediket.

A tréfa sikerült. A mester bevallotta később, hogy az előtte való éjjeli kolozsvári korhelykedés után korán és fáradtan feküdt le. Óránként verte fel a sürgönyhordó.

Dél előtt azután én is kaptam tőle választ a négy sürgönyre. Csak ennyi volt a szöveg: „Marha! Újházi.”

Ez a „marha” szólásmondás éppen olyan híres és népszerű volt Újházi-val kapcsolatban, mint a „mester”. Mindenkit, nagyurat vagy hordárt, öltöztető szabóját, kollégáját, válogatás nélkül így szólított meg. S a szeretetnek és a gyöngédségnek annyi változata csendült ki a szavából, hogy senki sem vette tőle rossznéven.

1911-ben színészkedésének negyvenötödik évfordulóját ünnepeltük Kolozsvárott, s akkor tréfás pohárköszöntőjében értelmét is adta annak, hogy miért kedveskedik ő mindenkinek ezzel a „marha” megszólítással:

– A régi időben nem volt sértés ez a szó: marha! Ha valakire ezt a jelzőt használták, ez azt jelentette, hogy az illető gazdag ember, „marhás ember”, és nagy gazdasága van. Tehát kitüntetés volt ez a szó, melyet még ma is, a régi jó aranyidőkre való emlékezéssel használok, ha jó emberemet akarom megszólítani.

Kolozsvárról Debrecenbe ment, szülővárosába, ott is megülték jubileumát. Nagy szeretettel fogadták, s a banketten egy öregurat ültettek mellé. A másik oldalán én ültem, mert elkísértem őt Debrecenbe. Felfigyelek a következő párbeszédre:

Az öreg debreceni: „Emlékszel-e még, Edus, az öreg Kovács professzor-ra?”

A mester: „Hát hogyan emlékeznék!”

Az öreg civis: „Nohát én vagyok Kovács professzor. Azért is ültettek ide melléd. Ugye megjósoltam már akkor, hogy tebelőled nem lesz soha semmi. Komédiás lettél. Erre vitted. Ugye, hogy igazam volt?”

Újházit bántotta ez a hang. Vitakozni kezdett:

– De professzor úr, én nem vándorkomédiás vagyok, ismert nevű művész, a Nemzeti Színház tagja.

Sajnálkozva legyintett az öreg professzor:

– Semmi az, öcsém. Semmi. Komédiás.

– De a Ferenc József-rend lovagja, a Vaskorona-rend tulajdonosa lettem s a Nemzeti Színház örökös tagja.

Kovács professzor vállát vonogatta:

– Az is valami?!

Újháziból most már kitört az utolsó tromf:

– De professzor lettem. A színiakadémia professzora.

Erre az öreg tanár tágra meresztette a szemét, megadta magát, és őszinte csodálkozással szólt:

– Ki hitte volna? Mégis nagy ember lettél. Professzor. Ki hitte volna?...

A könnyelműségének, jóságának mégis böjtje támadt. A víg élethez szokott mesterre öreg korában nélkülözések napjai szakadtak. A kolozsvári színház, amely mindig a magáénak vallotta Újházi Edét, mozgalmat indított, hogy valamennyi magyar színház ünnepi előadást tartson a magyar

színészet fejedelmének tiszteletére, s a befolyó jövedelmeket a mester rendelkezésére bocsássák.

Különös játéka a sorsnak, hogy a kolozsvári ünnepi előadást megelőző estén a mester búcsút mondott a földi életnek. Az 1915. november 5-re kitűzött előadást a kolozsvári színház már nem az élő művész tiszteletére és javára rendezte, hanem emlékezetét ünnepelte annak a nagy magyar színésznek, aki akkor csöndes kis szobájában egyszerű ravatalon feküdt.

XIX

Blaha Lujza

Blaha Lujza, aki a Hunyadi téri színházban a *Sári bíró* emlékezetes előadásán együtt lépett fel Újházi Edével, nem volt kolozsvári, de a kolozsváriak mégis jogot formáltak ahhoz, hogy a magukénak vallhassák, nemcsak azon a címen, hogy Blaháné az egész nemzeté volt, a „nemzet csalogánya”, hanem azért is, mert pályájának minden fordulóján, emelkedésének minden lépcsőfokán újra össze-összeforrott Kolozsvár színházi életével. Nem volt Kolozsvárott ünnepi esemény Blaháné fellépése nélkül, s nem volt Blaháné felívelő pályájának olyan állomása, amelyet Kolozsvár meg nem ünnepelt volna. A Hunyadi téri színház sok dicsőséges estéjének emléke fűződik Blaháné nevéhez. Ezért kell róla gyönyörűséggel, hálával és tisztelettel megemlékezni a Hunyadi téri színház élettörténetében.

Blaháné, éppen úgy, mint Jászai Mari, nem skatulyázható be abba az arcképsorozatba, amely a magyar színészet fejlődését mutatja. Külön hely illeti őket. Küldetésük volt. Sajátos játéka és áldása a magyar Gondviselésnek: Blaha Lujza is, Jászai Mari is 1850-ben született, mind a ketten ugyanegy évben, 1872-ben érkeztek művészi útjukban Pestre, és mind a ketten ugyanegy évben, 1926-ban haltak meg. Olyan időben érkeztek ezek a misszionáriusok, amikor Pest ájultan feküdt idegen irodalmi, művészi és politikai, főleg pedig nyelvi törekvések karjaiban.

Blaha Lujza és Jászai Mari felragyogásának ideje volt a magyar színészet igazi hőskora. Több volt a magyar színjáték akkor, mint a szórakoztatás eszköze, sőt több volt, mint a nemes művelődés egy tényezője is. A nemzet örömeinek osztályosa, gyászának siratója, a magyar nyelv pallérozásának egyik leghatásosabb hangszere, a nemzeti gondolat fáklyavivője volt a színészet s a magyar színész mestersége nem hivatal vagy keresetforrás, hanem hit, vallás és áldozás az oltár előtt. S ennek a kornak voltak oszlopai Blaha Lujza és Jászai Mari. Két külön világ és mégis egy cél felé haladó misszió. Mosolygó napsugár és villámló zivatar. Mind a kettő a természet

titokzatos áldása. Az egyik meleget és világosságot, derűt és boldogságot áraszt, a másik tisztít és fölemel, lelket erősít, hitet kelt, és reményt éleszt.

Oh, milyen szomjas szüksége volt a nemzetnek a magába roskadás és csüggedés napjaiban a felmosolygó derűlátásra! Az új hit próféciájára. Blaha Lujzának és Jászai Marinak küldetése volt: akkor léptek színpadra, amikor a nemzet az 1866-os háborút sýnylette. Szomorúság, kétségbeesés, levertség honolt a szívekben. Vigasságra, színházra nem volt kedve a magyarnak. Blaha Lujza meleg, derűs napsugarat lopott akkor az elbúsult lelkékbe. Legbőkezűbb vigasztalója lett nemzetének, s az is maradt egy emberöltőn át. Példátlan népszerűsége közönséget teremtett az elárvult színpadnak.

Pesten akkor egy magyar színház mellett három német színház s egy sereg Bécsből importált „zengeráj” verte fel a város csendjét. A Schneider Fáni meg más hopszassza és polka járta úton-útfélen, kocsmában, kintornákon, cselédek ajkán és úri kisasszonyok zongoráján.

Blaháné a mosolyával leolvasztotta, dalával kiüldözte ezt a divatot. A német szó mind ritkább lett. Blaháné nótái gyűjtöttak, terjedtek úrnak, köznépnek ajakán, cigány húrján, báli éjszakákon, polgári szobákban, sőt főúri szalonokban is. A magyar dal lett a divat. A német Pestet Blaháné varázsolta magyarrá. A német színházak lassan-lassan már csak az operettkultusz révén tudtak boldogulni. Az operettermelésnek ez volt az aranykora. A magyar színház műsora pedig még nem ismerte az operettet. Rákosi Jenő akkor mély céltudatossággal a magyar színpadon is meghonosította az operettet, s ezzel kivette a német színházak kezéből a legerősebb fegyvert. Mikor a sajtó egy része ezért támadta, a *Pesti Hírlapban* így válaszolt:

„Elvitathatatlan tény, hogy a közönség az operettet szereti, a másik tény pedig az, hogy a hírre vergődött operettet, melyet még nem látott, inkább megnézi a német színházban is, mint hogy a Népszínház padjain a százszor látott és még az öregapáink által is könyv nélkül tudott *Szökött katonát* vagy *Csikóst* nézze meg hazafiságból.”

Mély meggyőződésem, hogy Blahánéből nem a hajlama, hanem küldetése csinált operettszínésznőt. A német színháznak művészi vetélkedés révén való fölöslegessé tétele és elnémítása nem sikerült volna, ha Rákosi Jenőnek nincs Blahánéja, aki minden nehézség nélkül egyszeriben fel tudta cserélni a bokorugró szoknyát a feszes trikóval. Rendkívüli művészi érzékeről, tehetségének mindent átfogó erejéről tesz tanúságot, hogy egy teljesen idegen légkörben, teljesen új színpadi irányzatban, az operett világában is egy lendületre a legelső lett. Ízlés, elegancia és finomság jellemezte játékát az operettben. Amikor Bécsben vendégszerepelt a *Koldusdiákban*, az osztrák főváros legelőkelőbb napilapja, a *Presse* ezt írta róla: „Párizsig kell utaznunk, hogy Blahánénak, mint operettszínésznőnek párját találjuk.” A párizsi *Figaro* kritikusa pedig így szól hozzá:

– Szép asszonyom, jöjjön ki Párizsba, tanítsa meg a francia színésznőket, hogyan kell francia operettet játszani!

De bármilyen elragadtatással nézték is őt a *Boccaccióban*, *Fatinitzában*, *Suhacban*, *Királyfogásban*, *Üdvöskében*, *Furcsa háborúban*, *Kapitánykisasszonyban*, *Gerolsteini nagyhercegnőben* és számtalan más operettszerepeiben, bármilyen dicsőség koronázta is ilyen művészi elkalandozását, azért a mi Blaha Lujzánk, ábrándjaink és álmaink Blaha Lujzája, mégiscsak mint *Finum Rózsi* és *Török bíróné*, mint *Angyal Liszka* és *Cigány Rózsi* fog átszállani a késő utókor legendákat szövő emlékezetébe.

Talentumának mélységét és széles körét bizonyítja az is, hogy örök derű, csicsérgés és mosolygás mellett a valódi nagy tragikai indulatokat is megrázó erővel tudta megéreztetni, amit igen sokszor tapasztalhattunk komoly népszínmű-alakításaiban, de amiről a leghitelesebb bizonyítványt Jókai állította ki, mondván:

„Nekem megadatott, hogy őt egy magasan tragikus drámai szerepben láthassam. A tragikai műzsának minden ajándéka egyesítve volt nála: mély érzés és ennek minden változatát kifejezni tudó hang, megkapó indulatkötörések, beszélő arckifejezés, eredetiség a felfogásban, plasztikai mozdulatok és előkelő egyszerűség.”

Blaháné művészete elválaszthatatlan összefüggésben van népszerű fejlődésével és történetével. Ha igazat kell is adnunk annak a megállapításnak, hogy Blaháné költővé tett kóbor színészeket, népszínmű-írókká mesterembereket, drámaírót csinált ügyvédből és bankhivatalnokból, viszont nem szabad elhallgatni, hogy az ő nagy, versenytárs nélkül való művészete gátolta meg ideig-óráig a népszínművet egészséges irányú, természetes fejlődésében. Íróink nem darabokat akartak írni, hanem Blahánénak szerepet. Külön Blaha-irodalom támadt a magyar színpadon. Üres és művészietlen hazugságokat töltött meg Blaháné zsenije tartalommal, étellel. De ezek a darabok csak addig éltek, amíg Blaháné játszott bennük. Mint ahogy a legnyakatekertebb magyar nóta és a legértelmetlenebb dalszöveg is színes és ízes lett a Blaháné ajakán.

Blaháné több volt, mint egy nagy színésznő. Fogalommá vált már életében. Próbálták ezt a fogalmat meghatározni. Mondták róla: a nemzet csalógánya. Mondták róla: a nemzet gényusa. Mondták róla: a magyar dal zengő pacsirtája. Mondták: Arany, Petőfi, Blaháné a magyar népköltészet szentháromsága. S mások mondták, a mi szentháromságunk: Jókai, Munkácsy, Blaháné. Mondták róla: szívében a nemzet szíve dobog.

Mind igaz lehet. De egyik sem fedti teljesen a fogalmat, amit e név csengése jelentett: Blaháné. Mindenki érezte, aki játszani látta, aki dalolni hallotta, hogy több, mint egy nagy színésznő, valaki, akit történelmi krízis pillanatában küldött egy nemzet számára a Gondviselés, és mindenki termé-

szertesnek találta már életében, hogy Blaháné lesz az első asszony, akinek hálás nemzete szobrot fog emelni.

Megmagyarázhatatlan és esztétikai boncolókéssel nem is elemezhető az a varázs, ami Blaháné lényéből áradt a színpadon. A színpad klasszikus nagyjainak alkotóművészetét csodáljuk, fantáziájuk csapongó szárnyalását hódolással és féltő tisztelettel követjük, ám a Blaha Lujza napsugaras művésze, amely pedig szintén a legmagasabb klasszist képviselte, mélységes szeretettel, jóleső melegséggel, szelíd örömmel töltötte el a néző lelkét. Ószinte szíve, közvetlensége s egyszerűsége lebilincsel bennünk mindent, ami érez és eszmél: szívet, lelket és észet. Ha dalra nyílt az ajka, elbűvölte lelkünket, ha csicseregett azon az ő sajátos, szívbe lopózó lány hangján, eltelt a szívünk mondhatatlan szeretettel, édes gyönyörűséggel. Találón mondotta róla Bartha Miklós: „Blaha Lujza asszony beszédjénél szebb dalt, énekénél szebb beszédet sohasem hallottam.”

Ennek a hangnak valami sajátos, megmagyarázhatatlan zamatja, valami különös üdesége volt. Úgy rémlik, mintha Blaháné dalolását nem is fülünkkel hallgattuk volna, hanem mintha egyenesen szívünkbe furakodott volna. Az ő művészetét nem lehet pusztán esztétikai szempontból méltányolni. A magyarság szempontja is döntő fontosságú ebben a különleges művészetben. A váltakozó ízlések, művészi irányok és divathullámzások közepette meg tudta őrizni szűzi érintetlenségében, puritán egyszerűségében a zamatos nemzeti vonásokat, és ez nem külsőség, nem sallang volt nála, hanem a lelke minden színpadi alkotásának.

Ami Petőfi a magyar nemzeti költészetben, az Blaháné a magyar színpadi művészetben. Örök dicsősége marad ennek a kiváltságos asszonynak az, amit Kossuth Lajos, ki távol hazájától is érezte az anyaföld minden dobbanását, minden örömét és minden bűjását, mondott róla, hogy amennyire ő a távolból ítélni, a magyar köznép géniuszt az utóbbi időben senki sem fogta fel jobban, mint Blaháné, Munkácsy és Teleki Sándor. És mindenkor emlékezetes marad a tudós lelkű bíborérseknek, Haynald Lajosnak az a nyilatkozata, amelyet Liszt Ferenchez írt egyik levelében olvashatunk: „Blahánéről pedig, kiről leveledben említést tettél, elég legyen, ha annyit mondok, hogy soha művész vagy művelt ember nem volt, kinek minden szavában annyi magyarság, zamatosság nyilatkozik meg, mint őbenne.”

Mondjam-e el életének történetét? Soroljam-e fel a száraz és rideg adatokat, melyek születésének helyét és évszámát, küzdelmének és előretörésének egy-egy állomását jelzik? Minek? Rideg számok szűk dióhéjába nem lehet beékelni olyan gazdag életet, mint a Blaha Lujzáé. Minden évszám a magyar művelődéstörténetnek egy-egy színes lapja, minden állomás a magyar színjátszásnak egy-egy győzelmes csatája.

Talán jobb is, ha ő maga mondja el élete történetét, ahogy elmondta Fiumében, 1906-ban. Akkor az ott vendégszereplő magyar színtársulat ke-

retében babonázta meg beszédével, nótájával az olasz közönséget. A *Magyar Tengerpart* szerkesztőjének ezt mondta:

„Azt hiszem, így szokták kezdeni: születtem 1850. szeptember 8-án a Gömör megyei Rimaszombatban. Íme, a legkeserűbb pirulát nyeltem le mindenekelőtt. Elárulom asszony és színésznő létemre a koromat.

Édesapám, Reindl Sándor, becsületos és jómódú család fia, katonatiszt volt, de szerelmi házasságot kötvén kilépett a hadseregből. A szabadságharc idején honvéd volt. Később, az ország letiprása után, hogy az üldözéstől megmeneküljön, színész lett, persze álnéven. Városról városra jártunk, és nekem az volt a legnagyobb boldogságom, ha a parasztyerekekkel játszadoztam. Szerettem őket nagyon, és a falusi emberek viselete, szokásai iránt való szeretet máig is megmaradt a szívemben.

A színésztársulatuk Kassán járt 1850-ben, amikor kiütött a kolera, és az édesapám is meghalt. Háromórai nagy szenvedés után meghalt. Szomorú hónapok következtek, amíg végre édesanyám Kölesi Antal színházi festő neje lett. Akkor Győrött voltunk, ahol én az apácáknál tanulgattam. Két esztendővel később léptem föl először a *Koldusnő* című darabban. Kedves kis leányszerepet játszottam. A győri újság bírálója, dr. Kovács Pál ezt írta rólam a többi közt: »Szívem mélyéből ajánlom Kölesi Lujza szüleinek, hogy ezt az ügyes kis fekete lányt szorgalmasan képezzék, mert ily rejtett bimbókból nyílnak később a büszke rózsák.« Az ügyes kis fekete lány aztán tovább barangolt a társulattal, és lassanként mindenütt sikerült a közönség rokonérzését megnyernie. Szülővárosomban játszottam először nagyobb, önálló szerepet 1863-ban. Innen Vácra, majd Budára mentünk, ahol már komolyan számba vett a sajtó is. A társulat azonban föloszlott, én Szabadkára szerződtem el.

Ott kezdődött életemnek új, jelentős korszaka. Megismerkedtem a Liechtenstein-dzsidásezred karmesterével, Blaha Jánossal, aki egyben a színház karmestere is volt. A derék és nagy zenei tehetségű ember képezett ki az éneken. Tanulás közben alig vettem észre, hogy egyre mélyebben lopóztam a jó ember szívébe. Hogy sok szót ne szaporítsak, felesége lettem, és mondhatom, nem bántam meg. Soha nála önzetlenebb, jobb férfit nem ismertem.

A vidéki színészet a hatvanas esztendőkből kedvezőbb helyzetbe jutott. Debrecenben fölépült a színház, és a vidéki színészeket állandósították a kálvinista Rómában. Az 1867. évben nagy öröömre szerződtek Debrecenbe. A *Varázshegedű*ben léptem fel először Odry Lehellel és Krecsányi Saroltával együtt. »A kis Csipike« – így nevezték el a kollégáim – nem vallott fiaskót. Édes Istenkém, ha elgondolom, milyen vékonyka, sovány, »gyerekasszonyka« voltam akkor.”

Most már folytassuk mi: Debrecenben 1878. szeptember 27-én¹⁰⁶ mutatkozott be először Offenbach *Varázshegedűjében*. Szana Tamás volt akkori-

ban Debrecen hetilapjának, a *Hortobágy*nak műbírálója. Az első bírálatot ő írta Blahánéről:

„Kölesi Lujza érdekes színpadi tünemény, élénk játéka, csengő hangja egyaránt figyelmet keltett. Idővel kitűnő naiv színész nő válhatik belőle.”

Hát ez a jóslat be is vált. De kissé nagyobb arányokban. Másodízben ugyancsak Offenbach (akkoriban a legnépszerűbb zeneszerző) *Dajka* című daljátékában lépett fel. Szerepléséről ezt írta a *Hortobágy*:

„Kölesi Lujza szeretetreméltó dajka volt és kedves játékával nemcsak színpadi imádóit, hanem a közönséget is elbájolta.”

Két hónappal első föllépése után a tizenhat éves csitri színész nő már Debrecen ünnepelt kedvence volt. A színi évad második felében népszínmű-szerepekkel próbálkozik. Először *A vén bakkancsosban*, azután *A peleskei nótáriusban* (mint bíróné) lépett fel. Ezzel a diadal útjára lépett.

A dicsőség nem kapta el soha. Közvetlen, szerény maradt azon a magas piedesztálon is, ahová a nemzet hódolata emelte.

A Hunyadi téri színházban a megnyitást követő első pünkösdi ünnepen, 1907. május 18-án lépett fel először. Igazi derűs, meleg, napsugárban fürdő pünkösdi ünnepe volt ez az este a kolozsvári színháznak. Ünnepi érzésekkel, ünnepi szeretettel fogadtuk. Próba kezdetén az egész szereplő személyzet várta a színpadon utasításait: honnan jöjjenek, hol álljanak meg. Ez volt a szokás mindig pesti színészek vendégjárásakor. A jól betanult és összezokott együttesnek minden mozdulatát, járását-kelését felforgatták a vendégek, mert azt kívánták, hogy egy futó próbára teljesen az ő szokásaikhoz alkalmazkodjanak. Mondom hát Blahánénak, várjuk a parancsait. Mire kifakadt:

– Ugyan mit teketóriáztok velem? Úgy próbáljatok és úgy csináljatok mindent, ahogy szokátok, majd én alkalmazkodom hozzátok. Nekem könnyebb, én magam vagyok, ti pedig itt vagy harmincan, tán még annál is többen vagytok.

Ezért az egyszerűségéért, közvetlenségéért is nagyon szerették színész-társai. Mellette állottam a színpad között *A piros bugyellárisban*, amikor a színre készült lépni. Valami mély meghatottság látszott az arcán, mintha lámpalázzal küzdött volna, a Miatyánkot mondta halkán, megszállottan. Előadás után szerényen mondta:

– Istenben való rendíthetetlen hitem adott nekem erőt az élet keserves küzdelmei közt. Szenvedéseimben és boldogságomban sohasem feledkeztem meg Istenről. S a Miatyánkot mindig elmondom a kulisszák mögött, mielőtt színpadra lépek, és háromszor keresztet vetek. Nem is hagyott el engem a jó Isten.

Mikor a beteg Csepreghy Ferenc San Remóban üdült, idehaza pedig nap nap után zsúfolt házak előtt adták kitűnő népszínművét, *A piros bugyellárist*, Blaháné szarvasbőrből készült finom piros bugyellárisban elküldte

neki arcképét. és Török Zsófi asszonyom stílusában a következő tréfás levelet írta a szerzőhöz:

Édös Bíró Uram!

Hát bizony, mi idebe jártunk Pestön mer hát aszonták, hogy itt megtalálhatnám a piros bugyellárist, amit Csillag Pál jártában-keltében e'veszített. A Bugyellárist szerencsésen meg is találtuk hál Istennek! De az ötszáz frt. biz abba e'tévedt, most aztán hát azon töprenkedtünk, hogy hát má' most hó' leszünk, hát a jutott az eszünkbe, hogy e'kügyük keenek az in kipemet, hát teccik tunni, amint az uccán kóricátunk, megtetszett Zsófi mindenkinek, osztég hát nem hattak azok a sok ifjurak nekem békit, addig jártak utánnam, hogy hát mennék be bátyámuramékkal velük egy bódéba, ahol egy nagy istenverte gip áll, abba' csak bele kell neköm nízni, hát ijen gyün ki belőle, mint in. Hát e' is mentünk mink mindnyájan. Oda áátam a gip elé, osztég rittig ojan gyütt ki belüle, mint in vagyok, ejnye, de ördögös egy mestersig biz az, hát édös biró uram, itt küdgyük a kipet, hogy hát igaz is, amit mondtunk, osztég a Bugyellárist is e' küdgyük, mert az egyenesen keemedet illeti, most csak azt kívánjuk az Felséges Uristentül, hogy adgyon erőt, egészséget ez uj esztendőbe és idős hitestársának is és hogy a jo Isten segítse haza mentü hamarabb, mer má szeretnének látni galambom.

Zsófi

igaz a', majd elfelejtem megírnya, hogy hát Csillag Pál megházasodott és e' vette a kis Mencikét.

Csepreghyt annyira meghatotta ez a figyelem, hogy előszedte asztalossegéd korából megőrzött szerszámait és saját kezével gyönyörű kis szekrényt faragott Blahánénak ajándékba. És megküldte neki egy, a Török bíró uram stílusában szerkesztett levél kíséretében ezzel a címezzel:

*Adassék e csomag
Blaha Lujza úrasszonynak,
a szépséges Török Zsófi bírónénak*

*Budapesten,
a Népszínházba*

Mikor a walesi herceg Budapesten volt, egy este nagy kíséretével megjelent a Népszínházban, hogy Blahánét egyik „piros csizmás” szerepében megnézze. A magas vendég előadás végéig ott maradt, és le nem vette szemét a színpadról. Egy-egy dalt páholyából kihajolva hallgatott, majd lelke-

sen tapsolt, hogy megismételjék. A hatalmas trónörökös el volt ragadtatva, s felvonás közben gróf Károlyi István kíséretében lement a színpadra, hogy Blahánét személyesen is megismerje, és átadja neki a magával hozott virág-bokrétát. A színpadon nagy sürgés-forgás támadt, keresték Blahánét. És amikor a piros csizmás Török Zsófi a kulisszák mögül előbújt, az angol trónörökös hozzálépett, és mélyen meghajolva kezét akart neki csókolni. Blaháné azonban hirtelen elhúzta kezét és tréfásan szólt:

– Nix dajcs, Majestaet.

És odanyújtotta a trónörökösnek rózsapiros orcáját. A trónörökös pedig megsókolta, és ezekkel a szavakkal búcsúzott el tőle:

– A mai estét sohasem felejttem el.

A megszállás szomorú éveiben nem jött többé Kolozsvárra Blaháné. Úgy akarta a kincses erdélyi fővárost megőrizni szívében, ahogy fiatal korában ismerte: magyarnak, szépnek, hagyománytisztelőnek. Az átfestett Kolozsvárt nem akarta látni. De a kolozsvári színház nem szakította meg az emlékek láncát. Hetvenöt éves korában a szellős Magyar Színkörben 1925. év szeptemberében ünnepi előadással adózott Blahánénak, s a magyar színészek szíve dobbanása, a magyar közönség áhítata mély meghatódottsággal, néma fogadalommal és bizakodó hittel szárnyalt a nagy magyar színésznő felé. Az ünnepi estén a *A falu rosszát* adtuk, és keményen pattogott a szó Szentgyörgyi Pista bátyánk ajakáról, felszárnalt a nóta Finum Rózsi lehetéből, minden magyar szó, minden magyar nóta a Nagyasszony dicsőségét hirdette idegen szuronyok árnyékában.

Néhány hónappal később újra ünnepet ültünk a megszállott Kolozsváron, de gyászünnepet. Blaha Lujza halálát gyászoltuk 1926. január 25-én. A tágas színkör zsúfolásig megtelt emlékező, feketébe öltözött magyar közönséggel. A szemekben könnyek csillogtak, amikor az igazgató bejelentette, hogy Blaháné felöltötte utolsó szerepének, a *Nagymamának* hófehér köntösét, és halkán, zajtalanul, szelíd megnyugvással átlépte a keskeny mezsgyét, mely ott feketélik mindnyájunk előtt. Így végezte emlékbeszédét:

„Megtörött a legszebb emberi hang, megfagyott a legvigasztalóbb emberi mosolygás. De Blaháné neve mégsem lesz zsákmánya a nagy éjszakának. Csöndes téli estéken falusi kunyhók hosszú homályában, fonókákban, a rokkák zakatolása mellett mesék születnek majd arról, akinek ajakáról a legszebben csattogott a magyar dal. S száll majd a mese szájról szájra, színesedik, nő, hullámzik, mindig új szépségekkel gazdagodik. Paraszti népek együgyű álmaiban, tarka mesék örökkévalóságában, szövődő legendák elképzelésében él tovább Blaháné, s minden hang, amely nótás ajakról fölcsendül, az ő diadalának zeng hozsannát, minden magyar dal imádság lesz, mely őhöz száll.”

Így búcsúzott Erdély magyar közönsége Blahánétól.

XX

Hogy épült fel a Szamos-parti „fabódé” helyén a Színkör, mely a megszállás idején 21 éven át hajléka volt a magyar színészetnek

A kolozsvári színészet fejlődésének külön fejezete a Szamos-parti Színkör építésének és életének története.

Foglalkoznunk kell vele, egyrészt mert a Hunyadi téri színháznak kiegészítő része volt, másrészt mert nehéz időkben, amikor a magyar színészetet a megszálló hatalom katonai erőszakkal úzta ki a Hunyadi téri színházpalotából, ez a Szamos-parti szellős ház, amely egyébként nem mondható építészeti remekműnek, volt mentsvára, otthona, megmentője a kolozsvári magyar színjátszásnak. Mi lett volna, ha az igazi otthonból való kiűzetés napján nem állott volna ez a Nyári Színkör? Hová menekültek volna a magyar színészek? Bizonyos, hogy toloncúton kerültek volna át a trianoni határ másik oldalára, mint ahogy Jugoszláviában történt, s elnémult volna a magyar szó, a magyar dal, a magyar játék Kolozsváron. Meggondolkoztató végzetszerűség van abban, hogy miért és miből épült fel ez a Színkör, amely kisebbségi életünknek felbecsülhetetlen értékévé nőtt 1919-ben...

Tulajdonképpen senki nem akarta, hogy felépüljön. Egyedül én verekedtem érte. Szívósan, kitartóan, akadályoktól vissza nem riadva. Hogy miért? Annak okát ma sem tudnám adni. Előérzet volt-e, hogy jön majd idő, amikor oda menekülnek az erdélyi magyar színészek? Nem hiszem. Ki gondolt volna akkor Trianonra? Csak azt tudom, hogy ellenezte a város, ellenezte a kormány. Az volt a vélemény, hogy nincs reá szükség, én meg állhatatosan és konokul hangoztattam, hogy de igen, égető szükség van rá. Terveket készítettem, beadványokkal ostromoltam a Színügyi Választmányt, a várost és a kormányt. Nem nyugodtam.

Elmondom most szépen, sorjában tanulságos történetét annak, hogy miből, mikor és milyen célkitűzésekkel épült fel a Színkör.

Sokszor volt szó e könyv hasábjain is arról a hatalmas, ócska fabódéről, amelyet 1874-ben ácsoltatott Korbuly Bogdán, ahol a Hunyadi téri színház megnyitásának idején már a rendészeti hatóságok nem akarták az előadásokat engedélyezni. Váltig vitattam, hogy a Nyári Színkörre szükség van, annál nagyobb szükség, mert mihelyt átvettem a kolozsvári színház vezetését, megszüntettem a nagyváradi és marosvásárhelyi színházakkal a régi kapcsolatokat, állandósítottam Kolozsvárott a színházat, úgyhogy a színársulat egész éven át Erdély fővárosában működött. A kolozsvári közön-

ség azonban évtizedek alatt megszokta, hogy a nyári idényben nem jár a Farkas utcai fülledt levegőjű, nem szellőztethető színházba, ahol éppen ezért öt hónapig minden évben szüneteltek az előadások, a színészek pedig vagy Nagyváradon, vagy Marosvásárhelyen játszottak ezalatt. Buzgalomban azzal érveltem, hogy hiábavalónak bizonyult annak hangoztatása, hogy a téli színház nagyszerű, új találmányú szellőztető- és hűtőkészüléke folytán sokkal hűvösebb, mint bármely fából ácsolt, szellős aréna, a közönség beidegzettségére konokul kitartott a mellett az elhatározása mellett, hogy ha már nyáron itthon maradnak a színészek, költözködjének ki a sétatéri Szamos-parti hűvös fabódéba. Oda elmennek, de a komoly téli színházba nem. Volt emellett még egy érvem, hogy a Hunyadi téri színháznak szüksége van nyári helyiségre, és pedig az, hogy a kánikulában még a kolozsvári közönség sem akart súlyos és komor drámai előadásokban gyönyörködni, a lenge múzsa könnyű mulattatására vágyik, ennek a vágnak kiszolgálása pedig a művészi színvonal süllyedését jelentené a Hunyadi téri új színházban.

Mindezeket az érveket hadirendbe állítva, 1907. december 21-én előterjesztést intéztem a Színügyi Választmány útján a kultuszminiszterhez, és kértem, hogy a kiszolgált fabódé helyébe korszerű Nyári Színkört építsen az állam vagy a város. Ebben az előterjesztésben még csak fából építendő színkörőről volt szó, amely hozzávetőleges számítás szerint nyolcvanezer koronába került volna.

Erre az előterjesztésemre 1908 áprilisában válaszolt a miniszter. A városhoz intézett leiratában közli, hogy elvi kifogása az építkezés ellen nincs, de semmiféle fedezetet tervezési és építési költségekre nem nyújthat. A város ezt a leiratot április 22-én és 27-én vette tárgyalás alá, és úgy határozott, hogy legfeljebb évi 2000 korona segélyt szavazhat meg a kiadásokhoz. Ez az összeg pedig sehogy sem elegendő egy korszerűen felszerelt Színkör építési költségeinek törlesztésére, annál kevésbé, mert fából épült színház élettartama olyan rövid, hogy az amortizációs részleteket is rövidebb időre kell beosztani.

Úgy látszott tehát, hogy a színkör építésének terve megghiúsul. 1908 nyarán tehát hozzáálltam a Sétatér elején dűledező nagy fabódének tatarozásához. A közvélemény beletörődött abba, hogy az új Színkör építésének tervét hosszú időre eltemették, amikor látta, hogy megkezdődnek az elaggott színkörben az előadások. S augusztus 10-én zsúfolásig megtelt nézőtér előtt indult meg a nyári idény. Úgy látszik, az emberek nem féltek attól, hogy egyszerre csak rájuk gyulladnak vagy rájuk szakadnak a korhadt deszkák, vagy éppen fejük felől hordja el a szél a nyikorgó tetőt.

A közvélemény beletörődött, én azonban nem. Valami úzött, hajtott, úgy éreztem, hogy tűzön-vízen, akadályokon keresztül fel kell építtetni a színkört. A Gondviselés keze hajszolt talán. Mert hiszen el kell ismernünk,

hogy a Nyári Színkörre nem volt múlhatatlan szükség, hiszen sohasem volt ott hosszabb idény, miután a színészeknek egyhónapi szünidejük is volt, a Hunyadi téri színházban pedig tízhónapos volt az idény.

Új tervet csináltam tehát, és ehhez megnyertem az akkori polgármester, Szvacsina Géza segítségét. Kifejtettem előtte, hogy Kolozsvárnak egyetlen tágas terme sincs, nincs vigadója, báli helyisége, sem gyűlésterme. Az Unió utcai úgynevezett Redout már akkor is tűzveszélyes volt. Építsük fel tehát betonból az új színkört, fűtőkészülékekkel felszerelve úgy, hogy az kevés átalakítással, a földszinti széksorok és padlózat kiemelésével impozáns táncteremmé legyen átváltoztatható, alkalmas legyen hangversenyek tartására és mozgófényképek előadására is. Amellett a léhább, selejtebb, könnyű fajsúlyú színdarabok előadását is ott lehet majd a tél folyamán tartani úgyhogy a Hunyadi téri új színház kizárólag a tiszta, nemzeti művészet temploma lenne.

Szvacsina Géza polgármester, aki fiatalkorában maga is színész volt, egyre melegebb érdeklődéssel hallgatta előadásomat. Tetszett neki az elgondolás, hiszen évek óta húzódó tengeri kígyóvá vált a probléma: új vigadó, hangversenyterem, báli helyiség is nyugvópontra juthatna. Azt tanácsolta, hogy nyerjem meg Apponyi Albert gróf támogatását is, de valami fedezetről gondoskodjam, mert a városi törvényhatóság a népszerűtlen dolgra egy fillért sem fog megszavazni.

1908 szeptemberében tehát újabb előterjesztést tettem a Színügyi Választmány útján a kultuszminisztériumnak, és abban felajánlottam, hogy amennyiben a város az építéshez szükséges kölcsönt felveszi, annak összes amortizációját hajlandó vagyok magam fizetni. Beleegyeztem abba is, hogy a részleteket még szabadon lévő udvartartási szubvencióból vonják le. Az előterjesztést támogatta a Színügyi Választmány is, valamint annak elnöke, Bánffy Miklós gróf főispán és Bély Ákos gróf, aki a Hunyadi téri színház építőbizottságának volt elnöke. A kultuszminisztériumból már októberben válasz jött, amely elvileg nem ellenzi ugyan a kérdés ilyen megoldását, azonban a városra bízza, hajlandó-e a szükséges kölcsönt fölvenni, mert az állam a jóváhagyáson kívül semmivel sem járulhat hozzá az építési költségek fedezéséhez. A miniszter aggodalmát fejezi ki, hogy miután a színház negyvenezer koronás állami segélyéből már levonnak a Hunyadi téri színház építési amortizációjára 38 000 koronát, ha most a még szabadon lévő 40 000 koronás fejedelmi szubvenciót is megterheli a színkör építési amortizációjával, akkor a kolozsvári színháznak semmiféle szubvenciója nem marad, nem fogja-e ez a körülmény maga után vonni a színvonal süllyedését. Azt ajánlja tehát, hogy a város járuljon hozzá nagyobb áldozattal az építés költségeinek fedezéséhez, ezzel szemben kösse ki magának azt a jogot, hogy bizonyos számú napra hangversenyek, bálók, jótékony célú előadások tartása céljából díjtalanul rendelkezessék a helyiségek felett.

Ez a leirat megint megakasztotta a terv gyors megvalósítását. Heves viták folytak a város törvényhatósági közgyűlésén, amelyek végső akkordja mindig az volt, hogy a város semmivel sem járulhat az építkezés kiadásaihoz.

Közben én Márkus Gézával, a korán elhunyt zseniális magyar építőművésszel tervet és költségvetést csináltattam. Eszerint az új Színkör építése 276 441 korona 50 fillérbe kerülne. A tervek tetszetősek voltak, s új lendületet adtak a mozgalomnak. De fedezet nem volt. Sem az állam, sem a város nem volt hajlandó áldozatot hozni. A szubvencióból való levonás tervét pedig a minisztérium állhatatosan ellenezte.

Megint kátyúba kerültünk tehát.

Valami belső sugallat azonban nem hagyott nyugodni. Hajtott-űzött valami, hogy ettől a nehézségtől se riadjak vissza. De miképpen. Több mint negyed millió koronára lett volna szükség. Teméntelen sok pénz volt ez abban az időben! Én pedig amolyan kezdő, törekvő fiatalember voltam. Honnan teremtem elő ezt a rengeteg pénzt? És mégis győzni kell! Építkezni kell!

Egy álmatlan éjszaka után felmentem jó barátomhoz, Gidófalvy István királyi közjegyzőhöz, aki a törvényhatósági bizottságnak is rendkívül befolyásos tagja volt, amellett a mindenkori kormánypárt elnöke; elmondtam neki, hogy milyen bajban vagyok. Meghallgatott, azután azt kérdezte:

– El vagy arra szánva, hogy ezt az építkezést a magadéból fogod fizetni?

– El biz' én, Pista bátyám!

– És gondolod, hogy nem fogsz fennakadni? Ki fogja hozni a Színkör bevétele ezt a nagy vagyont? – kérdi aggodalmasan Gidófalvy.

– Azt hiszem, ki fogja hozni. De ha nem hozná ki, akkor is föl kell építeni azt a Színkört!

– No, úgy látom, itt okos szó nem használ. Nem lehet a fejedből kiverni ezt a bolond gondolatot. Hát próbáljuk meg. Én megfogalmazok egy szigorú nyilatkozatot, azt te aláírod, felviszed Gézához, és megmondod neki, hogy a törvényhatósági bizottságban a kormánypárt támogatni fogja ezt a megoldást. Azután a jó Isten segítsen. Magadra vess, ha belebukol.

– Nem fogok belebukni, Pista bátyám, fogalmazd csak meg szigorúan azt a nyilatkozatot.

Fél óra múlva már alá is írtam a nyilatkozatot, amely szó szerint így hangzott:

158/1909 ügyszám

Közjegyzői okirat

Elöttem, dr. Gidófalvy István kolozsvári királyi közjegyző előtt alulírott helyen és napon megjelent az általam személyesen ismert dr. Janovics Jenő, a kolozsvári Országos Nemzeti Színház igazgatója, kolozsvári lakos s közjegyzői okiratba foglalni kérte a következő

Nyilatkozatot :

Én, dr. Janovics Jenő, a kolozsvári Országos Nemzeti Színház igazgatója ezennel kötelezőleg kijelentem, hogy abban az esetben, ha Kolozsvár szabad királyi város közönsége a tervezett új Nyári Színkör építési költségeinek finanszírozását a magyar királyi vallás és közoktatásügyi miniszter úrnak 1909: Egezerkilencszázkilenc évi február hó 17: tizenhetedik napján 850 elnöki szám alatti leirata értelmében magára vállalja, az építési költségekre a város által felvett törlesztő kölcsön annuitásait olyan módon, mint azt a város fizetni tartozik, a város házi pénztárába be fogom szolgáltatni. Jogom lesz azonban a rendes részletekből a város által megszabott évi 2000, azaz Kettőezer koronát kitevő hozzájárulási összeget megfelelő részletekben visszatartani.

2.) A magamra vállalt kötelezettség biztosításául elsősorban lekötöm a kolozsvári Országos Nemzeti Színház bérletére vonatkozó szerződésem 16. pontjában részemre biztosított évi 40 000, azaz Negyvenezer koronát kitevő fejedelmi segílyt, melyet a szerződés értelmében csak a mindenkori főispán által láttamozott nyugtatóvány ellenében fizet ki előzetes negyedévi részletekben a kolozsvári Magyar Királyi Adóhivatal. – Lekötöm továbbá a szerződés 15. pontja értelmében letett 50 000, azaz Ötvenezer korona biztosítékot, a színházi páholybérlok által havonként fizetendő bérösszegeket és végül bárhol található ingó és ingatlan vagyonomat és követeléseimet.

Egyúttal kijelentem, hogy az új Nyári Színkör esetleges téli használata iránt a városi tanácsnak a Színügyi Választmánnyal egyetértőleg megállapítandó szabályzatát magamra nézve kötelezőnek fogom elismerni.

3.) Egyidejűleg hozzájárulok ahhoz, hogy jelen kötelező nyilatkozatom a kolozsvári Országos Nemzeti Színház bérletére vonatkozó szerződéseembe mint kiegészítendő pont felvéteessék.

4.) Ez okiratról hiteles kiadvány fél részére a szükségelt számban adható ki.

Miről ezen közjegyzői okiratot felvettem, megkereső félnek felolvastam, megmagyaráztam s miután ő kijelentette, hogy az akaratával mindenben egyező, előttem saját kezűleg, jóváhagyólag aláírta.

Kelt Kolozsvár, 1909 :Ezerkilencszázkilenc évi február hó 28: huszonnyolcadik napján.

dr. Janovics Jenő sk.

Dij: Fok: 18 k. 50f. bg.: 1.k. ir.: 1 k. 20f. Össz. 20. k.70.f.

/P.H./

Dr. Gidófalvy István sk. kir. közjegyző

Ezzel a nyilatkozattal felsiettem Szvacsina Géza polgármesterhez. Dialektalisan lobogtattam az okiratot, s közöltem vele, mit üzen Gidófalvy. A polgármester, aki úgy vigyázott a város minden fillérére, mint egy zsugori sáfár, kétszer is elolvasta az írást, csóválta a fejét, azután azt mondta:

– Hát ez rendben volna. Féltem magát nagyon, mert attól tartok, hogy bele fog bukni ebbe a konokságába. Nagy fába vágta a fejszójét. De hát maga olyan most, mint a megszállott, nem lehet magával vitatkozni. Nekem azonban kötelességem, hogy minden eshetőségre, tehát a maga bukása esetére is biztosítsam a város érdekét. A kockázat igen nagy. Ha sikerül megvalósítania „fixa ideáját”, akkor húsz vagy huszonöt év múlva lesz egy szép színházépülete, de ha időközben csódbbe jut emiatt, a város nem veheti át a maga kötelezettségét, mert a városnak nincs szüksége hasznos nem hajtó épületre. Száz szónak is egy a vége, én csak akkor terjesztem ezt a nyilatkozatot a szakbizottságok és a közgyűlés elé, ha a minisztérium garantálja, hogy amennyiben idővel maga nem tudná vagy nem akarná fizetni az amortizációt, a kötelezettséget átveszi az állam. Próbálja meggyőzni Apponyit; ha ilyen leiratot hoz, semmi akadálya nem lesz annak, hogy a város a kölcsönt fölvegye.

Másnap délben már Apponyi előtt állottam. Előterjesztettem neki, hogy mit kíván a polgármester. Megkérdezte, hogy miért erőszakolom ezt a színpörépítést. Azok az indokaim, hogy lesz a városnak nagy gyűlésterme, báli helyisége, nem érdekelték, mikor azonban kifejtettem, hogy impozáns hangversenyterem lesz, ahol nagy művészeket alacsony belépődíjak mellett lehet vendégszerepeltetni, mert a nézőtérnek nagy lesz a befogadóképessége, s különösen mikor azt a lehetőséget említettem, hogy a Hunyadi téri színház a tiszta és nemes művészet hajléka lesz, mert a lenge műfaj termékeit a színpörbe száműzöm, kezdett érdeklődni a dolog iránt. Belemelegedett, és én azzal az üzenettel térhettem haza, hogy néhány napon belül a városhoz fog érkezni a kívánt garancialeirat.

Ez meg is történt.

A leirat az én közjegyzőileg megerősített nyilatkozatommal a városi közgyűlés elé került, ahol azonban még így is parázs vita támadt, de végül is felhatalmazták a városi tanácsot, hogy a színpörvezető visszafizetési kötelezettsége mellett fölveheti a szükséges bankkölcsönt. Ezt a közgyűlési határozatot a belügyminiszter a kultuszminisztériummal mint a színpörzi ügyek intézőjével egyetértőleg 1909 júliusában jóváhagyta, s így most már igazán nem volt semmi akadálya annak, hogy az építkezés megkezdődjék. Miután azonban még a részletes tervek nem voltak készen, még egyszer s ezúttal utoljára megnyíltak a favázás nyári színpör kapui. Rövid nyári idény volt,

búcsúzkodás a sokat szidott, sokat gúnyolt nagy bódétól. Augusztus végén már kiköltözködtek belőle a színészek, és másnap munkások jelentek meg szerszámaikkal, bontogatni kezdték a szüette deszkaalkotmányt. Nem volt nehéz dolguk. Néhány nap múlva már nyoma sem volt annak a nyári színháznak, amely harmincöt évig szolgált, amelyben a magyar színészet legnagyobbjai játszottak, énekeltek, mókáztak...

Gyors iramban kezdtek az új színpad építéséhez, azonban már a földmunkáknál nagy meglepetések érték az építőket. Nem számoltak azzal, hogy a telek közvetlenül a szeszélyes Szamos mellett terül el, a víz beszívargása valósággal áradássá nőtt, minél mélyebbre hatoltak az ásók. Mind mélyebbre kellett az alapzattal menni, ami rendkívüli többletkiadást jelentett. A nehézségek egyre szaporodtak. Márkus Géza súlyos beteg lett, nem tudta befejezni a részletes terveket. Társa, Spiegel Frigyes vette át önállóan a munka vezetését. Az egyébként kitűnő szakembernek azonban nem volt gyakorlata a színházépítés különleges mesterségében, sok nehézséggel küzdött, az előirányzott költséget jócskán túllépte. Az akusztika titkait sem ismerte, a Szamos melletti talajviszonyok is meglepetéseket tartogattak számára, úgyhogy az építkezés tovább húzódott, mint terveztük, és háromszor annyiba került, mint amennyi elő volt irányozva.

Ez a hiteltúllépés megint azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az építkezés már az alapozásnál félbemarad, s mégsem lesz a Színpadból semmi, én pedig majd egy fundamentumért fizethetem az amortizációs részleteket.

Újabb előterjesztést intéztem tehát a városhoz, emelje fel a kölcsönfelvettelt 276 000 koronáról 750 000 koronára, a többletkiadás fizetését is vállalom. A szakbizottságokban s a közgyűlésen szenvedélyes vita támadt. Azok diadalmaskodtak, akik elejétől fogva ellenezték a színpadépítés tervét. A viharos felszólalásokat lecsöndesítették Esterházy László dr. főjegyző felvilágosításai, aki bemutatta az én kötelező nyilatkozatomat, amelynek teljesítéséért jótállott a kultuszminisztérium is. A várost tehát károsodás nem érheti, legfeljebb a színigazgató válik földönfutóvá. Az épület csupasz falai már fölfelé meredeztek, a város kényszerhelyzetben volt, elhatározta tehát a kölcsöntöbblet föl vételét is.

XXI

A Színpad megnyitása

Ezzel elhárult az építkezés utolsó akadálya, most már sok száz munkás éjjel-nappal dolgozott, fúrt-faragott, mert nyár elejével török-szakad, meg akartam nyitni a Színpadot.

A kemény téli időben szünetelt az építkezési munka, Isten azonban kegyes volt, s 1910 február közepétől olyan lágy, tavaszi időjárással áldotta meg Kolozsvárt, hogy az építőmunka teljes erővel megindulhatott újra. A tervezőkkel kötött szerződés értelmében a Színkör külső építkezésének április 5-re kellett készen lennie, azon túl csak a belső berendezés munkálatai folyhattak volna. A megnyitást június elejére terveztük, ezt a tervet azonban az építkezés késedelme felborította. A Hunyadi téri színház évadjának bezárása után a színészek nyári szabadságra széledtek azzal, hogy július 10-én kell jelentkezniük, mert a Színkör előadásai 12-én meg fognak kezdődni. A színészek meg is jöttek, pihenten, friss munkakedvvel, az építkezéssel el is készültek erre az időre, de a belső berendezésen, a színpad felszerelésén, díszítésén, nézőtéren, gépezetek beszerelésén, világítási, fűtési szerkezeteken még éjjel-nappal dolgoztak.

Így hát július 14-én a Hunyadi téri színház kapui nyíltak meg néhány este. Azonban csak négy napig játszottak ott a színészek, ez alatt az idő alatt annyira haladtak a Színkör berendezési munkálatai, hogy meg lehetett nyitni. Július 16-án jelentek meg a hatóságok képviselői az új Színkörben, hogy az épületet megsemmélik, s a játszási engedély kiadásáról határozzanak. Miután a legtüzetesebben megvizsgálták a Színkört közrendészeti, egészségügyi és tűzbiztonsági szempontból, és mindent teljesen megfelelőnek találtak, engedélyt adtak a színházi előadások megkezdésére. Két nappal később megnyithattuk tehát végre a Színkör kapuit a nagyközönség számára, azonban a belső díszítésekkel, felszerelésekkel még mindig nem készültek el, úgyhogy két megnyitó előadás volt. Az első 1910. július 18-án amolyan bensőséges házi ünnepség, a második, az ünnepi díszelőadás pedig augusztus 18-án Ferenc József királyunk születésének nyolcvanadik évfordulóján, amikor már teljes pompájában várta az ország politikai, társadalmi, művészi és irodalmi intézményeinek meghívott képviselőit a Színkör.

Az első, házi megnyitó előadásról július 19-i számában ezt írta az *Ellenzék*:

„Sok lázas és szakadatlan munka után tegnap az új Nyári Színház kapui megnyíltak, s ezzel egy szép és jelentékeny kulturális intézettel gazdagodott Kolozsvár. El kell ismernünk, hogy ez elsősorban dr. Janovics Jenő igazgató érdeme, aki igen jelentékeny összeget áldoz az építési költségek törlesztésére. A színház létesülésén nagy buzgalommal fáradozott. Ideális rajongással dolgozott, beszélt és áldozott azért, hogy a régi deszkaaréna helyett egy erős, díszes és szép épület álljon Kolozsvárt a nemzeti színészet szolgálatába. Kritizálni könnyű, de közhasznú eredményt fölmutatni mindig olyan érdem, amely a közönség elismerését és háláját kell hogy kiérdemelje.

Dr. Janovics Jenőnek pedig ezt az érdemét nem szabad elfelednünk nekünk, akik tanúi vagyunk munkássága eredményeinek. A buzgó igazgató az utolsó napon is reggeltől másnap hajnalig talpon volt, hogy az első előadásra valamiképpen be lehessen rendezkedni. Tegnapelőtt még föld és kavicsréteg állott a színház előtt, és tegnap estére már díszes park emelte a színház előtti tér pompáját. Tegnapelőtt még alig volt díszlet a színpadon, és tegnap már mégis teljes rendben és siker mellett folyt le a megnyitó előadás, melyre nagy és előkelő közönség jelent meg.

Amíg az építkezés folyt, sokan szigorúan kritizálták a színházat, de mikor tegnap a díszes épület teljes villanyfényben ragyogott, mégis mindenki elismerte, hogy a kolozsvári Nyári Színház egyike Kolozsvár legszebb épületeinek. Esti fél nyolc órakor már nagy tömeg hullámzott a bejárat előtt, s a késő esti órákig igen sokan gyönyörködtek abban a látványban, melyet a színházi bejárat oszlopos csarnoka nyújtott. Benn a nézőtérnek is célszerű berendezése nyerte meg a közönség tetszését. A színház minden helyéről kényelmesen lehet a színpadra látni, és minden pontról jól lehet hallani a játszó személyzetet.

Az első előadást fél nyolc óra után néhány perccel Erkel Hunyadi-nyitánya vezette be, melyet Müller Mátyás karnagy vezényelt. Ezután Berky Lily jelent meg a függöny előtt, hogy előadja Harsányi Zsolt alkalmi prológusát, amely kedves humorával és közvetlenségével tetszést aratott a közönség soraiban, de Berky Lily, ki mint a nyári múzsa szólott a közönséghez, mint szavaló is nagy sikert ért el. Előadása és a költemény humoros hangja bájos harmóniában olvadt össze. A kedves prológus így végződik:

*Jöjjön csak bátran,
a nyár, a jókedv és a fesztelenség,
szín, hangulat, finom bohémia,
könnyű kacaj, kedélyes, kedves ötlet,
csak semmi törvény, semmi lénia.
Néhány taktus finom, kacér zene,
mi nagyképű, egye meg a... pardon,
szóval a mottó: Nyár, vidámság, élet.
Esz­tétikától itt senki se félhet.
Shakespeare rendkívül imponál nekem,
de hogyha egyszer, télen szeretem.
Kezdjük tehát a kedves új szezont,
amelyen a prológ semmit se ront,
az ilyen programok, mint az enyém,
az ilyen programok sosem hazudnak.
Az új arénát átadom maguknak.
Azazhogy én, mint nyári múzsa,*

*a koronámat felteszem
s az új országot átveszem.*

Ezután kezdetét vette az *Obsitos* előadása, amelyből a játszó személyzet teljes ambícióval vette ki a részét. Mindenik szereplő rászolgált a közönség elismerő tapsaira. Aldor Juliska, Dezséri Emma, Csapó Jenő, Dezséri Gyula, Gálosi Zoltán régi jó szerepeikben ma is kitűnően játszottak. Nagy hatást ért el a *Százszorszép* zsidó család, Nagy Gyula, Berky Lily és Horti Sándor, akik újabb diadalt szereztek ennek a népszerű famíliának.

Az előadás tizenegy órakor ért véget Az új Nyári Színház a diadal jegyében állott hivatásának szolgálatába.”

A megnyitó előadás után hagyománytisztelőn és a nemzeti kötelesség-érzet tudatában az új színpad műsorát hosszú ideig kizárólag magyar szerzők műveiből állította össze az igazgatóság. Noha a Nyári Színpadról való fogalom beidegzettsége folytán a könnyű művészi termékeinek kellett uralkodniuk a játéktérben, az igazgatóság ezeket a könnyebb fajsúlyú énekes darabokat is kizárólag magyar írók, magyar zeneszerzők műveiből válogatta össze: *Obsitos, Bob herceg, Tatárjárás, Császár katonái, Cigány* (Szentgyörgyi Istvánnal), *Gül Baba, Iglói diákok, János vitéz, Bajusz, Kazárföldön* (Ghéczy István darabja, mely azokból a gondolatokból viharzott színpadra, amelyeket Bartha Miklós akkor megjelent hasonló című könyve támasztott a lelkiismeretekben). Ez a magyar szerzők műveiből összeállított ciklus egy hónapig tartott. Augusztus 18-án pedig a teljes pompájában díszeskedő, végre minden részletében elkészült Színpadban megtartották a hivatalos ünnepi megnyitót a kormány és a városi hatóságok, művészi és irodalmi testületek képviselőinek jelenlétében. A színházavató díszelőadás műsora ez volt:

I *Nyitány*, Erkel Ferenc *Hunyadi László* című dalművéből. Vezényli: Müller Mátyás.

II *Prológus*, elmondja: Köröndi Kálmán.

III *Himnusz*. Énekli a kolozsvári Országos Nemzeti Színház egész személyzete.

IV *Színházavatás*. Herczeg Ferenc egyfelvonásos alkalmi színjátéka. Szereplők: dr. Janovics Jenő, Szentgyörgyi István, Ihász Aladár, Fehér Gyula, Dezséri Gyula, Pajor Ödön, Makrai Dénes, Nagy Gyula, Szigeti Gyula, Horváth Paula, Berlányi Vanda, Hettyey Aranka, Kiss Mariska, Bérczy Mihály¹⁰⁷.

V *Gül Baba*. Huszka Jenő és Martos Ferenc daljátékának első felvonása. Szereplők: Dezséri Gyula, Antal Erzsébet, Gáthy Kálmán, Berky Lily, Makrai Dénes, Mátray Kálmán, Berendi József¹⁰⁸, Paksi Sándor¹⁰⁹.

VI *Aranylakodalom*. Rákosi Viktor és Beöthy László színművének utolsó képe. Szereplők: Fehér Gyula, Hettyey Aranka, Csapó Jenő, Gálosi Zoltán

tán, Mészáros Aranka, Dezséri Emma, Berlányi Vanda, Várady Miklós, Kardos Andor, Pajor Ödön, Hetényi Elemér.

Nehéz, viszontagságos, gáncsoskodással tövisezett út vezetett ehhez az ünnepi estéhez. S most már, több mint harminc évvel a Színkör megnyitása után, el kell ismerni, hogy becsülettel töltötte be ez az épület hivatását. A tömegek szórakozását szolgáló, könnyű fajsúlyú darabok előadását a színpadon lehetett tartani, s a téli színház a komoly és tisztult művészet otthona lett. A fényes báli multságokat, gyűléseket, nagyobb hangversenyeket, jótékony célú estéket, ünnepélyeket ugyancsak a színpad magas helyiségeiben lehetett megtartani, később pedig rendkívül népszerű, olcsó helyáras mozgóképszínháza lett Kolozsvárnak, s annak jövedelme pótolta a téli színház elvesztett állami és fejedelmi szubvencióját.

A Színkör igazi, történelmi hivatása azonban csak akkor mutatkozott meg, amikor a sorsfordulat idején a nagy színházból idegen katonai erők távolították el a magyar színészeket. Már készen várta ez az új menedékhely a száműzötteket. Nem eszményi színházépület, de mégis megadta a lehetőségét annak, hogy el ne némuljon a magyar színészet Erdélyben.

A megszállás húsz nehéz éve alatt ebben a nyári színpadon tervezett épületben élt, küzdött, bilincsek között vergődött és mégis vigasztalta az elbúsult szíveket a magyar szó és a magyar dal.

Úgy látszik, a véletlen szeszélyes játéka vagy a sors kifürkészhetetlen végezése szította konokságomat, melyért akkor sok támadás ért. A támadások jogosak voltak, hiszen senki sem érthette, s én magam ma, három évtized lepergése után sem értem, és nem tudnám magyarázatát adni annak, mi fűtötte akkor elhatározásomat, hogy minden áldozat árán, gáncsoskodók pergőtüzét állva felépítsem Kolozsvárott a második kőszínházat.

XXII

Az ötödik évad

Az új színpad első idényét szeptember 14-én végeztük be, s már másnap megkezdtek a Hunyadi téri színház ötödik évadját Rostand *Sasfiókjának* bemutatásával.

Az eddigi évek munkaenergiájának egy részét fölemésztették és lekötötték az új színházban való elhelyezkedési gondok, a színházépület toldásának munkálatai, az új színpad alaprajzának megteremtése, a harcok a színpadért s a színpadépítés egymásra tornyosuló nehézségei. Most már ezeken az akadályokon átjutva, minden erőmet, minden gondolatomat az új művészi tervek megvalósításának szentelhettem. Az útvágás első éve

után most már a tisztult művészi és nemzeti célkitűzések felé haladás tervei következtek.

Ennek az ötödik évadnak a műsorán a klasszikusok uralkodtak. Új betanulással, új rendezésben került színre: *Lear király*, *Macbeth*, *Az ember tragédiája*, *Makrancos hölgy*, *Bánk bán*, *Coriolanus*, *Romeo és Júlia*, *Figaró házassága*, *Tell Vilmos*, *Oedipus király*, *III. Richárd*, *Képzelt beteg*, *Fösvény*, *Médeia*, *Stuart Mária*. Az operaelőadások száma is szaporodott. Előadták a *Bajazzókat*, *Parasztbecsületet*, *Pillangókisasszonyt*, *Lalla Roukhot*, *Hegyek aljánt*, *Faustot*, *Mignont*, *Lakmét*, *Traviatát*, *Hoffmann meséit*. Az ifjúsági előadások száma 13-ra emelkedett. Az ifjúság számára előadott darabokat a Tanári Kör küldöttbizottsága választotta ki, s azok előtt a bevezető magyarázatokat a következő professzorok tartották: dr. Kiss Ernő, Pálffy Márton, dr. Gerencsér István, Rietly Károly, Sólyom János, dr. Márki Sándor, Seprődi János, Gyalui Farkas, Gál Kelemen, Csengery János, Széplaky János, Kovács Dezső.

Rendkívül termékenyek, hasznosak és jövőt alapozók voltak ezek az előadások. A következő generációnak a színház hivatásáról való fogalmát lehelték észrevétlenül a fiatal lelkekbe. Ízlést és tudást fejlesztettek, fölnevelték azt a színházi közönséget, amely a színpadon később nemcsak könnyű mulattatást, nemcsak felületes szórakozást, hanem komoly művészetet, tartalmat és mélységet keresett.

Az operettelőadásokban is a színvonal értékességének emelésére törekedett a színház a régebbi operettirodalom időtálló termékeinek felújításával. Így új betanulással került színre többek között *Ripp von Winkle*, *Boccaccio*, *Szegény Jonathán*, *Szép Heléna*, *Tiszturak a zárdában*, *Corneville-i harangok*, *Mikádó*.

Egyébként az év végén kiadott statisztikai összeállítás szerint az évad folyamán a színházban 262 esti, 50 délutáni és 13 ifjúsági előadás volt. A komolyabb műfaj darabjai nemcsak értékben, hanem szám szerint is uralkodtak a műsoron: 199 előadáson szerepelt dráma, tragédia, opera, vígjáték, s ezzel szemben az operettelőadások száma csupán 126 volt. 39 bemutató előadás között műfaj szerint a darabok így oszlottak meg: dráma és vígjáték 25, énekes vígjáték 2, operett 10, opera 2. A drámai bemutatók közül legtöbb előadást a *Sasfiók* ért meg ez évadban: 16-szor került színre, ami igen jelentős szám volt egy verses, klasszikus darabnál, tekintve, hogy a vegyes műsor folytán negyven új darabot kellett évenként bemutatnom. A *Sasfiók* felejtethetlen reichstadti hercege Hettyey Aranka volt.

Föl kell még jegyezni az ötödik évad vendégszereplőinek díszes névsorát is: Újházi Ede, Beregi Oszkár¹¹⁰, Márkus Emília, Jarno György (az *Erdészleány* és a *Muzsikusleány* komponistája, egyébként – mint Lehár – ő is magyar származású), Fáy Flóra, ifj. Ditrói József, Király Ernő, Baranyai Jolán, Mezei Jolán, Sándor Mariska, Ivánfi Jenő, Táray Ferenc¹¹¹, Gyöngyi Jo-

lán, Huzella Irén, Ivonne de Treuille, Arnoldson Sigrid, Sverström Valborg, Hegedüs Gyula, Kertész Ella, Góth Sándor, Csortos Gyula¹¹², Medgyaszay Vilma¹¹³, Császáz Mária, Sebestyén Géza, Jászai Mari.

Az évadbeszámoló arról is megemlékezik, hogy jótékony célú előadások jövedelméből a színház 8354 koronát áldozott különféle intézményeknek.

Kiemelkedő eseménye volt ennek az évadnak az Újházi Ede tiszteletére rendezett ünnep, amelyről fentebb már megemlékeztem, és a Szentgyörgyi István művészpályájának ötvenedik évfordulója alkalmából tartott díszelőadás. 1911. április 22-én egész Kolozsvár talpon volt. Nagy eseményre készüldött a város apraja-nagyja. Ötvenedik évfordulója volt annak, hogy Erdély „Pista bácsija” először lépett színpadra. A nézőtér zsúfolásig megtelt, s nyílt színen először gróf Esterházy Kálmán főispán üdvözölte Szentgyörgyit a kormány nevében, azután Szvacsina Géza polgármester köszöntötte a város nevében. A nagyközönség szeretetét gróf Bethlen Bálint tolmácsolta, sallangos dohányzacskót nyújtva át az öreg színésznek. A zacskóban 2000 korona volt csengő aranyban. A pesti Nemzeti Színház nevében Mátray G. Béla, az Operaház nevében Vidor Dezső, az Országos Színészegyesület nevében Heltai Nándor, az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében Kovács Dezső, az egyetemi ifjúság nevében Pálffy László s a színház nevében Janovics Jenő igazgató köszöntötte Szentgyörgyit. Talpraesetten, pattogó szavakkal, csengő hangon válaszolt az öregúr, de az igazi meglepetés csak azután következett. A függöny összecsapódott, az ünneplők kihúzódtak a színpadról, csak az ámuló Szentgyörgyit hagyták a színpad közepén, s mikor újra szétnyílt a bársonyfüggöny, takaros kis bricska gördült be, elébe sárga kis ló fogva, a bakon az iparoskör elnöke ült. Megállott Szentgyörgyi előtt, s átadta neki a gyeplőt. A kolozsvári iparosok figyelmessége volt ez az ajándék. Szentgyörgyi sokszor panaszkodott borozgatás közben, hogy messze van a szőlőkertje, sok idejébe telik, amíg naponként „kikutyagol” oda, sok drága idejét rabolja el a sűrű, fölösleges színpadi próba is, meg hogy fárasztja is már a sok gyaloglás. A derék kolozsvári iparosok így gondoskodtak hát a Pista bácsi kényelméről. Kolozsvár régi életének hű és jellemző képe volt ez a megható színpadi jelenet. Beszélni kell még azokról a színészekről is, akik – mint új tagok – ebben az ötödik évadban gyarapították a Hunyadi téri színház művészi erejét.

Báthory Elza¹¹⁴: szép hangú, kitűnő megjelenésű, képzett énekesnő és tehetséges színésznő. Később Csapó Jenő felesége lett.

Kertész Endre¹¹⁵: alacsony termet, széles, jellegzetes arcból merészen előreugró orr. Egyike volt a magyar színpadok legkitűnőbb komikusainak. A színiakadémián egy házi próbán láttam először. Csillag Teréz növendéke volt. Petúrt próbálta *Bánk bán*ban. Ellenállhatatlanul mulatságos volt. Minél zordabb akart lenni, annál komikusabb volt. Apró szemei mosolyogtak,

pedig ő azt hitte, hogy villámokat szórnak. Próba után beszélgettem vele. Kitűnt, hogy nagyon sokat olvas, szenvedélyesen tanul, széles dramaturgiai ismeretei vannak. Hősszínész akar lenni, mert úgy érzi, hogy ahhoz minden adottsága megvan. Ezen nem csodálkoztam, hiszen valamennyi nagy komikus szentül meg volt arról győződve, hogy vele a sors nevében intézkedő igazgató igazságtalanul bánik, mikor nem a drámai hős szerepet osztja ki neki. Minden igazi komikus lelke mélyén úgy érzi, hogy félre ismerik és megcsalják. Haragszik, ha nevetnek rajta. Szerződést tettem elé, boldogan írta alá, azután kérdezte, hogy miben fog először fellépni Kolozsvárott. Máskor azt szoktam az ilyen kérdésre felelni, hogy amiben akar. Most azonban gondolkozás nélkül feleltem:

– Molière *A fősvényében*.

Úgy nézett rám, mintha bolond volnék. Azután szerényen és csöndesen kérdezte:

– Hát ebben nem lehet?

– Miben?

– Ebben a Petúrban.

– Nem, ebben nem lehet.

A fősvényben nagy sikere volt. A kolozsvári közönség megérezte benne a régi komikusok, a Jantsó Pálok, Megyery Károlyok, Kassay Vidorok, Vizváry Gyulák mélységét. Lassan-lassan beletörődött sorsába. Már gúnyolódott is a hős színészek kimért méltósága felett. Jól érezte magát természetességében. Nem volt bohóc, és nem igyekezett izzadságos erővel mulattatni a közönséget. Az ő komikumából mindig leülepedett valami tanulság a nézők lelkében.

Nagyon értelmes, gondolkodó fej. Kissé rátarti arra, hogy ő többet tud, mint azok a divatos, ünnepezt drámai hősök. Vitatkozásban hörcsögtermészetű, önmagát csalhatatlannak hívó, egyébként aranyos szívű, könnyelmű bohém, igénytelen. Mindig szerelmes volt, s mindig csalódott. Ideáljai tréfálkoztak vele, nem vették komolyan. Egy este a New York Szálló előtt találkoztam vele. Szigorú erdélyi tél volt, csikorgó hideg, s ő szellős, szárnyas malaclopó köpenyben lapult a fal mellett. Rászóltam. Megkérdeztem, hol a télikabátja. Dadogott.

– Nem fázom. Nincs hideg. Ez a köpönyeg meleget tart.

Igyekezett továbbmenekülni. De nem engedtem. Faggattam:

– Mit visz a malaclopó alatt?

Szörnyű zavarba jött, de nem tágítottam, meg kellett mutatnia, mit rejtet. Egy üveg francia pezsgő volt.

– Hová viszi? – kíváncsiskodtam.

Erre kiegyenesedett, már nem dadogott. Kitört belőle a félelem- és gáncsnélküli lovag. Elszánt komolysággal felelt:

– Azt ne tessék kérdezni. Azt nem mondom meg.

Tudtam, hogy legújabb szerelme a vígjátéki szubrett, akit a város aranyifjai körülrajongtak. Kedveskedni akar neki ezzel a pezsgővel. Nem is kérdeztem tovább:

– Jól van, Bandi, nincs semmi baj. De holnap reggel jöjjön fel hozzám, hozza fel a télikabátja zálogcéduláját, majd kiváltjuk, mert így megfagy.

Máskor meg feljött s előleget kért. Tudtam, milyen könnyelmű, nem adtam addig, amíg meg nem mondja becsületesen, mire kell. Nagy nehezen elárulta:

– Jolánka most jött fel próbára. Sírva jött. Lyukas a cipőjének talpa. Egészen átázott. Meg akarom lepni egy pár új cipővel.

Jolánka egy kezdő kis csitri kardalosnő volt. Az előleget persze megkapta. Azon egy nappali cipőt és egy finom színpadi aranycipőt vett imádottjának, Jolánkának. Neki magának ebédre valója sem maradt az előlegből.

Sajnáltam, amikor elszerződött. Pestre, az Erzsébet körüti Royal színházba szerződttették. Fiatalon, tragikusan halt meg. A hiányos táplálkozás miatt egy este a körúton összeesett, kórházba vitték, ott halt meg.

Nagyon tehetséges volt. Nagy kár, hogy olyan hamar ment el.

Faragó Ödön¹¹⁶: A *Tájfún* Tokeramójában lépett fel először. A zömök, kis, értelmes ember szentül meg volt arról győződve, hogy komoly drámai szerepekben felülmúlhatatlan. Tokeramóban ugyan megbukott, de kiderült, hogy pompás, jóízű operettbuffó, nagyon találékony rendező és kitűnő színésszpedagógus. Nem sokáig maradt Kolozsváron. A trianoni békeparancs aláírása idején a kassai színház igazgatója volt. Bátorságának, erélyének, szervezőképességének és töretlen nemzeti hűségének köszönhető, hogy a csehek uralma alatt a felső-magyarországi városokban fennmaradt és virágzott a magyar színészet.

Antal Erzs: operettszubrett. Szép, meleg, szárnyaló hang, pezsgő kedély. Az énekes előadások kiváló értéke volt. Vándorló hajlama hamarosan elszólitotta Kolozsvárról.

Bánóczy Dezső¹¹⁷ dr.: komoly értéke volt a drámai előadásoknak. Nagyon intelligens, képzett, tehetséges színész.

Szakács Andor¹¹⁸: E. Kovács Gyula meteorként lesiklott a magyar horizontról, Szakács Andor foglalta el helyét a kolozsvári színpadon. Súlyos örökséget vett át, annál súlyosabbat, mert egyénisége nem fedte a hősszínészről való elképzelésünket. Volt valami a lényében, megjelenésében, arcában és tenorszínezetű, élesen csengő hangjában, ami az úgynevezett intrikus szerepkörre utalta. Luciferje, III Richárdja, Biberachja félelmesen őszinte volt. Mefisztót a pesti Nemzeti Színházban is igen nagy sikerrel játszotta. Nagyon képzett, mindig tanuló, gondolkozó színész volt. Rajongó. Vannak, akik úgy születnek, hogy a színpadon kívül való élet halál lenne számukra. Ezek közé tartozott Szakács Andor. A szerződésben nem a tari-

fát, hanem az elhivatás szolgálatának lehetőségét látta. Nem a mindennapi élete volt a fontos, igazi élete a színpadon teljesedett ki. A régi nagy magyar komédiások lelkes utódja. A valóságos életnek kevés volt szemében a becse, a festett vásznak között, az illúziók és ábrándok világában találta élete célját és tartalmát. Ezek a rajongók az életben rendszerint az útszéli koldusok keresztjét hordozzák, de a színpadon királyok. Nappali kopott kabátjuk szárnyát lengeti a fagyos szél, mit törődnek ők azzal, a fő, hogy a királyi bíborpaláston egy porszem se legyen. Gondtalanul és vidáman tapossák nappal a töviseket, mert nincs igényük az étellel szemben, de annál igényesebbek este a színpadon.

A régi, klasszikus és kegyeletes hagyományok alázatos szívű ápolói közé tartozott Szakács Andor. Nagy tudású rendező, akinek elgondolása és munkája mindig komoly tanulmányokon épült. Szerepköre átölelte a drámák, a klasszikus tragédiák minden árnyalatát.

Erdélyi születésű volt, Kolozsvárott végezte iskolai tanulmányait, a színiakadémia padjaiból hozta őt a Farkas utcai színházhoz Ditrói Mór. Sok éven át nagy értéke volt a Hunyadi téri színház klasszikus műsorának.

Nagy Adorján¹¹⁹ is ebben az évben került Kolozsvárra a színiakadémia diplomájával zsebében. *Ocskay brigadéros* Tarics szerepében lépett fel. Tűz, fiatalság és magával ragadó erő volt a játékában. Halálosan komoly, nyílt szemű, egyenes gondolkodású, jókötésű, göndör hajú fiú volt. Könyvekkel a hóna alatt járt mindig, szorgalmas látogatója volt az Egyetemi Könyvtárnak, tanult, s játékán meglátszott, hogy alapos készültség eredménye. Legfiatalabb tagja volt a társulatnak, mégis ő intézte gerincesen, emberszeretően kartársainak kollektív mozgalmait. Komoly és vezető drámai szerepekben jelentős sikerei voltak. Szerették mint színészt, és szerették mint embert is.

Poór Lili¹²⁰ 1910. szeptember 20-án a *Baccarat* női főszerepében lépett fel először, és azóta a színház jó- és balsorsában mindvégig kitartott Kolozsváron. Hódító megjelenése, sugárzó értelmessége, fiatalságának varázsa, zengő és szárnyaló hangja, kivételesen tiszta, gyöngyszerűen pergő beszéde azonnal lekötötte a közönség figyelmét. Hosszú éveken át újra és újra felbukkanó, már szinte sztereotippá váló megállapítása volt a kolozsvári színházi bírálóknak, hogy: „Poór Lili a legszebben beszélő magyar színésznő.” Kezdetben szende szerepeket játszott, akkoriban Hettyey Aranka volt a hősnő. A modern, ideges leányok belső vívódásainak kevés hozzá hasonló lélekformálója volt magyar színpadon. Ízlése külsőségekben is divatot irányított a társaságokban. Később egyre mélyült művészete, a nagy tragédiák hőnőszerepeit sorra vette át, és a klasszikus műsor legbiztosabb oszlopává erősödött. Amikor pedig keresztülrobogott Erdélyen a végzet szeke-re, amikor idegen járom alá kerültünk, nem hagyta el helyét, holott családi kötelékei, művészi pályafutásának felívelése Budapestre szólították. A fő-

városi színházak hívó szavát mindig visszautasította. A kolozsvári közönség kitüntető szeretetét hűséggel viszonzta: a saját érdekét feláldozva, sorát a kolozsvári színház hányt-vetett hajójához kötötte. Nemzeti érzése fűtötte, s akkor emelkedett munkája kultúrtörténeti jelentőségűvé.

Látva azt, hogy a kolozsvári színház valamennyire biztonságos vizeken evez már, meglazította ott kötelékeit, nem vállalt állandó szerződést, hanem városról városra, községről községre vándorolt, éjjel-nappal utazva, mindenhová ellátogatott, ahol magyar színtársulatok vergődtek, Kolozsvárra pedig szintén csak vendégként jött haza. Minden színházban, bódében, mozihelyiségbe száműzött vándortársulatoknál föllépett híres szerepeiben, biztatott és lelkesített. Példátlan népszerűsége a legnagyobb városban éppen úgy, mint a legkisebb községben olyan magyar közönséget, olyan tömegeket vonzott a színházba, amelyek egyébként letargikusan, mindenbe beletörődve, fásultan nézték a magyar színészet élethalálharcát. Zsúfolt nézőtéren tapsoltak, izzottak, lelkesedtek a magyarok a megszállott Erdély minden színházában, amikor Poór Lili föllépett. S ezek a föllépések új életet leheltek a küszködő színészek kitartó erejébe is: tudták egész Erdélyben, hogy Poór Lili sohasem fogad el tiszteletdíjat föllépéseiért, abból kapták a szegény kollégák elmaradt fizetéseiket.

Ezt a termékeny és lelkes magyar propagandát persze nem nézték jó szemmel a megszálló román hatóságok, és az üldözések legfurfangosabb eszközeivel igyekeztek gátat vetni ezeknek a körutaknak. A magyar színésznő azonban nem törődött az egyre kellemetlenebb formában jelentkező zaklatásokkal, folytatta útját. Egy éjszaka azután Soborsinnál, a vasúti állomáson kémkedéssel vádolva letartóztatták, s erős katonai fedezet mellett Kolozsvárra szállították. Kétnapi hányódás után súlyos betegen, igen magas lázzal érkezett Kolozsvárra. Egyenesen a belgyógyászati klinikára szállították. A diagnózis szomorú volt: kiütéses tífusz. Elkülönítették, és Jancsó Miklós, Elfer Aladár és Purjesz Béla professzorok gondos kezelése megmentette életét. Hosszú ideig tartó betegsége alatt szobája előtt szuronyos román katona őrködött, nehogy megszökjék a „kém”. A kórházból katonai fogdába vitték, de bizonyítékok hiányában szabadon bocsátották.

Alighogy erőre kapott, folytatta vendégkörútját éppen ott, ahol meg kellett szakítania: Aradon. Ebben a szép, nagy, pezsgő életű magyar városban akkor a hírhedt és rettegett Gritta Ovidius volt a mindenható rendőrprefektus. Azelőtt őrmester volt az osztrák–magyar hadseregben.

1922. január 14-én történt: a színházban a *Kaméliás hölgy* előadása folyt. Az utolsó felvonás alatt két gyanús külsejű, rosszképű ember jelent meg a színpadon, s felszólították *Gautier Margitot*, hogy a prefektus úr parancsára kövesse őket a rendőrségre. Poór Lili hozzá volt az ilyen zaklatásokhoz szokva, nem lepődött meg, vállát vonva biztatta őket:

– Megyek. De várjanak egy fél óráig itt a színpadon, előbb meg kell egy kicsit halnom.

A detektívek megrökönyödve néztek rá, de felelni sem volt idejük, mert a függöny felgördült.

Előadás után Gritta prefektus úr, aki kéjjel szokta önmagát „Scarpia” névvel megtisztelni, vallatóra fogta Poór Lilit. Bizonyítékokra hivatkozott, amelyek azt igazolták, hogy a magyar honvédség „T” osztályának kémkedik. Tanúkat is hozatott fel a fogházból, megfizetett börtöntöltelékeket, akikkel szembesítette a vádlott színésznőt. A kihallgatás hajnalig tartott. Másnap a hirdetett vendéjáték elmaradt, s a városban futótűzként terjedt el, hogy Poór Lilit ismét letartóztatták, azért nem léphet fel. Én akkor éppen Lugoson voltam; Kovács Imre társulatának súlyos válságát kellett elsimítanom, este pedig a színházi előadás előtt bevezetőt tartottam a magyar színészet múltjáról és feladatairól Erdélyben. Előadásom után kaptam az aradi színháztól telefonértesítést, hogy letartóztatták Poór Lilit.

Caius Brediceanu, Románia volt bécsi követe, akkor Erdély minisztere éppen Lugoson tartózkodott; a késő esti órákban felkerestem őt, és rendeletet kértem az aradi prefektushoz, azután gépkocsira ülve egyenesen Aradra siettem. Ott – mint az Erdélyi Magyar Színészegyesület elnöke – fölkerestem a vérszomjas őrmester-prefektust, s felmutatva Caius Brediceanu levelét kérdőre vontam, mi jogon tartja fogságban a Magyar Színészegyesület egyik tagját. A prefektus úr lármás hangon kezdte, de amikor nyugodtan figyelmeztettem, hogy ajánlólevelemmel egyenesen Bukarestbe utazom a miniszterelnökhöz panaszra, s ha kell, a külföld közvéleményét is felvilágosítom erről a basáskodásról, azt füllentette, hogy elfogta a magyar kormánynak azt a titkos parancsát, amelyben az erdélyi magyar színházakat propagandamunkára hívja fel. Ez a parancs a fiókjában van, mondotta, azonban ismételt felszólításomra sem volt hajlandó azt felmutatni. Látván, hogy ezzel a műveletlen és felfuvalkodott basával semmi-re sem megyek, szövetkeztem két ügyes és vállalkozó szellemű fiatal színésszel, Mészáros Bélával és Rubinszky Rafaellel. Harmadnap hajnalban az éber őr megjutalmazása árán egyszerűen megszöktettük a rendőri fogdából Poór Lilit, s autón, megállás nélkül Kolozsvárra robogtunk. Ott az állambiztonsági hivatal főfelügyelőjénél, dr. Bianu Jenőnél jelentkeztem, s oltalmát kértem a megvadult aradi rendőrhatalmasság túlkapásai ellen.

A *Keleti Újság*ban vezércikket írtam az esetről, keményen megleckéztetve Gritta Ovidiust, aki négy elemi osztályt végzett, s őrmesteri rangból emelkedett Arad város rendőrfőnöki méltóságába. A lapot Aradon elko-boztatta ugyan Gritta úr, azonban a magyarok kézzől kézre adták, úgy olvasták. Íme a cikk:

„Halló, itt Scarpia!

Színhely: az aradi rendőrprefektus hivatalos helyisége. Arad város példás rendjének legfőbb őre, a békés polgárok hatalmas patrónusa, a betörők rettegett réme, akinek sasszeme és messze földön híres detektívzenialitása előtt nem marad rablás vagy büntett földerítetlenül, Gritta Ovidius főbenjáró ügyben hallgatja ki az erdélyi magyar színpadok egyik általánosan tisztelt művésznőjét. Kémkedésről, összeesküvésről van szó, előttünk, maradi gondolkodók előtt divatját múlt vieux jeu, mert véges ésszel nem tudjuk felfogni, mit lehetne kémkedni. De hát mi nem értünk hozzá, s így csak fogvacogva értesülünk az épületben sürgő-forgó emberektől arról, hogy a prefektus úr szobájában halálosan komoly pillanatok peregnek le: tanúzás, szembesítés, börtön, kényszermunka. Nem is tudnánk semmit arról, hogy mi történik a gondosan elzárt ajtók mögött, ha a vallató prefektus szava – mint ahogy a modern rendőrtudomány ezt előírja – nem mennydörögne, zúgna úgy, hogy a harmadik szobának az ablakai is remegnek bele. Egyszerre az asztalon megszólal a telefon, a prefektus úr fölveszi a kagylót, s a harmadik szobában várakozó ügyfél hallja, amint sztentori hangon feleli annak, aki egy másik állomásról kérdi, hogy ki beszél:

– Halló, itt Scarpia!

S kiül a réműlet, a halálveríték a hivatalozobában foglalatokodók arcán, meghűl a vér, s megfagy a rettegeéstől a szó. A hódolattól haldokolva zümög a légy is.

Odabent folyik a kihallgatás. Az udvarra is lehallik, amint a rendőrfőnök úr ezt harsogja:

– Mit keresnek maguk itt? Mit ülnek itt? Menjenek mind, mind fel Pestre!

Nem tudom, felelt-e a halkabb tónushoz szokott művésznő az olimpusi harag e féktelen kitörésére, de én úgy éreztem, hogy erre a kérdésre tulajdonképpen nekem illik felelnem, mint a Magyarországról lecsatolt részen élő magyar színészek választott fejének.

Hogy mit keresünk itt mi, magyar színészek? Hát édes Istenem, békeséget, harmóniát, megnyugvást akarunk teremteni munkánkkal a lelkekben. Ha a kultúrtörténelmet fellapozza a prefektus úr, látni fogja, hogy már századévekkel ezelőtt volt itt dohos iskolatermekben magyar színjátszás, és látni fogja, hogy már százharminc évvel ezelőtt az erdélyi magyar színpadok Shakespeare és Molière műveit tolmácsolták. Ha azonban az ultramodern rendőrtudomány fütyül a múlt szentimentális hagyományaira, hát akkor kérdezze meg talán, prefektus úr, nagy protektorát, Goga Octaviánt, hogy minő jogon vagyunk itt. Amikor Hegedüs Gyulát kiutasították Aradról, prefektus úr kész volt inkább meghalni, hogysem büntetlenül eltűnjön egy miniszteri rendelet ellen elkövetett formahibát, most pedig nem akarja

respektálni a Goga Octavian kultuszminiszter által kiadott állami concessziókat?

Hogy mit keresünk itt? Nem pofozkodunk, mint a prefektus úr, s nem szítunk gyűlöletet, nincsenek titkos céljaink, de hirdetjük annak a szükségét, hogy román és magyar kultúra testvéri ölekezésben támogassa egymást. Kérdezze meg Branște Valer volt kultuszminiszter úrtól – aki bizonyára van olyan jó román hazafi, mint ön, Gritta úr –, hogy ugyanazon a napon, amikor ön ki akart bennünket tessékelni Erdély földjéről, miképpen jelöltem meg én a lugosi színpadról a magyar színészek feladatait, hivatását, kötelességeit.

Hogy mit keresünk mi itt? Ha Gogának – mint volt miniszternek – a véleménye már nem érdekli, talán érdekli Erdély jelenlegi miniszterének, Caius Brediceanunak a véleménye. A miniszter úr néhány nappal ezelőtt elítélőleg szólt előttem a Hegedüs kiutasításáról. Ön, Gritta úr, zord hajthatatlansággal burkolózott egy formahiba tág köpenyébe, hogy lekergesse az aradi színpadról s áttoloncolja a trianoni határon azt a magyar színészt, akinek híre-neve túlszárnyal minden geográfiai határokon, hegyeken és tengereken. Érzi-e, mit jelent az, hogy az ön tilalmával szemben az új kormány szükségét érezte annak, hogy diplomáciai úton értesítse a nagy magyar művészt, hogy nincs semmi akadály a vendégszereplésének?

Hogy mit keresünk mi itt? Hivatkozzam talán ősi jussainkra, törvényekre, illetőségi, állampolgársági jogainkra? Vagy a gyulafehévari határozatokra? Félek, hogy megsérteném vele, mert hiszen én a szerény és tudatlan doctor philosophiae nem tarthatok jogi előadást egy nagy város rendőrprefektusának, aki ítélkezik, igazságot oszt, bírói székekben ül, aki díszes és felelősségteljes pozíciójába természetesen magával vitte alapos jogi felkészültségének és törvénytudásának mérhetetlenül gazdag kincsházát.

A prefektus úrnak – úgy mondja – kezében van a magyar kormánynek az a parancsa, amelyben az erdélyi magyar színházakat propagandamunkára utasítja. Hát miért tartja ezt a fiókjában? Miért nem sújt le reánk vele? Várjuk, várjuk.

Megnyugtatom Gritta urat. A magyar színészek nem űznek propagandát, és nem szőnek összeesküvést. Művészi munkájukkal igyekeznek áthidalni azokat a szakadékokat, amelyeket a kormány hangosan hirdetett elvei ellenére a prefektus úrhoz hasonló kis hatalmasságok ásnak a románság és a magyarság között. Bizony mondom, nehéz a munkájuk. Mert az önértzetbe szúrt vas kegyetlenebb és istentelenebb, mint a római katona lándzsája, mely az Istenember szívét járta át. S azok az ökölcsapások és ostorsuhintások, melyekkel ön, prefektus úr, tisztességben és becsületos munkában megöregedett polgáremberek arcába sújtott, soká, nagyon soká sajognak...

Mi azon vagyunk, hogy fékezzük az indulatokat. De ha valakiből kirobban, az csak áldozat, az igazi bűnösök azok, akik tajtékzó gyűlöletükkel

hintik, szórják az elégtelenség és az elkeseredés bolondító mérget a lelkekbe.

Az igazi bűnösök élén ön áll, Gritta prefektus úr.”

(Gritta Ovidius perbe fogott a cikk miatt, jobbnak látta azonban később elsekélyesíteni a pert, s így ítéletre nem került sor.)

Poór Lilit ez az aradi kaland sem félemlítette meg, járta tovább Erdély városait, csak éppen a Gritta Ovidius parancsnoksága alá tartozó helységeket kerülte el óvatosan. Mikor ennek a letartóztatásnak a trianoni Magyarországon híre terjedt, Beöthy László Budapestről igen meleg hangú levél kíséretében csábító szerződést küldött neki, de Poór Lili nem vállalta a mártír szerepét a megcsonkított, vérző országban, nem nyújtotta a kezét jutalomért, hanem megmaradt dacosan Erdély földjén a sokszor megálmodott felszabadulás beteljesüléséig.

Hűségét hűséggel viszonozta Erdély kincses fővárosa, mert kevés színésznőt övezett annyi szeretet és őszinte megbecsülés Kolozsvárott, mint Poór Lilit.

Ennek az ötödik évadnak tavaszán lépett fel először a Hunyadi téri színházban szerződötési céllal vendégként Táray Ferenc. Abban az időben Körmeny Kálmán a Vígszínházhoz szerződött, s az ő szerepkörére szemeltem ki Tárayt. Maeterlinck *Monna Vannájában* játszotta Prinzivalle szerepét 1911. március 26-án. A jó megjelenésű, sudár növésű fiatal színészt tartózkodóan fogadta a kritika, az *Ellenzék* így írt fellépéséről:

„Monna Vanna Prinzivalle szerepében vendégszerepelt a győri színház egy fiatal tagja, Táray Ferenc. De csak szerény művészi sikerrel. Ennek a nyers és szenvedélyes zsoldosnak Táray alig éreztette az erejét. Amit látunk, abból nem értettük meg a Maeterlinck győztes vezérét.”

A hűvös fogadtatás engem nem kedvetlenített el, a kezdő színész természetes félszege mögött láttam az adottságokat, s azonnal szerződöttem, sőt a következő évad elején, már szeptemberben ugyanebben a szerepben léptettem fel mint szerződötött tagot. A kritika azonban most is kimért és óvatos volt:

„Értelmes színésznek látszik, de kiviteli ereje hiányzik. Vendégszereplése alkalmából is drámailag erős jeleneteit ejtette el, és bizony ma sem bizonyult erősebbnek.”

Most már meg kell állapítanunk, hogy nekem volt igazam és nem a szigorú bírálónak. Az a hűvös jégpáncél, amely akkor a fiatal színész hangját, szabad mozgását, belső indulatait korlátok közé szorította, lassan leolvadt. Fellobbant belőle és szabadon szárnyalt a szenvedély lángja, meghódította a közönséget, amely szeretetébe fogadta.

XXIII

Párhuzamos előadások a Hunyadi téri színházban és a Színkörben

Miután kemény harc után sikerült felépíttetnem az új színkört, elérkezettnek láttam az időt, hogy határozottabb lépést tegyek eredeti célkitűzésem felé. A Hunyadi téri színház műsorából szerettem volna teljesen ki-
gyomlálni a könnyű műfaj dudvát. Alighogy megkezdtük hát az ötödik évad őszi előadásait, műszaki munkások lepték el a Színkör belső részét, s éjjel-nappal dolgoztak, hogy téli használatra alkalmassá tegyék az új épületet. Kárpitoztak, festettek, aranyoztak, új gépeket, korszerű világító berendezéseket szereltek fel, a fűtési szerkezetet teljessé tették, a színpadot gyors díszletváltásokra alkalmassá alakították. Ez az újabb munkálat százötvenezer koronával emelte megint az építkezési költségeket, természetes, hogy ennek az összegnek amortizációját is vállalnom kellett.

Teljes tisztelettel:
dr. Janovics Jenő,
a kolozsvári orsz. Nemzeti Színház igazgatója

Mikor minden elkészült, megkezdődtek a párhuzamos előadások a Színkörben. 1910. december 9-re, amikor a Hunyadi téri színházban *Beulemans kisasszony házassága* került színre, a Színkörben a *Cigányszerelem* című Lehár-operettet tűztem ki. Másnap a nagy színházban *Macbethet*, a színkörben a *Gésák* című angol operettet játszottuk. Így indultak meg a párhuzamos előadások, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a Hunyadi téri színház kizárólag a komoly művészet hajléka legyen.

Kolozsvár közönsége nagy örömmel fogadta a hírt, hogy ezentúl két állandó színháza lesz a városnak. Az egyikben a klasszikus művészet fog uralkodni, a másikban a lenge múzsza kedvelői találhatnak majd szórakozást. A sajtó is nagy várakozással vette tudomásul a nemes szándékú célkitűzést, a színészek pedig ujjongtak, amikor az igazgatóság körlevelét olvasták, amely szerint a Színkör előadásain szereplő tagok, színészek, munkások, kardalosok, zenészek egy napra eső fizetésüket kapják külön díj gyanánt minden estére. Nagy kedvvel, szorgalommal és ambícióval indult meg a „téli” előadások sorozata a „nyárinak” tervezett színházban. A Színkörben az állandó polgári zenekar játszott, a Hunyadi téri színházban pedig a közzenéket és a drámai előadások kísérőzenéjét a honvédzenekar szolgáltatta.

A Színkörben azonban nem volt mindennap előadás, hetenként csupán három-négy előadást tartottak párhuzamosan. A közönségnek külön öröme volt ilyenkor, hogy – mint a fővárosban – válogathatott, melyik színházba menjen. Érdekes és följegyzésre méltó előadása volt 1911 márciusában az új

Színkörnek: *A japán Duse*, Hanako asszony lépett fel bécsi, párizsi és berlini nagy sikerei után két darabban, *Otakeban* és *Dráma egy japán teaházban* című különleges, nekünk, európaiaknak nagyon idegenül ható színpadi játékokban.

Januárban tűnt ki igazán, hogy milyen nagy hiányt pótol az új Színkör. Többször említettük, hogy Kolozsvárnak nem volt megfelelő terme, ahol gyűlések, bálók, multságok lettek volna tarthatók. Évtizedek óta tengeri kígyójává vált a tanácskozásoknak, városi közgyűléseknek, szakbizottsági vitáknak az új Vigadó épületének terve. Minden esztendőben új pályázatot írt ki a város az építendő Vigadó tervére, de mire kivitelre került volna a sor, mindig kitűnt, hogy az építkezésre nincs fedezet.

Ennek az örökös tervezgetésnek figyelembevételével a Színkör úgy épült, hogy a földszint összes széksorai könnyűszerrel kivihetők legyenek, padlózata felszedhető, s alatta óriási, ragyogó táncterem tükörsima parkettje volt. A táncteremből hatalmas artisztikus lépcsőzetek vezettek a színpadra. Ez volt a vacsorázóhely. A kardaloslók tágas öltözőhelyisége konyhául szolgált. Az ország legkáprázatosabb táncterme lett így a Színkör. (A megszállás ideje alatt sikerült eltitkolnunk ezt az átalakítási lehetőséget, mert bizonyos, hogy a románok egész télre lefoglalták volna multságaik számára a Színkört, s a magyar színházi előadások hónapokig szünetelhetek volna.)

Az igazgató, hogy jelét adja hálájának a város iránt, amiért a kölcsön felvételével segítette őt az építkezés megvalósításában, példátlanul alacsonyan szabta meg a helyiségek bérösszegét. Minden jótékonyági intézmény boldog volt, mert ezeknek a multságoknak jövedelméből tudta gyámoltja-it egész éven át segíyezni. Érdeemes följegyezni, hogy mi volt a bére ennek a tündéri teremnek: az összes helyiségekért, színpadért, táncteremért, mindössze 450 korona bért igényelt az igazgató, s ezért az összegért világítást, fűtést, műszaki és takarító, valamint kiszolgálószemélyzetet is díjtalanul bocsátott a jótékonyági intézmények rendelkezésére, sőt az átalakítási munkálatokat is saját költségén végeztette. Ezenfelül önként felajánlotta a városnak, hogy évenként háromszor teljesen díjtalanul engedi át az összes helyiségeket a kijelölendő jótékonyági intézmények számára.

Az első bál az új Színkörben január 21-én volt, az Egyetemi Athletikai Club pazar estélye. Utána a „honi bál” következett. Azért nevezték az estét honi bálnak, mert a hölgyek kizárólag honi anyagból készült báli toilettekben jelenhettek csak meg. A honi bált a vármegyei bál követte.

Az új Színkör báli használatra annyira bevált, hogy a város, amely tíz év óta állandóan és kitartóan tervezte a Vigadó építését, 1911. február 10-én tartott közgyűlésén a tervet végleg levette napirendjéről. A Vigadó építésére hárommillió korona volt előirányozva, a Színkör építésével tehát ezt a kiadást megtakarította a város. Kolozsvár városa ennek dacára rendkívül

szűkmarkúnak bizonyult. A kultuszminisztérium ugyanis március közepén leiratot intézett a városhoz, amelyben arra való tekintettel, hogy a Színkör építéséből tulajdonképpen a városnak van legtöbb haszna, mert megszabadult a Vigadó többmilliós építési költségétől, amellest ingyen veheti igénybe az új Színkört jótékony célú estékre, s azért is, mert a 270 000 koronára tervezett építési költség 750 000 koronára emelkedett, ami a színházigazgató költségvetését majdnem 40 000 koronával terheli évenként – figyelmébe ajánlja a városnak, hogy saját elhatározásából vállalja el az amortizációs részletek bizonyos hányadát, s ezzel könnyítsen a színházigazgató vállára nehezedő elviselhetetlen terheken.

Kolozsvár városa 1911. március 16-án tartott közgyűlésén tárgyalta ezt a leiratot. Szenvedélyes vita után úgy határoztak a városatyák, hogy semmit sem vállalnak az építési költségekből, ellenben ahhoz tovább is ragaszkodnak, hogy a báli helyiségeket díjtalanul vehessék igénybe, tekintve, hogy a telek a város tulajdona. Az építési költségek visszafizetésének kötelezettsége tehát továbbra is teljes egészében a színházigazgatót terhelte, s ezt a kötelezettséget óvatosságból szerződésbe is foglalta a minisztérium, amennyiben a Janovics Jenő színházigazgatóval március hó 11-én a Hunyadi téri színház használatára vonatkozó szerződést Jankovich Béla kultuszminiszter 1913. április 12-én azzal a záradékkal hagyta jóvá, hogy: „az igazgatónak a tizenharmadik pontban vállalt kötelezettsége a nyári Színkör építésére fölveendő újabb kölcsön tekintetében is fennáll”.

Lehet, hogy ezt is a jósors intézte így, mert ha akkor a város vállalta volna az amortizációs részletek bizonyos hányadát, jogot formálhatott volna az épület tulajdonjogára, ez a jog átszállott volna a megszállás idején a román városi hatóságra, amely bizonyára nem engedte volna a magyar színészek működését a város tulajdonát képező épületben. Így azonban valahányszor a román hatóságok akadályokat gördítettek a magyar előadások tartása elé, okmányokat, nyugtákat felmutatva, joggal hivatkozhattam arra, hogy az épület az én tulajdonom, azt tehát én szabadon használhatom. Ez az érvelés mindig hatott, s így tudott a magyar színtársulat viszonylag zavartalanul működni a Színkörben.

XXIV

Előterjesztés,

amely azt célozza, hogy a könnyű műzsa teljesen a Színkörbe vonuljon, a Hunyadi téri színház műsora viszont kizárólag a nemzeti tiszta művészi feladatokat szolgálja

A város rideg határozata s a minisztérium elzárkózása minden áldozathozattól megérlette bennem azt az elhatározást, hogy ha már teljesen szabadon és korlátlanul rendelkezhetem az új Színkör felett, oda telepítem a lenge műzsa minden termékét, s a Hunyadi téri színházból valóságos Nemzeti Színházat csinállok, ahol csak a komoly, a nemzeti szellemet és műveltséget szolgáló színdarabok fognak műsorra kerülni. Ezt a szándékomat be is jelentettem a kultuszminiszternek 1911. május 28-án kelt fölterjesztésemben, amelyet itt azért közlök szó szerint, mert a magyar színészek helyzetének jellemző korszakát adja a század elején, másrészt mert azok az elvek vannak benne lefektetve, amelyek a Hunyadi téri színházat visszaadhatták volna annak a hivatásnak, amelyért másfél évszázaddal azelőtt a Karok és Rendek a kolozsvári színházat életre keltették. Íme a fölterjesztés szövege:

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Abban az erős és vágyakozó hitben, hogy a magyar kultúrának, drámaírásnak és színművészetnek igen hasznos lendülete támadna abból, ha a fővároson kívül volna még az ország más városának is olyan előkelő színpada, amelyen kizárólag a drámai műfaj és a magasabb rendű vígjáték műveltetnék, alábbi tiszteletteljes előterjesztéssel bátorkodom Nagyméltóságod elé járulni:

Szomorúan tapasztalható tény, hogy a létért való keserves és gondterhes tülekedés közepette a közönség mind nagyobb mértékben idegenedik el a mélyebben szántó, komolyabb színpadi művektől. A napi gondokban elcsigázott lélek szórakozni és mulatni vágyik este a színházban, a színház pedig – reá lévén utalva a közönség kedvtelésére – kénytelen mind nagyobb teret engedni a léhaságnak, a lélek nélkül való, gyakran triviális mulattatásnak. Ha ugyanegy színpadon kell megjelenie a komoly műzsának, valamint az operettnek és testvéreinek, a színházvezetés minden igyekezete és tisztessége dacára is napról napra tért veszít a komoly dráma, mert a közönség tüntetőleg mutatja ki rokonszenvét a felületesebb, léhább műfajjal szemben. A színészfejlesztés szempontjából is veszedelmesen káros ez az egy helyen való versengés, mert egyrészt egységes, komoly játéktílus nem fejlődhetik ki ott, ahol a színésznek egyik napon klasszikus tragédiában, a

másikon pedig a legléghabb műfaj keretében kell játszania, másrészt a közöny, mely a komoly művek előadásán a közönség körében tapasztalható, s a rendszerint megtelt nézőtér kitörő, hangos nevetése, amely az alantasabb értékű darabok előadását kíséri, a színészt önkéntelenül is a felületes léhaságra csábítja. A magyar drámaírás fejlődésének, a színészet komoly lendületének érdekében tehát minden áldozattal külön kell választani a műfajokat. Természetes azonban, hogy a vidéki városokban, ahol csak egy színház van, eddig lehetetlen volt a könnyebb fajsúlyú műzsának teljes száműzése a színpadról, mert hiszen annak az egy színpadnak ki kellett elégítenie a közönség minden rétegének igényét. Ám Kolozsvár városa most abba a szerencsés helyzetbe jutott, hogy két színháza van, s mind a kettő alkalmas egész télen való előadásokra. Megbocsáthatatlan és könnyelmű bűn volna a magyar kultúra ellen ezt az alkalmat meg nem ra-

A darab címe	A darab kora	A darab írója	A bevezető előadást tartotta	Színre került
Az igaz papságnak tiköre Omnia vincit amor	1550–1550 között 1765	Sztárai Mihály Ismeretlen pálos szerzetes	dr. Janovics Jenő	1911. október 7.
A filozófus	1777	Bessenyei György	dr. Dézsi Lajos	okt. 21.
Gerson du Malheureux	1795	Csokonai Vitéz Mihály	dr. Janovics Jenő	okt. 30.
Bánk bán	1814	Katona József	Erdélyi Pál	nov. 10.
A pártütők	1817	Kisfaludy Károly	Seprődy János	nov. 16.
Csongor és Tünde	1830	Vörösmarty Mihály	Janovics Jenő	dec. 1.
Peleskei nótárius	1838	Gaál József	Gyalui Farkas	dec. 12.
A kegyenc	1840	Gr. Teleki László	Csengery János	dec. 21.
Tisztújítás	1841	Nagy Ignác	Janovics Jenő	jan. 3.
Szökött katona	1843	Szigligeti Ede	Kovács Dezső	jan. 9.
Báró és bankár	1847	Hugó Károly	Hevesi Sándor	jan. 18.
Csikós	1847	Szigligeti Ede	Janovics Jenő	jan. 22.
II.Rákóczi Ferenc fogsága	1848	Szigligeti Ede	Márki Sándor	febr. 7.
Liliomfi	1849	Szigligeti Ede	Janovics Jenő	febr. 13.
A vén bakancsos és fia, a huszár	1855	Szigeti József	Kiss Ernő	febr. 16.
Szigetvári vértanúk	1860	Jókai Mór	Szádeczky Lajos	febr. 19.
Aesopus	1866	Rákosi Jenő	Sebestyén Károly	febr. 28.
A csók	1871	Dóczy Lajos	Janovics Jenő	márc. 5.
A falu rossza	1874	Tóth Ede	Dézsi Lajos	márc. 8.
A nagymama	1891	Csiky Gergely	Janovics Jenő	márc. 11.
Bizánc	1904	Herczeg Ferenc	Csengery János	márc. 15.
A bor	1906	Gárdonyi Géza	Kovács Dezső	márc. 19.
Taifun	1909	Lengyel Menyhért	Bede Jób	márc. 27.
A tanítónő	1909	Bródy Sándor	Molnár Ferenc	márc. 28.
Az ördög	1907	Molnár Ferenc	Móricz Zsigmond	márc. 29.
Déryné ifiasszony	1907	Herczeg Ferenc	Janovics Jenő	márc. 30.

gadni a műfajok különválasztására. Vissza kell most adni a kolozsvári Nemzeti Színházat annak a hivatásának, amelyért egy évszázaddal ezelőtt országos törvény életre hívta, hogy kiérdemelje azt a segítséget, amelyet adózó polgárok filléreiből s fejedelmi kegyből művészi célokra kap.

Ki kell ebből a talajból emelni a minden éltető nedvet s a tetszés minden melegét felszívó, kérkedő és pompázó növényt. Ha egymagában marad ebben a talajban a tragédia, dráma és magasabb fajú vígjáték, tökéletesebb fegyverzettel, alaposabb felkészültséggel, kialakultabb formában kelhet versenyre a másik színpadon működő műfajokkal, s ennek következtében a közönség szeretete is élénkebben és melegebben tér vissza hozzá.

A magam részéről minden tőlem kitelő áldozatot meg akarok hozni e nemes célért, melynek megvalósítása a kolozsvári dicsőséges múltú Nemzeti Színháznak új és még dicsőségesebb korszakát nyithatná meg. Noha mindenki előtt kétségtelenül bizonyos, hogy a mai viszonyok között a vidéki színházak bőséges jövedelmét az operettek kultusza hozza, nos, én erről a szerződésben biztosított nagy anyagi haszonról és előnyökről ezennel azzal a büszke örömmel mondom le, hogy ezzel meghozom a legnagyobb áldozatot. Méltóztassék tehát velem új szerződést kötni, amelynek értelmében a kolozsvári országos Nemzeti Színházban én csupán a komoly drámát és a magasabb rendű vígjátékot művelhetem, az új színpadot pedig méltóztassék bérbe adni annyi bérösszegért, amennyiből az annuitás fedezhető, s ebben a színpadban a Színügyi Választmány éber ellenőrzése mellett kultiválható volna a könnyebb műzsa minden fajú terméke. Egészen bizonyos, hogy seregestől tódulna megbízható vállalkozó színigazgató, aki szívesen adna még nagyobb bért is, mert az a vállalat fényesen jövedelmező lesz, hiszen csak a haszonhajtó, könnyebb darabokat kellene ott előadni.

Sőt a nemzeti kultúra oltárán még nagyobb áldozatot szeretnék hozni. Felajánlom tehát, hogy Kolozsvárott csupán a nyolc téli hónapot tölteném, a hátralévő négy hónapból másfél hónapi teljes szünetet adnék a személyzetnek, két és fél hónapot pedig Erdélynek azokban a nemzetiségi városokban töltenék el, amelyeket Nagyméltóságod kijelöl, s mindenütt két-három heti drámai vendégszereplést tartva, kifogástalan művészi előadások produkálásával igyekeznék terjeszteni a magyar szót és becsületet szerezni idegen nyelvű polgártársaim körében a magyar kultúrának. Előre kijelentem, hogy ezekért a kirándulásokért semmiféle külön anyagi támogatást nem kérnék.

Ennek az egész tervnek megvalósítása annyira kézenfekvő, annyira egyszerű, a kormánytól semmiféle külön áldozatot nem igénylő s olyan hatalmas színházi politikát kezdeményező, a magyar színpadi művészet lendületének olyan nagyszerű új perspektíváját nyújtó, s olyan alig mérlegelhető erkölcsi hasznot biztosít a magyar művelődésnek, hogy minden további in-

doklás nélkül kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék előterjesztésem alapján bölcsességével és energiájával dönteni.

Kolozsvárott, 1911. május hó 28-án

Sajnos ez a jó szándékú terv csírájában megfulladt. Rosszindulat, gyanakvás, bizalmatlanság fojtotta meg. Azok, akik úgy vélték, hogy könnyű szórakozásukat veszélyeztetné az, ha az operettek nem a kellő külsőségek között, nem a megszokott pompában és fényben kerülnének majd színre, éles harcot indítottak a terv ellen. A közhangulatot könnyű volt a maguk számára megnyerni, és így a minisztérium késett a döntéssel, néhány hónap múltán pedig azzal kerülte meg a kérdést, hogy bizalmasan érdeklődött a Színügyi Választmánynál, vajon milyen álláspontot foglalnának el az illetékesek a Színkörnek mozgóképek előadására való átengedésével szemben. Ez esetben a Színkör a budapesti Uránia Tudományos Mozgóképszínház műsorát is átvehetné, de kizárna minden erkölcsöt sértő trágárságot.

Ez a bizalmas miniszteri leirat volt alapja azután annak, hogy a következő évben, olyankor, amikor a színházi előadásokat nem zavarta, s amikor bálók, multságok, hangversenyek, gyűlések számára sem voltak lefoglalva a helyiségek, mozgókép-előadásokat tartottak. Ezzel a megoldással azután a közhangulat is, a hivatalos körök is meg voltak elégedve. A Színkör Mozgót valóságos ujjongással fogadta a közönség. Abszolút tűzbiztonsága, tágas vészkijáratok, hatalmas, levegős nézőtere, óriási befogadóképessége, amely lehetővé tette, hogy Európa legolcsóbb ilyenfajta szórakozóhelye legyen – nagyon megkedveltette a közönséggel ezt az új vállalkozást. Tíz-húsz fillérért másfél órás előadást nyújtott a Színkör, műsora pedig mellőzött minden erkölcsöt rontó trágár filmet, s így nagy szerepe volt a tanintézetek növendékeinek és a felnőtt közönség széles rétegeinek nemes szórakoztatásában és az általános műveltség fejlesztésében.

Ez volt tehát végleges formája az új Színkör használatának: nyáron kizárólag színházi előadásokat tartottak benne, a farsang idején bálákat, a jótékonyági intézmények estéit, az évad többi részében pedig részben párhuzamosan színházi előadásokat, részben mozgókép-előadásokat. Emellett a nagyobb gyűléseket és hangversenyeket is a Színkörben tartották.

Történelmi hivatása azonban akkor teljeseedett be ennek a sok nehézség és harc között épült színkörnek, amikor a magyar színészeket a megszálló hatalom kiűzte a Hunyadi téri otthonából...

XXV
Hatodik évad
a Magyar Drámatörténeti Sorozat terve

Az eseményekben, külső és belső vívódásokban gazdag ötödik évaddal lezárult a Hunyadi téri színház történetének első korszaka. Ez az első korszak előkészület volt a kitűzött célok felé induláshoz: a színtársulat játéktípusának összehangolása, a szűknek bizonyult színház pótépitkezése és átalakítása, az új Színkör építéséért a kétéves harc, az építkezéshez szükségessé vált anyagi fedezet előteremtése és biztosítása, az elhelyezkedés, olyan állandó, betanult műsor alapozása, mely lehetővé teszi, hogy a színtársulat a robotos hétköznapokon túl munkájának javát különleges feladatok megoldására fordítsa, a közönség bizalmának megnyerése és kedvtelésének a nemes művészet és komoly irodalom termékei felé való észrevétlen irányítása, a százados hagyományok élesztése és további útjelzőinek felállítása.

Az ötéves előkészület után a színház elég erősnek érezte magát, hogy meginduljon azoknak a célkitűzéseknek útján, amelyeket az igazgató beköszöntő fogadalmában követendőknak vallott.

A hatodik évad kezdetén, 1911 szeptemberében, bejelentette tehát a színház, hogy az út kiinduló állomásaként *26 estére terjedő drámatörténeti ciklus keretében be fogja mutatni a magyar színműírás szerves fejlődését a legrégebb nyomoktól napjainkig.*

A színháznak készen volt több évre terjedő munkaterve, amelyben Shakespeare-ciklus, antik drámák sorozatos előadása, Molière 10 darabja, a spanyol színműírás nagyságai szerepeltek, de azt akarta, hogy mielőtt a közönség figyelmét a külföld klasszikusai felé irányítja, ismertesse meg a magunk házatáját: miből, mikor és milyen korszerű befolyások alatt keletkezett a magyar dráma, honnan indult, milyen úton haladt, milyen nehézségekkel viaskodott, amíg mai magaslatáig érkezett. A szakkörök, bírálók támaszkodtak. Nem hitték, hogy ez a teoretikus elgondolás megvalósítható, a rosszindulatúak pedig nyíltan megvádolták a színházat, hogy porhintés az egész, papiros-munkaterv, amelynek megvalósítására komolyan nem is gondol senki. A közönség is hitetlenül várta, hogy miféle unalomtenger hullámszik majd azokon az estéken a színpadról.

Én azonban fanatikusan bíztam abban, hogy a terv megvalósítható és nagyon érdekes tanulságokat ígérő. Hiszen nem ötletszerű, végig nem gondolt ígéret volt ez a munkaterv, hanem olyan álom, amely évekig izgatja képzeletemet. Már egyetemi éveim alatt foglalkoztam a szakomhoz tartozó magyar dráma fejlődésével, elméletével és irányjaival. Később, mikor részletesen belemélyedtem régi korok írásaiba, megérlelődött bennem az az

érzés, hogy sok kincs rejlik ezekben a régi magyar drámai kísérletekben, melyek színpadra nem kerültek, mert az irodalomtörténet azt tanította róluk, hogy nem színszerűek. Az volt a benyomásom, hogy irodalomtörténészeink tévednek. Praktikus színházi érzékem azt súgta nekem, hogy komoly színpadi értékek rejlenek a megsárgult lapok mögött. Egyre határozottabb formában kristályosodott bennem a vágy, hogy valamikor, ha erre alkalmam lesz, kísérletet tegyek színpadra vitelükkel. Világosan láttam a fonalat is, amely ezektől a kísérletektől a mai drámáig vezet. A kérdés állandóan izgatott. 1905. november 28-án, amikor az Erdélyi Irodalmi Társaságban székfoglalómat tartottam, már *A magyar drámaírás irányairól* értekeztem. 1907-ben könyvem jelent meg Budapesten *A magyar dráma irányai* címen, s ezt a munkát a Kisfaludy Társaság utólagos jutalomban részesítette, Kont Ignác franciára fordította, Brabek professzor pedig a prágai egyetemen előadásainak fonálául használta. Vajúdott bennem a gondolat, hogy amit elméletileg végigvezettem, azt a gyakorlatban is megvalósítom a színpadon. Eleven képsorozatban akartam bemutatni, hogy miből csírázott s hogy szökött szárba a világsikert arató magyar dráma.

A gyakorlati megvalósítás formáin két évig dolgoztam, keresztülésva magamat minden addig felfedezett drámai emléken, s a kész tervet közöltem Bayer Józseffel, a magyar dráma legalaposabb bűvárával, aki nagyon jóindulatú, tanulságos válaszában szintén megvalósíthatatlannak tartotta a tervet. Lehetetlennek vélte, hogy ezt a munkát egy év alatt elvégezhesse egy színház, és abban is kételkedett, hogy egy év alatt a közönség meg tudja emésztetni a fejlődés fokozatait. Azt ajánlotta tehát, hogy öt évre osszam fel a tervet, lassú iramban haladva s óvatosan adagolva a nehezen emészthető anyagot.

De nem fogadhattam meg ezt a bölcs tanácsot, mert tudtam, hogy így elposványosodik az egész terv; évenként új és új közönség lepi el a nézőteret, azok nem ismerve az addigi állomásokat, nem érezhetik a rendszeres folytonosságot, és mire az ötödik év végére jutunk, már azok sem emlékeznének a megindulás képeire, akik végigjárták velünk az utat. S öt év! Istenem, én az elkövetkező öt év alatt mennyi más feladatot tűztem célul! Vagy egyetlen évad folyamán kell az utat megtenni az első nyomoktól a mai fejlődési fokig, vagy le kell mondanom a tervről. Lemondani arról, amit évekig annyi szeretettel és bizakodással dajkáltam? Nem! Én fanatikusan bíztam színészeimben, akiket öt előző évi készüléssel hozzászoktattam a komoly feladatokhoz, és fanatikusan bíztam abban a közönségben, amelyben céltudatosan igyekeztem újjáéleszteni a századéves hagyományok megbecsülését.

Bízam-bizakodtam, de lelkem mélyén mégis attól tartottam, hogy egyik-másik darab balsikere vagy a közönség elkedvetlenedése, a színészek elfáradása miatt a huszonhat estére tervezett sorozat majd nyolc-tíz elő-

adásra fog összezsugorodni. Azonban az október 7-i első este, amikor Sztárai Mihály ódon *Hitvitája* került színre, minden aggodalmamat eloszlatta. Életemnek ez volt legváratlanabb eseménye. Minden hitemet, amellyel ebben a közönségben és színészeim munkabírásában bíztam, messze túlszárnyalta az, ami ezen az emlékezetes estén történt. Csoda vált valóvá. A közönség megértett mindent, és halomra döntötte az elméleti tudósoknak azt a megállapítását, hogy Sztárai *Hitvitája* sohasem kerülhet színre, mert nem is színpadra való.

A színházi munkaterv, amelyeket évad kezdetén röpitének világgá az igazgatók, rendszerint csak csalogató beharangozások, s a játékév végén kiderül, hogy az ígéreteknek csak kicsi hányada valósulhatott meg. A drámatörténeti ciklus ezzel a szokással ellentétben, híven a bejelentett terv minden részletéhez, az utolsó mondatig valósággá vált. Sőt tetéződött: a huszonhat előadásra tervezett sorozat egy előadással, a *Déryné ifiasszony* eredetileg tervbe nem vett előadásával huszonhétre szaporodott.

Hogy külsőleg is fölkeltssem a közönség figyelmét ezekre az ünnepi estékre, amelyek nem tartoznak a színház köznapi robotmunkájához, különleges, magyar motívumokkal ékes színlapot tervezett Förstner Tivadar¹²¹, a kitűnő iparművész, s minden drámatörténeti előadást ilyen színlapokon hirdetett a színház. A közönség érezte és megszokta, hogy ezek a színlapok a színház harangzúgásaként ünnepi áhítatra hívják.

Tanító jellegűnek és nevelő hatásúnak szántam ezt a ciklust, és ezért soha nem múló hálával tartozom azoknak, akik bevezető előadásukkal a cél elérése felé segítettek.

Tizenegy évvel ezelőtt indítottam meg a Farkas utcai színházban a kolozsvári tanintézetekkel egyetértésben és karöltve a rendszeres ifjúsági előadásokat. Már akkor hangoztattam, hogy azok, akik a színházat a „felnőttek iskolája”-nak tartják, ne feledkezzenek meg arról, hogy ez az iskola sok évi tanfolyamból áll. Hangoztattam, hogy minden ifjúsági előadás magvetés, s az elvetett magokból évek múltán ízes gyümölcsök fognak fakadni. Tudtam, hogy a színház nem szekér, amelynek rúdját a gyeplő egyetlen rándításával más irányba lehet terelni; a közönség ferde irányba haladó ízlésének változása csak hosszadalmas, céltudatos nevelőmunka eredménye lehet. Ezek a rendszeresen tartott ifjúsági előadások komoly tényezői voltak annak, hogy a kolozsvári közönség mély megértéssel fogadta a drámatörténeti előadások tanulságait. Hogy ez így van, mutatja, hogy a sorozat első előadása alkalmával az Egyetemi Kör népes küldöttsége keresett fel a színpadon, ahol Puskás Zoltán köri elnök a kolozsvári ifjúság koszorúját adta át, s beszédében hangsúlyozta, hogy az ifjúsági előadások szelleme hatja át mindnyájuk lelkét, amikor a színháznak ez a „felsőbb oktatás”-a kezdődik.

Íme, a drámatörténeti előadások tervezete, amelyet megvalósított a színház:

A MAGYAR DRÁMATÖRTÉNETI SOROZAT ELSŐ ESTÉJE
AZ IGAZ PAPSÁGNAK TIKÖRE ÉS OMNIA VINCIT AMOR

A sorozatos előadások első estéjén, 1911. október 7-én Sztárai Mihálynak, a tizenhatodik század szenvedélyes, szöges beszédű, kemény szavú prédikátorának párbeszédű, drámai erejű *Hitvitáját* mutatta be a színház. Címe: *Comoedia lepidissima de sacerdotio*, magyarul: *Az igaz papságnak tiköre*. A komor hangulatú, viharzó vallásos szócsata után üdítőleg hatott a tizennyolcadik századbéli pálos szerzetesnek *Omnia vincit amor* című mulatságos közjátéka, amelynek vaskos tréfái felvillanyozták a közönséget.

Minden hitem, minden bizakodásom mellett elfogott a félsz, amikor este láttam az ünneplőbe öltözött közönség csillogó szemét, és éreztem komoly várakozását. Nem fogja-e excentrikus komédiának látni és kinevetni a két régi, furcsa darabot? Torkomban kalapált a szívem, amikor a függöny elé léptem, hogy bevezető előadásommal hidat építsek a közönség számára a háromszáz éves múlt és a jelen között. Nem is lepleztem aggodalmamat. Így kezdtem:

„Ezer szemű Caesar, ma félve állunk ítélőszéked elé. Elmúlt századoknak elfelejtett írásait akarjuk megeleveníteni. Ezek az írások a színpadi faggyúgyertya fényét sem láthatták soha, hogy fogják kiállani a villany ragyogását?

Akik büszke gyönyörűséggel látják a magyar drámaírásnak mai pazar és színes gazdagságát, nem fognak-e bosszúsággal elfordulni a negyedfélszáz év előtti félénk kísérlettől? Akik a mai dráma boszorkányos technikáját ismerik, nem fogják-e ezeknek az írásoknak naivitását fölényes fitymálással nevetni? Miközben egy gyönyörűen kifejlett atlétának klasszikus idomait csodáljuk, törődünk-e csecsemőkorával? Most a föld remeg lábai alatt, gondolunk-e arra, hogy volt idő, amikor bukdácsolva tanult járni? Ha egy új Demosthenész megbűvöl és lenyűgöz szavának varázsával, jut-e eszünkbe, hogy volt idő, amikor gügyögve próbálgatta a betűket kimondani?

Akiknek módjuk van a mai dráma színes, előkelő és fölényesen művészi termésében gyönyörködni, nem nevetik-e Sztárai Mihálynak, a tizenhatodik század eleven eszű, fogékony lelkű, nyakas és tüzes kálvinistájának durva és faragatlan drámai hitvitáját? S akik habzsolva élvezik a mai bohózat rafinált pikantériáját, nem fognak-e borzadva elfordulni a tizennyolcadik századbéli pálosnak őszinte, szókimondó, triviális tréfáitól?”

S magyarázatomat így végeztem:

„Amit ma este látni fognak, egy tűnő kornak tűnő produktumai, melyek elvesznének a feledés homályában, ha nem volnának egy-egy szegényes

nyoma és megmaradt bizonyítéka annak, hogy e századokban volt drámaírásunk, ha kezdetleges is.

Az én szerepem itt véget ér, a kalauz szerepét vegye most már át az önök eleven képzelete. Szálljon vissza lelkük a huszadik század haladásának varázsos napsugárországából rég letűnt korok forrongó és nehezen vajúdó éjszakájába.”

Azután megkezdődött a játék. Színészeim is érezték, hogy nehéz csatát kell vívniuk, és szívük, lelkük, agyuk minden rezzenésével tolmácsolták a régen porladó írók gondolatait. Jegyezzük fel hálásan nevüket: Hetényi Elemér (prológus), Krémer Jenő¹²² (Fráter Lukács), Barics Gyula¹²³ (Böröck pap), Bánóczy Dezső (vikárius), Táray Ferenc (Püspök), Nagy Adorján (Tamás pap), Fekete Mihály¹²⁴ és Faragó Ödön (a két bíró). A pálos rendi szerzetes vidám közjátékában pedig: Hegyi Lili¹²⁵ (az iszákos menyecske), Gálosi Zoltán (Kotsonya Mihály), Dezséri Gyula (Derbence), Simon Mariska (Derbence oldalbordája), Laczkó Aranka (szomszédasszony), Nagy Gyula (bíró) és Barics Gyula (Kántor).

De igazság szerint fel kellene jegyezni a közönség minden tagjának nevét is, mert soha közönség még ilyen jól nem „játszott”. A siker oroszlánrésze a közönségé volt, azé a közönségé, amely mindent megértett, amelynek képzelete vissza tudott szárnyalni sok századév előtti kor homályába, tapsolt, lelkesedett, izgult, élvezte a dökögő nyelv ódon zamatát, majd szívből kacagott s a végén szenvedélyesen vitatkozott.

Boldogan éreztem, hogy az első csatát megnyerte a színház. Több mint háromszáz esztendeje nyugszik az Úrban a nyers beszédű kálvinista hitszónok, ingyen sem álmodja vala, hogy a huszadik század bátor szívű, jeles igyekezetű komédiásai egy őszi estén föllebbentik nehéz szemfedelét, s életre szólítják egy rövid órára az *embereket*, akiket századának lelke szerint izzó erejű képzelettel, irgalmatlanul mély hitbéli buzgósággal alkotott meg a magyar Sion védelmezésére.

A sajtó is nagyon meleg elismeréssel emlékezett meg az indulás nem várt sikeréről. A tamáskodók hangja elhalkult. Kovács Dezső, a református kollégium igazgatója így írt az *Újságban*:

„Modern színpadra vinni a vallásos vitatkozó iratot mindenesetre olyan merész vállalkozás volt, amelyet csupán valamely naiv, de tiszta hitű igaz művészi kedvtelés meg a mi közönségünk irodalmi műveltségébe vetett vakbuzgó hit magyaráz meg. Örömmel és meglelégedéssel jegyeztük fel a fényes sikert, amely mindjárt a legmerészebb lépésénél nyomába szegődött a nemes vállalkozásnak. A rendezés, a színészek játéka teljesen stílszerű volt. Sőt e stílus mindkét darabnál külön méltánylást igényel. Úgy a rendezés, mint a színészek játéka a lehető legközvetlenebb egyszerűségegre törekedett. Mindkét részről gondosan kerülték a mesterkedés látszatát is. Így

pompásan hozzásimultak a régi, színszerűtlen darabokhoz, és elsőrendű hatással tudták színre hozni őket. Ennek az okos, megértésről tanúskodó művészi felfogásnak köszönhető a kirobbanó siker, mellyel drámatörténeti előadásaink sorozata megindult.”

A *Pesti Napló* tudósítója ezt írta többek között:

„A daraboknak igen mély hatásuk volt. Csaknem minden jelenés után nyílt színen hangzott el a taps, a felvonások végeztével pedig szünni nem akaró tetszés szólította igen sokszor a lámpák elé a színészeket. A legritkábban és legizgatóbb modern daraboknak alig lehet olyan intenzív hatásuk és sikerük, aminőt ezek az évszázadok előtti darabok ma Kolozsvárott aratnak. A közönség nagy megértéssel és nem lankadó érdeklődéssel kísérte az első darab szenvedélyes vitáit, a második darab tréfás jelenetein pedig igen jóízűen mulatott.”

A közvéleményt, az irodalmi és művészeti köröket egyformán meglepte a magyar drámaírás első nyomainak ilyen nem várt színpadi sikere. Mint sima tóba dobott kődarab, egyre szélesebb hullámgyűrűket vetett ez az esemény. Az üdvözlések és bátorítások tömege áradt a színház felé, ezek között legmeghatóbb Szeged városának meleg átírata volt, amelyben a magyar közművelődés történetében jelentős esemény alkalmából köszönti azt az igazgatót, aki szegedi színházigazgatói székét hűtlenül elhagyta, hogy elfoglalhassa helyét Kolozsváron.

MÁSODIK ESTE: A FILOZÓFUS

Az érdeklődés fokozódott, s elismerve a kezdet sikerét, feszülten várták a sorozat folytatását. Nem soká kellett várni, mert pontosan két héttel az első előadás után, október 21-én Bessenyei György *A filozófusát* mutatta be a színház. A bevezető előadást dr. Dézsi Lajos, a kolozsvári egyetem tudós irodalomprofesszora tartotta. A tizennyolcadik század sivár politikai és irodalmi viszonyait festette eleven színekkel. Mária Terézia daliás magyar testőrségének szerepét méltatta. Ezeknek a komoly hazafiaknak szabad idejükben nem kalandon, nem mulatozáson járt az eszük, hanem a magyar irodalom újjáteremtéséről álmodoztak. Lángész egy sem volt közöttük, de valamennyiben romlatlan nemzeti érzés és a magyar nyelv lángoló szerete- te élt. Leglelkesebb, legbuzgóbb, legmunkásabb volt közöttük Bessenyei György. Szomorúan látja a császárváros fényében, hogy mi minden téren mennyire el vagyunk maradva. Hazafias felbuzdulása ösztönzi a színmű- írásra, hogy „legyen elég darab, amit színjátcszóink majdan folyton játszhas- sanak”. Néhány tragédia után szerencsés kézzel nyúl *A filozófus* témájá- hoz, s megindítja vele a magyar vígjáték útját. A maradi, de becsületes lel- kű magyar falusi nemes, Pontyi, először jelenik meg Bessenyei írásában.

Azóta hányszor láttuk színpadon új és új köntösbe öltöztetve, új és új színekkel ékesítetten.

A szétfolyó cselekvényű, sokfelé tagolt darabot persze alkalmassá kellett tenni a színpadi bemutatásra, s ebben a formájában igazán színszerű és hatásos volt a másfél századéves darab, melyet először Budán játszottak 1796-ban.

„A közönség feszült érdeklődéssel kísérte az előadást – írja az egyik bíráló –, s csaknem minden jelenet után lelkes tapsviharral jutalmazta nemcsak a szereplőket, hanem azt a merőben újszerű, az egész világon egyedülálló művészi vállalkozást, amely ezt a drámatörténeti ciklust színpadra varázsolt. A darab úgy hatott, mint a legfrissebb, legmulatságosabb bohózat, amihez a színház magas művészi színvonalon álló munkája nagyban hozzájárult.”

A színészek közül különösképpen Dezséri Gyula Pontyija hatott ellenállhatatlan erővel, de a többi szereplőről is nagy dicsérettel emlékeznek meg a laptudósító, Poór Liliről, Császár Máriáról, Berlányi Vandáról, Horváth Pauláról, Laczkó Arankáról, Ihász Aladárról, Nagy Adorjánról, Kertész Endréről. A címszerepet, Parmeniót Táray Ferenc játszotta, s a kolozsvári közönség, amely eladdig tartózkodóan fogadta föllépéseit, most teljes szívvel ünnepelte. A kritika hangja is megenyhült vele szemben. Ezt írja róla Kovács Dezső:

„Nagyon szerencsés estéje volt Táray Ferencnek. Emlékeztetett azokra a kissé szentimentális, de finom arcképekre, amelyeket nagyanyaink satuljaiban láttunk levendulatörmelékek közt, s amelyek a múlt század elejének divatja szerint öltözött lelkes ifjakat ábrázolnak vala. Aki így hozzá tudja magát élni egy kor lelkéhez, annak a művészi pályán jelentős jövője van.”

A kolozsvári közönség ismét tanúbizonyságát adta példátlan érzékének. A megelevenedett alakok mögött tisztán látta a kort, amelyben a nemzet megásott sírja szélén állott már, s hálásan gondolt a nemes testőrgárda tagjaira, akiket a holtnak vélt nemzet sírásóinak szemelt ki a bécsi udvar, s akik népüknek harsány szavú ébresztőivé váltak.

HARMADIK ESTE: GERSON DU MALHEUREUX

A választékos nyelvű Bessenyei György után a nyers beszédű és szóki-mondó Csokonai Vitéz Mihály tréfái kacagtatták meg a közönséget. A daliás testőr után a horpadt mellű, vézna vándor. A *filozófus* után néhány nappal, október 30-án a *Gerson du Malheureux* vagy az *ördögi mesterségekkel találtatott ifjú* következett a drámatörténeti előadások során. Bessenyei csupa finom előkelőség, Csokonai Vitéz dévajul és pőrén egyszerű, amaz a férfiszépség ideálja, ez borzas és fésületlen bohém. Amaz anyagi javakban dúskáló, ez éhezve-fázva kóborol szerte az országban. Bessenyei

meggyőződése szerint a dráma fő kelléke, „hogy a beszélők illendőképpen beszéljenek”, Csokonai Vitéz Mihály rakoncátlan természete viszont nem sokat törődött az illendőséggel. Amaz csupa méltóság és kellem, ez túlárado jókedv és kicsapongó pajkosság. Amaz csupa gondos csiszoltság, ez csupa meggondolatlan közvetlenség. Amaz irtózik a köznapiságtól, ez a póriasságig köznap. De mind a kettő egy kornak gyermeke, mind a kettőnek közös vágy izgatja lelkét; az a sóvárgás hajtja őket, hogy hasznára legyenek nemzeti nyelvünknek. Érti mind a kettő, hogy a nemzet megmagyarosításáért vívandó harcban a dráma lenne a legerősebb fegyver. Mindenki érzi az irodalmi és politikai hajnalhasadás e forrongó korszakában, hogy a játékszínnek előbb-utóbb meg kell születnie, mindenki azon igyekszik, hogy a majdan felállítandó színpadnak legyenek előadható darabjai. Darabot írt és fordított tehát mindenki, aki betűvetéshez értett. *A filozófust* 1777-ben írta Bessenyei, Csokonai Vitéz Mihály pedig 1795-ben a *Gerson du Malheureux*-t. E két évszám közé esik a magyar színpad létrejötte. Előzmények, hagyományok, fejlődés és a művelődés tulajdonképpeni belső szükségessége nélkül megszületik egyszerre a magyar színpad. Politikai tényezők keltik életre, mint ahogy ebben a korban a politika lendülete hoz létre mindent. A fölserkenő nemzeti ébredésnek az a hulláma veti fölszínre, mely minden téren alkotni akar. S a nemzeti érzésnek hunyó hanyatlása el is temette ismét a színpadot. Mit is nyújthatnának íróink a gyermekszínpadnak abban a korban, amikor gyermekéveit élte irodalmunk is, s bámuló gyermek volt a közönség is? Az ópiumálmából ébredő közönség, amely nem veszi észre, hogy Budán a Strohmayer úr boltjában nagy halomban hever már évek óta a legcsodásabb szellemi alkotásnak, a *Hamletnek* magyar fordítása, ám káprázó szemekkel bámulja Kun Lászlót, Báthory Máriát, Matskássy Juliannát és az Arany Pereceket.

Ebben a korban születtek Csokonai Vitéz Mihály bolondos színpadi tréfái s ezek között a *Gerson du Malheureux*. Azok az alakok, melyeket Csokonai színpadra vitt, száz éven túl éltek s élnek ma is a magyar színpadon különféle változatban: a ravasz, a furfangos, érdekeit hajhászó, csúfondárosan felsülő zsidó, a tudálékos, deákos oskolamester, a gyáva cigány, az öblös hangú, nagyokat lódító hadnagy (Háry János őse). Hány vígjátékírónk és népszínműszerzőnk használta fel más és más változatban ezeket az alakokat!

Bevezető ajánlását így végezte Janovics Jenő a *Gerson du Malheureux* előadása előtt:

„Mind igaz, amit tudós és szigorú bírálók erről a darabról mondtak. Hogy költője nincs tisztában a drámaírás szerkesztésének kellékeivel és törvényeivel. Honnan is lenne? Hát volt előzménye? Voltak-e mintái? Volt-e alkalmá, hogy e kellékeket megismerje s e törvényeket kipróbálja? Kifogásolják, hogy triviális, durva és köznap. Igaz, de ebben a kor nagyobb hi-

bás, mint ő. Hogy telve van valószínűtlenséggel s naivitással. Igaz ez is. De hát a nagy Molière-ben, Plautusban hány rejtélyes és naiv valószínűtlenség van, amiket mély hódolattal bámulunk, csak éppen ennek a szegény, sokat szenvedett, ízig-vérig magyar poétának ne nézzük el kezdetlegességeit? Miért? Mert a miénk? Mert a mi vérünkből való vér?

Ne legyenek önök ma szigorú és fitymáló bírálói ennek a bolondos, racionálatlan magyar poétának, inkább fogadják szívükbe. Szeressék őt, mert megérdemli. Kristályos volt a lelke, színes a fantáziája, túláradó a szíve, tiszteletreméltó a törekvése s gazdag a tehetsége.

Rövid élete pedig a szenvedések kálváriája. Harminckét éves volt, amikor megölte a sorvadás. E harminckét év a nélkülözésnek, csalódásoknak, lemondásoknak, sorscsapásoknak szakadatlan lánc. Büszkén, megható nobilettal járta rögös útját. Szíve vérzett, de ezt senki sem látta. Dalolt és tréfálkozott, mert e dalokra és tréfálkozásokra hite szerint nemzetének szüksége volt. Vérző szívvel énekl

*Itt halok meg. E setét erdőben
a szomszéd pór eltemet.
Majd talán a boldogabb időben
fellelik sírhelyemet.
S amely fának sátorában
áll együgyű sírhalmom magában,
szent lesz tisztelt hamvaimért.*

Több mint száz éve pihennek már e tisztelt hamvak a debreceni csendes temetőben. S én úgy érzem, hogy minden mosoly, mely ma az önök ajkán megjelenik, könnyíteni fogja az elporladt halottnak a százéves terhet, és minden kacaj, mely ma lelkünkből fakad, enyhítője lesz a sors százéves igazságtalanságának.”

A bevezető előadás után a színház legkiválóbb énekesei és énekesnői Csokonainak *A tihanyi ekhóhoz* írt és karénekre zenésített költeményét adták elő. Ez megteremtette azt a mély hangulatot, amely végigkísérte az egész előadást. A kis tréfás darabot Szakács Andor, Faragó Ödön, Bánóczy Dezső, Nagy Adorján, Kertész Endre, Táray Ferenc és Ihász Aladár művésze és közvetlen játéka aranyozta meg. A sajtó nagy megértéssel és meleg elismeréssel fogadta a ciklus harmadik előadását is:

„Forró operettbemutató estékre emlékeztetett a nézőtér tegnap esti képe – írta a *Kolozsvári Hírlap*. – Zsúfolásig megtelt a színház és olyanok díszítették a padosorokat, akik mindenkoron a kolozsvári Nemzeti Színház tradícióinak hódoltak.”

„Örömmel hallottuk megszólalni – írja Kovács Dezső az *Ellenzékben* – Csokonai vidám diákréfáit, s a múlt idők édes hangulatába néhány percre

elmerülni alighanem ért annyit nekünk, mint megfenteregni valamely modern disznóság pocsolójában... Ami tréfa, huncutság, bonhomia van e kis semmisségben, azt minden művészelkű ember élvezheti, de leginkább mégis az, aki diák volt, vagy diák jelenleg. Lelkes, megértő közönség gyűlt össze megnézésére. Az előadás maga igazán stílszerű volt. A szereplők pompás megértéssel illeszkedtek a darab tónusába. Amily lapidárisan, amily naivsággal van felépítve e diákok számára s diákszínészeknek írt tréfa játék, éppoly lapidáris, ódonszerű eszközökkel hozták ki a tréfát. Mint ha maguk is mind diákok volnának.”

„A mulatságos, kétfelvonásos vígjátékot – írta a *Pesti Hírlap* – három különféle kéziratpéldány töredékeiből alkalmazta színre dr. Janovics, és a közönség úgyszólván végigkacagta az egész előadást. Nyílt színen is többször kitört a taps, felvonások végeztével pedig sokszor lámpák elé szólították a derék színészeket, akik nagy művészi becsvággal állottak a magyar irodalmi cél szolgálatába.”

NEGYEDIK ESTE: *BÁNK BÁN*

A magyar történet vándorútján november 10-én érkezett el a színház a legemlékezetesebb állomáshoz. Ezen az estén, Katona József születésének évfordulóján, *Bánk bánt* mutatták be éspedig – szakítva az addigi, már elavult és megmerevedett rendezői formákkal – új szempontok és új elgondolás alapján. A *Pesti Hírlap* szerint „a *Bánk bán* kolozsvári új előadási formája a rendezés művészetének olyan dokumentuma, mellyel iskolát teremtett az utána jövő rendezők számára”.

Bánk bán előadása előtt dr. Erdélyi Pál egyetemi tanár, könyvtárigazgató méltatta a tragédia jelentőségét. Az érdekes bevezető előadást, melyet nevezetessé tett az is, hogy éppen Erdélyi Jánosnak, a *Bánk bánt* méltató első esztétikusnak fia tartotta, a közönség rendkívüli figyelemmel hallgatta. *Bánk bán* mellőztetésének rejtelmét kutatta és világította meg új színekkel, meggyőző erővel. Nem bocsátkozott a darabnak elemzésébe és értelmezésébe, azt az előadásra bízta, hanem annál tágabb látókörét tárta a néző elé annak a kornak, amelyben a tragédia született, vázolta irodalomtörténeti sorsának körülményeit, Katona József lelkébe hatolt, s ezzel igazán közel tudta hozni nemzeti drámánkat a közönség lelkéhez. Fájdalmas sóhajtással végezte előadását:

„Katona József neve akkor kezd fényesedni, amikor a klasszicizmus diadala hanyatlóban volt. Katona József alakja akkor támadt fel szoborban, könyvben és *Bánk bán*jában, mikor az eszményi, kimért és általános klasszikai iskolát az egyéni, természetes és nemzeti irodalom: a romantika váltja fel. Ha azonban mi e fordulatban az élet igazságát, a költői tehetség

diadalát és Katona föltámadását ismerjük fel: feledhetjük-e, hogy Katona a maga keserű vívódásában szárnyra kelni többé nem tudott?!”

Kovács Dezső lelkesülten írta az előadás után a kolozsvári *Ujságban*: „az eddigi drámatörténeti esték sikerét és jelentőségét messze felülhaladó értékes művészi eseményben volt része annak a nagy közönségnek, mely a színházat zsúfolásig megtöltötte *Bánk bán* tegnapi esti ünnepi előadására. Páholyok, földszint és a karzat állóhelyeivel egyetemben lelkes, megérett közönségével azt a benyomást tette, hogy nemcsak a hatalmas lelkű dráma, hanem maga a közönség is, a régi, a nemes művészi vállalkozásokért lelkesülő kolozsvári közönség is szinte valamely csuda következtében boldog renaissance-át élvezi. Íme, a színház részéről megindult igazi, komoly művészi törekvések magukkal tudják ragadni a színészeken kívül azt a közönséget is, amelynek állítólagos dekadens ízlése rovására annyi hitványság létrehozatalát fogják rá az utóbbi időben a színpadi üzlettel foglalkozók. Örvendünk, hogy *Bánk bámnak* megint a kolozsvári színpadon kezdődik újjáéledése, azon a színpadon, amelyről egykor első diadalútjára elindult.”

A *Kolozsvári Hírlap* pedig így ír:

„Hogyne tartanók a tegnapi előadást a drámatörténeti ciklus legsúlyosabb vállalkozásának, amikor a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatósága eléggé meg nem becsülendő érzékkel szakított a hagyományos és többé-kevésbé már unalmas *Bánk bán*-előadásokkal, s új keretekben, az *Előversengés* színrehozatalával, Katona József nyelvének megbecsülésével, jellegzetes tónussal s áldozatkész technikai eszközökkel igyekezett ezt a súlyos magyar tragédiát színpadra vinni. És csakugyan: *Bánk bán* tegnapi előadása nem fog az enyészet birodalmába kerülni; a budapesti Nemzeti Színháztól kezdve a legutolsó vidéki színházig gyors iramban kell *Bánk bánt* a miénkhez hasonló formában színpadra vinni.”

Kiderült, hogy az *Előversengés*, amelyet eddig sehol sem játszottak, szerves része a tragédia megindulásának, és a szükséges hangulatteremtés első akkordja.

Az *Ellenzék* megállapítja, hogy: „a közönség, mely eddig is ismerte a *Bánk bánt*, ma teljesen mást látott, mint eddig. Eddig csak a tragédiát látta, tegnap a kort is megértette, amelyben a nagy tragédia lejátszódik.”

A *Pesti Hírlap* is teljes elismeréssel ír:

„Az új szcenárium a modern színpadi technika minden eszközét és a kiállítás minden gazdagságát szolgálatába állítja *Bánk bámnak*. Fényes, kór-hú, új díszletek és pazar jelmezek készültek ehhez a mai előadáshoz. Az új díszleteket komoly műtörténelmi kutatások nyomán Förstner Tivadar tanár tervezte. Úgy hatott ebben az új beállításban a *Bánk bán*, mint egy izgalmas új darab. A nézőtér zsúfolásig megtelt, s ünnepi volt az est hangulata.”

Úgy éreztem, hogy ennyi elismerő szó után felelnem kellett arra, milyen elgondolások, milyen szempontok vezettek *Bánk bán* új rendezésében.

Megvilágítottam tehát felfogásomat és törekvésemet egy tanulmányban, amelynek kivonatát talán nem fölösleges most, harminc év után az alábbiakban emlékezetbe idézni:

„*Bánk bán* mindig mostoha gyermeke volt a magyar színpadnak. A harmincas évek elején kiásta Kolozsvárott az elfelejtés temetőjéből egy nagyon tehetséges és nagyon lelkes színész: Egressy Gábor. Előadta jutalomjátékául. Azóta feltűnik itt is, ott is a színházak játékrendjén, hol sűrűbben, hol ritkábban, rendszerint nemzeti ünnepek alkalmával, de amíg magyar rendezőink impozáns tudásukkal, széles látókörükkel és lelkesedésükkel, színigazgatóink minden erejükből kitelő áldozatkészséggel vélekednek, hogy Shakespeare-t, Molière-t, Goethét s a világirodalom más nagyjait a modern színpadi technika gazdag eszközeivel és boszorkányos ügyességgel hozzák közelebb a magyar közönséghez, addig – csodálatosképpen – *Bánk bán* megmaradt azok között a formák között, amelyeket sok évtizeddel ezelőtt alkotott számára az a rajongó szívű színész. Ezek a formák tiszteletreméltó megértésből fakadtak, de a színpadi világítás mai erős fénye mellett jórészt avultaknak látszanak. A dramaturgia is csak később kezdett mélyrehatóbban foglalkozni *Bánk bánnal*, annak a megállapításait és tanulságait is fel kellene már a színpadon használni, tompított világítással, lehetőség szerint eltüntetni a darab tévedéseit, nagy erényeire pedig fokozott fényt vetíteni. Sok és kötelességszerű teendője volna a színpadnak *Bánk bánnal* szemben.

Csak valahogy az ne tűnjék ki ezekből a sorokból, mintha a kolozsvári színház új *Bánk*-rendezése – ez a gyöngye, félénk és még erőtlen törekvés – azzal akarna kérkedni, hogy jóváteszi a múltnak mulasztásait. Csupán kezdet akar lenni. S a kezdet a tradíció parancsolja Kolozsvárnak: ennek a városnak drámai pályázata ösztönözte Katonát arra, hogy megírja *Bánk bánt*. Ennek a városnak színpadán adták 1834. szeptember 6-án először *Bánk bánt*. Hogy előbb is adták, arról csak egy kassai adatunk van. Parancsoló művészi kötelesség, hogy ennek a hatalmas színdarabnak új formákban való bemutatása felé az első lépést a kolozsvári színház tegye meg.”

Íme, ez a törekvés, ez a felfogás vezetett akkor, amikor elhatároztam, hogy *Bánk bánt* új köntösben mutatom be a drámatörténeti sorozat útján.

És törekvésemben nagyszerű színészgárda támogatott: Bánk bán – Szakács Andor, Petúr – Fekete Mihály, Tiborc – Szentgyörgyi István, Biberach – Janovics Jenő, Gertrudis – Hettyey Aranka, Melinda – Császár Mária, Izodora – Poór Lili, Ottó – Táray Ferenc, Mihál – Dezséri Gyula, Simon bán – Bánóczy Dezső, Myska bán – Barics Gyula, Solom mester – Gálosi Zoltán, Endre király – Nagy Adorján, Zászlós úr – Ihász Aladár.

ÖTÖDIK ESTE: A PÁRTÜTŐK

Nem telt bele egy hét, és *Bánk bán* országra szóló sikere után már november 16-án a ciklus ötödik estéjeként Kisfaludy Károlynak, a „magyar vígjáték atyjá”-nak *A pártütők* című mulatságos darabját mutatta be a színház.

A zord fenségű viharból, amelyet Katona József *Bánkja* jelentett, kellemes verőfényű, virágos mezőre tért az út. Szelíden emelkedő dombok a háttérben, ezer színben pompázó rétek a dombok alján, ósdi kúria patriarkális ámbitussal, távolabb néhány zsellérház körvonalai a lombok között, derű, nyugalom, friss levegő, amely kakukkfű illatától édes: ez Kisfaludy Károly poézise. A magyar dráma fenségeseen szomorú titánja és tépett szívvű mártírja után a magyar vígjáték bohókás kedvű költője: ellentétben is megragadó, szinte mesterségesnek látszó egymás mellé állítása a magyar géniusz erejének és elragadó szellemének. Pedig ugyanaz a kor szülte mindkettőjüket, ugyanazon érzések tüze égeti lelküket, gondjuk, vágyuk, aggodalmuk, szeretetük eszménye ugyanegy: a nemzet, a nemzet, mindig csak a nemzet...

Katona József és Kisfaludy Károly majdnem ugyanegy esztendőben kezdenek írni. Mindkettőjük munkájában fellelhető a múlt század második évtizedének erős, hajthatatlan, lobogó nemzeti érzésvilága. Csakhogy Katona József tragédiájában századokra szobrozott testet ölt a kor hite és aggodalma, reménye, vágyakozása és kétsége. Súlyos, komor és félelmetes kirobbanással jelentkeznek nála a múlt tanulságai. Kisfaludy Károly tehetsége ezzel szemben a hegyekből csörgedező patak; friss, kristályos vize üdít, arra emlékeztetve, hogy milyen nagy messzeségben erednek a csillogó habok. Kisfaludy Károlynál kecses és könnyű formában jelentkezett Katona József borongó, szilaj lelke.

Seprődi János, a református kollégium tanára tartotta *A pártütők* bevezető előadását, talpraesett, közvetlen szavakkal jelölve meg Kisfaludy úttörését, helyét és érdemét a magyar dráma fejlődési vonalán.

Az előadásból kimagaslott Szentgyörgyi István öregbírója, de nagyon dicsérik a lapok mellette Nagy Gyulát, Berlényi Vandát, Dezséri Gyulát, Horváth Paulát, Nagy Ilonát, Hetényi Elemért, Faragó Ödönt, Kertész Endrét, Fekete Mihályt, Gálosi Zoltánt, Barics Gyulát és Krémer Jenőt. Az avultnak vélt darab frissen hatott és viharos derűtséget támasztott a nézőtéren. Ezt a hatást a népies elemeknek kell tulajdonítani, mert a népen egy vagy másfél század alig hagy nyomot, s mai népünk és Kisfaludy népe között nincs olyan szakadék, hogy avultnak lássuk régi embereink beszédét, gondolkozását, szokásait. Az öregbíró, a kisbíró, a kántor, a nótárius és az előjáróság régiesen jóízű beszéde úgy hatott, mintha mai emberek ajakáról pattogtak volna a szavak. *A pártütők*ben minden naivsága mellett is Kisfa-

ludy őszerejű humora csillog, s jellegzetes magyar alakjai elég erőteljesek ahhoz, hogy későbbi népies színműveinek írói is ezekről a tövekről szakítsanak újabb hajtásokat.

HATODIK ESTE: CSONGOR ÉS TÜNDE

A magyar drámatörténet útjának hatodik állomása Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéje* volt. A költő születésének száztizennyedik évfordulóján, december 1-jén ünnepi előadásként került színre a magyar színműirodalom *Szentivánéji álomja*. A hidat, amely Kisfaludytól Vörösmarty Mihályig vezet, Janovics Jenő bevezető beszéde építette meg a feszülten figyelő közönség számára, vázolja azokat a kisebb állomásokat, amelyeknél a sorozat iramában nem lehetett megállni, ilyenformán követve lépésről lépésre a fejlődés útját. Kisfaludy Károly föllépése és útmutatása révén zsibongó, élénk munkálkodás kezdődött a magyar színműírás terén. Az addig parlagon hevert, száraz, míveletlen ugar megtermékenyedik. Kisebbségi tehetségek bukkannak fel s ássák tovább a Kisfaludy által kijelölt utat. Rámutatott az előadó Kisfaludy Sándor *Dárdai házára*, Szentmiklóssy és Szommer hazafias drámáira, Kovács Pál nemes becsvágyára és kitartó szorgalmára, Fáy András nagyra hivatott tehetségére és drámai érzékére, Csató Pál előkelő ízlésére, választékos írásművészetére, mellyel a forrongásban lévő fővárosi életet akarta színpadra vinni, Vachott Imrének¹²⁶ és Obernyik Károlynak színszerűséget hajhászó törekvésére, s így jutott el a romantizmus térhódításának korához. Ennek a romantikus iránynak a legkiválóbb képviselője a magyar színpadon Vörösmarty Mihály, bár nála ennek az iskolának káros kinövéseit ellensúlyozta az erős Shakespeare-hatás, mely uralkodott rajta. Eleinte a német romantizmus nyomán indul el, főleg a *Kincskeresőkben*, amit nem lehet csodálni, mert hiszen az idő tájban nagy divatja volt színpadunkon ezeknek a szentimentális Rührstück-öknek; később azonban elhagyja ezt a modort, mert megtalálja az ízlésének megfelelőbb utat, s a Victor Hugo példáján egész tehetségével a francia romantizmus felé hajlik.

A bevezető előadás azután előkészítette a közönséget arra, hogy Vörösmarty-nak a drámai formák iránt tulajdonképpen nincs érzéke, Shakespeare-től tanulja a formát, a külsőségek mesterségét, de ez nagyon rossz iskola kezdő és járatlan drámaírónak, mert Shakespeare mindent összefoglaló és mindent átölelő nagy szelleme egységet tud teremteni a számtalan részre szakadozó s látszólag összevissza darabolt szerkezetben is, de Vörösmarty nem tudja, mit csináljon a tizennyolc színhellyel, nem tudja a rendkívül gyakori változásokat szervesen összekapcsolni, s így egész szerkezete szétesik, s ezt a szétforgácsolódást fokozza az epizódok iránt megnyilvánuló nagy előszeretete. Mint eposzíró is nagyon szereti az epizódok hal-

mozását, ám az elbeszélő költészetben ez a módszer a művészi kivitel egyik leghatásosabb és legszükségesebb eleme, a drámában azonban módjával kell vele bánni, s csak az esetben szabad beleszólni, ha nem akasztja meg a főcselekmény menetét, ha szorosan összefügg vele, s elősegíti fejlődésében. Vörösmarty epizódjai gyöngyei a lírai költészetnek, de igen lazán függenek össze a darab meséjével, szélesen leíró modora pedig a legszínompásabb, a legfellengzősebb előadásban sem képes pótolni a szenvedély erejét és a drámai cselekvény szükségét. Ízlése, szélesebb körű tanulmányai megóvják attól, hogy korában divatos hazafiúi drámák mintájára üres bombasztokkal tömjön tele darabjait, hogy a történelmi anyagot tolja előtérbe s tegye fő lényeggé, a drámai helyzeteket pedig mellékesekké, de ennek dacára is vagy talán éppen ezért nagyobb diadalokat a színpadon nem tudott aratni. Nagy teret enged darabjaiban a véletlen esélyeknek, a sors játékának.

Vörösmarty drámái tulajdonképpen elragadóan szép költemények sorozatai, hősei pedig a pattogó versek özönében sokszor megfélekedeznek arról, hogy tenniük is kellene valamit. Vörösmarty ismerte drámáinak ezt a nagy gyöngéjét. Hátrahagyott iratai között van egy epigrammja, melyben gúnyosan írja saját darabjairól:

*Mint a jó öregek, játszíni személyeid olyak:
Tenni nem érnek rá a szavak árja miatt.*

De ezeknek a szavaknak árja édes, bűbájos zene. Magyar fülnek nincs andalítóbb és harsogóbb, gyújtóbb és zengőbb muzsika, mint Vörösmarty nyelve. Ez a nyelv színpompára, kápráztató csillogásra nézve mind a mai napig példátlan a magyar drámaírásban. Nem igazi drámai nyelv, nincs meg benne a szenvedélyek szaggatottsága, a kifejezések rövidsége, sokszor terjengős, szónokias, lágyan ömlengő, de mindenütt pazar fényben csillogó.

A bevezető előadás kéréssel végződött. A közönséghez intézett meleg hangú kéréssel:

„Engedjék át ma lelküket e muzsika varázsának. Ejtse meg szívüket a régi dicsőségről regélő és szebb jövőről álmódó magyar poéta színes meséje. S ha álmodozásukat felriasztja a józan okoskodás, s eszükbe juttatja, hogy a nagy, a mindenkinek felett szárnyaló brit költő fantáziája és művészete egy bájos nyáréji álmat mennyivel tökéletesebb és megvesztegetőbb formában tud élénk varázsolni, csitítsák el feltörekvő kritikai ösztönüket, és ne felejtsek el, hogy annak a költőnek, akinek emlékét ma ünnepeljük, nem a színpadi mű tökéletessége, hanem egy szunnyadásából ébredező nemzet tette serkentése volt célja.”

A közönség engedett a kérésnek. Elbűvölten csodálta a magyar költő fantáziájának szárnyalását, és gyönyörűséggel hallgatta a legszebb magyar

zenét: Vörösmarty ezer színben pompázó nyelvét, ezt a meleg, tűzzel teljes, erőttől duzzadó, hol harsogó, hol lágyan zengő nyelvet.

A kolozsvári és a budapesti sajtó elragadtatással ír az előadásról, amelynek fő tényezői voltak: Táray Ferenc (Csongor), Császár Mária (Tünde), Berlányi Vanda (Ilma), Gálosi Zoltán (Balga), Hettyey Aranka (Éj), Laczkó Aranka (Mirigy), Poór Lili (Ledér), Nagy Adorján, Szakáts Sándor, Bánóczy Dezső, Kertész Endre, Hetényi Elemér.

Emelkedett szellemmel, lélekben gazdagodva, hitben erősödve távozott mindenki erről az előadásról, mely egyik emlékezetes estéje volt a Hunyadi téri színháznak.

HETEDIK ESTE: PELESKEI NÓTÁRIUS

Vörösmarty után Gaál József következett a sorozatban. A *Peleskei nótárius* december 12-i előadása hármasszínház volt a színháznak: a drámatörténeti sorozat hetedik estéje, Gaál József születésének századik évfordulója és Szentgyörgyi István ünneplése abból az alkalomból, hogy a király a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Erre a hármasszínházra mutatott Gyalui Farkas dr., az egyetemi könyvtár kiváló igazgatója bevezető előadásában, amelyet így kezdett:

„A *Peleskei nótárius* mai nevezetes előadása előtt két dolgot óhajtanék röviden vázolni. Azt, hogy miért ünnepnap Gaál Józsefnek, a *Peleskei nótárius* szerzőjének mai századik születésnapja, és azt, hogy abban a láncban, melyet a kolozsvári Nemzeti Színház a magyar dráma történetében nevezetes színdarabokból, egy-egy virágszálból összefont, miért foglal helyet ez a bohózat. Gaál József nem tartozik a magyar klasszikusok közé. Halhatatlan nagy műveket nem alkotott abban a mintegy másfél évtizedben, melyben munkásságát kifejtette. S mégis ünnepejük személyét is, munkásságát is. Mindkettőnek a magyar irodalom történetében, kivált a dráma történetében érdemes, fontos és jellegzetes szerep jutott. Megvigasztaló az, hogy nem csupán a nagyoknak, nem csupán a halhatatlanoknak jut elismerés az utódok részéről, a kisebb tehetség becsületes munkájának koszorúit is megújítják a hálás nemzedékek.

Gaál József helyét az irodalomban pontosan és találóan megállapította az irodalomtörténet. Az irodalomban is, akár csak a természetben, nem egyszerre jön a reggel. Előbb hajnalodik. Nagy szellemi mozgalmakban, sőt találmányoknál sem egyszerre történik meg a teljes kifejlés. Átmenetek, fejlődések előzik meg a végső eredményt. Gaál József egyike azoknak a legértelmesebb íróinknak, akik a legnemesebb szándékkal és tudatosan az irodalom fejlesztésén dolgozva átmenetet jelentenek két irodalmi irány között. A költészetben Vörösmarty klasszicitása és Petőfi népies iránya, a színműirodalomban Kisfaludy Károly sikeres kezdeményezése közt, mely megterem-

tette a magyar vígjátékot, és Szigligeti közt, aki a magyar népszínmű megalkotója, Gaál az összekötő kapocs. Ő a magyar irodalom egén bájos, vidám napsugár, mely már a derengés és fényes reggel között gyönyörködtet. A magyar irodalom napfölkeltében az ő lelkének fénye és melege is ragyogott... A magyar színpadon a bécsi német bohózatoknak, tündérmeséknek egész selejtes serege uralkodott abban az időben. Ez a külföldi műfaj hódítani kezdett. A magyar írói körök e fércműveket jó magyar bohózatokkal szerették volna leszorítani a magyar színpadról. Egy baráti társaságban vették föl, mint feldolgozandó alkalmas témát, Gvadányi József *Peleskei nótáriusát*.”

A tárgy tetszett a jelenlevő Gaálnak, ki Gvadányi művét ismerte, kivált mint Szatmár megyei íróét sokszor olvasta; a darabhoz szükséges zenére a társaság egy másik tagja, Thern Károly, egy balassagyarmati zongoramester ajánlkozott. Gaál csakhamar megírta munkáját, s 1838. október 8-án a *Peleskei nótárius* először jelent meg a magyar színpadon, melyről azóta nem is tűnt le. A darab sikerét emelte és része van benne Thernnek, a zeneszerzőnek. Gaálnak egy kis verse:

„Hortobágyi pusztán fúj a szél...”

a juhászok dala, egyszerre végigjárta diadallal az országot. A szentimentális német vagy németes dalok helyett ez az első dal, mely végigrepült az országon, és melyet magyarul sem tudó házakban is énekeltek. A hortobágyi pusztá szellője elfújta azt a teméntelen érzélgős német dalt, mely divatozott, helyébe szálltak a magyar népies és népdalok. Gaál e darabjának legnagyobb eredménye az, hogy e művének hatása alatt, e művének sikere által felbuzdulva és indítatva, az irányon, melyet e műve hasított, megjelenik öt esztendő múlva az első magyar népszínmű, Szigligeti *Szökött katonája*. Íme az író, kinek vezércsillaga Kisfaludy Károly volt, útmutatója s úttörője Szigligetinek.

Ez volt a gondolatmenete annak a fejtegetésnek, amellyel Gyalui Farkas bevezette a *Peleskei nótárius* előadását, amelynek középpontjában természetesen Szentgyörgyi István állott, akit nagy szeretettel ünnepelt egész este Kolozsvár közönsége, s akinek a királyi kitüntetést ezen az estén gróf Esterházy Kálmán főispán, a negyvennyolcas harcok egyik legendás agg hőse tűzte mellére.

A *Peleskei nótárius*t igen sokszor játszották a magyar színpadokon. Egyike volt a legsűrűbben adott műsordaraboknak. Mégis úgy éreztem, hogy a drámatörténeti sorozat keretében egészen más volt a hatása, mélyebb az értelme, mint a rendes heti műsorban való szerepeltetésekor. A közönség mindig mulatott Zajtay uram furcsa kalandjain, a vasas németek szertelen mókáin, azonban a történeti sorozat, az egymásra hatás, a bohó-

zat születésének körülményei és korának megvilágítása éles fényt vetett arra a rejtett politikai célra, amelyből ez a vidámság fakadt. Ha úgy nézzük a *Peleskei nótáriust*, ahogy a ciklus hűséges és megértő közönsége látta, akkor kiérezzük belőle, hogy ugyanaz a szellem hozta létre, amely Széchenyi működését jellemzi: kigúnyolása a régi avult formáknak, az európai műveltségtől való elmaradásunknak. Széchenyi tízéves küzdelme útját ásta már a reformtörekvéseknek, és Gaál József, mint jó hazafi, tollával, a színpad közvetlenségével segítette az eszméket diadalra juttatni. A cenzorok nem látták, mik rejtőznek a kacagtató események mögött, nem tartották veszedelmesnek, nem vették észre az ártatlan darab politikai háttérét. Előadhatták tehát akadályok nélkül a színészek, s ahová Széchenyi szárnyaló eszméi nem hatottak, oda eljutott a színdarab hangja. Aki az elvont eszméket nem értette meg, a bohózat figuráiból megérezte a múltnak elmaradottságát, az állami és társadalmi rend ferdeségeit s a jövő kötelességeit. A bohóság álarc volt, amely mögött komoly tanulságok rejtőznek.

A drámatörténeti sorozat, amely mindig éles fénnel világított a korra, amelyben a darab született, felszínre hozta a rejtett célokat, s ezért volt ez az előadás sokkal mélyebb hatású, gondolatokat termelőbb, mint a *Peleskei nótárius* más, köznapi robotelőadása.

NYOLCADIK ESTE: A KEGYENC

Ugyanebben a korban robbant ki Teleki László gróf vívódó lelkéből „a gyűlölet nagy költeménye”, *A kegyenc*, az a tragédia, amely a *Peleskei nótáriust* követte a magyar drámatörténeti sorozat útján.

Gaál József csörgősipkát tett fejére, hogy elkerülje a célzatosság gyanúját, Teleki László gróf pedig teljes vértézettel, sisakkal, tógában jelent meg, és súlyos mondanivalóit a Nyugat-római Birodalom végvonaglásának képei mögül harsogta a közönség felé. Csak az utak, csak az eszközök voltak mások, a célkitűzés ugyanaz volt Gaál Józsefnél is, Teleki Lászlónál is.

A kegyenc előadása előtt Csengery János dr. egyetemi tanár vázolta Teleki László gróf mártíromságát, amely szinte ismétlődése volt tizenhárom év elteltével Széchenyi nagy élettragédiájának. *A kegyenc*cel mostohán bánt a magyar műbíráló, és a színpad semmit sem tett, hogy enyhítse ezt a mostoha bánásmódot. A köztudatban mint alapjában elhibázott mű szerepelt. A legtöbben megelégszenek azzal, hogy tudomásul veszik az irodalomtörténetből tanult lekicsinylő ítéletet, nem olvassák a darabot, és a színpad vezérei ritkán hívják fel a közönség figyelmét a tragédia nagy erényeire s a költőnek nemzete jövőjéért aggódó prófécijára. Pedig *A kegyenc* koncepciójával és tisztább tragikumával csak egy *Bánk bán* szárnyalja túl. A régi kritikusok között is voltak, akik méltányolták *A kegyenc* zord erejét, így Salamon Ferenc, aki Teleki László halálakor nagy elismeréssel szól ar-

ról, hogy: „ez a darab nem a majmoló és kétes becsű ajándékokkal kérkedő dilettantizmus szüleménye, hanem azon valódié, melyet a hivatás eleven érzete ösztönöz. A munka becsületére válnék olyannak is, aki hivatási érzettel mint professziót tűzi ki élete céljául a drámaírást. Az a tűz, az a természetes erő, az a közvetlenség, határozottság és mélység, mely e művet jellemzi, nem enged legkevésbé is kételkednünk, hogy nem a hiúság, nem a magát ámító elbizottság, hanem belső ösztön és lelki kényszerűség volt nála a tragédia megírása... Ez a mű becses ereklye nekünk, s színműirodal-munkban a nevezetes tünemények közé tartozik.”

Igaza van Beöthy Zsoltnak, hogy ez a tragédia a szó igazi értelmében nem válhatik népszerűvé, hogy rendkívüli hibái érdemekkel párosultak. Rendkívüli hibáiból okulhatnak íróink, rendkívüli érdemeiért pedig ismer-nünk, szeretnünk és ismertetnünk kell a darabot.

Az ismertetés e nemzeti kötelességének szolgálatában állott a kolozsvá-ri színház, amikor ünnepi formák között mélyből lángoló tűzzel fűzte a drámatörténeti sorozat láncába *A kegyencet*, a kolozsvári közönség és a magyar sajtó pedig ismét tanúságot tett arról, hogy tisztán látja a drámatör-téneti sorozat célkitűzéseit; megrendült lelke a tragédia nagyszerűségéhez emelkedett, érezte megrázó erejét, beleélte magát a kor viharzó hangulatá-ba, eleven szemekkel látta az örvényeket, amelyekkel nemzeti létünk vias-kodik.

Az előadásról nagy dicsérettel szól az akkori kritika: Szakáts Andorról, aki Petronius Maximust játszotta megdöbbentő erővel és szilaj szenvedé-lyel, Fekete Mihályról (Valentinus császár), Hettyey Arankáról (Eudoxia), Poór Liliről (Iulia), Császár Máriáról, Nagy Adorjánról, Gálosi Zoltánról, Ihász Aladárról, Bánóczy Dezsőről, Dezséri Gyuláról, Táray Fe-rencről, Faragó Ödönről, Kertész Endréről, Hetényi Elemérről, Csapó Jenő-ről. Nagy elismeréssel írják az újságok, hogy a színház kiásta *A kegyencet* a porlepte magyar drámai alkotások pihenő csöndjéből.

Kovács Dezső, a legtisztábban látó magyar műbírálok egyike az előadás alatt ráeszmélteti a közönséget arra, hogy: „A kegyenc a múlt század negy-venes éveinek terméke. Nem volna-e érdemes vállalkozás megállapítani, hogy mi összefüggés van e dráma szertelenségei és a kor politikai törekvé-sei közt, s hogy nincs-e összefüggés e dráma mindent, de mindent feláldo-zó hőségének és sötét bosszúállása megírójának oly megdöbbentő sorsa kö-zött? Mert ez összefüggésre gondolva nem lesz talán oly nehéz megmagya-ráznunk, miként hihette e nagy író, hogy mi elhisszük neki, hogy Petronius a zsarnok megbuktatására még hitvesét is martalékul képes dobni.”

A drámatörténeti előadásnak különös jelentőséget kölcsönzött az is, hogy Teleki László születésének századik évfordulóját ünnepelte és tragi-kus halálának ötvenedik évfordulóját gyászolta a nemzet.

KILENCEDIK ESTE: *TISZTÚJÍTÁS*

Teleki László után Nagy Ignác következett a drámatörténeti előadások sorozatos rendjén. A *Tisztújítás* is abban a forrongó korban született, amelyből egy évvel korábban *A kegyenc* kirobbant.

Az előadó, dr. Janovics Jenő bevezetőjében rá is mutatott, hogy a kalauznak, aki annak a keskeny, kopár, sokszor elakadó mezsgyének irányait, göröngyeit és virágait mutogatja, amely a magyar dráma fejlődését jelzi a legrégebb nyomoktól napjainkig, a mai előadás előtt az a szerepe, hogy nyomatékosan hívja fel a közönség figyelmét a korra, amelyből a *Tisztújítás* fakadt. Mert ha ezt a szempontot figyelmen kívül hagyjuk, akkor egypár óra múlva bosszúsán fognak felállni a nézők helyükről, és csodálkozva fogják kérdezni, hogy ezt a naiv szövésű, gyermekes meséjű, kevésbé mulattató darabot miért kellett végignézniük abban a sorozatban, amely a magyar drámaírás értékes termékeit van hivatva bemutatni.

Ideges, lázas volt ennek a kornak a hangulata. A reformeszmék szélvész-ként viharoztak végig Európán. Új vágyakat, új reményeket, nagy és erős akarásokat támasztottak a lelkekben. Magyarországon is szinte megingatták az ősi alkotmány épületét. Recsegték-ropogtak oszlopai. Széchenyi István szava rázta már a nemzetet renyhe tétlenségéből, a diétákon heves csaták folynak a *haladás* zászlóvivői és a *maradiság* csökönyös kiváltságai között. A jobbak érezték, hogy haladás nélkül elvész a nemzet. S mintha az új eszmék hirdetőinek segítségére jönne: a harmincas évek elején végigszántott szerencsétlen országunkon egy gyászos hatalom, a kolera. A száguldó, fekete rém rettenetes, akadály nélkül való pusztításának képe minden szónoklatnál lázítóbban mutatta közigazgatásunk szörnyű hibáit és elmaradottságunk veszedelmekkel fenyegető következményeit. Gyászba borult az egész ország, s a betegségnél is borzasztóbb volt a félelem, amelyet nemcsak a járomba fogott, sötétségre kárhoztatott nép között támasztott, hanem a műveltebbek megriadt lelkében is. Négy-öt hónap alatt csaknem félmillióra rúg a pusztító rém áldozatainak száma, s a nép már azt rebesgette, hogy az urak megmérgezték a kutakat. Elvakult dühvel lázadt fel az országban a földhözragadt paraszt, és halálra keresi a nemeseket, a tisztviselőket és tiszttartókat. Az úrbérügy s a nyelv kérdése, a jobbágy helyzetének javítása a legszelídebb lelkű rendek szemében is elodázhatatlan szükségességnek mutatkozott. Amikor a korona megtagadta a magyar nyelv használata iránti kérést, még Széchenyi István is, akinek útja akkor már nagyon eltért az indulatos ellenzékétől, szenvedélyesen fakadt ki: „Nálam legalább embernek, bárminő koronát visel is fején, hatása lelkemre sohasem volt, sohasem lesz. Bezárhat, fejemet vétetheti, de lelkemet meg nem alázhatja. Azt, hogy magyar lenni megszűnjek, nem teheti. Nyelvemet Istentől vettem, és Istennek adom a halálban.”

A maradiság erőszakkal próbálta elnyomni a haladás vágyát minden téren. Vaksággal verten azt hitte, hogy a várfogság nehéz kapuja el tudja temetni a szárnyaló gondolatot, és az embergyilkolás véres réme meg tudja fojtani a szabad szót.

Láz gyötörte a magyart. Égő, emésztő láz. A lelkeket a rombolni akarás szelleme tüzelte. S a romok fölött egy új világrendet álmodtak meg. E lázas hangulatnak méhéből született *A kegyenc* is, a *Tisztújítás* is. Az egyik zord és kegyetlen, vad gyűlöletből csepegő tragédia, a másik naiv, kezdetleges és ártatlan vígjáték. Teleki László tépelődő, vergődő, nagy lelkét a kor hangulata kétségbeejti, Nagy Ignácot pedig arra ösztönzi, hogy a magyar közélet egy veszedelmes ferdeségét gúnyolja ki, javítani és orvosolni akarva. Teleki László Róma hanyatlásának utolsó éveit varázsolja a magyar szemek elé; sötét, vigasztalan képet fest, amelyen a világosságnak, a reménységnek egyetlen sugara sincs. A léha és parázna kor buja bűnei ellen erkölcsi érzéke olyan vad háborgással támad fel, hogy gyűlöletének szilaj mámorában elveszti a józanság mértékét. Nem a drámaíró hideg, józan szerkesztési tehetsége, nem a költőnek messze múltba szálló fantáziája vezeti tollát, hanem a saját nemzete állapotán kétségbe eső nagy hazafi bánata, elkeseredése és reménytelensége. Nemcsak írja, de végigéli és végigszenvedi Teleki László ezt a tragédiát, féktelen felháborodásában nem ismer kegyelmet, nem lát jóságot és erényt, mindenütt csak romlást, szennyet és bűnt.

Ugyanez a hangulat, mely lelkének húrjain megszólaltatta *A kegyencet*, adta kezébe az öngyilkos fegyvert is. S ugyanez a hangulat váltotta ki Nagy Ignác szelídebb, egyszerűbb, köznapibb, de hazája állapotán szintén aggódó lelkéből az *Egyesüljünk* és a *Tisztújítás* című vígjátékot. A kornak ez a hangulata szakította föl Vörösmarty aggódó és reménykedő lelkéből a *Szózat* kétségbeesett riadását és bizodalmas fohászát. Ugyanez a hangulat borított sötétséget a legnagyobb magyar izzó agyára, ugyanez a hangulat varázsolta a leghatalmasabb oligarchák egyikének, a nagy árvízi hajósnak, Wesselényi Miklósnak lelkébe Dózsa György szellemét: „Oligarchák – így dörög a kor lázában Wesselényi –, emléekben tartsátok ez órát és emléekben tartsatok engem, ha majd lépéseitektől kényszerítve, a számosabb nemeség az adózó népet kapcsolja magához, és javaitok nagy kiterjedésén velük együtt osztozik.”

Íme, ez a félelmetes, zúgó dübörgés, amely nagy események közeledtét, egy új rend megalapozását hirdette, a lelkekből milyen különféle hatást váltott ki. Nagy Ignác nemes törekvésű, de kis koncepciójú és kissé nyárspolgáris lényé átlátszó szövésű, primitív szerkezetű vígjátékaival siet a haladás zászlaja alá; jól ismeri a vármegye életét, annak bűneit és ferdeségeit, jól tudja, hogy a vármegyéknek elhatározóan döntő befolyásuk van a diéták tanácskozásaira, tehát a reformeszmék kivívására: színpadra viszi hát ezt a furcsa világot, hogy a gúnynak és nevetségessé tételnek fegyverével

pusztítson a haladásnak nem kis jelentőségű ellenségei, a vármegyei visszaélések között. Ha ebből a szempontból nézzük a *Tisztújítást*, elnézők leszünk kétségtelen gyöngeségei és naivitásai iránt.

Nem lehet tagadni, hogy Nagy Ignácnak volt érzéke a színpad iránt. Emellett nagy érdeme, hogy abban a korban, amikor a Kisfaludy által nemes nyomokon megindított dráma idegen hatás alatt már elkalandozott a nemzeti iránytól, Nagy Ignác híven kitartott a Kisfaludy által kijelölt ösvényen, sőt szélesíteni is iparkodik ezt az ösvényt.

Az *Egyesüljünk* című vígjátékban is korának mozgó eszméit viszi színpadra, de hát ezt a darabját a múlt század harmincas éveinek végén írta, közvetlenül az 1839–40-i diéta előtt, nem csoda tehát, ha félt nyíltan és pőrén bemutatni barbár vármegyei állapotainkat. Miként Teleki László Róma hanyatlásának korából veszi véres képeit, úgy Nagy Ignác Angliába helyezi át meséjét, s eszméit egy tüzes akaratú angol népbarát: Clinton ajkaira adja. De azért egyetlen szála sem angol ennek a mesének. A magyar állapotokat ostorozza, elmaradottságunkat festi leplezetlen színekkel, minden törekvés nélkül arra, hogy a neveken kívül egyebet is angollá tegyen.

Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy Nagy Ignácnak e darab megírására Széchenyi István *Stádiumja* adta meg az ösztönzést. Íme, mit ír egy helyen Széchenyi:

„Az emberiségnek egy nemzetet fenntartani, ez s nem kevesebb forog kérdésben, s rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése. Feleljünk meg, Istenért, e dicső hivatásnak. Fialat s régi, nemes és nem nemes, katolikus és nem katolikus fogj kezet most s kicsi szenvedelmeknek, kislelkű viszálykodásaidnak ne áldozd fel honod nemcsak javát, hanem még létét is.”

Látta azt Nagy Ignác is, hogy legnagyobb szerencsétlenségünk a sok, mindent elborító s mindent megsemmisítéssel fenyegető bajaink közepette: viszálykodásunk. Ahelyett, hogy egyesült erővel küzdöttünk volna ellenségeink ellen, erőnket az egymás ellen való csetepatékra pazaroltuk. Nagy Ignác Clintonja minden jelenetében ezt hangoztatja: „Egyesüljünk csak mindenütt, minden jóra, fogadom, hogy a legüdvösebb ügy kivitele is csupán gyermekjáték leend!” Makacs Gusztáv megyetiszt otthagyja hivatalát, s kimegy Angliába, mondván: „Boldoguljon vele más, nem bánom. Tisztújítás-kor úgyis kimaradnék, mert szemeim és füleim mindenkor nyitva voltak, markom pedig zárva, holott éppen ellenkező kívántatnék.” A *Tisztújítás* Tornyai szolgabírójának ez a Makacs Gusztáv az előfutára, az a követválasztás pedig, amely a darab szerint Winchesterben folyik le, tipikus magyar vármegyei tisztújítás itatással, etetéssel, duhajkodással és garázdálkodással.

Az 1840-i nevezetes diétának a viszonyokhoz mérten mélyenszántó és jelentékeny vívmányai után kissé szabadabban mert föllélegzeni a nemzet. Nagy Ignác is bátrabb lett, s az *Egyesüljünk* eszméjét visszahelyezte ma-

gyar földre, s elnevezte *Tisztújítás*nak. Igaz, a mese más az *Egyesüljünkben* és más a *Tisztújításban*, de ez a mese egyáltalán nem fontos a darabban. Ez a mese vékony, átlátszó, naiv, a kortesvilág rajza a fontos. Ez a hű és találó rajz tette Nagy Ignác nevét maradandóvá az irodalomtörténetben. S Bajza, amikor úgy üdvözli a *Tisztújítás* megjelenését, mint egy új és szebb korszak hajnalhasadását, bizonyára nem a primitív szerkezetű vígjátékmesét értékeli, hanem azt az új, magyaros világot, amely a színpadon megjelenik: a vármegyei életet.

Példátlanul nagy, országosan hangos tetszés fogadta első megjelenése idején a *Tisztújítást*, s a késői utódok hetven év múltával megértésükkel pecsételték meg ezt a sikert. A kolozsvári közönség 1912. január 3-án megérezte és látva-látta, hogy néhai való jó Nagy Ignác uram, a magyar riporterek déd-ősapja, a drámaírás fogásait, szabályait, törvényeit kevéssé ismerte ugyan, de korának szomorú elmaradottságát, félszégeit tökéletesen és színesen tudta rajzolni. S ezek az eleven korképek kárpótolták a közönséget az igénytelen mese laza szövéséért. A rendezés igyekezett a tizenkét változásra tagolt színdarabot egységessé tenni. Az előadás középpontjában pedig a tehetséges, korán elhunyt Kertész Endre állott, aki a megyei orvos szerepét mély humorral játszotta. Poór Lilit, Horváth Paulát, Berlányi Vandát, továbbá a két kortes szerepében Nagy Gyulát és Dezséri Gyulát, a zsidó korcsmáros szerepében Faragó Ödönt s mellettük Táray Ferencet, Nagy Adorjánt, Szakács Andort, Bánóczy Dezsőt, Gálosi Zoltánt, Barics Gyulát lelkesedéssel tapsolta a közönség.

Termékeny este volt. A közönség lelkében mély tanulságokkal, emlékében a történelmi képek intelmével távozott a színházból.

TIZEDIK ESTE: SZÖKÖTT KATONA

Nagy Ignácot Szigligeti Ede követte a drámatörténeti előadások során. Szigligeti eleven része, lendítő ereje a magyar dráma történetének. Negyvenhárom esztendő diadalmas sikerei, négy különböző korszak váltakozó nemzedékeinek egyforma szeretete és az utókor elismerése övezi Szigligeti színműírói pályafutását. Kisfaludy Károly halála és Csiky Gergely föllépése között negyven év telik el, s e negyven éven át Szigligeti majdnem egyedül látja el a magyar színpadot magyar szellemű és magyar tárgyú darabokkal. Jókaija a magyar színpadnak.

A magyar népszínművet Szigligeti teremtette meg. A *Szökött katonától* számítjuk e műfaj eredetét. Szerepeltek a nép gyermekei már őelőtte is a színpadon, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Károly, Gaál József, Jakab István is teret enged a nép alakjainak, de ami náluk csak epizód, csak kuriózum vagy kísérlet, az Szigligetinél a drámai mese magja. Ő az első, aki a drámai események középpontjába állítja a magyar népet. Minderre világos

szavakkal és poétalelkének melegével mutatott Kovács Dezső a *Szökött katona* január 9-én tartott előadása előtt. Megjelölte Szigligeti előkelő helyét a magyar dráma történetében, s kiemelte, hogy a *Szökött katona* kiinduló állomás ugyan, de még nem jelenti a tiszta népszínművet. Meglehetősen naivul szerkesztett történetében a nép alakjai mellett a felsőbb osztály tagjainak majdnem olyan szerepük van még, mint a korabeli német bohózatokban a bajokat eltüntető tündéreknek. De már önmagában hordozza a népszínmű fejlődésének minden elemét, sőt a népdalt, a táncot is; fellép a becsületes magyar legény, a hű szerelmes, a cifrázkodó iparos, az árva leány, a szerelmes nótárius, a kisbíró, vasvillás emberek, a keményszívű, kapzsi vénasszony, hogy később még olyan sokszor és olyan szívesen találkozunk velük a gomba módra szaporodó népszínművekben. És éppen ez volt az oka, hogy a kezdetleges eszközökkel szerkesztett népszínművel szólaltatta meg a történeti sorozat Szigligeti Edét. Az út kiindulópontjára akartunk mutatni. A sorozat rendjén persze azután helyet kapott a *Csikós* is, amelyben Szigligeti ezt a műfajt már annyira fejlesztette, hogy egy Tóth Edének, a magyar népszínmű Petőfijének kellett jönnie, hogy valami olyantudjon mondani, amit a műfaj kezdeményezője mondani nem tudott.

A színpadi játék mellett érdekes volt ezen az estén is figyelni a kolozsvári közönséget. Így ír erről Gyalui Farkas: „Ez a régi, naiv darab sokkal jobban hatott, mint akárhány mesterkéltséget, divatos új dolog, melyben vérelyett piros reklámtinta folydogál. Csak a siralomházi jelenetről szólunk: messze a hazától, a rideg kaszárnyaszobában, ott búcsúzik el két halálraítélt magyar katona az élettől és távol levő övéitől. A káplár s a régi bajonettes, fehér kabátos katonák, a siralomház egész képe csodálatos közvetlenséggel hatott, és megelevenítette előttünk a régi időt, mikor kötéllel verbuváltak, s jött a parancs violaszín pecsét alatt. Lehetetlen akárminő kritikával mérni, akárminő színházi reklámos trükkökkel megcsinálni azt a hangulatot, azokat az érzéseket, melyeket a színműíró poéta e jelenetében a magyar ember szívéből fakasztani tud.”

Jegyezzük még fel, hogy a *Szökött katona* előadásának szereplői Szakács Andor, Nagy Adorján, Hettyey Aranka, Barics Gyula, Hegyi Lili, Faragó Ödön, Dezséri Gyula, Várady Miklós, Kertész Endre, Bánóczy Dezső, Gálosi Zoltán és Simon Mariska voltak.

TIZENEGYEDIK ESTE: BÁRÓ ÉS BANKÁR

Teleki Lászlóék kortársa volt Hugó Károly is, akinek *Báró és bankár* című szomorújátéka volt a sorozat tizenegyedik előadása 1912. január 18-án.

A szerencsétlen sorsú, világot járt író, aki három hazát vallott magáénak, és éppen ezért volt hazátlan, egyike a magyar drámaírás legérdekesebb alakjainak. Nyugtalan vándor, akiben több volt az elbeszélő hajlam, mint a

drámai lüktetés, *Báró és bankárja* ennek ellenére nemcsak nálunk, de külföldön is nagy feltűnést keltett. A múlt század negyvenes éveinek romantikus ízlése mohón élvezte ezt a párbeszédese, itt-ott izgalmas regényt, amely külsőségeiben és tartalmában alkalmazkodott a drámaírás szabályaihoz. A drámatörténeti sorozat a *Báró és bankárral* érkezett tulajdonképpen az egységes szerkezetű, szabályszerű színpadi művek első állomásához.

Az előadásnak különös és emlékezetes értéke volt Hevesi Sándor bevezető beszéde. Ebben a bevezetésben Hevesi Sándor tudása, tisztánlátása, irodalmi műveltsége, dramaturgiai érzéke tündökölt. Szellemesen, közvetlenül, könnyen érthető egyszerűséggel és mégis az igazságot kutató mélységgel tudta megmagyarázni a közönségnek, hogy mi tette méltóvá a világ kóborló vándorát arra, hogy német nyelven írt, magyarra fordított darabjával nemzeti drámaírásunk folyamatos sorozatában helyet kapjon. A kolozsvári közönség nagy figyelemmel hallgatta és hálásan ünnepelte az előadót, és megkapva az irányító szemszöveget, amelyből a hét évtizedes drámát néznie kell, elmélyült megértéssel fogadta a romantikus írást, s lelkesen tapsolta a szereplőket: Szakács Andort a bankár szerepében, Hettyey Arankát a feleség alakjában és Táray Ferenc báróját, akiről Kovács Dezső ezt írta: „Egész alakja olyan volt, mintha csak valamely múlt századbéli finom acél-metszetből szállt volna ki.”

TIZENKETTEDIK ESTE: CSIKÓS

A sorozat rendjén ezután három estén egymásután szerepelt Szigligeti Ede: január 22-én a *Csikóssal*, február 7-én *II. Rákóczi Ferenc fogságával* és február 13-án *Liliomfival*.

Hogy Szigligeti miért kapott a magyar drámatörténet fejlődését jelző úton a *Szökött katona* után még három egymásutáni állomást, annak a *Csikós* előadása előtt tartott bevezető fejtegetésében igyekezett magyarázatát adni Janovics Jenő. Szigligeti fellépésének idején a magyar drámaírást elborították a francia romantizmus túlzásainak hullámai. Drámaíróink vetekedtek egymással abban, hogy minél hatásosabb és minél borzalmasabb képeket tudjanak a színpadra állítani, s ilyen hatásos képekért mindent feláldoztak: jellemzést, valószerűséget, lélekfestést. A Kisfaludy által kijelölt útról egészen letért a magyar dráma, de kalandos eltévelyedéseiben mindennütt zsákutcába jutott: eszközei kimerültek, túlzásai a borzalmakkal való hatáskeltésben hajmeresztőkké váltak, és fokozni ezeket lehetetlen volt, mert már amúgy is a nevetség határát érintették. Fantáziájuk ellankadt, újat kitalálni képtelenek voltak. A dúsan termő nemzeti talajból kopár földbe jutott a zsenge korát élő magyar dráma. Delejtű nélkül kóválygott, irányt vesztetten. Ez időben pedig ott állott már sok évtized vágyódó álma, az országos állandó Nemzeti Színház. S a magyar színpadot e nagy reményekre

jogosító korában ugyanaz a veszély fenyegette, mely küzdelmeinek első éveiben két ízben is összezúzta törekvéseit, a műsor hiánya. A haza jobbainak lelkesége és önfeláldozása új hajlékot emelt ugyan a magyar múzsának, de nincs, aki megtöltse azt nemzeti tartalommal. Égető szüksége volt az új hajléknak jó, eredeti, friss műsorra, szüksége volt egy nagy tehetségre, aki zsenijének fényével megvilágítja a zavaros kalandozások között az igazi utat, egyesítse s követésre készítse a szétforgácsolódó munkaerőket. De ez az úttörő zseni késett, késik még ma is. Szükség volt tehát legalább valakire, aki éles szemével felméri a kor szükségleteit, kívánalmait, s tehetségét páratlanul álló szorgalmával, nemes ambíciójával hatványozva öntudatosan, mély belátással vezesse vissza az egészséges talajra a magyar drámát, s addig is, míg követőkre talál, vállaira vegye a Nemzeti Színház eredeti műsorának egész terhét. Ez a várva-várt érkezett meg Szigligetiben, aki ilyenformán úgy a színpadra, mint a drámaírásra nézve a legalkalmasabb pillanatban lépett föl, s egy csapásra korlátlan ura lett a magyar színpadnak, és maradt is csaknem négy évtizeden keresztül. Tisztában volt minden műfaj körével, szükségleteivel, eszközeivel, és matematikai pontossággal, körültekintő számítással alkalmazta azokat. A színpadi hatásnak halhatatlan mestere volt. Nagy hibát sohasem követhetett volna el, mert józansága, minden szituáció fölött a szenvedély leghevesebb kitörései közben is uralkodott, nem engedte, hogy szertelenségekbe essék, ízlése pedig mindig megóvta a durvább eszközök alkalmazásától. Legnagyobb szeretettel a történeti drámát művelte, de legszerencsésebb talán a népszínmű terén volt.

A *Csikós* előadásának középpontjában Szentgyörgyi István klasszikus Mártonja állott. Ezt írta róla nagyon jellemzően Kovács Dezső: „Meg kell nézni, mint tudja megválasztani ez a színész a ruháit, amelyekben a falusi magyar embert, például a csikóst ábrázolja. Meg kell nézni, mint nem rí le róla egyetlen rekvizituma sem a magyar viseletnek, milyen tőzsgyökeresen hiteles rajta minden emberi testre való készség, elkezdve a bal lábára felszjazott fél sarkantyún s végezve a kalapjára felszegezett sárgaréz táblán, amely jelenti, hogy mely határban őrizheti a ménest: úgymint a nagyormódiban. Meg kell nézni, mint áll meg egy helyben kemény energiával, s mint mozdul súlyos lépéssel, komoly, nehéz mozdulattal. Meg kell csak nézni, mint villámlik szemében a félelmes harag, s mint enyhül át tekintete a szívbeli humor melegében. Meg kell csak hallgatni, mint esik megfontoltan a szeges magyar beszéd, s mint jó ki abban a vidám kedv és a nehéz indulat egyaránt. És akkor ne essék arról beszéd, mondván, hogy népszínművünknek csak jövője van, hogy múltja ne volna. Csak előadni kéne azt tudni, ami megvan.”

TIZENHARMADIK ESTE: II. RÁKÓCZI FERENC FOGSÁGA

A *Csikós* után Szigligeti sokoldalú munkájának irányára vetett fényt a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című történeti tragédia bemutatása.

Márki Sándor, a tudós történetíró, a kolozsvári egyetem nagynevű tanára beszélt a közönségnek Rákócziról, Szigligetiről s azokról a kapcsolatokról, amelyek ennek a tragédiának megjelenése óta és a korhangulat között felfedezhetők:

„V. Ferdinánd király 1848. november 6-án fölségsértőnek, hazaárulónak, lázadónak nyilvánította Kossuthot és híveit, s a törvényes rend helyreállítására Windischgrätz tábornagyot teljes hatalommal küldte ki. Ugyanazon este a pesti Nemzeti Színházban felhangzott a Rákóczi-induló, és az óriási közönség egyre fokozódó lelkesedéssel tapsolt Szigligeti drámájának, a *II. Rákóczi Ferenc fogságának*, amelyet akkor adtak először.

Aznap, amelyen a kolozsváriak először tapsoltak Szigligeti Rákóczijának, Világos alatt Görgey letette a fegyvert.

Rettenetes út az, amelyet Szigligeti drámája *pesti* első előadása napjától *kolozsvári* első előadása napjáig, kilenc hónap alatt megtett. Ezen rövid úton harminchétezer magyar honpolgárnak s ugyanannyi ellenségnek élete pusztult el. Kétségbeesés, remény, diadal és dicsőség, azután ismét kétségbeesés, de már remény, diadal és dicsőség nélkül. Úgy, ahogy Szigligeti a nagy küzdelmek elején valósággal megjósolta nemzetének, midőn szemé elé állította a szenteskedő diákból, kényes udvari emberből, vértagadó magyarból hazája szabadságának hősévé dicsőült Rákóczit.”

Nem a drámaírás szabályai lebegtek Szigligeti szeme előtt, amikor Rákócziját megírta, hanem *emlékeztetni* akart; hú korrajzot akart adni. Felzaklatni a vért és előkészíteni a lelkeket a jövőre.

Márki Sándor a tudós bonckésével irányította a közönség figyelmét azokra az eltérésekre, amelyek a történeti tények s a költő fantáziája között vannak, de nem vonta ezekért Szigligetit felelősségre, sőt hangsúlyozta, hogy a történelem képeit azért sorakoztatta tetszése szerint, mert költői és hazafias célját annál biztosabban akarta elérni: a gyűlölet szítását Ausztria ellen és a szabadságért való rajongás lángallobbantását. Szigligeti darabja inkább a hazaszeretet tüzéből, semmint a dramaturgia törvényeinek talajából fakadt. Politikai jelentősége nagyobb, mint irodalmi érdeme. Rákóczi nagy szelleme bizalomra, kitartásra, áldozatokra, küzdelemre biztatta a nemzetet.

Az előadást dicsérik a lapok. Különösen Táray Ferencet, aki Rákóczit játszotta, Hettyey Arankát Zrínyi Ilona szerepében, Császár Máriát, Szakács Andort, Fekete Mihályt, Gálosi Zoltánt és Bánóczy Dezsőt.

Néhány nap múlva, február 13-án Szigligeti *Liliomfi*jának előadása előtt így kezdte a közönséghez intézett bevezető beszédét Janovics Jenő:

„Valahányszor e sorozatos előadások rendjén erre a helyre léptem, hogy kalauzok legyek letűnt idők, elfelejtett korok törekvései és hangulatai között, mindig félve és aggódva kértem elnézésüket. Az a félelem ülte meg lelkemet, hogy az önök finomult ízlése és éles ítélete, mely a mai magyar drámának szemfényvesztő ügyességéhez és sok tekintetben tökéletes művészi készségéhez van szokva, nem fog könnyedén megbarátkozni a kezdődő drámaírás dadogásával. Az önök képzelete azonban csodát művelt: varázsütésre szárnyalt vissza eltemetettnek hitt idők távlatába. Újra átértékelték a korok ma már kihamvadt tüzeit, lelkesedtek naiv vágyakozásokért, felismerték a művészi próbálkozások rugóit. Mintha mese vált volna valóra: itt mindig annak a kornak a közönsége ült, figyelt és lelkesedett, amelynek írója a színpadról megszólalt. S én ma már nem félek és nem kérek elnézést, mert az a darab, amelyet ma látni fognak, a drámai technika mostani készségének mértékét is kiállja. Űdesége, elevensége és ötletessége a legelmésebb bohózzal is vetekedik, a művészi cél tisztasága és előkelő ízlés tekintetében pedig bármelyiket túlszárnyalja. Hatvanesztendősnél idősebb a *Liliomfi*, de olyan friss, mint egy ma fakadt illatos, színpompás virág. A dramaturgia a lepergett hat évtized alatt újra meg újra megállapította azt, hogy a *Liliomfi* a legjobb magyar bohózat; ritka véletlen: a praktikus színházi élet annyiszor igazolta ezt a teoretikus elméletet, ahányszor a színpadra került ez a derűs darab.

A felületes gondolkozó talán meg fog ütődni azon, hogy a legvidámabb magyar bohózat a nemzet legszomorúbb napjaiban született. A szabadságharc leveretése idején, amikor ez az ország egy nagy, zokogástól visszhangos temető volt, akkor jelent meg a pesti Nemzeti Színház színpadán a léha, semmi gonddal nem törődő *Liliomfi*. De aki figyelemmel kíséri drámaírásunk fejlődésének mozgatórugóit, az természetesen fogja találni, hogy a legvidámabb színpadi mű a nemzet legmélyebb gyászának idején termett. A magyar dráma megindulásától kezdve mindig nemzeti célokat vagy az egyes korok másnemű törekvéseit szolgálta. Amikor minden remény összetört, amikor a lelkek álmai szertefoszlottak, s a kétségbeesés és elcsüggedés siralma jajongott végig az országon, a színpad nemes és tiszta derű képeivel akarta felvidítani az elbúsulást. S hogy milyen nagy jótétemény volt ez, arról találóan beszél a *Liliomfi* előadásának száma. A kiegyezésig negyvenszer adták elő ezt a bohózatot csupán a pesti Nemzeti Színházban. Olyan népszerűsége mutat ez a szám abban az időben, amire alig van példa.

Ennek a nagy népszerűségnek köszönheti különben, hogy idegen országba is átszármazott. *Liliomfi volt az első darab, amelyet Bécs közönsége is tombolva tapsolt.* Nagy dolog ez abban a korban, amikor a magyar drámaírás még idegen mankókon járt. *Liliomfi* idegen címen, idegen szerző neve alatt jelent meg a bécsi Karltheater színpadán. A tolvaj pedig az „osztrák Aristophanes”: Nestroy volt. Ennek a tolvajlásnak minden részletét kiderítették már tudós és lelkiismeretes kutatásaik révén: Császár Elemér, Weber Arthur és Bayer József. *Liliomfi* az ötvenes években diadalait aratta a pesti Nemzeti Színházban, egy német színház tehát lefordította és felvitte a Karltheater akkori mindenható igazgatójához, Nestroyhoz, aki mint színész és mint bohózatíró egyaránt uralkodó planétája volt a bécsi színházi életnek. Nestroy a *Liliomfi* fordítását visszautasította, nem találta előadhatónak, később azonban mégis előadatta saját színházában mint saját művét *Umsonst* címen. A főszerepet ő maga játszotta. Ez 1857. március 7-én történt, hat évvel a *Liliomfi* pesti premierje után. Hangsúlyozzuk, hogy nem átdolgozásról van szó, hanem egy rossz fordításról. Bebizonyított tény az is, hogy a tolvajlásra rájött Szigligeti, és úgy látszik, jogait követelte a bécsi írón. Erre vall a *Hölgyfutár* egy híreckséje, mely 1857-ben láttott napvilágot:

»A szerencse éppen úgy nem jár egymagában, mint a szerencsétlenség. Példa rá Szigligeti, ki közelebbi nevenapján a Teleki jutalom 200 aranyját is megnyeré s azonkívül Nestroy részéről az *Umsonst* fejében jelentékeny kártérítésről biztosított. Ez az egész *Umsonst* nem egyéb, mint a mulatságos *Liliomfi*, mely most a bécsieknek igen tetszik.«

Öröm és büszkeség ezt megállapítani, hiszen a magyar kultúrának igen jelentős diadala az, hogy napjainkban a magyar dráma a külföldi színházi piacoknak igen keresett árucikke. *De ezen a diadalúton Szigligeti Ede volt az első*, aki már majdnem száz évvel ezelőtt, a magyar drámaírás gyermekéveiben meghódította a fejlett kultúrájú Bécs színházi közönségét.

A színpadot tökéletesen ismeri Szigligeti, sokkal jobban, mint elődeinek bármelyike. Kifürkészte a hatáskeltésnek minden furfangját, csínját-bínját, s ügyesen tudta felhasználni és darabjai javára kamatoztatni mindazt az apró fogást, melyek íróársainak figyelmét elkerülték.

E sorozatos előadások rendjén – így fejezte be bevezető előadását Janovics – Szigligetivel többé nem találkozunk. Működésének termékenyítő hatására azonban még sokszor lesz alkalmunk a későbbi esték során emlékezni, mert minden téren hasznos, termékenyítő és páratlanul buzdító volt Szigligeti írói működése. Képzelete nem jár a fellegek között álmaival, viszont az is igaz, hogy sohasem nyújt hangzatos tartalmatlanságokat igazságokban. Nincs meg benne a lángész vakmerősége és gondolatvilágának szertelensége, de okoskodása mindig józan, logikája világos. Egyszerű, mesterkéletlen poézisének gyökere nem egy titokzatos mélységű, ismeret-

len talajból fakad, ágai nem nyúlnak egy magasabb, el nem érhető régió sejtelmes ködébe: itt él közöttünk gyökere, hajtása, gyümölcse. Szigligeti műveit nem lehet az örökkévalóság mércéjével mérni, de irodalomtörténetünkben kitörülhetetlen nyomokat hagytak költőjüknek művészi céljai, előkelő ízlése, nagy tudása, rendkívüli munkabírása, elsőrangú színpadi érzéke; nemes önzetlensége hálánkra mindig számot tarthat. A magyar drámának s a magyar színpadnak tett szolgálatai megbecsülhetetlenek.”

Ezzel a bevezetéssel és *Liliomfi* gondos előadásával búcsúzott a színház Szigligetitől a drámaírás útján. A négy Szigligeti-darab és a négy különféle oldalról működésére világító bevezető előadás tiszta képét adta Szigligeti érdemeinek a magyar dráma történetében.

Liliomfi előadása is történeti levegőt árasztott a nézőtér felé: Szentgyörgyi István Szilvai professzora a nagy magyar művész egyik leg-tökéletesebb alakítása volt, telve magyaros kedéllyel, az elmúlt, patriarkális idők lelkét visszavarázsoló vonásokkal, friss magyar poézissel. A régi időket így emlékebe idézni csak a legnagyobb nemzeti művészek tudták. Nagyon mulatságos volt Várady Miklósné Camillája, Ihász Aladár Liliomfija, Nagy Gyula Szellemfije, Dezséri Gyula vendéglőse, Berlányi Vanda Mariskája, Nagy Ilona Szende Erzsikéje, Bánóczy Dezső jellegzetes pesti fogadósa, Gálosi Zoltán gyámoltalan Adolfja és Barics Gyula szerelmes pincére.

„A darabnak nagyobb hatása volt, mint bármikor a közelmúltban” – írta akkoriban Kovács Dezső. A közönség, mely az utolsó helyig megtöltötte a nézőteret, szíve szerint, tartózkodás nélkül, hálásan mulatott az elévülhetetlen ötleteken, szabadjára eresztett jókedven, tiszta kedélyességen, amely a magyar génusz dicsőségére e bohózatot elárad.

A drámatörténeti sorozatos előadások egyre szélesebb hullámokat vetettek a közvélemény érdeklődésében, a sajtóban s az ország irodalmi és művészi köreiben. Ennek a különös érdeklődésnek és komoly elismerésnek volt jele az a leirat, amelyet Zichy János gróf kultuszminiszter intézett a további munkára való serkentésül a kolozsvári színház igazgatójához.

11.866-1912 szám.

Nagyságos
dr. Janovics Jenő úrnak
a kolozsvári orsz. Nemzeti Színház igazgatójának
Kolozsvár

A kolozsvári orsz. Nemzeti Színház drámatörténelmi előadássorozatát érdeklődéssel kísértem és értesülést szereztem arról a szíves fogadtatásról, melyben a közönség ezeket az előadásokat részesítette.

A közönség elismerésében igazgató úr törekvései legszebb jutalmukat már elnyerték, de a magam részéről sem mulaszthatom el, hogy ebből az alkalomból kifejezést ne adjak megelégedésemnek.

A kolozsvári országos Nemzeti Színház, melyet az állam tekintélyes támogatásban részesít, akkor tölti be jól kulturális hivatását, ha a közönség nevelésében lelkes munkásságot fejt ki és a színháznak az irodalommal való szoros kapcsolatát szem elől nem téveszti.

Felkérem, hogy elismerésemet mindazokkal közölje, kik az előadássorozat sikeréhez közreműködésükkel hozzájárultak.

Budapest, 1912. február hó 1.

Zichy

TIZENÖTÖDIK ESTE: A VÉN BAKANCSOS ÉS FIA, A HUSZÁR

A tizenötödik estén, február 16-án Szigeti József vidám népszínműve, *A vén bakancsos és fia, a huszár* került színre. A bevezető előadást Kiss Ernő dr. unitárius gimnáziumi tanár tartotta, s rámutatott arra, hogy ez a darab a fejlődés új foka a népszínműírásban. „A nép életének hívebb képét kapjuk, mint az eddigi népszínművekben. *A vén bakancsos* motívumai egészen megfelelnek a nép valódi felfogásának: a fiatal szerelmes könnyelmű virtusa, hogy katonának csap fel, az öreg kiszolgált katona agyafúrt csellogása, mellyel a zsugori apát törbe csalja, leleményessége, mellyel minden akadályt elhárít a fiatalok boldogsága elől. Emberei hús- és vérből valók: a gyáva és gyámoltalan Frici, a ravasz kántor, a kufárlelkű korcsmáros, a széles, aranyos szívű korcsmároslány és a legelső mindannyiuk között a minden hájjal megkent vén obsitos katona. Ilyen igaz, ilyen pezsgő élettel teljes alak kevés volt addig színpadi irodalmunkban. Valóságos ezermester, még afféle poétás ember is. Tele van önérzettel, apai büszkeséggel, vidám életkedvvel, paraszti furfanggal. A valóságosságához való közeledés meglát-szik a mű szerkezetén is. A tündéries bohózatokon régen túl volt már a magyar színpad, de megmaradt még a fölös cifrázás, a mellékes események

hajszolása, s ezekben látványosságokkal vonták el a közönség figyelmét a mese fő irányától. A meséket sokszor úgy felsallangozták, hogy a lényeges belevesztett a mellékesbe. Szigeti József levetette ezeket a sallangokat. Egész figyelmével a főszemély felé fordult. Találékonyága olyan gazdag volt, hogy mindig megmaradt a cselekvény útján, kitérésekre, epizódokra nem szorult. Kifogyhatatlan az ötletekben, a vidám helyzetek teremtésében, s az utolsó jelenetig fokozni tudja érdeklődésünket. Utolsó felvonása gazdagabb ötletekben, mint az első és második.

Szigligeti követői között Szigeti József a legöntudatosabb és legmérték-
tartóbb tehetség. Nemcsak méltó utóda, hanem egy tekintetben a mestert is felülmúló tanítvány. Eredetisége, hamisítatlan népiessége erőteljesebb, mint Szigligetié. Összhangba tudja hozni a belső tartalom gazdagságát ismereteinek külső eszközeivel és tapasztalatainak gyümölcsözésével. Tehetése inkább rokonszenves, mint mély, szerkesztési művészete is kezdetlegesebb, mint Szigligetié, de nemzeti életünknek, sajátosságainknak igen sok eredeti mozzanatát viszi színpadra komoly szeretettel és nagy szerencsével. Egész tehetségét a nemzeties irodalomnak szentelte, jellemfestési művészetében pedig vannak lélektani részletek, amelyek nem meglepők, és magasabb szempontból nézve is elsőrangúak. Mókáiban nem szertelen, s ízlése megóvja az alantas hatások keresésétől. Bizonyos, hogy Szigeti sem teremtette meg a népszínmű klasszikus örökmintáját, de megindult az egyszerűség s a valóság útján, amelyen haladva egy szerencsésebb művész eljuthatott volna a tökéletes kifejezési formához s a tökéletes tartalomhoz. Belőle hiányzott a tehetségnek az az emelkedettsége, mely odáig vezethette volna. Elsősorban színész volt, a legnagyobb színészek egyike, a színműírás csak fél kézzel űzött mesterség volt nála: a színpadi bő tapasztalatok és a színpadi érzék gyümölcsöztetése. Az eseményeket és az embereket a színész szemével látja, s talán éppen ezért erősebb a színpadi hatása. Az írónak nála a színész is segítségére volt. És arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Szigeti a nemzet legszomorúbb korszakában írt, és komikum iránti érzékével éppen azt adta a csüggedt magyar léleknek, amire legszomjasabb szüksége volt: vidámságot és derűs jókedvet. A dicsőséges harcok ragyogó napsütése után reánk szakadt keserű elnyomatás bánata nehezedett a magyar lélekre; a hatalom fojtó keze torkunkon volt, s tilos volt minden vigasztaló hang, mely jobb jövővel biztatott. Magunkba kellett fojtanunk mindazt, ami fájt. Emlékezni sem volt szabad arra, hogy mik voltunk. Megdermedt a szív, elhalt a szó.

Irodalmunk, mely mindenkor hű tolmácsa volt a nemzeti érzésnek, elzsibbadt, mint a magyar lélek. Különösen érezhető volt ez a drámaírásban. A parancsoló hatalom ehhez a megnyilatkozáshoz férhetett legkönnyebben. Parancsszavával eltiltotta tehát a nemzeti tárgyú darabok előadását, cenzúrájával megakadályozott minden komolyabb törekvést. Nem engedte

meg, hogy lelkesedjünk, sőt sírnunk sem volt szabad. Csak a nevetés nem volt gyanús előtte. Vigadjunk hát sírva. Színházaink műsora alig állott egyébből, mint vígjátékokból, bohózatokból, népszínművekből, olykor operákból és balettekből. Soha annyi vígjátékot nem írtak magyar nyelven, mint az alatt a leggyászosabb tíz év alatt. Jótétemény volt akkor a nevetés, a legbőkezűbb jótévők egyike volt Szigeti József. A magyar drámaírás útján a nemzeti szempontok éppen olyan fontosak voltak, mint a dramaturgiai értékek.”

A *vén bakancsos* előadását is nagy tetszéssel fogadta a kolozsvári közönség. Szentgyörgynek parádés szerepe volt az öreg, furfangos bakancsos. Megvesztegető közvetlensége, csillogó jókedve, mélysége és őszintesége csodálatot keltett. Dezséri csaplárosa is szobrász vésőjére méltó figura. Kertész Endre nagyon mulatságos volt Frici szerepében, Nagy Gyula a kántort játszotta túlhabzó humorral, s a többiek is: Hegyi Lili, Szentgyörgyi Margit¹²⁷ és Barics Gyula tényezői voltak a kirobbanó sikernek.

A sajtó megállapításai közül ide kívánkozik Kovács Dezső megjegyzése, mely rámutat a kolozsvári közönség nagy érdemére:

„Gyors egymásutánban és állandó sikerek közepette perdülnek le magyar drámatörténeti ciklusunk előadásai. A kolozsvári közönség már a magáénak vallja ezeket az estéket, és hűséges kitartással, meleg lelkesedéssel sereglik a színházba, mindannyiszor bizonyosságot tévén arról, hogy nem holmi labilis »irodalompártolás« vezet, hanem igazi és őszinte kulturális szükségérzet. És ezt ismételtelen megállapítani róla kellemes kötelességünk, amelynek igazi örömmel teszünk eleget.”

TIZENHATODIK ESTE: SZIGETVÁRI VÉRTANÚK

A színház téli idénye vége felé hajlott, gyors ütemben kellett tehát az út hátralévő részét megjárni. Szélesedett is már, gazdagodott értékben és számban egyaránt a magyar dráma útja, és egyre közelebb értünk ahhoz az időhöz, amelynek törekvéseit, munkájának eredményeit jól ismerte az akkori közönség. A bőséges termésből most már válogatni lehetett.

A tizenhatodik estét február 19-én a bűvös szavú nagy mesemondónak, Jókai Mórnak szentelte a színház. A *Szigetvári vértanúkat* adták, és Szádeczky Lajos, az egyetem tudós historikusa tartotta a bevezető előadást. Azért választotta a színház Jókainak éppen ezt a tüzes szellemű, hatásos művét, mert magán viseli írója egyéniségének minden jellemző színét. Nem változtatja meg a köztudatba átment történeti eseményeket és jellemzéseket, mégsem válik száraz krónikássá, hanem a történelmi keretbe regényes szerelmi történetet sző, abban szabadon szárnyal fantáziája, és – ami a dráma fő szépsége – költői nyelvének gazdag színpompájával zománcozza be a véres harci jeleneteket és romantikus szerelmi epizódokat. „A kor- és jel-

lemfestésre kevesebb gondot fordít – állapította meg Szádeczky Lajos bevezető beszédében –, a fő alakok nála nem domborodnak ki olyan plasztikusan, mint a *Zrínyiászb*an, de alapjában nála is ugyanaz a főmotívum. Zrínyi nála is a honszeretet ideális hőse és vértanúja, Szulejmán nála is a sértett büszkeségében sörényét tépő oroszlán, kit a sikertelenség felett érzett bosszúság dönt az enyészetbe. Zrínyi esküje a hazaszeretetnek olyan apoteózis, amely sohasem tévesztette el hatását. Szulejmán szultán nála is elismeri Zrínyi nagyságát.”

Ez a Zrínyi-dráma nem maradhatott ki abból a képsorozatból, amely a magyar drámának nemcsak dramaturgiai szempontból való fejlődését akarta bemutatni, hanem a nemzet életével, a koreshmék mozgató erőivel való kapcsolatát is.

„Zrínyi szelleme és dicső példája – mondja Németh Béla, Szigetvár történetének írója – megihletné nemcsak honfitársainak, hanem az egész keresztény világnak, sőt az utókornak lelkét is, mely Zrínyiben és Szigetvárban látja a hősiesség, a honszeretet, a kötelességteljesítés, a hazáért és nemzetért való önfeláldozás megszemélyesítését és örök időkre szóló példáját.”

Bizonyos, hogy a *Szigetvári vértanúk* történetének nem annyira a magyar dráma, mint inkább a magyar színpad történetében van jelentősége. Jókai éppen annyira nem termelt követőket a drámában, mint amennyire nem lehetett őt utánozni a regényben. Az egész emberiség legszínesebb, legszárnyalóbb fantáziájával megáldott mesemondói közé tartozik. A tisztán epikus elemekből szőtt *Szigetvári vértanúk*nak azért is helyet kellett foglalnia a sorozatban, mert láthattuk belőle, mi volt az, amin a hatvanas és hetvenes évek közönsége lelkesedett és izzott. És ez az izzó lelkesedés ma is lángra gyúl, valahányszor Jókai tirádái felharsannak a színpadról. Mint ahogy izzott és lángolt azon az estén, amelyen a drámatörténeti sorozat keretébe fonva jelentek meg a szigetvári hősök a kolozsvári színpadon. Az emlékezetes előadás főszereplői: Szakács Andor (Zrínyi), Hettyey Aranka (Anna), Nagy Adorján (Szelim), F. Berlányi Vanda (Mária), Gálosi Zoltán (Juranics), Dezséri Gyula (az agg Csáky Bertalan), Fekete Mihály (Szulejmán szultán), Csapó Jenő (Patachich), Ihász Aladár (Bajony János), Táray Ferenc (Istvánffy Pál).

TIZENHETEDIK ESTE: *AESOPUS*

A *Szigetvári vértanúk*at *Aesopus*, Rákosi Jenő vígjátéka követte a történeti visszatekintések estéinek sorozatában.

Sebestyén Károly dr., az országos nevű dramaturg, a Színművészeti Akadémia nagy készültségű professzora tartotta ez alkalommal a bevezető előadást. Mindenekelőtt a hagyományokat őrző kolozsvári színház és a ha-

gyományokat megbecsülő kolozsvári közönség előtt hajtotta meg az elismerés zászlaját.

„Ez a hely – mondotta – nagy történelmi és művészi hagyományok jogszerű örököse, egyenes leszármazottja annak a kolozsvári színpadnak, amely látta több mint egy évszázaddal ezelőtt az úttörők kemény tusait, a lelkesedés tüzeiben elégők mártíromságát, az igazi nemzet igazi napszamosait. A színművészet és a dráma szoros és szerves kapcsolatának klasszikus példája ez a színpad, amelynek tradíciójára hódolattal tanítja növendékeit a mester. És ez a közönség fogékonyságban, az ízlés finomult és kiművelt voltában, lelkesedésben, de egyúttal kritikai érzékben legelső ebben az országban.”

Sebestyén Károly azután szembeszáll az irodalomtörténet-írásnak azzal a meggyökeresedett megállapításával, hogy Rákosi Jenő a magyar dráma fejlődésének új irányát akarta kijelölni, amikor a hétköznapi élet eseményei közül történetét egy képzelt világba, a mesék országába emelte. Idézte a leghivatottabbnak, magának a költőnek véleményét erről az irodalomtörténelmi irányjelzésről, és – úgy érzem – Rákosi Jenőnek ezeket a mondatait kell szó szerint idézni a jövő irodalombúvárai számára:

„– Húszéves ifjú voltam, amikor az *Aesopus* gondolata mint vígjátéki téma megfogalmazott bennem. Apám elszegényedése kivetett iskolai életem szabályos menetéből, és egy ideig kenyérkeresetre kényszerített, hogy ne legyek még én is terhére. De aztán beláttam, hogy a gazdálkodás nem lesz az én hivatásom, és szüleimen sem segítek azzal, ha pályatévésztem, egész életemre szerencsétlen ember leszek. Otthagytam a vidéket és feljöttem ide Pestre. Hozzáfogtam újra a tanuláshoz, hogy letegyem az érettségi vizsgálatot. S mialatt a latinnal és göröggel vesződtem, Terentius és Aristophanes szövege kopott el kezemből. Mert nekem akkor nem a görög és nem a latin volt fontos, én a klasszikus vígjátékírókban a formát, a mintát kerestem *Aesopusom*hoz. Végre kétévi keresés után megtaláltam. Kinyomattam az *V. Lászlót* és az *Aesopust*. Furcsa darabok voltak ezek ebben a korban. Különösen az *Aesopus* ütötte meg az emberek fülét. A Nemzeti Színház drámaíró bizottsága Vadnay Károly ajánlatára elfogadta és 1866 őszén színpadra dolgozta. A komédiának nagy hatása volt. Azután következett a többi drámám – the rest is silence –, további sorsomról beszéljen más. Én csak annyit mondhatok ötven év távlatán is megdönthetetlen bizonyossággal, hogy nekem akkor eszem ágában sem volt Szigligeti irányával szembeszállanom vagy új irányt inaugurálnom. Fiatal voltam és vakmerő, álomlátásaim támadtak, és formába öntöttem őket. És azontúl is abban, ami költői művet alkottam, soha külső hatás vagy kifelé tekintés engem nem vezérelt. A divat nem csábított rá, hogy a magam útját elhagyjam, az olcsó sikert nem kerestem, a népszerűséget hajhászó írókat – őszintén szólva – lenéztem.”

A közönség ezen az estén úgy érezte, mintha *Aesopus* legszebb és leg-hatalmasabb tirádájának rejtett, szimbolikus értelme lett volna, mert önma-gáról beszélve mondja ugyan, hogy „hebegett s kilencéves korában nevét kimondani képtelen volt”, mégis az a gondolat támadt az emberek lelké-ben, hogy a dadogó ifjú, aki most már ékesszólóan beszél, a magyar dráma volt, amely szüntelenül, ólmosan küzdött a közömbösséggel. A félénken dadogó magyar dráma vált ékesszólóvá, hangzatossá, minden szíveket ma-gával ragadóvá, amint a „tündéralak” megjelent. Ez a tündéralak a költő is-tenadta tehetsége.

S a közönségnek ebből az érzéséből mégis arra a következtetésre jutot-tunk, hogy Rákosi Jenő tiltakozik ugyan az ellen a dicséret ellen, amely őt egy új drámai irány indítójának nevezte el, de bizonyos, hogy *Aesopus* a belőle áradó üde képzelőerővel, költői lendülettel és színes nyelvvel, nemkevésbé előkelő ízlésével és magasabb rendű ötletességével új iskoláját teremtette meg a költői értékekre törekvő magyar színpadi irodalomnak. Ehhez az iskolához szegődött első lépéseivel Csiky Gergely is, s ennek szel-lemével aratott értékes diadalokat Dóczy Lajos.

Rákosi Jenő akkor még élő tényezője volt nemzeti művelődésünknek. A különböző irodalmi és társadalmi irányzatok közepette rendületlenül állott életének minden változása idején a magyar nemzeti eszme erős harcosai között az első sorban, úgyhogy az a meleg ünneplés, amely az *Aesopus* elő-adásának estéjén kirobbant a közönség lelkéből, nemcsak a drámaíró érde-meinek szólt, hanem egyúttal annak a férfiúnak, aki a nemzeti lélek vé-delmezésében éles szabályját forgatni soha meg nem szűnt. Azok közé tar-tozik, akik nemcsak látták Magyarországot kibontakozni a szegénység és elmaradottság béklyóiból, hanem akik erős és hűséges lélekkel segítették is a nemzetet ebben a fejlődésében. Minden időben és minden erővel élére ál-lott azoknak a törekvéseknek, amelyek fájának ügyét szolgálták.

Aesopust Táray Ferenc játszotta. Szakács Andor – *Aegeus*, Fekete Mi-hály – *Castus*, Gálosi Zoltán – *Diodor*, Nagy Adorján – *Dorsus*, Kertész Endre – *Alchias*, Ihász Andor – *Samios*, Bánóczy Dezső – *Xanthus*, Poór Li-li – *Erota*, Váradyné – *Nycia*, Simon Mariska – *Dardanapala*, Berlányi Van-da – *Tamia* és Laczkó Aranka *Trundusia* szerepében tették emlékezetessé az estét.

TIZENNYOLCADIK ESTE: A CSÓK

Rákosi Jenőt Dóczy Lajos követte a sorozatban. Langyos tavaszi estén, március 5-én került színre a *Csók*, a színműírásnak ez a színes és hangula-tos lírai költeménye. Csupa mese édes, csillogó bíborköntösben. Pompázó mese, s a tavaszi enyhülésben felvidult közönség, mely betöltötte a néző-térnek minden zugát, őszinte érdeklődéssel kísérte a királyok, szép királyi

dámák, deli legények ártatlan szerelmi kalandjait, azt a kacskaringós utat, amely a vadon erdő csobogó patakocskája mellett indul el, s a szúzi csók-nál végződik, de egy lépéssel sem megyen tovább. Ott végződik, ahol ma a vígjátékok fűszeres meséje kezdődni szokott.

Rákosi Jenő lehetett a magyar nyelvben első, igazi mestere Dóczi Lajosnak. A soproni gimnáziumban együtt tanultak, és ők ketten voltak az ifjúság ébresztői s lelkes vezetői abban a szomorú korban, amikor gyász és siralom borongott még minden magyar szíven, a szabadság leverését követő időkben. A drámaírásban is Rákosi Jenő volt Dóczi Lajos mestere. Ábrándos lelkét annak a meseiránynak színgazdag és bűvös varázsa ragadta meg, amelyet a magyar dráma útján Rákosi Jenő indított meg *Aesopus*ával. Rákosi Jenő maga tiltakozik az ellen a megállapítás ellen, hogy az ő hangos és mély sikere nyomán egész irodalma támadt a mesék országában kalandozó drámáknak. Dóczi lírára hajlamos lényét erősen megragadták azok a bilincstelen fantáziával csapongó színes képek, melyek a mesedramák keretében színpadra vihetők voltak. A kor hangulata is alkalmas volt a kultusz kifejlődésére. Dermedt álmából ébredezni kezdett a sanyargatott nemzet. A kiegyezés új reményeket fakasztott, és új életet keltett. Lidércnyomás alól szabadultak a lelkek. A nyiladozó szemek elé meséket varázsoltak íróink, színes és gazdag képeket egy más, szebb világból. Álmokat varázsoltak a nézők szeme elé, s ezekből az álmokból a magyar drámának új iránya indult, amely színpompájával sok fogékony lelket csábított magához. Abba a világba szárnyaltak íróink, ahol nincsenek korlátok, nincsenek feszes törvények, ahol szabadon csaponghat a képzelet. Ebben a szeszélyes csapongásban, ebben a színgazdagságban a közönség is gyönyörűségét találta. Ennek a dúsán termő talajnak voltak hajtásai Rákosi Jenő *Aesopusa* és *Szerelmem iskolája*, Várady Antal *Tamarája*, Bartók Lajos *Legszebbje*, Csiky Gergely *Jóslata* és Dóczi Lajos *A csókja*.

A bohókás jókedv ízléstelenségbe sohasem tévedő lebegése, a költői szellem emelkedettsége s az eszmék gáttalan szárnyalása uralkodik *A csók*-ban is. Nyelve is alkalmazkodik az új lendülethez, és színeivel, fordulataival, gazdagságával követi az álomországba a mesét. Dóczi felsőbbes művésze a lírai nyelvnek. Olvad, bűg, ömleng, hajlik, lágyan suttog és viharosan harsog, ezer színben pompázik, dallamos és fordulatos *A csók* nyelve. Előkelő és választékos, az útszéli köznapiságot gondosan kerülő.

A csók csengő, szép verses nyelvét hűségesen tolmácsolták a színészek: Hettyey Aranka Blanda királynője imponáló volt, elragadóan kedves Berényi Vanda Marittája, rokonszenves Kápolnay Sári Angélája. Nagy Adorján játszotta Navarra királyát, Gálosi Zoltán Carlót, a szerelmes parasztyereket, Táray Ferenc Adolárt, a király törvénytelen ágyból származó bátyját, Dezséri Gyula Fideliót, a kincstartót, Bánóczy Dezső Aragónia harceget és Kertész Endre az udvari papot, Sobrinust. A közönség nevezett,

könnyezett, hálásan tapsolt, s a múlt szép emlékeinek varázsával gazdagodva távozott a színházból.

TIZENKILENCEDIK ESTE: A FALU ROSSZA

A mesedráma csodavilágából a magyar drámatörténet útja újra visszakanyarodott a magyar faluba, királyi csarnokok gyémántpalotái után a falu tornácos, muskátlis házához jutottunk. Fejedelmek, hercegek és udvaroncok bíborköntösei és csörgősapkái után a magyar menyecske viganói, a magyar paraszt lobogó inge jelent meg a színpadon.

Három nappal a meseországbeli *A csók* bódító parfümillata után, március 8-án a magyar föld éltető, friss levegőjét szívta magába a közönség a *A falu rossza* előadásán. Dr. Dézsi Lajos, a kolozsvári egyetem professzora széles látókör közepébe állította Tóth Edének, ennek a sokat szenvedett, mártír sorsú magyar költőnek diadalmas népszínművét. Hogy *A falu rossza* irodalomtörténeti jelentőségét jobban kidomboríthassa, végigvezette a közönség figyelmét a magyar paraszt irodalmi, különösképpen színműirodalmi szereplésének útján az első magyar versműtől, Apáti Ferenc *Feddő énekétől* Tóth Edéig. Ebből a szemléletes előadásból kitűnt, hogy az a költő, aki egy egész színművet először szentelt a magyar parasztélet bemutatásának, aki nem akarta többé vagy nem tartotta szükségesnek, hogy a parasztot *más társadalmi osztállyal egyszerre és szemben léptesse fel*, mert belátta, hogy ez olyan külön világ, melynek magában is van jogosultsága a színpadon: Tóth Ede, s az a mű, amellyel e hitét igazolta, *A falu rossza* volt. Ebben áll e népszínmű különös jelentősége a magyar drámairodalom fejlődési útján. Magyar népi alakjait az életből vette, azok nem színpadi papirosfigurák. A magyar parasztot olyan életteljes hűséggel még egy népszínműíró sem vitte színpadra, éppen ezért fog élni ez a darab mindaddig, amíg a magyar a saját nemzeti jellemvonásai iránt érdeklődik, még akkor is, amikor azok csak a múlt emlékei lesznek. A magyar paraszt ősi, faji sajátossága, nemes büszkesége, méltósága híven és elevenen jelenik meg az öreg Feledi Gáspárban, éppen úgy, mint Göndör Sándor jellemrajzában. A többi népi alak is ilyen élettől duzzadó, nemhiába mondta később özvegy Gabóné, akinek emberéről mintázta állítólag Tóth Ede Gonosz Pistáját, mikor végignézte a darabot:

– Ilyen, ilyen volt az én szegény korhely uram! Hej, hányszor vert meg a lelkem.

Ezért vélték *A falu rossza* későbbi méltatói a többi alak eredetijét is megtalálni az életben, Finum Rózsit, Cserebogár Jóskát, a Makkhetes zsidót. Meg is lehet őket találni nagyon sok példányban.

Kétségtelen, hogy a népszínmű Tóth Edével érte el azt a magaslatot, amelyet eddig egyetlen írónknak sem sikerült túlszárnyalnia. Gárdonyi A

borral új csapást vágott, új színeket látott meg, realisabb alapra építette mondanivalóit, de a népelet igazi képét mégsem tudta olyan vonzó formában színpadra varázsolni, mint Tóth Ede. Ha eszményítette is kissé alakja- it, mégis érezzük, hogy valamennyinek lelke és karaktere a magyar földből nőtt ki, és a magyar fajta vére lüktet ereikben. Bizonyos, hogy nyelvük cifrább, mint a népé, és mozgásuk szertartásosabb, mint az őseMBER dÖcÖgÉse, de bensejükben a faj jellemző sajátosságai élnek és vezetik tetteiket. Ezzel szemben az újabb próbálkozások az etnográfiai hűség hajszolásával, kicirkalmazott alakjaikkal, a nyelv erőszakolt parasztiságával, lélektani botlásaikkal torz figurákat produkálnak. A népszínmű legdicsőségesebb sikere pedig Tóth Ede nevéhez fűződik.

Szentgyörgyi István Feledi Gáspárja csupa méltóság, csupa jó, Hegyi Lili Finum Rózsija, Krémer Jenő Gonosz Pistája, Szentgyörgyi Margit Mariskája, Horváth Paula Tercsije, Csapó Jenő Lajosa, Barics Gyula Göndör Sándora, Nagy Adorján Csendbiztosa és Bánóczy Dezső Makkhetes zsidaja a darab szépségeihez méltó alakítások voltak.

HUSZADIK ESTE: A NAGYMAMA

Március 11-én érkezett a sorozat a huszadik estéhez, amikor Csiky Gergely *A nagymamája* került színre. A bevezető előadást Janovics Jenő dr. tartotta. Végigvezette a közönséget Csiky föllépésétől utolsó darabjáig, a *A nagymamáig*. A mesedramák, melyek közül a sorozat rendjén *Aesopust* és *A csókot* láttuk, olyan hangos sikert arattak, hogy hírük a zárda falai közé is behatolt. A temesvári kolostor hatalmas boltívei között egy szelíd jóságú, magába zárkózott, csöndes elvonultságában szorgos tanulmányainak élő papnak fogékony, vívódó lelkét ellenállhatatlan erővel ragadta magával a drámaírás új irányának költői színpompája. Kora gyermekévei óta egy álma, egy vágya, egy ábrándja volt: *a színpad*.

Tusakodott vágyával, fájó szível érezve az áthidalhatatlan úrt, mely szent hivatása és a festett világ sikamlós deszkái között tátong, csitítgatta szívét, oltani igyekezett a hatalmas lánggal lobogó vágyat, de nem bírta vele, mert ez volt nappali álma és éjszakáinak álmatlansága. A hellén művelődésnek, az antik költészet tiszta fenségének emlőin nevelkedett, s ebből az üdítő forrásból táplálta most is égő szomjúságát, nagy lelki harcai közepette szent áhítattal terjesztve növendékei között a hit malasztját. Ebben a teljes elzárkózottságban szötte a fiatal pap merész ábrándjait, itt építette légvárait, tépelődő gondok között küzdve a festett vásznak csábos varázsa ellen. Bebéklyózta lelkét, hogy ne csapongjon szerte az ábrándok világában; vallásos folyóiratot szerkesztett, hittudományi munkálatokat írt, és sajtó alá rendezte hitbuzgó püspökének, Csajághy Sándornak hátrahagyott iratait. Mind hasztalan, az ábrándok nem akartak szétfoszlani, a légvárak nem

akartak összeomlani, a szunnyadó láng fel-felcsapott minduntalan. Ekkor érkezett híre azoknak az új diadaloknak, amelyeket a magyar színpadon a mesék országában kalandozó drámák arattak. Csodálatos remény ébredt fel a fiatal pap vívódó lelkében. Úgy tetszett neki egyszerre, mintha megtalálta volna azt a hidat, amely a szakadékon átvezeti. Nem kell leszállnia a mindennapi világ érzései, szenvedélyei közé, hogy drámai formába önthesse gondolatait, csak a mesék világába kell elkalandoznia költői lelkének, magasan lebeghet a mindennapos élet közönséges viszonyai fölött, s mégis érintkezésbe jut álmainak tárgyával, a színpaddal. Nem telt bele sok idő, s megírta az a fiatal pap, dr. Csiky Gergely hittanár, *A jóslatot*.

A siker, amely ezt a kísérletet ha nem is az Akadémia bírálatában, de a kritika és a közönség lelkes elismerésében és Szigligeti buzdításában nyomon követte, arra készítette Csikyt, hogy a megkezdett úton tovább haladjon. De csak tapogatózva, félve mer haladni. Küzdött benne papi hivatása a színpad iránt való szenvedelmes vonzalmával. *A jóslat* első előadásán boldogságtól sugárzó arccal hallgatta a legszebb zenét, a közönség elismerő tapsát. Egyik színésznő megfogta kezét a színpad mögött, és kérte, hogy jelenjék meg a lámpák előtt.

– Nem lehet – így felelt.

– Tehát Ön, ha mégannyi jó darabot fog is írni, sohasem jelenik meg a közönség hívására?

– Azt hiszem, soha.

– No látja, miért is nem lett Thalia papja?

– Mert az ég más hivatást bízott rám.

Kötelességtudása és fogadalmához való törhetetlen hűsége még mindig, még a sikernek ezekben a mámorító perceiben is azt hitette el vele, hogy az ő igazi hivatása a templom szószéke és a katedra. Aggódó félelemmel volt lelke eltelve, nehogy munkássága összeütközésbe kerüljön papi hivatásának méltóságával.

Majd bátrabb lesz, s már a történelemhez mer nyúlni, igaz, még csak ahhoz a bizonytalan, homályos korhoz, mely szintén csaknem a mesék országába tartozik: a kereszténység első csatáinak, háborúságának korához.

Ilyen félelemmel teljes munkálkodásban telt el három év. Akkor püspöki engedéllyel a fővárosba költözik, ahol tágu látóköre, szabadabb lesz a felfogása, s kezdi belátni, hogy a színpad és a papi talár között mégsem oly áthidalhatatlan a szakadék. Merészebb lépésekkel halad hát előre, profán emberek között élvén éles szeme eligazodik a társadalom útvesztőjében, meglátja korának ferdeségeit és hibáit. Ettől a pillanattól kezdve a szeminárium, mely egzisztenciát adott neki, börtön lett lelkének, és megérthetjük, ha így fakad ki, temesvári életéről beszélve:

– Ez élet nem tetszett, és boldogtalannak éreztem magamat.

Vágyai másfelé sarkallták, más hivatást érzett lelkében, és fogadalma meg hivatása nem lehettek jó barátok. Vágyott arra, hogy a társalom bajait, ostorozva vagy gúnyolva, a színpadra vigye. A külső körülmények is ösztönözték erre. Egyrészt fogékony lelke megérezte, hogy a csillogó mesedramáknak már lejárt az idejük, egy ideig varázslatuk körébe tudták csábítani az újság ingerével a közönséget, de ez az inger hamar szertefoszlott. Csiky Gergely látta meg először a közönség ízlésének ezt a gyors változását, és tudta azt is, hogy minden figyelem, minden érdeklődés a francia színpad technikai virtuozitása felé fordul, minden taps, amely elhangzik, a kicsiszolt forma fogásainak szól. Végül pedig, aki hosszú évtizedeken keresztül csaknem maga szolgálta ki a Nemzeti Színház eredeti műsorát, Szigligeti Ede meghalt, és az igazgató aggódó szemmel kereste, kutatta, ki lép majd nyomába.

Csiky tehát, megértve a kor kívánalmait s engedve saját tehetsége vágyainak, leveti azt a csillogó köntöst, amit eddig viselt, egész képességével a társadalmi dráma és a polgári vígjáték felé fordul; rövid idő alatt bizonyítja, hogy amit Kisfaludy oly nagy dicsőséggel kezdett, és Szigligeti annyi szerencsével folytatott, annak ő legméltóbb és leghivatottabb örököse mind tehetségének mélysége és tartalma, mind termékenységének kifogyhatatlan gazdagsága alapján. Sikerral harcol a külföldről beözönlő drámai termékekkel szemben, s elég erős a válla arra, hogy mint négy évtizeddel előbb Szigligeti, úgy most ő vegye magára a Nemzeti Színház eredeti műsorának egész súlyát. Megveti alapjait a modern társadalmi színműnek, világosan megjelölve az utat, melyet e téren drámaíróinknak követniök kell; a magyar dráma technikáját briliáns magaslatra emeli, új alakokat, új világot varázsol a színpadra, elég merész és elég mélyenlátó arra, hogy a legkényesebb társadalmi problémákat ne csak fölvesse, hanem azoknak legtitkosabb rugóit is felpattantsa, s az erkölcsi világrend törvényei szerint megoldásra is vezesse. Letéteményese s egyenes örököse Kisfaludynak és Szigligetinek, de az elődök nemzeties jellegét hiába keressük az ő darabjaiban. Tegyük azonban hozzá, hogy ez a hiány nem fajszeretetén múlt, amely éppen olyan olthatatlan tűzzel lobogott szívében, mint elődeinek bármelyikében, ennek a hiánynak okát inkább a kor szükségletének, a viszonyoknak és ízlésnek változásában kereshetjük. A nemzet már megerősödött annyira nyelvben, érzésben és gondolkodásban, hogy fölösleges volt élesztgetni a nemzeti érzés parazsát, hangzatos szólamokkal. Meg azután Csiky feladatául a saját társadalmának hú megrajzolását tűzte maga elé, hibája-e, hogy a magyar társadalmi életben hiányzott a nemzeties jelleg, a nemzeti vonás? Kétségtelen, hogy az elődök bizonytalan, tapogatózó kísérletei után, melyek Kisfaludy Sándor *nemesházi rajzolatai* óta időnként felbukkantak, Csiky Gergely írta meg a legelső, igazán annak nevezhető *társadalmi drámát*, irányt mutatott, követőkre talált, így lett a magyar dráma-

írásnak új útjelzője s válságos pillanatban a magyar színmű fölélesztője, a Nemzeti Színház eredeti műsorának valóságos megmentője.

A *proletárok* feltűnésének irodalmunkban mindig megmarad a komoly jelentősége, hogy innen fogják számítani a modern magyar társadalmi dráma fejlődésének kezdetét. Csodálatos, hogy minden átmenet, minden kísérletezés, minden tapogatózás nélkül egyszerre és föltétlen bizonyossággal indítja meg a drámának ezt az új ágát. A *proletárokban* a kezdet féltékenységének, az úttörés bizonytalanságának semmi nyoma. Emberek léptek a színpadra, s még csak ünneplő köntöst sem húztak erre a díszes alkalomra. Úgy, ahogy az utcáról jöttek, sáros lábbal foltos kabátban, rezes orral állottak elénk, s akik szép, gazdag ruhát öltöttek erre a bemutatkozásra, azoknak sem kegyelmezett a költő: kibontotta a szép ruhát, és megmutatta, mi van alatta. Szenny és nyomorúság. A színpad megelevenedett. Nem egy csinált, képzelt világ volt ez, mely a színpadi lámpákkal együtt kialszik, hanem az élet egészséges áramlata.

Utolsó darabjában, *A nagymamában* új hangot szólaltat meg Csiky. S ez az új hang ismét friss lendületet jelent a költő gazdag pályáján. A súlyos társadalmi problémákkal foglalkozó költő, aki addig rózsát soha nem nyújtott vérserkentő tövis nélkül, egyszerre lágy hárfahangon mond el egy szívet vidító, lelket derítő, ártatlan és idillikus mesét, nem ostromolja az osztályok és a társadalmi rend kínai falait, nem von le nagy tanulságokat, hanem azt mutatja meg, hogy milyen verőfényes, boldogságot áradoztató ez a világ, milyen kedvesek, önzetlenek és önfeláldozók, milyen jók és ártatlanok az emberek, kik körülöttünk járnak-kelnek. Az egész darab napfényes derűt, melegséget és szeretetet sugároz ki magából. A gond mély barázdái, melyeket az életnek keserves küzdelmei, nappali munkánk sorvasztó fáradtsága von homlokunkra, elsimulnak, a nehéz ború eloszlik szemünkéből, és szívünk eltelik repeső örömmel, lelkünk szerető jósággal.

Csiky nem volt az a lángész, mely évszázadok múltán is büszke fénnel, sugárzó ragyogással emelkedik ki a történelmi elmúlás nagy temetőjéből, de a hálás kegyelet adóját nemzetétől megérdemli. Kivételes művészete még sok generációnak szolgálhat hasznos okulásul.

A közönség megértő és érdeklődő figyelemmel kísérte a bevezető fejtegetés nyomán Csiky Gergely írói lendületének vonalát, az előadás egyes jeleneteit pedig könnyes szeretettel tapsolta. A Nagymama szerepét, amelyet a költő a legbájosabb nagyasszony, Prielle Kornélia¹²⁸ színészi egyéniségére szabott, a kitűnő Laczkó Aranka méltón játszotta. Előkelő volt, bájos, tele szívvel és jósággal. Berlányi Vanda Mártájából a fiatalság ragyogása sugárzott. Szakács Andor ezredese, Dezséri Gyula tábori lelkésze elragadó természetességgel hódított. Tódorka hálás szerepét Faragó Ödön, Serafimot pedig Várady Miklósné játszotta nagy tetszést aratva. Gálosi Zoltán, Simon Mariska és Ihász Aladár játéka fokozta és teljessé tette az előadás sikerét.

HUSZONEGYEDIK ESTE: *BIZÁNC*

Március idusát a kolozsvári színház *Bizánc* előadásával ünnepelte. Ez volt a drámatörténeti sorozat huszonegyedik előadása. Csengery János egyetemi tanár tartotta ezen az estén a bevezető előadást. Herczeg Ferenc, „az *Új Idők* embere, a szalonok dédelgetett írója egyszerre a messze múltba, egy távoli világba repül a szelek szárnyán – mondotta bevezető beszédében Csengery János –, oda ragad minket is magával, és mi elhisszük neki, hogy ennek a messze múltnak, ennek a távoli világnak szemünk előtt lefolyó eseményei nagyon fontos, nagyon aktuális történet, melybe érdemes belefeledkeznünk. S miért érdemes? Mert ez a cselekmény, amely a több mint kétezer éves szerencsétlen Bizáncnak utolsó napját betölti, nem valami specifikum, amely csak egyszer eshetik meg a világtörténelemben: ez a tragikus gyásznap általános emberi érdekeknek, közemberi sorsnak s a történelem kérlelhetetlen logikájának szinte tipikus összefoglalása, s alig van a világtörténetnek szakasza, mely egyúttal nagyobb mértékben volna »világítélet«. Bizáncot nem annyira az ifjú erőtől duzzadó oszmánság döntötte meg, mint inkább a benne termő férgek: a hazugság, a képmutatás, önzés, haszonlesés, pompázás, szervilizmus, szóval a bizantinizmus. S ezek a férgek ma sem pusztultak ki: ma is rágódnak egyesek és államok létének gyökerein.

A költő próféciaja sokkal hamarabb vált romboló valósággá, mint ahogy álmodtuk. *A legmélyebb értelmű magyar tragédia örök intelem számunkra, minden nemzet számára.*

Herczeg Ferenc íróművészetének fénye a *Bizáncban* csillog a legszebben, és szárnyaló tehetsége ebben lüktet a legnagyobb erővel. Nagy etikai és történelmi tanulság robban ki ebből a darabból, amely egyik legmesszibbre világító állomása a magyar drámaírás útjának. Ezért kellett a sorozatba állítani *A dolovai nábob lánya*, *Három testőr*, *Ocskay brigadéros* szerzőjének éppen *Bizánc* című tragédiáját. *Bizánc* méltó társa *A kegyencnek* és a *Bánk báknak*, egyben legemlékezetesebb alkotása a XX. század magyar drámairodalmának.”

A kolozsvári sajtó nagy elismeréssel írt az előadásról is, mely „méltó volt a darab jelentőségéhez” – írja Kovács Dezső. – „A korhoz hű díszletezés ragyogó és hangulatos környezete a káprázatos fényű jeleneteknek. S miután a darab tulajdonképpen a tömegek tragédiája, a tömegek művészi és minden ízében szabad, természetes elrendezése és mozgatása, az egyes szerepek alárendelése az egész hatásának: dicsőségére válik színházunknak.”

Jegyezzük még fel, hogy ezen az emlékezetes ünnepi előadáson Hettyey Aranka játszotta Irene császárnét, Táray Ferenc Konstantin császárt, Nagy Adorján a zsoldoskapitányt, Fekete Mihály Demeter nagyherceget, Berlányi Vanda Hernát, Laczkó Aranka Zenóbiát, Poór Lili Olga nagyher-

cegnőt, Szakács Andor a pátriárkát, Csapó Jenő Leonidást, Gálosi Zoltán Lisandert, Kertész Endre Lalla Calilt és Janovics Jenő Achmed kánt.

HUSZONKETTEDIK ESTE: A BOR

Néhány nappal Bizánc előadása után, március 19-én Gárdonyi Géza *A bor* című darabja következett a sorozatban. Ez volt a magyar népszínművek utolsó állomása.

„Az út, amelyet Kisfaludy Károlytól Gárdonyi Gézáig megtettünk, sem vigasztalannak, sem érdektelennek nem mondható” – így kezdte bevezetését Kovács Dezső. – „Itt a végső állomáson ha nem is hegyre, de szép, virágos völgybe értünk. A visszapillantás azonban nem történhetik éppen egy tekintetre, mert az út, amelyen jöttünk, nem minden szakaszában hozott a magaslatok felé. Hegyre fel, hegyről le vezetett az út. Néha el is kanyargott. Az alföldi akácos falvak után a gömöri csószházak maradtak el mellettünk, igaz magyar alakok házai, muskátlis ablakok, csárdák, tanyák és nemesi kúriák, székely kapuk, sőt román és szlovák vityillók is szegélyezték utunkat. Nemegyszer le is tévedtünk az igaz útról. Eleven emberek helyett e csal-útnak a szélére állított báb-alakok, Potemkin-falak kísérték, amelyek azt szerették volna elhitetni velünk, hogy ők az igazándi élet. Volt egy idő a magyar népszínmű történetében – és ez a kezdet –, amidőn néhány szerencsés kezű író pusztán véletlenségből rátévedt a nép színpadi rajzolására. Ezek közé tartozott a kedves emlékű Kisfaludy Károly, akinek *A pártütők* című történetébe kellemes újságképpen botlik be az egész kupak-tanács. De maga a népszínmű igazi kezdeményezője, Szigligeti Ede sem valamely előre megállapított esztétikai recipe szerint fordul a nép felé, csak közönséget akart a nép köréből vett egyszerű és könnyen érthető történeteivel a pesti svábokból és németekből a színházba csábítani, amint ezt maga megvallja *A dráma és alfajai* című könyvében. Ez új műfajnak, amely eddig annyi művészi gyönyörűséget szerzett a magyar embernek, nemzetvígasztaló szerep is csakhamar osztályrészéül jut. Majd megjelenik a népszínmű halhatatlan mestere, akinél nagyobb eddig nem adatott: Tóth Ede, a szegény vándorszínész, akinek felejthetetlen alkotásaiban addig nem hallott szépséggel zendül fel a magyar nép szava a színpadon, akinek történeteiben megrázó drámai erővel tör fel a nép szenvedélye, ragyogó fényében sugárzik fel jókedve, megvesztegető színpompában egész költői kedélye. Azonban Tóth Ede írói pályafutása éppen olyan rövid volt, mint aminő fényes. Utána a népszínmű néhány szerencsésebb alkotás után keserves hanyatlásba jutott. Az ő fényes sikereinek hatása alatt boldog-boldogtalan népszínműírásba fogott. Nóta, tánc, kocsma, szigorú apa, kitartó szerelmespár, naturbursch és süldő leány, zsidó, cigány, lobogós ing, kivasalt bokorugró szoknya, fokos, zsandár, kántor és kisbíró, tízpercenként egy-egy nő-

ta a sűgőlyuk előtt, tánc a felvonásvégeken – mindkettőből előbb lassú tempójú, reá egy ropogós – ez volt a népszínmű, néhány jobbacskán sikerült leszámításával Tóth Ede után. Ilyen körülmények között jött igazán váratlanul ezelőtt tizenegy évvel rendkívül kellemes meglepetésként *A bor* című falusi történet. Igazi hatásának titka azonban nemcsak magában a darabban, hanem írójának egyéniségében is rejlik, a kettőben együtt. Gárdonyi Géza egyike újabb irodalmunk legérdekesebb lelkű embereinek. Maga az igazság és az egyszerűség minden megnyilatkozásában. Alig van valaki mai íróink között, akinek inkább lehetne hinnünk, mint neki; sohasem komédiázik, mindig a lelke szerint ír. *A bor* című darabja is éppen az igazság révén jelent új állomást a magyar népszínmű történetében. A hamisítatlan magyar életnek egyszerű, bájos és minden ízében igazáandi idilliuma jelenik meg előttünk benne, amelyet a magyar lélek igaz rajzául nyomban elismerünk. De azt is érezzük, hogy nemcsak a rajz igaz és őszinte, hanem maga az író is. Mert lehet hazudni az őszinteséget is, és lehet affektálni az egyszerűséget is. Az az őszinteség, egyszerűség és igazság azonban, amely *A bort* jellemzi, Gárdonyi Géza írói egyéniségének legbensőbb sajátsága. És e kétszeres igazságnak, a külső és belső, az objektív és szubjektív igazságnak az ereje az, ami élteti ezt az egyszerű darabot. S bár méltó folytatása még nincs, mégis új állomását jelenti a magyar népszínműnek. A magyar ember nem mond el mindent, amit gondol. Amit mond a magyar ember, éppen azért, mert nem mindent mond el, mély jelentőségű. A hosszú hallgatás azt jelenti, hogy alatta a gondolat megjárja a hallgató ember lelkét, mikor tehát szóban vagy cselekedetben kijő a világba, egy egész nagy lelki processzus kivirágzásaképpen hat a megértőre. Ezért a színésznek nem éppen könnyű s különösen a modern színésznek nem: jól megjátszani az így színpadra vitt magyar embereket.”

A kolozsvári közönség nagy szeretettel és mély megértéssel fogadta Kovács Dezső okos fejtegetését, és őszinte érdeklődéssel kísérte a megállapítások nyomán a népszínmű útját a legrégibb nyomoktól *A bor* megjelenéséig.

Az előadásban Szentgyörgyi István, Dezséri Gyula, Horváth Paula, Fekete Mihály, Poór Lili, Berlányi Vanda, Nagy Gyula, Gálosi Zoltán, Kertész Endre igyekeztek azt a hangulatot teljessé tenni, amelyet Kovács Dezső kalauzolása keltett a lelkekben.

HUSZONHARMADIK ESTE: *TAIFUN*

A bort március 27-én Lengyel Menyhért *Taifunja* követte a sorozat rendjén, s ezzel elérkeztünk az utolsó állomások egyikéhez. *A Taifun* az akkori idők divatos, rendkívüli sikerű műsordarabja volt, egyike azoknak a magyar színdaraboknak, amelyek megtalálták útjukat a külföld felé is. Témá-

ja nemzetközi érdekességű. Bede Jób, aki a bevezető előadást tartotta, s aki mély megilletődéssel, tiszteletteljes főhajtással, lelkesen beszélt a hagyományokat őrző, tisztult nemzeti célokat szolgáló kolozsvári színházról és a kolozsvári közönségről, a hivatásról, amelyet a színház a régi Erdély fővárosában korszakokon át teljesített, az irodalom nemzeti jellegéről, melytől az itt munkálkodó és innen elszármazott írók soha, egy pillanatra sem hajoltak el – rámutatott arra, mennyiben szolgálta ez a nemzetközi darab a magyar nemzeti érdekeket. Egy színdarab, amelynek miliője sem magyar, alakjai sem magyarok, a meséje is idegen, és mégis kitűnő magyar munka. Értékét az állapítja meg, hogy ha bármely idegen ország írója írta volna, le kellett volna fordítani magyar nyelvre, és így is kivételes sikere lett volna a magyar színpadokon. Ezenkívül – amiként az általános vonatkozásokból következtetni lehet – a *Taifun* sikerének titka a minden küzdő nemzetre érvényes tendenciában van, mely találó valamennyi nemzetre, amelyik fejlődésért, nagyságért küzd és amelynek fiai e szent célokért – egy az egészért – magukat feláldozni képesek. Utalunk a darab néhány sorára:

„Az igazi emberek nem önmagukért élnek, hanem mindazokért, akik valaha éltek és élni fognak, és azokhoz tartoznak, akik meghaltak, és születni fognak.”

Micsoda csekélység egyesek élete egy egész nemzet boldogulásában! Az új hadviselés hőseit dicsóítja a *Taifun*, a tudományok, művészetek, vívmányok, eszmék és a közre értékes intézmények elhódításának új hadjáratát és e hadjárat hőseit. A *Taifun* csak etnográfiai vonatkozásokban japán, és a drámai lényeg, a Tokeramó esete a civilizált világ bármely részében megeshetik.

Az előadásról elismeréssel írt a sajtó, különösen kiemelve Janovics Jenő Tokeramóját, Hettyey Aranka Gerner Ilonáját, Poór Lili Hempel Terijét s a többi szerepben Dezséri Gyulát, Nagy Gyulát, Fekete Mihályt, Gálosi Zoltánt, Ihász Aladárt, Nagy Adorjánt, Csapó Jenőt.

HUSZONNEGYEDIK ESTE: A TANÍTÓNŐ

A *Taifun* előadását követő napokon: március 28-án Bródy Sándor *A tanítónő*, 29-én Molnár Ferenc *Ördöge*, 30-án befejező estként Herczeg Ferenc *Déryné ifiasszony* című darabja került színre.

A *Taifun*ig irodalmunknak azokat az alkotásait mutatta be a színház, amelyek a magyar dráma útján nyomokat hagytak, a magyar szellem fejlődését jelezték, s irányt mutattak, az utolsó négy estén pedig az akkori idők drámaíróinak azokat a műveit láthatta Kolozsvár közönsége, amelyekről abban az időben a legtöbbet beszéltek, amelyeknek értékéről vitatkoztak. Ezek a darabok – a költői szépségekben gazdag *Déryné ifiasszony* kivételével – elvitték a magyar írók hírét-nevét más földrészek felé is. A *Déryné*

ifiasszony is csak azért maradt itthon, mert a legmagyarabb közöttük, és témája csak a magyar közönséget érdekelte.

A *tanítónő* előtt Molnár Ferenc tartott bevezető előadást, mely olyan volt, mint egy sistergő tűzijáték. Elragadó humorral, meleg szeretettel és egy pillanatig sem lankadó szellemességgel, sziporkázó ötletekkel, egyre növekvő hatással, a közönség állandó, mély és odaadó érdeklődése mellett ismertette Bródy Sándor színes egyéniségét; befejezésül pedig megindult hangon, szárnyaló szavakkal tett hitvallást arról, hogy ámbátor az írói iskolájuk nem emlegeti szüntelenül a hazát, azért hálásak a Gondviselésnek, hogy magyarnak születtek; amikor munkáikkal megjárják a nagy világvárosok színpadait, magyarok maradnak, és büszkén hirdetik magyar voltukat. Mély hittel hirdette, hogy a művészi alkotásokban minden pótolható, minden múlandó és tiszavirág-életű, csupán az maradandó, amiben a nemzeti lélek lehelete érzik.

Olyan hitvallás volt ez, amelyre Kolozsvár közönsége esküszik, amelyet jólesett Molnár Ferenc ajkáról is hallani. Bevezető előadásának befejező része ez volt:

„Marad végezetül, ne csodálkozzanak kérem, harminc pár kis csizma. Ennek a történetével kell végeznem ezt a szerény, jelentéktelen és intim kis visszaemlékezést. Mikor Reinhardt előadta *A tanítónőt* Berlinben a Deutsches Theaterben, akkor Bródy Sándor künn volt, és maga is ott kínlódott a próbákon. Egy szép napon jött tőle Pestre a Vígszínházhoz egy rövid távirat ezzel a szöveggel:

»Küldjete azonnal harminc pár kis magyar gyerekcsizmát. Bródy«.

Nosza, lett lőtás-futás, amíg felhajszoltunk neki harminc kis magyar csizmát. Tudtuk, mihez kell. *A tanítónő* iskolajelenetében kellett a kis berlini gyermekeknek a magyar csizma. Postára tettük a harminc pár kis magyar csizmát, és én bizony nagyon, de nagyon meg voltam hatva. Bizonyítani is tudom ezt a meghatottságomat, mert akkor azonnal berohantam a lapomhoz, és vezércikket írtam erről a harminc pár kis magyar csizmáról, amely elindult Berlinbe színházat játszani.

Igen tisztelt hölgyeim és uraim, ha egy kicsit el is érzékenyedtem e könnyed mókák után, önök most itt ülnek, és én most itt állok, és mi diskurálunk egymással, és odakint a nagy, hatalmas külföldön, azon a szigorú, kemény, rideg magyargyűlölő nagy külföldön, *magyar darabokat játszanak a színházak*. Könnyű ezt most kimondani, könnyű ezt most megérteni, most ez szinte természetes, de – édes Istenem – gondoljunk csak vissza arra az időre, amikor Budapest urai, az arisztokraták éppúgy, mint a finomkodó Lipótváros, úgy beszéltek, hogy: Ne menjünk ma színházba, mert ma magyar darabot adnak! Gondoljunk csak vissza a legutóbb eltelt tíz esztendőre, amely idő alatt itt egy kis gárda, talán éppen Bródy Sándor kis baráti gárdája és talán éppen Bródy Sándor tanítása, ellenőrzése, kemény kritiká-

ja és meg nem alkuvó művészi ízlése hatása alatt elindult arra a nagy, keserves külföldre – én tudom, hogy milyen nagy, és milyen keserves – előbb csak egy kis bebocsáttatásért, aztán egy kis elismerésért, aztán egy kis sikert, talán egy kis megbecsülést, aztán egy nagy megbecsülést kérni, majd követelni ennek a mostani magyar irodalomnak. Ne kívánja tőlem senki, hogy elfogulatlan és rideg legyek, ha erről van szó. Ne nevéssen ki senki azért, hogy a csontom velejéig és a szívem véreig meghatva kísértem ki harminc pár kis magyar parasztcizmát a Nyugati pályaudvarra. És lehet másnak megható egy fejedelmi nász, fellázíthatja másnak szívét és agyát egy király harsogó lármájú koronázása – én, igen tisztelt hölgyeim és uraim – nem adtam volna oda ezt a Berlinbe induló harminc pár kis magyar csizmát harminc koronázásért és harminc király esküvőjéért, mert tisztelet, becsület a királyoknak is – az igen szép pálya és igen előkelő állami hivatal –, de ebben a harminc pár kitaposott és rongyos kis magyar csizmában az én királyaim királya: a magyar irodalom indult el hadat viselni nagy Németországba, elindult szerényen, félve, féltve, a mi nagy szeretetünk selyempapirosába pakolva, a mi nagy és szép küzdelmünknek alázatos szolgálatában – édes jó hölgyeim és uraim, ne nevéssenek ki érte, de nekem ez a harminc pár kis csizma egy kis magyar hadsereget jelentett, amely elindult Berlinbe kivágni a hatvágást, és ami ennél sokkal több, kivágni a rezet.

Ki is vágta, hála Istennek. Büszke és boldog vagyok, hogy az idő tájt szerény magam is azon a vidéken hadakoztam egy kis magyar becsületért. És büszkén teszek hitet róla, hogy ami kis tisztességet szereztem, mert én csak az ő kis harminc csizmáját kísértem aggódó gonddal ki a nagyvilágba, de az én egyetlen pár rongyos magyar csizmámat áldotta meg, mikor elindultam vele gyerekfejjel, hétmérföldet lépni, ha a jó Isten is úgy akarja.

Nem veszem tovább is igénybe szíves türelmüket. Illó alázattal elvonulok kedves és szeretett mesterem munkája elől, átadom az ő költészetének a szót. És kérem, ítéljék meg elnézéssel szerény és felületes emlékezéseimet. De arra is kérem önöket, akik itthon az édes földön laknak és uralkodnak a maguk tradícióikkal ékes színpadán: azért mi nem vesszük tele a szájunkat minden áldott nap ott azon a bűnös Budapesten azokkal a jelszavakkal, amiket boldog embereknek, úgy látszik, joguk volt kisajátítani, amiért mi csak vasárnap és akkor is csendes megilletődéssel mondjuk azt, hogy Magyarország és magyar irodalom, azért nekünk is jogunk van ahhoz, hogy besorozzanak bennünket, moderneknek csúfoltakat legalább a közkatonái közzé az igazi magyar hadseregnek, mert mi ezért a kicsiny, de büszke rangért legalább úgy megdolgoztunk és megszenvedtünk, mint akárki más, aki hazát reggelizik, és hazát ebédel, azzal a szerény kis különbséggel, hogy míg némely boldogok a magyar szellem hadseregének *tisztjeivé születtek*, addig mi ennek a hadseregnek közkatonai rangját is bizony a csatatéren szereztük meg. Ezért becsülöm én meg ilyen szokatlan meghatottsággal a

Bródy Sándor harminc pár magyar parasztcsizmáját, és ezért gondoltam magamban akkor a Nyugati pályaudvaron hat óra ötven perckor, mikor a berlini gyorssal elindult a postacsomag, hogy sok lármázó ember jár-kel ezen a füstös pályaudvaron, de ha én ebben a pillanatban nem egy könnyekig meghatott szegény civil, hanem magyar nemzeti hadsereg vagyok, Isten bizony fegyverbe állok, és szalutálok ennek a harminc pár kis gyermekcsizmának.”

A kolozsvári lapok bírálatai szerint *A tanítónő* előadása egyike volt a legsikerültebbeknek. F. Berlányi Vanda játszotta a címszerepet egyszerűen, bájos közvetlenséggel, Szentgyörgyi István (Öreg Nagy István), Dezséri Gyula (Főúr) és Laczkó Aranka (Nagyasszony) a régi nagy színészek legdicőségesebb idejére emlékeztettek megrázóan igaz alakításukkal. Nagy Adorján (Ifjú Nagy István), Táray Ferenc (Tanító), Nagy Gyula (Kántor) és az együttes valamennyi szereplő tagja minden tehetségükkel tolmácsolták a nagy bohémnek, Bródy Sándornak gondolatait.

HUSZONÖTÖDIK ESTE: AZ ÖRDÖG

Másnap Molnár Ferenc *Az Ördögét* adták. A bevezetőt Móricz Zsigmond mondta.

Ez a bevezető előadás éles fényű rávilágítás volt a magyar dráma útjára: támadó védekezés az ellen a mindig felbukkanó vád ellen, hogy íróink eltávolodtak a nemzeti nyomoktól. A mély tanulságokat hirdető fejtegetés a fiatal, harcos Móricz Zsigmondnak bátor és őszinte vallomása volt. Eszmemenetét le kell szegezni okulásul és vitaanyagul:

„Ez a drámatörténeti ciklus nekünk, fiatalabb írói nemzedéknek nagyon érdekes, sőt ránk nagy fontosságú azért, mert őskorunkat s a nemes fejlődés kitűnő korszakait végig összekapcsolja a mai legfrissebb írói terméssel. Ilyenformán szemmel láthatóan megadja az átmenetet a legrégebb kísérletektől máig. Ez a szempont a történelmi áttekintésben nemcsak jogos, de hasznos is. Elvégre a történelem mindig a mai napig terjed, minden nap történelmi dátum, minden tett és minden alkotás történelmi útjelző.

Ha egy fejlődési sorozatnak egymástól távol eső fázisait külön látjuk, sokszor el sem hinnők, hogy azok összetartoznak. Ha *Az ördög* előadása után távozunk a színházból, eszünkbe sem jut az a szerves kapcsolat, amely e közt a darab közt és a legősibb magyar drámakísérletek között van.

De ennek a hatalmas sorozatnak történelme megadja a közbeeső láncszemet, és akkor tisztán áll előttünk, hogy mennyire ugyanaz *Az igaz papságnak tiköre*, mellyel megnyitották a ciklust, s *Az ördög*, amellyel bezárják, írói akarat tekintetében. A kettő közt csak annyi különbség van, mint egy remek fejlődésen átment természeti jelenség különböző tökéletességű megnyilvánulásai közt.

Ezt keresve, ezt a ciklust, amelyben huszonöt estén át a magyar dráma-történelem gyorsan egymásra kötelező fejlődési korszakaiból a legnagyobb sikerű, a legkedvesebb és legfényesebb hatású darabokat hozták ki majdnem teljes számban – mondom, ebből a szempontból ezt a ciklust egy darab sem fejezhette volna be olyan jogosan a maiak közül, mint Molnár Ferencnek *Az ördöge*. Ez a nagy sikerű darabok sorában a sikernek akkora arányában áll be, amilyenről előtte nem is álmodhatott magyar darab. A nagy művészettel megírt alkotások közül egy olyan művészi stílussal, amely szinte absztrakt eredménye régi művészi munkás törekvéseknek, s a történelmi fejlődés keretébe úgy illeszkedik, mint a modern magyar dráma kifejlődésének történelmi fordulópontja.

Ez az első magyar darab, amely a művészet virágnyelvén úgy van megírva, hogy azt a magyarságon túl élő művelt nagyvilág nemcsak megértette, hanem magáénak is találta.

A legnagyobb író is alapjában véve ugyanaz, mint a fonóbeli mesemondó. Ez a maga kis körét akarja mulattatni, az a nagy tömeget. De hogy nő a mesélő odáig, hogy a hallgatók teljesen elfeledkezzenek a hangulati, vérmérsékleti, műveltségi és faji különbségekről, amelyek őket a mesemondótól elválasztják, s egyszerűen átengedjék magukat a szórakozás varázsának?

A művészet által: mert éppen ez és ennyi a művészet! És a tehetség által: mert ezt megtenni, ez a tehetség.

Különben a népi mesemondó és az író között csak fejlődésbeli fokozati különbség van. A nép mesemondója megtanulja ígéről ígére a századokról századokra fennmaradt s alig változó mesét, s elmondja, de mellékesen azzal is foglalkozik, hogy csinál elmondani való érdekességeket, amelyeket úgy ad elő, mintha megtörténtek volna.

Az író már ezt tartja fontosabbnak: kitalálni mesét, s mellékesen megtartja az évezredek szokásokat a kitalálására és magukat a kezdettől fogva nagyhatású meseanyagokat.

Ami a primitív mesélőnél csak hazugság, az az írónál költői igazság.

A nép a maga fecsegő, hazudozó mesélőit kineveti, mihelyt túlhaladnak a szentesített meséken, a kultúrember az írot tiszteli, de megköveteli tőle, hogy de lege artis végezze kötelességét.

De a népi mesélő és az író, mikor kitalál, ugyanazon lélektani elv szerint dolgozik: élettapasztalatai alapján kombinálja az élet adalékait, és fantáziájában sorra átéli az életbeli lehető fordulatokat.

Ezt teszi az igazi író, ezért az író, az istenadta író tehetség, s tulajdonképpen sohasem hazudik: a valóságot adja. Hiszen az élet fotográfiai, fonografikus és kinematográf-igazsága az elmúlt pillanat után már senkire nézve sem fontos. Csak a mély jellemvonások a becsesek, amelyek karakterizálják az életet. És éppen az ebben való kiválóság adja meg az író értékét:

ha tehát valaki az életet tanulmányozni akarja, álljon neki az irodalomnak. Aki meg akarja látni valamely kor való életét, olvassa el annak a kornak művészi feldolgozását, olvasson regényt, s nézze meg a színdarabokat, amelyek azt a kort mutatják be.

Ha igazi írók műveiben olvas, sohasem csalódik.

Ezért nincs hamisabb vád, mint ha igazi író művére azt mondják, hogy ez nem annak a népnek életéből van véve, amelynek fia az illető író.

Shakespeare római tárgyú színművei mind az Erzsébet-korabeli angol élet belső valójáival vannak megfestve. Nem is lehet másképpen, mert megtalálni egy régi kor életét csak annyit jelent, hogy az író a maga koráét transzponálja a felkutatott és mesterségesen megállapított milióbe.

És mégis valahányszor az irodalom valamelyes új korszakot ér, s a kifejezés művészetében olyan stílust kezd, amely felületes ránézésre ellenkezőnek látszik a régi írók s a megszokott irodalmi művek hangjával, mindig felhangzik a vád, hogy az új irodalom elnemzetietlenedik. S ez a vád különösen erősen érte éppen Molnár Ferencnek *Az ördögét*, de nekünk, általában a magyar irodalom fiatal munkásainak sokszor kell hallanunk ezt a szemrehányást, hogy nem törődünk a régi nemzeti ideálokkal, kivetkőzünk az ősi faji jellemvonásokból, és idegen bálványok tiszteletére adjuk magunkat.

Ez a vád ősi eredetű különösen a drámaírókkal szemben, de éppen olyan hamis és jogosulatlan, mint az irodalom egyéb műfajaiban.

Igaz ugyan, hogy ha csak ezen a cikluson tekintünk is végig, nagyon könnyű észrevenni egy különös jelenséget, azt, hogy az írók, mintha csak két pólus körül rendeződnének el, két irányban nagyon közös jellemvonásokat mutatnak. A két pólus közül az egyik Nyugatra esik, ez vonzza a legmagasabb európai nívót kedvelőket, a másik Keletre, ez a speciális magyarosokat. Amazok gyakran szándékosan, sokszor önkéntelenül le akarják szűrni magukból és műveikből a kirívó fajiságokat, azt a különös feltűnő külsőséget, amely a magyarságot lényegtelen, de nagyon is könnyen észrevehető módon jellemzi. Általánosabb emberi típusokat igyekeznek teremteni, magasabb szempontokra helyezkedni, hogy alkotásaikkal azonnal behelyezkedhessenek az általános emberi kultúrába.

A másik véglet hívei viszont a magyarságnak helyi elzárt életét akarják realizálni, és legfőbb ambíciójuk éppen az, hogy ezeket az esetleges jellemvonásokat, amelyek már kívülről szemmel észrevehetőek, füllel s az öt érzékkel megfigyelhetőek, tökéletesen visszaadják, s közben nem is nagyon törődnek az életnek mélyebb értelmével, a jellemeknek titkos lényegével.

Mind a két irányzat a legszélsőbb túlzásokba is tévelyített már írókat, de mind a kettő remekművekkel is ajándékozta meg a magyar irodalmat.

A mostani drámai sorozat legelső estjén két ősdarab került a deszkákra színre, mind a kettő a magyar drámaírásnak abból a legősibb ásatagából

való, amely még Shakespeare születése előtt¹²⁹ voltaképpen megelőzött nálunk, éspedig századokkal mindenféle színi törekvést, és már ez a két darab is ugyanezt a polarizálódást mutatja.

Az első, *Az igaz papságnak tiköre*, a reformációnak némely nagy problémáját, illetve magát a reformációt úgy állítja be, olyan formában, olyan általános magasabb emberi szempontból tárgyalja, mintha csak véletlen volna az, hogy magyar nyelven van írva ez a mű, s egyáltalán nem is a magyar életnek valamely jelenségét tárgyalná.

A másik az *Omnia vincit amor* közjátéka. Ez viszont annyira hű és vastag színekkel festett életkép az akkori magyar nemesi életből, hogy az idegen fajú nép meg sem értheti, élvezni pedig csak az tudja, aki a magyarságot mint a saját családját szereti és mindenestől mint önmagát becézgeti.

Ez a különös, látszólagos poláris elválasztódás máig megvan a drámaírásban. Bessenyei európaiaskodó *filozófusa* mellett mindjárt megjelennek Csokonai parasztízű komédiái, a *Bánk bán* shakespeare-i tradíciója mellett Kisfaludy itthoni vígjátékai, a *Csongor és Tünde* eszményített költészete idején terem meg a *Peleskei nótárius* kövér magyaros alakja, *A kegyenc* világirodalmi ambíciói korában az első magyar igazi népszínmű, a *Szökött katona*, később az *Aesopus* mellett áll *A falu rossza*, a *Bizánc* mellett a *A bor* és így tovább máig és holnapiglan.

Ezt a különös távolságot szokták egymással szemben magyarosságnak, és támadáskor nemzetietlenségnek nevezni, de ez a vonás egészen mellékes az egyes művek értékére nézve. Mellékes, mert erőszakos, ráfogott és csak látszólagos.

Az író nem adhat mást, csak ami lényege. És amit ad, abban benne is van az ő egész valója. Természetesen csakis igazi írókról és csakis igazi műalkotásokról lehet beszélni, mert a fél tehetségű s az egészen tehetségtelen írók azok sohasem önmagukat adják, csak irodalmi mintáiknak halvány és karakteretlen visszfényét. De abban, aki írónak született, abban benne él korának egész lényege. És a nyugatiaskodó *Az igaz papságnak tikoré*ben éppen úgy benne van az akkori magyarság igazi lényege, mint az *Az ördögben* a mai magyarságé. Az a téveteg és gyámoltalanul tapogatózó dialógus az akkori magyarság egy rétegét éppen olyan életigazsággal érezteti meg, mint ez a briliáns művészettel megcsinált modern műremek a mai magyarságnak egy élő rétegét. Éspedig mindkettő messze, mélyen beágyazza ezt a réteget a nemzet egyetemébe.

Persze a *Peleskei nótárius*ban könnyebb ráismerni a magyarra, mint a *Csongor és Tünde* elstilizált alakjaiban, vagy *A falu rosszában* a vak is látja, kivált a végjelenetekben a magyart, míg a *Bizáncban* csak magasabb szempontokból ismer rá az ember, hogy ezt a darabot csak magyar ember írhatta: mert az alakok a magyar élet inspirációjából nőttek meg nemzetközi jellemekké.

És érdemes volna mélyen beleereszkedni abba, hogy a most színre kerülő darabnak, *Az ördögnek* mélyebb nemzeti, erősen magyar színű karakterisztikonjait megvizsgáljuk... A rosszat bizarr és meglepő ötletekkel egy kész, különálló alak, az ördög személyesíti meg. Ez is az ősi mesekincsből került! Goethe Faustja és Madách Ádáma találkozott legutoljára az ördöggel világirodalmi értékű költői víziókban. De milyen más ez a három ördög! A Goethe ördöge német, a Madách s a Molnár ördöge magyar születésűek.

Molnár ördöge éppolyan huszáros bravúrral vág keresztül a darabban elébe kerülő helyzeteken, amilyen pedáns, tudós alapossággal intézi el a dolgait Goethe Mefisztója, s amilyen táblabírószamatossággal vét el mindent Madách Luciferje... Az ördög mint a mai fővárosi magyar egy fényes típusára ismerünk. Ez az élet, amely a darabban él, éppen olyan magyar, mint az ördög alakja. A magyar élet levegőjében valahogy magasan nőtt, külsőségekben kozmopolitává fejlődött és mégis magyar világ ez.

És az írásművészet, amely megnyilvánul ebben a műben, szintén a magyar drámaírói művészetnek magas, fölényes és bátor foka, amely a mai fiatalságnak már olyan iskolája lett a technika terén, mint nekünk voltak a régi magyar írók művei a jellemzésre való törekvésben... Talán éppen azt érzik öreg tudósaink idegenszerűnek és nemzetietlennek ebben a darabban, hogy ez már pompásan meg van csinálva, ahogy csak a franciák tudnak dolgozni, akiknél százados hagyományok vannak ebben a mesterségben. Mert akinek az alak nem tetszik, az írói teremtésben megjelent alak, az a finom tükröt szidja csupán, mert nem mutatja az Élet arcát olyan ideálisnak, amilyennek ő szeretné látni.

De hogy is lehetne más, mint magyar az a növény, amelyet egy százados kultiválás után termett meg a mi földünk.

Mint ahogy tősgyökeres magyar ez az egész ciklus és az egész flóra, amelyről a magyar drámairodalom történetének kell számot adni. Pedig hiszen a magvát idegenből hozták, és pedig olyan későn, mikor a nyugati boldog nemzetek már csaknem mind túl voltak a dráma virágzásának legdicsőségesebb korszakán.

De mégis csak a magot kaptuk, Erdély gyökerezettette meg, és Erdély adta már mint kész palántát a lágyabb levegőjű nagy magyar Alföldre, hogy ott aztán gyors fejlődéssel dús tenyészésnek induljon..."

Móricz Zsigmondnak ez a komoly kiállása a hivatalos magyar irodalomtörténet-írók meggyökeresedett vádjával szemben mély hatást és országos érdeklődést keltett. Olyan álláspont ez, amelyet a történelmi fejlődés és az irodalmi értékek mélyebb vizsgálata igazol. S kettős súlya van ennek a megállapításnak azért is, mert éppen Móricz Zsigmond lelkéből lobbant fel, akinek mélyről fakadó magyarságában senki sem kételkedhetik.

Ez a formában és tartalomban egyaránt mesteri bevezető előadás termékeny értéke maradt a drámatörténeti sorozatnak. Termékeny volt elsősorban azért is, mert gondolkodásra készítette azokat, akik érdeklődtek a magyar dráma kezdete és fejlődése iránt, és megszólalásra bírta azokat, akik az irodalom és a színpad külső megnyilatkozásában is nemzeti vonásokat kerestek és kívántak. Ezek közül figyelemre legméltóbb Kovács Dezső fel fogása volt, mert abból Erdély lelke, Erdélynek a magyar hagyományokhoz való féltékeny és hűséges ragaszkodása harsog ki. Erdély sohasem ismerte

Gróf Esterházy Kálmán
főispán
mint a kolozsvári orsz.
Nemzeti Színház választmányának
elnöke

Dózsa Endre
cs. és királyi kamarás v.b.t.t.
mint az Erdélyi Irodalmi Társaság
elnöke

dr. Szádeczky Gyula
a kolozsvári F. J .Tud. Egyetem
rektora

Szvacsina Géza
udvari tanácsos
Kolozsvár sz .kir. város
polgármestere

gróf Beldi Ákos
az EMKE alelnöke

pákei Sándor József e l
udvari tanácsos a
az EMKE alelnöke

magyar gondolkozásban, a magyar lélek irányításában Budapest vezéri jogát. Erdély az ősi nyomokra való rendíthetetlen visszaemlékezés magaslatáról nézte a továbbfejlődés útját.

„Molnár Ferencről nem lehet mondani – írja Kovács Dezső –, hogy internacionalista író volna a szónak abban az értelmében, hogy annak a környezetnek, amelyben ez a bámulatosan fogékony idegzetű író felnövekedett, ne vette volna fel minden jellegzetes vonását. Sőt Molnár Ferenc ebből a szempontból is igazi nagyszabású írói egyéniség. Minden gondolatán, ötletén, azokon is, amelyek lelkében önként fakadtak, s azokon is, amelyeket esetleg a Wilde Oscar megbabonázó hatására termelt, egyaránt érzik a környezet hatása s így eredetisége.

Ezt bizonyítgatta terjedelmes és figyelemmel hallgatott, alapos hozzáértésre valló bevezető előadásában Móricz Zsigmond. *Csak éppen a végső konklúziójával nem érthetünk egyet.* Móricz Zsigmond abból a balhiedelemből indult ki, hogy Kolozsvár közönsége Molnár Ferencet és a »moderneket« hazaárulóknak tartja. Ennek következtében azt bizonyította, amit senki sem von itt kétségbe, hogy Molnár Ferencen is megérzik – mint minden igazi írón – a milió hatása. Hogy csupán azt adja, amit átél, azt a világot, amelyben élt. S hogy ez a világ egészen magyar, és hogy a »modernek« éppoly magyaros írók, mint bármelyik a régiek közül, akik megszólaltak ebben az egyelőre huszonhat estéből álló ciklusban.

Tudjuk: Móricz Zsigmondnak, mint okos írásaiban sok mindenben, igaz van abban is, hogy Molnár Ferenc igazi budapesti író. Nincs senki, aki ennek a városnak a lelkét jobban tükrözné vissza, hívebben és jellegzetesebben, mint Molnár Ferenc. Ezért igazi író Molnár Ferenc.

Csupán azt nem tudjuk mi még itt a végeken elhinni, hogy aztán éppen ez a Budapest volna valamiképpen a magyar város, a magyar környezet, a magyarság. És ez az író volna a magyarság ultima Thule-ja, aki ennek a lelkét öltötte magára. Mi Molnár Ferencet éppúgy a modern magyar irodalom egyik legjelentékenyebb írójának tartjuk, mint maga Móricz Zsigmond, és éppen úgy gratulálunk neki a dicsőséghez, amelyet a magyar népnek, a magyar irodalomnak világszerte szerzett, mint maga a szeretetre méltó felolvasó. Csupán azt gondoljuk, hogy az a milió, amelynek lelkét ő magára öltötte, lehetne valamiképpen egy kissé még magyarosabb is. Ez valamiképpen még szebb volna. És akkor aztán Molnár Ferenc is belevinne a világ művészi kincstárába néhány szemernyit abból, amit valaha Arany Jánosban tartottunk magyar dolognak. És ami még ma is annyira fogva tart bennünket, hogy miatta való elfogultságunkban nem akarjuk, illetőleg akarni akarnók, de *nem tudjuk* elhinni, hogy éppen a Lipótváros meg a budapesti Városliget volna az a hely, ahonnan a magyar szellemet szítani lehetne.”

Íme, a két tisztos, örökösen farkasszemet néző álláspont: a budapesti, amely a nyugati divat vérkeringésének minden rezgését átvette, és az erdélyi, amely magas sziklafalakkal s az ősi hagyományokhoz való hűséggel védekezett a Nyugat felől gyűrűző hullámverések ellen. Mind a két iránynak megvan a művészi megalapozottsága, jogosultsága, de mind a két irány zsákutcába tévedhet, ha a túlzásokat hajszolja. Ha az író a nemzetköziségben odáig megy, ahol már a tartalom szelleme és lényege sem fejezi ki a nemzeti korhangulatot, érdektelenné válik hazájában is, de a külföldön is. Ha pedig az ősi nyomokhoz való ragaszkodás csupán a külsőségek üres hajszolásában, szóvirágokban és vitézkötésben merül ki, szalmalángként lobban el hatása.

Az *ördög* előadásáról igen nagy elismeréssel nyilatkozott a közönség, és igen meleg hangon írt róla a kolozsvári sajtó: „A rendkívüli szellemességtől ragyogó vígjáték előadása – írta Kovács Dezső az *Ujság* című lapban – teljes frissességében juttatta érvényre azokat a kápráztató ötleteket, amelyek elsősorban vitték világkörüli útra a magyar szerző darabját. A címszerpet Fekete Mihály játszotta. Neki volt talán legnehezebb a helyzete. Hízen a kitűnő Sebestyén Géza fényes alakítását még élénk emlékezetében tartja Kolozsvár hűséges közönsége. De teljes elismeréssel kell adóznunk Fekete Mihálynak is, akinek játékában kitűnően érvényesült e dinamikus erejű és szellemű grand seigneur ötletessége, fellépésének biztonsága, eleganciája és súlya. Horváth Paula a modell ábrázolásában ragyogtatta mély

kedélyét, pompás humorát. Táraynak sikerült színei voltak János alakjához. Hettyey Aranka – Jolán, F. Berlányi Vanda – Elza szerepében értékes sikert aratott. Jó volt a férj szerepében Bánóczy Dezső is. A közönség az első előadáson tapasztalt lankadatlan érdeklődéssel kísérte az izgató dráma fejlődését, s gyönyörködött e legbriliánsabb technikájú darabban, amely a történelmi ciklusba beléhelyezve, méltóképpen mutatta a magyar színpadi irodalomnak azt a szédületes fejlődését, amelyet ezen a téren is elért *Az igaz papságnak tiköre óta.*”

AZ UTOLSÓ EST: *DÉRYNÉ IFIASSZONY*

Móricz Zsigmond *Az ördög* előtt tartott bevezetőjében hangsúlyozta, hogy ő a drámatörténeti sorozatos előadások utolsó előadója, mert az utána következő ünnepi est már nem a drámai irodalomé, hanem a színesztörténetének apoteózisa. Igaza volt. A színház drámatörténelmi sorozatának utolsó állomása tulajdonképpen *Az ördög* előadása volt, a másnap, 1912. március 30-án színre került *Déryné ifiasszony* már a magyar színjátszás dicsőséges múltjára irányította a közönség figyelmét.

Mint amikor a természetjáró magas hegycsúcsra ér s gyönyörűséggel néz vissza a megtett útra, úgy a bevezető előadást tartó Janovics Jenő még egyszer végigkalauzolta a hűséges kolozsvári közönséget a homályban ködlő nyomoktól a magyar dráma napsugárban fürdő csúcsáig. Kísérjük hát végig még egyszer tekintetünkkel ezt az utat a bevezető előadás összefoglalása nyomán:

„Ködös és borongós őszi estén, összeszorult szívvel, de bizakodó reménységgel léptem erre a helyre. Összeszorult szívvel, mert régen elmúlt századoknak olyan írásait akartuk e deszkákon megeleveníteni a villanyfény ragyogása mellett, amelyek sohasem állották ki a faggyúgyertya pislogását sem. S bizakodó reménységgel, mert az elé a színházi közönség elé léptünk, amely hűségesen ápolta a nemzet nagy tradícióit. Ködös, zimanós őszi estén elmúlt századoknak sötét iskolatermeibe vezettük képzeletüket. A magyar dráma akkor ezekben a dohos szobákban vajúdott. S megindultunk azon a hosszú, el-elkalandozó göröngyös úton, amelyen a magyar dráma fejlődésének egy-egy nyomát találhatták. S önök vezettek bennünket. Megértve, irányítva és lelkesítve. Csodák váltak valóra ezen az úton. Mi fölemeltük a temető súlyos köveit s önök lelkük melegével, elméjük mélységével, szívük tüzeivel virágot fakasztottak a fonnyadásra ítélt enyészetből. Üde, illatos, színpompás virágokat. Elásott kincseket fedeztek fel ujjongva.

S most elérkeztünk utunk végére. Künn pedig napfényes tavasz ragyog. Dermedt álmából friss mosolygással ébred a természet. A fakadó virágokon ezer színben játszódik a napsugár derűje s a mi szívünkben is eloszlott a bo-

rongó félelem. Csak boldogság és hála van benne. Ezeken a deszkákon pedig a mai dráma színes és gazdag termése jelenik meg. A mai magyar drámáé, mely világot hódít. A napfényes ragyogás e magaslatáról vessünk még egy pillantást a megjárt, göröngyös, nehéz útra. Az első, aki erről a színpadról megszólalt, egy tüzes akarású, keményen beszélő, izzó agyú kálvinista reformátor volt: Sztárai Mihály. *Az igaz papságnak tiköre* jelent meg szemünk előtt. Felelnünk kell talán ebben a pillanatban arra a könnyen fölvetődő kérdésre, hogy miért indultunk csak a XVI század homályos iskolatermeiből. Miért nem mutattuk be a régebbi nyomokat? A középkor istentiszteleti színjátékait? Felelünk rá. Művelődésünk történetének lapjai igen szórványos és igen halovány nyomait mutatják annak, hogy nálunk is játszottak misztériumokat. Nyugat népeinél az istentiszteleti színjáték buja termésének színpompás virágait látjuk csaknem ezer esztendő múltán is, nálunk azonban csak egy-egy gyöngye, eltiport fűszál mutatja, hogy a mag el volt vetve. Hogyne lett volna. Hiszen a keresztény egyház történelmében előfoduló nevezetesebb jelenségek alól sohasem volt elkülönítve a magyar államegyház. Ugyanazokat a fegyvereket, melyek Nyugat népeinél a lélekhódítás kipróbált eszközeinek bizonyultak, nálunk is alkalmazták a papok. Drámatörténetünk érdemes kutatói bölcsen mutatnak Dankó Józsefnek a régi magyar egyház szertartásairól közzétett adataira, továbbá a Pray-kódexben leírt húsvéti szertartásra, melyek kétségtelenné teszik, hogy a mi templomi szertartásainkban éppen úgy megvoltak az istentiszteleti színjátékok, mint a többi népeknél. Amíg a román és germán népeknél a politikai viszonyok, a társadalmi rend, a könnyelműbb felfogás, a léhaságokra hajlamosabb vidor kedély, a klasszikus műveltség korai föléléde és alkalmas talaja, a nehéz gondoktól mentes, könnyebb megélhetés, a néplélek fürge elevensége és fogékonysága, a játszókedv vagy más kedvező viszonyok hatásai ápolták, fejlesztették az istentiszteleti színjáték hatásait, majd új talajba ültetve, virágzóvá tették a drámát s egy új, meghatározott irány felé terelték, addig nálunk ezek a szertartások nem tudtak gyökeret verni a néplélekben. Annak a harcos és zaklatott népnek a lelkében, amelynek évszázadon át véres csatákat kellett vívnia a némettel szemben önállóságáért s a törökkel szemben fennállásáért. Amott az istentiszteleti színjáték nyelve és szelleme hamarosan nemzetivé vált, nálunk azonban megmaradt a misztérium latinnak, a nép előtt érthetetlennek, legföljebb a külsőségek fénye, pompája és titokzatossága által akart hatni.

Ez az oka annak, hogy utunkat csak a XVI században kezdtük meg. A protestáns iskolai dráma sem egy szerves, egymásba kapcsolódó, egymásra ható fejlődésnek kezdete ugyan, de nyelvben, érzésben, vágyakozásban, hangulatban egyaránt nemzeti. Korának hú tükre. Formája és dikciója pedig drámai...”

Az előadó azután újra emlékezetbe véste a megtett út állomásait, a figyelmet a bemutatott művek egymásra való hatására irányította, összekapcsolta láncszemekkel a megállóhelyeket azokkal az állomásokkal, ahol nem lehetett pihenőt tartani, végigkalauzolta a közönséget a magyar dráma fejlődésének útján a kezdeti nyomoktól *Déryné ifiasszonyig*. Előadásának végső akkordjaként pedig Herczeg Ferenc finom zövésű darabjának egyik mélyértékű jelenetét idézte:

„A Királyhágó sziklás országútján bohó kedvű komédiáscsapat halad kincses Kolozsvár felé. Tüske szúrja, ág tépi, éhség gyötri őket, és ők gondtalanul röpülnek vágyuk szárnyán. Déryné ifiasszony a gyöngye, a pacsirtája, az üdvöskéje ennek a jókedvű, koplaló, lelkes csapatnak. Hatalmas és gazdag főúr, sok vármegye dús ura lihegő vággyal és ölelésre éhes karokkal üldözi az ifiasszonyt. Csábítja őt jóléttel, csábítja őt boldogsággal, fényel és pompával. Déryné megy tovább döcögős eckhós szekeren, amerre a lelke hajtja:

– Mi a célja hát ennek az örökös kóborlásnak? – kérdezi tőle a gróf.

– Talán semmi. Olykor azt hiszem, hogy van valami titokzatos célja. Olykor úgy gondolom, hogy mi egy láthatatlan kincset viszünk magunkkal, amelynek bizonyos időre el kell érkeznie valahová. Most mi visszük. Ha ki-dőlünk, vállára veszi más. De egyszer csak elérkezik oda, ahol szükség van rá.

Így beszél Déryné.

Ködös, zimankós őszi estén egy csapat lelkes histrió szárnyaló vágyakkal és tüzes akarattal megindult, hogy elmúlt századok homályos útjain botorkálva, a nemzeti léleknek sok elásott kincsét hozza fel a napvilágra. A tavaszi napsugár ragyogó és mosolygó napfényében érnek rögös útjuk végére: a mai dráma világgraszoló gazdagságához. Érzik, hogy vándorútjuk az a láthatatlan, titokzatos kincs volt a lelkükben, amelyről száz esztendővel ezelőtt a kincses Kolozsvár felé igyekvő Déryné ifiasszony beszélt ihletett ajakkal. Az önök ébersége őrizze meg pergő idők folyamán ezt a láthatatlan kincset.

Örködjenek hűséges szívvel, hogy könnyelmű histriók sohase prédálhassák el azt a láthatatlan kincset.”

A drámatörténeti sorozatnak ezt az utolsó – a huszonhatodik – előadását, amelyben Horváth Paula, Hettyey Aranka, Laczkó Aranka, F. Berlányi Vanda, Váradyné, Ihász Aladár, Dezséri Gyula, Gálosi Zoltán, Fekete Mihály, Faragó Ödön, Nagy Gyula, Nagy Adorján, Hetényi Elemér, Várady Miklós, Kertész Endre játszották rendkívüli sikerrel a *Déryné ifiasszony* vezető szerepeit, – valóságos nemzeti, művészi és irodalmi ünneppé avatta Kolozsvár közönsége. Az ünnepi estére meghívót bocsátottak ki az erdélyi társadalmi, irodalmi és politikai élet vezetői, amely így hangzott:

Kolozsvár, 1912. március 15.

A kolozsvári Orsz. Nemzeti Színházban rendezett magyar drámatörténeti sorozatos előadások utolsó estéje 1912. év március hó 30-án lesz, s ugyanezen a napon tölti Janovics Jenő dr. igazgatóságának tizedik évét.

A magyar drámatörténelmi ciklus megvalósítása irodalmi, művészeti és nemzeti szempontból egyaránt olyan komoly kultúrhistoriai eseménye volt a magyar színpadnak, amelyet nemcsak Kolozsvár város nemes tradíciókon nevelkedett közönségének szeretetteljes és megértő támogatása, hanem a nagyméltóságú kultuszminiszter úrnak, az ország egész sajtójának, irodalmi és művészi köreinek fokozott érdeklődése és nagyon becses értékelése kísér.

A drámatörténelmi sorozatos előadások utolsó – huszonhatodik – estéjén, amikor Herczeg Ferenc Déryné ifiasszony című színműve fog színpadra kerülni, őszinte és meleg elismeréssel akarunk adózni Janovics Jenő dr-nak, kinek lelkében a ciklus eszméje megfogant, s aki erős művészi érzékkel, lankadást nem ismerő munkabírással azt ilyen diadalmasan valósította meg.

Az ünnepi előadásra és az ezt követő lakomára mély tisztelettel meghívjuk.

Ez a meghívó tanúságtétel. Nem az a fontos benne, hogy személy szerint ünnepel Kolozsvár egy színházigazgatót, az a jellemző, hogy egy jó szándékú és az erdélyi színészet századéves hagyományaihoz méltó törekvést ilyen gazdag lélekkel jutalmaznak Erdély közéleti, tudományos és irodalmi vezérei. Ez az örömdetes, ez az ujjongás az erdélyi szellem mélyéből fakadt.

Káprázatosan fényes volt ez a befejező akkord. Tanulságul és a jövőre való buzdításul idézzük azt a megemlékezést, amelyet Kovács Dezső írt az *Ujság* című kolozsvári lapban erről az estéről:

„A kolozsvári Nemzeti Színház színpada tegnap este ragyogó és felejthetetlen ünnepségnek volt a színtere. Az ünnepséget a színház művészszerelményzete házi ünnepélynek tervezte, azonban a nézőteret zsúfolásig megtöltő előkelő közönség kikérte a maga joggal megillető részét az ünnepség programjából s így nyílt színpadon folyt le ez a maga nemében páratlan, fényében és tartalmában kulturális értéket képviselő ünnepség. Templommá alakult át ez az ősi, szent tradíciókkal beültetett színpad, ahol első hajlékát kapta meg a szegény, otthontalan magyar nyelv. Ragyogott fényben, öröm-

ben, megihletettségben színpad és nézőtér egyaránt. A magyar dráma történelmének legszebb, piros betűs dátuma a tegnapi.”

Az üdvözlő beszédek hosszú sora után a színigazgató így felelt:

„Világos, hogy itt nem az én csekélységem, mely az események sodrába vetődött, hanem egy eszme üli diadalát. Eszme, amely örök és győzhetetlen, amelyet ideig-óráig el lehet homályosítani, a divat hóbortja, az ízlés elkalandozása elködösítheti azt, de a végtelen idők nagy temetőjéből mégis mindig diadalmasan támad fel. E sorozatos előadások rendjén egy nemzeti gondolat vettetett fel, és önök, kik lobogóikat meghajtották, nem a színigazgató előtt, hanem a nemzeti gondolat előtt hajtották meg. Hiszem és vallom, hogy ez a nemzeti gondolat csak ebben a talajban fakadhatott ki, ahol évszázad előtt először fakadt meg, mikor a magyar dráma először ütötte fel állandó tanyáját a nemzeti színjátszásnak. Hogy én a nemzeti gondolatot tetté változtattam, az lehet szerencsém, de nem érdemem. Ha ez a közönség megértésének meleg leheletével nem varázsol életet a holt betűkbe, ha tudós és önzetlen férfiak nem állanak elővezetve és gyámolítva, és ha a harcos histriócsapat, mely körülvesz nem áldozza lelkének lángolását, agyának minden gondolatát és szívének tüzét a munkának, akkor elpusztult volna ez a mag. Én tehát mélyen meghatva mondok hálás köszönetet azoknak, akik nem engedték azt elfonnyadni. Színész testvéreim, vegyétek ki részeteket e fényből, tisztességből és dicsőségből. Minden a tiétek, de véssétek lelketekbe ennek az örömnak emlékét, amely a színpad bölcső korától kezdve mindig a nemzeti eszme szolgálatában áll. Ha hűségesek maradtok ezekhez a nagy tradíciókhoz, íme bőséges és gazdag osztály a jutalmatok.”

Azok, akik nem tudtak Kolozsvárra zarándokolni erre a művészi ünnepre, levelekben, táviratokban méltatták a drámatörténeti sorozat komoly kultúrpolitikai fontosságát. A kultuszminiszter, Zichy János gróf, akinek Kolozsvárra készülése utolsó pillanatában hirtelen királyi kihallgatásra kellett Bécsbe utaznia, lelkes hangú sürgönyben fejezte ki elismerését. És csatlakoztak ehhez az elismeréshez: gróf Bánffy Miklós, a magyar királyi Operaház és a budapesti Nemzeti Színház akkori kormánybiztosa, gróf Festetich Andor, a vidéki színészet országos felügyelője, Molnár Viktor és Nárai Szabó kultuszállamtitkárok, báró Wlassics Gyula, báró Szentkereszthy Zsigmond, Lehár Ferenc Zoltán, az egyetemi könyvtár tudós igazgatója, Ferencz József unitárius püspök, dr. Pintér Jenő, dr. Hevesi Sándor, Jászai Mari, Sándor Erzsi, Fáy Szeréna, Fenyvesi Emil, Góth Sándor, Hegedüs Gyula, Harsányi Zsolt, Márkus Emília, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az Országos Színészegyesület, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, az aradi Kölcsey Egyesület, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság, Szeged vá-

ros tanácsa. Herczeg Ferenc így köszöntötte a színházat és a kolozsvári közönséget gróf Esterházy Kálmán főispánhoz intézett sürgönyében:

„Hivatalos kötelességeim miatt csak lelkileg lehetek jelen a drámatörténeti sorozatos előadások utolsó estéjén. Hódolattal hajlok meg Kolozsvár és Erdély közönsége előtt, amely tudja, hogy nemzeti kultúránk egy erős és előkelő munkásának tüntető megbecsülésével a saját erős és előkelő magasságáról tesz tanúságot. A kolozsvári Nemzeti Színház igazgatójának meg nem alkuvó művészi ambíciója és nemes kötelességtudása ezt a műintézetet a nemzeti kultúra fix pontjává tette, ahol otthonra talált a nemzetet nemesítő és erősítő igazi művészet.”

Talán túlságosan részletezve foglalkoztam itt azzal az ünneppel, amelylyel a magyar közművelődés irányítói a drámatörténeti sorozatos előadások sikeres befejezését megtisztelték. Úgy érzem azonban, hogy ez a lelkekből önként kirobbant ujjongás élesen világít a kolozsvári közönség ősöktől örökölt hagyománytisztelőre és arra a főlemelő és biztató tényre, hogy ennek a hűséges közönségnek törhetetlen ragaszkodása a múltak nemzeti törekvéseihez mindig utat fog mutatni az el-elkalandozó magyar drámaírásnak. Ez volt a lényege és belső értéke ennek az országossá szélesedett ünnepnek.

XXVI

A drámatörténeti előadások hatása

Rá kell még mutatnunk arra a termékeny hatásra, amelyet ez a drámatörténeti sorozat váltott ki.

Az Országos Színészegyesület Budapesten rendkívüli közgyűlésén méltatta a sorozat irodalmi és művészi eredményeit, és Ditrói Mór, a színikazgatók és színészek elnöke lelkes beszédben hívta fel a magyar színikazgatókat annak az útnak követésére, amelyen a kolozsvári színház elindult.

A lelkes felhívásnak először Szendrey Mihály, az aradi színház igazgatója tett eleget; Csiky Gergely darabjaiból rendezett sorozatos előadásokat, amelyek előtt a kolozsvári színikazgató tartott bevezető beszédeket; és ugyancsak Aradon a Kölcsey Egyesület tartott felolvasó ülést, amelynek tárgya a magyar dráma fejlődési útja volt. Utána a budapesti Nemzeti Színház rendezett harminckét estére tagolt vígjátéksorozatot, amelyben tizenhat vígjátékot mutattak be a fejlődés rendjében, s az egyes előadások előtt a kolozsvári bevált minta szerint neves írók tartottak bevezető fejtegetéseket.

Nagyon komoly és jelentős eredménye volt a drámatörténeti sorozatnak az, hogy az egyetemi ifjúságot is meg tudta hódítani, s ezzel a következő

évek közönségét térítette a színház igazi hivatásának megértésére és megszeretésére. Az egyetemi ifjúság már az első estén koszorút nyújtott át a színház igazgatóságának, ezzel fejezve ki érdeklődését a művészi terv iránt. Azután minden előadás alkalmával sűrű rajokban lepték el a nézőteret a csillogó szemű és fogékony lelkű magyar diákok, a ciklus befejezése után pedig az Egyetemi Kör a rektor engedélyével a központi egyetem aulájában vitadélutánokat rendezett *Az új magyar dráma* címen. A vita három napon át tartott s az aulát mindenkor zsúfolásig megtöltötték nemcsak az egyetem hallgatói, hanem sűrű sorokban Kolozsvár szellemi életének vezetői is, különösen a tanárok. Az Egyetemi Kör felkérésére az előadói tisztet ezeken a vitákon a színház igazgatója vállalta, s a szónokok között igen előkelő helyet foglaltak el az egyetemi ifjúság képviselői, akik fiatalos tűzzel védték nemzeti álláspontjukat. A termékeny vita lényege az volt, hogy az új magyar drámának legszembeötlőbb eltévelyedése a nemzeti jelleg hiánya. Öreg tudós egyetemi professzorok éppen úgy, mint fiatal diákok a nemzeti magyar dráma megteremtését várták. Az a hullámverés, mely ma elárasztja irodalmi kritikánkat, ott született meg tehát a kolozsvári drámatörténeti ciklus tanulságos estéin.

Az Országos Irodalmi és Közművelődési Szövetség is felfigyelt ezekre a gazdag eredményekre, és a drámatörténeti esték bevezető előadásait összegyűjtve, saját költségén kiadta könyv alakban *A magyar dráma fejlődése* címen. A könyvet valamennyi közkönyvtárnak és valamennyi iskola könyvtárának díjtalanul küldötte el a Szövetség. A könyv előszava méltatja a ciklus jelentőségét ilyenformán:

„Az Országos Irodalmi és Közművelődési Szövetség a kötelékébe tartozó irodalmi és közművelődési egyesületek, valamint az egész nemzeti irodalmi és közművelődési élet fejlődése körül végzett zajtalan munkássága keretében régóta figyeli már azt a szenvedélyes és harcos vitát, amely a *színház hivatásának* kérdése körül folyik. A vitatkozók egyik tábora – a túlnyomóan nagyobb számúak – hangosan és ellentmondást nem tűrően hirdetik, hogy a színház ma rideg üzleti vállalkozás, a folyton apadó számú kisebb csapat pedig egyre halkabb hangon védi azt az álláspontját, hogy a színháznak ma is megvan a maga irodalmi, nemzeti és kulturális hivatása.

A vitatkozók kisebb és szerényebb tábora az elmúlt színházi évadban igen értékes és nagy jelentőségű csatát nyert. A kolozsvári színház igazgatója nyerte meg részünkre ezt a csatát. Nem elvont érvekkel, nem szónoki dialektikával, hanem olyan művészi munkával, amely hosszú időkre fogja hirdetni, hogy a magyar színpadnak ma is megvan a nemzeti hivatása és kulturális jelentősége.

Mi volt ez a művészi munka? A magyar dráma keletkezését és fejlődését mutatta be a kolozsvári Nemzeti Színház huszonhat diadalmas estén a legrégebb nyomoktól történelmi sorrendben napjainkig. A magyar dráma

nehéz vajúadásának, lassú bontakozásának, szerteágazó útirányainak, majd diadalmas ívű lendületének eleven képét láthatta a kolozsvári közönség. S a gyakorlat az egymásra hatást, az egymásba kapcsolódást sokkal élesebben és tanulságosabban mutatta be minden elméleti fejtegetésnél. A nemzeti lélek régen elfelejtett, értékes kincseit ásta ki a kolozsvári színház erős hittel és igaz lelkesedéssel az enyészet temetőjéből. S a közönség ujjongva fedezte fel a napfényre hozott kincseket.

Aki közelről ismeri a színpad lázas és nehéz munkáját, csak az tudja értékelni, hogy mit végzett rövid fél esztendő alatt a kolozsvári Nemzeti Színház. Mennyi hit, milyen kemény céltudatosság, mennyi lelkesedés és milyen önzetlen áldozatkészség kellett e munka elvégzéséhez.”

A TÖRTÉNETI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

Legmesszebbre hangzó eredménye a drámatörténeti sorozatnak az volt, hogy a budapesti Magyar Színház igazgatója, Beöthy László meghívta a kolozsvári színtársulatot, mutatná be a főváros közönségének is a sorozat néhány érdekes darabját. Különös bátorság kellett ehhez a meghíváshoz, hiszen abban az időben a budapesti színházi életet valósággal elárasztotta az idegen hullám. Külföldi darabok uralkodtak a műsoron, külföldi színtársulatok vendégszereplése volt a divat, Katona Józseffel szólva: „a magyar csak hátul állott és sóhajtott”. Ismerve fővárosunk idegenimádó szellemét, megriadtam Beöthy László merész meghívásától. Ezeket az ócska, együgyű szavú, durva hangú színmagyar darabokat ki fogja nevetni a pesti aszfalt ördögös technikát habzsoló, kifinomult ízlést affektáló közönsége. Aggódtam, s mialatt a temető mélyéből kiásott magyar írásokra gondoltam, egyre Ady Endre verssorai csengtek a fülemben:

*Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknek új dalaival?*

Mert tudtam, hogy a modernséget mímelő, idegen ízlés előtt hajbókoló, idegen szótól hangos, finnyáskodó, nyugat felé sóhajtozó Pest szemében és fülében új dalokként fognak hatni ezek az ismeretlen, keletről tolakodó, döcögő nyelvű, megbotránkoztató, szót nem válogató, lobogó tűzű színdarabok, magyar múltnak, magyar érzésnek, magyar bűnbánatnak és magyar duhajkodásnak faragatlan, iromba emlékkövei.

Beöthy László huszáros gondolkodása azonban biztatott, meg is állapodtunk, hogy a kolozsvári színtársulat hét estén át fog vendégszerepelni a budapesti Magyar Színházban, azalatt Beöthy László nagyszerű együttese szintén hét estén fog Kolozsvárott játszani.

A csere-vendéjáték 1912. május 2-án kezdődött.

A kolozsváriak első estén Sztárai Mihály *Az igaz papságnak tikorét* és az ismeretlen pálos szerzetesnek *Omnia vincit amor* című közjátékát adták elő. Mielőtt a függöny szétnyílt volna, a közönség elé léptem, s a nagy művészi eseményektől elkényeztetett fővárosi közönség elnéző kegyeibe ajánlottam a szerény erdélyi próbálkozást, a magyar dráma első zsenyéit, a magyar nyelv öreges szépségeit:

„Száz esztendőnél is több ideje annak, hogy Erdély bércei közül kalandos histriócsoport igyekezett rögös úton – ki ekhós szekéren, ki gyalogszerrel – a német szóáradatban úszó kicsiny Pest városa felé. Éhség gyötörte, tüske tépte őket, de tüzes és szent akarattal járták útjukat, gögösen lenézve minden nyomorúságot, nobilisan túrva a kínzó éhséget. A testvérhazából drága kincset hoztak: a nemzeti színészet magvát. Tüzet okádó gyorsvonat puha pamlagain szorongó szívvel igyekezett tegnap ugyanazon az úton ebbe a hatalmas, szédítően ragyogó és pazar ifjúságú fővárosba egy kiseded komédiáscsapat. Száz esztendő előtt az országutak koplaló és sanyargó vándorai kultúrtörténeti hivatást teljesítettek, ez a kiseded és igénytelen csapat, melyet renyhe és gazdag kényelem röpített villámgyorsan az ország szívébe, jól tudja, hogy nincsen semmi hivatása, jövetelének is csekély a jelentősége. S mégis délibábos reménység él titkon szívünkben. Mert nem önmagunkat hozzuk, hanem a nemzeti léleknek egypár elásott kincsét. Kincses városunkban nagy utat jártunk meg ezen a télen. Letűnt századoknak sötét iskolatermeiből elindulva róttuk a magyar dráma fejlődésének szertekalandozó, göröngyös útját. Fölemeltük a temető súlyos köveit s a fonnyadásra ítélt enyészetből üde és illatos virágok fakadtak. Ezekből hoztunk el egyet-kettőt, s most félve állunk az önök ítélőszéke elé.

Hajdanta a magyarnak vitézi kardját tisztelték szerte a világon, ma drámaíróink acélpennája hódítja messze világrészek népeit. S mi e diadalmas hódítás gazdag és forrongó hadiszállására merészkedtünk elmúlt idők naiv dadogásával.”

A bevezető előadásban azután szó volt a magyar iskolai dráma hivatásáról és fontosságáról, a XVI. század forrongó és lázas koráról, Sztárai Mihályról és a széles kedvű ismeretlen pálos szerzetesről. A nézőtér soraiban nagy hézagok mutatkoztak. Be kell ezt vallani és fel kell jegyezni. Lelkes színházrajongók, művészek, írók, tanárok és az irodalmi értékek megbecsülői ültek gyéren a földszinten, az emeleti régiók helyeit sűrű tömegekben lepték el a diákok, de az úgynevezett „előkelő” közönség, a premierek csiszolt ízlésű közönsége távollétével tündökölt. Bizony másként volt ez Kolozsvárott, ahol boldog volt, aki jegyet kapott, s teli tudóval szívhatta magába a magyar szellem leheletét.

A budapesti sajtó kemény hangon írt erről a részvétlenségről. A kolozsvári származású Zuboly (Bányai Elemér), ez a finom ízlésű és szókimondó, lelkes esztéta így ír tanulmányában:

„A kolozsvári Nemzeti Színház társulata ma este kezdte meg hét estére tervezett szereplését a Magyar Színházban. Olaszoktól, németektől, idegenektől csak úgy zeng mostanában a budapesti színházak színpada, tartani lehetett attól, hogy a vidéki magyar színészek számára már nem futja még sovinizmusból sem a hazafiúi érdeklődés. Körülbelül így is volt a mai első előadás látogatottsága tekintetében. A nézőtér, páholyok és még a karzatok felső részei között is üresen maradt szakadékok mutatták az érdeklődésnek azt a gyér voltát, mellyel a bemutatkozás találkozott. A külső forgalom gyarlásága azonban legfeljebb azt jelentheti, hogy olaszok, oroszok, németek és átutazó külföldiek elszedték a budapestiektől a pénzt, kissé meglapították az erszényét, és a reklámozatlanul maradt vidéki magyar színészeknek már alig valami jutott abból a szenzációból, mely a helyi vendégjárások előtt, mint az orkán szele, megzörgeti a budapestiek ablakait. Nagy baj nem történt azért, legfeljebb a pénztári számadás terhére eshetik néhány korona különbözet, a kolozsváriak első bemutatkozása azonban a legnagyobb sikerrel járt. Komoly, tisztességes és művészi munkával jöttek el a fővárosba, s majdnem azt a gyanút keltették nemegyszer, hogy ebben a színházban legalábbis olyan jogon szerepelhetnek, mint elődeik. Vidékieknek, barbarizmusnak, ripacsságnak semmi nyoma nincs a játéukban, kész ember a nagyobb részük, s szinte kár értük, hogy huzamosabban nem maradhatnak a fővárosban. Vendégszereplésnek igazi jelentőséget és művészi eseményességet ad az a különlegessége, hogy a kolozsvári társaság önálló műsorral érkezett a fővárosba, s a programja még akkor is, ha minden szélvész csupa idegeneket sodor ebbe a külföldi kéjek után lihegő városba, joggal követelheti, hogy éppen itt a legőszintébb érdeklődéssel legyenek iránta, mert itt kellene lennie annak a legfelsőbb fórumnak is, mely művészi törekvések értékét szankcionálja.”

Szilágyi Sándor pedig ezt írta a *Budapesti Naplóban*:

„A budapesti közönség másutt volt elfoglalva, így a színház félig üresen kongott. Jött volna csak Reinhardt ugyanezzel a két darabbal, öt héttel ez előtt sem lehetett volna jegyet kapni. Mindazonáltal Janovics meg lehetett elégedve közönségével, mert ilyen hálás és ennyire értékes irodalmi közönséget ritkán láttunk együtt. Azok számára, akik a kolozsvári Nemzeti Színház művészeit eddig nem ismerték, meglepetést szerzett ez a pompás színészgárda. Csupa jeles, értékes művész, valamennyi zamatos, szép magyar beszédű. E tekintetben hozzájuk mérhető társulat ma nincs az országban. Különösen tetszett a Sztárai darabjában Fekete Mihály, Nagy Adorján és Faragó Ödön, a másodikban pedig Dezséri, Gálosi és Barics rövid kántorszerepében. A hölgyek közül Simon Mariska, Hegyi Lili és Laczkó Aranka. *Igazán öröm volt ennyi jó színészt és ennyi szépen beszélő magyart együtt látni.*”

Hasonló elismeréssel fogadták a többi újságok is a kolozsváriak bemutatkozását. A *Független Magyarország* megállapítja, hogy a kolozsvári színigazgató, akit „ott szoktak emlegetni, ahol az igazi művészi törekvések, a modern színjátás, a nemes alkotások harcosairól van szó, most is megfosztotta budapesti vendéjátékát a magasabb ambíció kedvéért a mindenáron való üzleti siker föltételeitől. Szép budapesti programja arról tanúskodik, hogy nem olcsó tapsokra pályázik, hanem az igazi műértő közönségnek, a kiválasztottaknak akar gyönyörűséget szerezni. Ez a program élénk tanúbizonysága annak a pompás, nevelő, hódító munkának, amelyet a kolozsvári színház Erdély kincses városában a legfinomabb, a legbecsesebb eszközökkel végez... Csupa kitűnő színészből áll a kolozsvári társulat, gyönyörködtünk a színészek nemes, szép beszédében. Ha igaz az, hogy a jó színész szájából még az egyszeregyet is élvezet végighallgatni, akkor a kolozsvári színészek ma este bebizonyították ezt. Kertész Endre, Fekete Mihály, Szakács Andor, Táray Ferenc és Nagy Adorján csupa nagyszerűen beszélő színész. Barics Gyula pompás karikatúrát csinált, de jók voltak Faragó Ödön, Bánóczy Dezső és Gálosi Zoltán is. A tetszés a vastapsig fokozódott a pálos szerzetes közjátékának előadása alkalmával. Legelsősorban Gálosi Zoltán és Hegyi Lili érdeme ez, akik a főszerepekben olyan komikai erőt mutattak, amelynek meg kellett ragadni a közönséget. Nagyon kedvesek és vidámak voltak a többiek is sorban: Laczkó Aranka, Barics Gyula, Dezséri Gyula, Nagy Gyula és Simon Mariska... Ámulva láttuk, mennyi kedves, tehetséges színész él ebben az országban, akiket nem ismertünk eddig. Boldog színészet, amely ilyen erőket, ilyen jeles művészembereket tarthat nálunk vidéken. A stílusos rendezés és gondos összetanultság még élénkebben kidomborította kvalitásait e jeles gárdának, melynek minden tagja akármelyik fővárosi színpadnak büszkesége lehetne.”

A kolozsváriak olyan szorongó érzéssel várták a budapesti vendéjáték hírért, mint amikor a gondos szülők szárnyra bocsátják dédelgetett gyermekeiket. Ujjongva olvasták az első este után a fővárosi lapok kritikáit, amelyeknek kivonatait „Diadal!” és „Dicsőség!” címen nagy betűkkel közölték.

A budapesti vendégszereplés nagy lelki vihart támasztott, s alkalmat adott a magyar sajtónak arra, hogy kemény hangon ostromozza az akkor divatos külföldi inváziót. Íme *Az Est* cikkének néhány mondata: „Még most is idegen színtársulatokkal van tele Budapest, és alighogy az ittlévők elvonulnak, már jönnek újra a németek. Budapest színházjáró közönsége a végsőkig ki van használva, és elvesztette minden érdeklődését az iránt, ami magyar. Jelentéktelen külföldieknek tapsol, az áhítatos, szinte templomi csendben figyelt bárgyúságokra, amelyeket vagy amelyeknél sokkal jobbat is visszautasítana, ha magyar író írná, magyar színész játszaná. Legjobb példa erre a kolozsvári Nemzeti Színház budapesti vendégszereplése. Ez a derék társulat drámatörténeti ciklust mutat be, szép, érdekes, értékes elő-

adásokat produkál, és míg német irodalomtól hangos a magyar főváros, míg a közönség a németek rajongásával van tele, *a kolozsváriak csaknem ezer koronát fizetnek rá mindennap kiválóan rendezett előadásukra, irodalmi és magyar törekvésükre*. Másutt az ilyesmi ünneplés tárgya volna, nálunk csak a szakemberek és a kevés rajongó becsüli meg. A nagyközönség perverz lett, nem kell neki a hazai. Szomorú és aggasztó jelenségek ezek, nem lehet csak úgy szó nélkül elhaladni mellettük. Minden állam, minden igazi világváros megvédi a maga termékeit, mert azok becsülete egyúttal az ő becsülete is, csak nálunk van minden bitangjára bocsátva. A tanulságok most már nyilvánvalóak, le kell vonni belőlük a cselekedetet is. Véget kell vetni ennek a tavasz eleji idegen invázióknak, meg kell védeni a magyar irodalmat és a magyar színészetet. Nem az a baj, hogy az idegenek pénzt visznek el, az a baj, hogy félreterelik a magyar közönséget a magyar színházaktól, hogy visszavetik a magyar irodalom megbecsülését. Ezt pedig mindenáron meg kell akadályozni.”

A BUDAPESTI VENDÉGJÁTÉK MÁSODIK ESTÉJE

Második este a kolozsváriak Bessenyei György *A filozófus*át mutatták be a fővárosi közönségnek, s ebben különösen Dezséri Gyula ízig-vérig magyar emberi alakját ünnepelték. Elragadtatással írták, hogy Dezséri Gyula a legnagyobb magyar színészszszeni, de nagy elismerés jutott a többieknek, különösen Poór Lilinek, Berlányi Vandának, Laczkó Arankának, Kertész Endrének, Táray Ferencnek, Császáz Máriának, Kápolnay Saroltának, Nagy Adorjának, Ihász Aladárnak is.

„Bár a darabnak tulajdonképpen csak irodalomtörténeti jelentősége van, az előadás mégis minden tekintetben fényesen sikerült – írja a *Pesti Hírlap*. A színházat teljesen megtöltő közönséget megkapta a darab magyaros nyelve, egészséges humora, sokat és szívesen tapsolt. A szereplők ritka és értékes művészi készségnek adták tanújelét, meg tudták érezni és éreztetni tudták *A filozófus* nemes intencióit.”

A *Budapest* című napilap a társulat fő erősségeinek arcképét adja, azután így emlékezik meg: „A mai előadás, Bessenyei Györgynek *A filozófus* című régi vígjátéka még jobban meggyőzött bennünket arról, hogy az a pár ember, aki Kolozsvárott, Erdélynek szívében a kultúra zászlaját lobogtatja, minden elismerésünkre méltó munkát végez. Valami szent ihlet szállja meg ezeket a művészembereket egyenként és összesen, amikor a színpadra lépnek, hogy ajkukon az igével ne csak szórakoztassanak, de tanítsanak is. Meglepő az a lelkes odaadás, amivel régi és banálisnak tetsző dolgokat olyan keretben igyekeznek megeleveníteni, hogy abból a gyönyörködés minden kútja megteljen tiszta, üdítő forrásvízzel... Valamennyien joggal tartanak igényt arra, hogy a pesti művészemberekkel egy színvonalon tart-

sa meg őket emlékezetében a pesti publikum, amelynek most bőven van alkalma arra, hogy becézze is őket.”

A kolozsvári *Ujság* című napilap *Hódolnak a fővárosi lapok* cím alatt boldogan közli a fővárosi újságok kritikusainak áradozó elismerését.

Harmadik napon irodalmunk első zseniális bohémjének, Csokonai Vitéz Mihálynak *Gerson du Malheureux*-jét játszották a kolozsvári színészek egyre fokozódó érdeklődés és egyre messzibbre hangzó siker mellett. A fővárosi lapok most már vezércikkeket írtak a kolozsvári színtársulat törekvéseiről. Többek között az *Az Ujság* című lap így végzi sorait:

„A kolozsvári színészek vendégszínháza igazi diadal, mert felébresztette bennünk a magyar kultúra múltjával való összetartozásnak és a magyar vidék jelenével való eleven összetartozásnak drága és ritka érzését. Ez a nagy és a maga növekedésével szinte fájdalmasan elfoglalt Budapest egy kissé nagyon is magának él, és egy kissé nagyon is a másnak él. Pedig a múlttal foglalkozni termékeny dolog, és a magyar kultúrélet vérkeringése ellüktet a székely havasokig, és Budapest elbágyadna és elhalna, ha nem volna eleven véreerekkel beleszőve a nemzeti életnek ebbe a nagy vérkeringésébe. A kolozsvári színészek eszünkbe juttatták a magyar múltat, amelyre ritkán gondolunk, és Magyarország jelenét, amelyről meg szoktunk feledkezni. Hálát érzünk a kolozsvári színészek iránt, hogy eszünkbe juttatták őket, s eszünkbe juttatták, hogy *talán* mégis sok az a külföldi vendégszínház, amelynek Budapest a színhelye most, *talán* felébred Budapesten is a színigazgatói kötelességtudás és színigazgatói szemérem; ha mi nem is akarunk vámsorompókat rakni mindenféle művészeti import felé, *talán* jobban érdeklődik ezentúl Budapest a vidék iránt, és elevenebb lesz Budapest és a vidék között a kulturális javak csereforgalma, *talán* többet törődik a magyar kultúrával Budapest is, az ország is, a politika is, az állam is. *Talán* megérti egész Magyarország, hogy sokkal inkább él az egész nemzet nemzeti életet kultúrájában, mint abban a sivár és terméketlen politikában, amelyet politikusaink csinálnak... Harcolni, nyugtalannak lenni, a világtól el nem maradni, európai értékű magyar kultúrát teremteni: ez a nemzeti öröklét titka, erre tanít a hitvitázó darab és az egykori bécsi testőr darabja, ezt juttatták eszébe mindenkinek, aki elfelejtette volna, a kolozsvári színészek.”

A budapesti közönség szerette volna a kolozsvári színészeket modern szerepekben is látni, a kolozsvári társulat tehát előadta vasárnap délután a *Rivalda* című francia színművet, amelynek magyar nyelven ez volt első előadása a fővárosban. Az újságok különösen Poór Lili játékát magasztalták ebben az előadásban. Zuboly (Bányai Elemér) ezt írja: „Poór Lili finom játékában őszinteség, melegség és művészi ösztönösség árad szét. Szokatlanul sokat fejlődött a fővárosból való távozása óta. Kihívások tömegével nyilvánította a nézőtér elismerését nagy hatású játékáért.”

Vasárnap este Szigligeti *Cigányát*, hétfőn pedig *Bánk bánt* játszották a kolozsvári színészek; mind a két előadás alkalmával Szentgyörgyi Istvánt ünnepelte lelkesen a fővárosi közönség. A *Bánk bán* előadása ellen azonban komoly kifogások hangzottak el a sajtóban, aminek talán az volt az oka, hogy a kolozsváriak nem hozhatták magukkal a Förstner Tivadar által tervezett hatalmas díszleteket, hanem a pesti raktárból hevenyészetten összeállított díszletfalak között játszottak, s a teljes kolozsvári személyzetnek is csak egy része érkezett Budapestre, a kisebb szerepeket a helyszínen kellett kiosztani és betanítani, s így nem volt hangulat, nem volt egység az előadásban.

Hatodik estéjükön Buttinak, a kitűnő olasz írónak *Mindent semmiért* című darabját, búcsúestéjükön pedig Heyermans *Szabadulás* című megrázó színjátékát mutatták be a kolozsvári színészek.

„Lelkes tapsok, viharos éljenzés és kendőlobogtatás közben búcsúztak el tegnap este a kolozsvári színészek, akik egy héten át voltak a Magyar Színház vendégei – írja a *Magyarország* kritikusa, Hervay Frigyes. – Most, amidőn távozó kedves és őszintén megszeretett vendégeinket már a száguldó vonat viszi magával vissza kincses városukba, még egy utolsó üdvözlő levelet küldünk utánuk. Kiáradó lélekkel, melyet ők tettek gazdagabbá, és hálás hódolattal hajtjuk meg főnket e lelkes gárda és nagyra becsült, előkelő szellemű, eszményi gondolkodású igazgatója előtt. E vállalkozással, amely csak kiválasztottaknak nyújthatott örömet, anyagi eredményt persze nem érthettek el a kolozsváriak. Ám erkölcsiükben: színpadi sikerben és elismerésben annál bővebben volt részük. És amilyen javíthatatlan idealista a kolozsvári igazgató, ezt az eredményt bizonyára többre tartja minden pénztári sikernél.”

XXVII

Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső a kolozsváriak budapesti vendégjátékáról

Hogy a kolozsvári vendégjátéknak mély nyomai maradtak a budapesti színházi életben, annak tanúsága az a cikk is, amelyet az *Új Idők* nagynevű szerkesztője közölt a kolozsvári színtársulatról:

„Janovics Jenő igazgató vezetése mellett színészek jöttek a messzi Keletről, kincses Kolozsvárról, és mi úgy találjuk, nagyon jól tették, hogy a gyorsvonatok idejében újból fölvtették Budapest és Kolozsvár között a művészeti csereforgalmat, amely megszakadt az ekhós szekerek korában. Ennek az expedíciónak javára esett, hogy Budapestnek éppen mostanában

megmozdult a lelkiismerete, és gondolkodni kezdett a színművészet lényegén és céljain. Eszébe jutott, hogy a fővárosi színházak egy része, mióta nagykapitalista érdekek fűtik kazánjainkat, talán mégis túlságosan a színházi pénztárak kormánya alá adták magukat... A kolozsváriak jókor jöttek. Tiszta és bátor emberek, ők még hisznek a színház nemzeti és kulturális hivatásában. Mi boldog pestiek már-már azt hittük, hogy az ilyeneken – nemzeti és kulturális hivatás! – mosolyogni illik, de most kitűnik, hogy Budapest ezúttal nem akar nevetni a jó vidékieken. Nem, hiszen a kolozsváriak csak megerősítették Budapestet abban a tudatában, hogy a nemzeti művészet szabadsága nem terjedhet a nemzetietlenségig és a művészi etlenségig. És nagyon természetes, hogy a főváros ilyen lelkiállapotában rokonszenvvel és tisztelettel köszöntötte a kolozsváriakat. Mindenképpen jóleső gondolat, hogy a budapestin kívül van az országnak még egy Nemzeti Színháza, amely komolyan veszi a nevében lévő »nemzeti« szót.”

A kolozsvári színház budapesti vendégjátékának mély nyomait és termékenyítő hatását azonban legmaradandóbban az a négy írás mutatja, amelyeknek egyikében Babits Mihály, másikában Kosztolányi Dezső, harmadikában Móricz Zsigmond, a negyedikben pedig Tisza István komoly hangú folyóiratának, a *Magyar Figyelő*nek krónikása értékeli az előadások sikerét.

A Hunyadi téri színház történetének lapjain szó szerint fel kell jegyezni a magyar írásművészet e négy, vezéri sorban tisztelt nagyságának megbecsülő elismerését mint legszebb jutalmát a kolozsvári színészeknek.

Babits Mihály a *Nyugat*ban így ír:

A KOLOZSVÁRIAK

A quinzaine nagy művészi eseménye a kolozsváriak vendégjátéka volt. Első maguknak a produkcióknak a kitűnősége, mely valóságos revelációként hatott reánk. Amint a széplelkű direktornak hazafias, bár kissé szkeptikus és nagyon tanáros szavai elhangzottak, feljött a függöny, és oly dolgokat láttunk, annyi frissességet, annyi valóságos, cicomázatlan életet, és oly szavakat hallottunk, olyan szép régi magyar szavakat, olyan pompásan kiejtve, hogy teljesen átadtuk magunkat az illúzióknak. E régi magyar darabok előadásai minden dicséretet megérdemelnek. A darabokat ugyan talán jobban is lehetett volna megválasztani. A *Sztárai* naiv invektívája helyett szívesebben láttuk volna a *Balassi Menyhárt árultatásáról* szóló komédiát, a cinizmusnak és elkeseredésnek ezt a valóban drámai remekművét, egy izgatós korszaknak ezt a bámulatosan fölényes kritikáját, mely legalább a gyónás jelenetében – mikor az érdekből megtért gonosztevő oly titáni szemtelenséggel gyónja meg bűneit a korrupt pispeknek – egy kitűnő színész elé

is hálás feladatot állíthatna. A Csokonaitól választott komédia pedig igen kezdetleges. A *filozófus* eszméiben, típusaiban, nyelvében irodalmunk egyik korszakalkotó műve – de színpadon olyan, mint a levetkőztetett öregasszony. Az egyetlen *Omnia vincit amor* az, melyet nem kell galvanizálni. Az igénytelen és névtelen pálos szerzetes művének, kivált első jelenetében, a házasságnak oly paródiáját alkotta meg, mely valóban minden időkre szól. Ennek a régi közjátéknak felfedezése a közönség számára a legnagyobb irodalmi események közül való. A többi bemutatott darab lehet könyvdráma vagy elavult, ami annyit jelent, hogy már eleve is gyenge, de nem is a darabok voltak a fontosak, hanem az az életdarab, ami színpadra jött velük, a régi magyar élet, amelyet még senki sem mert ily naturalizmussal színpadra hozni. A kosztüm, a mozgás, a dialektus, mindez a leg-egészségesebb természetességet mutatta, azt a természetességet, mely már művészet. S a tökéletes stílusérzékelt kellett bámulnunk. Alig volt túlzás, alig zavaró mozzanat. Minden összeillett, nem úgy, mint egy gép kerekei, hanem mint egy ember mozdulatai. E nagy életszerűséggel valóban a régi Magyarország egy-egy egységes darabját sikerült felidézni. Sohasem értettem meg ennyire a XVIII. századvéget. Megértettem, miért kellett a tudatlan, durva, politikai Pontyinak (a Pató Pálok ősének) és a finom, művelt, kissé affektált, filozófus és mizantróp Parmeniónak (vagy Gersonnak) egymás mellett állnia. Megértettem, miért kellett hallanunk a tisztartó rusztikus, az ügyvéd deákos leveleit a bájos, finoman langyos, levendulaillatú, gáláns párbeszéd után. A régi és az új, a Kelet és a Nyugat, a magyar ugar és Páris örök találkozása volt ez a Bessenyei filozófus fejében.

De a publikum – ez a másik oldala az éremnek –, a kitűnő budapesti publikum szemmel láthatólag nem érdeklődött ez előadások iránt. A nézőteret írók töltötték meg, az új magyar írók, akik egy pompás forradalom után most jobban érzik összetartozásukat a nagy magyar múlttal, mint valaha. A tömeg távol maradt és ezt nem csodáljuk: őseket csak az arisztokraták ismernek. A *vulgus* nem emlékszik nagyapáira. Távol maradt az iskola is, a tömérdek budapesti diák és tanár, akiktől azt vártuk, hogy zsúfolásig töltik meg a színházat. Távol maradt az iskola, mely avval dicsekszik, hogy a nagy múlt szellemével köti össze a fejlődő nemzedéknek lelkét, melynek valóban hivatása volna: átadni az öröklött kincset a jövőnek. Ah, ez a kincs a szellem! Ezek az urak kétségkívül a hazafias ünnepélyek frázisaiban látják a szellemet.

Móricz Zsigmond ezt írja a *Színházi Héft*ben:

OMNIA VINCIT AMOR

Úgy jártunk a kolozsváriak drámatörténeti relikviáival, mintha egy Segantini az ősei rongyai közt pompásan faragott ivócsészére lel. Milyen jólesik nekünk, hogy már az ükeink vérében benne volt a művészet arany gyökere, és milyen bánat, hogy úgy beveszett a kincs.

Az *Omnia vincit amor* valami ilyen régi becses faragás, primitívtségében a legcsodálatosabb művészi teremtő erő műve.

A pálos barátok penzumképpen előadnak egy hosszú, unalmas, lelketlen fasciót, a felvonásközöket ki kellene valami vidámsággal tölteni, valami barát kapja-fogja magát, a csuha ujjából kirázza az *Omnia vincit amorem*.

Így terem meg a legremekebb vígjáték a mai napig, amit színpadra szültek magyarul.

Olyan volt ez a fráter, mint az igazi varázsló, aki a levegőből fogja ki az aranyat. Ennek a darabnak meg kellett volna indítani egy olyan kultúrát s ennek a barátnak egy olyan színpadot csinálni, amelyikhez csak Molière tehető.

Az *Omnia vincit amor* mint színpadi munka veri Pathelint, amiről azt mondják a nagy franciák, hogy a legjobb francia vígjáték.

Próbáljon valaki egy szót kihagyni vagy beleírni az *Omnia vincit amorem*-ba, míg a Pathelinből ki kell szigorúan zsigerezni a színpadra valót.

Mint irodalmi mű pedig legalábbis egyértékűek. Mindkettőben teljes horizontális távlatával benne van a népnek, sőt a fajnak lelkivilága, amellet a karakterek mind a kettőben valami fölényes humor magaslatáról vannak világ elé teremtve. A nyelve pedig, a nyelve mind a kettőnek csodálatos, de nálunk különösen hihetetlenül becses ez a zamatos, gerinces, bölcs, egyszerű, erős, vidám nyelv, amelyet itt találtunk a pálos barát nemes idiomájában.

És hová sikkadt ez a csudás Molière, hová lett ez a különösképpen nagy tálentem?

„...Egy kakas a szemeten találta egy drágakövet és monda: minek találok én ilyen fényes marhát, mikor nekem semmire nem kell, sőt minden drágakőnél nagyobbban akarnék egy árpaszemet.”

A magyar élet struccgyomra azonban megőrlte a tehetségek legbecsebb drágaköveit is.

Csak itt-ott maradt valami törmelék kincs, hogy ma örülünk, hogy ha nem is volt, de lehetett volna: és búsuljunk, hogy ha lehetett volna, miért nem lett hát?

Az bizonyos, hogy a magyar színpad hamis ékszerei közt mostantól kezdve ott fogunk tisztelni egy igazi rubintot: az *Omnia vincit amorem*.

Kosztolányi Dezső írása *A Hétfőben* jelent meg.

Nem hiszem, hogy a kolozsváriak képviselik legjellemzőbben a vidéket. Azt sem hiszem, hogy ők a vidék legelső színészei. Az a társulat, amely itt vendégszerepelt több estén át, nem keltett bennem sem vidéki, sem vidéki-es benyomást, de a fővárosias eleganciát sem majmolta. Egyelőre leül az ember minden este a zsöllyéjébe azzal a kellemes érzéssel, hogy magyar aktorokat láthat, akiket még nem ismer a kávéházból, és önzetlenül gyönyörködhet a játékukban. Némelyik erős meglepetést kelt az első estén. Másodszor azonban már látjuk a kliséjét és rájövünk arra, hogy csak az ismeretlenség varázsa hatott. Vannak közöttük – igen sokan – igaz emberek, akiket minden este új örömmel bámulunk. A színtársulat levegője különös. *Erdélyből jöttek*. Egy földről, amely erdősebb és keményebb levegőjű, mint a miénk, és ma is hívebben őrzik az ódon szavak és szokások zamatát, mint mi, mert abban a földben őserő lakozik, az a föld már fényes udvari életet, magyar szellemi tornát látott akkor is, amikor mi itt németül selypítettünk. Illúzió veszi őket körül. Hangulat árad belőlük. Az erdélyi mágnásokra, az elszegényedett arisztokratákra gondolunk, akik büszke és tiszta szegénységben élnek és úgy ülnek a kávéházban, mint a száműzött fejedelmek. Hogy ha nem is autochtonok a színészeik, erről a múltról beszélnek. Magukat adták. Van valami a gesztusukban, ami sajátos, a szavuk ejtésében, ami a miénk, a rendezés tiszta és világos vonalában, ami nem lopott, ami magyar. Művészi sovinizmusról sem beszélünk soha ezen a helyen. De őket látva éreznünk kellett, hogy csak az az igaz, ami itt termett. Ugy fogadtuk őket, minthogyha kincseket rejtegettek volna a tarsolyukban, pedig csak magyar szegénységet, árva magyar múltat hoztak, koldustarisznyájukból elmaradt kultúránk néhány avatag emlékét, pár gyöngye drámácskát húztak ki. Mégis ők a gazdagabbak.

Nemcsak a történeten mulattunk, hanem azon is, hogy ezen valaha mulattak. Értőkhöz, esztétikusokhoz, múlt-ínyencekhez szóltak a kolozsváriak, azt hangsúlyozták, ami nekünk ma a múltat jelenti. Végtelen szeretet és kedély érzik a rendezésen. Némely pillanatban magyar Anatole France-i hangulat párologott felénk. Az *Omnia vincit amor* a legsikerültebb alkotásuk. Mások szilaj pézsmaszagot, vad fűszereket és álomitalokat kínáltak a publikumnak. A kolozsváriaknak hálásabbak vagyunk, ők valamire emlékeztettek, amire emlékeznünk kell. A múlt parfümjét hintették szét a színpad deszkáin, régi fiókok és ruhák tévelygő lelkét bűvölték ide, a bús és enyhe levendula illatát.

A MagyarFigyelő búcsúszorai ezek:

Esik néha csoda, amely három napnál tovább tart: például a kolozsvári Nemzeti Színház budapesti vendégszereplése. Érthetetlennek, tehát csodának tetszett már a vendéjáték pusztja terve is. Hogyan? Vidéki magyar színtársulat akar szerepelni Budapesten? Itt, ahol a színházlátogatók apraja-nagyja, a potyajegyés és a fizető közönség mindig szívesen teszi le a főesküt, hogy az ő ízlése, tudása, műértelme már régen a tünél is finomabbra hegyesedett?

Egy ideig tartott az előzetes furcsállkodás, mígnem ráhíntette az egész tervre szürke porát a mindenbe beletörődő közömbösség. Aztán jöttek a kolozsváriak, és új meglepetés kezdődött. Mindenekelőtt: okos ízléssel nem a pesti színházak lejátszott műsorával álltak elő, s volt gondjuk rá, hogy ne degradálják magukat pesti kollégáik karikatúrájává. Valami különös, tetszetős „csak azért is” daccal mutatták meg, hogy az ő műsoruk nem úszik a divatos áramlatok sodrával, és hogy ők megőriztek valamit még abból, ami a magyar színészet egyik legnemesebb tradíciója, legéltetőbb fontossága: hogy a szórakoztatáson túl még oktatni is akar! Szinte tüntettek vele, *hogy ez az értékes hagyomány milyen eleven közöttük*. És amint játékokat néztük, mintha megcsapott volna bennünket valami abból az édes, történelmi szellemből, amely egykoron a Kulcsár uram ekhós szekerének ponyváját dagasztotta, amikor a teatristákkal Székesfehérvárról felrándult Pest-Budára, hogy az ottani Játékszínben mulattasson, gyönyörködtessen és magyar szóra, érzésre tanítson.

Ezek a kolozsváriak, akik hivalkodás és előzetes nagy hírtüklölés nélkül érkeztek közibénk, igen szép és fölötte tetszetős holmit csomagoltak ki a pesti publikum előtt. A magyar drámaírás múltját hozták magukkal. Relikviákat, amiket a feledékenység messzire elszórt. És amikor ez a sok limlom elénk került, egyszeriben *büszkeséget* kellett éreznünk. Nemcsak azért, mert az évszázados portól megtisztított dialógusok színre és erőre kaptak, szikráztak és csillogtak, hanem mert valósággal ordított belőlük a tanulság: íme, a nemzeti energia forrásából mindig buggyantak ki olyanok, akik bár egyedül és elhagyottan, de valami ösztönös kényszer hatása alatt igyekeztek felemelni nemzetünket ahhoz a színvonalhoz, amelyet a haladottabb külföld mutatott meg.

Nem, eszünkben sincs, hogy Sztárai Mihály *Hitvitáját* vagy akár Besenyei *A filozófusát* holmi drámai relevációknak kiáltjuk ki. Színdarabnak gyengécske alkotások azok, de láttukon mégis boldog öndudattal állapítjuk meg, hogy drámaírásunknak hosszú, érdemes múltja van, hogy nem az a parvenü valami, aminek néhány újabb, hangos siker nyomán hinni szeretnek. Nekünk kedvesebb így, habár e régi, elavult kísérletek s az újabb nagy

sikerű darabok között fölötte kevés a rokoni együvértartozás. Egy tekintetben azonban ezek a régiek már bebizonyították a maguk fölényét: közel másfél évszázados pihenés után egy jeles színigazgató iniciatívájára és egy kitűnő színtársulat segítségével fel tudtak támadni úgy, hogy érdekeljenek, mulattassanak, és hogy őszinte tapsokra ragadják a lelkes tenyereket. Próbának pedig annál érdekesebb dolog ez, mert ugyancsak nehéz volna megjövedölni, hogy további másfél évszázad örökké pergő rostáján vajon melyik nem fog átszítáldni ama darabok közül, amelyek ma olyan nagyra vannak vele, hogy külföldre is eljutottak. Csokonai *Gerson du Malheureux*-je nem jutott el külföldre, nyilván nem is jut, ellenben itthon megmaradt, és remélhetőleg meg is marad.

Az *Omnia vincit amor* pedig már több volt az ereklyénél: a relikviák csak meghatni tudnak, de a pálos szerzetes darabja megkacagtatta a közönséget. És milyen briliánsan játszották a kolozsvári színészek! A hahotának gyors híre futott, valamint másnap annak, hogy a *Cigány* címszerepében egy nagy, igen nagy magyar színész, az öreg Szentgyörgyi István megríkat-ta a publikumát. Sírt ott mindenki, szem nem maradt szárazon. S amikor legördült a függöny, s kigyulladt a nagy csillár, kivörösödött szempárok néztek össze, amelyekből meztelenül csordult ki még mindig a nehéz könnycsepp...

Pompásat nyújtottak a kolozsvári színészek, s akik kevesen ott voltunk, mint hű, állhatatos közönségük, zúgó tapsainkkal sem tudtuk elhallgattatni azt az elégtelenségünket, amellyel a pesti nagy publikumra gondoltunk. Sehol senki azok közül, akik eksztatikusan zárándokolnak el minden színházba, amelyet február óta az idegen színtársulatok lepnek el. A Népepera hodálya minden este megtelt Nizsinszky tiszteletére, az *In der Wien* pesti vendégszínház valóságos aranyfolyamot indított meg, Reinhardt *Angol misztériuma* önkívületbe ejtette Budapestet, az olasz staggione Bel cantója szintén meg tudta forgatni a Wertheim-szekrények zárában a kulcsot – csak éppen ez a vendégszínház, a kolozsváriaké volt anyagi eredményben szegény. Miért? Pedig jó lélekkel és nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy kultúra és igazi érdekesség tekintetében a nagy vendégszínház közepette senki sem hozott többet, mint éppen ők, akiknek útját a művészi becsvágy, a rajongás és a legnemesebb lelkiismeret világította be égő szövétnekével.

XXVIII

Kolozsvár ünnepélyesen fogadja a budapesti vendégjátékról hazatérő színészeit

A budapesti vendégjáték sikerének utolsó akkordja Erdély szívében, Kolozsváron harsant el. A kolozsvári közönség soha el nem felejthető meleg-séggel ölelte keblére a hazatérő színészeket. A napilapok oldalakra terjedő cikkekben foglalkoztak a visszatérő színészek fogadtatásának részleteivel, az Egyetemi Kör elnöksége felhívást bocsátott ki, s falragaszokon úgy a város közönségét, mint az egyetemi ifjúságot arra szólította fel, hogy a csütörtökön este érkező művészek impozáns fogadtatására gyűljenek össze az állomáson. A felhívás így hangzott:

Kolozsvár közönségéhez és az egyetemi polgársághoz!

E hó 9-én, csütörtökön este nyolc óra harminc perckor érkeznek vissza színészeink Budapestről. Nagysikerű vendégszereplésükkel nemcsak maguknak szereztek dicsőséget, hanem mindnyájunknak, minden kolozsvárinak, hiszen egyúttal városunk kultúráját is hirdették a fényes főváros és az egész ország előtt. Mondjunk ezért köszönetet oly módon, hogy fogadjuk őket a hódító útról visszatérőkhöz méltón s a lelkes tapsokat, melyekben ezeken az estéken nem részesíthettük őket, vigyük ki eléjük az állomásra.

Az Egyetemi Kör elnöksége

A kolozsvári közönség és kolozsvári sajtó nagy elismeréssel fogadta az ifjúság lelkes felhívását. Így ír erről az *Ellenzék*:

„Mindenképpen helyeseljük derék ifjúságunk elhatározását. Nagy örömmel vesszük tudomásul, hogy a mi ifjúságunk érzelme ilyen önkéntelenül nyilatkozik meg, mert ez azt mutatja, hogy a magyar ifjúságban megtörhetetlen erővel él a nemzeti eszmék és hagyományok iránti tisztelet. A kolozsvári társulat nemcsak irodalmi, de mondhatjuk bátran, hogy nemzeti missziót is teljesített a fővárosban, elég nagy az érdeme ahhoz, hogy az ifjúság ezért lelkesedjék és elismerését fejezze ki. Örömmel látjuk, hogy az ifjúság dicséretes mozgalma Kolozsvár társadalmának minden rétegében örvendetes visszhangra talált, s ma már a mozgalom olyan nagy arányokat öltött, hogy azt méltán lehet Kolozsvár városának és a kolozsvári színművészek ünnepének nevezni. Az ország fővárosa kivette részét az ünneplésből, most rajtunk van a sor, hogy impozáns fogadtatással bizonyítsuk be lelkesedésünket, hazafiasságunkat. Budapesten művészeink mellett azt a hazafias hagyományokon alapuló szellemet is ünnepelték, mely lehetővé tette azt, hogy Kolozsvár a magyar kultúra terjesztésében mindig első he-

lyen álljon. Évszázados színészetünk olyan egyhangú elismerésre talált a fővárosban, *amilyenre a magyar színészet történetében még eddig nem volt példa*. Illő és szép dolog, hogy azokat a művészeket, kik kitűnő tehetségükkel Erdély fővárosának újabb babérokat szereztek, méltó fogadtatásban részesítsük.”

A felhívásnak megvolt az eredménye. Az érkezés estéjén sűrű tömegekben zarándokoltak a kolozsváriak a pályaudvar felé. Már nyolc órakor megkezdődött a népvándorlás, holott a vonat érkezése csak fél tizenegyre volt jelezve. Tíz órakor már feketéllett a pályaudvar előtti tér a tömegektől, lehettek négy-ötzren is. A peronon a meghívott előkelőségek, testületek, zenekarok foglaltak helyet. Az egyetemi hallgatóság, amely a saját ünnepévé avatta ezt a fogadtatást, külön sorakozott fel lampionokkal és lobogó fáklyákkal.

Mikor a vonat tizenhat percnyi késéssel berobogott – írja a kolozsvári *Hírlap* –, a lelkes közönség, mely addig türelmesen viselkedett, a peronról a vágányok közé futott, s a még mozgásban levő kocsikra rákapaszzkodva, harsogó éljenzéssel adott kitörő lelkesedésének kifejezést. Nem lehet leírni azt az ujjongást, az érzelmeknek azt a hömpölygő áradatát, amely színészeink láttára a közönségből kitört. Végre nagy sokára lecsillapult a tömegszenvedély, s Puskás Zoltán, az Egyetemi Kör elnöke lelkes beszédben tolmácsolta az ifjúság üdvözlését. A diadalmas harcból visszatérő katonához hasonlította a színészeket, akik azonban nem vérrel szereztek halhatatlan dicsőséget a kolozsváriaknak, hanem igével, a magyar nemzeti kultúra alkotásaival.

A színház igazgatója mélyen meghatva köszönte meg az éljenzést néhány szóban: „Higgyék el nekünk, hogy ha mi ott fent sikert arattunk, úgy ez nem a mi érdemünk, csakis a kolozsvári közönség érdeme, amely híven ápolja azokat a nemes tradíciókat és eszményeket, amelyek a mi utunknak kulturális és nemzeti értéket biztosítottak. Nem a miénk, hanem a kolozsvári közönségé az érdem, hogy misszióinkat lehetővé tette.”

Az ifjúság fáklyásmenettel kísérte a lépésben haladó kocsikat, egészen a Hunyadi téri színház bejáratáig.

Másnap este a színházban folytatódott az ünneplés *Bánk bán* előadása előtt, amikor a város polgármestere és a Színügyi Választmány elnöke adták át az elismerés koszorúját a társulat tagjainak.

XXIX

A budapesti Magyar Színház vendégjátéka a Hunyadi téri színházban

De nagyon melegen kell emlékezni arról is, mert fényes lapja ez a Hunyadi téri színház történetének, hogy mialatt a kolozsvári színtársulat Budapesten vendégszerepelt, a budapesti Magyar Színház nagyszerű színészei a kolozsvári Nemzeti Színházban kápráztatták el a kolozsváriakat művészetükkel.

A budapesti Magyar Színház a következő műsorral érkezett Kolozsvárra:

Gúnyvacsora, írta: Sem Bonelli, fordította Erdős Renée

Sárga liliom, írta: Biró Lajos

Rablólovag, írta: Biró Lajos

Alibi, írta: Armstrong

Frankfurtiak, írta: Rössler, fordította Molnár Ferenc

Nagy diákok, írta: Pierre Weber és Serge Basset, fordította Hajó Sándor

Az orvosok, írta: Shaw, fordította Hevesi Sándor

A budapesti Magyar Színház a következő nagyszerű gárdával érkezett Kolozsvárra: Beöthy László (igazgató), Márkus László (főrendező), Gombaszögi Frida, Báthory Giza, Tóth Irma, Csataj Aranka, Bera Paula, Nagy Terus, Zala Karola, Forrai Rózsi, Zikó Irma, Lakatos-nővérek, Balla Kálmán, Szirmay Imre, Sebestyén Géza, Tarnay Ernő, Kardos Andor, Törzs Jenő, Vágó Béla, Kürthy József, Z. Molnár László, Dobi Géza, Csiszér Arthúr, Pártos Dezső, Réthely Lajos, Körmendy János, Pethő Attila, Kertész Mihály, Papp Miska, Huszár Károly.

Minden este zsúfolt nézőtér viharos tapsai ünnepelték a kitűnő vendégeket. Mély és maradandó volt a sikerük, s az utolsó estén nyílt színpadon köszöntötte Kolozsvár közönsége nevében Hetényi Elemér a vendégművészeket.

Beöthy László pedig az utolsó napon két sürgönyt küldött Budapestre. Az első sürgöny édesanyjának, Rákosi Szidinek szólt:

„Utolsó napunk van Kolozsváron. Megfürödtünk a dicsőségben, egy nagy közönség olyan intenzív szeretetében, amelyben még nem volt részünk. Hálás vagyok az Istennek, hogy megengedte érnem ezt a gyönyörű hetet.”

A másik sürgönyt a kolozsvári színház igazgatójának küldte, szintén Budapestre:

„Vendégszereplésünk utolsó napján hálásan mondok köszönetet azért a barátságért, előzékenységért és kitűnő rendért, amellyel színházában találkoztunk. A Magyar Színház nevében köszönöm önnek azt a gyönyörű mű-

vészi sikert, amellyel ön és nagyszerű társulata színházam történetét gazdagította.”

XXX

Hivatalos beszámoló a hatodik évad munkájáról

A magyar drámatörténeti ciklus és a budapesti vendégszereplés természetesen az évad munkájának ünnepnapjai voltak. Az 1911–12-es évad végén kiadott hivatalos beszámoló azonban rámutat arra, hogy a példátlanul nagy művészi erőfeszítés mellett a „hétköznapi” is komoly és értékes munkával teltek el. Íme, néhány adata ennek az évadstatisztikának, amely hivalkodás nélkül, csupán néhány sorban emlékezik meg a munka gerincét jelentő drámatörténeti ciklusról s a budapesti vendégjátékról:

„A kolozsvári Nemzeti Színház 1911–12-ik évadja szeptember hó 7-én kezdődött a *Cyrano de Bergerac* előadásával és június hó 7-ig tartott. Ez idő alatt 337 előadása volt, mégpedig 274 esti és 64 délutáni előadás. Műfajok szerint az előadások így oszlottak meg: dráma-, vígjáték- és népszínmű-előadás volt 190, operaelőadás és operett 144, hangverseny (Liszt-ünnep) 1.

38 bemutató előadás volt az évadban. Műfaj szerint a bemutatott darabok így oszlanak meg: dráma, vígjáték és népszínmű 29, operett 7, opera és vígopera 2. Új betanulással és új rendezés szerint kerültek színre ez évadban: *Cyrano de Bergerac* (nyolcszor), *Othello* (kétszer), *Macbeth* (háromszor), *A filozófus* (háromszor), *Bánk bán* (hétszer), *Csongor és Tünde* (háromszor), *Tisztújítás* (kétszer), *A kegyenc* (kétszer), *Báró és bankár* (kétszer), *Aesopus* (kétszer), *A csók* (kétszer), *Liliomfi* (kétszer), *Bizánc* (kétszer), *Az ember tragédiája* (négyszer), *Makrancos hölgy* (kétszer).

32 operaelőadás volt az évadban, holott a színház szerződése szerint csupán 16 operaelőadásra volna kötelezve. Az operák közül műsoron volt *Lakmé* (háromszor), *Házi tücsök* (négyszer), *Carmen* (négyszer), *Mignon* (kétszer), *Pillangókisasszony*, *Rigoletto*, *Traviata*, *Sevillai borbély* stb.

A színháznak jelentékeny munkája volt az évadban a magyar drámatörténeti ciklus, melynek keretében huszonhat estén a magyar dráma fejlődését ismerhette meg a közönség a legrégebbi nyomoktól napjainkig.

Nevezetes eseménye volt a jelen évadnak a kolozsvári Nemzeti Színház budapesti vendégszereplése is. A színház oktató jellegű munkájához tartoztak az ifjúsági előadások, melyek előtt szintén bevezető fejtegetések világították meg az ifjúság számára a szempontokat, amelyek a műsorra tűzött darabban figyelemreméltóak voltak. Ez évadban tizenhárom ilyen ifjúsági előadást rendezett a színház, s a műsort Kolozsvár összes tanintézetéből delegált tanári bizottság állapította meg. Bevezető előadást tartottak ezek

előtt az ifjúsági előadások előtt: Kovács Dezső, Gerentsér István, Kiss Ernő, Pálffy Márton, Seprődy János, Mihálik Lajos, Sólyom János, Zolnay Gyula, Rietly Károly, Vincze Frigyes, Csengery János, Márki Sándor.

Ez évad folyamán – mint vendégek – fölléptek színpadunkon: Kriener Miksa kétszer, Sverström Valborg háromszor és Kacsóh Pongrác mint dirigens, Pálmay Ilka négyszer, Fényes Annuska négyszer, Berky Lili huszonnégyszer, Cs. Alszeghy Irma¹³⁰ kétszer, a Magyar Színház együttese nyolcszor, Sebestyén Géza kétszer, Bakó László háromszor, Király Ernő háromszor, az olasz Gyermekek Opera Társaság ötször, Rátkay Márton háromszor, B. Sándor Erzsébet négyszer, Körmendy Kálmán kétszer, Varsányi Irén¹³¹ kétszer, Vendrei Ferenc¹³² kétszer.

Jótékony célra az előadások jövedelméből ez évadban 7796 korona 32 fillért fordított a színház.

Mielőtt ennek az évadnak történeti leírását befejeznők, illik ideiktatni hálás visszaemlékezéssel azoknak a vezető művészeknek a nevét, akik lángoló lélekkel, sohasem csüggedő hitel, el nem lankadó munkabírással tették lehetővé a sokágú művészi terv megvalósítását: Szentgyörgyi István, Dezséri Gyula, Várady Miklós, Laczkó Aranka, Hettyey Aranka, Poór Lili, Berlányi Vanda, Aldor Juliska, Hegyi Lili, Pajor Ödön, Hetényi Elemér, Sugár Jolán, Antal Erzsébet, Horváth Paula, Ihász Aladár, Bánóczy Dezső, Csapó Jenő, Nagy Gyula, Berki József, Gáthy Kálmán, Kertész Endre, Faragó Ödön, Táray Ferenc, Nagy Adorján, Simon Mariska, Gálosi Zoltán, Szakács Andor, Stefanidesz József, Csóregyh Jenő, Várady Miklósné. Róluk volt már szó e könyv előbbi lapjain, meg kell azonban emlékezni azokról, akik derekasan kivették részüket a nagy munkából, de külön még nem emeltük ki följegyzésre méltó érdemeiket.

Fekete Mihályról, erről a robusztus megjelenésű, zengő hangú, szép magyar beszédű, viharzóan szenvedélyes természetű, fékezhetetlenségében sokszor szertelenségekre lendülő, művelt agyú színésről, akinek irodalmi érdemei is vannak: Bakócz Tamásról írt színdarabja és a temesvári színészet történetéről szóló tanulmánya komoly írói készségnek bizonyosságai. Később, a megszállás szomorú éveiben Fekete Mihály mint színész, rendező és igazgató gerincesen, bátran, börtönt is szenvedve harcolt a magyar szó jogáért, a magyar színészet igazáért.

Barics Gyuláról, erről a szép hangú, meleg szívű népszínműénekesről, Krémer Jenőről, akinek kedélye, száraz humora, viharos derűltséget keltett, valahányszor a színpadon megjelent.

Koller Jánosról, Farkas Ödön egyik tanítványáról, akinek énektudása és érces basszus hangja külön értéke volt az operaelőadásoknak.

Bródy Miklós doktorról, a nagy tehetségű zeneszerzőről és kitűnő karmesterről, aki évekig lelkes szervezője, oszlopa volt a kolozsvári gazdag

operaműsornak. Dalműszerzeményei közül különösen *Tamar* című operája aratott nagy sikert.

Császár Máriáról¹³³, erről az üde, vonzó, finom színésznőről, Császár Imre és Alszeghy Irma leányáról, akit első föllépésekor már szeretetébe fogadott Kolozsvár közönsége. Igazi „szende” volt, de sajnos nagyon hamar elhagyta a színpadot s új hivatást választott férje oldalán.

Farkas Sándorról, aki Kolozsvárott kezdte pályáját; a *Lakmé*ban lépett föl először, meleg, zengő baritonhangja a szívekbe lopózott, s pár év múlva el is hódította őt a budapesti Operaház, amelynek azóta is jeles tagja.

Baranyai Jolánról, akinek pompás szopránja és játéktudása erőssége volt az operaelőadásoknak.

Rhédey Szidiről, aki különösen a klasszikus operettelőadások koloratúr-szerepeiben aratott felejthetetlen sikereket.

Folytatni kellene, folytatni lehetne a sort, de nincs rá hely, hiszen a Hunyadi téri színháznak nagyon sok eseménye vár még följegyzésre. Így hát búcsúzunk az 1911–12. évad művészi eredményekben gazdag és színes képeitől, s azt vizsgáljuk tovább, milyen törekvések vezették a Hunyadi téri színház munkáját a rákövetkező évadokban.

XXXI

A hetedik évad

Az 1912–13. évad beköszöntője az a munkaterv volt, amelyet a színház igazgatója szeptember 5-én mutatott be a Színügyi Választmánynak.

„Nagytiszteletű Választmány!

Mély tisztelettel van szerencsém a jövő évadra vonatkozó munkatervemet bemutatni. A Nemzeti Színházban szeptember 7-én lesz az első előadás. Herczeg Ferenc új darabja, az *Éva boszorkány* kerül színre. A bérletes előadások szeptember 8-án kezdődnek. Az első hónap műsorán a következő újdonságok szerepelnek: *A cárnő*, *Nem lehessen tudni*, *Innocent*, *Ábrahám a mennyországban*.

Természetes, hogy azok az új darabok, amelyek a budapesti színpadokon sikert aratnak, gyors egymásutánban fognak helyet kapni a kolozsvári Nemzeti Színház műsorán is. Ezeknek az újdonságoknak betanulása és bemutatása lesz a jövő évadnak is kemény, napi munkája. Erről a munkáról azonban nem lehet, de nem is kell programot adnom, mert ezt a programot a fővárosi színházigazgatók munkatervei szabják meg. Számot óhajtok azonban adni azokról a tervekről, amelyek a fővárosi színházi étlettől függetlenül várnak a kolozsvári Nemzeti Színházban megvalósításra.

A jövő évad gerince egy *antik drámaciklus* lesz. A görög és római drámáknak lehetőleg teljes képét akarom adni. Annyira teljes képét, amilyenek bemutatására eddig semmiféle színpad nem vállalkozott. Mélységes hitem, hogy azok a szoborszerű hatalmas drámák és vígjátékok, amelyek a mostani elevenen lüktető műsorba ötletszerűen beledobva, unalmasaknak, idegenszerűeknek s idejüket múltaknak tűnnek fel, egyszerre teljes nagyságukban s örökkévaló értékükben fognak kibontakozni, ha az *egész kort* állítjuk a mai néző szeme elé, bevezető előadásokkal, a drámák keletkezésének egymásutánjával. Ha nemcsak egy-egy ötletszerűen kiszakított s egymagában nehezen érthető töredéket, de az egész képet s a teljes fejlődési folyamatot láthatja a mai néző, fantáziája szárnyán visszarepül majd a lelke rég letűnt ezredévek forrongásai közé, megérzi és megérti a kor szellemét, vágyakozásait és indulatait – akkor az athéni közönség érdeklődése és lelkesedése fog a mai nézőtérrel felharsanni. Talán merész álom ez, de szabad álmodnom, mert az elmúlt évadban a kolozsvári közönség megértése már valóvá varázsolt egy ilyen álmot akkor, amikor a magyar drámatörténeti ciklus keretében letűnt korok eltemetett drámavirágait hoztuk el az enyészet talajából.

Az antik drámaciklus tervét Csengery Jánossal, a tudós egyetemi professzorral, az antik költészet szárnyaló szavú műfordítójával együtt dolgoztam ki.

A sorozat Aiszkhülosszal fog kezdődni. A *Perzsák* fognak elvonulni, s ezután következik a ciklus csúcса, s úgy hiszem, a jövő színházi évad legkiemelkedőbb művészi eseménye: az *Oreszteia*-trilógia bemutatása. Szophoklész *Antigonéval* és *Aiasszal*¹³⁴ szerepel a ciklusban, Euripidész pedig a *Médeiával*, az *Iphigeneia Auliszban* és *Küklopsz* című darabjával. Plautusnak *Hetvenkedő katonája* és *Captivije*¹³⁵ után Terentiusnak *Az androsi leánya* és *Adelphoeje*¹³⁶ következik, a sorozatot pedig Arisztophanész zárja be a *Békákkal* és a *Felhőkkel*.

Mint a múlt évadban a magyar drámatörténeti sorozatos előadások alkalmával, úgy most az antik drámaciklusnál is bevezető értékelések előzik meg az egyes előadásokat. Ezek a bevezető előadások fogják megadni az egész képnek egységét és keretét. Valamennyi bevezetőt dr. Csengery János fogja tartani.

A színpad külső képe lehetőleg alkalmazkodni fog a szoborszerű drámák szelleméhez: hű rekonstrukciója lesz a régi görög és római színpadnak. A szcenárium nem új színpadtechnikai fogásokat hajszol, hanem az antik egyszerűség felé törekszik.

Ám a modern díszletezési, világítási, vetítési és színpadi gépezeti technika minden vívmányát fel fogjuk használni az évad egy másik nagy eseménye alkalmával, az *Az ember tragédiájának* új berendezésénél. A nagy-

szerű drámai költemény új scenáriumára az utolsó darab díszletig teljesen új köntösben s új felfogással fogja bemutatni az *Az ember tragédiáját*, mert hiszen mindenki előtt világos, hogy a világirodalom e remekművének harminc év előtt készült beállítása ma már szegényes, hogy a színpadi technika akkori kezdetlegessége sok olyan formai és tartalmi csonkítást tett szükségessé, melyeket a színpadnak rekonstruálnia kell.

Az ember tragédiájának reprízét december hónapra tervezem.

Teljesen új kiállítással és új berendezéssel fog ez évadban színre kerülni a *Szentivánéji álom* is. A reprízek sorát ezenkívül gazdagítani fogja a *Vízkereszt*, *Hamlet*, *Tartuffe*, *Stuart Mária* új betanulása.

Ibsennek egy magyar színpadon még nem adott műve, a *Solness építőmester* is bemutatásra kerül.

Azok a sikerek, amelyeket a régen eltemetett magyar drámamaradványok az elmúlt évadban arattak, azt az elhatározást érlelték meg bennem, hogy ezentúl minden évben ki fogok a magyar irodalom bányájából emelni egy-egy ilyen rejtett ereklyét. A jövő évben egy *Erdély siralmáról* szóló iskolai dráma s egy vidám pálos közjáték kerül sorra. Ennek a közjátéknak *Bacchus* a címe, a szükséges zenét régi motívumokból Seprődi János rekonstruálja hozzá.

Bírom Lengyel Menyhért és Biró Lajos ígését is, hogy egy-egy olyan darabot juttatnak a kolozsvári Nemzeti Színháznak ez évadban, melyek Budapesten még nem kerültek színre.

Az operaműsort három olyan dalmű bemutatásával óhajtom gazdagítani, melyek a fővároson kívül magyar színpadon még nem kerültek színre: Wagner *Bolygó hollandijával*, Smetana *Eladott menyasszonyával* és Gounod *Botcsinálta doktorával*.

Oktató és nevelő hivatását fogja teljesíteni a színház ez évben is tizenkét ifjúsági előadással, ezeknek műsorát azonban csak később állapíthatom meg az egyes tanintézetek vezetőségével karöltve.

E munkatervem megvalósításához tisztelettel kérem a nagytekintélyű Választmány támogatását."

A kételkedésnek, az aggodalomnak és tamáskodásnak semmi nyoma nem jelentkezett a közönség körében és a sajtóban, amikor ez a műsorterv nyilvánosságra került. Egy év előtt, amikor a drámatörténeti sorozat tervét jelentette be a színház, az volt a legjobb hiszemű színházrajongóknak is a félelmük, hogy a nagyot akaró szándék megtörik és kifulladás a munkabírás lehetőségében. A siker azonban, amely a történeti ciklust nyomon követte, bizakodóvá tette a kolozsváriakat s a kolozsvári színház törekvéseit figyelemmel kísérő országos érdeklődést.

„A szeptember 7-én megnyíló színházi évad telve van duzzadó reménységgel, a feladatoknak olyan szép és értékes ígéretével – írja az *Ujság* –,

mely a színházat tényleg egy magasabb fokú művelődési tanfolyammá fogja emelni s nimbuszában az ország legelső intézményévé fogja avatni.”

XXXII

Antik drámák sorozatos előadása

ELSŐ ESTE: A *PERZSÁK*¹³⁷

Mint egy év előtt a magyar dráma fejlődését bemutató sorozat alkalmával, úgy az antik drámák sorozatának színlapjait is különleges művészi formában nyomtatta a színház, hogy az irodalomnak és a művészetnek ezeket az ünnepeit még külsőségekben is kiemelje a hétköznapi robotos munkájából. Ezeket az artisztikus színlapokat is Förstner Tivadar tervezte.

Az antik drámák sorozatának első estéjén 1912. november 6-án, Aiszkhülosz *Perzsák* című tragédiája került színre, s a bevezető előadást Csengery János tartotta, aki elmélyült irodalomtörténeti tudással, az antik dráma pazar ismeretével és meggyőző közvetlenséggel állította a XX. század nézőpontjába ezt a kétezer ötszáz éves, durván faragott, primitív szoborszerű írásművet. Első szavait a közönséghez intézte:

„Önöknek, kik a múlt színi évszak magyar drámatörténelmi sorozatát lelkes érdeklődésükkel megérdemelt sikerre és diadalra juttatták, nem kell bővebben fejtegetnem és igazolnom a mai esttel kezdődő antik drámaciklus jogosultságát és jelentőségét. Önök, hála Istennek, ebben a hipermodern és a múltat fitymálni szerető világban is azokhoz a naiv lelkekhez tartoznak, akik a nemzeti múltnak, nemzeti kultúrájának primitív nyilvánulásai, gügyögő hangjai, tapogatózó kísérletei iránt is érdeklődnek, mert tudják, hogy a nemzeti kultúra az elmúlt korok kultúrái értékének megbecsülésén épül tovább, tudják, hogy a jelennek is a múlt a forrása és így megértetője, magyarázója. De hogy a jelent igazán megérthessük, hogy álértékek által magunkat meg ne tévesztessük, hogy a jelennek alkotásait megítélhessük, arra nézve legtöbbször nem elégedhetünk meg saját múltunk jelenségeinek számbavételével. A nemzeti múlt csak egy része az emberiség múltjának és sok olyan eleme van, jobban mondva: minden eleme olyan, hogy méltányoló megértésének kulcsát csak az emberiség múltja adhatja kezünkbe. Prózai és költői irodalmunk megnyilatkozásának formáit, a ma is szokásos műfajokat és a műfajoknak megfelelő nyelvet csaknem kivétel nélkül a görög szellem teremtette meg, s nincsen művelt irodalom, melyet közelebbi vagy távolabbi rokonság számai ne kötnének össze a görögök írott műveivel. De valamint a görög építészet s kivált szobrászat számos remeke ma is utoléretlen tárgya csodálatunknak, úgy a görög költészetnek is sok alkotása van, melynek becse fölül áll időn, enyészeten. S valamint modern szobrászt

nem képzelhetünk el a görög szobrászattól merített inspirációk nélkül, úgy nem képzelhetünk irodalmi műveltségre számot tartó embert, aki a görög költészet alkotásai iránt közömbös lehetne.

Homéroszon kívül, kinek világirodalmi hatása vetekedik a bibliáéval, elsősorban éppen a görög dráma az, mely mint az attikai jón szellem legérettebb költői gyümölcse, érdeklődésünket leginkább megkívánja. Ez a műfaj csak görög földön születhetett, és csak az Akropolisz déli lejtőjén romjaiban ma is látható Dionüszosz-színházban¹³⁸ emelkedhetett az ideális tökéletességnek elért fokára. A görög tragédia, mely a Dionüszoszt ünneplő kardalból nőtt ki, a görög vallás és vallásos élet egyik ünnepi nyilvánulása volt és az is maradt. A görög drámaköltő ennél fogva úgyszólván kezdettől fogva nem idegizgató, múltó élvezet nyújtására törekedett, hanem a legnagyobb erkölcsi kérdések megvilágítására, a lelkek helyes irányítására, az egyesek és a köz sorsának alakulásában érvényesülő *törvényszerűség* kimutatására.

Nem szólva most azokról a többé-kevésbé mesés nevekről, melyekhez a tragédia keltezése és első fejlődése fűződik, függesszük tekintetünket arra a titáni alakra, kiben a tragédia atyját tiszteli a világ: Aiszkhüloszra. Szédítő, a maga nemében többé nem ismétlődő nagyság, akárcsak az ég tüzeit elorzó Prométheusz, kinek szenvedéséről fenséges tragédiáját írta. Nemcsak költő, hanem az emberiség legnagyobb prófétáinak egyike, sokkal nagyobb, hogysen kora érdeme szerint méltányolta volna.”

Aiszkhülosznál rendületlenebbül hívó, prófétalelkűbb tanítómestert alig mutathat fel az emberiség költészete.

A *Perzsák* eszméjének, feldolgozásának és tartalmának mélyelméjű fejtegetése után bevezetőjét így végezte Csengery:

„Szálljunk tehát vissza a csaknem kétezer négyszáz éves múltba, hogy jelen legyünk a tragédia bölcsőjénél, s köznapi mulatásvágyon felülemelkedve, hallgassuk azt a nagy költőt, aki prófétaként vezérli népének lelkét, kinek a költészet nem volt játék, hanem szívének és eszének legbensőbb szent ügye, aki mikor honfitársait gyönyörködtette, egyúttal s elsősorban jobbakká igyekezett őket tenni. Talán az a nagy tanulság, melyet Szalamisz nyújt, ma ismét aktuálissá válhat, és talán a mai kor gyermeke is tanulhat még józan mérsékletet, istenességet és humanizmust a görög prófétaköltőtől.”

Maga a darab, különösen annak első része, mély hatást tett a közönségre. A fenséges erkölcsi magaslat, amelyre a görögöknek ez a titáni lelkű költője emelkedett, mélyen és felejthetetlenül megihlette, nagy gondolatai pedig valósággal megrázták a nézők lelkét.

Lebilincselő jelenség volt a királyné szerepében Hettyey Aranka, aki a komor indulatokat nemes művészzel, klasszikus erővel tudta érzékeltetni. Bánóczy Dezső a Hírnök szerepében tele volt erővel, Fekete Mihály igen szépen beszélt mint Karvezető, Nagy Adorján a bukásán kesergő Xerxész-

nek, Szakács Andor Dareiosz alakjának stílusos alakításával járult az est sikeréhez, amelyből kivették részüket a Kar szereplői is: Dezséri Gyula, Ihász Aladár, Gálosi Zoltán, Kertész Endre, Körmendy Kálmán, Hetényi Elemér, Kollner János és Várkonyi Mihály¹³⁹ is. Általában a darab második fele kevésbé kötötte le a nézők figyelmét, talán azért, mert az első rész olyan szenzációkkal szolgált, amelyeket már fokozni alig lehetséges.

MÁSODIK ESTE: AZ ORESZTEIA-TRILÓGIA¹⁴⁰

A második estén – november 22-én – Aiszkülosz *Oreszteiája* került színre. Ezúttal először adták a teljes trilógiát egy estén magyar nyelven, és le nem írható művészi sikert arattak vele.

Csengery János bevezető előadásában Aiszkülosz világot formáló nagyságát vetítette a nézők szeme elé. Krisztus előtt 458-ban a hatvanhat éves költő, akinek gazdag költői ereje kilencven színdarabbal ajándékozta meg az emberiséget, amelyekből azonban csak hétnek kedvezett a sors, a többi odaveszett, utolsó győzelmét életének és költészetének hattyúdalával: *Oreszteiával* aratta, amellyel népétől el is búcsúzott. Az íróvessző ezután kiesett a prófétaköltő ihletett kezéből. Emberfölötti nagyság volt. Isten különös kegye ajándékozta meg vele az emberiséget. Utána kétezer évnek kellett leperegnie a homokórán, amíg időt győző szelleme testet öltött egy új költőóriásban, Shakespeare-ben. Egymáshoz közelebb álló két szellemrokon nincs a világirodalomban. Alig van költő, ki az emberiség erkölcsi fogalmainak kialakulására nagyobb hatást tett volna. A legnagyobb prófétákhoz méltó, mélyen hívő lélekkel és fenséges fantáziával megkeresi az őskor mítoszaiban az örök emberit és a tiszta istenit, s ezekből merített tanulságokkal akarja fölvertezni embertársait az élet küzdelmeire. A korában elterjedt pesszimizmussal szemben, mely azt tartotta, hogy nem is érdemes erre a vakesettől kormányozott, bajjal teli világra születni, ő arra tanítja az emberiséget, hogy nem a véletlenség s nem is az emberi jólétet megrontó istenirigység, hanem örök törvények alapján álló igazságos Isten uralkodik a föld gyermeke fölött. A jó elveszi jutalmát, a gonosz el nem kerülheti büntetését. De ő is csak hosszas küzdelmek után jutott ennek belátására. Az ő lelke is átvergődött a kétség háborgó tengerén, az ő szívéen is sebeket ejtett az emberi sors igazságtalansága, de ez nem kétségbeejtő pesszimizmussá, hanem megnyugvó hitté alakul az ő lelkében, mert belátta, hogy az erkölcsi nagyság nem a jólét vánkosain, hanem a válságos megpróbáltatások túskebokrai közt alakul ki igazán. Az őskor mítoszaiban, melyek a görög népnek egész lelki életére, érzélemléteire oly nagy és állandó hatással voltak, sokszor okadatolatlan rémes tetteknek egész láncolatát tüntették fel, melyben az önzés, a tekintet nélküli önérdek, a brutális erőszak játszotta a főszerepet, az istenek pedig csak hatalomban és erőben múlták felül az embereket,

erkölcsiségben gyakran alantabb állottak. Hisz az isteneknek mindent szabad. Pártolhatják a rossz embert is, ha érdekük úgy kívánja, bajba dönthetik a jót is, ha nekik úgy tetszik. Nem tűrik, hogy a halandó bármi tekintetben mérkőzzék velük, akár hatalomban, akár jólétben. Aiszkhülosz nem osztozott ebben a felfogásban. Láta nagy, híres őskori családokban az aljas bűnök hosszú láncolatát, s látta a szenvedések szakadatlan sorát. Mély hitével és Isten igazságába vetett bizalommal a kettő között összefüggést keresett és talált. Fölfedezte, hogy a szenvedés nem az istenek irigységének, hanem az ember önelhatározásából folyó bűnös tettének következménye.

A bűnhődésben, a megérdemelt szenvedésben pedig nagy tanulság van: aki szenved, az tanul és belátja, hogy bűnével szolgált rá a szenvedésre. Milyen fennkölt, milyen tisztult világnézet a görögök amaz általános felfogásával szemben, mely az emberi bosszút minden körülmények közt jogosnak tartotta! Csak egy lépés választja el Krisztus tanításától. De hányan emelkednek ma Krisztus tanításáig?! Hányan bocsátanak meg ellenségeiknek? Hányan tesznek jót ellenségeikkel?! Nem erkölcsi nyereség volna-e sokakra nézve, ha legalább Aiszkhülosz álláspontjáig tudnának emelkedni, s bosszúállásukban csak a föltétlen igazság és nem önérdék által vezetgetnék magukat? Ma is méltó tehát szívünkre vennünk azokat a tanulságokat, amelyek Aiszkhülosz egyetlen művéből sem világítanak ki erkölcsi homályt oszlatóbb fénnel, mint az *Oreszteiából*.

Ez a tragédia négy és fél századévvvel előzte meg a kereszténységet. Valóban csodálatos, hogy egy őskori történetet, mely a gonosztettek és kegyetlen bosszúállások rémes láncolata, ilyen magasztos erkölcsi tartalommal tudott megtölteni az antik világnak ez a költője, s a végzetszerűségben való vak néphit helyett az isteni igazság uralmát, az egyén erkölcsi szabadságát, tetteiért való felelősséget ilyen fenséges teodicea alakjában tudta és merte hirdetni.

Az *Oreszteia*-trilógia előadása a Hunyadi téri színház történetének egyik legmélyebb hatású és legemelkedettebb művészi eseménye volt. Lenyűgözötten, lélegzetet is visszafojtva figyelte a közönség a színpadon robbogó eseményeket. Nem akadémikusokat és nem könyvmolyokat, hanem a közönség tömegizlését hódította meg a hellén dicsőség kápráztató szellemvilága ezen az estén.

A színház arról is gondoskodott, hogy a játszótér megfelelő összhangos keretbe foglalja össze a tragédia cselekményét, és állandóan a görög drámák tiszta, zavartalan és fenséges nyugalmaival uralja a színpad külseje a tragédia komor, méltóságteljesen hullámzó hangulatát. Minden tekintetben elsőrangú művészembert nyert meg a színház vezetősége szándékának Förstner Tivadar személyében, aki az előbbi évad Bánk-díszleteivel bizonyította be rátermettségét. A kort megértő, a kor hangulatára érzékenyen rezonáló művészlélek, akinek ezen a munkáján a komoly stúdiómba, a

tragédia lelkébe való mélyedés volt megérezhető. A legegyszerűbb s mégis monumentális formában oldotta meg a színpadon azokat a külső nehézségeket, amelyek eladdig zavarólag hatottak. Tervei szerint az *Oreszteia* két színre tagozódott: az első szín a királyi palota külseje volt, a második görög templom belső része. A királyi palota külsejét négy masszív dór oszlop tartotta, az egészet egy háromszögletű oromfal zárta le. A királyi palota bejárásához hatalmas lépcsőzet vezetett, amelynek két oldalán tömör vasból készült tryposokban áldozati láng égett. A bejárat plasztikus bronzajtó volt. Ez volt az egyetlen díszes része a színpadnak. Az oldalfalak és az unalmas, naiv és valószínűtlen felhőfoltok helyett sűrű drapéria omlott alá komoly redőzetben; ez a megoldás illett a tragédia komor hangulatához. Festett vásznak sehol sem kellemetlenkedtek. Az oldalfalak helyett leomló sűrű drapériák megadták a görög színpad zárt jellegét, és ami a legfontosabb, a néző figyelmét a háttérben magasodó épületre koncentrálták, amelyben és amely előtt az események robogtak. A sűrű drapériákon plasztikusan rajzolódott ki minden mozdulat, s hatásosan emelték a színészek festői csoportozatát és taglejtéseit.

A második színnek, a templom belsejének képe is frappáns volt: hat masszív oszlop tartotta az építményt. Az egész architektúra gerince ez a hat oszlop volt. A háttér két oldalán egy-egy istenszobor állott. Az oszlopok a színpadot körülzáró magas emelvényen nyugodtak. Az oldalfalakat itt is drapéria pótolta.

Az *Oreszteia* előadására hónapokig készült a színház személyzete az igazgató vezetése mellett. A kolozsvári *Ujság* című lapban így emlékezett meg az előadás hatásáról Kovács Dezső:

„Nagy és a szó igazi értelmében nemes ízlésű közönség töltötte meg a zsúfolásig az új idők ízlése szerint épült színházat, hogy tisztelettel adózzék az antik szellem egyik leggigászibb képviselőjének, Aiszkülosznak. Még azok is, akiket csupán bizonyos kulturális obligó hajtott tegnap este a színházba, nagyszerű szenzációkban részesültek, amelyeknek emléke sokáig el fogja kísérni őket. A modern ízlésű közönség előtt fenséges és nemes arányokban emelkedett ki huszonnégy század komor homályából egy fensőbbes szellemóriás, akinek megrázó látomásai örök igazságukkal és megdöbbentő szépségeikkel átjárták az új idők embereinek lelkét. Nagy és könnyen le sem írható szenzációk rázták meg az ember egész valóját a szédületes képzelőerejű, titáni szellem alkotásának szemléletén. Az embernek, amint valóságosan vergődik, hogy legalább foszlányaiban rajzolja azt a hatást, amelyet reá az *Oreszteia* előadása gyakorolt, eszébe jut Arany János. És töredékek kóvályognak lelkében a felejthetetlen versezetből:

Állottam vizének mélységei felett...

A néző egyik szenzációból a másikba esett. Az emberi szenvedélyek bámulatos ismerete, az egész történet koncepciójában nyilatkozó fönséges, szinte krisztusi emelkedettség, a nagy és a lét mélységeibe világító gondolatok és a képzeletnek mérhetetlen gazdagsága olyan szépségek Aiszkhüloszban, amelyek diadalmasan rázzák le magukról két és fél ezredév súlyát, igaz és felmagasztosuló gyönyörűséget okozva a messzi ezredévek megértő embereinek is. A rendkívüli élvezetért, amelyet szereztek nekünk, méltó elismeréssel tartozunk a színház vezetőségének, súlyos feladatokat nemes akarattal végző színészeinknek, Csengery Jánosnak, aki nagy tudásával és megértésével segítségére jött ennek a nemes vállalkozásnak... Hettyey Aranka mint Klütaimnésztra, gyönyörű alakjával, a hatalmas szenvedélyeket híven kifejező játékkal az egyik ékessége volt a nagy estének. Poór Lili mint Kasszandra volt nagyon jó. Játéka tele volt szenvedéllyel, tűzzel. Képzeletével belemerült a jósléány lelkiállapotába, klasszikus tisztaságú szavalata pedig pompásan juttatta érvényre a szerepében rejlő szépségeket. Nagy sikere volt Oresztész szerepében Várkonyi Mihálynak. Ez a fiatal színész jövődjére körülbelül elhatározó fontosságú lépést tett tegnap este. Abból, ahogy az anyagyilkos fiú lelkiállapotát ábrázolta, aki kezdetben, a tett elkövetése után indokolni próbálja cselekedetét, de csakhamar a lelkiismeret-furdalás örvényébe bukik, azt láttuk, hogy van szeme meglátni az emberi lelket, van képzelőereje belemerülni a költő világába, s amit látott, meg tudja láttatni a nézőkkel is. Játéka tele volt erővel, nagy hatást keltett. Igen jó volt Körmeny Kálmán Apollón szerepében és kitűnő Agamemnón Szakács Andor. A mellékszerepek, sőt a karban részt vevők is elsőrangú színészek sorából kerültek ki: Fekete Mihály, F. Berlányi Vanda, Bánóczy Dezső, Horváth Paula, Nagy Gyula, Császár Mária, Nagy Ilonka, Laczkó Aranka, Simon Mariska, Váradyné, Ihász Aladár, Gálosi, Csapó, Dezséri Gyula, Harsányi Rezső¹⁴¹, Hetényi Elemér, Kertész Endre, Várady Miklós, Nagy Adorján – valamennyien rászolgáltak a közönség viharosan kitörő tetszésnyilvánítására...”

Az elragadtatás hangján írtak a többi lapok is, megállapítva, hogy az *Oreszteia*-trilógia előadása jelentőségében és érdekességben a tavalyi drámatörténeti ciklus legfényesebb estéjét is felülmúlta – a gróf Bánffy Miklós szerkesztésében megjelent *Erdélyi Lapok* szerint: „Az antik drámaciklus estéje olyan grandiózus művészi esemény volt, melyhez foghatót keveset ért még meg színházunk. Köszönet érte mindazoknak, akiknek részük volt benne.”

HARMADIK ESTE: ANTIGONÉ

Alig simultak el az *Oreszteia* nagy sikerének hullámverései, máris új bemutatóval lepte meg a színház a mind jobban érdeklődő és fokozottan fel-

csigázott kíváncsiságú közönséget. December 22-én az antik drámasorozat harmadik estjén Szophoklész *Antigonéja* került színre.

Csengery János éppen olyan alapos tudással, mint nemes lelkesedéssel és költői lendülettel megírt bevezető előadásában méltatta a halhatatlan szellemóriás nagyságát, egy sorba állítva őt Shakespeare-rel és Michelangelóval. Rámutatott, hogy milyen hatalmas lépéssel haladt előre a színpadi technika Aiszkülosz után Szophoklésznel, főképpen pedig arra világított, hogy Aiszkülosz *titánjainak* helyére Szophoklész *az embert* állította, s döbbenetes erővel tárta fel az emberszív és embersors rejtelmét. A közönség mély elmerüléssel hallgatta Csengery János bevezető előadását, utána tetszésének minden jelével halmozta el a derék színészeket: Császár Máriát (*Antigoné*), F. Berlányi Vandát (*Iszméné*), Szakács Andort (*Kreón*), Bánóczy Dezsőt (*Teiresziasz*), Dezséri Gyulát (*Karvezető*), Laczkó Arankát, Nagy Adorjánt, Hetényi Elemért, a kar többi tagját, Fekete Mihályt, Várady Miklóst, Ihász Aladárt, Koller Jánost és Kertész Endrét.

A közönség érezte, hogy Aiszkülosz után emelkedés nem lehetséges, de fejlődés igen, éppen úgy, mint Pheidiasz szobrai után nem magasabbra lendülést, legföljebb a részletekben való fejlődést mutattak Praxitelész művei. Ott is, itt is az emberfeletti, a titáni vált emberivé és szívünket közelebbről érdeklővé. Szophoklész a sorstragédia atyja, de egyszersmind az emberi jellem drámaírója.

NEGYEDIK ESTE: *OIDIPUSZ KIRÁLY*

A ciklus negyedik estjén, 1913. január 14-én ismét Szophoklész magas szelleme szárnyalt a színpadon. *Oidipusz királyt*, ezt a mélyen megrázó és megindító történetet adták elő színészeink. A címszerepet vendégként Ivánfi Jenő, ez a nagy műveltségű, széles látókörű színész, Kovács Gyula tanítványa és nemes hagyományainak leghívebb követője játszotta. El nem felejthető élmény volt Csengery János lelkes és mélyenszántó bevezetése, amellyel hidat vert Szophoklész korától a nézők lelkéig. Az újságok bírálata a vendégművész mellett különös elismeréssel emlékezik meg Hettyey Aranka Iokasztéjáról, Szakács Andorról, Fekete Mihályról, Poór Liliről, Nagy Adorjánról, Berlányi Vandáról, Dezséri Gyuláról.

ÖTÖDIK ESTE: *MÉDEIA*¹⁴²

Szophoklész Euripidész követte az antik drámák sorozatos előadásának rendjén. A színpad első realistájának *Médeia* című tragédiáját mutatták be nagyon gondos előkészület után február 1-jén. Nevezetes volt ez az előadás azért is, mert ezen az estén került színre először magyar nyelven Euripidésznek ez a hatalmas tragédiája. Milyen iróniája a sorsnak: Grillparzer vi-

zenyős Médeia-utánérzése a világ színpadának divatos műsordarabja, a mintaképet, Euripidész nagyvonalú alkotását pedig legföljebb az iskolákban tanítják. De nem első eset és valószínűleg nem is utolsó, hogy klasszikus mintaképénél gyöngébb, de teátrálisabb kópia sokak elől eltakarja az eredeti alkotást.

Csengery János bevezető előadása klasszikusan állította a közönség elé Euripidészt, ezt a tragikus sorsú, életében fitymált, meg nem értett költőt, akinek az utókor szolgáltatott elégtételt, hiszen szállóigévé vált mondásai Szent Pál leveleibe is bejutottak, Goethe pedig egy sorba állította őt nagy kortársaival: Aiszkhülosszal és Szophoklésszel. Igaz, hogy nem olyan nagy mestere a kompozíciónak, a szerves egységnek, mint amazok, de fölülmúlja őket az emberi szenvedélyek magával ragadó festésében, az érdekesítő mese bonyolításában s a valósághoz ragaszkodó jellemzésben. A szerelemnek Euripidész adott a színpadon örök otthont. Ő a való élet első rajzolója, ő markol először szívünkbe, ő facsar először könnyet szemünkből. Az antik költő néha annyira modern, mintha Ibsennek kortársa volna. Néha elfelejtjük, hogy csaknem két és fél ezredév választ el tőle. A mai kornak számos problémája már az ő eszét és szívét is foglalkoztatta. Az erkölcsösségben, a humanizmusban, a kötelességteljesítésben látva az ember legfőbb feladatát, ő hirdeti először a tetteinkért való teljes felelősséget, az emberek közötti egyenlőséget és a szellemi munka elsőbbségét. Kimondja, hogy az ember becse nem születésétől, hanem erkölcsi tartalmától függ. Hogy néha a rabszolga nagyobb érték, mint a szabad ember. Védelmébe veszi az idegent és a fattyút. És ezt az Euripidészt vádolták vallástalansággal! Könnyen vallástalannak tűnhetik fel az istenek igazságosságában rendületlenül hívő Aiszkhülosszal s az istenek útjait kutatni, bírálni vagy rosszalni nem merő Szophoklésszel szemben a politeizmusnak olyan elszánt ellensége, mint Euripidész.

Euripidész a görög felvilágosodás első tragikus költője. Ámbár csak tizenhat évvel született később Szophoklésnél, de míg azt és elődjét a hagyomány, gondolat és érzélemviláguk a már letűnt korhoz köti, addig Euripidész mint a valóságos élet szemlélője nem zárkózik el semmi elől ami emberi. Az isteneket leszállítja az Olimpuszról, a hősöket emberi mértékkel méri, és sem istenek, sem hősök számára nem engedélyez más erkölcsi törvényeket, mint amelyek a közönséges halandót kötelezik. A hagyományt nem fogadja el vakon: mindent újra megvizsgál. Ő mondja ki azt a nagy szót, hogy: „Rosszat cselekvő istenek nem istenek!”

Isten, ha igazán Isten, nem leli kedvét a nyomorult halandók sanyargatásában. Euripidésznél jelenik meg először a szenvedély, amint az ésszel harcban áll. Rendesen a szenvedély győz, s e győzelem áldozata az ember. Euripidész fedezte föl a szív világát, különösen a női szívét. Ő viszi színre, ő jeleníti meg drámai cselekvényben a szerelem mindenható hatalmát, me-

lyet Szophoklész csak kardalokban énekelt meg. Igaz, hogy szenvedélytől elvakult női szörnyetegeket is vitt színre, de éppoly kevésbé hiányoznak nála az ideális, nemes női alakok, mint Shakespeare-nél sem hiányzik Lady Macbeth vagy Goneril mellett Cordelia vagy Ophelia. Meglepő a női jellemben elénekelt sokoldalúság, gazdagság. Ránk maradt tizenhét darabja közül tizenegyenek nő a hőse.

A mártír sorsú költőnek legtragikusabb gondolata Médeia, akit a szenvedély hatalma saját gyermekeinek gyilkosává, a maga boldogságának romba döntőjévé ragad. De Euripidész klasszikus művészete úgy rajzolja a szörnyű tettet, hogy a gyilkos anya megnyeri rokonszenvünket, és nem veszt el részvétünket.

Médeiát Hettyey Aranka játszotta kiforrott, stílusos, imponáló és magával ragadó művészettel. A többi szerepben Szakács Andor, Várkonyi, Fekete, Nagy Adorján, Bánóczy s az egyes karok megszemélyesítői: Poór Lily, Berlányi, Nagy Ilona, Horváth Paula, Császár Mária tették tökéletessé és összhangossá az előadást, amelynek a lapok kritikái szerint igen nagy sikere volt. A közönség odaadó figyelemmel, mély érdeklődéssel kísérte a hatalmas és színes dráma egész menetét, és tetszésének viharos tapsokkal adott kifejezést.

HATODIK ESTE: KÜKLÓPSZ

Az antik drámák sorozatának hatodik estéjén, február 19-én az egyetlen ránk maradt szatírdramát, a *Küklópszot* adták elő. Euripidésznek ez a titáni bohósága, amely még ma is duzzad az élettől, nevetésorkánokat támasztott a nézőtérre. A legötletesebb modern bohózat előadása meg sem közelíthette azt a hatást, amelyet ez az antik komédia váltott ki a közönség szívéből.

Csengery János, aki a nagy tragikusnak ezt az őshumorban dáriusi módon gazdag szatírdramáját olyan tökéletes hűséggel és pompás magyarsággal fordította, bevezető előadásában arra a szerepre mutatott rá, amelyet a sötét hangulatú tragédiák után eme komédiák a görögök életében betöltöttek. Vázolta azt a folyamatot is, amelynek során a Dionüosz-tiszteletből a tragédiával együtt maga a szatírdramája is kifejlődött, de magát a darabot nem árulta el, előre nem leplezte le. Hagyta az egészre pompás meglepetésül.

Mert valóban pompás meglepetés volt. Az előtte adott *Médeia* komor és megrázó története után vidám kolompolásból, kecskemekegéstől és juhbégetéstől hangos tájat mutat a szín. A háttérben az Etna-kráter emelkedik, lent nagy barlang tátong, az egyszerű óriásnak, Küklópsz-Polüphemosz barlangja, úgy, amint Homérosz az *Odüsszeiában* leírja. A mező pajzán szatírok mókáitól hangos. Ezek a vidám istenfiókák, a borkedvelő öreg Szilenosz kölkei, legkedvesebb álmaiban termettek az árja nép képzeleté-

nek. Valamely véletlen kaland folytán kerültek a pusztaszigetre. Bizonyosan borszállító levantei hajóra másztak fel, s a vihar úgy vetette ki őket az emberevő Küklópsz földjére. Itt őrizniük kell az óriás kecskéit, juhait, teheneket. Nemigen tetszik nekik a szolgaság meg a munka. Homérosznak ezt a komoly régi népmesét öltözteti át hódító jókedvében Euripidész szatírdrámmá, hogy enyhítse vele egyik tragédiasorozatának lesújtó hatását.

A színészek valamennyien, akik az előadásban szerepeltek, igazán nagyszerűen érezték meg és értették meg a költő sajátos jókedvét, tréfáit, őszinte és megvesztegető, derűs poézisét. Mint a darab, játékuk is tele volt léttel, friss ötletességgel. Fekete Mihály, hogy elég nagy óriás legyen, ember magasságú falábakkal pótolta termetét, s oly pompásan járt azokon, hogy csak egyetlenegyszer dőlt el velük, ami nem volt baj, mert nyolc-kilenc szatír rögtön ott termett, és feltámogatta. Olyan mulatságosan rettentés volt, hogy a közönség nem győzte kacagással. Pompás figura volt Szilenc szerepében Kertész Endre. Sohasem felejthetjük el, hogy mi módon szürcsölte Odüsszeusz lopótökjéből a régóta nélkülözött bort. Ezt így csak olyan művész cselekedhette, aki tudja, mi a poézis, és mi a bor. Körmendy Kálmán Odüsszeusz komolyabb szabású alakjában nagyszerűen tudott beilleszkedni a fürgeteges jókedvbe, amely a színpadon és a nézőtérrel uralkodott.

HETEDIK ESTE: *BÉKÁK*

Április 8-án a vígjáték ósátyja, Arisztophanész jelent meg az antik sorozatban. A *Békák* került színre. A kétezer éves darab, amely magyar nyelven való megszólalását Arany János lángeszének és utolérhetetlen nyelvművészetének köszönheti, teljes frissességével és üdeségével hatott. A nagy szatirikus csillogó és amellet mélyenszántó szellemessége, bámulatos színpadi érzéke hódító kifejezést nyert ebben a vígjátékban. A bevezető előadást Csengery János tartotta, aki klasszikus tudásával, a kort világosan látó megértésével és megértésével tette érthetővé Arisztophanész föllépésének idejét és jelentőségét. A kritikusok különösen Dezséri Gyula klasszikus magasztaló játékát magasztalják Kharón szerepében.

NYOLCADIK ESTE: *HETVENKEDŐ KATONA*

Április 26-án az antik drámatörténeti sorozatnak nyolcadik estéjén Plautusnak még magyar színpadon sohasem adott¹⁴³ *Miles gloriosus* került színre *Hetvenkedő katona* címen Csiky Gergely hű és mesteri fordításában. A lapok kritikusai a tavasz diadalának tulajdonították, hogy a kétezer száz éves darab magyar premierjén nem volt olyan telt a nézőtér, mint a klasszikus darabok addigi előadásain. Ám a kolozsvári közönség, ame-

lyet mi recenzorok sokszor szoktunk summa cum laude emlegetni – írja beszámolójában Kovács Dezső –, most az egyszer pórul járt, mert igen kedves deliciáktól esett el. Plautus éppen olyan friss, éppen olyan derült, olyan meleg talentum, mint a tavasz. Friss, üde és mozgalmas lélek, akit a klasszika filológia sem tudott agyonütni. Csengery János szakavatott és könnyed stílusban alaposan tájékoztató bevezetése után, amelyet méltó elismeréssel fogadott a közönség, igen sikerült, zavartalan szép előadásban került színre a *Hetvenkedő katona*. A Pyrgopolinices szerepét mélységes huncfutsággal, megértő, becses művészi kedvteléssel, ragyogó humorral Körmeny Kálmán játszotta. Mindeme tulajdonságain kellemes önmérséklet dominál, hogy játékaival a régi komédiát finom vígjátékká varázsolta, s így közel hozta a mi kedvünkhöz e jeles és igazán értelmes aktor. Igen sok derültséget keltett a szolgálhad ábrázolói között Kertész Endre, aki butasága dacára felfedezi, hogy gazdáját megcsalja a felesége. Micsoda fejedelmi humorral van kigondolva és mesébe állítva ez az alak! Megélhetne belőle egy egész operett! Pompás élősdí volt Harsányi Rezső. Játéka (egy rövid jelenet van csupán) kitűnően, klasszikus érettséggel ábrázolta a régi vígjátéknak ezt a kedves típusát. Nagyon mulatságos volt Berki József is a becsudálkozott kövér polgármester alakjában. A nők közül igen kedves volt a huncfut szolgáló szerepében Berlányi Vanda, s jól egészítette ki az előadást a két másik női alak ábrázolásával Poór Lili és Császár Mária. Az ő fő feladatuk az volt, hogy jókedvűek, hamisak és szépek legyenek, aminthogy azok is voltak. A darabnak tulajdonképpen Palaestrio, a cselszövést kigondoló és vezető rabszolga a középpontja, ezt az alakot teljes sikerrel Nagy Adorján játszotta. Az okos, vidám és találékony ifjú alakját mindvégig érdekessé tudta tenni, s az előadás szép sikerének igen nagy része őt illeti. Egyszóval Plautus a jó és egybevágó előadás révén nálunk teljes diadalt aratott.

KILENCEDIK ESTE: *TESTVÉREK*

Az antik drámaciklust május 20-án Publius Terentius Afer *Testvérek* című vígjátékával fejezték be. Az *Ujság* így ír a ciklus utolsó estéjéről:

„Színházunk, amely *mert* egy ilyen sorozatra vállalkozni, megbecsült bennünket, s megbecsülte vele önmagát. Ezt állapítsuk meg lendületes frázisok nélkül. És óhajtsuk, hogy az erkölcsi siker buzdítsa a jövő Janovicsait s a jövő Csengery Jánosait arra, hogy minden esztendőben, ha nem kilenc estét, legalább két-három estét foglaljanak le az »Aranyeső« uncilismuncili-féle szamárságaitól egy Aiszkhülosz fenséges gondolatai, egy Szophoklész édesbús világa, egy Plautus homéroszi talentuma számára. Aiszkhülosz és Szophoklész néhány fenséges remeke, Euripidész, Arisztophanész, Plautus és Terentius évezredekre zengő dicsősége közvetlenül érintett meg bennünket, s néhány olyan szenzációval ajándékozta meg lel-

künket, amelyeket kultúrembereknek meg kell becsülniük. Emlékezzünk elismeréssel a kilenc estén szereplő színészeinkről is. Mélységes intuícióval tudtak belemerülni e pompás pogányságok lelkébe, s játékkal igaz gyönyörűséget szereztek nekünk, s vele ők maguk is nőttek.”

Ezzel az akkorddal, az ország irodalmi, művészi közvéleményének és sajtójának komoly hangú elismerésével végződött az 1912–13-as évad nevezetes eseménye, az antik drámák előadásainak sorozata.

XXXIII

Az ember tragédiája felújítása

A klasszikus drámák sorozata mellett azonban ki kellett elégíteni a közönség másfajta igényeit is.

Ebben az évadban éppen úgy megkapta a közönség az európai színpadok újdonságait és a magyar színműírók műveit, mint az előző esztendőben, sőt ez évben mutatta be a színház új rendezési elgondolás szerint *Az ember tragédiáját* is.

Paulay Ede szerencsés és nagyhatású scenárium után ez volt az első kísérlet az *Az ember tragédiájának* az addigi sablontól eltérő, új rendezési elgondolások alapján való színpadra vitele felé. Színészettörténeti tény, hogy Paulay Edét, amikor a fejébe vette, hogy Madách drámai költeményét színpadra alkalmazza, elszörnyülködve akarták elgáncsolni az irodalmi körök is, Gyulai Pállal az élen, s a színházi körök is, báró Podmaniczky Frigyes akkori intendáns vétőjával. Paulayt azonban nem lehetett eltéríteni útjától, ha azt komoly mérlegelés után céljához vezetőnek ítélte. Az intendánstól mi telhetett? A költségvetési előirányzatot úgy megnyirbálta, hogy az engedélyezett összegből alig telt volna egy rendes modern darab kiállításának költsége. Paulayt ez a kishitűség sem kedvetlenítette el, mindössze arra kényszerítette, hogy szerényebb keretek között valósítsa meg elgondolásait. Ami a külsőségekből hiányzott, azt pótolta lélekkel, belső tűzzel. Idők folyamán azonban a külsőségek elavultak, és a színpadi technika folytonos fejlődése lehetővé tett olyan megoldásokat, amelyekről Paulaynak kénytelen-kelletlen le kellett mondania.

Az ember tragédiájának kolozsvári új színpadi formája mindenekelőtt ezeket a technikai fejlődés által kínálkozó lehetőségeket használta ki. A költeménynek olyan részletei kerülhettek színpadra, amelyek addig a technikai fogyatékoságok miatt kimaradtak, de minden rendezői elgondolás fölött uralkodott az a szempont, hogy szigorúan ragaszkodni kell a költői mű szelleméhez és szövegéhez. A mennyország festett felhőcsomói és térdepelő szárnyas angyalai eltűntek, ilyenek a vallási költészetben sincsenek, s a Madách fantáziája sem ilyenekről álmodott. A zenekar játéka láthatatlan helyen festette alá a hangulat miszticizmusát. Vetített, elvonuló, puha, nap-

sugárban fürdő fehér felhők, majd a hangulat változása szerint villámok cikázásával áthatított, szilajul nyargaló fekete fellegek érzékeltették sejtelmesen a mennyországot. A felhők között a magasságból és mélységből szólalnak meg a láthatatlan angyalok, erőteljesen dicsőséget és békességet hirdetve. Csak Lucifer szikrázó alakja villan meg olykor-olykor a szakadozó felhők mögött. Érti mindenki, hogy ez a démoni erő a lendítőkereke az események robotásának, ő az aktív, lázadó tényező az angyalok seregében. Egyiptomban nem a Fáraó trónusának lépcsői mellett emelik a hajszolt rab-szolgák az évezredek múlásával dacoló piramist, a messzeségben látszik az építés, és pedig filmvetítés formájában. *Ezúttal először jelenik meg a film a színpadon* mint a színészi játék kísérő, aláfestő és segítő tényezője.

A római jelenet sodró erejű, emelkedett szellemű befejező részét is mozgófényképek kísérték a távolságból. Amit Péter apostol vad anachorétákról elbeszél, mindaz – mint messzi látomás – jelenik meg a háttéri vásznon.

A párizsi jelenet után pillanatok alatt visszaváltozik a szín, s az addig kihagyott Kepler-jelenet jogaihoz jutott. A világűr mellőzött színváltozását is beiktatták az előadás keretébe: lefelé futó, vetített felhők mögött magasba emelkedő gépezettel. S kitűnt, hogy ezek az eddig kihagyott részek rendkívül fontos láncszemei a költemény eszméjének és folyamatosságának. Az addig megcsonkított drámai költemény e teljessé tétellel új értelmet kapott, a néző lelkének rendkívüli gazdagodását jelentette.

A három főszereplő: Nagy Adorján (Adám), Hettyey Aranka (Éva) és Szakács Andor (Lucifer) volt. „Mellöttük a népes színtársulat minden tagja részt vett az előadás kisebb-nagyobb szerepeiben. A tömegjelenetek is a meglepetés erejével hatottak. Ezeket a tömegjeleneteket maga az igazgató-rendező vezette, és lelkessége szinte erőt látszott szuggerálni a személyzetbe” – írja az egyik kritikus.

Az ember tragédiája az új rendezésben olyan sikert aratott, hogy rövid idő alatt tizenöt előadást ért meg.

XXXIV

A kolozsvári Madách-kultusz

A kolozsvári színház a Madách-kultuszban egyébként is az élen haladt mindenkor a magyarországi színházak sorában. Akkor is, amikor nem divat, hanem megértés, belső élmény és lelki emelkedettség volt Madách tisztelete.

Írva van, hogy mielőtt a nagy Paulay Ede, minden idők legmélyebben látó, legkonceptiózusabb színházigazgatója (akit szintén Erdély fővárosa adott Budapestnek) színpadi keretek közé illesztette a magyar teremtő géniusznak ezt a csodás alkotását, már E. Kovács Gyula sokat foglalkozott az *Az ember tragédiája* színre alkalmazásának problémájával. A terv készen is

volt, hogy kivitele miért maradt el, nem tudjuk. Talán a külsőségek kiállítására szükséges pénz hiányzott, talán a kishitűek gánccsal szegték kedvét a nagy erdélyi színésznek.

Öt hónappal az *Az ember tragédiája* budapesti bemutatója után 1884. február 27-én a mi régi Farkas utcai színházunkban is felharsantak Madách múltat fürkésző, jövőt prófétáló igéi. Meghatottan nézzük az első előadás sárguló színlapját!

E l ő s z ö r !

Az ember tragédiája

Színre alkalmazta: Paulay Ede, Rendező: E. Kovács Gyula

Karnagy: Lányi Ernő

Ádám.....	E. Kovács Gyula
Éva.....	Jászai Mari mint vendég
Lucifer.....	Szentgyörgyi István
A föld szelleme.....	Krasznay Mihály ¹⁴⁴
Patriarcha.....	Gabányi Árpád ¹⁴⁵
Rabszolga.....	gróf Festetics Andor ¹⁴⁶
Kimon.....	Hórváth Paula
Első a népből.....	Vendrei Ferenc
Thersites.....	Zilahy Gyula ¹⁴⁷
Robespierre.....	Szacsvay Imre ¹⁴⁸
Saint Juste.....	Várady Miklós
Hyppia.....	Hubay Aranka ¹⁴⁹
Cluvia.....	Réthy Laura ¹⁵⁰
Helene.....	Gerő Lina ¹⁵¹

A magyar színészet történetének ragyogó lapja ez a névsor!

A *Kolozsvári Közlöny* nagyon komolyan méltatja a bemutató előadást: „Jászai Mari felfogásával feledhetetlen marad a tegnapi közönség előtt. Lucifer (Szentgyörgyi) becsülettel állotta meg a helyét.” (Érdekes följegyezni, hogy Szentgyörgyi István Lucifert rossz szerepnek tartotta.) „A többi szereplők is igyekeztek, bár Jászai Mari tiszta szótagolását hallván, megdöbbenve vettük észre, milyen elmosódó színészeink artikulációja. Még legtisztábban szótagol Gabányi és Hubay Aranka. A zene nem tetszett. Sem az angyalok karéneke, sem a bordal. A *Marseillaise* dallama, midőn Kepler elcsüggedésekor felzeng a távolból e szavakra: Óh, hallom, hallom a jövő dalát – elragadó hatást gyakorolt. A közönség fascinálva volt.”

A kolozsvári premiért nemcsak a szereplők, élükön Jászai Marival avaták ünneppé, a külső kiállítás is pazar volt, hiszen tizenötezer forintot költött rá a színház. S az erdélyi tradíció nyilvánul meg abban is, hogy ezt a gazdag fölszerelést kölcsönadta színházunk a szegedi színháznak, amikor ott is bemutatták Nagy Vince igazgatása alatt *Az ember tragédiáját*. Ezen a szegedi bemutatón Somló Sándor (a budapesti Nemzeti Színház későbbi igazgatója) játszotta Ádámot, és Hunyady Margit¹⁵² játszotta Évát.

A bemutató évében, 1884-ben hétszer játszották Kolozsvárott *Az ember tragédiáját*.

A reá következő évben (március 14-én) új betanulással hirdeti a beszédes színlap a tragédiát. A *Marseillaise* átíratát szerezte: Szabados Károly, rendező E. Kovács Gyula, karnagy Locsarek. Új Éva mutatkozik be: Medgyaszay Evelyn¹⁵³. (Ebben az évben háromszor került színre.)

1886-ban egyszer, 1887-ben szintén egyszer játszották a tragédiát, ismét Jászai Marival.

Utána csaknem kilenc évig egyetlenegyszer sem szerepelt a színház műsorán Madách költeménye. Mi volt ennek a szünetelésnek oka, nem tudjuk. Az igazgatóságban nem lehetett hiba, hiszen 1887-től 1890-ig Bölöny József volt az intendáns, mellette a művezető igazgató az a Ditrói Mór, akinek működését annyi sok nagy nemzeti, irodalmi és művészi gondolat színpadi megvalósítása jelzi. 1890-től 1896-ig szintén Ditrói Mór állott a színház élén mint önálló, vállalkozó igazgató.

Tény, hogy csak 1895. december 4-én találkozunk ismét a Tragédiával a színház műsorán, amikor ismét új betanulással és új berendezéssel hirdeti a színház. A rendező Ditrói Mór volt, a főszereplők pedig E. Kovács Gyula, Hunyady Margit és Szentgyörgyi István. A rabszolgát ezen az előadáson Beregi Oszkár játszotta, a pátriárkát pedig Megyery Dezső, aki egy évvel később igazgatója lett a kolozsvári színháznak. Ezzel a szereposztással és Ditrói Mór rendezésében 1895-ben hétszer, 1896-ban pedig háromszor adták *Az ember tragédiáját*. 1897-ben ötször szerepel a kolozsvári színház műsorán a Tragédia, ismét E. Kovács Gyula rendezésében és az új Évával: K. Szerémy Gizellával¹⁵⁴.

1898. december 9-én új rendezőt hirdet a színlap. Megyery Dezső, az akkori igazgató, egy fiatal, kezdő színészre, Janovics Jenőre bízta a nagy Tragédia rendezését. Az akkori újságok tudósítása szerint az a színész, aki alig egy évvel azelőtt került a társulathoz, húzódott a feladattól, s csak akkor vállalta, amikor E. Kovács Gyula is kérte, hogy vegye át tőle ezt a nagy fáradtsággal járó munkát. E. Kovács Gyula ezen az előadáson is megtartotta Ádám szerepét, Évában azonban új színésznő mutatkozott be: Fáy Szeréna¹⁵⁵.

1899-ben nem szerepelt a játékrenden a *Tragédia*. 1900-ban ötször s a reá következő évben kétszer adták. Rendező: Janovics Jenő, Éva: Fáy Szeréna, majd Bajor Lujza (aki később a bécsi Burgszínház tragikája lett), Lucifer Szentgyörgyi István volt. Ádámot új színész játszotta, Tompa Kálmán¹⁵⁶. Ezeken az előadásokon előbb Bihari Ákos, később Szakács Andor volt a rabszolga, Janovics Jenő a pátriárka és Dezséri Gyula Péter apostol.

1902-ben négyszer adták. Új Ádám volt Szakács Andor és új Éva Tóvölgyi Margit. 1903-ban és 1904-ben nem találkozunk a Tragédiával a színház műsorán.

1905-ben Janovics Jenő háromévi szegedi színingazgatás után visszatért, s átvette a régi, majd az újonnan épült színház vezetését. Ettől az időtől ismét élénkül a *Tragédia* előadásainak irama. 1905-től 1912-ig huszonhétszer játszották, mindannyiszor Janovics rendezésében s a következő főszereplőkkel: Ádám – Szakács Andor, Hidvégi Ernő, Pataki József, majd ismét Szakács Andor; Éva – Tóvölgyi Margit, majd Hettyey Aranka; Lucifer valamennyi előadáson Szentgyörgyi István, Hippia – Porzsoltné Lukács Juliska¹⁵⁷, később Aczél Ilona, majd 1912-ben Poór Lili. Cluvia – Károlyi Leona¹⁵⁸ (a későbbi híres János Vitéz), majd Áldor Juliska. Rabszolga – Sebestyén Géza, majd Rajnai Gábor, azután Körmendy Kálmán s 1912-ben Táray Ferenc.

1913-ban új lendülettel indul meg színházunkban a Madách-kultusz. Janovics Jenő elkészült új szcenáriumával, amelyben szakít az eddigi hagyományokkal, Paulay Ede¹⁵⁹ rendezésével, felhasználja a színpadi technika új vívmányait, világítási effektusait, sőt a kinematográfia kínálta lehetőségeket is, színpadra állítja azokat a részleteket, amelyek addig kimaradtak az előadásból. Ebben az új formájában mutatja be a nagy tragédiát 1913. március 14-én.

Ennek a felújításnak nem remélt sikere volt: kilenc hónap alatt tizenöt-ször adhatták elő! Ez volt az első előadás, amikor már nem Szentgyörgyi játszotta Lucifert. Lemondott róla, fárasztotta őt. Nagy erőpróbája volt a színháznak is, de a mi nemes tradíciókon nevelkedett közönségünknek is ez a kihagyás nélküli, „teljes” *Az ember tragédiája*, de mind a ketten győzelmesen állották ki a próbát. A sajtó is osztatlan elismeréssel fogadta a vállalkozás. Kovács Dezső az *Ujságban* többek között ezt írja: „A rendező előtt két szempont lebegett. Teljes egészében vitte színpadra a remekművet, s ezzel megmutatta, hogy nincs egyetlen részlete sem, mely hatást ne keltene a színpadon is. Ez az egyik szempont. A másik az, hogy az öt óra hosszat tartó darab folyton lekösse a néző figyelmét, amiben a tudással és invencióval dolgozó rendezés a modern színpadtechnikai vívmányok minden eszközét felhasználta. A díszletek valamennyi jelenethez újonnan készültek és örömmel állapítjuk meg, hogy mindegyikkel igyekeztek a jelen hangulatához

művészi diszkrécióval alkalmazkodni. Teljes művészi érzékre vall, hogy az Úr színe előtt nem szárnyas női angyalok, hanem erőteljes férfihangok szólalnak meg. És nem szemeim előtt állanak, hanem misztikusan borongó felhővilágban, ahonnan Lucifer sejtelmes alakja villan elő. A többit halljuk és képzeljük. Ennyi elég, és ennyi szép.”

1914-ben is ez a teljes *Az ember tragédiája* került színre; a siker folyton szélesedő hullámokat ver, de egyszerre, váratlanul megtorpan: kitört a világháború, a színészek nagy része hadba vonult, és az akkori igazgatóság művészi felelősségérzete a nagyon megcsappant létszámú művészszeméllyel nem akarta megkockáztatni a nagy tragédia megcsonkított előadását abban a városban, ahol a tradíciók éltek, és elevenen élnek. Így azután csaknem négy évig nem szerepelt a színház játékkrendjén a *Tragédia*.

Az 1917. év vége felé már annyira ki tudta a színház egészíteni együttesét, hogy újra vállalkozni mert a *Tragédia* betanulására és előadására. 1917. október 30-án mutatták be az 1913-as scenárium szerint ugyancsak Janovics Jenő rendezésében s a főszerepekben Nagy Adorjással, Szakács Andorral és Fáy Flórával. Ezzel a szereposztással játszották 1917-ben kilencszer és 1918-ban hatszor.

1918. december 18.! Nevezetes dátum az *Az ember tragédiája* erdélyi színpadi karrierjében. *Ezen az estén került nálunk színre századszor Madách költeménye. S különös játéka a véletlennek, hogy ez volt egyszermind a pazar szépségű új Hunyadi téri színházban az Az ember tragédiájának utolsó előadása.*

Századszor hangzott el színpadunkról az Úr intő hangja:

„Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”

És hat hónappal később bevonultak Kolozsvárra a román csapatok, néhány hónappal később pedig kitelepítették hajlékából a magyar színtársulatot.

A Farkas utcai régi színházban negyvenkilencszer, a Hunyadi téri új színházban pedig 1918-ig ötvenegyszer játszották a *Tragédiát*.

Mihelyt az uralomváltozással járó átköltözködés és a fölszerelések pótlása megtörtént, s a rendszeres munka megindult a Színkörben, *Az ember tragédiája* ismét a műsor élére lendült; a százegyedik előadás a színkörben 1920. október 29-én zajlik le, nagy erőfeszítések után, nagy előkészületekkel és ismét kirobbanó sikerrel. Öt hét alatt hatszor adják a román megszállás alatt lévő Kolozsvárott az *Az ember tragédiáját*. Ennek a felújításnak teljesen új főszereplői voltak. Ádám: Táray Ferenc, Éva: Poór Lilyi Lucifer: Szakács Andor, Hippias: Baróthi Erzsébet¹⁶⁰.

1921-ben is ezzel a szereposztással adják Madách művét.

Utána négyévi kényszerszünet következik a nagy mű sorozatos előadásában. Közeledett a költő születésének századik évfordulója, és ezt a napot a színház nagy pompával és bensőséges ünneppel akarta megülni. Levette tehát műsoráról a darabot, s az igazgató új szcenáriumot készített. A nagy színházban maradt díszleteket, jelmezeket újakkal kellett pótolnia. Ezekkel az előkészületekkel telt az 1922. év.

1923. január 22-ére volt kitűzve ez az ünnepi előadás. Hetekig tartó, lázas lüktetésű próbák előzték meg ezt az előadást. Az egész hét műsorát kizárólag *Az ember tragédiája* töltötte ki.

Az előadás napjának késő délutáni óráiban azután lecsapott a bomba: a rendőrprefektus a belügyminiszter távirati rendeletére való hivatkozással betiltotta *Az ember tragédiája* előadását! Indoklás? Nincs. Örült kapkodás, felfordulás, fűhöz-fához szaladgálás. A művészeti inspektor elhárítja magáról a felelősséget: rendészeti intézkedés, reá nem tartozik. A megyei prefektus vállalkozik rá, hogy felhívja Bukarestet, és kérni fogja a rendelet visszavonását. Az intervenciónak nincs ugyan sikere, de legalább megtudjuk a tilalom állítólagos indokát: pár nappal előbb valamely erdélyi városban – állítólag Marosvásárhelyen – *Az ember tragédiája* előadása alkalmával a közönség a Marseillaise-t tüntetőleg együtt énekelte a színészekkel. Újabb telefonos intervenció: felajánlom, hogy kihagyjuk az egész párizsi jelenetet, és nem énekeljük a Marseillaise-t, csak engedélyezzék az előadást. Pár perccel az előadás megkezdése előtt érkezik meg a fellebbezhetetlen válasz: így sem szabad előadnunk a darabot.

A színház zsúfolva. Egy talpalatnyi állóhely sincs. Feszült, izgalmas várakozás. A fejvesztett, zavart kapkodás valahogyan átszivárgott a nézőtérre, de senki sem tudja, mi az oka a különös lőtás-futásnak. A gong megszólal. A színház igazgatója lép a függöny elé, és bejelenti a darabváltozást. Bejelenti a tilalmat. Rendőrök, detektívek állanak a színpalak mögött, és rendőrök, detektívek sorfala a nézőtér sorai között. Figyelik, nem fog-e az igazgató beszédében valami lázadást szítani. Figyelik, nem fog-e a nézőtérre összegyűlt nagy tömeg lázadásra vetemedni? De az igazgató bejelentése csak sírásba csukló néhány mondat, a végén azonban acélosan szárnyal a szó ajkáról a megrendült közönség felé:

„...ember küzdj: és bízva bízzál!”

A nézőtérrel ezernyi szempár csillogott fel. Mintha a csillogás néma fogadalomtétel lett volna: küzdeni fogunk, és bízva bízunk!

Azután következett a felvilágosítás munkája: Románia intellektusainak legjobbjai, írók, költők, politikusok lépnek sorompóba, hogy keresztülvigyék a rendelet visszavonását. Évekig tart az erőfeszítés. Végre Duca, aki

akkor külügyminiszter volt, memorandumot kér a kolozsvári színház igazgatójától, s ennek alapján egész lélekkel s a külföldön okozott kellemetlen visszhangra való hivatkozással sürgeti a belügyminiszternél a rendelet felüggesztését. A félreértések lassan oszlanak. Végre 1925. január 26-án megérkezik Isac Emil inspektor átírtja, amelyben közli, hogy a belügyminiszter és kultuszminiszter együttes rendelete alapján *Az ember tragédiája* ismét előadható az erdélyi színpadokon, de a párizsi, forradalmi jelenet kihagyásával.

Milyen furcsa a sors ismétlődő játéka! Ez nem volt az első betiltás. Prágában 1892-ben adták cseh nyelven *Az ember tragédiáját* az ottani Nemzeti Színházban. Rendkívüli sikere volt. Egyfolytában, megszakítás nélkül harmincegyszer került színre. A harmincegyedik előadás után Khun gróf, Ausztriának akkori prágai helytartója a további előadásokat betiltotta. A betiltás oka: a Marseillaise éneklése zajos jelenetekre és tüntetésekre ragadja a közönséget. Ugyanaz, ami Erdélyben történt. Prágában is évekig tartott, amíg a hatóság rávehető volt, hogy a tilalmat visszavonja. Csak 1904-ben tűzhetette újra műsorára a prágai Nemzeti Színház *Az ember tragédiáját*.

Mihelyt a kolozsvári színház megkapta az engedélyt, azonnal műsorra tűzte ismét Madách költeményét. 1925. február 2-án került újra színre. Ádám Kemény László¹⁶¹ volt, Éva Poór Lili, Lucifer Forgách Sándor¹⁶², Hippia Baróthi Erzs, Cluvia Neményi Lili¹⁶³, Péter apostol Mihályffy László¹⁶⁴. Három hónap alatt kilencszer játszották. S ugyanezzel a szereposztással kerül színre a Tragédia a következő évben háromszor.

Az előadások után ismét háromévi szünet következett. A színtársulat tagjainak kétfelé, néha háromfelé való kényszerű oszlása, a párhuzamos játék a több városban akadályozta a Madách-kultuszt, mert hiszen a tragédia mozgalmas előadásához mindig a teljes, megcsonkítatlan, nagy társulatra van szükség.

1930. október 4-én ismét új betanulással, részben új szereplőkkel adják *Az ember tragédiáját*. Földényi László¹⁶⁵ volt Ádám, Poór Lili Éva és Forgách Sándor Lucifer, Péter apostol Tóth Elek¹⁶⁶, Helene Bárdi Teréz¹⁶⁷. Ezzel a szereposztással ebben az évben kétszer s 1931-ben egyszer játszották. 1932-ben ismét új Ádám mutatkozik be: Barsi Ödön¹⁶⁸. Éva – Poór Lili, Lucifer – Forgách, Hippia – Kaszab Anna¹⁶⁹, Pátriárka – Fekete Mihály, Agg eretnek – Tóth Elek, a császár – Balázs Samu¹⁷⁰.

1933. március 20-án volt *Az ember tragédiája* 125. előadása Kolozsvárt. Az Úr – Fekete Mihály, Ádám – Földényi László, Éva – Poór Lili, Lucifer – Forgách Sándor, Péter apostol – Tóth Elek, rabszolga – Tasnády András¹⁷¹.

Ötven év alatt százhuszonöt-ször játszották Kolozsvárott *Az ember tragédiáját*, éspedig negyvenkilencszer a régi Farkas utcai színházban, ötven-

egyszer az új színházban és huszonöttször a Színkörben. S ha az arányt nézzük, hogy a milliós lakosú Budapesten e fél évszázad alatt ötszázszor, a mi hatvan-hetvenezer lakosú városunkban pedig ugyanezen idő alatt százhuszonöttször adták a darabot, nem lokálpatriotizmus az a megállapítás, hogy a mi Madách-kultuszunk aránylag mélyebb, elevenebb és termékenyebb volt, mint Budapesté. Számba kell venni itt a kényszerszünet éveit is, a politikai helyzetnek a színházra nehezedő változásait és tilalmait, amelyekre fentebb mutattunk, s azt, hogy a lepergett ötven évből az utolsó húsz év a magyar színpadnak sorvadását jelenti, közönsége a történelmi sorsfordulat óta egyre apadt, gazdasági ereje csökkent. A színház eszközei sem voltak elég gazdagok és alkalmasak a fényes külsőségeket is igénylő feladatok megoldására.

Még egynéhány érdekes és a színészettörténet számára följegyzésre méltó szám:

Ádámot játszotta: E. Kovács Gyula 31-szer; Tompa Kálmán 2-szer; Szakács Andor 11-szer; Hidvégi Ernő 15-ször; Pataki József 5-ször; Nagy Adorján 31-szer; Táray Ferenc 10-szer; Kemény László 10-szer; Földényi László 5-ször; Barsi Ödön 1-szer. Évát játszotta: Jászai Mari 11-szer; Medgyaszay Evelyn 4-szer; Hunyady Margit 10-szer; Szerémy Gizella 5-ször; Fáy Szeréna 8-szor; Bajor Lujza 4-szer; Tóvölgyi Margit 19-szer; Hettyey Aranka 24-szer; Fáy Flóra 15-ször; Poór Lili 25-ször. Lucifert játszotta: Szentgyörgyi István 69-szer; Szakács Andor 38-szor, Forgách Sándor 18-szor. Rendezők: E. Kovács Gyula 18, Ditrói Mór 10, dr. Janovics Jenő 90, mások 7 előadás alkalmával.

Íme, *Az ember tragédiája*, Kolozsvár színpadi történetének néhány eseménye, nevek és beszélő számok tükrében.

XXXV

Az ember tragédiája rendezése

S ha most visszagondolok az 1913-as felújításra, a törekvésekre, amelyek az akkori rendezést fűtötték, úgy látom, hogy már idejét múlta az a forma és az az elgondolás, amely akkor újnak és gazdagnak tűnt. Ma már elavult és szegényes. Nem elég széles körű. Szegényes nem külsőségekben, hanem belső szempontok szerint is. Színpadi rendezők számára nem lehet izgalmasabb, bonyolultabb, színesebb és hálásabb feladat, mint *Az ember tragédiájának* színpadi keretek között való szolgálata. Soha ki nem bányászható új lehetőségeket rejt magában ez a szárnyaló filozófiai költemény, holott a sztrigovai remete soha nem álmodott arról, hogy fájdalmak tengeréből született gyermeke valamikor is a színpadi reflektor fénye elé kerül. S mégis,

egy fél évszázad óta mindig a színpad új meg új törekvése irányította a közfigyelmet *Az ember tragédiájára*. Valahányszor egy-egy színpadi rendező új eszközökkel, új elgondolással mutatta be a *Tragédiát*, mindig újra és újra fellángolt a közönség érdeklődése, új meg új szépségeket fedeztek fel benne, új meg új erkölcsi értékek csendültek ki belőle, s új meg új világfelfogással gazdagodott a néző.

A korhangulat változása, a társadalmi berendezések válsága, a tömegek lelki viharzása, történelmi krízis vajúdása más-más igényeket támasztott Madách álmával szemben, és mindig más irányú kielégülést talál benne a változó idők embere.

A színház nem függetlenítheti magát ezektől a hullámzó hangulatoktól. A költeménynek mindig azokat a mélységeit kell élesebb világításba helyeznie, amelyek az akkori ember gondolkodását irányítják, lelkivilágát betöltik: az elbizakodottságot lehűtik, a kétségbeesőt visszarántják az ösvény széléről, a csüggedőt vigasztalják, a tévelygőknek új utat mutatnak, a tunya boldogságban dőzsölőket sötétlő felhőkkel figyelmeztetik a jövőre, a céltévesztettek elé reménysugárt varázsolnak, a hitetlenek lelkébe új hitet öntenek, a tagadás szelleme köré a vallás költészetét ültetik trónusra, a megmevedett dogmákat az élet leheletével keltik viruló és termékeny életre.

Az egyéni élet, társadalmi válság, vallási eltévelyedés, történelmi változás minden krízisének idején találunk vigasztaló, enyhítő, korholó, biztató, ítélkező útmutatást ebben a költeményben.

Az a rendező, aki nemcsak arra törekszik, hogy Madách fantáziájának szárnyát lefogva kikeresse a színpadilag hatásos jeleneteket, és azokat primitív vagy rafinált gépezetekkel, világosítási effektusokkal, a misztikusnak képzelt, de valójában csak szemrontó sötétítésekkel, táncbetétekkel vagy énekprodukciókkal lelkiismeretlenül felcifrázva a tömegtetszés külső megnyilatkozásait siker gyanánt elkönnyvelje: mindig új kielési formáit fogja keresni a rejtett gondolatoknak, mindig új kapcsolatokat fog találni a korhangulat és a költemény eszméi között. S ezért nem lesz soha olyan megállapodott formája *Az ember tragédiája* rendezésének, amelyet – mint tradíciót – követni kellene vagy lehetne.

Ötven évvel ezelőtt más cél lebegett a rendező szeme előtt, mint húsz évvel ezelőtt. Ma megint más célok kell hogy fűtsék, ha a közönséggel megértetni és megéreztetni akarja azt, amit Madách megálmodott *minden kor embere* számára.

Az 1913-as kolozsvári felújítás még a nyugalmas béke tunya éveiben készült: fő célja az volt, hogy a megcsonkított, sok értékétől megfosztott drámai költemény megszokott színpadi képe helyett a közönség megkapja a *teljes* Madáchot. Csaknem kihagyás nélkül, az „úrjelenet” bekapcsolásával állítottuk akkor színpadra a *Tragédiát*. A gazdagság, gondtalanság és bőség évei voltak: a külső kiállítás fényével, pazar változatosságával, a mo-

dern gépezetek, technikai lehetőségek felhasználásával olyan színessé és pergővé vált az előadás, hogy rövid idő alatt tizenöt előadást ért meg, lendületében csak a háború kitörése miatt torpant meg.

Azzal a langyos vizes megszokással, hogy a mennyországban szép vagy kevésbé szép, szőke parókájú, szárnyakkal fölfegyverzett segédszínésznők térdeljenek mértani pontosságú sorban, s hogy Gábor, Mihály és Rafael főangyalok szárnyaló eszméit lágy, simogató hangon csicseregjék vagy selypítsék vékony női hangok – ez a rendezés szakított. Igaz, hogy Madách instrukciója így szól: „Az Úr dicstől környezetten trónján. Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll”. De ezt a költő nem színpadra képzelte. Hiszen aki szolgálisan követi az instrukciókat, annak az Urat is oda kellene ültetnie valami kasírozott aranytrónusra, térdet verő ősz szakállal. Profanizáció és ízléstelenség lenne ez is, mint ahogy profanizáció a fogyatékos külsejű, fehér lepelbe burkolt, térdeplő színésznőfiókákat a festett mennyország reflektorfényébe állítani. Hagyján, ha a Botticelli angyalait tudná megleveníteni a rendező a színpadon!

Az én elképzelésem akkor az volt, hogy a mennyországot a néző elöl rohanó felhők takarják el. Ezek a felhők a szöveg hangulata szerint hol puhák, hol haragos sötétek voltak, hol lágyan vonultak, hol viharosan száguldottak. A nézőtér és a színpad különböző rejtett helyeiről, magasságból és mélységből szárnyaltak a néző felé a láthatatlan angyalok szavai kemény, lélekbe nyilalló férfihangokon, az Úr szava pedig a nézőtér legmagasabb kupolájából omlott szét misztikusan. Csak Lucifer kísérteties profilja villant meg olykor-olykor a felhők messzesége mögött felragyogó csillagok fényében hol itt, hol ott, hol fent, hol lent. Lucifer az energia, Lucifer az aktivitás, Lucifer mindennek eleven mozgatója, ami történni fog. Lucifer az egyetlen, aki harcra kél Isten ellen. Szembeszáll Isten akaratával. Részt követel a teremtésből. Lucifer a dráma főalakja, a költemény vezérmotívuma, meg akarja rontani az embert, megsemmisíteni az egész nemzet, amelyet saját képére teremtett Isten. Lucifer irányítja az egész gépezetet, s vezeti az embert szakadékból szakadékba. Ez az elgondolás tette szükségessé, hogy a mennyország harmonikus képéből csak Lucifer dacos profilja villanjon elő.

Az egész képkomplexumot a kinematográfia segítségével próbáltam megoldani, s ugyancsak a kinematográfia illúziót keltő képeit vettem igénybe az egyiptomi jelenet piramisépítésénél és összeomlásánál, Péter apostol elbeszélésének aláfestésénél s a temetőjelenet mély miszticizmusánál. Az „Úr”-ben Ádám és Lucifer fátyolfüggöny mögött elrejtett, hullámoosan lebegő és egyre emelkedő színpadi „repülőgépen” igyekeztek a földről magasabb körökbe jutni, mögöttük a sötétségből vetített, egyre váltakozó képű csillagok égbolt fénylett.

De hát ezek csak jelentéktelen – részben sikerült, részben gyarlónak bizonyult – technikai megoldások voltak. Csak annyiban érdekes ezeket rögzíteni, amennyiben eszközei voltak a teljes költemény gyors lepergésének. Hibája volt az elgondolásnak az, hogy semmit sem hangsúlyozott ki, semmit sem helyezett élesebb fénybe, mindennek egyforma fontossága volt, semmit sem emelt ki. A túl sok tanulság, a tengernyi benyomás lassan-lassan elmosódik az ember lelkében. A közönségnek szüksége van arra, hogy a színpad mintegy premier plánban mutassa be azokat a gondolatokat, azokat a költői célokat, amelyek az elhalványodó emlék fölött mint örökkön élők kell hogy maradjanak az ember lelkében. Hibája volt a feújításnak az is, hogy változatlanul ragaszkodott Erkel mély hangulatú, melodikus, de túlságosan édeskés zenéjéhez. Ez a zene éppen úgy, mint az egész rendezői elgondolás az akkori idők nyugalmas, napsugaras, konfliktusokat kerülő, a szelíd békét lustán élvező hangulatából fakadt. „Az élet küzdés és szenvedés. A boldogtalanság természetlenné teszi az életet” – ezt sóhajtja Jászai Mari emlékiratának utolsó lapján.

Igen, a küzdést és szenvedést kerülő kor volt. Kényelmes, diszharmóniától óvakodó hitében úgy ültünk, mint a zsongító meleg vízben. Már Goethe is rávilágított hívó és hitetlen korok kerékforgásszerű változásaira, Saint Simon pedig kritikus és organikus korszakokra mutat: „Organikus korokban közös hit tartja egybe a társadalmi erőket, az uralkodó eszmék egységes célt szolgálnak, a létező intézmények közmegelegedést biztosítanak. Így az elmék nyugodt tevékenységben, egymást kölcsönösen támogatva munkálkodnak, ellenben bíráló korban a társadalom elemei különválva más-más cél felé törnek, nyugtalan elmék bírálgatják az uralkodó eszméket, a fönnálló intézmények jogosultságát, s egy új életrend szervezését tervezgetik. Nincs egyetemesen elfogadott közhit, vezető elvek híján a társadalom elégedetlen, ingatag. Szóval anarchikus állapotban vergődik az ember. Amazokban egység és összhang létezik tehát, ezekben sokféleség és ellentét. Azoknak testvériség és közérzet a jellemzője, ezeknek önzés és individualizmus.” (Kálmán Mór fordítása)

Kritikusabb kort, mint a mostani, alig ismer a történelem. A józan ész tótágast áll, és a logika törvényei csődöt mondtak. A boldog és elbizakodott béke bőséges éveiben, amikor nemzetek, népek és egyének évtizedekre dolgozták ki terveiket, biztonságban haladva a megszokottság kitaposott útjain, nem félve előre nem látható megrázkódtatásoktól, váratlan erupcióktól, más kérdésekre várt feleletet az ember, mint ma, amikor szirtről szirtre kapaszkodva, szédítő örvény felett ingadozva, utat keresett, célt nem látva, minden új lépésnél összezúzva magát, pusztulásra szántan, tikkadtan kérdi:

- Honnan?
- Merre?

– Miért?

Mind a három kérdésre tiszta és világos feleletet kapunk *Az ember tragédiájában*. Madách saját életének szörnyű lelki válságában s nemzetének örvénylő történelmi krízisében írta *Az ember tragédiáját*. Kicsendül belőle saját tragédiája, nemzetének tragédiája, az egész emberiség tragédiája. Vigasztalást keres énjének mártírszenvedéseire, reménysugárt akar lopni nemzete jövőjébe, s mentő kötelet dob az örvényben fuldokló emberiség felé. Biztatón sűgja, hogy minden mélység az emelkedés kezdete, s óva int, hogy minden csúcs a hanyatlás kiindulópontja. A sötétség oszlása szüli a világosságot, a világosság enyészetevel szakad reánk a sötétség. Lávaként omlik a kérdés a mai ember vulkánlelkéből: megyünk-e előre az erkölcsi haladás útján, a nemesbülés céljai felé, az isteni tökéletesedés irányában? Az Úr nem felel ezekre a kérdésekre ítéletében. Isten jótékony keze eltakarja e titkot fürkésző emberszem elől. „Végtelen a tér, amely munkára hív”, ezzel biztatja a férfit, akit munkájában csak egy parancs köt le: lelkiismerete és hite. A nő pedig mint mosolygó géniusz kell hogy a férfi mellett álljon a költészet és a dal varázsával. Küzdés az ember célja, vallás és költészet pedig az emberi küzdés két rugója. Még világosabban hitet tett erről a felfogásáról Madách a Kisfaludy Társaság ülésén tartott székfoglalójában, mondván:

– A vallás az észnek költészete, s a költészet a szívnek vallása. Elválaszthatatlan ikrek, a delej egymást kiegészítő két sarka.

Az új színpadi rendezésnek alá kell húznia a feleleteket, melyeket Madách ad a mai lélekből kiágaskodó kérdésekre: Honnan? Merre? Miért?

S hogy ezt tehesse, meg kell vizsgálnia a dráma szerkezetét.

A három első és az utolsó kép a *dráma kerete*. De nemcsak kerete, hanem olyan kulcsa, amely nélkül a közbeékelt események összefüggéstelen, élettelen és érdektelen történelmi képek lennének. Ez a keret szerves része a drámának. Ebben a keretben fénylik legtisztábban a költő erkölcsi felfogása. Ez a keret adja értelmét az egymásra következő képeknek. Ez tölti meg élettel. Ez mutatja meg a költemény művészi célját.

Ez a keret adja meg a feleletet a három fölmeredő kérdés közül kettőre. Arra, hogy honnan? És arra, hogy miért?

A harmadik kérdésre, arra, hogy merre? a keretbe foglalt történelmi és szimbolikus képek sorozata adja meg a választ. Ez a sorozat három részre oszlik: az első (Egyiptom, Athén, Róma és Konstantinápoly) az erkölcsi föllendülés és összeroppanások izgatónan fokozódó, egymásba kapcsolódó bonyodalma. Fiatal energiával milliók fölött akar *az ember* uralkodni, nem boldogságot keresve, hanem dicsőséget, de hamar ráébred, hogy ez hiú törekvés, dőre nagyravágyás. Új útra indul tehát: az elnyomott millióknak akar érvényt szerezni szabad államban. Enyésszen az egyén. A köznek akar szolgája lenni. Harcba indul, vérét ontja a *felséges pénzért*. Győz, de mikor

diadalmas harcaiból visszatér, a tömeg megkövezi, vérpadra hurcolja, keserűn robban ki belőle a megvetés, hogy ilyen népnek nem kell szabadság! Új útra vágyik: ahol magának él az ember, és keresi a kéjt, mellyel betölti az arasznyi létet, ahol kacagva nézi más erényeit, más kínjait, csak élvezet kívánva. Beteljesül ez a vágya is, de hamar megémelyedik az örökös édesség tengerétől. Vészt kíván feje fölé, borába ürmöt. S mikor glóriában fellángol a kereszt, így lelkesül:

*Fel hát csatázni, fel hát lelkesülni
Az új tanért. Alkotni új világot,
Melynek világa a lovagerény lesz,
Költészete az oltár oldalán
A felmagasztalt női ideál.*

Keresztes hadak élén tér vissza győzelmes csaták után, s a kereszténység fővárosában még menhelyet sem kap. Harcba szállott szent eszmékért, s átkot talált hitvány felfogásban. Eszményképe a lovagerény volt, s ez döfött szívébe tört. Kifáradva, pihenni vágyva, nem keres többé új utat, nem keresi az új célt, ami lelkesítse, nem akarja tovább igazgatni a világ kerekeit.

A dráma szerkezetének ez az első része. Az architektúrának kerek, bevégezett első emelete.

A középső része a tudomány tragédiája. A tudós eltitkolja, mit lelke felfogott, s hirdeti azt, amiről jól tudja, hogy hamis. Ráeszmél, hogy szellem és tudás kétséges rang, amely az égből homlokára szállott, a lángszellem sugára, homályos származás. Álmában, melybe Lucifer ringatta, új álmot lát, azt a világot, mely szemébe néz az elavult lomoknak, amely kicsavarja a papok kezéből a villámokat, s trónra ülteti az észet, a rég üldözöttet. Keserűn tanácsolja a tanítványnak, aki ajakán csüggve, szomjasan lesi a tudomány megváltó ígét:

*Fogd hát e sárgult pergamenteket,
E fóliánsokat, miken penész ül,
Dobd tűzre mind...*

Ez íme, a második olyan összeroppanás, amelyből alig látszik kivezető út. Ez a drámai koncepció középső része.

A harmadik: a jövőendő. Négy változó szín. Egyik sem támaszkodhatik már történelmi tényekre. Mind a négy szimbolikus jellegű. A gazdasági élet forrongó harcai a londoni képben, a temetőbe hanyatlás miszticizmusa. Az erők szabad versenye, melyről keserűen mondja: kutyáknak harca ez egy konc fölött. Olyan társadalmat kíván helyette, mely véd, nem büntet, mely

közös erővel összeműködik, minőt a tudomány eszmél magának és melynek rendén értelem virraszt. És feltűnik a falanszter. A megálmodott kommunizmus, ahol közcél felé társ minden ember, ahol nincs egyéniség, ahol a munkás, ki ma csavart csinál, végső napjáig amellet maradt. Riadtan menekül e gyötrő képtől, magasabb körökbe vágyik, honnan rokon szellem beszédét hallotta. De nem tud kiszakadni a mindenség gyűrűjéből, a végső pillanatban visszaszólítja a föld szellemének hívó szava, vágyakozva mondja Lucifernek:

*...vezess földemre vissza,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázom újra, és boldog leszek.*

De a Föld, ahová visszahull, kihűlt. Végtelen hómező lett. A tudomány nem győzött végzetén. S az ember nagyságának bitor örököse egy korcs alak. Elcsigázottan, harcra többé nem vágyva, megiszonyodva a végső kép borzalmaitól, könyörög Lucifernek, hogy ébressze föl.

S itt ér véget a dráma *harmadik része*, mely azonban betorkollik a végső kifejlésbe.

Nem dióhéjba foglalt meséjét akartam felvázolni *Az ember tragédiájának*, hanem a dráma világos szerkezetét szerettem volna bemutatni, melyet az eddigi színpadi rendezés figyelmen kívül hagyott. A szüneteket nem a koncepció szolgálatába állították, hanem egy-egy hatásos jelenetvégt után tartották meg, holott ez kárára van az értelemnek, az egész mű hangulatának és céljának. Zavarja az áttekintést. Homályossá teszi a költői célt. Nem szabad egy drámai munkát önkényesen, a költő elgondolása ellenére részekre szakítani s tetszés szerinti darabokban összeragasztani. Mert ez történt eddig.

S ennek a kompozíciónak szolgálatába kell állítani azt a zenét, amelyet előbb-utóbb meg kell íratni, azt a zenét, amely nem langyos, dallamos, kellemes, hanem követi a költői fantázia szárnyalását, aláfesti az ember küzdelmeit, lángolásait, vergődését, emelkedését és összehullását, amely föl-emel és lesújt, zúg, harsog, dübörög, amely nem irtózik a diszharmóniától, s ha kell, finom is tud lenni, mint a madárcsicsergés.

Mint fentebb mondtuk, a dráma keretében találunk feleletet két kérdésre: Arra, hogy honnan? És arra, hogy miért?

Meg kellene próbálni a zene aláfestésével és a kinematográfia segítségével még jobban kihangsúlyozni a honnanra a feleletet azzal, hogy a káosz utolsó lobbanásait, lángnyelveit, zűrzavarát varázsolnók a színpadra misztikus képekben, amelyekből lassan alakul ki a mennyország felséges harmóniája, fénye és rendje. Képekkel illusztrált zenei előjátéokra gondolok. A teremtés munkájának utolsó perceiből bontakozzék ki a mennyország

csöndje, majd a paradicsom buja pompájában élő emberpár boldogsága, ahol Ádám napsugaras pálmafák alatt ártatlan volt, játszi, gyermeteg, hol nagy és nemes volt lelke hivatása. Hogy a mennyország színpadi képét, az angyalok megjelenítését miképpen gondolnám, azt fentebb már vázolni próbáltam.

Az úgynevezett „keret” képei, valamint a „jövendőt” mutató képek (London, Falanszter, Úr és Jégvidék) azok, amelyek bizonyos misztikumot megtűrnek, sőt meg is kívánnak a színpadon, s a rendezőnek ezzel a kínálkozó alkalommal élnie is kellene. A hét belső kép – ha az eszmei cél szolgálatában el is tér árnyalatokban a történelmi hűségtől – mégsem bírja meg a stilizálási kísérleteket. Itt valóságos, megtörtént eseményeknek lehetőleg hű rajzát kell adni a színpadon. A kétféle stílus nem hatna zavaróan, hiszen a mű szerkezetéből és lényegéből fakad.

Próbálkozni kellene az *álomszerűség* erősebb kihangsúlyozásával is. Úgy értem ezt, hogy Ádám és Éva tényleg *végigálmodnák* az emberiség fejlődését, harcait és küzdelmeit. Az *eseményeket* más Ádám és más Éva játszáná végig. Hallom az ellenvetést: Madách úgy írta instrukciójában, hogy Ádám *mint* Fáraó, Ádám *mint* Miltiades stb. Csakhogy egyrészt Madách nem gondolt színpadi megelevenítésre, másrészt itt Ádám nem éppen az *első* embert, hanem az embert jelenti. Úgy gondolom, hogy érthetőség és tragikai hatás szempontjából ennek a kísérletnek becses értékei ütköznének ki. Nem is említve a színész erejének ökonomikus felhasználásából fakadó hatásokat: az egyik Ádám csak a keret színeiben, a másik a belső képekben adhatná erejének maximumát. A képek változásai közben megfelelő zenei aláfestés mellett láthatóvá lehetne tenni az *álmodó* Ádám rettenetes vergődését. De sőt tovább megyek: hozzá kellene nyúlni ahhoz a problémához, amelyről a dramaturgok olyan sokat vitatkoztak, s amelyet elneveztek „álom az álomban”-nak. Az álomban lévő Kepler végigálmodja a francia forradalom véres képeit, azután újra fölébred, s folytatja álmát a csillagvizsgálóban. Voltak rendezők, akik úgy oldották meg ezt a kérdést, hogy az álmodó Keplert a sötétségben egy ugyanolyan termetű és ugyanolyan öltözetű statisztával váltották fel, majd a forradalmi jelenet végén újra visszacsompolygott helyére a közben alaposan berekedt igazi Kepler-Ádám. Ez gyáva és félmegoldás. Amellett a közönség látja a színészcserét, ez nevetésbe fullad. Miért ne lehetne Keplernek otthon maradnia a helyén, ahol álomba merült, s miért ne játszhatná Dantont egy másik színész? Hatásos lenne, természetes és a megértésnek erős támasztéka.

Voltak régebben olyan kísérletek, melyek a két főszerepet, Ádámot és Évát, három-három színésszel játszották. De ennek legfőbb ökonomikus célja volt a színész fizikai ereje szempontjából. Nem volt a kísérletben rendszer. A fenti elgondolás azonban a mű szelleméből fakad és szerkezetét tené világosabbá, megértését könnyítené.

A *merre?* kérdésre a történelem képei és a jövőt álmodó képek adnak választ.

A *miért?*-re kapunk legvilágosabb és legemelkedettebb szellemű választ. A költő, ha alacsonyabb szemszögből nézte volna az ember vergődését, könnyen festhetett volna a végső kifejlésben mindenkit kielégítő, langyos happy endet, viruló jövőt, biztató boldogságot, megnyugvást ígérve. De nem tette, nem tehetett engedményeket. Megmondja világosan, hogy az ember célja maga a küzdelem. A szünet nélkül való, csalódásokon és tévedéseken, bukásokon és fölemelkedéseken, összeroppanásokon és új útkereséseken átvezető, pihenés nélküli küzdelem.

*A cél voltaképp mi is?
A cél, megszünte a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.*

Természetes, hogy ebben a vázlatban nem akartam *Az ember tragédiájának* új szcenáriumát bemutatni.

Csak néhány olyan szempontra akartam a figyelmet felhívni, amelyek a drámai költemény szelleméből, lényegéből, művészi céljából és szerkezetéből fakadnak. Visszaemlékezve a Hunyadi téri színházban 1913-ban rendezett újszerű felújításra, rá akartam mutatni a hiányosságokra, fogyatékoságokra, amelyek abból az elgondolásból kiütköztek, s vázolni akartam néhány szempontot, amelyeknek egy részét a színpadi rendező esetleg felhasználhatja jövő munkatervében.

XXXVI

Beszámoló a hetedik évad munkájáról

Az 1912–13-as évad a Hunyadi téri színház életének gazdag színpadtörténeti fejezete volt. Az évad végén szűk és száraz szavakban emlékezik meg a hivatalos beszámoló az elvégzett munkáról:

„A kolozsvári országos Nemzeti Színház 1912–23-as évadja szeptember hó 7-én kezdődött Herczeg Ferenc *Éva boszorkányának* bemutató előadásával, s június hó 10-én végződött a *Cigányprímás* 14. előadásával. Ez idő alatt 274 esti, 54 délutáni és 17 ifjúsági előadás volt.

Műfaj szerint az előadások így oszlottak meg: dráma, vígjáték, énekes vígjáték és népszínmű-előadás 176 volt, operaelőadás 19, operettelőadás 148.

Magyar szerzők művei 220 előadást foglaltak le, míg idegen szerzőknek ezzel szemben csupán 123 előadás jutott.

E kilenc hónap alatt 42 bemutató előadás volt. A bemutatott darabok műfaj szerint így oszlottak meg: dráma, vígjáték, énekes vígjáték bemutató volt összesen 31, operabemutató 2, operettbemutató 9. E bemutató előadások közül 24 volt magyar szerző műve, 18 idegen szerzőé.

Az évad művészi eseménye az „antik drámák sorozatos előadása” volt. E vállalkozásban a színházat nagy és odaadó munkásságával segítette Csengery János egyetemi tanár. E ciklus keretében az antik drámai költészetnek igyekezett teljes képét nyújtani a színház. Egymásután került színre a sorozat rendjén Aiszkhülosznak a *Perzsák* és az *Oreszteia* című műve, Szophoklész *Antigonéja* s *Oidipusz királya*, Euripidész *Médeiája* s *Küklópsza*, Arisztophanésznek *Békák* című vígjátéka, Plautusnak *A hetvenkedő katonája* és Terentius zárta be a sort a *Testvérekkel*. Minden előadást konferansz előzött meg, ezeket Csengery János dr. tartotta.

Kimagasló művészi esemény volt továbbá *Az ember tragédiájának* bemutatása új kiállítással és új berendezésben. Madách e remekműve az új formában rövid idő alatt tizenöt előadást ért meg.

Ez évadban került színre a kolozsvári Nemzeti Színházban legelőször Wagner-darab is, a *Bolygó hollandi*. A nagyszabású operát nyolcszor adták elő. Oktató hivatását teljesítette a színház az ifjúsági előadások rendezésével. Ezeknek műsorán szerepelt: *Bánk bán*, *Tolonc*, *Bizánc*, *Hoffman meséi*, *Cyrano de Bergerac*, *Oreszteia*, *Csongor és Tünde*, *Ocskay brigadéros*, *Bolygó hollandi*, *Az ember tragédiája*, *Médeia* és *Küklópsz*. Minden ifjúsági előadást bevezető magyarázat előzött meg. A bevezető előadásokat tartották: Márki Sándor, Sólyom János, Kiss Ernő, Sepródi János, Mihálik Lajos, Csengery János, Pálffy Márton, Kovács Dezső, Rietly Károly, Barabás Ábel.

A Marianum növendékei részére ezeken kívül még külön négy ifjúsági előadást rendezett a színház s két ifjúsági előadást a dési és szamosújvári iskolák növendékei részére.

Az évad folyamán – mint vendégek – fölléptek színpadunkon Beregi Oszkár, Sebestyén Géza, Sværtström Valborg, Berky Lili, Sebestyén Jenő, Tóth Sári, Góth Sándor, Kertész Ella, Király Ernő, Kassay Károly, Sover Ilna, dr. Lukács Béla, Borbély Lili, Rajnay Gábor, Küry Klára, R.-Gombaszögi Frida, Környei Béla, P. Márkus Emília, Pataky Vilma, Zilahiné Singhoffer Vilma és Zilahi Gyula.

Jóteknony célra az előadások jövedelméből az évad folyamán 4862 korona 20 fillért fordított a színház.

XXXVII

A Hunyadi téri színház indította el nemes nyomokon a magyar nemzeti filmgyártást

Még véget sem ért a Hunyadi téri színház eseményekben és művészi eredményekben gazdag 1912–13-as évadja, már elkészült a színház vezetősége a következő évad munkatervével, és bejelentette, hogy annak gerince olyan Shakespeare-ciklus lesz, amelynek során a brit költőfejedelemnek több, magyar színpadon még nem adott darabja is szerepelni fog.

Mielőtt azonban ennek a következő évadnak eseményeit vázolni kezdünk, fel kell jegyeznünk, hogy a Hunyadi téri színház vezetősége és színészgárdája a két évad közötti szünetben nagy és komoly lépést tett a magyar film megteremtésének útján. Nem szabad lekicsinylenünk ezt a tényt, és nem lehet mellőzni a Hunyadi téri színház életének történetében, *mert a magyar film útjának igazi, nemzeti nyomokon kijelölt irányát Kolozsvár mutatta meg akkor*, amikor a filmművészet az egész világon még gyermekcipőben járt.

Közhellyé vált már az a sűrűn hangoztatott és nem vitatott megállapítás, hogy százötven évvel ezelőtt Erdély adott magyar színészetet Pestnek. Magyarország fővárosában, ahol másfél száz évvel ezelőtt teljes pompájában virágzott már a német színészet, a lelkes Kelemen László még zsellérjogot sem volt képes kikilincselni a magyar színészet számára. Csak akkor tudott gyökeret verni a magyar színjátszás, amikor Wesselényi Miklós az erdélyi társulattal Debrecenen és Szegeden át Pestre érkezik. Az Erdélyből hozott mag kikelt és virágba szökkent abban a terméketlen talajban is.

S amikor a mozgófényképezés új, külföldön is alig megszületett művészete tapogatózva kereste kiélési formáját Magyarországon, *megint Erdély volt az*, amely legelőször találta meg az utat, amely irányt mutatott, s ha a világháború nyomán beállott politikai változások nem állították volna meg ívelésében, akkor az Erdélyben elvetett magból kiterébélyesedett volna az a „jellegzetes” magyar film, amelynek minden kockája elárulta volna a nézőnek, hogy „Made in Hungary”. A magyar *nemzeti* mozgófénykép-gyártás szükségességének és egyedüli létjogosultságának gondolata Erdélyben, Kolozsvárott született, s érvényesülési útjának lehetőségét Erdély példája mutatta meg.

Ez az útvágás, ez az iránymutatás a Hunyadi téri színház munkájának egyik jelentős érdeme.

Sajátságos, milyen hasonlatos a magyar film útkeresése a magyar színpadéval. A magyar színpad is két évvel előbb született meg Pesten, mint Kolozsvárott, de elfonnyadt, mielőtt még szárba szökkenhetett volna. Csak akkor tudott erőre kapni, amikor az erdélyi *nemzeti* talajban fogant színes

virágot ültették át a külföldet mímelő pesti ugarba. Az Erdélyből származó, erőttől duzzadó mag termékennyé tette a homokos réteget is, melyet az idegenből fújt a divat szele a magyar főváros földjére.

A film is előbb jelent meg Pesten, mint Kolozsvárott, de az nem volt más, mint a párizsi divat lélektelen utánzása. A magyar film bölcsője Kolozsvár volt. Ez nem az erdélyi lokálpatriotizmus dicsekvése, hanem a filmművészet legkiválóbb magyar esztétájának, Kispéter Miklós dr. egyetemi tanárnak megállapítása.

Az nem vitatható, hogy a magyar filmélet Budapesten indult meg. A fővárosban nyílt meg alig néhány hónappal a Lumière-testvérek párizsi előadása után az első „mozi” az Andrásy úton: az *Ikonográf*. Budapesten forgatták az első híradó jellegű fölvételeket is. Harmadrendű kávéházakban, ligeti ponyvasátorokban húzódik meg a kinematográf, az elektrobioszkop és sokára nyer állandóbb és díszesebb otthont, amelynek Heltai Jenő adta a „mozi” elnevezést.

De amíg Pesten az első években legnagyobb részben párizsi filmekből éltek, azután híradó jellegű filmeket mutattak be az aktuális eseményekről, addig Kolozsvárott hamarosan megkezdődik a sajátosan erdélyi filmgyártás, amely rendszeresen és nagy számban viszi vászonra a magyar irodalom remekeit.

Kispéter Miklós dr. ezt írja az erdélyi kezdeményezésről:

„Amíg Pesten és vidéken az első években legnagyobb részben párizsi filmekből éltek, vagy később nagyobb számban inkább híradó jellegű filmeket forgattak az aktuális eseményekről, esetleg kisebb »attrakciókat« készítették, addig Kolozsvárott hamarosan, már 1912-ben megkezdődik a sajátosan erdélyi filmgyártás, amely rendszeresen és nagy számban filmesíti meg a magyar irodalom alkotásait. A gyártás megindítója, lelke és irányítója: dr. Janovics Jenő. Erdély gazdag irodalmi élete, sajátos színházi kultúrája és nagy színészegyéniségei vezérelték a mozgalom vezetőjét és munkatársait irodalmi területre. Így lépett összeköttetésbe Erdélyben a vásárok, ligetek és kávéházak szenzációs technikai csodája az irodalommal és a színházzal. Valóban csak olyan városban születhettek meg ily korán ezek a kezdeményezések, amely mozgalmas színházi életével és kultúrájával a legnagyobb színészegyéniségeket tudta hatalmában tartani...”

1912-ben még mindig gyermekcipőben járt a mozgófényképezés. Külföldön is csak idegenkedéssel, tanácstalanul, óvatosan kapcsolódott be a tőke a gazdasági és művészi lehetőségeknek ebbe az új formájába. Budapesten alkalmi egyesülések, lelkes műbarátok, jó szimatú tőkésék rendszeretlenül, ötletszerűleg, de anyagi szempontból legtöbbször szerencsés kézzel indultak el a töretlen és kockázatos úton. Ha egy pillantást vetünk azoknak az időknél ízléstelen hirdetőoszlopaira, láthatjuk, mennyire kapkodó, a film jövőjét nem is sejtő és hivatását nem mérlegelő, komolytalan, felületes,

vásári portéka volt akkoriban az emberi észnek ez a világot hódító találmánya: Móricz a csapdában (komikus), Bandika nem fél a betörőktől (bohókás), Maxi mint bérkocsis (nevettető), Pali méregkeverő (izgalmas), A milliomos tejeslegénye (humoros), Az ellenállhatatlan borbély (kacagtató), Nick Winter, a gengszterek réme (kalandos), Duci bácsit meggyógyítják (elmés), Az arany rabjai (vérfagyasztó), Törpe rendőr (aktuális), A titokzatos kolbász (rejtelmes), A kokinkínai erdőben (természetes).

Ilyen és ehhez hasonló címekben jelentkeztek az újdonsült moziban a csábító filmesemények, s ebben a léha légkörben születtek az első magyar kapkodó kísérletek is Budapesten.

Üdítő és tisztító szellőként hatott ebben a rossz levegőben és erőlködésben a Kolozsvárott megindult filmgyártás. Már első lépésével, a *Sárga csikó* megjelenítésével olyan irányt mutatott, amely *nemzeti* és művészi szempontból egyaránt az egyetlen járható útra terelte a magyar filmet. Az erdélyi kezdeményezés nemes nyomokon indult. A lendületnek azzal a biztonosságával és céltudatosságával, amely az ízléstelenség kiirtásával, irodalmi értékek megbecsülésével, a nemzeti jelleg kidomborításával friss és hamisítatlanul magyar szellemmel töltötte meg a filmtermeket. Az irányítást akkor úgy a munka iramában, az előállított képek nagy számában, mint azoknak művészi célkitűzésében és az egész világon való tüneményesen gyors elterjedésében Erdély ragadta magához. Az erdélyi filmelgondolások magyar szempontból is, nemzetköziség szempontjából is jelentős és helyes útkeresések voltak. Kitűnt, hogy a külföldet nem érdeklik azok a fogyatékos eszközökkel készített filmzadmányok, amelyek utánpótlásai voltak a mind pazarabb felkészültséggel jelentkező nyugati termésnek, ellenben kapva kapott a kolozsvári filmekben, amelyek még akkor is jellegzetesen magyarok voltak, amikor internacionális témát dolgoztak fel.

A legelső kolozsvári film, a *Sárga csikó*, amelynek fölvételeinél fűlt a Szamosba a szép Imre Erzsébet, a magyar film első hősi halottja, az egész világot diadalmasan járta be. A két fiatal kolozsvári színésznek, Berky Lilinek és Várkonyi Mihálynak ez volt első filmszereplése, s a párizsi Pathé cég kimutatása szerint a *Sárga csikó*t nem kevesebb, mint százharminchét példányban kellett másolni az öt világrész számára. Még Japánban is kivételes sikert aratott, úgyhogy a világháború után onnan is jelentékeny haszonrészesedést számolt el a párizsi cég Kolozsvárnak.

Hogyan is indult meg a kolozsvári filmgyártás?

Szomorúan láttam, hogy a budapesti tétova kapkodások csak lélektelen, üres utánzatokat tudnak a film vásznára vetíteni. Erős volt a hitem, hogy a magyar filmgyártás csak nemzeti nyomon elindulva érhet el sikereket. Bíztam abban, hogy a Hunyadi téri színház nagyszerű színészegyüttese kitűnő anyag valamely magyar tárgyú film eljátszására. Megcsináltam tehát kísérletképpen Csepreghy Ferenc népszínművének, a *Sárga csikó*nak film-

szcenáriumát, s azt franciára fordítva 1913 augusztus hónap elején kiküldtem Párizsba a Pathé céghez, közölve azt az elhatározásomat, hogy filmre akarom vinni ezt a mesét, és kértem hozzá technikai közreműködésüket. A Pathé cég válaszából öröm és bizalom áradt. Három nappal később Párizsban megkötöttem a megállapodást: a Pathé cég Kolozsvárra küldi egyik legkitűnőbb rendezőjét és két operatőrjét, én rendelkezésükre bocsátom a magam költségén a színészanyagot, vállalom a film technikai elkészítésének költségeit, viszont az egész világon való terjesztést a párizsiak vállalják.

Augusztus 25-én már megérkezett Vanyl rendező, Mongobert és Paulique operatőr Kolozsvárra. Magukkal hozták gépeiket és a szükséges filmnyersanyagot. Felkutatták a legalkalmasabb helyeket, néhány nap múlva megkezdődött a munka. Műtermünk persze nem volt. A színpad mögötti, széltől védett, zárt térséget kipadlóztattam, a díszleteket szilárdabb anyagból készítettem el, s a legtöbb jelenetet külső jelenetek gyanánt a kiválasztott szabad vidéken vettük fel. A *Sárga csikó* szereposztása ez volt:

Csorba Márton.....	Fekete Mihály
Pusztai bírós.....	Csapó Jenő
Csárdásgazda.....	Dezséri Gyula
Bakaj András.....	Szakács Andor
Csorbáné.....	Hegyi Lili
Erzsike.....	Berky Lili
Csorba Laci.....	Várkonyi Mihály

Persze valamennyien a Hunyadi téri színház kitűnő tagjai. A munka lassan haladt. A franciák kitűnően érezték magukat Kolozsvárott, kényelmesen osztották be tehát idejüket, sokszor ismételtettek egy-egy jelenetet, én pedig nem siettettem őket, mert alaposan el akartam sajátítani a filmfelvétel mesterségbeli részének minden titkát.

Szeptember 17-én súlyos szerencsétlenség szakította félbe a munkát. Erre a napra annak a hatásosnak ígérkező jelenetnek fölvétele volt tervbe véve, amikor Bakai Erzsikével együtt az egész násznép csónakon kel át a megáradt Tiszán. A vashíd melletti Szamos-részletet választottuk színhelyül, azt a mesterséges, festői vízesést, amely a Szamos partján lévő malom kerekeit hajtja sodró árával. Már napokkal előbb gondosan „kitapogattuk” a víz medrének minden pontját. Vízhatlan csizmákkal lábunkon végigtapostuk a Szamos minden zegét-zugát, fél méternél sehol sem mélyebb a víz, de a hirtelen lejtő ár tajtékzó habokat csapkod, s ez nagyon képszerűnek kínálkozott. A baloldali részen volt egy kisebb erejű forgatag, alaposan megmagyaráztuk tehát a szereplőknek, hogy adott jelre a jobb oldal felé kell mindenkinek kiugrania, mert aki balra ugrik, kiesik a képből, nem fog látszani. A fölvétel megkezdése előtt hárman ültünk csónakba, a rendező, az egyik operatőr és jómagam, a másik operatőr pedig a gép mellett figyelte a jelenetet, amely kifogástalanul sikerült. Ezt a lesiklást még kétszer ismételtük meg, mindannyiszor rendezői utasítás szerint kiugrottunk jobb felé a csónakból, a rendező azonban kísérletként egyszer balra ugrott. Persze ott sem történt semmi baja; egészen le kellett kuporodnia, hogy azt a benyomást keltse, mintha mély vízbe került volna. A szereplők parton állottak, hogy jól megfigyeljék, mikor és hol kell kiugraniuk a csónakból. A felvétel teljesen veszélytelennek látszott; a szeptemberi déli nap erősen tűzött, a víz valósággal meleg volt, s azok a szereplők, akiknek a csónakban kellett helyet foglalniuk, türelmetlenül várták, hogy rájuk kerüljön a sor. A látvány film szempontjából nagyon hatásosnak mutatkozott.

Berky Lilinek, Simon Mariskának, Fajk Rózsának, Cenker Rózsának, Zách Terkának és Imre Erzsinek kellett a csónakba ülni. Vanyl, a francia rendező tiszai hajóslegénynek öltözötten, evezővel a kezében, a csónak végén foglalt helyet, hogy így a felvétel közben is utasításokat adhasson a szereplőknek. Még egyszer megmagyarázta, hogy amint jobb oldalon kiugrál, bukjanak le, s mímeljék, mintha mély vízbe jutottak volna, kapkodja-

nak, kapkodjanak, csak akkor emelkedjenek ki, amikor a sípjelt hallják, hogy vége a felvételnek.

Déli egy óra volt, amikor alapos és gondos előkészületek után éles sípszóval jelt adtam a felvétel megkezdésére. A két géppel a víz sekély alsó folyásában állottunk, hogy szembe kapjuk a lesikló csónakot. Mögöttünk a vashíd feketéllett a kíváncsi tömegtől. A közlekedést teljesen le kellett állítani Kolozsvárnak ezen a fő útvonalán. Megállapodtam a rendezővel, hogy a csónak első lesiklása alkalmával a szereplők még nem ugranak ki, hogy így hozzászokjanak a hirtelen zuhanáshoz. A próba pompásan sikerült. A szereplők minden aggodalom nélkül, hangosan kacagva értek le, s a rendező utasítására felugráltak a csónakba, jelezve, hogy azon a helyen s abban a pillanatban ki fognak ugrani a sekély vízbe s lehetőleg leguggolnak vagy úszó helyzetben kerülnek el, nehogy a nézők a víz alacsonyságát észrevegyék. A vashídról ezer és ezer ember hangos tetszésrivalgása harsogott le. A szereplőktől megkérdeztem, van-e valamelyiküknek aggodalma. Kacagva és kórusban feleltek, dehogy van, olyan jó érzés, mint mikor hintázás közben a magasról lendülnek lefelé.

A műszaki emberek ezalatt újra felvonszolták a csónakot a gát felső részére, viháncolva, jókedvvel szaladtak fel a kijelölt szereplők is, és beugráltak a csónakba. Éles sípjelre a műszaki munkások meglódították a csónakot, az eleinte lassú himbálózással, majd a vízeséshez érve zúgó sebességgel siklott le, s amikor orrával bevágódott a taréjos habokba, újabb kettős sípjelre valamennyien felugrottak és ijedt ábrázattal egymásután ugráltak vízbe, pontosan a jobb oldal felé.

Észrevettem azonban, hogy egy magas termetű barna lány a határozott utasítás ellenére bal felé ugrott ki, oda, ahol a malom felőli részen a gátról vastag érben zuhog le a víztömeg. Ez volt éppen a tilalmas hely, amelyet kerülni kellett, mert a lezuhanó víz elsodorhatta a kiugrót.

A felvételnek vége volt, a szereplők a partra igyekeztek, nagy ujjongás, viháncolás volt. Az a szereplő azonban, aki bal felé ugrott ki a csónakból, még mindig a vízben lubickolt, s úszási mutatványokkal szórakoztatta a nézőket. Nagyra volt vele, hogy ő kitűnő úszó, azért választotta a Szamosnak azt a részét, ahol egy kissé mélyebb a víz.

Az erős napsütésben hamarosan megszáradtak a ruhák, s a szeszes meleg tea is jókedvet teremtett, s a szereplő lányok zajosan kezdtek rimánkodni, hogy ismételjük meg a jelenést, mert pompás érzés volt a hullámokon lesiklani, s utána a friss víz nagyon jólesett nekik. Persze színészek voltak, akiknek hiúságát legyezgette, hogy ezer meg ezer néző előtt produkálhadják magukat. Megállapítottuk, hogy a felvétel kifogástalanul sikerült, de nincs az a filmrendező, aki ne ismételné meg egy jelenetet szívesen. Hátha még jobban sikerül! Így hát újra rendbehozták a ruhákat, a csónakot felvonszolták, abban elhelyezkedtek a szereplők, s várták a jeladást. Mielőtt meg-

adtam volna a jelt, a gát mellől újra hangos szóval figyelmeztettem a lányokat, hogy valamennyien jobb oldalra ugorjanak ki, s külön rászóltam Imre Erzsire:

– Hallotta, Imre Erzsi?

– Hallottam, igazgató úr!

A csónak lesiklott, viharos iramban, sikoltozva ugrottak ki a lányok belőle, a két gép forgott, néhány pillanat, s a felvételnek vége. Az operatőrök a jól végzett munka örömeivel szerelték le gépeiket, kimásztak a partra. Valaki észrevette akkor, hogy az egyik lány még a vízben viaskodik. Azt hittük, hogy Imre Erzsi, aki utasítás ellenére megint bal oldal felé ugrott ki, bravúrokat mutogat, arra azonban senki sem gondolt, hogy a lány végső erejének megfeszítésével tusakodik az örvénylő forgatagban, amelybe került. A lány hirtelen elmerült, csak a kalapját kapta fel a víz. Erre páni ijedelem támadt, jajveszékelés, sikoltozás. Egyszerre tízen, húszan is a vízbe ugrottak, ruhástól, hogy segítsenek a lányn. Nem találták. Egy helyen erősen bugyborékolott, habzott az ár, valamennyien arra tartottak. Fekete Mihályt is csaknem elkapta a sodrás, úgy kellett kivonszolni. Orosz Dezső főszabónak hirtelen sikerült elkapnia a lány ruháját. Teljes erővel húzta magával, a rendező, az operatőrök, a színészek is ott voltak, s egyesült erővel kimentették a forgó áradatból az alélt lányt. A partra fektették, eszméletlen volt. Az ajka szederjes. Azonnal megkezdték a szokásos élesztési kísérleteket, néhány perc múlva a mentők is ott voltak már, és mesterséges lélegzési gyakorlatokat végeztek vele. Olykor-olykor egy kis remény éledt, hogy sikerülni fog a mentés. Az éterinjekciókra mintha reagált volna. Másfél órán át tartott az erőfeszítés, végre is szomorúan kellett megállapítani, hogy a halál bekövetkezett.

A szerencsétlenség után az a hír terjedt el, hogy Imre Erzsi öngyilkosságot követett el. Ezt a feltevést több körülmény támogatta. A vizsgálat során Baranyai Ferencné azt vallotta, hogy a felvétel megkezdése előtt ráhagyta fekete ruháját. Ezt a végrendelkezést ő tréfának vette; Fajk Rózsának azt mondta, hogy új harisnyát húz, mert nem akar lyukas harisnyával a boncoló asztalra kerülni. Az anyjától reggel, távozás előtt azzal búcsúzott, hogy ha két óráig nem jön haza, ne is várják többé, Szalay József kellékesnek pedig, aki a csónak megindítása körül foglalatostkodott, azt mondta, hogy kérje meg a direktort, hogy halála esetén adja ki a járandóságát az anyjának. Kiderült az is, hogy előtte való napon lefényképezte magát, és meghagyta anyjának, hogy ezt a képet tegyék majd a képes lapokba.

Futótűzként terjedt el a városban a szerencsétlenség híre. Olyan döbbenetes gyász feketéllett az utcákon, mintha mindenki hozzátartozóját vesztette volna el. Szegény, szerény kardalosnő volt, de a színházhoz tartozott, és Kolozsvár mindig együtt érzett a színház bajával, bánatával. Estére az Éva előadása volt kitűzve a Hunyadi téri színházban, de a gyász jeléül az

előadás elmaradt. Temetésén a kolozsváriak ezrei vettek részt, amerre a menet elhaladt, égtek a fekete fátyollal beborított utcai lámpák, s a kereskedők lehúzták redőnyeiket.

A felvételek néhány hétig szüneteltek. Mikor azonban a kedélyek lecsillapodtak, újrameződött, s hamarosan be is fejeződött a munka. A franciák elutaztak, és magukkal vitték Párizsba a *Sárga csikó* kész negatívjait, s néhány hét múlva elindult diadalútján az öt világrész minden irányába a magyar népszínmű.

A rendőri és bírói eljárás természetesen megindult ellenem. Az ügyészség gondatlanságból okozott emberölés miatt emelt vádat. Különös játéka a véletlennek, hogy ugyanazon a napon, 1914. január 21-én mutatták be igen nagy sikerrel Budapesten a *Sárga csikót*, amikor Kolozsvárott a vádtanács döntött a halálos szerencsétlenség felelősségének kérdésében. Ez volt a világon az első bűnvád filmfelvételnél előfordult szerencsétlenség vagy baleset miatt, érdemes tehát visszapillantani arra, hogy folyt le ez a tárgyalás. Íme, így ír róla az *Ellenzék*:

„Budapesten nagy hatás mellett most mutatják be azt a filmet, melynek felvétele közben a kolozsvári Nemzeti Színház egyik kardaloslője, a szerencsétlen Imre Erzsi olyan tragikus körülmények között lelte halálát. Amíg Budapesten a mozi közönsége lázas izgalommal leste a *Sárga csikó* jeleneteit, senki sem gondolt arra, hogy azért egy embernek, akinek nagy érdeme az, hogy legalább mozifelvételeken a speciális magyar népszínműveket az egész világon ismertté tette, kínos mártíromságot kellett szenvednie.”

A vádtanácsi ülésen báró Rudnyánszky Béla királyi törvényszéki elnök elnökölt, aki a tárgyalást nyolc órakor nyitotta meg. Szavazóbírák dr. Issekutz Gyula és Kakasy Márton törvényszéki bírák voltak, a vádhatóságot dr. Jenei Aladár királyi ügyész képviselte, míg dr. Janovics Jenő igazgató védelmét a kolozsvári ügyvédi kar egyik legjobb büntetőjogásza, dr. Pordea Gyula látta el. A tárgyalás megnyitása után Kakasy Márton törvényszéki bíró előadó terjesztette elő a vizsgálat terjedelmes anyagát, ami közel egy órát vett igénybe. Az ügy ismertetése után a királyi ügyész állott fel szólásra, s a vádat fenntartotta. Ezt követőleg dr. Pordea Gyula ügyvéd nagyszabású, szépen megokolt beszédben terjesztette elő kifogásait. A beszédek elhangzása után a vádtanács határozatra vonult vissza, s hosszas tanácskozás után báró Rudnyánszky Béla elnök kihirdette a határozatot, mely kimondta, hogy Imre Erzsi haláláért Janovics Jenő felelősségre nem vonható, s a vádtanács az ellene indított eljárást megszünteti. A vádtanács határozata ellen az ügyész felfolyamodást jelentett be.

A fellebbezést azonban később a felsőbb bírói hatóságok elutasították.

Budapesttel egy időben a világ öt részében mindenütt megindult diadalútján a *Sárga csikó*. A Pathé cégnek kapcsolatai s a földtekét átövező szer-

vezete lehetővé tették, hogy minden országban, minden városban megismerje a közönség a kitűnő magyar népszínművet. A magyar ruhák, magyar táncok, magyar népszokások s a magyar népszínmű meséjének izgalmas fordulatai mindenütt meghódították a közönséget, a Hunyadi téri színház még Japánból is tekintélyes tantiemet kapott a magyar film ottani előadásának jövedelméből. Csak egyetlen ország volt, ahol a mese meghamisításával ezt a filmet is a politikai gyűlölet agitációs eszközéül használták ki: Románia. Ez a hamisítás könnyű volt a némafilm korában, hiszen nem kellett egyéb, mint hogy a címet megváltoztassák, az eseményeket magyarózó kép közötti feliratokat homlokegyenest más szöveggel cseréljék ki. Ezt tették Bukarestben a szerzői jognak, az irodalmi tisztességnek, az üzleti becsületnek arcucsapásával. S tették éppen akkor, amikor a magyar sajtó, a magyar politika és a magyar közvélemény kinyújtott jobbával közeledett állandóan a szomszéd Romániához.

A magyar népszínműnek új címet adtak, s a mesét úgy forgatták ki, hogy az alföldi öreg Csorba Mártonból erdélyi román parasztot formáltak, aki tizenöt évig senyvedett a magyarok tömlöcében csak azért, mert nem árulta el nemzeti mivoltát. Ugyanakkor történt ez, amikor a magyar kormány nyílt szívvel és hátsó gondolatok nélkül valóságos békeoffenzívát indított a román lélek felé. A felelet az volt, hogy a bukaresti Nemzeti Színházban mámoros lelkesedéssel ünnepelték Goga Octavian, a *Domnu notar* című politikai színdarab szerzőjét, mert abban a pamfletben az erdélyi román nép agyonveri jegyzőjét, mert a magyar állameszméhez való hűséget hirdeti. Nem akart elmaradni a Nemzeti Színház izgató munkája mögött a Boulevard Elisabetán lévő Cinema Vlaicu sem, s amikor Párizsból meghozatta a *Sárga csikó* kópiáját, nem törődve azzal, hogy ebben a színmagyar népszínműben a szereplők ruhái is magyarok, a lélek, a szív, a levegő is magyar – faji elfogultságból, valamint hitvány üzleti spekulációból a felírások önkényes megváltoztatásával erdélyi rémtörténetet mesélt a jámbor nézőknek. A hírverő falragaszok így hirdették Bukarest utcáin a *Sárga csikót*:

Românu
Un român ardelean
nevinovat
condamnat la cincisprezece ani
Mișcător!!!! Zguduitoar!!!!
Tragic!!!!

Magyar fordításban: Egy ártatlan román ember története. Tizenöt évre elítélve. Megható!!!! Megrendítő!!!! Tragikus!!!!

Fölösleges hozzátennünk, hogy a bukaresti Vlaicu mozi igen jó üzletet csinált ezekkel a lelkiismeretlen elferdítésekkel. Hiszen erdélyi románnak a

sanyargatásáról volt szó. Tizenöt évig senyvedni ártatlanul magyar tömlőben, amely mérges kígyókkal, borzalmaival még mindig élénken mutatja egy ázsiai fajnak vadságát, kegyetlenségét – olyan téma, mely páratlan vonzóerővel hatott mindig a félrevezetett román közönség lelkére. Így azután megírhatták a bukaresti lapok, hogy a *Sárga csikó* előadása alatt öklök emelkedtek a magyarok ellen, és csúnya szitkok hangzottak el. A szervezett tüntetésnek természetesen politikai háttere volt: meg kellett torpedózni a „mongol barbárok” békeszerető közeledését. A lelketlen és sugalmazott békebontásnak legkirívóbb eszköze és módja az volt, amellyel mindenképpen meg akarták akadályozni a magyar és a román nép között az őszinte béke létrehozását. A gyűlölet konkolyát hintették el a román közvéleményben Magyarország és a magyar fajta ellen.

Amikor ez a hitvány csalás tudomásomra jutott, felháborodottan tiltakoztam ellene Párizsban, és követeltem, hogy az átszövegezett filmkópiát azonnal vonják be Romániából. A Pathé cég azonban kezét mosva azt felelte, hogy nem tehet eleget kívánságomnak, mert minden ország a maga ízlése és nyelve szerint látja el a néma kópiát felírásokkal. Nem tehettem egyebet, az összeköttetést végleg megszakítottam a Pathé céggel. A következő évben filmjeim forgalmazását már a párizsi Gaumont cégre bízam.

Ugyanabban az időben, amikor nemzeti nyomokon a magyar filmgyártás megindult Kolozsvárott, a kultuszminisztérium óhaja szerint mozgófénykép-előadásokat rendszeresítettem a Színkörben. A hatalmas, 1200 nézőt befogadó helyiségben egységes, rendkívül alacsony, tízfilléres helyárák mellett másfél órán át tartó előadásokat tartottam. A műsorról számúztam minden trágárságot, minden erkölcstelenséget, s így ezek az előadások jótékony hatást gyakoroltak a legszegényebb közönség ízlésének fejlesztésére, valamint a tanintézetek növendékeinek tudásgyarapítására. Közegészségügyi, közbiztonsági, tűzbiztonsági és művelődési szempontból egyaránt eszményi mozgófénykép-színháznak bizonyult a Színkör. A közönség tízezrei látogatták nagy szeretettel ezeket az előadásokat. Jótékony kulturális hatása mellett a Színkörépítés terhes amortizációjának fizetését is megkönnyítették ezek a mozgófénykép-előadások.

A *Sárga csikó* világ körüli nagy művészi sikere és jelentős anyagi eredménye megalapozta a kolozsvári filmgyártás fejlődését. A következő tavaszra egész sora készült el a terveknek, s a Hunyadi téri színház kitűnő művészei hamar elsajátították a filmjátszás különleges módját. A magyar filmgyártás irányítását úgy az előállított képek száma, mint művészi céltudatosságuk és az egész világon való elterjedésük tekintetében is Erdély ragadta magához. A Hunyadi téri színház művészegyüttesét a budapesti színészek ünnepelt nagyságai egészítették ki: Blaha Lujza, Jászai Mari, Márkus Emília, Odry Árpád, Csontos Gyula, Rózsahegyi Kálmán, Bakó László, Paulay Erzsébet, Beregi Oszkár, Vendrey Ferenc. Kolozsvárott minden nyáron

tizennyolc-hús film készült el, s ezeknek a filmeknek olyan becsületük és hitelük volt, hogy a külföldi világcégek versenyeztek a terjesztési jog megszerzéséért. Pedig ezek a filmek túlnyomó részben magyar nemzeti tárgyúak voltak.

Emlékezzünk csak vissza Arany János balladáinak filmváltozataira, amelyek közül különösen a *Tetemrehívás* hagyott mély nyomokat a lelkekben. Vajdahunyad vára és környéke elevenedett meg ezeken a képeken, a főszerepeket pedig Szakács Andor, Berky Lili, Nagy Gyula, Berky József játszották. Petőfi néhány versének artisztikus feldolgozása, vagy mondjuk így: filmillusztrációja is nagy hatással volt úgy a magyar, mint a külföldi közönségre. Aki a *Falu végén kurta kocsmát*, a *Kisbérest*, *Befordultam a konyhárat* vagy a *Magyar nemest* látta, nem fogja elfelejteni. És a többiek: Katona József *Bánk bánja* Jászai Marival, Paulay Erzsivel, Szentgyörgyivel, Bakó Lászlóval, Dezséri Gyulával, Szakács Andorral, Várkonyi Mihállyal a fő szerepekben és Kertész Mihály rendezésében; *A vén bakancsos és fia*, a *huszár* Szentgyörgyivel, Poór Lilivel, Réthely Ödönnel¹⁷², a *Dolovai nábob lánya* Csortossal, Berky Lilivel, Mészáros Alajossal, Ihász Aladárral; Csiky Gergely *Nagymamája* Blaha Lujzával, Korda Sándor¹⁷³ rendezésében; Bródy Sándor *A tanítónője* Várkonyival, Szentgyörgyivel, Dezséri Gyulával, Berlányi Vandával, Mészáros Alajossal, Berky Lilivel, Laczkó Arankával; Gaál József *Peleskei nótáriusa* és Tóth Ede *Tolonca*, az előbbi Szentgyörgyi Istvánnal, az utóbbi Jászai Marival, Várkonyival, Berky Lilivel; Szigligeti *Liliomfija* Rózsahegyi Kálmánnal, Mészáros Alajossal és Szentgyörgyivel; Herczeg Ferenc *Gyurkovics lányokja* Berky Lilivel, Csortossal, Mészárossal, Szakács Andorral, Laczkó Arankával.

A dúsgazdag albumból csak néhány képet ragadtam ki emlékeztetőül arra, hogy az akkori erdélyi filmgyártás komoly nemzeti és értékes művészi célokat szolgált. Ízesen magyarok voltak ezek a filmek, de amellet az akkori idők technikai fejlettségének is élén állottak, s eredeti magyar zamatjuk dacára – vagy talán éppen azért – a külföldi közönség is nagy szeretettel és érdeklődéssel fogadta őket. A gyártás harmadik évében már Budapesten külön vállalkozás alakult *Prója* néven ezeknek az erdélyi filmeknek forgalmazására és terjesztésére.

Az erdélyi filmek akkor is színmagyarok maradtak, ha témájuk nemzetközi volt. Emlékezzünk csak vissza a *Gyónás szentsége* című filmre, amely évtizedeken át egyik legkedvesebb, újra és újra műsorra tűzött darabja volt az európai metropolisok mozgószínházainak, vagy a *Mese az írógépről* feldolgozására, vagy a *Kölcsönkért csecsemőkre*, mely egy amerikai bohózat témáját dolgozta fel, s mégis jellegzetesen magyar film maradt, s mint ilyen Prágában a legnagyobb moziban hat hétig egyfolytában játszották. Az akkori időkben mérhetetlen nagy sikert jelentett ez!

Az erdélyi filmeknek megvolt az útjuk messze országok felé, nem azért, mert jobbak voltak, mint a többi magyar film, hanem azért, mert *másfélék* voltak. Igaz, hogy ezek minőség tekintetében is versenyképeseknek bizonyultak a világpiacon. Kitűnő művészberek tervezték, rendezték és játszották. A megszállottság hitével és céltudatosságával dolgoztak.

Kolozsvárott kezdte rendezői pályafutását Korda Sándor is; a pesti New York kávéház márványasztalánál álmodozott éhesen valami szerény megélhetést biztosító újságírói alkalmaztatásról, amikor vasútra ültettem, és Kolozsvárra hoztam filmrendezőnek. Első rendezése *Fedora* lett volna, de sehogy se boldogult vele. A minden hájjal megkent vén színházi rókák kifogtak a nyurga, sápadt, szerény fiatalemberen. Nem hallgattak utasításaira. Elcsüggedt, és elbocsátását kérte. De én nem csüggedtem. A rakoncátlan színházi embereket ráncba szedtem, és második, sőt harmadik filmem rendezését is Kordára bízam. A színészek pedig lassan ráébredtek, hogy ez a fiatalember nagyon sokat tud, nagy hasznukra van, nagyon jól ismeri a filmjátszás titkait, engedelmesen követték tehát utasításait, mert belátták, hogy az ő sikerüket alapozza meg. S ma? Korda Sándorban az angol nemzeti filmgyártás megteremtőjét ünnepli öt világrész közönsége.

Kertész Mihály¹⁷⁴, a hollywoodi rendezői gárda egyik világhíres vezére, szintén Kolozsvárott indult el a *Tolonc* és a *Bánk bán* rendezésével. (A hollywoodi Michael Curtis nem más, mint az egykori kolozsvári Kertész Mihály.)

Garas Márton¹⁷⁵, a későbbi híres berlini rendező is Kolozsvárott tanulta mesterségét. A Hunyadi téri színház kitűnő művészei bámulatos fogékonysággal és ösztönös érzéssel tanulták meg a filmjátszásnak a színpadi játéktól eltérő formáit és fogásait, s közülük igen sokan váltak a magyar film díszéivé.

Jól tudom, hogy a némafilm korában könnyebb volt a külföld felé vezető útnak kiépítése, mint ma, amikor a hangosfilm nyelvterületi határokat szab a képek terjedési lehetőségeinek, de a technika találékonysága rövid időn belül s valamilyen eddig még nem ismert formában le fogja rombolni a nyelvi elszigeteltség határait. S akkor a „jellegzetesen magyar film” útja megint teljes szélességében megnyílik más nyelvű országok felé. Meg kell tehát addig teremteni a *magyar filmet*, mert Magyarországon ma túlnyomó részben *nem magyar filmek*, csupán *Magyarországon gyártott* filmek készülnek. A némafilm idejében az erdélyi képek jellegzetességben, a téma feldolgozásában, nemzeti vonatkozásban, stílusban színmagyarok voltak, és külföldi sikereiknek ez volt a titka. A most fitymált „nemzeti vonás”, mely nemzetközi vonzerőnek bizonyult, veszett el a magyar filmből, mióta hangossá tökéletesedett. Hiszen nem okvetlenül szükséges, hogy a magyar film rekvizitumai között a fókusz és a lenge fehérnemű szerepeljen. A téma is lehet nemzetközi. De legyen eredeti zamatja stílusának, rendezésének,

temperamentumának, ritmusának, külsőségeinek. Mint ahogy van az amerikai filmnek vagy svéd filmnek, a francia filmnek. Valami, amiről megismerheti a néző, anélkül hogy a gyártás helyét a címfeliratból vizsgálná, hogy magyar filmet lát.

Azokat, akiknek kötelessége és hivatása a magyar film felívelő lendületének szolgálata, meggondolkoztathatná az erdélyi siker és az erdélyi példa.

A kolozsvári filmgyártás mindössze négy évig tartott. A politikai változások derékban roppantották össze ezt a nemes törekvést. Ezalatt a négy év alatt hetvenöt-nyolcvan film készült Kolozsvárott, pedig a színészek csak a nyári időszakban dolgozhattak, hiszen Kolozsvárnak nem volt zárt, fűthető terme, ahol az időjárás szeszélyeitől nem függ a munka. A belső, díszletes fölvételeket is szabadban kellett készíteni, üvegtető alatt, kezdetleges technikai eszközökkel. A színészek zsenialitásának kellett pótolnia a külsőségek hiányait.

Nem szabad megfeledkezni a kolozsvári filmgyártás gazdasági előnyeiről sem: ezeknek a filmeknek külföldi értékesítése lehetővé tette, hogy az államtól és várostól semmivel sem támogatott Hunyadi téri színház műsora magasabb színvonalra emelkedjék, mint a fővárosi állami színházak teljesítménye. A kolozsvári színháznak juttatott állami és fejedelmi szubvenციót a két színház építési költségeinek amortizációja emésztette fel. Az igazgató mindössze évi 2000 koronát kapott az államtól, a várostól is 2000 koronát, de a város ezzel szemben mind a két színházban állandó páholyra tartott igényt (amiknek évi értéke nyolcezer korona volt), s a színház báli termét bizonyos számú estékre díjtalanul vehette igénybe, aminek bérértéke 12 000 korona volt. Végeredményben tehát a színház támogatta a várost évi 18 000 koronával. A Hunyadi téri színháznak így a maga erejéből kellett irodalmi, művészi, nemzeti és történeti szempontból magas színvonalon álló műsort teremtenie, hogy nemes irányú munkatervének megvalósításához olyan művészi személyzetet tartson és neveljen, amely számban és képességekben felülmúlta a legtöbb fővárosi színház gazdagságát, hogy minden köztámogatás nélkül hatalmas operaműsorral szolgálja a zenei műveltséget.

Ezt a sokirányú és súlyos anyagi áldozattal járó feladatát csak úgy oldhatta meg a színház, hogy a filmgyártás külföldi értékesítésének teljes jövedelme pótolta a hiányzó állami és városi támogatást.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a színház társulat valamennyi tagja számára igen jelentékeny jövedelemtöbbletet jelentett a filmfelvételekben való részvétel. Ez a rendkívüli jövedelemtöbblet lehetővé tette, hogy a tagok minden anyagi gond nélkül, sőt anyagiakban jövőt alapozóan gazdagodva, kizárólag művészi hivatásuknak szentelhették energiájukat, tehetségüket.

Emlékezetből hevenyészett és hiányos címsorát adom itt a Kolozsvárott készült filmeknek.

1. *Sárga csikó*. Szerző: Csepreghy Ferenc, scenáriumíró: Janovics, rendezte: Vanyl, operatőr: Montgobert. Forgalomba hozta: Pathé. Készült 137 kópia. Főszereplők: Berky Lili, Várkonyi Mihály, Szentgyörgyi István.
2. *Tolonc*. Szerző: Tóth Ede, scenárium: Janovics. Főszereplők: Berky Lili, Várkonyi Mihály, Szentgyörgyi, Jászai Mari. Rendezte: Kertész Mihály. Forgalomba hozta: Projectograph.
3. *Bánk bán*. Szerző: Katona József, scenárium: Janovics. Rendezte: Kertész Mihály. Forgalomba hozta: Projectograph. Főszereplők: Jászai Mari, Paulay Erzsé, Bakó László, Várkonyi Mihály, Janovics Jenő, Szentgyörgyi István, Dezséri Gyula, Szakács Andor.
4. *Tetemrehívás*. Arany János. Scenárium és rendező: Janovics¹⁷⁶. Forgalomba hozta: Projectograph. Főszereplők: Berky Lili, Szakács Andor, Nagy Gyula, Berky József.
5. *Kisbéres*. Petőfi. Scenárium és rendező: Janovics. Főszereplő: Rózsashegyi.
6. *Falu végén kurta kocsmá*. Petőfi. Scenárium és rendezés: Janovics.
7. *Befordultam a konyhára*. Petőfi. Scenárium és rendezés: Janovics. Főszereplő: Rózsashegyi.
8. *A vén bankacsos és fia, a huszár*. Szigeti József. Scenárium¹⁷⁷ és rendezés: Fekete Mihály. Főszereplők: Szentgyörgyi, Poór Lili, Dezséri, Nagy Gyula, Kabók Győző.
9. *Éjféle találkozás*. (A betyár kendője nyomán). Scenárium és rendezés¹⁷⁸: Janovics. Forgalomba hozta: Projectograph. Főszereplők: Várkonyi, Berky, Táray Ferenc, Ihász Aladár¹⁷⁹, Laczkó Aranka, Dezséri.
10. *Nagymama*. Csiky Gergely. Scenárium: Janovics¹⁸⁰. Rendezte: Korda Sándor. Főszereplő: Blaha Lujza. Forgalomba hozta: Corvin.
11. *Liliomfi*. Szigligeti. Scenárium és rendezés: Janovics. Főszereplők: Rózsashegyi Kálmán, Mészáros Alajos, Szentgyörgyi István.
12. *Dolovai nábob lánya*. Herczeg Ferenc. Scenárium és rendezés: Janovics. Főszereplők: Csontos Gyula, Berky Lili, Mészáros Alajos, Ihász Aladár.
13. *Gyurkovics lányok*. Herczeg Ferenc. Scenárium és rendezés¹⁸¹: Janovics. Forgalomba hozta: Corvin. Főszereplők: Berky Lili, Csontos Gyula, Laczkó Aranka, Mészáros Alajos.
14. *A tanítónő*. Bródy Sándor. Scenárium és rendezés: Janovics¹⁸². Forgalomba hozta: Corvin. Főszereplők: Várkonyi Mihály, Berky Lili, Berlányi Vanda, Szentgyörgyi, Laczkó, Mészáros Alajos.

15. *Mesék az írógépről*. Szomaházy István. Szcenárium és rendezés: Korda Sándor. Forgalomba hozta: Corvin.
16. *Havasi Magdolna*. Szcenárium és rendezés: Janovics¹⁸³. Főszereplők: Várkonyi Mihály, Berky Lili.
17. *Gyónás szentsége*. Szcenárium és rendezés: Janovics. Főszereplők: Janovics, Berky, Laczkó. Forgalomba hozta: Corvin.
18. *Kölcsönkért csecsemők*. Szcenárium és rendezés: Janovics¹⁸⁴. Forgalomba hozta: Projectograph. Főszereplők: Berky Lili, Berky Kató, Simon Mariska, Ihász Aladár, Mészáros Alajos.
19. *Hotel Imperial*. Biró Lajos. Rendezés: Kertész Mihály¹⁸⁵. Forgalomba hozta: Gaumont. Főszereplő: Várkonyi Mihály.
20. *Tisztító tűz*. Bernstein. Forgalomba hozta: Gaumont¹⁸⁶.
21. *Métely*. Brioux. Szcenárium: Janovics. Rendező: Garas Márton. Forgalomba hozta: Corvin¹⁸⁷.
22. *Méltóságos rabasszony*. Sas Ede. Rendező: Janovics. Főszereplő: Berky Lili.
23. *Börzekirály*. Szcenárium: Incze Sándor. Rendező: Garas Márton. Főszereplő: Gál Gyula. Forgalomba hozta: Projectograph.
24. *Kox és box*. Incze Sándor. Forgalomba hozta: Projectograph. Főszereplők: Nagy Gyula, Horti Sándor¹⁸⁸.
25. *Két árva*. Sketsch. Szcenárium: Incze Sándor.
26. *Legszebb kaland*. Flers és Caillavet. Szcenárium: Gyalui Jenő.
27. *Palika*. Gábor Andor. Főszereplő: Mészáros Alajos.¹⁸⁹
28. *Ciklámen*. Gábor Andor. Szcenárium: Janovics¹⁹⁰. Főszereplők: Várkonyi Mihály, Berky Lili.
29. *Névtelen asszony*. Bisson. Szcenárium: Janovics. Főszereplő: Márkus Emília. Rendező: Garas Márton.¹⁹¹
30. *A kancsuka hazájában*. Szcenárium: Gyalui Jenő. Főszereplők: Szakács Andor, Izsáky Margit. Rendező: Garas Márton.¹⁹²
31. *Akik életet cseréltek*. Szcenárium: Gyalui Jenő. Főszereplők: Izsáky Margit, Fekete Mihály, Szakács Andor. Rendező: Garas.¹⁹³
32. *Vergődő szívek*. Szcenárium és rendezés: Janovics. Főszereplők: Berky Lili, Nagy Adorján.¹⁹⁴ Forgalomba hozta: Projektograph.
33. *A szerzetes*. Szcenárium és rendezés: Janovics. Főszereplők: Várkonyi Mihály, Berky Lili. Forgalomba hozta: Corvin.¹⁹⁵
34. *A vágy*. Szederkényi Anna. Szcenárium és rendezés: Fekete Mihály. Főszereplők: Poór Lili, Izsáky Margit.
35. *Baccarat*. Bernstein. Szcenárium és rendezés: Janovics. Főszereplők: Várkonyi Mihály, Poór Lili.
36. *Vadorzó*. Szcenárium és rendezés: Janovics. Főszereplők: Berky Lili, Várkonyi Mihály, Nagy Adorján, Harsányi Rezső, Dezséri Gyula.¹⁹⁶

37. *Serge Panine*. Ohnet. Szcenárium és rendező: Garas Márton.¹⁹⁷ Forgalmomba hozta: Transsylvania.
38. *Falusi madonna*. Szcenárium: Sas Ede. Rendező: Janovics. Főszereplő: Berky Lili. Forgalmomba hozta: Gaumont.¹⁹⁸
39. *A szobalány*. Szcenárium és rendezés: Mérey Adolf.
40. *Ártatlan vagyok!* Szcenárium és rendezés: Mérey Adolf. Főszereplő: Beregi Oszkár.
41. *Jó éjt, Muki!* Főszereplő: Vendrey Ferenc.¹⁹⁹
42. *Az alvajárók*. Szcenárium: Incze Sándor. Főszereplő: Vendrey Ferenc.
43. *Andor*. Molnár Ferenc.
44. *Lila test, sárga sapka*. Szomaházy.

Ez a névsor nem teljes, sok film feledésbe ment, a filmek negatívjei a budapesti, bécsi, párizsi laboratóriumokban elkallódtak. De a felsorolt filmek száma is olyan termékenységről, olyan hatalmas és lázas munkateljesítményről tanúskodik, amely ma szinte elképzelhetetlen.

Talán túlfelül sokat időztünk a kolozsvári filmgyártás történeténél, de a Hunyadi téri színház életének egyik legérdekesebb és leggazdagabb időszakára volt a nemzeti film megteremtéséért vívott harca.

Bizonyos, hogy a magyar filmnek nemzeti nyomokon való indítása és hatalmas lendülete a Hunyadi téri színház történetének egyik színes lapja. A Hunyadi téri színház érdeme, hogy amikor a magyar film Budapesten a nemzetköziség hullámverésében vergődött céltalanul, már megmutatta az utat, amelyen járnia kell. Akik a magyar film jövő sorsát irányítják, jó lenne, ha visszapillantának erre a termékeny és eredményekben gazdag munkára.

Kolozsvár felszabadult.

Az erdélyi szellem éltető levegőjében új élet fakadt. A nemzet áldozatkészsége új művelődési intézményeket teremt az ősi kincses városban. Nem volna-e érdemes, nem volna-e nagy sikerrel kecsegtető kezdeményezés a magyar filmélet feltámasztása Kolozsvárott? A régi szellemben, a régi nemes hagyományok útján. A magyar filmgyártásnak ilyen módon való decentralizálása nagyot lendítene a fejlődés útján. „Az új légkörben új gondolatok és új lehetőségek születnének! Hiszen hasonló célok vezérelték a német hivatalos köröket is, amikor Münchenben néhány évvel ezelőtt a Bavaria filmgyár alapjait lerakták.” Ezt az eszmét nem az én lokálpatriotizmusom veti fel, hanem a film egyik legtudósabb esztétikusa: Kispéter Miklós dr. ajánlotta az illetékesek figyelmébe.

XXXVIII A nyolcadik évad

Az a lázas munka, amellyel a Hunyadi téri színház vezetősége és művészeti személyzete 1913 nyarán a nemzeti magyar filmgyártás megindításán fáradozott, nem hátráltatta a színpadi tervek megvalósítását. Mialatt Kolozsvár környékén, utcáin és a szabadban felállított szellős „műteremben” a *Sárga csikó* fölvételei folytak hajnali pirkadattól esti borulatig, a színház irodáiban elkészült a nyolcadik, az 1913–14-es évad munkaterve s a művészi személyzet felfrissítése új erővel.

A munkaterv csak éppen futólag említi, hogy a színház hétköznapijain a Budapesten színre kerülő és sikert arató újdonságok fognak bemutatásra kerülni, a hangsúly az ünnepnapok bejelentésére esett, a gazdag Shakespeare-ciklusra, amelynek során a költőfejedelem 15 színpadi művét ígérte a színház új rendezéssel, új betanulással, új kiállítással; Szigligeti Ede születésének századik évfordulóját a termékeny magyar drámaíró legjellegzetesebb darabjainak egy hétig tartó sorozatos felújításával akarta megülni; a Verdi-centenárium is a tervezett műsor-ünnepek közé tartozott, és meg akart emlékezni a színház Dózsa György fölkelésének négyszázadik évfordulójáról, és céljául tűzte az operaműsor gazdagítását, valamint az ifjúsági előadások rendszerének mélyítését.

„A Nemzeti Színházban szeptember hó 1-jén lesz az első előadás – jelenti be a nyilvánosságra került munkaterv. – A jövő évad nemes művészi feladata és gerince a Shakespeare-ciklus lesz. A két évvel ezelőtt rendezett magyar drámatörténeti előadások, valamint a tavaly rendezett antik drámák sorozata a színháznak minden művészi energiáját a maga számára foglalta le úgy, hogy Shakespeare igen ritkán szerepelt műsorunkon. Ezt az önkéntelen, de súlyos hibát akarjuk a jövő évadban széles nyomokon haladó Shakespeare-ciklussal pótolni. A minden részletében megállapított és kidolgozott terv szerint Shakespeare 15 darabját készülünk előadni, és ez a 15 darab legalább negyven előadást fog betölteni. A ciklus minden egyes darabjának első előadását konferansz fogja bevezetni. Ezek a konferanszok fogják az egész képnek egységét és keretét megadni. Minden darab új rendezéssel s a modern színpadi eszközök és díszítési, világítási művészet minden hatásának felhasználásával fog a közönség előtt megjelenni.”

A munkaterv azután bejelenti gróf Bánffy Miklós új darabjának ősbemutatóját, Jókai Mór *Dózsa György* című tragédiájának felújítását a székely parasztvezér fölkelésének négyszázadik évfordulóján, a Verdi-centenárium megünneplését és az ifjúsági előadások műsorának gazdagítását a szomszéd városok tanulóinak bevonásával. Bejelenti azt is, hogy az operai műsor két olyan daljátékkal fog gazdagodni, amelyek Kolozsvárott eddig még

nem kerültek színre: Smetana *Eladott menyasszonyával* és Massenet *Manonjával*. A munkaterv nagy feltűnést keltett. Az egész ország sajtója annak a véleménynek adott hangot, hogy az összes magyar színházak között, a budapestieket is beleértve, a kolozsvári színház ragadta magához a kezdeményezést a művészi szereplők céltudatossága, az irodalmi színvonal emelkedettsége, a munka lendülete tekintetében.

Rámutattak arra is, hogy a magyar drámatörténeti ciklus és az antik drámák sorozatos előadásai után minden remény megvan, hogy ezt a hatalmas tervét is valóra fogja váltani a kolozsvári színház. Aggodalmas hangok is hallatszottak, amelyek túlságosan merésznek tartották a vállalkozást. A kolozsvári *Hírlap* erről így ír:

„Nem óhajtjuk a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatóságának ez idejű programját előzetes kritikával kíséreni. Hiszen a kritizálásra lesz elég alkalom az aktualitások rendjén. Mégis lehetetlen a program mellett elhaladnunk anélkül, hogy kifejezésre ne juttassuk ama véleményünket, miszerint általánosságban amilyen tetszetősnek látszik, részleteiben jól megoldva annyira kivihetetlennek tetszik. Értjük pedig ezalatt főképp a Shakespeare-ciklust, amit az igazgatóság tizenöt darabbal negyven estén át akar bemutatni. Mi úgy véljük, hogy ez merész vagy nem komoly vállalkozás, mert nemcsak nálunk, de még a budapesti Nemzeti Színháznál is képtelenség egy szezonban jól, kellő készültséggel, korhű berendezéssel és általában stílusosan tizenöt Shakespeare-darabot lejátszani.”

A budapesti sajtó a kolozsvári színház munkatervének közzétételével kapcsolatban súlyos szemrehányással illeti a budapesti Nemzeti Színházat. Így ír *Az Újság*:

„A kolozsvári igazgató most terjesztette be a Színügyi Választmányhoz és a közoktatásügyi miniszterhez színháza munkatervét. Belőle vesszük adatainkat. Nem kisebbet tervez a színház, mint tizenöt drámát felölelő Shakespeare-ciklust, amelynek során három olyan műve is előadásra kerülne Shakespeare-nek, amelyek magyar színpadon még sohasem jelentek meg. A tizenöt darab a színháznak negyven estéjét foglalja le, ami negyven Shakespeare-estét jelent. Akkora szám ez, hogy a budapesti Nemzeti Színház sem minden évadjában éri el. Másik irodalmi cselekedete lesz a színháznak, hogy Szigligeti Ede születésének századik évfordulója alkalmából egy héten át csakis Szigligeti darabjait adja, s minden este más-más író fogja méltatni a modern magyar színmű úttörőjének emlékét. Nem hallottunk róla eddig, hogy a budapesti Nemzeti Színház, melynek pedig talán több köze volna Szigligetihez, mint a kolozsváriaknak, megemlékezni készülne hajdani büszkeségének emlékére. Operaújdonsága is lesz Kolozsvárnak, mégpedig kettő: Smetana *Eladott menyasszonya* és Massenet *Manonja*. Ha ennek a hatalmas munkatervnek csak egy részét becsületesen el tudja végezni a kolozsvári Nemzeti Színház, máris jóval többet cselekedett az iro-

dalom, tehát a kultúra érdekében, mint budapesti testvére, az ország első színháza, amely alighanem megint holmi Faun-szerű, közönséget csóditó tákalmányra készül, legalábbis semmi jellel el nem árulja, hogy egyáltalában készül valamire.”

A színház azonban rácaffolt az aggodalmaskodókra, mert látni fogjuk az alábbiakban, hogy amit munkatervében ígért, azt az évad folyamán csaknem maradéktalanul be is váltotta.

XXXIX

A nyolcadik évad gerince: Shakespeare-ciklus

ELSŐ ESTE: *FELSÜLT SZERELMESEK*

A Shakespeare-ciklus első estéje 1913. október 7-én volt. Pontosan második évfordulóján annak az emlékezetes estének, amelyen a magyar dráma-történeti előadások sorozata megindult. *A felsült szerelmese*ket adták, Shakespeare-nek ezt az ifjúkori színjátékát, amely magyar színpadon addig még nem került színre.²⁰⁰ A színház igazgatója bevezető beszédében meg is emlékezett erről az évfordulóról, ilyenformán:

– „Ma van éppen két esztendeje annak, hogy egy fázós és nyirkos őszi estén reszkető és aggodalmas szívvel léptem e helyre. Akkor azt jelentettem, hogy rögzös és járatlan csapáson indulunk meg, keresve a magyar dráma első nyomait, színpadon bemutatva fejlődési útját. S féltem, hogy a naiv és kezdetleges kísérletekből ki fog-e világosodni a küzdő korok lelke, reszkettem, hogy előkelő és kifinomult ízlésük, mely a mai dráma boszorkányos technikájához és fölényes szellemességéhez van szokva, nem fogja-e fitymálni letűnt korok fogyatékosan primitív írásait.

Az önök mély megértése eloszlatta aggodalmamat. Buzdításukkal és segítségükkel meg tudtuk tenni az egész hosszú és göröngyös utat a magyar dráma első rügyeitől mai színpompás virágzásáig.

Tavaly bátrabbak voltak már lépéseink. Az antik dráma fenséges magaslátán jártunk. Örökkévaló értékükben bontakoztak ki a szoborszerű hatalmas drámák és vígjátékok, lelkünk régen letűnt ezredévek forrongásai közé repült, és megértettük, megéreztek annak a kornak szellemét, várakozásait, indulatait, világfelfogását. Szabad-e azt gondolnunk, hogy a véletlen különös játéka, a felsőbb hatalmak jókedvű szeszélye ajándékozta meg egyszerre az athéni színházat Aiszkhülosszal, Szophoklésszel, Euripidésszel? Nem kell-e a történelem eseményei között mélyebben kutatnunk, miért és hogyan támadhatott egyszerre olyan évezredekkel dacoló gazdag és csodás termése az emberi agynak?

Ha figyelmesen lapozunk a történelem tanulságai között, rá kell jönnünk, hogy a drámának azt a legmagasabb fajtáját, mely minden kor fölött diadalmaskodik, csak kivételes, nagy idők, a lázas, forrongó, a világrendet alapozó korok tudják megszülni. A zabolátlan lelkek, a régi, tapasztalt formákat összetörő erőszak, a tűzlávaként előtörő vad vágyakozás, a világot megálmódó látnoki örültség, a vérerek vad lüktetése, a szívek hangos kalapálása, az agyak lángolása, az érzések és idegek égő, alkotó emésztő lángja. Csak két olyan kor van, amelynek méhéből a legmagasabb dráma létre tudott jönni: az ókornak az a vajúdo momentuma, amikor az antik világnézet lassan, ocsúdva ébred naiv felfogásából, s a komoly, elmélyedő reflexió révén egy új világrendről kezd álmodozni, mely csakhamar fel is épült a régi, korhadt világ romjain. Akkor támadt a nagy, minden kor fölött diadalmaskodó görög dráma a maga komor, lemondó, magamegadó fátumával s az egyén béklyóba verésével.

A második korszak pedig szintén a lelkek nagy forrongásának, évezredek alkotások megingásának, az örökkévalóság büszke hitében pompázó intézmények porba hullásának, egy megrendíthetetlennek vélt világnézet romba dőlésének pillanata: a kereszténység kettészakadásának, nagy lelki vívódásoknak és véres külső háborúságoknak forrongó anyagából támad az újkor nagy drámája, minden idők legcsodásabb és leghíresebb szellemi megnyilatkozása: a Shakespeare-dráma, mely felszabadítja az egyént az ókor súlyos bilincsei alól.

Az ókor nagy és diadalmas drámaköltészete után ennek az újkori nagy drámának akarjuk képét adni ez évadban, s ha halovány lesz ez a kép, mentse gyarlóságunkat a feladat roppant súlya s minden erőnkéből telhető igyekezetünk és szándékunk lelkesége.”

A bevezető beszéd azután Shakespeare kivételes művészetét igyekezett közelebb hozni a közönség fantáziájához. Az előadó Európa nagy századáról, az erkölcsök tisztító forradalmáról beszélt, arról az újjászületésről, amely Shakespeare-t adta az emberiségnek. Ennek a zabolátlan kornak különös színpadi életét emelte ki, rámutatva arra a fejlődési folyamatra, amely összetörte az antik művészet merev törvényeit, s megalkotta az új, a nagy, a termékeny művészetet.

A *Felsült szerelmesek* keletkezésének, dramaturgiai értékelésének, külföldi irodalmának s a Shakespeare-drámák valószínű kronologikus sorrendjének vázolója után így végezte a színház igazgatója bevezető előadását:

„A *felsült szerelmesek*nek hazánkban színpadi története nincs, irodalmi nyoma is alig akad. Keveset foglalkoztak vele kritikusaink, ami természetes, mert nálunk rendszerint csak az a színdarab foglalkoztatja a közönséget és kritikát, amelynek a színpadi előadás ad aktualitást, *A felsült szerelmesek* pedig ma jelenik meg először magyar színpadon. Németországban

és Angliában is a ritkábban adott Shakespeare-darabok közé tartozik. A magyar kritikai irodalomban Vörösmarty foglalkozik először a *Felsült szerelmekkel* a *Dramaturgiai töredékekben*. Úgy véli, hogy az ilyen művet lehet a legtisztább vígjátéknak mondani, milyenek maguk nemében a tragédiák, a komikumnak minden vegyítése nélkül.

Lehet, hogy önök ma este nem fogják igazolni Vörösmarty ítéletét, talán azt fogják megállapítani, hogy a magyar poéta véleményéből az áhítatos lelkesedés csendül ki Shakespeare iránt; lehet, hogy a mai mulatságot szégyenesnek, a mai estét túlságosan primitívnek fogják tartani. Ám e sorozat rendjén akkor is gazdag kárpótlás vár önökre, hiszen azt akarjuk adni gyors egymásutánban, amit minden idők egyik legnagyobb jótévője nyújtott nekünk.

Dúsabb örökséget az emberiségre senki sem hagyott, mint Shakespeare. Háromszáz év kutató és felfedező munkája nem volt elég ahhoz, hogy megbecsülni és mérlegelni tudjuk ez örökség gazdagságát, mélységét és értékét. Idők pergése Shakespeare nevét nem homályosítja, emlékét nem törli. Minél többen s minél mélyebben bányásznak a kincsek között, miket reánk hagyott, annál mitikusabbá válik alakja. Már nem tudjuk őt emberi nagyság mértékével nézni, s korok múltán a képzelet úgy fogja tisztelni, mint az emberiségnek egyik legbőkezűbb jótévőjét.”

A három és félszáz éves darab magyar premierjének nagy sikere volt. A színház minden zugát megtöltő lelkes és megértő közönség egész estén át valóságos premierhangulatban mulatott, szórakozott, tapsolt, és a tetszés minden jelével elhalmozta a kitűnő színészeket. A szereposztás a következő volt: Ferdinand: Várkonyi Mihály, Biron: Nagy Adorján, Armado: Fekete Mihály, Sir Nathaniel lelkész: Fehér Gyula²⁰¹, Holofernes iskolamester: Harsányi Rezső, Kobak bohóc: Gálosi Zoltán, Moly, Armado apródja: Berlányi Vanda, A francia királylány: Poór Lili. A három hölgy szereplőt Császár Mária, Kápolnay Sári és Nagy Ilona játszotta.

A *Kolozsvári Hírlap*, amely aggodalmaskodott a munkaterv összetétele alkalmával, az első merész lépés sikere után örömmel konstataálta, hogy: „Az irodalmi és művészi Magyarország figyelme ismét a patinás Kolozsvár felé fordult. Színházunk igazgatójának valóban nagyszerű, de felette súlyos terhekkal járó vállalkozása, a Shakespeare-ciklus terelte ránk, a Kelet kapujában élőkre a közfigyelmet.”

Az *Ujság* illusztris kritikusa, Kovács Dezső pedig így ír: „Örömmel kell feljegyeznünk e ciklus első estéjének krónikájában, hogy az érdekes, bár nem minden merészség nélküli vállalkozás nem hozott csalódást. Köszönhető ez elsősorban a magasan szárnyaló irodalmi értékű bevezető előadásnak, amely Shakespeare költészetét tömören, jellegzetesen méltatta, és a színre kerülő *A felsült szerelmek* jelentőségét is méltó keretben juttatta kifejezésre. A rendezésnek sikerült a darab levegőjét színpadra varázsolni,

s a szereplők ambíciójuknak, művészi lelkesedésüknek minden erejével szolgálták e célt.”

A lelkesedésben ismét az egyetemi ifjúság vezetett. Az első előadás után küldöttségileg kereste fel a színház igazgatóját; az Egyetemi Kör elnöke beszédében fogadalmat tett:

„A színháznak ez a munkája olyan, mint a szántóvetőé. Megműveli a földet, és elveti a termékeny magot. A mi dolgunk, hogy most már ápoljuk, öntözzük, melegítsük, hogy majdan bő legyen az aratás. És mi vállaljuk ezt a munkát.”

A színház vállalkozásának talán legtermékenyebb eredménye az ifjúság érdeklődésének ez a fölkelése és nemes művészi törekvések felé irányítása volt.

MÁSODIK ESTE: III. RICHÁRD

A Shakespeare-művek sorozatos előadásának második estjén, október 16-án *III. Richárd király* került színre, A színház igazgatója bevezető előadásának elején okát adta annak, hogy miért követte a *A felsült szerelmek* ez a robusztus tragédia, amelyet a Shakespeare-búvárok általában a költő érett korabeli alkotásának tartanak. Miért nem igyekszik a színház a színművek keletkezésének kronologikus rendjéhez simulni a sorozatos előadások során. A felelet így hangzott:

„Shakespeare legelső magyar konferansziéja – ahogy Bayer József találoán nevezi Henselmann Imrét – III. Richádról értekezvén, a darabban megnyilvánuló komoly megfontoltságból azt a biztos következtetést vonja le, hogy ez a mű a költő legkésőbbi, legérettebb korú alkotásai közül való, amidőn tudniillik Shakespeare mindinkább öntudatot nyert, de egyszersmind ezáltal a régi lelkesedést, miben nem annyira öntudva teremtett, némileg elvesztette.

Azóta sokszor és meglehetősen pontos adatok révén bizonyították a Shakespeare-kutatók, hogy ez a vélemény téves, mert *III. Richárd király* Shakespeare ifjúkori alkotásai közé tartozik. De nem is lehet másképpen, hiszen csak a fiatalságnak tüze és ereje, mindent akarása és mindent lebírása, szilaj szenvedélye és zabolátlan lelke, túlhabzó vágyakozása és minden akadályon átszárnyaló bátorsága merheti azt, amit Shakespeare *III. Richárdban* mert. Soha költő olyan vakmerő s erejében annyira bizakodó nem volt, aminőnek Shakespeare-t látjuk ebben a tragédiában. Láttuk, hogy milyen merész vígjátékaiban: összetöri a szabályos ész s a barázdás gondú logika mértani korlátait, elrúgja magától a föld rögét, elszárnyal a mindenség úrjébe, benépesíti az erdők sötétjét, a vizek mélyét képzeletének tarka és bohókás népével. Ugyanez a mámoros merészség nyilvánul meg tragédiái közül *III. Richárdban*. Amit más cammogva, óvatosan kerülgetne, azt ő egy

lendülettel átrepüli. Nála minden természetes, s azt a benyomást kelti, hogy mindennek úgy kell történnie, fejlődnie szükségképpen, ahogy látjuk. Ezért gondolták sokan a Shakespeare-magyarázók, hogy *III. Richárd király* a költő egyik legkésőbbi műve. Tévedtek. Ott tévedtek, hogy Shakespeare-t a többi nagy halandó költőre illeszthető mértéken át nézték. Mindenkinél idő, gyakorlat és alkalom kellett arra, hogy kifejlődjék, csiszolódják és megérjen, csak Shakespeare volt ez alól kivétel. A lehetetlenségek szakadékait átrepülte, a hihetlenségek magas szikláit átugrotta. Ahol mindenki elbukott volna, ő ott játszva győzött.”

Az előadó azután *A felsült szerelmesek* tanulságaihoz kapcsolódva, arra a sajátos koncepcióhasonlóságra mutatott, ami a kétezerötven éves antik drámák végzetszerűsége és a három és fél százados *III. Richárd* sorsa között van. Pedig Shakespeare nem ismerte a görög tragikusokat. Öntudatlan találkozása ez az újkor nyugtalan, mindent felforgató s mindent befogadó nagy szellemének az antik világnézet fenségesen nyugodt, magamegadó szellemével.

Az előadásnak és a rendezésnek különös érdekessége volt, hogy bevezetéképpen eljátszották *VI. Henrik* végső jelenetét, s ezt így okolta meg a bevezető magyarázat:

„*III. Richárd király* egy tetralógiának utolsó része. Ez a tetralógia a Yorkház emelkedésének és bukásának adja eleven drámai képét. Már a tetralógia utolsóelőtti részében, *VI. Henrik*ben, szertelenül és aránytalanul megnő Gloster herceg alakja, szuverénül uralkodik már környezete fölött. Shakespeare talán azért emeli már akkor annyi kedvteléssel őt a többi szereplő fölé, mert már érlelte agyában a tervet, hogy *III. Richárd* lesz a kupolája ennek a gigászi tetralógiának. Gloster a *VI. Henrik* utolsó jelenetében már kijelöli a tetralógia utolsó részének tárgyát: valóságos programot ad. Ezt a jelenetet ma el fogjuk prologusként játszani. Áthidaljuk ezzel azt az űrt, mely a tetralógia utolsó két része között van.”

A tragédia forrásanyagának feltárása után Jago és Richárd gonosztetteinek más-más rugójára irányította az előadó a figyelmet. Arra a gonoszságra, amely nem „elvont”, sajátos elvetemültsége. Természetéből, a kor romlottságából, testi fogyatékoságának bosszúért lihegő keserűségéből, életének körülményeiből és neveléséből lángolt fel ez a gonoszság. Shakespeare nem a gonoszság típusát állítja elénk, hanem ennek a púpos és sánta hercegnek sajátos gonoszságát. Azt a tökéletes gonosztevőt, aki tudatosan, leplezetlen őszinteséggel vallja: elvégezé, hogy gazember lesz! Aki az emberi jóérzést gúnyolja, az erkölcs törvényeit felrúgja, a gyöngeséget kineveti. Meggyőződéssel állítja bűnét egy rangba mások erényeivel. A tragédia mesteri konstrukciójának, lelki és tragikai motívumainak vázolója után így fejezte be magyarázatát az előadó:

„A rémségeknek vad szimfóniája fog ma e deszkákról felharsanni. Özvegyek jajgatása és átokszórása, árvák nyögése és bosszúra ingerlése, szenvedők sikoltása és nyögő panasza, a meggyilkolt és összetiport áldozatok vad üvöltése zűrzavaros és félelmetes hangversenyben egyesül. Még a föltépett sírok mélyéből is zúg az átok, és fohászkodik a bosszúvágy. S a romlás és pusztulás vértengeréből mind magasabbra és magasabbra emelkedik a vérengző fenevad alakja. Míg elfulladt lélegzettel, tágra meredt szemmel lessük dühöngő örületét és szörnyű bukását, lassan-lassan az a sejtés támad föl bennünk, hogy a Gondviselés villáma ez az ember, akinek nagy nemzeti és társadalmi hivatása van. Már nem undorodunk tőle szertelen irtózatlan, már bámuljuk eszének nagyságát, akaratának szilárdságát. Íme, Shakespeare művészetének diadala. E félelmetes hangzavarba csak az ő tökéletes képzelete és mindent átölelő szelleme tud egységet lehelni, csak ő tudja e villogó szimfóniát a megbékélés, a megnyugvás, az engesztelődés akkordjával végezni. Az elaggott, igazságtalan és korhadt társadalmi rendnek romjai fölött, a pártos nemzeti villongások szerteszakadó felhői közül az új világ hajnalhasadásának égő pírja, az ország békéjének és a nemzeti erők egyetértésének engesztelő reménysége jelent meg.”

III. *Richárd* előadását ismét szorongásig telt nézőtér tapsolta végig ünnepi hangulatban.

Az előadásról az *Ujságban* Nagy Lajos, az akkori kritikus, most a kolozsvári Nemzeti Színház jeles dramaturgja, ezt írta:

„Szakács Andor klasszikus veretű, némely részében monumentális alakítása felejthetetlen eseménye marad a ciklusnak. Ez a kitűnő művész a modern darabok levegőjében feltűnően rosszul érzi magát, darabos, néha csiszolatlan szövegformálása, a jellemzés éles aláfestése kikívánczozik a hétköznapi mának szürke miliójából. A nagy tragédiák izzó levegőjében, erős, vakító koloritjában, az élesen határolt kontúrok, a túlzások, a szélsőségek világában ellenben otthon érzi magát teljesen. Richárdot olyan találó színskálával festi meg, és olyan színészi invencióval építi fel nehéz jellemalakítását, hogy méltán sorolható a nagy Richárd-alakítók ritka sorába. Alakoskodásának tökéletessége és valószínűsége megdöbbenet nyers naturalizmusával. Vad indultának féktelen heve egy pillanat alatt minden zökkenő nélkül át tud csapni a hazug hízelgés simaságába. Arca széles jóságot és részvétet fejez ki, de szemszögletéből kicikázik egy félreismerhetetlen démoni sugár. A legkeneteljesebb megalázkodásból imponáló királyi pózba egyenesedik ki. A sátorjelenetnél új momentumot vitt be a Richárd-alakítás eddigi szokványába. Midőn egyedül marad, karddal és méccsel kezében átkutatja a sátrat, félelmességében lenyűgöző volt. Szentgyörgyi István – IV. Edward – egyetlen jelenetében utolérhetetlen realizmusával művészetének javát nyújtotta. Hettyey Aranka – Margit – ékes és szélesen hömpölygő dikciója sok helyütt az igaz érzések fényében nemesült meg, s mint egy átkot

süvöltő arkangyal lebegett sötét szárnyaival Richárd nemezise felett. Laczkó Aranka megrázó erővel elmondott anyai átka szinte siettette Richárd bukását. Poór Lili, Horváth Paula, F. Berlányi Vanda és Nagy Ilona az összjáték szigorú egyenletességének betartásával szépséget, vonzó derűt, stílszerűséget vittek az előadásba. Bánóczy Buckingham hercegéből kiéreztek a diplomata fortélyosságot, az aulikus önzést. Nagy Adorján egyszerűen és nemesen játszotta el Hastings tragikumát.”

HARMADIK ESTE: A MAKRANCOS HÖLGY

Október hó 30-án *A makrancos hölgy* következett a sorozatos előadások rendjén. Véres kezű Richárd után a durcás dacú, bős Katalin jelent meg a deszkákon. A vérben és borzalmakban gázoló Shakespeare után a mulatozásában szertelen, jókedvében korlátot nem ismerő költő. A bűneiben megátalkodott, fölényes szellemű Gloster herceg helyét a szintén erőszakos, szintén okos, szintén kemény akaratú, de alapjában jólelkű, aranyszívű, mélyen szeretni tudó Petruchio foglalta el. Ahol Margit királyné súlyos lépései alatt rengett a föld, ott most bős Katalin toporzékolt hangos kedveséssel. A fekete felhők elvonultak, napfényes derű mosolygott a színpadról. Félelmesen cikázó villámok után egy nagy és rakoncátlan szellem ezer színben pompázó, pajkos ötletei csillogtak.

A bevezető előadást ezen a harmadik estén is a színház igazgatója tartotta, aki igyekezett lélektani kapcsolatot teremteni a ciklus egymást követő két darabja között. Rámutatott *III. Richárd király* legvakmerőbb és leghíresebb jelenetének s *A makrancos hölgynek* azonos lelki rugójára ilyenformán:

„A lelki rejtélyekben félelmesen mélyen látó Richárd az asszonyi hiúság csapdáját állítja fel a gyászoló, jajgató Anna hercegnőnek, s az eszes Petruchio is a hiúság csalétkével ejti kelepcébe a vad Katalint. Lávaként omló, tüzes szavakkal magasztalja Richárd Anna bájait és varázslatos szépségét. Az átok elhal, a szív megenyhül, a gyászos özvegy felesége lesz férje és anyja gyilkosának. Petruchio pedig – amikor először találkozik Katalinnal – fellengző szavakkal magasztalja erényét, bájait, szépségét és szendességét, sugár természetét és karcsúságát. A kérők szilaj réme beletörődik a gyors és furcsa eljegyzésbe, s hogy a cselekmény folyamán szelíd engedelmesség lesz a konok dacból, abban legtöbb része annak van, hogy Katalin mélységesen meg van győződve ura szerelméről, érzi, hogy ő – csakis ő – tetszik férjének, sejtí, hogy a nyers külső alatt meleg s érte vágó szív dobog, s e tudattól mindig bőséges táplálékot nyer asszonyi hiúsága. Az asszonynak ez a természetes őshiúsága, a durcás nő legviharzóbb kitörései közül is előcsillan, s a durva tónusú cselekménynek ez a legmélyebb lélektani rugója.”

A bevezető előadás a Shakespeare-darabok keletkezésének kronologikus rendjére igyekezett az addigi kutatások eredményei alapján mutatni, valamint a forrásokra, amelyekből a költő tárgyát merítette, s a megnemesítés módjára, amellyel a régebbi feldolgozásokat a színpad fényességébe állította. Kimutatni próbálta az okokat, amelyek *A makrancos hölgyet* három évszázad legnépszerűbb darabjává tették, s vázolta a különféle és sok tekintetben eltérő átdolgozásokat, amelyek más és más formákat, címeket adtak a vígjátéknak Angliában éppen úgy, mint Németországban. Ezek az átdolgozások korok és nemzetek szerint változtak. Hozzánk természetesen a német átdolgozások jutottak el kezdetben. Ez nem is lehetett másként, mert hiszen abban az időben a magyar színpadra a bécsi irodalom szűrőjén keresztül kerültek a darabok. Bécsben pedig 1781-ben a Schinck-féle átdolgozás szerint adták *Die bezähmte Widerbellerin oder Gassner der zweite* címen. Egy Bécsben lakó székely fiú, Koréh Zsigmond fordította le ezt az átdolgozást, amelynek első magyar nyelvű előadása Kolozsvárott volt az 1800. év első három hónapjának valamelyik estéjén *II. Gaszner* címen. *A makrancos hölgynek* erről a legelső kolozsvári előadásáról nincs ugyan színlapunk, de van kézírásos följegyzés, Ernyi Mihálynak „A magyar Nemzeti Színház Társaság mindennapi jövedelme és költsége”-ről szóló naplója, amelyből ugyan nem állapítható meg az előadás pontos napja, ám megállapítható az, hogy *A makrancos hölgy* e legelső magyar nyelvű előadásán 51 forint és 30 krajcár volt az összes bevétel, 11 forint és 30 krajcár a kiadás, a tiszta jövedelem tehát 40 forint. S ha ezeket a számadásokat a napló többi tételének följegyzésével hasonlítjuk össze, újabb bizonyosságát kapjuk annak, hogy *A makrancos hölgy* már akkor is egyike volt a legnagyobb közönséget vonzó daraboknak.

A teljes és hamisítatlan *A makrancos hölgy* csak akkor jutott magyar színpadra, amikor Greguss Ágost erélyesen emelte föl tiltakozó szavát az ellen a sok céda frivolitás, alantas ízléstelenség, toldás-foldás és csonkítás ellen, amelyek ezt a darabot vásári komédiává süllyesztették. Azaz hogy még akkor sem jutott csorbítás és kihagyás nélkül színpadra, mert az előjátékot sohasem ítélték annyira fontosnak s a darabhoz tartozónak, hogy előadják. A bevezető fejtegetés azután indokolja, miért tartotta a színház – *magyar színpadon először* – szükségesnek és fontosnak az előjáték színpadra állítását:

„Ez az előjáték a darabnak kerete. Mégpedig jellegzetes kerete. A részeges Ravaszdit kilöki a csaplárosné, az elalszik az erdő szélén, s az éppen arra vadászgató gróf megtréfálja: kastélyába viteti, díszes ruhába öltözteti, s amikor ébred, elhíti vele, hogy hatalmas, gazdag, mindeneknek parancsoló nagyúr, aki előbbi nyomorúságos és szűkös életét csak álmodta. Mulattatására pedig egy véletlenül arra kóborló színésztruppal előadást rendeztet, s a darab, amit a színészek eljátszanak: *A makrancos hölgy*. Figyelmen

kívül hagyva ennek az előjátéknak kétségtelen moralizáló célzatát is, bizonyos, hogy ez a beállítás a darab erkölcsi alapját, eszmei világítását élesebb fénybe helyezi. Másrészt a túl magas és túl finnyás szempontok igényét a helyes színvonalra szállítja, amennyiben úgy állítja elénk a vígjátékot, mint egy átvonuló, kicsi vándorszínészcsapat primitív mókáit és tréfás produkcióját. S a kegyelet is amellet szól, hogy az *Előjátékot* ne hagyjuk el, mert telve van a költő ifjúkori emlékeivel, legszebb szonettjeinek felsorolásával. A helység neve, a szereplő személyek, az Avon melletti Stratford környékéről valók. De sokszor elpozaragzott Shakespeare ebben a kis őrházban, ahonnan a részeges Ravaszdit kilökökik.”

A *makrancos hölgy* előadását is az utolsó helyig megtelt nézőtér tapsolta végig. „Tegnap este harmadszor idézte Shakespeare szellemét az idei szezonban a kolozsvári színház kitűnő gárdája – írja Szász Endre a kolozsvári *Ujság* hasábjain. – A közönség ezúttal is hű maradt önmagához; a legelőkelőbb publikum töltötte meg zsúfolásig a nézőteret. Horváth Paula makrancos Katalinja valóban klasszikus alakítás volt. Ragyogó művészete teljes pompájában fénylett, humora ellenállhatatlanul ragadott magával, természetes bája, közvetlensége, a nüanszok mesteri érzékeltetése tökéletessé tették alakítását. Mellette elsősorban Szakács Andort kell kiemelni, akinek egyik legjobb szerepe Petruchio. Szakácsot nem kell felfedeznünk a kolozsvári közönség előtt, ő ma legjobb Shakespeare-színészeink egyike. Alakítását jóízű, minden túlzástól ment diszkrét komikum, férfias erő, nagyszerű karakterizáló képesség tette kifogástalanná. Nagy Gyula az előjátékban néhány szavával is emlékezetes sikert aratott. Harsányi Rezső újra komoly talentumáról, éles komikus vénájáról tett tanúságot; pompásan érvényesült Kertész Endre jóízű humora is. Dezséri egy apróbb szerepet töltött meg élettel, Gálosi is az volt, mind mindig. De dicsérettel kell megemlékeznünk az együttes valamennyi tagjáról: Kápolnay Sáriról, Bánóczy Dezsőről, Nagy Adorjánról, Ihász Aladáról, Hetényi Elemérről.”

Az *Esti lap* megállapította, hogy „A *makrancos hölgyet* Magyarországon már régóta adják, Kolozsváron is többször színre került,²⁰² azonban mindig megcsonkítva, bizonyos kihagyásokkal, úgyhogy soha valódi formáját és benne a shakespeare-i lényegét nem ismerhette fel tisztán a közönség. A kolozsvári igazgatónak kiváló érdeme, hogy a szatírának, a minden formaságot levetkőző élcelődésnek, a filozófiájában is versenytárs nélkül álló vidámságnak ezt a ragyogó példáját úgy állította elénk, amint könyvből ismerjük. A prológus önkényes elhagyásával nemcsak szentségtörést követtek el eddig, hanem igen nagy baklövést is, mert hiszen Ravaszdi kacagtató megtréfálásából kell kiindulnia az egész, kissé túlzásban járó történetnek és csak azt végignézve lehet igazi helyén látni a művet.”²⁰³

A fővárosi sajtó is nagy elismeréssel ír az előadásról és a közönségről. Így: „Egyre növekedő érdeklődés kíséri a kolozsvári Nemzeti Színház igaz-

gatójának azt a nagyszabású tervét, hogy sorozatos előadások keretében Shakespeare-nek 15 művét mutatja be új rendezéssel, kronologikus sorrendben, bevezető előadásokkal. Tegnap volt a ciklus harmadik estéje, s a színház tágas nézőtere zsúfolásig megtelt megértő, ünneplő és lelkesedő közönséggel. A *makrancos hölgy* került színre, mégpedig az egész mű csorbítatlanul, a mulatságos és jellegzetes, »Előjáték«-kal együtt, melyet magyar színpadon eddig még nem adtak. Az előadás nagyon gondosan volt előkészítve. Minden felvonás után lelkes tapsok szólították a színészeket a függöny elé.” (*Ujság*, 1913. október 31.)

NEGYEDIK ESTE: ROMEO ÉS JÚLIA

Két héttel később, november 10-én *Romeo és Júlia* következett a sorozatos előadások rendjén.²⁰⁴ A színház igazgatója bevezető előadása arra mutatott, hogy Shakespeare pályája nem a fokként való fejlődés szabályosan emelkedő vonalát mutatja, hanem egy szeszélyes hullámvonal képét hirtelen lendületekkel és hanyatló esésekkel. *Romeo és Júlia* az ifjúkori alkotások közül való, de nyoma sincs benne a kezdetlegességnek vagy a bizonytalanságnak. Akik – tudván, hogy a költő első műveinek egyikével állanak szemben — mindenáron a fiatalkor bélyegeit keresik rajta, azok a legtöbbször a stílus dús erű szóbőségét, sokszor rikító színeit, a képekkel való túlterhelt gazdagságot, a verselés szaggatottságát róják fel a kezdő kor hibájául. Úgy vélik, hogy a fiatal költő még nem emelkedett a művészetnek arra a fokára, ahol már kevés szóval tudott mindent kifejezni. S összehasonlítják a Dajkát Cordeliával. Cordeliának alig száz sorában egy finom, differenciálódott lélek vágyai, érzései és eszméi nyilatkoznak meg, a Dajkának ellenben kétannyi beszédre van szüksége, hogy a maga egyszerű és közönséges lényét prezentálja. Nyilvánvaló, hogy ez erőszakos és helyt nem álló okoskodás. Az áradatként omló szóbőségben, a képek gazdagságában, a stílus éles színeiben, a verselés szaggatott változásaiban nem a költő művészetének kezdetlegessége és járatlansága, hanem a fő alakok izzó lelkű gyermeki ifjúsága, az olasz ember túlfűtött temperamentuma, a szembeállított helyzetek éles ellentéte nyilvánul meg. A téma drámai feldolgozásában pedig talán sehol sem tündököl olyan ragyogóan a brit költő alkotó művészetete, mint éppen *Romeo és Júliában*. Igaz, hogy *Hamlet*, *Othello*, *Macbeth* vagy *Lear király* tökéletesebb, egységesebb szerkezetű és keményebb alapzatú, de egyikben sem volt olyan kényes Shakespeare feladata, mint *Romeo és Júliában*. Semmi sem nehezebb, mint színpadi formába önteni egy lírai érzésektől és poétikus lendülettől átítatott anyagot. Shakespeare művészetete ezt a nehézséget is keresztülszárnyalja. Észrevétlenül, játszva, könnyedén olvasztja össze a drámai és lírai motívumokat. Zúgó, fejlődő, idegfeszítően érdekes drámai élet közepette szabadon szárnyal a

költő képzelete, s lobog magasan a két gyermek tiszta szerelmének lángja. Egy harmonikus csoda ez a költemény, melyben az ellentéteket emberfölötti teremtőerő olvasztotta összhangos egységgé. Elégikus lágyság tragikus mélységgel olvad össze, a gyöngédség búbájós varázsa durva és vad erőszakkal, tiszta és szűzi érzés gyilkos gyűlölettel, zord és hajthatatlan kegyetlenség magamegadó, szelíd alázatossággal.

Az előadó azután a forrásokat tárta fel, amelyekből Shakespeare fantáziája merített, a tragédia példátlan népszerűségének okaira mutatott, azokra a változatokra, amelyek ugyanezt a mesét dolgozták fel, a szerelmes gyermek mély tragikumára, a Shakespeare-korabeli színházi közönség igényeire és szokásaira, letisztítani igyekezett a kristálytiszta költeményt azoktól a föltevésektől és erőszakos értelmezésektől, amelyek homályba burkolták a legvilágosabb gondolatokat.

„Leplezett szándékokat minek keresni Shakespeare-ben, minden idők legőszintébb költőjében? Soha, egy pillanatig sem hagyja ő a nézőt kétségben szándékai felől. Csodálatos szerencséje és biztos művészete minden darabjában a legelső hanggal, amelyet megüt, az egész műnek megadja a színet és hangulatát. *Romeo és Júliában* az első pillanatban rávilágít a vétkes és gyűlölködő családi és polgári harcra, amelynek áldatlan, vérpárás levegőjében el kell pusztulnia a két gyermek őszinte szerelmének. Fegyverek zörgése, a szidalmak bősztörései reszkettetik meg a szíveket. Házakból és utcákról sietnek elő dühtől égő emberek, szolgák és urak, ifjak és aggok, s fölgerjedt haraggal rontanak egymásnak. Ebből a vértől ázott, forrongó talajból, melyből csak gyűlölet és szilaj indulat táplálkozhatik, két karcsú, színes, gyönyörű virág fakad. A vihar pedig tépi, szaggatja, elsodorja őket. Ezt látjuk, sejtjük, érezzük már az első percben. Olyan világos hangokon halljuk, olyan élesen színezett képekben látjuk ezt, hogy teljesen érthetetlen és barbár módon erőszakos minden más magyarázat. Ez az alapgondolat uralkodik az egész darabon. Sorsukat őszinte megilletődéssel kísérik, haláluk mégsem fakasztja bennünk az elkeseredés fellázadását, hanem azt a hitet erősíti meg, hogy ennek így kellett történnie, úgy érezzük, hogy föl-emelőbb, fenségesebb és harmonikusabb ellobbanása ennek a két összeolvadt életnek el sem képzelhető. Ennek a szerelemnek el kell égnie saját lángjában. Vagy ki tudná elképzelni, hogy ez a szilaj, mindent felejtő s mindent felperzselő szerelem békés, nyugodalmas, csendes családi életben is feloldódhatna? Ki tudná elképzelni Romeót a családi tűzhely enyhe melegénél, lassan öregedve, az élet aprólékos bajaival bíbelődve, talán csúzást ápolgatva, s Júliát mint a házvezetés ezer gondjai között szorgoskodó, cselédekkel perpatvarkodó menyecskét? Ez a gondolat, ez a lehetőség megfosztaná ezt a szép szerelmi költeményt minden varázsától.”

Az ilyen szerelem nem tud alkudozni az élet vásárában jogaiért, nem tud alkalmazkodni külső körülményekhez, s nem tud türelmesen várakoz-

ni kielégítésére. Ha az élet szét is választja a szerelmespárt, úgy egyesülniük kell a halálban. Ez elől nincs kitérés. Mert ez a szerelem „erős, mint a halál”, amely nem gyötrelmes nekik, hiszen:

*Csak addig fáj, míg végképp elszakad
Mely a földhöz csatol, minden kötél.*

(Madách)

Nagyon finom művészettel készíti elő Shakespeare azt a harmonikus megnyugvást, mely a szerelmespár szomorú halálának nyomán fakad a lélekben. Shakespeare-nek nem az volt a célja, hogy a *szerelemről* írjon egy moralizáló tankölteményt a polgári ízlés számára. Az ő széles és mély tragikus koncepciója nem is fért volna meg a szűk látókörű, köznapi moralizálás béklyói között.

A kolozsvári közönség a ciklus negyedik estéjén is az utolsó helyig megtöltötte a nézőteret. Ez a Shakespeare-sorozat nemcsak a színháznak volt vizsgatétele, hanem a kolozsvári közönség művészetszeretetének is tehetségpróbája volt. Hiszen a betanult darabok nemcsak a sorozatos előadások ünnepi alkalmain, hanem a hétköznapi műsor estéin is sűrűn szerepeltek, és a közönség érdeklődése nem lankadt. Erről ír a budapesti *Magyar Hírlap* így:

„Előadásról előadásra szélesedik és növekszik a kolozsvári Nemzeti Színház grandiózus Shakespeare-ciklusának sikere. Kolozsvár közönsége mély megértéssel és lelkes érdeklődéssel kíséri a ciklus fejlődését. Nincs az a szenzációs premier, amelyre lázasabb volna a versengés a jegyekért, mint a ciklus egyes estéire. A negyedik estén *Romeo és Júlia* került színre, s az utolsó karzati jegyet is előre megváltották, úgyhogy este nem is volt pénztárnnyítás. A hangulat a nézőtérén valósággal ünnepi volt. Az előadás pompásan pergett. Nagy Ilonka és Várkonyi Mihály a két címszerepben szépségükkel, fiatalságukkal, lendületükkel és tehetségükkel magukkal ragadták a közönséget. Szakács, Dezséri, Fekete, Ihász, Gálosi, Bánóczy, Laczkó, Kertész, Nagy Adorján, Földesi és Váradyné egyaránt rászolgáltak a közönség gyakran nyílt színen is kitört tapsaira és osztatlan tetszésére.”

A színház a két főszerepet a legfiatalabbakra bízta: Romeot Várkonyi Mihályra, aki testformában, arcának szépségében és szabályosságában egyik legvonzóbb jelensége volt akkor a magyar színpadoknak. Mozgásában még kissé darabos, szögletes volt, hiszen akkor került ki a színészakadémiából, hangjában sem volt melegség. Külsőségeiben eszményi Romeo, tartalmában kissé hideg, egyhangú. Várkonyi nem sokáig maradt a színpadon. Adottságai révén a némafilmnek első magyar amorózója lett. Az osztrákok is felfigyeltek rá, amikor a *Sárga csikó* világ körüli útját járta. Bécsbe, majd Berlinbe vitték, onnan Amerikába került és csillaga csak akkor kezdett ha-

nyatlani, amikor a hangosfilm korszaka kezdődött. Nagy Ilona Júliája csupa vonzó báj, csupa gyermekes kellem volt. Értelemtől sugárzó, a színpadot szenvedélyesen szerető színésznő volt, a hangja azonban fátyolos, nem csengett tisztán, nem volt vivőereje. Fizikuma törékeny. Rövid időt töltött a színpadon, jobb pályára lépett: férjhez ment. Fekete Mihály, aki a barátot játszotta, a magyar színpadoknak egyik legrobosztusabb tehetsége és leg-rapszodikusabb egyénisége. Hangja olyan, mint az ágyúdörgés. Szennvedélye állandóan lánggal ég. Sokszor szertelenségre ragadja temperamentuma, s ezt a szertelenséget álapos tudása és széles körű műveltsége sem tudja fékezni. Beszéde kristálytisza, zamatos magyar szó.

ÖTÖDIK ESTE: A VELENCEI KALMÁR

November 27-én a Shakespeare-ciklus ötödik estéjén *A velencei kalmár* került színre. Signor Antonio és Shylock tragikomikus, meseszerű történetét talán sohasem várta még a kolozsvári közönség olyan felfokozott, megértő és komoly érdeklődéssel, mint ezen az estén.

A velencei kalmár a világirodalom egyik legfurcsább alkotása, és a gondolkodni nem szerető nézőt rendszerint kielégítetlenül hagyja, mert a szeme előtt lejátszódó történetnek sok furcsaságán nem tud eligazodni, és nem képes eldönteni, hogy miről is van szó tulajdonképpen. Mesejáték-e az, amit a költőfejedelem szertelenül szárnyaló fantáziája felépített? Korrajz? Vagy vallási probléma? A kereszténység és zsidóság évezredek szembenállását és a zsidóság alulmaradását ábrázoló iránydráma? Tragédia? Vígjáték? Vagy csak ékesen felcicomázott, bűvös erővel elmondott adoma? Jogi kérdés mesteri megoldása?

A közönség az előző előadásokon már megszokta, hogy kétségei között útmutatást, problémáira választ kap a bevezető előadásokon. Ezt várta most is.

A színház igazgatója tartotta a bevezető előadást, és tényleg igyekezett választ adni a ki nem mondott, de az agyak rostájában bujkáló kérdésekre. Arra mutatott fejtegetései elején, hogy annyi zűrzavart, fejvesztett kapkodást, erőszakolt magyarázatot, értelmetlen csűrést-csavarást és képzelt problémát Shakespeare-nek egyik darabja sem támasztott a különféle korok kommentátorainak agyában, mint a *A velencei kalmár*. Műfajra nézve mondták az idők folyamán vígjátéknak, drámának, mesejátéknak, tragédiának, sőt akadt egy szellemes kritikus, akinek még most is világhíre és igen széles rétegekben nagy tekintélye van: Sarcey, aki operettlibrettónak minősítette Shakespeare e művét. Ez a megállapítás a mi szemünkben talán frivolnak vagy legjobb esetben tisztetletlen tréfának tűnik fel, ámde a franciák, akik három század pergése folyamán sohasem tudtak meleg és megértő barátságot kötni az avoni hattyúval, komolyan és őszinte örömmel

hittek benne. Hogyne! Hiszen akkor is tapsoltak, amikor Voltaire „un sauvage ivre”-nek nevezte Shakespeare-t.

E fogalomzavarok útvesztőjéből menekülünk Shakespeare-hez. Felejtjük el, amit a kommentárokból olvastunk, és lássuk a darabot sallang nélkül a maga világos egyszerűségében. Alig hihető, hogy mesejátékot akart volna a költő írni. Hogy két meseszerű motívumot is felhasznál: a font hús és a három ládika történetét, az még nem bizonyít e szándéka mellett, mert akárhány más darabja van, ahol mesemotívumai fantasztikusabbak és hihetlenebbek, s azokra mégsem lehet azt fogni, hogy mesejátékok. A források, amelyekből Shakespeare merített, pazarul kínálták a mesemotívumokat, és ő bőven, szívesen válogatott bennük, de ahol mesejátékot akart írni, ott egy pillanatra sem hagyta e szándéka felől kétségben a nézőt. Legtöbbször már a címben bejelenti, hogy mesét fog mondani; gondoljunk a *Szentivánéji álmra* vagy a *Téli regére*, vagy pedig – mint *A viharban* – belül üti meg azonnal élesen, világosan a mese naiv hangját. A cím rendesen valóságos program Shakespeare-nél: világos, kifejező, kétértelműség nélkül való, rejtett meglepetéseket nem ígérő, őszinte. Amikor pedig a cím valamelyik szereplőnek a neve, akkor ennek a névnek viselője rendszerint uralkodó hőse is a darabnak.

De hogy vagyunk *A velencei kalmárral*? Címszereplője a nemes, büszke, áldozatkész Antonio. Király ő is, miként Cymbeline vagy Julius Caesar – *a kalmárok királya*. De vajon főhőse is a darabnak? Azt hisszük – s e hitünket a címen kívül a drámai mű alaphangjára, kezdő jeleneteire, konstrukciójára s főleg az utolsó felvonás befejező akkordjára alapozzuk –, hogy amikor Shakespeare elgondolta e darabját, az első tervezetésekből még Antonio volt a főhős, ő állott a cselekmény előterében, mely az ő baráti áldozatkészségén, önfeláldozásán fordul meg. Shylock akkor még talán csak mint epizódalak élt képzeletében, később, lázas agyú és forrongó munkája közepette, a korhangulat hatása alatt, kezdte mindinkább izgatni fantáziáját a zsidó alakja, mind nagyobb kedvvel és szeretettel formálta, színezte, emelte és hozta előbbre ezt a pittoreszk érdekességet, így nőtt folyton nagyobbá, uralkodóbbá, így került a drámai események élére Shylock.

S idők folyamán – virtuóz színészek játékában s önkényes csonkításai vagy hozzáadása által – még élesebbé vált Shylock alakja, s még jobban háttérbe szorult a királyi kalmár és környezete. Hogyne! Hiszen, amit a nagy lélekalkotó annyi kedvvel teremtett meg, abból természetesen úgynevezett hálás és parádés szerep lett a színpadon. Az ötödik felvonást már teljesen fölöslegesnek ítélték, egyszerűen kihagyták, s a törvényszéki jelenet izgalomával befejezték a darabot. Az is igaz, hogy Shakespeare a *A velencei kalmárban* sokszor jár közel a tragédia határához. Komor hangulata már az ólomszekerény feliratából felénk bűg: „Mindent feláldoz értem az, ki elszán-

tam reám szavaz.” Valahányszor pedig Shylockot előbbre hozza, mintha önkéntelenül sodródna a tragédia felé.

Így válik általánossá az a hit, hogy Shakespeare tragédiát írt a *A velencei kalmárban*, Shylock megrázóan szomorú tragédiáját. Semmi egyéb nem kell hivatkoznunk, mint az utolsó felvonás bűbajos hangulatú, elragadó varázsú képére, amelyben Shylock alapja már csak úgy él, mint egy nyomasztó, elsuhant álom, a font hús meséjéből pedig csupán Antonio nemeségének és baráti önfeláldozásának dicsőítése ragyog elő, mondom, csak ennek az egy széles befejező akkordnak boldog harmóniája és csengő kacagása is döntő bizonyítéka annak, hogy Shakespeare nem tragédiát, hanem vígjátékot írt. S ezért mondtam, hogy a kommentárok zűrzavaros, úttalan erdejéből meneküljünk Shakespeare kristálytisza darabjához. Akkor azt is látni fogjuk, hogy Shakespeare-nek esze ágában sem volt vallási kérdést feszegetni a *A velencei kalmárban*. Nem is foglalkozott ő vallási kérdésekkel soha. Abból, hogy Shylock zsidó, még nem következik az, hogy a költő a zsidó vallás évezredes, lebírhatatlan erejét akarta volna dicsőíteni, sem az, hogy a zsidó faj elvetemültségét, a zsidó nép végeszakadatlan szenvedésének felhördülő bosszúvágását akarta volna színpadra vinni. Kinek jutott volna eszébe azt állítani, hogy Othello a szerecsen faj tragédiája? Pedig Othello szerecsen. Shylock pedig zsidó. De csak egy zsidó, s nem a zsidóság szimbóluma. S nem a zsidó vallás mártírja. Mint ahogy Romeo és Júlia nem szobra a szerelemnek, csupán különleges körülmények közé sodródott két gyermeknek egyéni szerelmi története.

Antonióval, aki szemben áll Shylockkal, szintén nem lehetett az a célja Shakespeare-nek, hogy a keresztény világnézet, a Krisztusi türelem, a kereskedői becsület és a földre költözött szeretet példáját állítsa elénk. Shakespeare embereket alkotott, nem vallási szimbólumokat feszegetett.

Hogy pedig miért zsidó Shylock, annak inkább kortörténeti, semmint vallási okai vannak. Már a *Gesta romanorum*ban megvan a pontos története, de ott az *uzsorás még nem zsidó, hanem keresztény*. S ez a keresztény kalmár köti ki, hogy a lovagnak, akinek kölcsönt nyújt, minden húsát levághatja csontjáról, ha az pontos határidőre nem fizeti vissza tartozását. A lovag nem tud fizetni, a keresztény uzsorás pedig a törvényszék előtt követeli kikötött díját, adósának húsát. Álruhában jelenik meg akkor a lovag felesége, s miután hasztalan próbálta irgalomra bírni a megátalkodott uzsorást, felszólítja, hogy ám vágja le a bajba jutott férfi minden húsát, de egy csöppnyi vérét se merje ontani, mert akkor a király fog fölötte ítélni. Összetörve, megsemmisülten távozik a lelketlen kalmár. Ezt az elbeszélést minden valószínűség szerint ismerte Shakespeare, hiszen 1577-ben már angol nyelven is megjelent és közkézen forgott Robinson Róbert fordításában.

Angliában is gyűlölt, megvetett vagy legjobb esetben is megtűrt, kinevelt és kicsúfolt faj volt ez időben a különös ruhában járó, különös nyelven

és furcsa hanghordozással beszélő, furcsa hajviseletű zsidó, úgyhogy az a moralitás, amely a *Három londoni nő* címen jelent meg tizenöt-húsz évvel Shakespeare műve előtt, amelyben egy becsületes, könyörületes, nemes érzésű zsidó jelenik meg a színen, semmi hatást nem tudott kelteni, ellenben Marlowe-nak *Máltai zsidója*, amelyben Barabás, egy minden emberi érzésből kivetkőzött zsidó fenevad nagy és hangos sikert aratott. Ez a zsidóellenes hangulat valósággal izzóvá vált éppen 1594-ben, amikor Roderigo Lopezt, a királynő zsidó hitű²⁰⁵ háziorvosát kivégezték, mert állítólag II. Fülöp spanyol királytól pénzt fogadott el, hogy megmérgezze úrnőjét. Újra fellobogott akkor a gyűlölség vad tüze a zsidók ellen, s ebben a közhangulatban írta meg Shakespeare *A velencei kalmárt*.

Divattá vált a Shakespeare-magyarázók között jogi szempontból boncolgatni a font hús pörét, fölös jóindulattal mutatva ki a költő széles jogi tudását és jártasságát a törvény paragrafusai között. Balga és hiú kísérlet. Shakespeare nem akart egy nehéz és fogas jogi problémát fölvetni, s azt briliáns törvényismerettel és finom disztinkcióval megoldani. Egyszerűen átvette azt a divatos mesemotívumot, s nem is változtatott a középkor felfogásán a megoldást illetően. Meghagyta annak, ami: *mesének*.

Ha a forrásokat vizsgáljuk, amelyekből *A velencei kalmár* életre kelt, meg kell vallanunk, hogy nem volt könnyű Shakespeare feladata. A két mese összeolvasztásával az egyik motívum vidám hangulatát bele kellett kapcsolnia a másiknak vigasztalás nélkül való komorságába. Olyan témát, amely elevenen és forrongó izgalommal élt napjaiban, meg kellett tisztítania a közízlés durvaságaitól, az általános felfogás szennytől, a vak elfogultság túlzásaitól, finommá, mélyé és nemessé, mindenekfölött pedig igazzá kellett tennie. Mély és széles szakadékot kellett áthidalnia. Életet kellett lehelnie a középkori barbár képzelet szörnyszülőttjébe és meseszerű vádjába.

Amikor minden szemben a gyűlölség tüze égett, amikor minden szívből a bosszúállás lihegő, vad vágyakozása tört elő, szennyes indulatok háborgása közepette, szidalmak árjában a káromlások özöne fölött fenséges nyugalommal ült Shakespeare az igazság fényében, a megingathatatlan objektivitás trónusán: miként a tenger mélységéből előmeredő évezredes szikla, melyet hasztalan csapkodnak tajtékzó hullámok, mely fölött nyomtalanul zúg el vészes viharok mindent elsodró fergetege.

A velencei kalmár előadása teljes sikert aratott. „A színházi szezonnak még csak az elején vagyunk – írja a kolozsvári *Ujság* kritikusa –, s már az ötödik új betanulással, új szcenáriummal színre hozott Shakespeare-darabra telik meg zsúfolásig a színház nézőtere. Midőn a színház igazgatósága merész gondolattal a Shakespeare-ciklust az idei évad előterébe tolta, az embermegszólók sokasága azzal próbálta halványítani az igazgató klasszikus vállalkozásának szépségét, hogy erkölcsi érdemek hajszolásával gya-

núsította. És csak most látja be a szkeptikusok kisdéd tábora, hogy az igazgatóban a színház etikai mérlegével való ügyes számítás mellett a kitűnő üzleti érzék is megnyilvánult. Nem lehet kitérni a tény elől, hogy a közönség érdeklődése itt nem kitartó, hanem egyre fokozódó. A Shakespeare-előadások ünnepi estéi a színháznak, amelyekre szent lázzal, felfokozott ambícióval készül a művészi személyzet, ünnepi érzéssel, megértést sugárzó intelligenciával hallgatja végig a darabokat a közönség. Ez Shakespeare kultuszának és a színháznak közös reneszánsza... A színház sorompóba küldte ifjú, ambícióban, sőt tehetségben sem szegény gárdáját, hogy a közönség várakozásában és a színház ígérétében ne csalatkozzék. Fekete Mihály alakította Shylockot. Átgondolt, komoly játékaról elismeréssel emlékeztünk meg. A jellem aláfestésében kissé rikító színeket használt, s általában mozaikszerű volt alakítása, hiányzott az átmenetek finom áthidalása. Legsikerültebb volt dühöngése és átkozódása. A törvényszéki jelenetben félelmes vérszomjasságával szemben összeroppanása nem volt eléggé megrendítő. Sikere így is szép és megrendítő volt. Hettyey Aranka (Portia), Horváth Paula (Nerissa) és Császár Mária (Jessica) kedves, élvezetes triáaszt képezett. Nagy Adorján férfias Bassanója, Bánóczy erőteljes Antoniója, Szentgyörgyi méltóságos dózséja, Várkonyi Mihály sok előnyös külsőséggel rendelkező Marokkói hercege, Földessy Sándor önhitt Aragónia hercege, Harsányi Rezső élesen jellemzett Salaniója, Nagy Gyula Lanzelója, Dezséri Gyula öreg Gobbója, Berky József eleven Saleniója, Ihász Aladár kedves Gratianója, Gálosi Zoltán poétikus Lorenzója erősségei voltak az előadásnak.”

A fővárosi lapok is nagy elismeréssel írtak a kolozsvári Shakespeare-ciklus gyors üteméről és nagy hatásáról. A *Pesti Hírlap* például ezt írja: „A velenicei kalmár előadásával folytatta tegnap nagysikerű Shakespeare-ciklusát a kolozsvári Nemzeti Színház. A nézőteret éppen úgy zsúfolásig megtöltötte a közönség, mint minden eddigi estén. Shakespeare most a legdivatossabb író Kolozsváron. Minden héten két-három estén szerepel Shakespeare-darab a színház műsorán, s mindig megtelik lelkes, megértő közönséggel a nézőtér. Előadás előtt ismét a színház nagy képzettségű igazgatója tartott bevezetőt, amelyben a *Gesta Romanorum*, valamint a Giovanni Fiorentino novelláit mint Shakespeare forrásait mutatta be, vázolta a zsidókérdés aktualitását a XVI. században Olaszországban és Angliában, és megtisztítani igyekezett a darabot azoktól a faji, vallási, jogi problémáktól, amelyeket évszázadok folyamán a kommentátorok belecsempészttek... Az előadás igen jó volt, Fekete Mihály játszotta Shylock szerepét mély megértéssel és megérző erővel. A többi szerepben kitűnő volt Szentgyörgyi István, Hettyey Aranka, Horváth Paula, Császár Mária, Dezséri, Várkonyi, Nagy Adorján, Ihász, Gálosi, Harsányi, Nagy Gyula. Felvonások végén sűrű tapsok szólították a jeles művészeket a lámpák elé.”

A Shakespeare-ciklus egyik legértékesebb eredménye és jövőt építő hatása az volt, hogy sikerült annak az ifjúságnak érdeklődését is a maga részére hódítani, amelynek többsége rendszerint a könnyebb szórakozást kereste a színházban. Már a magyar drámatörténeti előadások sorozatos előadásai fölkellették az egyetemi ifjúság érdeklődését, az antik drámák bemutatása erősítette a kapcsolatokat a színház és a komoly ifjúság között, a Shakespeare-ciklus pedig megmozgatta azt a fiatalságot, amely hivatva volt arra, hogy a következő generációk színházi közönségének igényét és ízlését irányítsa. A színház ezekkel a ciklusokkal nem pillanatnyi sikereket ért el, hanem alapozta a jövőt, és nemesítette a talajt. Az *Ellenzék* meg is emlékezett erről a hódításról: „A Shakespeare-ciklus előadásait is nagy számban látogatja, ami nagy fontosságú és nagyon örvendetes jelenség. Eddig a lenge ruhás színpadi műfaj iránt érdeklődött melegebben a publikum e lelkes és gyorsan hevülő rétege, most szívesen jegyeztük fel, hogy a shakespeare-i magaslatok iránt sem veszítette el érzékét. Az ifjúság lelkesedése az ilyen estéket irodalmi ünnepekké avatja, az igazgató magas színvonalú konferanszai pedig biztos irányba kormányozzák a jövő közönségének ízlését.”

HATODIK ESTE: *VÍZKERESZT, VAGY AMIT AKARTOK*

December hó 16-án a *Vízkereszt*, vagy amit akartok került színre mint a ciklus hatodik darabja.

A közönség érdeklődése olyan széles hullámokat vetett, hogy a színház két egymás utáni estét szánt a *Vízkereszt*nek, s mind a két estén a színház igazgatója tartotta a bevezető előadást, más-más szemszögből világítva meg a darab keletkezését, értelmét és szépségeit. Első estén a *Vízkereszt* víg elemeire hívta fel a figyelmet, s a Shakespeare korabeli bohócok népszerűségére és fontos szerepére mutatott, második este pedig azokat a forrásokat tárta fel, amelyekből Shakespeare-nek ez a vígjátéka fakadt. Részletesen ismertette Richnek *Apollonius és Shilla* című novelláját, amelyből Shakespeare a legbensőségesebben merített. Azután így fejezte be előadását: „Hasonlítsák össze e részletesen ismertetett mesét azzal a darabbal, amit mindjárt látni fognak, és meg fognak győződni arról, milyen elfogult és vak igazságtalansággal vádolhatta Shakespeare-t Greene azzal, hogy nem más, mint idegen tollakkal ékeskedő szajkó, színi uzsorás. Rich szomorú hangú, keserű melódiájából komponálta Shakespeare minden idők egyik legvidámabb, legszínesebb komédiáját. A Shilla-novella motívumait derűsebbé tette, megnemesítette. A Rich-mese megtisztult formában jelentkezik a Shakespeare-darabban, a vidám figurák pedig teljesen a brit költő képzeletének szülöttei. S olyan frissek, olyan lüktetően elevenek, olyan vidámak és szellemesek ma is, mintha nem is telt volna el születésük óta há-

romszáz év. Az avultságnak semmi nyoma rajtuk. Mintha ma rakoncátlan-kodnának kocsmák füstös odúiban, főúri szalonok tükörsima parkettjén, tróntermek aranyos falai között, nemesi kúriák buja virágzású kertjében s a külvárosok zegzugos utcáin, és nem múlt századévek előtt támadtak volna egy túlfűtött temperamentum, túlhabzó kedély, mérhetetlenül gazdag képzelőerő játékos kedvéből.”

A közönség nagy kedvteléssel követte a költő fantáziájának szeszélyes szárnyalását. Megérezte, hogy a *Vízkereszt* farsangi, csapongó jókedv csillogó szüleménye, mely talán királyi vagy főúri megrendelésre, valami borgőzös londoni csapszék cinkupái közt szökkent gondolatba, barátságos koccintgatás közepette. Megértette a szerelem epedő mesehercegének, a férfiruhát öltő Violának romantikus, titkolt szerelmét, Olivia lovagregénybe illő szerelemre gyűlésát Viola iránt, amelyet tudat alatti ösztönnel iker-testvére, Sebastianra pazarol. Falstaff méltó pandantja a nehéz járású, mulatságos és mindig részeg Böffen Tóbiás, a furcsa, kacagtatóan groteszk Keszeg cimbora és Malvolio, a csörgősipkás bohóc, a nagyképű, korlátolt elméjű lakájfigurák ősapja olyan hangulatot teremtett, amely sokáig visszhangzott a nézők lelkében. Hiszen ezeket a színes kártyalapokat olyan varázsló keverte, mint Shakespeare. A reneszánsz színgazdag képzeletvilága ölelkezik e jókedvű darabban a tobzódó életmámor pezsgő egészségével. Mintha Kelet ezeregyéjszakai csillagboltozata borulna a ködös Albion farsangi jókedvtől hangos utcáira. A *Vízkereszt* a komoly szerelem, a játékos bohóság, a tréfás cselszövés szálaiból font színes, bohózatos költemény, amelyben kacagva suhog az ostor a szertartásos nagyképűség hátán, a hetvenkedő gyávaság arcán.

Ennek a féktelen jókedvnek, ennek a búbajos szentimentalizmusnak szolgálatában állott az előadás, amely elmés, új szcenárium alapján és gyors, nyíltszíni változásokkal pergett le a nézők előtt olyan iramban, hogy tíz óra előtt már elszéledt a közönség felejthetetlen élmény emlékével. A színi bírálat rendkívüli elismeréssel szól a szereplő színészekről: Poór Lilyről („akinek Olivia grófnője csupa poézis és csupa kellem”), Császár Mária Violájáról, „erről a nagyon rokonszenves fiatal színésznőről, aki első értékes sikerét aratta ezen az estén”, F. Berlányi Vanda komornájának kedvességéről és közvetlenségéről, Várkonyi Mihály passzív hercegéről, Ihász Aladár huncut bohócáról. „Az előadás szereplői mindent elkövettek, hogy a hangulat és a vidám karneváli tréfa túlfeszült jókedve átragadjon a közönségre. Ez a törekvésük talán sohasem sikerült jobban, mint ez alkalommal. Illesse dicséret azokat, akik a darab féktelen vidámságát hozták a humor legzamatosabb és legegészségesebb megnyilatkozásával felszínre. Nagy Gyula Böffen Tóbiása, Gálosi Zoltán Malvoliója, Harsányi Rezső Keszeg Andrása a komikum klasszikus magaslatán mozgott.”

HETEDIK ESTE: *JULIUS CAESAR*

A Shakespeare-ciklus hetedik estjén, 1914. január 5-én *Julius Caesar* került színre. A bevezető előadást Csengery János, a kolozsvári egyetem tudós professzora tartotta, aki különösen a római történetnek abba az izgalmas korába világított, amelyben hatalma és népszerűsége tetőpontján uralkodott népe fölött Caesar, a nagy államférfi, hadvezér, szónok és történetíró. Nagy népszerűsége tette gyanússá a lángeszű államvezetőt azok előtt, akik nagyravágyásától a köztársasági alkotmányt féltették, akik összeesküvést szóttek ellene, és a szenátusban leszúrták, nehogy fejére tegye a császári koronát. Caesart megölték ugyan, de a kor szellemét, amely a nemzetek történelmét irányítja, nem tudták elfojtani. Csengery János bevezető előadásában eleven valóságként jelent meg ez a kor, amelyet Shakespeare hiányos történelmi ismeretei dacára látnoki erejével varázsolt a nézők elé. A kutató tudós igazolta a költő tudat alatti megérezését.

Az előadásról – először a ciklus folyamán – nem nagy elismeréssel írtak a kolozsvári színházi bírálók. Mintha a nagy munkájában ellankadt volna a színészegyüttes és a vezetés ereje. Talán az volt az oka a készületlenségnek, hogy a karácsonyi és újévi előadások sűrű egymásutánja és szükség-szerű változatossága lekötötte a színház próbaidejét. A feddő szavak különösen a tömegjelenések lármáját, szegénységét és a főszereplők játékát zavaró önálló szereplését kifogásolták, s a külső kiállítás fogyatékoságait is megrótták. A szereplők közül azonban Szakács Andor Brutusát és Nagy Adorján Antoniusát nagy elismeréssel említik: „öntudatos, mély megértésre valló, lendületes alakítások voltak. Hettyey Aranka Calpurniája nemesen egyszerű és mégis méltóságteljes volt, Poór Lili Portiája külsőségekben, hangban, melegségben finom és poétikus, Bánóczy Dezső Cassiusa színes, Dezséri Gyula Cascaja közvetlenségében monumentális, Szentgyörgyi István a régi. Magyaros Caesar volt most is, nemes és természetes, de szavainak hol ropogtatásával, hol kurucos pattogtatásával, hol kedves, alföldies elnyújtásával egyéni színt és zamatot adott a nagy hadvezér diplomata alakjának.”

NYOLCADIK ESTE: *WINDSORI VÍG NŐK*

A színház érezte, hogy *Julius Caesar* előadása törés volt a ciklus egyenes vonalán, és sietett a csorbát kiköszörölni. Január 17-én nagy bátorsággal és felfokozott becsvágygal Shakespeare-nek olyan darabját mutatta be, amely legritkábban szerepel a színházak műsorán, a *Windsori víg nőket*. A vidám és fedhetetlen erényű windsori polgárasszonyok Angliában sem voltak túlságosan népszerűek, Németország színpadjain is ritkán jelentkeztek, Ma-

gyarországon pedig mindössze hatszor adták, egyszer Pesten 1854-ben, és ötször Kolozsvárott.²⁰⁶

Pedig az angol polgári életnek ez a bűbajos és vonzó varázsú képe, mely e darab keretében megjelenik, a kifogyhatatlan gazdagságú s a lélek rejtelmes mélységeiből fakadó humor, az óangol élet színes rajza a maga egészséges erkölcsi érzékével és ragyogó életörömével, mely minden sorból mosolyogva kandikál elő, a meseszöveg költői és technikai tökéletessége, a jellemzés fölényes művészete és Shakespeare emberséges gondolkodása, mely erőteljesen bontakozik ki, és tiszta fénnel tündököl a polgári élet puritán becsületességének a nemesség csélcsap léhaságával való szembeállításában, a színpad indokolatlan mellőzése dacára is a világirodalom egyik legkomolyabb és legsúlyosabb értékévé avatják a *Windsori víg nőket*. A bevezető előadást ismét a színház igazgatója tartotta, a darab keletkezésének körülményeire mutatva jellemezte Falstaff lovag alakját, akinek ősapja talán Plautus *Hetvenkedő katonája*. A javíthatatlan vén korhely egyik legszínesebb, legelevenebb és legmulatságosabb figurája Shakespeare-nek. Úgy játszik vele, mint gyermek a kedvenc, nagy babájával. Ez a mindenki eszén keresztüllátó, agyafúrt tréfakeverő, aki *IV. Henrikben* ötletességével, talpraesett riposztjaival, arcátlanságával és vakmerőségével annyiszor vágja ki magát veszedelmes helyzetéből, aki fölényes elmésségével orránál fogva vezeti egész környezetét, a *Windsori víg nőkben* együgyű és szánalmas áldozata két jámbor, vidéki asszony átlátszó gáncsvetéseinek. Megvénült ám a szemfüles Jankó, lassú lett az észjárása.

A pohos lovagot Nagy Gyula játszotta. Jóízű, vidám, szertelenül mókázó, közvetlen hangú alakot formált belőle. Hettyey Aranka és Horváth Paula egyformán finom vonásokkal ruházták fel a vidám polgárasszonyokat. F. Berlányi Vanda Pázsi Annája (Anna Page) üde jelenség. Pompás figura volt Harsányi Rezső, Dezséri Gyula, Kertész Endre, Bánóczi Dezső, Fekete Mihály, Nagy Adorján és Gálosi Zoltán.

A közönség ezen a nyolcadik előadáson is zsúfolásig töltötte meg a színházat, s egész este ki nem fogyott a kacagásból.

KILENCEDIK ESTE: *HAMLET, DÁN KIRÁLYFI*²⁰⁷

Még a *Windsori víg nők* vidám hangulata uralkodott a lelkeken, amikor nyolc nappal később, január 25-én csúcspontjára ért a ciklus. *Hamletet* adták elő, s már napokkal előbb hirdette a színház, hogy minden jegy elővételeben fogyott el; pénztárnyitás az előadás napján nem is volt.

Ünnepi, sötét ruhában jelentek meg az emberek a nézőtér legfelsőbb régióiban is.

A piros bársonyfüggöny előtt Ravasz László dr.-nak, a református teológia akkori kiváló professzorának érdekes alakja jelent meg. Bevezető elő-

adását lenyűgözötte, feszült figyelemmel hallgatta mindenki. Szabadon beszélt, még jegyzetek sem voltak kezében. Ragyogó ékesszólással, a lélek rejtekébe világító fényözönnel, a filozófiai felkészültség szárnyaló gondolataival tárta fel és boncolta a tépelődő királyfi belső életét. A közönség lélegzetét visszafojtva hallgatta a nagy szónokot, s úgy érezte, hogy minden kétségére, minden kérdésére választ kapott a bevezető előadásban.

A kritika az elragadtatás hangján emlékezett meg másnap erről a bevezető beszédről és a színészek játékáról is. Az *Ujságban* Nagy Lajos ezt írta: „Ezt a legfinomabb differenciált lelket volt szerencséje interpretálni a kolozsvári Nemzeti Színházban Janovics Jenőnek. Olyan nehéz és komplikált művészi feladat, amelyhez fogható a színészi szerepek nagy listáján talán egy sincs. Janovics Jenő Hamlet-alakítása a legkomolyabb és a tökéletes megértetés felé vívódó, folyton forró és folytonosan nemesebbé formálódó alakítás. Sok évi nehéz, emésztő stúdium, az intuíció eksztatikus láza, a legvilágosabb értelemre való törekvés adja meg Janovics Hamletjének az egyéni veretét. Mikor valaki elérkezik a nagyszerű, a szerepet átfogó megértésnek és a szerep lelkét saját énjébe plántáló tehetségnek ehhez a stádiumához, akkor megszűnnek létezni előtte a konvencionális színészi mesterkedés trükkjei, rafinériái, szóval az átlagmegoldásnak összes szokványeszközei. Ilyenkor kivetkőzik teljesen saját egyéniségéből az előadó, mert minden idegszála, vére ütemes lüktetése, intelligenciájának ezredrész másodpercnyi felfogása nem a *játszás*, nem a *hatás*, hanem az alak szolgálatában áll. Ezt a különös állapotot éreztük meg szinte szuggesztíve Janovics Hamlet-alakításában. Nem a téboly patológiai ábrázolásának naturalisztikus hűségét, hanem a megtört lélek prizmáján keresztül sugárzó hamleti filozófiát domborította ki plasztikusan. Éreztük, hogy felolvadt, eggyé forrott, vergődött, szenvedett Hamlettel, és a közönség hitt az ő Hamletjének.”

A tragédia többi szereplői is a színjátszás magas klasszisztát képviselték: Hettyey Aranka méltóságteljes, önmagát marcangoló királynéja, Poór Lili leheletszerű, poétikus Opheliája, Szakács Andor ízről ízre shakespeare-i Claudiusa, Dezséri szószátyár, finom Poloniusa, Harsányi Rezső bölcselkedő sírásója tökéletes volt. S a nagy sikerben osztozott Nagy Adorján, Fekete Mihály, Várkonyi és Gálosi is.

Hamlet hatása rendkívüli volt. Több ízben kellett egymásután műsorra tűzni, mert a közönség újra meg újra látni akarta, újra meg újra el akart merülni a teremtő géniusz e csodás alkotásában.

TIZEDIK ESTE: SZENTIVÁNÉJI ÁLOM

Forrott és lángolt a közönség érdeklődése. Társaságokban, az iskolák tantermeiben, irodalmi összejöveteleken, még kávéházakban is Shakespeare volt a legdivatosabb beszédtema. Vitatkoztak, új szépségeket kutat-

tak, elmerültek a Shakespeare-olvasmányokban az emberek. Izgatottan várták a színház heti műsorát, s nem a Budapesten divatos lenge műfaj újdonságait várták, hanem az iránt érdeklődtek, hogy hány Shakespeare-esztét hirdet a következő heti játékterv, és mikor lesz a ciklus legközelebbi állomása.

A színház pedig gyönyörűséggel és minden erejét megfeszítő áldozatos-sággal szolgálta közönségének ezt az érdeklődését.

Február 7-én Shakespeare csodálatos fantáziájának legbűvösebb ékkövét, *Szentivániéji álmom* című ezer színben pompázó mesejátékát varázsolta a nézők ámuló szeme elé. „Mindenben szép és káprázatos, soha el nem felejthető est” – írta másnap a *Kolozsvári Hírlap* bírálója. „A még nem is egy évtizedes új színházunk történetében minden időkre egyike lesz a legnagyobb emlékeknek a tegnapi esemény. Eseményszámba kell vennünk a Shakespeare-ciklus tizedik estjét azért is, mert azon a színházi produkció minden tényezője harmonikusan szolgálta a siker szimfóniáját. Ha a kiállításon kezdjük dicséretünk sorozatát, úgy elsősorban is az Athén melletti erdő beállítását kell mindenképp fölé emelni. A tündérekkel, nimfákkal, nájádokkal népes őserdő teljes illúzióját keltette a színpad. A százados, plasztikus fák rejtelmességeikkel álmodtak a zsúfolásig telt nézőtér előtt a festett világban. Az erdő hangulata is teljes volt, s ennek a mesebeli világnak regeszerűségét Mendelssohn örökszép zenéje adta meg. Viszont a káprázatát a világítási effektusok varázsolták elő. Mendelssohn zenéje a maga nagy-szerűségében csendült fel az orchesterben, és a zenekar dr. Bródy Miklós karnagy zseniális és energikus vezetése alatt a kísérőzene legrejtettebb szépségeit is érvényre juttatta. Elismeréssel kell megemlékeznünk az első és az utolsó felvonás kiállításáról is. Mindkettőben megvolt az imponáló fenség, a stílszerűség és a különlegesség szépsége. Nemcsak az irodalomnak, de a művészetnek is ünnepe volt a tegnapi este. Színházunk művészgárdája Dézsi Lajos egyetemi tanár tudományosan értékes konferansza után kitűnő előadásban mutatta be Shakespeare remekét. Hettyey Aranka külsőségeiben szép és bensőségeiben művészi értékes Titania-alakítása mellett F. Berlányi Vanda Puckja csupa eleven meseszerűség volt, viszont Poór Lili Hermiája éppen annyira volt bensőségteljes, mint szép Császár Mária Helénája. Nagy Ilona Hyppolita királynő alakításából sem hiányzott a fenség. A férfiak között Dezséri Gyula járt elől mint Zuboly, markáns vonásokkal, invencióval és meleg humorral játszott meg a műkedvelő takácsot.”

A budapesti lapok tudósítói is nagy elismeréssel írtak a *Szentivániéji álmom* előadásáról. Így a *Pesti Hírlap*:

„Tizedik állomásához érkezett szombaton este az a nagyarányú Shakespeare-ciklus, amelyet dr. Janovics Jenő rendez a kolozsvári Nemzeti Színházban. Ezen a tizedik estén a *Szentivániéji álmom* került színre teljesen új berendezés alapján, olyan gazdag kiállítás keretében, amelyhez hasonlót a ko-

lozsvári színházban még sohasem láttak. Az új rendezés – dr. Janovics Jenő munkája – a halhatatlan remekmű minden szépségét s minden báját felszínre hozta, a díszletek stílusos szépsége, ragyogó pompája pedig az elragadtatás kifejezését váltotta ki a közönségből. Az előadást Mendelssohn teljes zenéje kísérte. Előadás előtt konferansz volt, melyet a kolozsvári egyetem tudós professzora, dr. Dézsi Lajos tartott. Az előadásra napokkal előbb minden jegy elfogyott. *A Szentivánéji álom* négy egymás utáni estére van kitűzve.”

Valóban így volt. *A Szentivánéji álom*, mint valami divatos új operettet, négy egymás utáni estén játszotta a színház, de ezzel sem elégítette ki a közönség igényeit, a tündéri mesejátékot azután is állandóan műsoron kellett tartani. Mindenki látni akarta, s aki már látta, az újra meg akarta nézni ezt a csillogó köntösbe öltöztetett, elbűvölő színjátékot, a brit költőfejedelemelek ezt a pazarul gazdag ajándékát.

A színház igazgatója minden idejét és munkaerejét a darab pompázatos, újszerű betanítására fordította, s így a bevezető előadásra kolozsvári egyetem nagy hírű és kiváló irodalomprofesszora, dr. Dézsi Lajos vállalkozott. Nagy felkészültséggel, a történeti emlékek és irodalmi méltatások dús fegyvertárával világította meg a tündéri játék keletkezését, három évszázados pályáját a színpadon s a gondolatok szépségét. A tanulságos és nagyon élvezetes előadást hálásan tapsolta a közönség.

TIZENEGYEDIK ESTE: *OTHELLO*²⁰⁸

Minden idők drámaköltészetének csúcsára érkeztünk – így kezdte a ciklus bevezető estéjén, február 27-én az *Othello* előadása előtt bevezetőjét a színház igazgatója. – A szeszélyesen futó, hol mélyen elhanyagló, hol merészen fölfelé ívelő hullámvonal, mely Shakespeare írásait jellemzi, hirtelen lendülettel minden eddig ismert emberi alkotás mértéke fölé szökkent.

Othello, *Lear király* és *Macbeth* állanak e lendület tetején. Káprázó szemünk alig tud különbséget tenni e csúcsok fokain. A dramaturgiai értékelés hol az egyiket látja magasabb ponton, hol a másikat, aszerint, amint a drámai koncepció egységének vagy a stílus monumentalitásának vagy az eszmék gazdagságának szögéből nézi a három alkotást. *Lear királyban* legmélyebben szánt a súlyos probléma, ám a gondolatok túlhabzó bősége, az eszmék színes gazdagsága és fenséges szárnyalása itt-ott megbontja a drámai szerkezet egységét. *Macbethben* a tragikai stílus emelkedik a tökéleteség sehol el nem ért fokára. Egy fölösleges szó sincs ebben a tragédiában, s egyetlen kifejezés sem hiányzik, mely a világos megértéshez szükséges. Nincs egy szó sem benne, mely ne fedné híven a gondolatot, nem festené a helyzetet s ne volna csodálatos harmóniában a hangulattal. *Macbeth* stílu-

sa a legfenségesebb orchester, amelyben az emberi indulatnak minden kitörése búg, harsog, sír és jajong, őrzöng és vigad, s amelyben még sincs egyetlenegy diszsonáns akkord sem.

Othellóban a stílus itt-ott patetikus, viszont a drámai koncepció egysége, a pszichológia mélysége diadalát aratja. Mintha egy hatalmas, évezredek viharával dacoló gránitsziklából volna ez a tragédia kivésve. Minden egységes benne, minden elválhatatlanul összetartozik, minden egymásba kapcsolódik. S van még valami – a többi nagy tragédiától elütő – érdekes vonás az *Othellóban*: a *Hamlet*, a *Lear király* cselekménye a mesék ködös világában folyik le, a grandiózus alakok itt-ott kinőnek az emberi méretek közül, míg *Othello* igazi, „modern” tragédia, melynek eseményei a költő korában zajlanak le, emberei a költő korában élnek. S ámbár Shakespeare képzelete szabadon szárnyal századok felett, s az idők pergése semmi nehézséget nem támaszt alkotásának munkájában, mégis ez a „modern” anyag önkéntelenül közelebb hozza az eseményeket a mai kor emberéhez.

*Hamlet*ben jelentkezik Shakespeare-nél először az a tisztult tragikai fölfogás, mely az egyént elszabadítja az antik világ hitének bilincsei alól, ahol többé nem a *kikerülhetetlen végzet* sodorja a hőst romlása felé, hanem *saját lelkének* vágyai és szenvedélyei irányítják cselekedeteit s okozzák bukását. De a *Hamlet*ben ez a tragikai fölfogás nem tudott teljesen kibontakozni, az *Othellóban* azonban a különleges probléma nyúgja alól felszabadul Shakespeare tragikai fölfogása. Itt minden belülről fakad, a lelkéből. Nem külső kényszerítő eszközök a cselekmény rugói, hanem a lélek titokzatos rejtelmek, a szenvedélyek viharzása és sodró áradata. A külső, végzetszerű lendítőerők helyét a belső energiák váltják fel. *Othellót*, *Leart* és *Macbethet* saját eltökélt és megfontolt akarata hajtja a tragikai cselekedetre. A legteljesebb cselekvési szabadságuk van e drámák hőseinek. Az antik fölfogás fátyuma nem ragadja, nem sodorja őket vérengző bűnök felé. Azt teszik, amit vágyakozásuk, belátásuk, vérmérsékletük, koruk, szenvedélyük parancsol nekik. A külső bilincsektől felszabadultak, de rabjai lettek azoknak a belső energiáknak, amelyeket a természet olt az emberbe, s a nevelés és körülmények fejlesztenek ki bizonyos irányban. Önmagukban hordják okait a bűnnek s a bűnhődésnek egyaránt.

A bevezető előadás azután részletesen ismertette a forrásokat, amelyekből Shakespeare *Othello* meséjét merítette. Ezt a részletes ismertetést így indokolta: „E bevezető előadások rendjén nem ok nélkül és nem célzatosság híján ismertettem kimerítően a forrást, ahonnan Shakespeare merített. Mély hitem, hogy ez az illusztrált, plasztikus szembeállítás, melyet a források ismertetése s rögtön utána Shakespeare alkotásának bemutatása kínál, minden dramaturgiai magyarázatnál tanulságosabban s kézzelfoghatóbban tárja fel a költő képzeletének titokzatos munkáját: hogy miképpen lehel Shakespeare teremtő szelleme életet a nyers anyagba. S minden esztétikai

fejtegetésnél világosabb bizonyítékát szolgáltatja e szembeállítás annak, hogy a forrás, ahonnan merített, még akkor sem volt fontos, ha hűségesen ragaszkodott hozzá. A durva anyagba az ő génusza varázsolt lelket, az ő művészete adott neki formát.”

Cinthiónak a vitéz mórról szóló, Shakespeare korában közkézen forgott meséjét ismertette azután az előadó, s így folytatta: „Íme, nagy vonalakban vázolja az a mese, amelyből Shakespeare minden idők legtisztább, legkezelebb s legtökéletesebb tragédiáját alkotta. Ha e függöny szétnyílik, egymásután fognak megjelenni szemünk előtt a legdúsabb termékenységű képzelet szülöttei, akik élnek, örvendeznek és keseregnek, szitkozódhatnak és suttognak, szerelemért lihegnek, csele szőnek, vért ontanak, és ha leperegnek az események, melyek vaskapcsokkal vannak egymásba ékelve, melyek szilárd következetességgel folynak egymásból, azt a rendíthetetlen hitet keltik, hogy mindennek így kellett történnie, hogy másképpen egy epizódja sem eshetett meg a történetnek; akkor gondoljanak vissza arra a közönséges, durva, rikító színű és lélektelen bűnügyi históriára, melyet éppen most ismertettem, s nem lesz szükség semmiféle dramaturgiai magyarázatra ahhoz, hogy megértsék s értékelnék a változtatásokat, amiket Shakespeare eszközölt. Az egymás mellé helyezett eseményekből egy kelet, az új, belső motívumok szoros láncával összekötött egész alkot a költő.”

Szembeszállott azután az előadó azzal az általános és felületes megállapítással, hogy *Othello* a féltékenység tragédiája. Igyekezett lehámozni a velencei mór jelleméről azokat az erőszakosan ráakasztott felfogásokat is, amelyek azt akarják bizonyítani, hogy a hős vérengző szenvedélye a sötét bőrű nép faji jellegéből fakad. Kimutatta, hogy egy sor, egy gondolat sincs a tragédiában, amelyből arra lehetne következtetni, hogy Shakespeare valamelyik afrikai faj különleges szokásainak, vágyainak, indulatainak képét akarta volna bemutatni Othellóban.

Jago és Desdemona jellemvonásainak boncolgatása után az *Othello* kolozsvári előadásának vonatkozásait ismertette az igazgató. Kiemelte, hogy az *Othellót* nem Pesten, hanem Kolozsvárott, a Pataki Sámuel-féle főtéri ház báltermében játszották először 1794. március 24-én, s bemutatta *Othello* legrégebb kolozsvári színlapját.

Othellót Fekete Mihály játszotta, s a lapok bírálatai teljes elismeréssel írtak alakításáról. „Ez a szerep a legkiválóbb művészi erőket is próbára teszi; Fekete Mihály ezt a próbát dicsőségesen állotta ki – írja Sebesi Samu az *El-lenzékben*. – Művészi alkotásában egységes, jól átgondolt és nemcsak megértett, de *megérezett* Othellót láttunk, aki szerelmében és szenvedélyének háborgásában is öntudatosan emelkedett feladatának magaslatára. Vele párhuzamosan haladt Szakács Andor Jagoja. Befejezett, klasszikus, tökéletes művészi alakítás.”

TIZENKETTEDIK ESTE: *LEAR KIRÁLY*

Othello előadása után a Shakespeare-ciklusban csaknem egy hónapig tartó szünet következett. A szünetre azért volt szüksége a színháznak, mert közbeesett Szigligeti születésének századik évfordulója és a Dózsa György-ünnep, amelyekről a következő fejezetben lesz szó.

A Shakespeare-ciklus tizenkettedik estéje március 22-én volt; a *Lear király* került színre a címszerepben Dezséri Gyulával.

Nagy várakozás előzte meg ezt az előadást, mert Dezséri Gyulát, akiről mindenki tudta, hogy a legnagyobb magyar színészek egyike, de aki rendszerint a joviális magyar alakoknak, a régi táblabíráknak volt döbbenetesen hűséges megszemélyesítője, új síkra állította a színház vezetősége. A világ-irodalom legtragikusabb hőséneke fejedelmi palástja került zömök, alacsony természetére. Ízről ízre király – ezt mondja róla Shakespeare, s mindig jól megtermett, imponáló külsejű színészre osztották ezt a szerepet a színházvezetők. Azt hiszem, hogy ez százados hagyomány volt.

Akik bíztak Dezséri Gyula őszerejében, nem csalatkoztak. A kicsi termetű színész megnőtt a nézők szemében, senki sem gondolt arra, hogy milyen jó lenne, ha néhány centiméterrel magasabbra nőtt volna. Méltóságteljes volt, uralkodott környezetére felett, s főleg emberi. Olyan közvetlen, hogy minden szava a hallgatók szívébe fúródott, minden mozdulata a természet megelevenedése. Szenvedéseit vele éreztük, elhábtorodása mindenkit megrázott. Az előadás másik nagy meglepetése Harsányi Rezső Bolondja volt. Ezt a furcsa, sokrétű szerepet kevés színész tudta a shakespeare-i mivoltában megérteni és a közönséggel megértetni. Az egyik boncolgató bölcselkedőt, a másik keserű bohócot, a harmadik érzélgő udvaroncot farag belőle. Különleges művészi érzék, kivételes intelligencia és színészi képesség kell ahhoz, hogy az lehessen belőle, aminek Shakespeare képzelete teremtette. Harsányi bebizonyította, hogy ezek az adottságok megvannak benne. A hangulatkeltés mesterének mutatkozott ezen az estén. Shakespeare-i magaslatra emelkedett Hettyey Aranka fullánkos Gonerilje, Poór Lili éles hangú Reganja, Berlányi Vanda szelíd Cordeliája, Szakács Andor Edmundja súlyos szavú művészi alakítás volt, Fekete Mihály érdekes Gloster, Nagy Adorján értelmes, rokonszenves Edgár szerepében.

A bevezető előadást ezen az estén is a színház igazgatója tartotta. Évezredek mondákról fejtve le titokzatos leplet, mitikus hagyományokról, amelyekből Shakespeare Lear király meséjét merítette. Shakespeare már irodalmi formában kapta az anyagot. A középkorban az ezredévek óta szájról szájra vándorló gazdag mesekincs már egy-egy mondakörben csoportosult, és dalok, balladák, elbeszélések formáit öltötte. Múltak a századok, s ez a história bizonyára sokszor és sokféle formában jelentkezett, amíg Holinshed krónikájába jutott. De itt is megőrizte sajátosságát, ősi, pogány

szellemét és balladaszerűségét. Tudjuk, hogy Holinshed krónikáskönyve igazi kincsesbányája volt Shakespeare-nek. Lear király megrázó történetét is itt találta. Ebben a krónikában azonban nyoma sincs a Gloster-cselekménynek, amely Shakespeare-nél a fő eseményekkel párhuzamosan halad. A bevezető előadás részletesen ismertette a Holinshed-féle Lear királyt, hogy annál szembeötlőbb legyen Shakespeare művészete. A nyers és zűrzavaros anyagból milyen nemes, milyen gazdag alkotás támadt a költő képzelete nyomán! Két indulat harcol elszántan egymással Shakespeare koncepciójában: a gyűlölet és a jóság, A gyűlölség táborában tette kész lények vannak: Goneril és Regan, ez a két ragadozó nőstényfarkas. Edmund, a szilaj, elszánt, kemény öklű fattyú, Cornwall, az üres lelkű, vérszomjas, rideg és kegyetlen gonosztevő, Oswald, a ravasz, pökhendi törtető. Mindannyian ármánnyal, bátorsággal és mindenben keresztülgázoló elszántsággal harcolnak. S velük szemben a jóság táborában kik vannak? Tehetetlen, némán szenvedő, gyöngé lények: Cordelia, aki csak hallgatni és szeretni tud, Lear, a magával tehetetlen, agg gyermek király, aki minden fegyverét önként teszi le, fáradt és törődött, csak átkokkal tud védekezni a gyűlölség vad csapásai ellen. A Bolond, akit mindenki ütlegel, rúg és szid. Gloster, a jámbor és gyámoltalan aggastyán. Edgár, a hiszékeny és korlátozott, csak a felületre látó lovag. Kent az egyetlen kemény szikla e táborban, de az ő helyzete is olyan, hogy a tragikai összeütközés első pillanatában félre kell vonulnia, száműzetésbe mennie, csak rejtve, tétlenül nézheti a gyűlölség harcát.

Milyen magasztos, milyen nemes, igazi keresztényi világnézet nyilatkozik meg a szembeállításban: a gyűlölség tábora egész fegyverzettel, pihe-nést nem ismerő energiával, lihegő indulatokkal harcol, verekszik a koncért, mégis a némán tűró jóság győz, nem képviselőinek fizikai erejével, hanem az eszme hatalmával.

Egyetlenegy darabjában sem látjuk olyan nagynak, olyan szuverénnek Shakespeare-ben a költőt, mint a *Lear királyban*. És egyetlenegy darabjában sem olyan emberi, mint ebben. A messze múlt kódében él, de azért nem válik szoborrá, sem félistenné, érzékei, indulatai, gyöngeségei a legtisztább emberi motívumokból fakadnak. Sokkal emberibb és sokkal egyénibb, mint Oidipusz. Az ókornak ez a szerencsétlen, borzalmas csapásokkal sújtott fedjelme csupán eszköz a kikerülhetetlen végzet kezében. Külső körülmények sodorják kijelölt sorsa felé menthetetlenül. Ezt a külső sodró erőt Shakespeare a lelkek mélyében rejtette el. Leart nem az istenek akarata hajtja a katasztrófa felé, hanem saját egyéni indulatai. A tragikai motívum ugyanaz mind a két darabban. Oidipusz ellen, Lear ellen is fellázadnak háladatlan gyermekei. Mind a ketten a megrendítő apai fájdalom grandiózus képviselői. Szophoklész és Shakespeare felfogásának szembeállításából minden filozófiai magyarázatnál élesebben szemlélhető az ó- és újkor me-

rőben ellentétes világnézete. Oidipuszban a komor és kérlelhetetlen fátum intézi a földi halandó sorsát, ez ellen hasztalan küzd a gyarló ember. Learben ellenben a minden külső béklyótól felszabadult emberi akarat diadalmaszkodik. Oidipusz fenségesebb, természetfölöttibb, de Lear emberibb, és szenvedése, sorsa mélyebben megható. Shakespeare teljesen összetörte az ókori világnézet súlyos bilincseit. Nála az ember saját sorsának kovácsa.

TIZENHARMADIK ESTE: CORIOLANUS²⁰⁹

Április 20-án tartotta meg a kolozsvári színház a Shakespeare-ciklus tizenharmadik estjét, amikor *Coriolanus* került színre.

A nézőtéren hézagok látszóttak, amit az újságok a gyorsan kitavaszkodott időnek tulajdonítottak. A bevezető előadást dr. Gál Kelemen, az unitárius gimnázium kiváló professzora tartotta, aki mély alapossággal mutatott arra az összeütközésre, amelybe a római arisztokrácia leggőgösebb s legmervebb képviselője került Róma patkányaival, a lázongó gazokkal, a néppel s a nép jogait védő tribunokkal. „Shakespeare korában még nem volt ismeretes a tömegpszichológia tudománya, de Shakespeare lelkében intuitíve, látásában tisztán élt és műveiben páratlanul nyilvánul e későbbi tudomány minden jellegzetes sajátossága. E sajátóságok között legjellemzőbb a tömeg sugalmazhatósága. Nem volt és nincs senki, aki a tömeglélek rezzenéseit, reményeit és csüggedéseit, fellángolását és gyáva megbúvását olyan mesterialien tudta volna érzékíteni, mint Shakespeare.”

Coriolanus egymaga szembe mert szállni a római demokratikus világfelfogás egész éles áradatával, noha a nép egyik vezére már szemébe vágja, hogy: „Mi a város, ha nem a nép?” Dacolni mer ő egyedül, gyöngé ember létére egy egész világgal, mikor a másik népvezér arra figyelmezteti, hogy ő csak egy gyöngé ember:

*Úgy szólsz a népről, mintha büntető
Isten volnál, s nem oly erőtelen
Ember, mint ők maguk.*

Bevezető előadásában Gál Kelemen tanár ebben a magban látja Coriolanus bukásának okát. Az ő halálos nagy vétke, hogy felebarátjában nem embert, hanem csak a patríciust vagy a plebejst látja, megfelekedezik arról, hogy ő éppen olyan gyöngé és erőtlen ember, mint az a nép, mely őt kilármázza Rómából. Nem tudja megérteni, nem tudja felfogni, hogy az alacsony származású plebejus is, ha egyéni deréksége hívja, méltón állítható hazája kormányrúdjához. És nem tudja magáévá tenni azt a gondolatot, hogy a patrícius nem azért élvezi a magán- és alkotmányos jogok, a kiváltságok teljességét, mert nemesnek született, hanem azért, mert derék, egye-

nes érzületű, vitéz és hősi erényekkel ékeskedő. Hiába fúj az új idők szele, ő nem hallja az új gondolatok világot ostromló dörgését, rendíthetetlenül védi régi bálványát, az arisztokrácia felsőbbbségét:

*Kiáltsanak bármit fülembé, ha
Kerékbe törnek, vad lóhoz kötöznek,
Vagy a tarpei szirtre tíz hegyet
Tesznek még, hogy mélyebbre döntsenek, mint
Ameddig ér a szem sugára: mégsem
Leszek más, mint valék.*

Bukásában az a tragikus elem, a megrázó, hogy egyik bálványa: *hazája* ellen visel hadat az ellenség seregeinek élén, másik bálványa: a *család* lesz halálának okozója, sírjának megásója. Coriolanusnak el kellett buknia, mert a természet rendjét és jogát akarta megtagadni, mert annak láncait akarta széttépni. Az *emberi*, aminek létjogát ő sohasem ismerte el, a tragikus fordulón leírja őt. A legegyszerűbb, a legtermészetesebb, a leghatalmasabb érzés, a szeretet okozza bukását. Békét köt Rómával, visszavezeti hadait a volszkokhoz, habár tudja, hogy ott a halál vár rá.

Ez volt a gondolatokban gazdag, lebilincselően érdekes bevezető előadás eszmemenete.

Coriolanust a fiatal színészemzedék egyik legképzettebb tagja, Nagy Adorján játszotta erőteljesen és kemény férfiassággal. Talán hiányzott még alakításából az a félelmetes erő, amellyel a hős saját magát ítéli halálra, de kitöréseinek viharos árja, belső indulatoktól hevített szilajsága, dikciójának fegyelmezettsége és értelmessége meghozták számára a jól megérdemelt sikert. Hettyey Aranka Volumnia szerepében az anyai fájdalomnak legzengebb húrjain játszott. Coriolanus hitvesének alakját Poór Lili finoman, szerelmében, szenvedésében és odaadásában egyként szívhez férkőző hangokon tette rokonszenvessé és érdekessé. Kitűnő volt Harsányi Rezső Menenius Agrippa szerepében: nyugodt, bölcs és meggyőző. Fekete Mihály (a volszkok fővezére), Császár Mária (Valeria), Várkonyi Mihály és Gálosi Zoltán (konzulok), Dezséri Gyula és Bánóczy Dezső (néptribunok) egészítették ki pompás játékkal az együttes előadását, amelyről a kolozsvári *Hírlap* ezt írta: „Minden tekintetben ünnepi estéje volt a kolozsvári színháznak a tegnapi. Nem külső csillogással, nem vásári zajjal, de a belső értékek egész hatalmával és az erkölcsi siker teljességével rőtta le színházunk kegyeletét a világ minden időkre legnagyobb drámaírója, Shakespeare iránt születése háromszázötvenedik évfordulója alkalmából. A brit szellemóriás remekművei közül *Coriolanus* került színre. Róma történelmi nagyságának, Caius Marcus Coriolanusnak fenséges tragédiája játszódott le a szín-

padon. Az előadás egészében is, részleteiben is méltónak bizonyult Shakespeare hatalmas alkotásához.”

TIZENNEGYEDIK ESTE: *MACBETH*

Három nappal *Coriolanus* előadása után, április 23-án, pontosan Shakespeare születésének háromszázötvenedik évforduló napján végső állomásához érkezett a ciklus.

Macbeth-et játszották ezen az emlékezetes estén a kolozsvári színészek, s igazgatójuk így kezdte bevezető előadását:

„Az útnak, amelyre egy őszi estén talán erőnket túlhaladó merészséggel, de acélos akarással és bizakodó hittel indultunk, ma végére érünk.

Az angol reneszánsz buja termésű földjén át vezetett ez az út. Negyvennél több költő munkálta ezt a földet s ezek között minden idők leggazdagabb emberi szelleme: Shakespeare. Az ő színdarabjai a reneszánsz legszínesebb, ma is eleven és friss virágai. Ezek a virágok voltak az állomásaink. A harmincnégy állomás közül tizennégyenél állottunk meg. Erőnk az úton talán el-ellankadt, képességeink bizonyára fogyatékosak voltak, de hitünk szent volt és szándékunk komoly. S hol van művészi erő, amely követni tudná e nagy szellem fantáziájának szeszélyesen csapongó szárnyalásait. Ma, az út végállomásán, sajátságos, monumentális alkotáshoz értünk, *Macbeth*-hez. Mint egy magas hegyormon álló szürke, évezredek forgatagával dacoló, hatalmas gránitépület, olyan ez a színdarab. Nincs rajta semmi cifraság, semmi dísz. Komor magányosságban áll. Körülötte villámok cikáznak, s vészjóslóan dörög az ég. A gránittömb az elemek tombolása közepette ingathatatlanul áll. A villámok fényénél kísértetiesen válnak ki az épület egyszerű, égnék meredő nagy vonalai. A vén mohos falakat vadul röpködik körül a denevérek. A zivataros, sötét éjszakába sírón bűg bele a kuvik. Tág szemekkel, visszafojtott lélegzettel, lenyűgözően állunk e grandiózus kolosszus előtt, nem tudjuk, hogy mit bámulunk rajta, de érezzük, hogy e látvány egész valónkat leköti. *Macbeth* is a költőnek abból a komor, nehéz hangulatából fakadt, amelyből *Lear király* született. Ha *Macbeth*ben talán nem olyan sötét az égbolt, ha itt-ott a foszló fellegek közül a vigasztalásnak, a nap ragyogásának biztató fénye elő-előcsillan, az nem Shakespeare keserű világfelfogásának enyhülését jelenti, hanem onnan van, hogy a dráma anyaga nincs át- meg átítatva általános romlottsággal, állati vad-sággal, mint *Lear király*ban. A gonosztevés *Macbeth*ben – mondjuk így – izolálva van, a bűnök csupán a két főszereplő lelkében tenyésznek. *Lear király*ban azonban az egész talaj megvan mérgezve, a gonoszság túlnyomóan nagy és népes tábora két elszánt, pihenést nem ismerő és vakmerő harca a jók elenyészően kicsiny és tűrően szenvedő pártja ellen. A bűnök – ha lehet – még sötétebbek, még vérengzőbbek *Macbeth*ben, de a szemben álló

pártok számaránya megváltozott. S ez kelti azt a látszatot, mintha Shakespeare-nek az a borús pesszimizmusa, mely e korban minden írását jellemezte, enyhült volna. Technikai, szerkezeti szempontból *Macbeth* Shakespeare legtükéletesebb drámája. Az egységes cselekmény a legszabályosabb, s amellet a legszúkebb formai keretek között folyik le.”

Az előadó azután a mondai forrást ismertette, amelyből *Macbeth* fakadt, a darab miszticizmusának rugóira mutatott, majd így fejezte be az utolsó Shakespeare-konferanszt:

„Három évszázadnál idősebb ez a dráma, régen múlt idők barbár hitében fogant, s olyan friss, olyan mélyen szívbe markoló, annyira emberi, mintha ma alkotta volna költője. Az érzések, a vágyak, az indulatok, melyek benne viaskodnak, a mai kor emberének, *minden idők emberének* érzései, vágyai és indulatai. Shakespeare örökkévalóságának ez az egyik titka. Vannak az emberiségnek nagy szellemei, akiknek emlékét idők pergése, korok elmúlása homályosítja, s az örökkévalóság számára csak a történelem tanítása tartja fenn nevüket és dicsőségüket. Shakespeare-nek nincs szüksége a történelem konzerváló hatalmára.

Hogy a kicsiny és csendes Stratford on Avon-ben lehunyta szemét, annak ma két év híján háromszáz esztendeje; e három századév alatt dicsősége nőttön-nő, nagysága immár a mítoszok kódébe emelkedik. Az ő emléke benne van minden népnek s benne lesz minden kor emberének szívében, mert Shakespeare együtt sír, együtt örül, együtt érez minden idők emberével. Halhatatlanságát nem a történelem tanítása, hanem a mindenható szeretet örökké tartó melege biztosítja.”

Az *Ellenzék* így emlékezett meg a Shakespeare-ciklusnak erről az utolsó előadásáról: „A színházban tegnap volt a Shakespeare-ciklus utolsó estéje. Tizennégy estén át Shakespeare-nek hatalmas alkotásaiban gyönyörködött a közönség, mert a ciklus legtöbb estéje előadás tekintetében is méltó igyekezett lenni a költői erő alkotásának e klasszikus remekeihez. A legtöbb előadás művészi nívója mellett a siker tényezője volt a kolozsvári közönség tradíciójához méltó hűséges kitartás, amelyet a nemes vállalkozás iránt tanúsított, valamint azok az érdekes, értékes és Shakespeare költészetét magas színvonalon ismertető és méltató konferanszok is, melyek bevezetéseként elhangzottak. És itt nem üres szó, nem konvencionális frázis, amikor őszinte dicsérrel és elismeréssel szólunk a színház igazgatójának érdeméről, aki komoly szakértelemmel és lelkes buzgósággal vitte diadalra a Shakespeare-estéket. Az ő rendezésében és szcenírozásában láttuk a legtöbb darabot, és az ő tartalmas, érdekes, adatokban bővelkedő konferanszai kötötték le legtöbbször a közönség figyelmét. Sok munkát és fárasztó irodalmi kutatásokat végzett, hogy megismertesse azokat a motívumokat, amelyek a lángészt inspirálták, és azokat a tényezőket, amelyek legendás neve köré fűződtek. Kétségtelen, hogy az idej Shakespeare-ciklus, úgy,

amiként a magyar drámatörténeti és klasszikus drámai esték ciklusa is, maradandó nyomot hagy a kolozsvári Nemzeti Színház történetében. És ezek a nyomok igazgatónk nevéhez vannak kapcsolva. A tegnapi *Macbeth* a legsikerültebb Shakespeare-előadások közé tartozik. Szakács Andor a címszerpben igen jelentékeny sikert aratott. Helyenként E. Kovács Gyula széles gesztusaira emlékeztetett, és abban a jelenetben, ahol Banguo véres árnya megjelenik, a művészi erő és készség megragadó hatásával juttatta érvényre a furdaló lelkiismeret megrázó tragikumát. Igen szép sikere volt Lady Macbeth szerepében Hettyey Arankának is, akinek szép orgánuma és imponáló megjelenése a nagyravágyó, a férjére ellenállhatatlanul ható asszony szuggesztív erejét éreztette anélkül, hogy a művészi ízlés diszkrét tónusából kikökönt volna. A többi jelentékeny szerepben Poór Lili (Lady Macduff), Nagy Adorján (Banco), Bánóczy (a király)²¹⁰ emelték az előadás sikerét.”

A budapesti sajtó is meleg elismeréssel ír a ciklus befejezéséről. Így az *Ujság*:

„Nevezetes estéje volt csütörtökön a kolozsvári Nemzeti Színháznak. Ezen az estén fejezték be a színház nagyarányú, komoly és nemes művészi vállalkozását, a Shakespeare-ciklust. Két évvel ezelőtt a magyar dráma fejlődését mutatta be a kolozsvári színház huszonhét estén, tavaly az antik drámaköltészet képét adta,²¹¹ sorozatos előadásokat rendezvén Aiszkhükosz, Szophoklész, Euripidész, Plautus műveiből, ez évben pedig Shakespeare szellemének hódolt. A Shakespeare-ciklus a költőnek tizen-négy művét ölelte fel. Minden darab előadása előtt konferansz volt. E konferanszok közül tízet a ciklus szervezője és rendezője, dr. Janovics Jenő tartott. Harmincöt Shakespeare-előadást rendezett ez évadban a kolozsvári Nemzeti Színház; olyan szám ez, amellyel a külföldnek is igen kevés színháza vetekedhetik. Még jóformán véget sem ért a diadalmas sikerű Shakespeare-ciklus, s a színház igazgatója már bejelentette, hogy a jövő évadban Molière-ciklust fog rendezni, melynek előkészületei már most folynak.”

A *Macbeth* előadásával tehát lezárult az 1913–14-es színházi évad bátor művészi vállalkozása, a Shakespeare-ciklus. Jelentőségében és hatásában még gazdagabb volt, mint a két előző évad munkája, mert a Shakespeare-művek most már ismét állandó mősordarabjai maradtak a színháznak, s a nagy becsvágygal betanult színjátékok a következő évadok munkatervét nemesítették. Sőt olyan termékenyítő volt a ciklus hatása, hogy tíz évvel később az 1923–24-es évadban a román megszállás ideje alatt ismét tíz Shakespeare-darabot iktatott sorozatosan műsorába a Magyar Színház.²¹²

XL

Ünnepi előadások Szigligeti születésének századik évfordulójára

A színház igazgatósága az évad elején bejelentette, hogy a Shakespeare-ciklus mellett méltó módon fogja megünnepelni Szigligeti Ede születésének századik évfordulóját.

Beváltotta ezt az ígértét is olyanformán, hogy a centenárium elején megszakította a Shakespeare-ciklus folyamatosságát, és Szigligeti négy darabját mutatta be ünnepi keretek között. Szigligetinek különös személyi kapcsolatai nem voltak ugyan a kolozsvári színházzal, a pesti Nemzeti Színháznak szentelte ő élete minden munkáját, de száznál több színműve válságos időkben az egész magyar színészet létét szolgálta. Nemes kötelességét teljesítette tehát a kolozsvári Nemzeti Színház, amikor különleges dísszel, hálás emlékezéssel ünnepelte a magyar drámaírásnak ezt az érdekes vezéralakját.

Ezekre az előadásokra a színház művészi kivitelű, nemes magyar stílusú színlappal lepte meg a közönséget. A színlap homlokzatát Szigligeti Edének egy addig ismeretlen, harmincéves korából való arcképe díszítette. Külsőségekben is jelezni akarta ezzel a színház, hogy a hétköznapi felülemelkedő irodalmi és művészi ünnepet ül azokon az előadásokon, amelyek ezek a díszes színlapok hirdetnek.

A kolozsvári közönség nagy lelkesedéssel és megértő szeretettel vett részt ezeken az ünnepi előadásokon.

A színház igazgatósága minden munkatervébe különös célzatossággal és hangsúlyozottan vonta bele az ifjúságot, jelezve, hogy nem a múltó pillanatok szolgálatát tartja feladatának, hanem a jövő alapozását. A Szigligeti-ünnep első előadását ennek az elgondolásának megfelelően kizárólag a kolozsvári tanulóifjúság számára rendezte a színház. A *Szökött katonát* kapták a diákok, s az előadáson a szegényebbek teljesen ingyen, a tehetősebbek is néhány fillérért jelenhettek meg a nézőtéren tanáraik vezetése mellett. Gyönyörűség volt látni, hogy egy-egy páholyban húsz csillogó szemű, mozgékony lelkű diák vagy diáklány szorongott, mint fészekben a verébfiókák. Előadás előtt a színház igazgatója igyekezett megmagyarázni az ifjúságnak Szigligeti jelentőségét a magyar színészet és a magyar drámaírás történetében. Nem dramaturgiai boncolgatással, hanem mindenki által azonnal megérthető közvetlen szavakkal akart a fiatalok lelkéhez férkőzni. Ilyenformán:

„A Debrecenből Pest felé húzódó országúton 1834. januárius havában, csikorgó téli időben egy húszesztendő inzsellérnövendék igyekezett előrejutni, hol gyalogszerrel, hol szekéren. Nyolc napba telt, amíg Pestre került.

Ma öt óra alatt futja meg ezt az utat a prüszkölő gőzmasina. Igaz, hogy nem volt nagyon sietős az útja: mérnöki diplomát ment szerezni apai parancsra, de kedve ellenére. Gyermekkorában másról álmodozott: színész akart lenni. Tizenkét éves korában dekorációkat festegetett a szénapadláson, és színpadot emelt a kocsiszínbén. Ezen azután szorgalmasan »extemporizált« a pajtásaival. Meg is szidta érte publice a philosophiae professor. Az apja – Szathmáry Elek, nagyváradi jeles fiskális – papnak szánta. De hamarosan belátta, hogy a fiú »e dicső pályához sem eléggé szent, sem eléggé könnyelmű«, hát mérnökségre adta. Így lett azután a Körös-szabályozásnál két évig »láncot húzó«. Most pedig Pestre igyekezett, hogy tanuljon, s mérnöki diplomát érdemeljen ki.

Tanulás helyett azonban gyermekkori álmait kezdte továbbszövegetni, s szorgalmasan járogatott át Budára a színházba, Megyerit, Kántornét, Barthát nézni.

Sutba is dobta a mérőláncát, otthagya a rajztábláját, s elhatározta, hogy komédiás lesz. Elment Fáy Endréhez, a budai színház akkori igazgatójához, s meginstálta szépen, venné őt fel színésztanoncul.

Fáy Endre azonban »más, tisztább szemüvegen át nézte a magyar színészetet«, s le akarta őt szándékáról beszélni. De a fiú állhatatos maradt, s addig unszolta az igazgatót, amíg meglágyult a szíve, s felvette őt a trupphoz.

Így lett színész Szathmáry József.

Apjának megírta, hogy új pályára lépett, mire az öreg – akit pedig kortársai felvilágosodott szellemű, szabadelvű embernek ismertek – azt felelte, hogy fölmege Pestre, s főbe lövi őt. Egyúttal pedig keményen megtiltotta neki, hogy a nevét használja.

Így lett Szathmáry Józsefből Szigligeti Edwárd.

Ebben az időben már forrongott az állandó, országos Nemzeti Színház eszméje. Sok évtizednek vágyódó álma nemsokára valóra is vált: fölépült az a szép, tisztos színház, amelynek ma már csak szomorú romjai láthatók a Rákóczi út és a Múzeum körút keresztezésénél. S az állandóvá vált magyar színpadot e nagy reményekre jogosító korában ugyanaz a veszély fenyegette, amely küzdelmeinek első éveiben két ízben is összezúzta törekvéseit: a műsor hiánya. Ki tölti meg nemzeti tartalommal azt a hajlékot, amelyet a haza jobbainak fellángoló lelkesedése emelt a magyar múzsának? Drámánk akkori állapota és zsákutcába jutott törekvései nem voltak alkalmasak arra, hogy a nemzeti színészet új talaján virágzó életet teremtsenek.

Ilyen válságos pillanatban lépett fel Szigligeti. Éles szemével rögtön felismerte a kor szükségleteit, kívánalmait, s tehetségét páratlanul álló szorgalmával, nemes becsvágyával hatványozva, öntudatosan, mély belátással vezette vissza a Kisfaludy által kijelölt, de azóta hűtlenül elhagyott nyo-

mokra a magyar drámát, és vállára vette a Nemzeti Színház eredeti műsorának egész terhet. Hogy ez nem szóvirág, arról a számok tanúskodnak: a pesti Nemzeti Színház megnyitását követő három évtized alatt összesen 2465 estén került színre magyar darab, s e közül 842 estét Szigligeti darabjai töltöttek be. Egy csapásra korlátlan ura lett a magyar színpadnak s maradt is csaknem négy évtizeden keresztül. Így lett Szigligeti Edwárd a törekvéseiben lezüllött, fejlődésében megakadt magyar drámának útjelzője s a válságos pillanatok előtt álló magyar színpadnak megmentője.

De Szigligeti nemcsak saját tehetségének fejlesztésére gondolt, mely bizonyára erőteljesebben tudott volna megnyilvánulni, ha a kedvének és ízlésének leginkább megfelelő egyetlen műfaj kultiválásával csiszolja, de szem előtt lebegett az árva magyar színpad érdeke, drámaírásunk szomorúan kezdetleges állapota, vállára vett hát minden terhet, és segítő nélkül igyekezett drámánk döcögő szekerének minden kerekét előbbre tolni. Írt történeti drámát, vígjátékot, bohózatot, életképet, vaudeville-t, népszínművet, és minden téren volt értékes és érdekes mondanivalója.”

A Szigligeti-ünnep második darabját a kispénzű népnak szánta a színház igazgatósága. Vasárnap délután nagyon mérsékelt helyárakkal *II. Rákóczi Ferenc fogsága* került színre; egyetlenegy hely sem maradt üresen a nézőtéren. Az előadó más szemszögből világította meg ez alkalommal Szigligeti jelentőségét. Azokat a népi és nemzeti vonásokat emelte ki, amelyek Szigligeti Kisfaludy méltó követőjévé avatták, és amely vonások Szigligeti halálával eltűntek a magyar drámaírásból.

A Szigligeti-ünnep során azután *Liliomfi* előadása következett 1914. március 8-án.

A tanulóifjúság és a hálás népi rétegek után ezen az estén a színház hűséges, nemes tradíciókon nevelkedett törzsközönsége és bérlőközönsége töltötte meg a nézőteret. Ennek megfelelően a színház igazgatója, aki a bevezető előadást tartotta, új szempontok felé irányította a figyelmet:

„Hatvanesztendősnél idősebb az a darab, melyet mindjárt látni fognak, de olyan friss, mint egy ma fakadt illatos, színpompás virág. A dramaturgia lepergett hat évtizede alatt újra meg újra megállapította azt, hogy a *Liliomfi* a legjobb magyar bohózat, s ritka véletlen: a praktikus színházi élet annyiszor igazolta ezt az elméletet, ahányszor színpadra került ez a derűs darab. A felületesen gondolkodó talán meg fog ütközni azon, hogy a legvidámabb magyar bohózat ennek a nemzetnek legszomorúbb napjaiban fakadt. A szabadságharc leveretése idején, amikor ez az ország egy nagy, zokogástól visszhangos temető volt, akkor jelent meg a pesti Nemzeti Színházban a léha, semmi gonddal nem törődő *Liliomfi*.

De aki figyelemmel kíséri drámaírásunk fejlődésének mozgatórugóit, az természetesnek fogja találni, hogy a legvidámabb színpadi mű a nemzet legmélyebb gyászának idején termett. Amikor minden remény összetört,

amikor a lelkek álmai szertefoszlottak, s a kétségbeesés és elcsüggedés siralma jajongott végig az országon, a színpad a nemes és tiszta derű képeivel akarta felvidítani az elbúsulást. S hogy milyen nagy jótétemény volt az, arról találóan beszél *Liliomfi* előadásainak száma. A kiegyezésig negyven-szer adták elő ezt a bohózatot csupán a pesti Nemzeti Színházban. Olyan népszerűséget mutat ez a szám abban az időben, amire alig van példa.

Ennek a nagy népszerűségnek köszönheti különben, hogy átszarmazott idegen országba is. A *Liliomfi* volt az első magyar darab, amelyet Bécs közönsége is tombolva tapsolt. Nagy dolog ez abban a korban, amikor a magyar drámaírás maga is még idegen mankókon járt. Egypár évtizeddel azelőtt íróink még szorgalmasan másolták a fejlettebb nyugati kultúra színpadi termékeit, hogy műsorral lássák el a magyar színpadot, de becsületesen bevallották, hogy amit nyújtanak, azok csupán fordítások. *Liliomfi* azonban idegen címen, idegen szerző neve alatt jelent meg a bécsi Karltheater színpadán. A tolvaj pedig az osztrák Arisztophanész: Nestroy volt. Ennek az eltulajdonításnak minden részletét kiderítették még lelkiismeretes kutatásaik révén: Császár Elemér, Weber Arthur és Bayer József. A múlt század közepén éppen olyan élénk volt az összeköttetés az osztrák császárváros és a német szótól hangos Pest között, mint akár most, pedig távíródrótok és vasúti sínek még nem kötötték össze a két várost. Egyik legszorosabb kapocs a pesti német színház volt. A bécsi színészek gyakori vendégszereplése s a német színpadi termékek meghonosítása. A *Liliomfi* az ötvenes években diadalait aratta a pesti Nemzeti Színházban, egy német színész tehát lefordította s fölvitte a Karltheater akkori mindenható igazgatójához, Nestroyhoz, aki mint színész és bohózatíró egyaránt uralkodó planétája volt a bécsi színházi életnek. Ez az alantas ízlésű mesterember nem volt nagyon jó barátja nemzetünknek. Adja Isten, hogy tehetségesebb ellenségünk sohase legyen. Nos hát Nestroy a *Liliomfi* fordítását visszautasította. Nem találta előadhatónak. Később azonban mégis előadatta a darabot saját színházában mint a saját művét *Umsonst* címen, s a főszerepet ő maga játszotta. Ez 1857. március 7-én volt, hat évvel a *Liliomfi* pesti premierje után. Hangsúlyozzuk, hogy nem átdolgozásról van szó, hanem egy rossz fordításról. Tárnya, cselekménye, sőt sok helyen a párbeszéd legapróbb részletessége is a *Liliomfi* másolata. Amit pedig Nestroy a magáéból tett hozzá, egypár nem a darabhoz tartozó alakot, unalmas és bőbeszédű jelenetet megízléstelen szójátékot, az csupán ártalmára volt a magyar bohózatnak. A tolvajlásra rájött Szigligeti is, és jogait követelte a német írón. Erre vall a *Hölgyfutár* egy híreckséje, mely 1857-ben látott napvilágot: »A szerencse úgy nem jár egymagában, mint a szerencsétlenség. Példa rá Szigligeti, ki közelebbi nevenapján a Teleki-jutalom 200 aranyát is megnyeré, azonkívül Nestroy részéről az *Umsonst* fejében jelentékeny kártérítésről biztosított.

Ez az *Umsonst* nem egyéb, mint a mulatságos *Liliomfi*, mely most a bécsi-eknek igen tetszik.«

Öröm és büszkeség ezt konstatálni, hiszen a magyar kultúrának jelentékeny diadala az, hogy a magyar dráma a külföldi színházaknak igen keresett árucikke. Ezen a diadalúton az első Szigligeti Ede volt, aki már hat évtizeddel ezelőtt, a magyar drámaírás gyermekéveiben meghódította a fejlett kultúrájú Bécs színházi közönségét.

A színpadot tökéletesen ismeri Szigligeti, sokkal jobban, mint elődeinek bármelyike. Kifürkészte a hatáskeltésnek minden fufangját, csínját-bínját, s ügyesen tudta felhasználni és darabja javára kamatoztatni mindazt az apró fogást, melyek író társainak figyelmét elkerülték. Amellett darabjaiban minden sajátosan eredeti magyar. A jókedély egyszerű keretlensége, a körülötte zajló életből merített tárgya, nyelvének zamata és alakjainak érzésvilága. Minden téren hasznos, termékenyítő és páratlanul buzdító volt írói működése. Nemcsak a fejlődés irányát jelölte meg, nemcsak a belső tartalmat tette komollyá és nemessé, de csiszolta a formát, s idegen példákon okulva, a külföldi dráma technikai fejlettségét látva, első helyet biztosít a színszerűségnek darabjaiban.

Képzelete nem jár fellegek között álmaival, viszont az is igaz, hogy sohasem nyújt hangzatos tartalmatlanságokat igazságok gyanánt. Nincs meg benne a lángész vakmerősége és gondolatvilágának szertelen, szédítő magasságokat s feneketlen mélységeket átszökellő csapongása, de okoskodása mindig józan, logikája világos. Műveit nem lehet az örökkévalóság mértékével mérni, de irodalomtörténetünkben kitörölhetetlen nyomokat hagytak. Költőjüknek művészi céljai, előkelő ízlése, nagy tudása, rendkívüli munkabírása, elsőrangú színpadi érzéke, nemes önzetlensége hálánkra mindig számot tarthat. A magyar drámának, a magyar színpadnak tett szolgálatait felbecsülhetetlenek.”

A Szigligeti-ünnep utolsó előadásaként a *Fenn az ernyő, nincsen kas* című vígjáték került színre. Ezt az estét az irodalom barátai, ínyencei, a tanárok és főiskolások, a régi magyar társadalmi élet szenvedélyes visszaálmódói részére rendezte a színház, s a bevezető előadást a kolozsvári egyetem irodalomtörténeti professzora, dr. Dézsi Lajos tartotta.

A kolozsvári közönség minden rétegének, aprajának-nagyjának, fiataljának és vénjének alkalmat adott így a színház, hogy megismerje és érdeme szerint értékelni tudja Szigligeti Ede munkásságát. S a kolozsvári közönség élt is az alkalommal, a négy előadás egyikén sem maradt üresen a színház nézőterének egyetlenegy helye sem. Lelkesedtek, emlékeztek, tanultak, okultak. Megbecsülték a múltat, s erősödött a hitük a jövőnkben.

A magyar Szigligeti mellett arról sem feledkezett meg a színház, hogy ünnepet szenteljen az olasz daljáték nagy mesterének, Giuseppe Verdinnek

születése századik évfordulóján. 1813. október 10-én a Párma hercegségbe-
li Roncole faluban született Verdi, s száz évvel később, 1913-ban az *Ernani*,
a *Traviata* és a *Trubadúr* előadásával ünnepelte a kolozsvári színház a nagy
olasz zeneköltő emlékét.

XLI

Ünnepi előadás Dózsa György fölkelésének 400. évfordulóján

1914 április havában az egész ország megemlékezett Dózsa György fel-
kelésének 400. évfordulójáról. A kolozsvári színház másfél százados fenn-
állása alatt mindig együtt élt, együtt örvendett s együtt lelkesedett a nem-
zeti élet eszményeivel, természetes tehát, hogy ebből az ünnepből is kivet-
te részét.

Április hó 24-én Jókai Mór *Dósa György* című szomorújátékát adták elő,
a címszerepben Szakács Andorral, Csáky Lóra szerepében Hettyey Aranká-
val s a parasztvezér arájának szerepében Poór Lilivel.

Az ünnep jelentőségét az egyetem híres professzora, Márki Sándor, a
nagy történettudós magyarázta az áhítatosan figyelő közönségnek, s mi itt
ennek a magyarázatnak első részét azért idézzük, hogy indokoljuk, miért
ülte meg akkor a nemzettel együtt a nemzet színháza a parasztlázadás ki-
robbanásának évfordulóját:

„Éppen ma négyszáz esztendeje, 1514. április 24-én, Szent György nap-
ján Bakócz Tamás pápai legátus, Magyarország primása, misét mondott a
budai vár Szent Zsigmond templomában, egy olasz püspökkel latinul, Ba-
lázs Ferenc-rendi barátal pedig magyarul is felolvastatta a pápa bulláját,
mely szerint örök átok alá esik, aki valakit visszatart a török ellen intézett
keresztes háborútól. Azután az oltárhoz szólította Dósa György székely vi-
tét, kezébe adott egy nagy, vörös kereszttel ékesített fehér zászlót, melyet
Rómában maga a pápa áldott meg. Köpenyegére a többi tíz társának és a
báróknak mellére az oltár előtt saját szabójával varratta fel a vörös keresz-
tet, s a parasztokat és a hajdúkat is felékesítette a szent jellel. Megáldoztat-
ta valamennyit, imádkozott a hadjárat szerencsés lefolyásáért, s Isten nevé-
ben fölkelésre intette őket, hogy végrehajtsák a király akaratát.

Sok áldomás hangzott el azon a lakomán, amelyet Dósa György ennek
a napnak örömeire adott. Hívei a vallás és a haza katonáját látták benne,
szolgáját azoknak a nagy eszméknek, amelyek az utolsó száz esztendő alatt
Ország Mihályt, Hunyadi Jánost, Kinizsi Pált úgyszólván a semmiből
emelték a sereg, sőt az ország élére. Az ő kardja sem készült rosszabb acél-
ból.

Rövid idő múlva százezer ember ment arra, amerre ezzel a karddal suhintott. De nem oda suhintott vele, ahová várták. A törökök leverésénél is előbbre valónak tartotta a nép kívánságainak teljesítését, és május 15-én a pesti táborban jelt adott a fölkelésre az urak és az uralkodó rendszer ellen. Abban a beszédben, amelyet pár nap múlva a ceglédi tábori gyűlésen tartott, a jobbágyok túrhetetlen állapotának megszüntetése végett elsősorban a törvények átvizsgálását, a szabadságnak és vagyonnak közössé tételét és a teljesen demokrata királyság megalakítását sürgette.

Dósa nem olyan közönséges néplázító, mint amilyennek többnyire festik, hanem egy társadalmi és politikai forradalomnak ösztönszerű vezére, aki a nemesség túlkapásaival a nép kívánságait állította szembe. Milliók túrhetetlen sorsát akarta megváltoztatni, de homályosan képződött érveit nem bírta elfogadható módon megalkotni. A nemes földesurak túlságos hatalmát kész volt a demagógia vagy éppen az ochlokrácia segítségével romba dönteni, hogy a romok eltakarítása után felépítse a demokráciát. Nem a *mai* értelemben vett demokráciát, hanem a népnek az államhatalomban és a jogokban való olyan részesedését, ami körülbelül a *vezérek korabeli* politikai egyenlőségének felelt volna meg. Ugyanaz a néplélek vezette, amely 1061-ben I. Béla és 1437-ben Zsigmond királyok korában lelkesítette az ősi intézmények helyreállításáért harcolókat. A múlt kinövései ellen küzdött, s egészben véve mégis a múlthoz tapadt, mint mindazok, kik hazánkban valaha nagyobb reformmozgalmak vagy éppen forradalmak élén álltak.

Országszerte olyan személyes és vagyoni szabadságot akart, amilyen azokból a régi jó időkből már csak az ő szülőföldjén, Székelyföldön maradt meg. Az első nemzetgyűlésfélélt Dósa Cegléden tartotta, ahol a népnek elég érthetően megmondta, mire törekszik. Beszéde két egykorú papnak: egy kanonoknak és egy apátnak kiékesített följegyzéseiben maradt reánk. Jellemző, hogy Dósa György nevében mind a ketten olyan szocialista törekvéseket hangoztattak, amilyeneket abból a korból ma is anakronizmusnak tartanak azok, kik azt hiszik, hogy szocialista gondolatok csak a legújabb korban termettek. Dósa történetírói valóban nem tehetnek róla, hogy a barbár Magyarországon 1514-ben már olyan elveket hangoztattak, amik Franciaországban csak 1789-ben keltek szárnyra, hogy az egész világot megdöbentsék vagy lánggra gyújtsák. Ezeket nem ők találták ki, hanem négyszáz év előtti historikus társaik állapították meg. Olyan költők, mint Eötvös és Jókai, akik először mélyedtek el annak a kornak a lelkében, nem annyira saját koruknak, mint annak a kornak eszményeiért hevültek, mikor Csáky Lórával, Dósa vélt ideáljával együtt kérték Istent, hogy Dósát, aki lángba borította a haza terét, ragadja fel boldogai közé, s tisztítsa meg szentséges ihletével. S ha egykor érdemes lesz rá az árva magyar nép, bocsássa vissza a földre Dósa óriási szívéből azt, mi nagy volt és nemes.”

A KULTUSZMINISZTER DEZSÉRI GYULÁT
A KOLOZSVÁRI NEMZETI SZÍNHÁZ ÖRÖKÖS TAGJÁVÁ NEVEZI KI

A végére hajló idénynek még egy ünnepe volt: 1914. június 10-én díszelőadás keretében nyílt színen nyújtották át a színház nagy művészenek, Dezséri Gyulának a kultuszminiszter kitüntetését s az örökös taggá való kinevezést.

A színház igazgatója már az idény derekán felterjesztést intézett a kultuszminiszterhez, hangsúlyozva Dezséri Gyula nagy művészi érdemeit, meghálálhatatlan szolgálatait a nemzeti színjáték érdekében, s kérte, hogy kitüntetésként adományozzák neki a „kolozsvári országos Nemzeti Színház örökös tagja” címet, javadalmazásáról továbbra is a színház fog gondoskodni. A terv az volt, hogy *Lear király* előadása alkalmával fogja a kitüntetést a színház igazgatója a művésznek átnyújtani, ezzel is kiemelve azt, hogy ezzel a szereppel művészi pályafutásának csúcsára érkezett. Sajnos az állami adminisztráció lassúsága megghiúsította a tervet, a kinevezés csak június elején érkezett meg, s azt június 10-én Vidor Pál *Ingyenélők* című darabjának előadása előtt adta át Dezséri Gyulának dr. Esterházy László városi főjegyző a beteg főispán képviselőjében. A Színügyi Választmány nevében dr. Boér Elek, a színház nevében az igazgató, a közönség megbízottjaként a legendás hírű „Muskátli asztaltársság” nevében dr. Óváry Elemér, boldog, vidám, gondtalan esték, intim emlékek szószólója üdvözölte Dezséri Gyulát, akit azután a református főiskola egyik hallgatója s a színház részéről Hetényi Elemér köszöntött.

Ez volt Szentgyörgyi, Várady, Pálmay Ilka után a negyedik örökös tagsági kinevezés, amelyet a színház igazgatója a kultuszminisztériumnál kieszközölt. Sajnos ez ideig utolsó is, mert ennek a szép, a múlt idők dicsőségének emlékeztetőjeként jelentkező szokásnak vége szakadt. Kár!

XLII

Beszámoló a nyolcadik évad munkájáról

Munkában, eredményben, hatásban gazdag volt ez az évad. Mintha vezetőik és színészek érezték volna, hogy ez az utolsó zavartalan év, amikor teljesen a művészetért és a művészetnek élhet a színház. Mintha minden erejüket azért feszítették volna meg, hogy széppé, felejthetetlenné varázsolják a Hunyadi téri színház utolsó, békebeli évadját.

Az idény végén kiadott évadbeszámoló nem hivatkozott sem a munka felfokozott iramával, sem az eredményekkel. Kötelességteljesítésnek tartotta vállalt tervének megvalósítását, tehát néhány rövid mondattal és száraz számokkal utalt az évad teljesítményére:

„A kolozsvári országos Nemzeti Színház 1913–14-es évadjának első előadása szeptember hó 1-jén, utolsó előadása pedig június hó 12-én volt. Magyar szerző művével kezdődött az évad, s magyar szerző művével is zárult. Első előadásul a *Sárga liliomot* mutatták be, utolsó előadásul pedig *Az elnémult harangok* került színre.

Ez idő alatt összesen 354 előadást rendezett a színház, mégpedig 282 esti, 56 délutáni és 16 ifjúsági előadást.

Az előadott darabok közül 190 volt magyar szerzők műve és 164 idegen szerzőké.

Műfaj szerint dráma, opera, vígjáték, népszínmű és énekes vígjáték 213 alkalommal, operett pedig 141 alkalommal szerepelt a színház műsorán. Premier 36 volt ez évadban. Ezek közül húsz bemutatott darab magyar szerzők műve volt, 16 idegen szerzőké. Műfaj szerint a bemutatott darabok között volt dráma, vígjáték, népszínmű 24, opera 2, operett 10.

Az operai műsoron szerepeltek többek között: *Eladott menyasszony* (Kolozsvárott először), *Manon* (Kolozsvárott először), *Bánk bán*, *Lakmé*, *Ernani*, *Traviata*, *Trubadúr*.

Szigligeti születésének századik évfordulóját egy héten át tartó ünnepi előadásokkal ülte meg a színház.

A Verdi-centenáriumot *Ernani*, *Traviata* és *Trubadúr* előadásával s egy ifjúsági előadással ünnepelték.

Dózsa György felkelésének négyszázadok évfordulóján ünnepi előadásul Jókai Mór *Dósa György* című szomorújátéka került színre; a bevezető előadást dr. Márki Sándor tartotta. Az ifjúsági előadások alkalmával bevezetőket tartottak: Bartók György, Mihálik Lajos, Seprődy János, Gál Kelemen, Pálffy Márton, Rietly Károly, Kovács Dezső, Csengery János, Makkay Ernő, Barabás Ábel, Sólyom János és Janovics Jenő.

Az évad gerince a Shakespeare-ciklus volt. Shakespeare-nek 14 műve 35 előadásban került színre. Minden előadás előtt konferansz volt, tíz alkalommal a színház igazgatója tartotta a bevezető előadást, egy alkalommal Ravasz László dr., egy ízben Dézsi Lajos dr. és egyszer Gál Kelemen. Jótékony célra a jövedelemből 8300 koronát fordított a színház.”

Ennyit jelentett hivatalosan és szűkszavúan a színház utolsó békebeli évadjáról.

Milyen furcsa játéka a véletlennek, hogy az utolsó békeévad utolsó előadása az *Elnémult harangok* volt. A sors intése? Óvása? Jövendőmondása?

Néhány héttel az *Elnémult harangok* záróelőadása után felharsantak a kürtök, fellángolt a nagy világháború, melynek végén csakugyan elnémultak a magyar harangok a rabságra jutott Hunyadi téri színházban.

XLIII

Kiütött a háború!

A Hunyadi téri színház

az ország egyetlen színháza, amely nem zárta be kapuit

Azt a felívelő lendületet, amellyel a kolozsvári színház ebben az időben a művészi közvélemény és a magyar sajtó egyhangú ítélete szerint az összes hazai színházak élére került, 1914 nyarán egyszerre derékba törte a világháború fergetege. Új célok, új kötelességek robbantak parancsolólag a színház feladatai közé. Irodalmi kérdések, művészi célkitűzések eltörpültek a nemzet létéért való minden anyagi, lelki, testi és szellemi erőt lekötő nemes küzdelemben.

Alighogy az 1913–14-es évad nagy munkája után nyári pihenőre széledtek a színészek, még visszhangzottak a lelkekben az utolsó előadásnak, az *Elnémult harangoknak* ébresztő hangjai, Szarajevóban bombák robbantak, fegyverek dördültek, és lángba borították a világ felét.

Tanácsstalanul, főbeütöttek ezekben a nagy napokban a magyar színházak. Mit csináljanak? Az általános mozgósítás a férfiközönség egy részét hadba szólította, az itthon maradtak bizonyára nem a színházban fogják keresni vigasztalásukat. A színészek egy részének is be kellett vonulnia. Az igazgatóknak tagjaikkal kötött szerződéseik feltételei jogot adtak arra, hogy általános mozgósítás vagy háború esetén azonnal és minden kártérítési kötelezettség nélkül felbonthatják a szerződéseket. Ha tovább játszanak, nem élnek ezzel a jogukkal, nyakukba szakad a felelősség, s akár lesz, akár nem lesz közönségük, a színészeket fizetniük kell. Ez a meggondolás elhatározásra bírta a magyar színigazgatókat. Meg van írva, hogy először Komjáthy János oszlatta fel társulatát Komáromban. Nézzenek a színészek és a színésznők más foglalkozás után – így indokolta a feloszlató határozatot –, a háború ideje nem alkalmas arra, hogy színházasdit játsszanak. A komáromi határozat jeladás volt. Utána Magyarországon valamennyi színigazgató szélnek bocsátotta színészeit, sőt ezt a példát követte Beöthy László is, akinek akkor már több színháza volt Budapesten.

A kolozsvári színház ebben az időben sem akart kitaposott nyomokon járni. Mint eddig, célkitűzéseiben és műsorában, úgy most elhatározásában és ténykedésében önálló útra tért, arra az útra, amelyet helyesnek s nemzeti szempontból parancsolónak tartott. Nem kalkulálta az igazgató óvatosan, hogy ez az útvállalás pénzösszegben milyen kockázatot jelent, nem habozott, hanem szabadságon levő valamennyi tagját táviratilag rendelte vissza Kolozsvárra, s értésükre adta, hogy a szünet megszakításával nyomban megkezdik az előadásokat. Figyelmeztette őket, hogy az itthon maradónak kell vállalniuk azoknak szerepét is, akik hadba vonulnak, de

ezzel szemben biztosította őket, hogy úgy azok, akiket katonai kötelességük elszólít, valamint azok, akik itthon, a színháznál fognak szolgálatot teljesíteni, hiánytalanul és csonkítatlanul meg fogják kapni járandóságukat.

Másnap, augusztus 6-án kigyulladtak a lámpák a Színkörben, és megkezdődtek a színházi előadások.

Ez időben Magyarországon Kolozsvár volt az egyetlen város, ahol színházi előadásokat tartottak. A Nyári Színkör, amely mindig vidám hangú tréfák és színpadi bohóságok hajléka volt, ezen az ünnepi megnyitó estén komoly, fölemelő, magasztos jelenetek színhelyévé nemesedett. Míg messze földön körös-körül ágyúk dörögtek, és fegyverek ropogtak, a kolozsvári Színkörben imaszerű fohász és fenségében magával ragadó lelkesedés szállott azok felé, akik a csatatéren a hazáért, az igazságért elszánt bátorsággal küzdöttek és véreztek.

Nagy időkhöz méltó ünnepi hangulat uralkodott a nézőtéren, amikor a színház igazgatója a függöny elé lépett, s lelkesedéstől izzó beszédben imádkozott hadba vonult véreinkért. Azután magyarázatát adta annak, miért tartotta parancsoló szükségnek az előadások megkezdését:

„Ágyúk dörgése, gépfegyverek ropogása, haldoklók sóhajtása s árván maradottak jajkiáltásai közepette mi újra megjelenünk ezeken a deszkákon. S nekem felelnem kell arra, hogy miért gyűjtjük meg a színpadi lámpák fényét, amikor szerte az országban mindenütt reszkető ijedtséggel zárultak be a színházak kapui. Nem frivol játék a mi igyekezetünk a nagy napok közepette. A magyar színészet ősi tradíciója nyilvánul meg e lépésünkben, azé a magyar színészeté, amely nemcsak a dúslakodás és gondtalanság verőfényes napjaiban szórakoztatta a közönséget, de amely a megpróbáltatás nehéz óráiban is eleven szerve, lüktető ere maradt a nemzeti életnek. A nemzeti érzés ellankadásának idejében a lelkesedés éltetője, a hazafiúi szellem szunnyadó, hamu alá rejtett parazsának szítója volt a magyar színjáték. A negyvennyolcas időket követő szomorú napokban, a mély gyász és nehéz elnyomatás idejében sem némult el a magyar színpad. A búsongók vigasztalójává szegődött, s ékes szavú tolmácsa lett a múlt idők dicsőségének. A csüggedést tréfával vidámította. Meggyűjtjük mi is e lámpák fényét, talán egyes-egyedül az országban. De hiszen volt már idő – a magyar színészet megszületése után –, amikor az egész országban csak e kincses városnak volt színésze, mert sehol sem tudott gyökeret verni az elvetett mag, csak e nemes város szent akarásában és pazar áldozatkészségében. Megismétlődik hát most ez a csoda. Amikor az egész országban földönfutó, éhező páriák lettek a színészek, amikor mindenfelé hallszik a szerződésüktől megfosztott, nyomorúságba dobott histriók segítséget kérő szava, akkor íme, Kolozsvár az a sziget, ahol a színház talán nem fog a társadalomnak amúgy is túllontúl igénybe vett jótékony filléreire szorulni. A pénzzel, ami e nehéz napokban befolyik, becsületesen fogunk sáfárkodni. Min-

den fillér a színészeknek fog jutni, s ha az önök áldozatkészségéből még felesleg is marad, az szent célt fog szolgálni: sebesült katonáink ápolási költségeit, az itthon maradottak segélyezési alapját fogja szaporítani. Hogyha egy fillérnyi haszon is más célra fordíthatnák belőle, az judáspénz lenne.

Most még az elnézésüket kell kérnem. Bizony, bizony megfogyott a mi gárdánk is. Am ha hiányokat fognak látni, ha zökkenések lesznek, melyeket legtüzesebb akarásunk sem tudott pótolni, gondoljanak arra, hogy e hiányokat a fölkent király parancsa szólította el közülünk. Sójajunk és áldást kérő fohászuk könnyezve és buzgón száll utánuk. S meggyújtottuk e lámpákat, mert hiszen mi nem gyászra készülünk. Boldogok, kik az igazságért küzdenek. S a mi háborúnk csak győzelmes lehet, mert mindent romba dönthet a durva erőszak, de a pusztító tűz emésztő lángjából, a sziklasírnak feneketlen mélységéből is vitathatatlan örökkévalósággal szárnyal fel az igazság, melyért hadba indultak drága véreink. Az első fohász, amely most felhangzik e deszkákról buzgón, áhítatosan, ez légyen: Isten áldd meg koronás királyunkat! Isten, áldd meg a magyart!”

A beszéd végén szétnyílt a függöny, s a színtársulat tagjai a közönséggel együtt mély áhítattal énekelték a *Himnusz*t, azután Kazaliczky Antalnak a *Kard becsülete* című színjátékát adták elő a színészek. Így indult meg a nagy világgégés közepette a nemzeti magyar színjátszás anno 1914.

A kolozsvári közönség mély megértéssel kísérte a színház törekvéseit. A közhangulatnak Erdély béna, lelkes költője, Felszeghy Dezső adott hangot nyílt levelében, melyet a színház igazgatójához intézett, s mely az *Ellenzék*-ben jelent meg. Itt közöljük néhány részét ennek a nyílt levélnek, mert a kolozsvári közönség lelke világlik ki belőle:

„Akik nemesen éreznek – együtt éreznek! Könnyel írom ezeket a sorokat Hozzád. Hiszem, hogy könnyem olyan nemes, mint az a vér, amely elhull a csatákon...

Akiknek szíve dobog, megérik, amit írok, hiszem, hogy Te megérezed!

Hiszem, hogy amit szólok most, olyan magasztos, mint az a művészi lelkesedés, mely eszmények oltárán gyúlt lánggra. Most, midőn tűzben, lángban áll a világ, és könnyel, vérrel sietnek eloltani azt a magyar hősök: az itthon maradottaknak kötelességük anyagilag és lelkileg fölsegíteni és vigasztalni az árván maradt családokat.

A vagyonosok pénzzel segítsék a szűkölködőket. Törje ketté kenyerét az, aki süttetni tud, s adja felét az éhezőknek. Honleányok csókja sebeket gyógyítson. A pap a szószéken, a költő lantjával, a művész színpadról hirdesse az igét, mely bátorít, lelkesít és fölemel!...

Boldog az, aki a kettőt együtt teheti.

Te azok közül való vagy!

Fájdalommal olvastam, hogy Beöthy László, a budapesti Magyar Színház és Király Színház igazgatója bezárta dúsan jövedelmezett keresetforrá-

sainak csarnokait, és társulatát elbocsátotta. Nincs szavam ahhoz, ha nem akar játszani, midőn a hazának annyi sebe vérzik, s ő másként akarja, hogy színészei tehetségüket a Hon javára fölemelően értékesíthessék.

Fölfogás dolga – s a fölfogást tisztelni kell! Ha ezalatt az idő alatt is, amíg színházai zárva maradnak, segíti művészeit – bár csak kötelességet teljesít –, a mecénásoknak szánt köszönet illeti meg őt. Ha nem segíti, úgy zsebében van az ő szeretete és hazafisága! Én nem tudom, majd kiviláglik. Óhajtom, hogy megemelhessem kalapomat előtte.

Most azzal állok szóba, akitől várok, és azt köszöntöm – akiben hiszek!

Szavakat adok gondolatomnak, érzésemnek, miként lehet annak a fölfogásnak nemességet adni, hogy mostani nehéz idők alatt is színielőadások tartathassanak.

Hazafias darabok előadása mellett a jótékonyság oltárain kell áldozni! Csak úgy mehet Kolozsvár közönsége a színházba. Az az apa, az az anya, akinek fia a harcmezőn hullatja vérért, s ki van téve a golyónak, a kard vasának, nem gondolhatja, hogy akkor áll a végzetes golyó útjába, akkor hárríthatja el fia fejről a csapást, amikor színházi szórakozást keres. Szülő a gyermekéhez, testvér a testvérhez, asszony a férjéhez, mátká a mátkájához csak úgy lehet közel, hogyha templomba jár. Tedd templomná a színházat!

Imádkozik az, aki jótékonyságot gyakorol. A nagyon nehéz viszonyok között, hol annyi vérző sebet kell behegeszteni, csak akkor juthat a drága színházra, ha az igazi jótékonyságot gyakorol. Fizessék a bevételek a színészeket, biztosítsák számukra a szükséges megélhetést, de a többi jövedelem legyen egészben az árvaké, az elhagyottaké, a betegeké. Így jogcíme, hivatása lesz a színi előadásoknak a mostani válságos időkben is. Másként zsaroló intézet lenne, mely elvonja, elveszi a rászorultak pénzét. Erre a mi közönségünk nem kapható. Kínpadra vonatnék a magyar Múzsá, ha könnyeket nem törölhetne le. Szerencsés ember vagy, megteheted anyagi hasznod nélkül, a dicsőség útján vezetheted társulatodat e legnehezebb idő alatt. Most meghálálhatod a kolozsvári közönségnek azt a páratlan támogatását, amellyel éveken keresztül elhalmozott.

Méltó leszel, hogy a nyert csatából hazatérő hősök hervadhatatlan koszorújából egy dicsőteljes levél homlokodra hulljon.

Ne legyen hát most a színpad csengőjének hangja csak jel a függöny felvonására, hanem szólaltasd meg annak rég elnémult hangját, amely a szabadságharc alatt imádságra csendült.

Felszeghy Dezső"

A *Kard becsülete* után a Színkörben egymást követték a magyar darabok előadásai: *Hadak útja*, *Obsitos*, *Szökött katona*, *Tolonc*, *Szigetvári vértanúk*, *Bánk bán*.

A közönség gyéren látogatta a színházat, hiszen abban az időben nem volt Magyarországon olyan család, amelynek valamelyik tagja vagy rokona nem lett volna a harctér valamelyik részén. Az itthon maradt színészek lelkesen, sokszorozott buzgalommal játszottak, pótolták a hézagot, amelyet a katonai behívások az együttes keretén ütöttek. A helyek árait is le kellett szállítani abban a reményben, hogy a jegyek olcsósága fokozni fogja a látogatottságot. Ám ez a remény nem teljesedett. Súlyos anyagi gondok neheztedek a színházra, de az igazgatóság állotta, amit ígért: az itthon maradtak pontosan megkapták járandóságukat, a hadba vonultak pedig vagy itthon lévő családtagjaik révén, vagy tábori postán kapták meg hiánytalanul fizetésüket. A magyar sajtóban nagy visszhangot keltett a kolozsvári színház elhatározása, s követendő példaként állították a kolozsvári cselekedeteket a többi színház elé. Így írt az *Ellenzék* augusztus 6-i száma:

„Egész Magyarországon ma egy színház sem tart előadást. Kétezer színész (ezek között igen sok családos ember) szerződésében ugyanis van egy pont, amely jogot ad az igazgatónak, hogy mozgósítás vagy háború esetén a szerződést azonnal, minden kártérítési kötelezettség nélkül egyoldalúlag felbonthatja. E jogával élt minden színházigazgató az ország területén, s így valamennyi színtársulat feloszlott. A kolozsvári Nemzeti Színház azonban nem élt ezzel a jogával. Sőt sürgönyileg hívta össze nyári szabadságukat élvező tagjait, s kijelentette, hogy minden tagnak továbbra is hiánytalanul és csorbítatlanul fogja folyósítani fizetését. Igen fontos érdeknek tartotta az igazgató, hogy e súlyos időkben, a megpróbáltatások özönében a hangulat ne romoljék. A színészek megérkeztek, a próbák nyomban kezdetüket vették s az igazgató bejelentette, hogy hazafias, lelkesítő, amellet szórakoztató darabok előadásával fogja szolgálni a közhangulatot. A színháznak sok tagja vonult be katonának, s azoknak helyettesítéséről is az itthon maradtaknak kellett gondoskodniuk.”

XLIV

Az első háborús évad

A Színkörben mindössze három hétig tartottak az előadások, már augusztus 29-én a Hunyadi téri téli színházban kezdte meg működését a társulat.

Az igazgató, aki kilencévi kolozsvári működése óta minden évad elején pontosan kidolgozott munkatervet terjesztett a közönség elé, ezúttal először jelentette be, hogy nem ad programot, mert nem tudja, mit tudna ígé-

retei közül beváltani. A minden évad elején szokásos bérlethirdetés megjelent ugyan már augusztus hó 12-én, s értésére adta a közönségnek, hogy az évad folyamán lejátszandó 200 előadásra lehet bérletet váltani, hogy a bérleti árak kilenc egyenlő havi részletben fizethetők, de a felhívásnak nem volt nagy hatása. Máskor versengés folyt egy-egy páholyért vagy jó zsöllyeszékért, most mindenki húzódozott a kötelezettség vállalásától. S ez természetes volt. Az akkori közönség életében nagyon új, váratlan és megrendítő változást jelentett a háború a sok évtizedes nyugalmas békeévek után. Ma már a négyesztendő világháború élénk emlékével a szívekben, a mostani eget-földet megrázó események közepette alkalmazkodott az élet a robogó eseményekhez, s a közönség szinte a megszokottság érzésével végzi napi kötelességeit, osztja be idejét, robotol, nélkülöz és szórakozik. Abban az időben azonban főbe ütötték a nem sejtett események a lelkielő nem készített közönséget. Kapkodás, zűrzavar, fejetlenség lett úrrá. S ebben a bizonytalanságban az a felfogás hatalmasodott el, hogy nem szabad az itthon maradotoknak jól fűtött, meleg színházban szórakozniuk, amikor véreink a csatatéren küzdenek, fagyoskodnak és szenvednek. Ez a felfogás később az ellenkező végletbe csapott, s a színházakra a kedvező konjunktúra bőséges évei szakadtak.

MAGYAR DARABOK SOROZATOS ELŐADÁSA AZ ELSŐ HÁBORÚS ÉVAD KEZDETÉN

A Hunyadi téri színház vezetősége úgy tervezte, hogy ebben az évadban Molière-ciklus lesz a munkarend gerince. Már minden részletében elő volt készítve a halhatatlan francia vígjátékíró tíz művének előadása, azonban a háború kitörése elsöpörte ezt a tervet. A színház úgy érezte, hogy ebben az időben elsősorban hazafias, a nemzeti érzést szító, lelkesítő kötelességei vannak.

„Magyar sorozat”-tal akarta szolgálni ezt a célt. Hírül adta tehát az idény megkezdésekor, hogy hosszú időn át csupán magyar szerzők művei fognak színre kerülni.

A magyar sorozat első estéje Herczeg Ferenc *Déryné ifiasszony* című darabjának felújítása volt. Igazi, mély hatású szimbóluma a magyar színészet nemes hivatásának. A második estén a *Huszárcsíny*, a harmadikon *Kurucz Féja Dávid*, a negyediken Rákosi Jenő *Magdolnája* került színre. Minden előadás előtt lelkesítő, vigasztaló és biztató beszédek igyekeztek a közönség bizakodását ébren tartani. A harctérről érkező kedvező híreket is felolvasták felvonásközökben. Azután alkalmi magyar darabok következtek a műsoron: *Ferenc József azt üzenté, Akik itthon maradtak, Mindnyájunknak el kell menni, Üsd, magyar!, Vörös ördögök, Talpra, magyar!, Rendületlenül* s mások.

S amikor özönlöttek haza, Kolozsvárra szabadságos vagy sebesült katonáink, a színház tágra nyitotta előttük kapuit. Szabad bemenetele volt minden harctérről hazatért beteg vagy lábadozó katonának és családja tagjainak. A nézőtér legkényelmesebb helyeit számukra tartotta fenn a színház.

A katonai szolgálatra bevonult színészek pedig: Fekete Mihály, Táray Ferenc, Nagy Adorján, Várkonyi Mihály, ha néhány napi szabadságra hazatértek, fölléptek a színházban, s a közönség forró lelkesedéssel fejezte ki irántuk szeretetét. Szegény Csapó Jenő, a legdaliásabb színész, aki legelsőként vonult be ezredéhez, nem térhetett haza. Hősi halált halt a szerbiai csatatéren, halála után megkapta az arany vitézségi érmet.

A színház olykor-olykor kifulladt iramában. Sokszor kellett egy-egy napi szünetet tartania az előadások menetében. A helyek és bérletek árait újra lényegesen leszállították. Sokszor voltak úgynevezett „filléres” előadások, amikor néhány fillérért a legjobb helyeket foglalhatta el a szegényebb közönség.

Amellett a színház súlyos gondjai közepette is igyekezett a jótékonyaság ügyeit szolgálni. Az évad folyamán 12 előadás teljes összbevételét jótékonyasági célra fordították, s azonkívül is minden héten legalább egy-egy előadás részjövödelme jutott a hadigondozásnak. Előadásokat tartottak a rokkant katonák javára, az itthon maradottak családjai részére, a gyermekvédő liga javára, a katonák karácsonyi alapja javára, a török félhold, a bolgár vöröskereszt, a kolozsvári nőegyletek, a magyar vöröskereszt, a vak katonák, a sebesült katonák javára.

A Kolozsvárott fölvetett filmek is egymásután kerültek vetítésre ebben az évadban a Színkörben, s a bemutató előadások teljes jövödelme szintén a hadi jótékonyaság alapjait gyarapította. 1915. március 20-án a *Toloncot* mutatták be Jászai Mari, Berky Lili, Szentgyörgyi István, Várkonyi Mihály, Szakács Andor, Simon Mariska, Nagy Gyula, Fekete Mihály szereplésével; néhány héttel később a *Kölcsönkért csecsemőknek* volt bemutató előadása, 1915 májusában *Bánk bánt* láthatta filmen a kolozsvári közönség Jászai Marival, Paulay Erzsivel, Bakó Lászlóval, Szentgyörgyi Istvánnal, Szakács Andorral, Janovics Jenővel, Nagy Adorjánnal, Fekete Mihállyal, Várkonyi Mihállyal.

Új tagja volt ebben az évadban a színháznak Újvári Lajos²¹³, ez a groteszk, száraz humorával ellenállhatatlanul ható, kitűnően táncoló komikus. Egyébként a társulat tagjai a régiiek maradtak: Szentgyörgyi, Várady, Dezséri, Laczkó Aranka, Poór Lili, Szakács Andor, Gálosi, Várkonyi, Ihász, Nagy Adorján, Nagy Gyula, Kozma Hugó²¹⁴, Berky József, Bánóczy Dezső, Farkas Sándor, Keller János, Csőregh Jenő, Kertész Endre, Sugár Jolán, Fáy Flóra, Berlányi Vanda, Nagy Ilona.

A válságos és küzdelmes színházi évad utolsó előadása 1915. június 30-án volt. Az idényt így búcsúztatta az *Ellenzék*:

„Nagy érdeme a színháznak, hogy akkor is akart és tudott élni, amikor a borzalmak és véres veszedelmek hatása alatt a művészi élet és irodalmi tevékenység az egész országban megdermedt. Meg kell dicsérni a színház igazgatóját, mert a világháború felforgató zuhatagában is teljes erejével és igyekezetével őrhelyén maradt, és az intézetet, amelynek élén állott, és az embereket, akik vele szolgálták az ügyet – erőfeszítéssel is életre szuggerrálta és fenntartotta... A szezonzáráskor meg kell állapítanunk, hogy abból a nagy küzdelemből, melyet ez a nemzet folytat önmagáért és azokért, akik a harctéren tartják vissza a ránk zúduló súlyos katasztrófákat, aránylag a színház igazgatója nemcsak azzal vette ki részét, hogy anyagilag is azok élén állott, akik áldozatot hoztak, hanem azáltal is, hogy az intézet mindig hivatásának magaslatán állott, és tagjai nem jutottak a kereset nélküliek megszorított szegényei közé. A súlyos megpróbáltatásoknak még nincs vége. Most két hónapig tart a nyári pihenő, és újabb küzdelmek elé néz a színház is, de jó reménység int a jobb jövő felé.”

XLV

A második és harmadik háborús évad

Kéthónapi szünettel elteltével, 1915. augusztus végén megkezdődött a Hunyadi téri színház második háborús évadja.

Az előadások megkezdésének napján program helyett vagy talán program gyanánt a színház igazgatója két levelet írt: az egyiket gróf Bethlen Ödönnek, Kolozsvár főispánjának s a Színügyi Választmány elnökének, a másodikat Budapestre az Országos Színészegyesület elnökének. Első leveléhez 2000 koronát mellékel, s közli a főispánnal, hogy az összeget egy kárpátaljai iskola építésének céljaira küldi, második leveléhez 10 000 koronát mellékel a javaslatával, hogy a Magyar Színészegyesület teremtsen a hadviselő színészek számára rokkantlapot. Ez a két levél az igazgató régen hangoztatott elgondolására világít: a színház véreinek együtt kell lükettetnie a nemzet törekvéseivel. A nemzet minden gondolata a harcterek felé szállott, az itthon maradottaknak legszentebb kötelességük tehát a nyomor enyhítése, a sebek gyógyítása, a reánk szakadt szerencsétlenségben a segítőmunka, gondoskodás a jövőről. A kolozsvári színház százados hagyományai parancsolólag írták elő, hogy ebből a kötelességteljesítésből a vezetőség vegye ki részét derekasan. Ha a fegyverek csörgése dacára sem halkul el a Múzsák hangja, akkor a munka gyümölcse a nemzetért vérüket ontó testvéreink szükségleteit szolgálja.

Ehhez az elgondoláshoz híven augusztus 23-án a megnyitó előadás teljes összevételét is a háborúban feldúlt felvidéki tűzhelyek újraépítésének

alapja számára utalta át a színház. Ezen a megnyitó előadáson, mely a második háborús idényt megindította, Jókai Mór *Aranyembere* került színre Szentgyörgyi Istvánnal (Berkovics), Szakács Andorral (Tímár Mihály), Dezséri Gyulával (Trikalisz Euthym), Fáy Flórával (Athalia), Poór Lilivel (Tímea), Berlányi Vandával (Noémi), Laczkó Arankával (Teréz mama), Janovics Jenővel (Cristian Tódor), Simon Mariskával (Zsófi mama).

Másnap, augusztus 29-én lépett fel a Hunyadi téri színházban először Réthely Ödön a *Szibill*ben s egy nappal később *A falu rossza* Göndör Sándorában. Komoly, lelkiismeretes színésznek bizonyult, aki első fellépése óta rendületlen hűséggel ragaszkodott Kolozsvárhoz mind a mai napig. Rendkívül sokoldalú, jó megjelenésű, kellemes hangú, drámákban, operettekben és vígjátékokban helyét egyformán megálló tagja volt a színháznak. Legnagyobb sikereit a népszínművek hőseiben aratta. Ízes, tiszta magyar beszéde különös zamatot kölcsönzött minden alakításának. Lengyel Vilmos²¹⁵ is ez évadban került a kolozsvári színházhoz. Romeóban lépett fel először, s a közönség nagy szeretettel fogadta. Nagyon intelligens, jó külsejű, szépen beszélő színész, aki a fiatal szerelmes szerepekben mindig hódított. Élénken részt vett a színészek szervezkedési és jóléti mozgalmában, és a román megszállás idején társainak bizalma folytán alelnöke volt az Erdélyi és Bánáti Magyar Színészegyesületnek. Papp Katinka²¹⁶ kolozsvári leány volt; csupa derű, csupa vidámság, csupa élet. Fürge, kicsi természetű, mosolygó szemű, dalos, táncos szubrett, aki jókedvet varázsolt a legfáulsultabb nézők szívébe is. Sugár Jolán²¹⁷ egyike volt azoknak az operettszínésznőknek, akik drámai szerepekben is megállották volna a helyüket. Bársonyos, meleg, szívbe lopakodó hangja és énektudása vezette az operettszínpadra és talán az a körülmény is, hogy azon a téren sokkal keresettebbek voltak a színésznők, mint a drámai szakon. A könnyű műfaj felszínes talajából is mély hatást tudott kiváltani színjátszó tehetsége, finom ízlése, érzéseinek gazdagsága és őszintesége. Sümegi Ödön²¹⁸ a „szívdöglesztő” énekes bonvivánok közé tartozott. Sok fiatal lánynak zavarta álmát finomkodó lényével, sudár természetével, édeskés modorával. Szárnyaló, nemes zengésű hangja az operettelőadások értékes anyaga volt. Antal Erzszi²¹⁹ szintén az operett-társulatnak volt egyik megbecsült tagja. Vidám, ötletes, kristályos hangú szubrett. A közönség még csapongó szertelenségében is nagyon szerette, mert áradó jókedve magával ragadott mindenkit. Báthory Elza és Tóth Sári erőssége volt úgy az opera-, mint az operett-előadásoknak.

Ebben az évadban került a kolozsvári színházba Farkas Sándor is. Hatalmas, frissen csengő baritonjával meghódította a közönséget, csak a játékával volt eleinte sok baj. Kezdő volt, a zeneakadémiából lépett rögtön a kolozsvári színpadra. A *Lakmé* főpapjában lépett fel először, s a főpróbán felvételtem vele jelmezét is, mert láttam, hogy nem tud mit kezdeni kezé-

vel-lábával. Az éneke, hangja megvesztegetően szép volt, de hosszú lábával akkorákat lépett, hogy partnere, Baranyai Jolán nem tudta követni, a két karjával úgy kalimpált, mint a szélmalom kereke. Lábaikat nem tudtam megkötni, de szigorúan meghagytam neki, hogy kezét süllyessze öltönye széles övébe, s onnan egész este ne merje kivenni. Meg is fogadta ezt a tanácsot, s így kissé nyugodtabbak lettek mozdulatai. Nagy sikere volt első fellépése alkalmával, a közönség ünnepelte, a pesti operaház azonban hamarosan felfigyelt rá, s kétévi kolozsvári szereplése után tagjai közé szerződtette.

Egyébként a társulat együttese nem változott lényegesen, csak a férfigárdában ütött érzékeny réseket a katonai szolgálatra behívott tagok hiánya.

Ha végiglapozunk ennek a második háborús évadnak műsorán, túlzott óvatosságnak kell tartanunk az igazgatóságnak évad elején tett kijelentését, hogy nem mer művészi programot adni, mert nem tudja, mit hoz a holnap. A hadi jótekonyság mellett a művészi érdekeket is becsületesen szolgálta a színház. Megvalósította egy évvel azelőtt tervezett ciklusát, a Molièredarabok sorozatos felújítását. Mint a műsorból látjuk, Molière hét darabját mutatták be: *Botcsinálta doktort*, *Tartuffe-öt*, *Fösvényt*, *Képzelt beteget*, *Kénytelen házasságot*, *Dandin Györgyöt* és *Nők iskoláját*. A Molière-előadások fő erőssége a fiatal, rendkívül tehetséges Kertész Endre volt.

Sőt szűkebb körű Shakespeare-sorozat is volt az évadban: a nagy brit költőnek öt darabját adták elő. *Romeo és Júliát*, *Othellót*, *Lear királyt*, *Hamletet* és *Macbethet*.

Különös áhítattal ülte meg a színház 1916. április 20-án Shakespeare halálának háromszázadik évfordulóját. Az igazgató bevezető előadásában rá is mutatott, hogy akkor, amikor harcban állunk az angolokkal, a franciákkal, a nagy szellemeknek kijáró hódolattal áldozunk az angol és a francia költészet világot hódító jeleseinek. Ezt írta erről a kolozsvári *Ujság*:

„Hát bizony, mi ilyen barbárok vagyunk! Nem is egyszerűen barbárok, hanem – mint egy szellemes osztrák regényíró megállapítja – *hunok*, akik izolált zsargonunkat rá akarjuk erőszakolni az egész világra. Osztrák barátunk bizonyára nem tudja, hogy kevés nemzet dicsekedhetik olyan tökéletes Shakespeare-ismerettel, mint mi, akiknek magyar költőóriások tolmácsolják a nagy angol zseni remekeit. Ezért van az, hogy nekünk Shakespeare valósággal vérünkkel vált. A magyar intelligencia legalábbis annyira ismeri *Romeo és Júliát*, akár *Az ember tragédiáját* vagy *Toldit*. És ezért kell megbecsülnünk azt a nemes törekvést, amellyel a színház igazgatósága Shakespeare halálának háromszázadik évfordulóját ünneppé avatta. Annál őszintébb az örömünk, mert az ünnepi előadások külsőségeken, színvonalban méltók voltak az ünnepi alkalomhoz.”

1916. május 31-én pedig, amikor Székelyhidy Ferenc vendégszerepelt a Hunyadi téri színházban, ezt olvassuk ugyanabban az újságban:

„*Traviata*. Ismét egy kis lecke a nyugati kultúra bajnokainak: amikor a magyar baka lába a nagy olasz síkságon tör előre, nálunk *Verdi-operát* játszanak. Mégsem lehetünk tehát annyira barbárok, ha az áruló szövetségesek iránt érzett gyűlöleten keresztül is megtudjuk becsülni az olasz zene nagyjait. Nemcsak az igazgatóság gondolkodott így, hanem a közönség is, amely zsúfolásig megtöltötte a színházat.”

Íme a kolozsvári színház hagyományokból táplálkozó kultúrpolitikája: tomboló harcok, eget-földet rázó fegyverrobbanások, vérzivataros orkánok közepette sem tudja a gyűlölet izzása elfojtani a magyar lelkekben a szellemi nagyság iránt való hódolást. Ellenségeink lehetnek a percpolitikusok, a perc-diplomaták, a perchadvezérek, a háború kapzsi zsákmányolói, de nem lehetnek ellenségeink: az emberi szellem, az emberi jóság, az emberi teremtő erő és évezredek mulandósága fölött diadalmasan szárnyaló fáklyahordozói, akármilyen nyelven hirdették is az igazságot, a szépséget.

PAPP C. LÁSZLÓNAK,
A HUNYADI TÉRI SZÍNHÁZ KÉSŐBBI ROMÁN KORMÁNYBIZTOSÁNAK
FÖLLÉPÉSE

A Hunyadi téri színház operaműsora jelentékenyen gazdagodott ez évadban Papp C. László szerződtetésével. S itt is megmutatkozott az erdélyi közvélemény nemzetiségi toleranciája. Mindenki tudta, hogy Papp László (a későbbi Pavel Constantin) román eredetű, román anyanyelvű ember, mégis úgy ünnepelte őt a kolozsvári közönség, ahogy csak dédelgetett primadonnát szoktak ünnepelni. Sohasem engedte Kolozsvár, hogy színpadának deszkái a napi politika arénájává süllyedjenek...

Föl kell jegyezni a Hunyadi téri színház annaleseiben Papp László érkezésének idejét, mert hiszen ez a nagyon tehetséges, ízig-vérig művészember később, a sors fordulása idején hátat fordított a magyar színháznak, s megteremtette a román operát Kolozsváron. Mikor a Hunyadi téri színházat katonai erőszakkal elvették a magyar igazgatótól, a románok Papp Lászlót, a magyar színház rendezőjét és tenoristáját nevezték ki kormánybiztossá, aki nemzeti lelkesedéssel, szakértelemmel, tudással és tehetséggel szervezte meg ezt a nemzeti intézményt. S most elgondolkozhatunk, mi lett volna, ha a románok nem találtak volna az átvett színház keretében egy ilyen alkalmas, magyar talajban erősödött, magyar mesterek tanításán nevelkedett művészembert, aki az ő nemzetüknek volt a tagja – meghozták volna-e azt a nagy áldozatot, amivel a kolozsvári román opera alapvetése és szervezése járt? Bizonyos, hogy nekik Bukarestben nem volt olyan alkalmas és hozzáértő vezetőjük, aki ezt a feladatot el tudta volna végezni, hiszen abban az időben Bukarestben még nem is volt operákat játszó színház. Talán másképpen alakult volna a magyar színház sorsa a megszállás hu-

szonkét éve alatt, ha a románok nem kapják a tett színhelyén azt a művészi vezetőt, aki nemzetének régi álmát látva megvalósulni a történelmi fordulatban, nem törődve a hálátlanság vádjával, egész erejével, fantáziájával szolgálatába szegődött a kolozsvári román színház megalakítási tervének.

Papp C. László, akiről a Hunyadi téri színház későbbi erőszakos átvételével kapcsolatban a könyv hasábjain még sok szó fog esni, 1916. május 23-án lépett fel először a kolozsvári színpadon *Mignon*ban. Már egy hónappal korábban, április 23-án hirdette a sajtó az eseményt ilyen formában:

„Húsvét után érdekes vendégszereplés lesz Kolozsvárt. P. Basilides Mária operaénekesnő, a Magyar Királyi Operaház kitűnő tagja lép föl *Mignon*ban és esetleg *Trubadúr*ban. A vendégszereplés némi akadályokba ütközött a tenorista-kérdés nehézségei miatt, sikerült azonban ezt a kérdést is a legyszerencsebb megoldáshoz vezetni: Janovics dr. megállapodásra jutott Papp C. Lászlóval, a nürnbergi opera énekesével, aki készséggel vállalkozott arra, hogy a vendégszereplést a maga fellépéseivel lehetővé tegye. Papp C. László *igen előkelő erdélyi család sarja*, ő maga földbirtokos, akit azonban nagyon szép hangja predesztinált arra, hogy színpadra lépjen. Évekig volt előkelő német színházak dédelgetett tenoristája, ambíciói azonban ismét *magyar földre* hozták vissza. Mindenesetre örvendetes lenne, ha kolozsvári szereplése egyúttal megoldaná a társulat tenoristaválságát is, s ha sikerülne hosszabb szerződéssel a színház kötelékébe fűzni őt.”

Első föllépése után a kolozsvári kritika nagyon melegen írt róla, ünnepelte mint Farkas Ödön egyik legjelesebb tanítványát, kiemelte, hogy meleg lírai tenorja pompásan érvényesült, majd így végzi: „A kezdő elfogultsága látszott rajta, egyénisége azonban rokonszenves, s tehetségének kibontakozásához sok reményt fűzhetünk.”

Íme így indult Kolozsvárott Papp C. László, aki a sorsfordulat idején, a román megszállás mámorában mint Pavel Constantin olyan végzetes katasztrófa felé sodorta azt a színházat, mely szerető hajlékot adott neki és alkalmat tehetsége fejlesztésére.

A harmadik háborús évad műsorán szinte ugrásszerűen emelkedett a komoly dalművek előadásainak száma. Az új tenorista, akiből a színház hamarosan kitűnő rendezőt nevelt, dédelgetett kedvencévé vált a kolozsvári közönségnek, s ízlése, képzettsége, fáradhatatlan becsvágya új köntösökbe ruházta a sokszor játszott operákat is.

KISS FERENC ELSŐ FELLÉPÉSE ÉS SZERZŐDTETÉSE A SZÍNIKADÉMIA ELVÉGZÉSE UTÁN

A második háborús évad végén, 1916. április 14-én lépett fel szerződtesi célból a Hunyadi téri színházban Kiss Ferenc²²⁰. Bródy Sándor *A tanítónőjében* játszotta a szertelen ifjú Nagy Istvánt, ezt az ízig-vérig magyar fi-

gurát. Iktassuk ide, mit írt róla első kritikusa Kolozsvárott az *Ujság* április 15-i számában:

„A színház majdnem egészen megtelt, s velünk együtt élvezték egy jó darab igen sikerült, helyenként tökéletes előadását. Újra konstatálhattuk, hogy olyan értékei vannak a kolozsvári színjátszásnak, amelyekkel a budapesti színház nem dicsekedhetik. Lehet-e magyarabb, hatalmasabb színészi teljesítmény, mint Szentgyörgyi István öreg Nagy Istvánja vagy Dezséri Gyula plébánosa? Jellegzetességben vetekszik két nagy színészünk alakításával Laczkó Aranka Nagyasszonya, és meglepő sikerrel járt két fiatal vendégszínész bemutatkozása. Szabados Piroska²²¹ a címszerepet játszotta, s a közönség őszinte tapsaival nyomban biztosította őt rokonszenvéről. Szabados Piroska értékes talentum, aki a *A tanítónő* széles skálájú szerepét öntudatosan, meleg bensőséggel formálta meg. Látszott, hogy sokat foglalkozott a szereppel, s ennek köszönhető az alakítás egyenletessége. Kitéréseiben néhol cserbenhagyta a fizikuma, annyit azonban megállapíthatunk, hogy fejlődésképes talentumnak ígérkezik. Kiss Ferenc Nagy Istvánjában volt férfias erő, fiatalos hév, melegen zengő orgánuma megfogta a közönséget. Exteriőrje azonban nem a legszerencsésebb, de ez talán nem olyan nagy hiányosság, amelyet egy jó színész el ne feledtethetne.”

A sikeres vendégszereplés után a színház igazgatója nyomban szerződtette úgy Kiss Ferencet, mint Szabados Piroskát, úgy érezve, hogy a két fiatal színész a drámai előadásoknak nagy erősödését fogja jelenteni. Másnap, április 16-án már be is jelentette az *Ujság*:

„*Szerződtetések.* Mint értesülünk, az igazgatóság tagjai sorába szerződtette a pénteki est két rokonszenves fogadtatásra talált vendégművészt, Szabados Piroskát és Kiss Ferencet.”

Szabados Piroska a harmadik háborús évadban el is foglalta helyét a kolozsvári színház együttesében, Kiss Ferenc azonban nem tehetett eleget szerződéses kötelezettségének, mert behívóparancsa a harctérre szólította. Fel kell azonban jegyezni, hogy Kiss Ferenc is a kolozsvári színpadon indult el magasra ívelt pályája felé.

Ennek a második és harmadik évadnak műsorában lapozgatva még azt is meg kell állapítanunk, hogy a „lenge” műfajnak, az operettnek terméséből is az igazi időtálló értékek szerepeltek a színház játékrendjén. Íme a két évad operettműsora: *Orpheus az alvilágban, Szibill, Háromcsőrű kacsa, Üdvöske, Nebántsvirág, Ripp van Winkle, Hajdúk hadnagya, Corneville-i harangok, Koldusdiák, Boccaccio, Szép Galathea, Cigánybáró, Denevér, János vitéz, Mikádó, Három a kislány.*

Az ifjúsági előadások nem szüneteltek, sőt számuk a háborús évadban szaporodott. Ezeknek műsorát a tanintézetek vezetőinek kívánsága szerint az iskolai tanulmányokhoz simulva állította össze a színház igazgatósága. Kéthetenként a Színkörben mozgófénykép-előadásokat is rendezett az ifjú-

ság számára a vezetőség, amikor néhány fillér belépődíj ellenében tanulságos, művelődési, természeti és földrajzi képeket láthattak a tanulók. Ezeket a képeket is a tanintézetek irányítása mellett választották ki.

Egyébként gazdag volt ez a két évad a Kolozsvárott felvett mozgófényképek bemutatásában is: 1915. október 27-én a *Tetemrehívásnak*, Arany János balladájának filmváltozatát mutatták be emlékezetes sikerrel, a főszerepekben Berky Lilivel (Kund Abigél), Szakács Andorral (öreg Bárczi), Várkonyi Mihállyal (regös), Berky Józseffel (Bárczi Benő), Szentgyörgyivel, Fáy Flórával, Nagy Gyulával, Báthory Elzával, Nagy Ilonával, Bánóczy Dezsővel. Azután sűrű egymásutánban következett a Petőfi-ciklus (*Falu végén kurta kocsmá, Kisbéres, Befordultam a konyhára*). *Börzekirály* (Poór Lilivel és Gál Gyulával), a *Szerzetes* (Várkonyi Mihállyal), *A vén bakancsos és fia, a huszár* (Szentgyörgyivel), *Leányfurfang* (Berky Lilivel, Ihász Aladárral, Mészáros Alajossal, Berlányi Vandával, Újvári Lajossal), *Akik életet cseréltek* (Izsáky Margittal), *Peleskei nótárius* (Szentgyörgyivel és Dezséřivel), *Havasi Magdolna* (Berky Lilivel, Várkonyival, Szakács Andorral, Laczkó Arankával, Harsányi Rezsővel, Papp Katinkával, Antal Erzsi-vel), *Éjféλι találkozás* (Berky Lilivel, Gömőri Vilmával, Veszprémivel, Várkonyival, Táray Ferenc-vel, Szentgyörgyivel, Szakács Andorral, Dezséri Gyulával).

A filmek első előadásának jövedelme mindenkor a hadi jótékony-sági alapokat gyarapította.

Az *Ellenzék* 1915. december 11-i száma fel is jegyzi a szolgálatokat, amelyeket a kolozsvári színház a hadbavonultak iránt tanúsított: „A kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, mint az eléggé ismeretes, a háború kezdete óta derekasan veszi ki részét abból a munkából, amely azoknak jutott, és azoknak kötelessége, akik itthon szolgálják hazájukat. *A mi színházunk egymagában többször állott a jótékony-ság szolgálatában, mint az összes budapesti és vidéki színházak együttvéve.* Nem mi, hanem a tények állapítják meg igazgatónk tevékenységét és áldozatkészségét, akit gyakran látunk azon az őrállomáson, ahol a háború által teremtett súlyos helyzet segítséget vár és segítségre szorul. És most azt is konstatáljuk, hogy munkás-sága és energiája, melyet az itthon küzdők táborában végez, nem ér véget a vezetése alatt álló kolozsvári színháznál, hanem a napokban a szegedi és aradi színházak jótékony-sági előadásait tette vonzókká, érdekesekké bevezető konferanszaival és közreműködésével. Föllépései mindkét városban jelentékeny összeggel szaporították a jótékony célok jövedelmét.”

Hogy teljes legyen a második háborús évad képe, még egy gazdasági eseményt is föl kell jegyeznünk: a háború első évében az igazgató leszállította az itthon maradt színészek fizetését, hogy annál hathatósabban tudja szolgálni a hadbavonultak segélyezését. A második évben azonban fokoza-

tosan visszaállította, sőt különféle címeken emelte is a háború előtti fizetéseket. Így ír erről az *Ujság* 1916. május 2-i számában:

„*Nincs háborús gázsi!* A kolozsvári színház háborús esztendőinek krónikájában fontos dátum a tegnapi. Mint ismeretes, a háború kitörése valóságos káoszt teremtett a színházi ügyekben. A magyarországi színigazgatók valamennyien felbontották a szerződéseket, s igen sok közülük az új idény kezdetén sem nyitotta meg kapuit. A kolozsvári Nemzeti Színház volt az első, amely kaput nyitott, s biztosította tagjainak egzisztenciáját. Később az akkori színházi viszonyoknak megfelelően redukálni kellett az ott hon maradt színészek fizetését. Azonban amint az állapotok rendeződtek, fokozatosan emelte a kolozsvári igazgató színészei fizetését, s nemrégiben drágasági pótlékként külön túlföllépő díjakat állapított meg összes tagjainak, a tegnapi gázsinapon pedig az a meglepetés érte a színészeket, hogy valamennyien a háború előtti rendes fizetésüket kapták meg. Ezenfelül megmaradt a drágasági pótlék és a túlföllépő díjak is, amelyekre a színészek és a karszemélyzet továbbra is igényt tarthatnak. Itt kell azt is megemlítenünk, hogy a kar- és technikai személyzet e díjakon kívül tegnap házbérlőpótlék címén is jelentékeny rendkívüli segílyt kapott. Örömmel regisztráljuk ezeket a tényeket, már azért is, mert annak bizonyosságai, hogy – talán kifelé megyünk a háborúból.”

A cikkíró reményei nem teljesedtek, mert a háború vérzivatarára mind szilajabbul dühöngött. Akkor a színház egymásután rendezte jótékony célú előadásait a rokkant katonák javára Sverström Valborg vendégtéjékával, három egymás utáni estét a Vöröskeresztnek szentelt, a hadiárvák javára gyermekelőadásokat tartott, s az özvegyen maradottak javára is külön előadásokat rendezett. Később, a harmadik háborús évad elején, a román betörés után az „Erdélyi menekültek” javára, azután a hősök sírjának gondozása alapjának javára. A propaganda-előadások hosszú sorozatát rendezte amellet a színház a hadikölcsön népszerűsítése céljából.

1916. február 26-án a *A falurossza* 125. kolozsvári előadását ünnepelte a színház, 1917. március 2-án pedig *Hamlet* előadásával áldozott Arany János születésének századik évfordulóján.

Mielőtt a második és harmadik háborús évad eseményeinek vázlatát befejeznők, még egy nevezetes estéről kell szólnunk, amelyről egyébként röviden már megemlékeztünk. 1915. november 5-re előadást hirdetett a színház a legnagyobb magyar színésznek, Újházi Edének tiszteletére és javára. Akkor az egész országon átnyilallott a megdöbentő hír, hogy a „mester” ínségbe jutott. A kolozsvári színház legelső volt azok között, akik kinyújtották segítő kezüket az aranyos szívű nagy bohém felé, s azzal a szándékkal tűzte ki november 5-re a *A vén bakancsos és fia, a huszár* előadását, hogy az estnek egész bevételét neki fogja juttatni. Hiszen Újházi Ede is Kolozsvárról ívelt tüneményes pályája felé. Az indulás első három évét a Far-

kas utcai színházban töltötte mint kardalos és kezdő színész. A Vén bakancsost Szentgyörgyi István játszotta, Újházi kortársa és nagy pályatársa, s az egész színtársulat nagy szeretettel készült az estére, remélve, hogy néhány redő elsimul a beteg nagy színész homlokán.

De mintha a vidám és ártatlan ugratások nagy mesterének egyszerre igen szomorú ötlete támadt volna. A sors különös játéka a nagy komédiás szerető kollégáit és közönségét utolsó tréfaként nagyon elszomorította. Mikor az emlékezetes november 5-nek estéjén *A vén bakancsos* előadása előtt a bársonyfüggöny szétnyílt, Újházi Ede már halott volt. Nem a mosolygó humor, nem a kacagó jókedv hozta már a közönség emlékezetébe a nagy Crampton mestert, hanem a halál komor mementója. Újházi Ede néhány órával az előadás megkezdése előtt arra a színpadra lépett, ahonnan alakja történelmi idők messzeségén is visszasugárzik. *A vén bakancsos* előadását már nem az élő művész tiszteletére, hanem a ravatalán fekvő nagy színész búcsúztatására tartotta a színház, s az igazgató sírástól elfúló hangon hódolt bevezető beszédében Újházi Ede emlékének:

„Csöndes kis szobában egyszerű ravatalon fekszik a mester, nekünk, magyar színészeknek glóriás fejedelmünk.”

Soha olyan szomorú előadás nem volt a Hunyadi téri színházban. A festett arcokon könnyek peregtek végig, s a nézőtéren is fel-felcsuklott olykor a zokogás.

De igazságtalanság volna ebből a segélyakcióból arra következtetni, hogy Újházi művészi érdemei iránt hálátlan volt a nemzet vagy a pesti Nemzeti Színház, amelynek örökös tagja volt. Ha segítségre szorult, azt annak kell betudnunk, hogy a bohém életnek napsugaras világában élő művész sohasem ismerte a mindennapi élet komoly, üzletszerű számadását. Nem ismerte, nem becsülte a pénz értékét. Amije volt, azt könnyelműen szórta, s nem ment el tőle senki, aki hozzá fordult, segítség nélkül, pedig de sokszor fordultak hozzá! Egy hosszú, gazdag életen át szórta az emberi szívekbe szíve kincsét, szórta meggondolatlanul anyagi készségeit. Arra született ő, hogy a siralomvölgyének nevezett földi élet gondjait, fájdalmait, küzdelmeit feledtesse vagy legalább enyhítse, hogy humorának derűjével bearanyozza a szomorúságot is, hogy tréfáinak művészi formát adjon a színpadon, és felüdítse azokat, akiknek idegeit foszlánnyá tépte a sorscsapásoktól kisajtott veríték, hogy vidáman pihenést és üdülést nyújtson azoknak is, akik a nehéz napi munkától elcsigázva komoran ballagnak az élet országútján.

Nem lehetett őt soha a polgári rend szigorú számonkérőszéke elé idézni. Nem lehetett ítélni felette azért, mert mindig százszor annyit adott, mint amennyit kapott. Csak áldani lehetett bőkezűségét, mellyel olyan sok könnyet szárított fel. S amikor azok, akiket megvigasztalt, hálásan nyújtot-

ták felé segítő kezüket, a nagy jótevő a halálba menekült, hogy ne kelljen elfogadnia mások jótéteményét.

XLVI

A negyedik háborús évad Tizenkilenc opera 84 előadásban

Az első háborús évek zivatarai után a színház mindinkább visszatért a háború előtti művészi lendület ívelő pályájára. Már rendszeresen mert egész évadra szóló művészi munkatervet vállalni és hirdetni. Az 1917-es évad gerincét három elgondolás képezte: az operaelőadások számának és színvonalának emelése, a „népies darabok sorozatos előadásának” terve s egy „zenetörténeti hangversenysorozat”-nak megvalósítása.

Ebben az évadban 84 operaelőadást rendezett a színház. Olyan szám ez, amelyet 150 év alatt sohasem ért el a kolozsvári színház. Minden héten két operaelőadás volt rendszeresen, s a közönség az utolsó helyig megtöltötte mindig a színházat. Ezt a magas előadási számot természetesen csak rendkívül gazdag és változatos műsorral lehetett elérni, s az énekes személyzetnek emberfölötti munkát kellett végeznie, hogy mindig más és más operának előadásával tartsa ébren a közönség érdeklődését. Az operai műsoron szerepelt ez évadban: *Bajazzók, Bánk bán, Bohémélet, Carmen, Ernani, Faust, Hoffmann meséi, Lammermoori Lucia, Lakmé, Mignon, Pillangókisasszony, Parasztbecsület, Rigoletto, Romeo és Júlia, Szevillai borbély, Szöktetés a szerájból, Traviata, Trubadúr, Zsidó nő.*

Tehát 19 különféle opera 84 előadásban egy évad folyamán!

1918. március 12-én ünnepelte a közönség az évad ötvenedik operaelőadását. Puccini *Bohémélete* került színre ezen az estén. Hogy milyen élénk zenei életet teremtett ez évadban a színház Kolozsvárott, mutatja az, hogy azon a héten, amikor az ötvenedik operaelőadást tartották, a *Bohéméleten* kívül Verdi *Traviatája*, Gounod *Romeo és Júliája*, valamint egy estén a lipcsei Gewandthaus-kvartett s egy másik estén Backhaus Vilmos hangversenye szerepelt. Egyetlen hét műsorán három operaelőadás és két világvárosi hangverseny. Ilyen komoly zenei kultusz mellett valóban alig jutott helye a könnyű, lenge műfajnak.

Nyomát is látjuk ennek, ha a műsorkönyv bármely oldalára lapozunk. Nézzük például a főidényben az 1918. január 7-én kezdődő két hét műsorát:

Január 7, hétfő: *Szentivánéji álom*; január 8, kedd: *Traviata*; január 9, szerda: *Szentivánéji álom*; január 10, csütörtök: *Hoffmann meséi*; január 11, péntek: *Románc*; január 12, szombat: du. *Cigánybáró* (ifjúsági előadás), es-

te *Románc*; január 13, vasárnap du. *Névtelen asszony*, este *Három a kislány*; január 14, hétfő: *Bajazzók* és *Parasztbecsület*; január 15, kedd: *Sztambul rózsája*; január 16, szerda: *Luca széke* (Katona József); január 16, csütörtök: *Bánk bán* (operafelújítás); január 18, péntek: *Az ember tragédiája*; január 19, szombat: du. *Sasfiók* (ifjúsági előadás), este *Pillangókisaszony*; január 20, vasárnap: du. *Tatárjárás*, este *Sztambul rózsája*; január 21, hétfő: *Álarcosbál*.

S ha továbblapozunk a műsorkönyvben, látjuk, hogy a rákövetkező napokon *Árva László király*, *Éva*, *Leányvásár*, *Romeo és Júlia*, *Mignon* szerepelt a heti játékrenden.

A kolozsvári színház műsora méltó volt azokhoz a döntően komoly napokhoz, amelyeket a nemzet ez időben átélt.

A MAGYAR ZENE FEJLŐDÉSE A LEGRÉGIBB NYOMOKTÓL A XX. SZÁZADIG

Megvalósította a színház azt a bejelentett szándékát is, hogy bemutassa a magyar zene fejlődését a legrégebb nyomoktól a XX. századig. Ennek a tervnek megvalósításában nagy segítségére volt a színháznak Seprődi János zenetörténész, a református kollégium kiváló tanára. A Zenepedagógiai Egylettel karöltve rendezte ezeket a tanulságos hangversenyeket a színház. Az első estén az ősi magyar zenei törekvésekből kiindulva a XIX. század derekáig vezették az előadók a közönséget, a második hangversenyen pedig, mely 1918. március 6-án volt, a XIX. század második felének magyar zenetermését és a fejlődés fokozatát, egymásba kapcsolódását illusztrálták az előadók, részleteket mutatván be Mosonyi, Thern, Huber, Mihalovics, Farkas Ödön, Siklósi, Reményi, Liszt és Hubay műveinek legjellegzetesebb opusaiból. A kolozsvári Nemzeti Színház ének- és zenekara mellett a konzervatórium tanári kara, a polgári dalkörök s a honvéd zenekar vettek részt ezeken a gazdag tanulságokat nyújtó hangversenyeken. A zenedarabokat összekapcsoló magyarázatokat, az egymásrahatást, a fejlődés egymásutánját Seprődi János értékes előadása alapján ismerhette meg a közönség, mely feszült figyelemmel kísérte ezeket a hangversenyeket, melyeket a tanulóifjúság számára megismételt a színház.

XLVII Népies darabok sorozatos előadásai

A „Népies darabok sorozatos előadásai”-nak rendjén tizennégy darab szerepelt:

1. *Bacchus*. Egy pálos szerzetes XVIII. századbeli bohózatos játéka, amelyhez a színház megbízásából Seprődi János állított össze korabeli zenét. A mulatságos darabot igen nagy tetszéssel fogadta a közönség.

2. *A Luca széke karácsony éjszakáján*. Katona József darabja, amelynek előadása előtt az igazgató párhuzamot vont a dráma kétféle elemű összetétele között. Katona József írói törekvése – állapította meg a bevezető magyarázat – a látszat ellenére is a népies elem érvényesítésére irányult, s a rémdrámai elemek erőszakolásával csupán a kor kívánalmainak óhajtott eleget tenni. Mint a színpadi íráshoz vonzódó s maga is színészkedő ember a külső hatást akarta ezzel biztosítani. Arra kérte a közönséget az előadó, hogy szerető figyelmét és egész érdeklődését a népies vonásoknak szentelje, és ne mosolyogjon a kor hangulatára jellemző véres események kigondolásán.

És mi történt? „Az történt – írja Sebesi Samu az *Ellenzékben* –, hogy szerető figyelemmel kísérték a bevezető előadást is, a nép alakjait is, de *A Luca széke* megírása óta hiába vitték tökéletességre a gőz feszítő erejét, hiába fogták igába a villamosságot, hiába repülünk a föld fölött, a tengeren és a levegőben az elemek szárnyain, és egy új világ eszméinek hiába állítottak új oltárokat, mert egy század múlva is Katona József népe ült a színházban, és olyan tapsot zúdított a rémdráma gazembereinek bukására, szenvedők vigasztalására és az igazság győzelmére, hogy akármilyen finom szövésű, modern vagy klasszikus dráma megirigyelhetné a fergeteges sikert. És ebből nem az következik, hogy a mi népünk vagy a mi munkásosztályunk irodalmilag elmaradottabb volna Nyugat bármelyik népénél, hanem az, hogy a gyakran lefitymált romantikában, ha még oly rémes is, az emberi élet két drága csöppje, a könny és vér benne van, s ezt a tömeg sohasem tagadja meg.”

3. *Peleskei nótárius*. Szentgyörgyi István el nem felejthető, kort idéző alakításával.

4. *Szökött katona*, Szigligeti Ede iránymutató színműve.

5. *Csikós*.

6. *A cigány*.

7. *Betyár kendője*.

8. *A falurossza*.

9. *Tolonc*.

10. *Piros bugyelláris*.

11. *Sárga csikó*.

12. *Felhő Klári*.

13. *A bor*.

14. *Gyimesi vadvirág*.

A kolozsvári színház már akkor a népies elemek kutatásának és értékelésének fontosságára irányította a közfigyelmet, amikor még a mai divatos falukutatások gondolatban sem éltek.

Különösen szép ünnepet ült a színház a népies darabok sorozatának hatodik estjén, 1918. február 20-án, amikor Szentgyörgyi István születésének 77. évfordulója volt. A *cigány* került színre, s előadás előtt nyílt színpadon az egész színtársulat jelenlétében a legmagyarabb művész előtt a színház igazgatója a következő fogadalmat tette:

„Kedves Pistám! Különös kegyelme Istennek, különös öröme és büszkesége a mi színházunknak, hogy abban a magas korban, amelyet Te elértél, olyan friss egészséggel, annyi munkakedvvel, olyan töretlen szellemi és testi erővel élhetsz hivatásodnak.

A nemes művészi kincset, amit Tebenned bírunk, méltóképpen alig lehet értékelni.

Emlékezni akarunk minden évben hálával, szeretettel és bensőségesen a Benned bírt gazdagságunkra, s ezért mindaddig, míg szerencsés lehetek a színház élén állani, születésed évfordulóján, február hó 20-án ünnepi előadást rendezünk tiszteletedre. S minden ilyen évfordulón örökös tagsági illetményeid pótlásaként az előadás teljes bevételén kívül 500 koronát fog Neked a színház kifizetni. Remélem, hogy nemcsak nekem, hanem majdan utódaimnak is sok-sok éven át lesz alkalma és gyönyörűséges öröme ezeket az ünnepi előadásokat megtarthatni.”

A kolozsvári színház boldogan tartotta meg ezt a fogadalmát. Szentgyörgyi közel járt már a kilencvenedik évéhez, amikor ilyen ünnepi előadás alkalmával a *Sárga csikó* Pusztai bírójában ruganyosan, frissen ugrott az asztal tetejére, s száz szál gyertya között roptá ott a csárdást a csaplárolánnyal, annyi kellemmel, annyi túzzal, mint egy ifjú legény. Ezen a Szentgyörgyi-ünnepeken mind az erdélyi művészet nemes és tiszta múltja elevenedett meg.

XLVIII

A színészek gazdasági helyzete a háborús évek alatt

Hogy teljes legyen a képe a színház háború alatti életének, vázolnunk kell a színészek gazdasági helyzetét, mert régi tapasztalat, hogy a gazdasági válság károsan ütközik ki minden színház művészi életéből. Gondokkal és nélkülözésekkel küzdő színészek nem szentelhetik minden idejüket, munkaerejüket és lelkesedésüket művészi feladatuknak. Arról már tettem említést, hogy a háború harmadik hónapjában az általános fejvesztettség és

kapkodás zűrzavaros idejében a színházi tagok fizetését csökkenteni kellett a helyek árának kényszerű leszállítása arányában. A színházra az önként vállalt hadi jótékonyság kötelességei, a közönség megriadása és a szórakozásoktól való elhúzódnása folytán igen komoly, olykor elviselhetetlennek látszó anyagi terhek súlyosodtak. A Színügyi Választmánynak 1918. március 8-án tartott üléséről felvett jegyzőkönyvben olvasható az a megállapítás, hogy a kolozsvári színház helyárai voltak abban az időben az egész országban a legalacsonyabbak, s a fővárosi színházak helyárainak egyharmadáig sem emelkedtek. A Színkörben tartott mozgófénykép-előadások bevételei és a filmfelvételek jövedelmei tették lehetővé azt a csodát, hogy amikor a háború utolsó évében mindennek tízszeresére ugrott az ára, az egyetlen sziget a kolozsvári színház volt, ahol változatlanul megmaradtak a háború elején csökkentett alacsony helyárak. Szinte azt mondhatnók, hogy egy zsemlye akkori árából jegyet lehetett váltani a színházba. Ezzel szemben a színészek és műszaki munkások átmenetileg és rövid időre leszállított fizetését – mint mondtuk – az első megriadás elmúlása után a békebeli színvonalra állították vissza, s a megélhetés nehézségeinek fokozódását nyomon követte a fizetések százalékos emelkedése, drágasági segélyek rendszeresítése, házbérlékek, délutáni különdíjazások, kötelező föllépések után túlföllépő díjak, karácsonyi, húsvéti segélyek kiutalása. Mikor pedig a napi szükségletek beszerzése a fölemelt javadalmazások ellenére is nehézségekkel járt, az igazgatóság maga gondoskodott a nélkülözhetetlen házi szükségletek és élelmiszerek tárolásáról, s a tagok között való arányos elosztásáról. A színészek teljesen a színpadnak szentelhették idejüket, munkaerejüket, minden gondolatukat, mert napi gondok nem örölték fel idegeiket.

XLIX

A vesztett háború után

1918 nyarán, amikor a Hunyadi téri színház negyedik háborús éve végét ért, a nagy színpadon is legördült a függöny: *a háborút elvesztettük.*

Mire a kéthónapi szünidő után újra megnyíltak a színház kapui, a harc-terekről özönlöttek vissza a katonák, riadalom ült minden nemzetéért aggódo lelken. Vezetés és iránytű nélkül tántorgott az ország, kitört az „őszirózsás” forradalom, nemzeti tanácsok, katonatanácsok, munkástanácsok harsogtak zűrzavaros jelszavakat.

Ebben a felfordulásban a színház munkája is megbénult széles ez országban mindenütt. A kolozsvári színtársulat azonban a régi fegyelem korlátai között maradt, a vezetést semmiféle színésztanács nem akarta kivenni

az igazgató kezéből, sőt amikor a magyarországi színházak tagjai közös szóvirágok hangoztatásával detronizálták igazgatóikat, s bizalmi testületekre, színésztanácsokra ruházták a vezetést, a kolozsvári színház társulati gyűlésen, amelyen Nagy Adorján elnökként, egyhangúlag kimondotta, hogy továbbra is a régi rend szerint óhajt működni, törhetetlenül bízik igazgatójában, s intézkedési jogát semmiben sem akarja csorbítani.

A kolozsvári színház tehát ismét önálló úton járt egyedül az országban: amikor a háború kitört, az összes magyar színházak bezárták kapuikat, szélnek bocsátották tagjaikat, egyedül a kolozsvári színház kezdte meg pontosan működését, és fizette szünet nélkül tagjait; a színészek most azzal feleltek az igazgatónak erre a gesztusára, hogy amikor valamennyi színházban kivették a kormányrudat a volt vezető kezéből, ők rendíthetetlen hűséggel fogadták, hogy az eddiginél is szigorúbb fegyelem korlátai között akarják szolgálni a magyar színjátszás ügyét igazgatójuk irányítása mellett.

Egyetértés, bizalom és összhang volt a színház munkájában vezetés és színészek között ezekben a féltelenül szabados időkben, amikor mindenki a saját forró feje után törtetett egyéni érvényesülése felé.

Meg akartam előzni azt, hogy ez az idegesség, amely a társadalom rétegeiben, minden hivatalban és intézményben romboló erővel pusztított és lángolt ebben az időben, lehetetlenné téve a rendes és fegyelmezett munkát, a színház életébe is beférkőzzék. 1918. december 5-én tehát társulati gyűlést hívtam össze, megkérdeztem, miben éreznek hiányt, mik azok a kívánságok, amelyeknek beteljesedése biztosítaná továbbra is az eddigi rendet és munkafegyelmet. A társulat tagjai tanácstalanul állottak a nem várt kérdéssel szemben, tehát azzal rekesztettem be a gyűlést, hogy válasszanak maguk közül öt-hat tagú bizalmi testületet, amely majd közli velem azt, amit orvosolni, javítani kellene. Ez a bizalmi testület néhány nap múlva be is nyújtotta memorandumát, amelyre én azonnal a próbatáblára kifüggesztett értesítésben válaszoltam. Közlöm itt ezt a választ, mert bizonyosságtétele annak az összhangos és bizalomteljes együttműködésnek, amely azokban a gyászos, forradalmi időkben uralkodott a kolozsvári színház tagjai és igazgatója között:

„Közölni akarom Önökkel azt, hogy járandóságait milyen formában, milyen arányban rendeztem. A memorandumban foglalt valamennyi óhajukat teljesítettem, sőt annál sokkal messzebb mentem. Sokkalta többet biztosítok Önöknek, mint amit kértek. Azt akarom, hogy béke, megalégedettség honoljon a színházban, mert igazi, komoly művészi munka, a fegyelmezett rendtartás csak gond nélküli megalégedésből fakadhat.

Tehát: ami az elvet illeti, újólag és félreérthetetlenül hangsúlyozom, amit a legutóbbi társulati gyűlésen is kijelentettem, hogy semmiféle művészi, szereposztási, szerződötési, vendégszereplési, mősorkészítési dologba sen-

ki sem szólhat bele, ez kizárólagos és egyedüli joga marad az igazgatónak. Ezzel szemben:

Minden év február 15-ig nyilatkozom, kinek működésére reflektálok a következő évre. Aki addig felszólítást nem kap, olybá veheti, hogy a színház igazgatója nem hajlandó őt szerződtetni.

Az a tag, aki vasár- és ünnepnapokon úgy a délutáni, mint az esti előadáson is működik, az esetleges délelőtti próbán nem köteles részt venni.

A fizetések e szerződési évben még utólagos félhavi részletekben folyósítatnak, de szeptembertől kezdve már előleges félhavi részletekben fognak kifizettetni.

Minden tagnak nyugdíjszázalékát, adóját, betegsegítő pénzi illetékét a sajátomból fedezem.

Olyan kardalos és kardalosnő, aki három évnél rövidebb ideje van a színi pályán, legalább havi 250 korona fizetést kap. Aki betöltötte három évét, de nem érte el a hat működési évet, legalább 450 korona havi fizetést kap. Aki a hat évet betöltötte, legalább 650 koronát kap havonként. Az első ügyelő és a sűgő ugyanolyan fizetési osztályba tartozik, mint a hatévi működést betöltött kardalosok.

A magánszereplők létminimuma 700 korona. Akinek a fizetése drágasági pótlékkal együtt nem érte el ezt az összeget, kiegészítés gyanánt kapja a különbözetet.

Végül azok a női és férfi magánszereplők, karmesterek, akiknek a fizetése a drágasági segéllyel eddig meghaladta a havi 700 koronát, továbbra is változatlanul kapják az eddigi háborús pótlékot, s most újabb drágasági pótlék gyanánt a szerződésben kikötött törzsfizetésük 25 százalékát fogják kapni. Valamennyien az eddigi és az új drágasági segélyt együttesen félhavi utólagos részletekben fogják fölvehetni.

Ezenkívül a színház kardalosnői fizetésüknek 30 százalékát külön ruhapénz gyanánt kapják, az összes női magánszereplők fizetésük nagyságára való tekintet nélkül pedig a létminimumként megszabott 700 koronának 40 százalékát, vagyis 200 koronát fognak kapni havonként ruhapénz gyanánt. A ruhapénzeket szintén félhavi utólagos részletekben folyósítja a főpénztár.

Minden délutáni előadásban részt vevő tag, tekintet nélkül arra, hogy játszik-e este is vagy nem, külön fellépődíjat kap, és pedig a rendes helyárral tartandó délutáni előadásokon egész napidíjat, a leszállított helyárral tartandó délutáni előadásokon fél napidíjat.

Mindezt önként és szívesen adom, de viszont megkövetelem azt, hogy mindenki egymás iránt való becsüléssel s a színpad komoly tiszteletével, szigorú fegyelemtartással fogja végezni hivatását.

Kelt Kolozsvárott, 1918. december hó 9-én.

Dr. Janovics Jenő igazgató"

A színház tagjai mély hálával fogadták intézkedésemet. Nem is volt zavar, baj vagy félreértés soha, egy pillanatig sem a színház belső életében.

L

A Hunyadi téri színház élete és fogadalma a románok bejövetelét megelőző napokon

Az idegek túlfeszültsége, a másnaptól való riadt félelem, a sötét és reménytelen bizonytalanság azonban súlyos teherként ült a közönség lelkén. Nem csoda, ha ilyen zaklatott állapotban a színház nézőtere üresen kongott, hiába volt a színészek lelkes és lelkiismeretes igyekezete. Sokszor bizony meg sem lehetett tartani a hirdetett előadást a folytonos utcai tüntetések, lövöldözések miatt.

Az emberek házuk táját őrizték, bezárkóztak, nyugtalanul lesték a híreket.

A románok egyre jobban közeledtek Kolozsvár felé. A menekültek tízezei özönlöttek a város utcáin vagy vonultak át, vándoroltak tovább lerongyoltan, szekérre rakott cókókjukkal, némelyek csak egy szál ruhájukban.

Rettenetes izgalom vált úrrá. S ez beszivárgott a színház tagjai közé is. Az elcsigázott menekülők, akik mindenüket elvesztették, felnagyított hírekkel rémítették az itteni lakosságot is. Fantasztikus eseteket suttogtak a kegyetlenségről, amellyel a bevonuló románok sarcolják és tiporják a magyarságot.

Nyugtalanulás támadt a színházban is. Az ijedősebbek gondterhelt arccal kérdezték, nem kellene-e a színház egész személyzetével a menekülőkhöz csatlakoznunk s legalábbis Nagyváradig vándorolnunk?

Mikor ez a kívánság egyre hangosabb lett, összehívtam a társulatot, s ott rövid szavakkal adtam a tagok tudtára álláspontomat. Erről az utolsó magyar társulati gyűlésről ezt írtam akkoriban naplójegyzeteimben:

„1918. december 21. A városban rendkívül nagy izgalom. Az előadásokat alig lehet megtartani ezekben a zaklatott napokban. Az emberek bezárkóznak, házuk táját őrzik, nem járnak a színház felé, s ezt nem lehet csodálni. A román csapatok már Kolozsvár szomszédságában vannak. A menekültek tízezei özönlenek a városba vagy vonulnak át az utcákon. Lerongyolódva, szekérre rakott holmijukkal. Rettenetes izgalom vált úrrá, s ez beszivárgott a színház tagjai közé is. Az elcsigázott menekültek felnagyított híreket terjesztenek, rémítik az itteni lakosokat is. A brassói színház sorsáról szomorú hírek jönnek. Igen sokan a színház tagjai közül, különösen olyanok, akiknek hozzátartozói Pesten élnek, állandóan a nyomomban

vannak, és tanácsolják, hogy meneküljön az egész színház Nagyvárad felé, amíg nem késő. Miután ez a kívánság egyre hangosabb lett, a mai napra, reggel kilenc órára összehívtam a színpadra az egész társulatot. Rövid szavakkal adtam tudtára a tagoknak álláspontomat: vegyétek tudomásul, hogy én nem mozdulok a helyemről. Ezt a színházat, amelyet gondozásomra bízta, védeni fogom, amíg lélegzem. Bármi történik is, strázsahelyemen maradok. Nem tudom, mit hoz a holnap, éppen ezért nem tartok vissza senkit, és nem befolyásolok senkit elhatározásában. Aki menekülni akar, akit családi viszonyai elszólitának innen, jó szerencsét kívánok neki, úti-költséggel is ellátom. Akik itt maradnak velem, azoknak Isten segedelmében bízva gondozója és védelmezője leszek a reánk szakadó megpróbáltatások között. Jöjjetek egyenként hozzám, nézzetek a szemembe, nyújtsátok felém a kezeteiket, s őszintén mondjátok azt, ami szívetekből kikívánczik. Menni akartok vagy velem maradni?

Szavamra pillanatnyi csönd támadt. A nagy, félhomályos színpadon a lélegzés is hallatszott. Kétszázötven, nehéz gondokkal vívódó magyar ember lélegzetvétele. A nagy némaságot szívből felcsendülő női hang törte meg. Poór Lili hangja. Csak ennyit mondott:

– Itt maradunk!

Mindenki ránézett, mert tudták, hogy családja, rokonsága, mindene Pesthez kötötte.

De a következő pillanatban, mint mázsás súly alól felszabaduló elszántság viharzott végig a visszhang kétszázötven ember ajkáról:

– Itt maradunk!

Most az öreg Szentgyörgyi István dobbant felém. Kezét nyújtotta, csontos, mezei munkától kérges, görcsös kezét. Napszitta, ráncokkal szántott arcán egy könnycsepp gördült le, s éppen a kezem fejére hullott. Hangja kemény volt, szava pattogó:

– Itt maradunk! Hová is mennénk? Itt maradunk ősi jussunkon. Melletted maradunk, bármi szakadjon is ránk. Veled maradunk! Vezess bennünket!

Több szó nem esett. Némán, hangtalanul jöttek felém, színészek, színésznők, munkások, zenészek, kardalosok, táncosok, kezüket nyújtották, fogadalomként, hogy együtt maradunk. Akik egy nappal előbb még lekóadt fejjel sürgették, hogy meneküljünk, most szikrázó szemekkel, dacos határozottsággal szorították kezemet. Sokan voltak közöttük, akiknek szülei, hozzártartozói Pesten éltek, ezek a bizonytalan sors mellett a bizonyos elszakadást is vállalták, ki tudja, mennyi időre. Mert hiszen a románok akkor már Apahidán voltak.”

Eddig a naplójegyzetem. Együtt is maradtunk úgy, ahogy ihletett pillanatban Szentgyörgyi István parancsolta társainak.

Ez a fellobogó lelkesedés és áldozatkészség mélyen megrendített, és szilárdabbá tette kötelességérzetemet, de tartottam attól, hogy lesznek, akik elcsüggednek, akiknél a felszított láng kialszik, odaállítottam hát a színház hátsó kiskapujához a hatalmas, zárt, kárpitozott bútorszállító kocsinkat, s meghagytam öreg Szilágyi Jánosnak, a színház kocsisának, hogy legyen készen bármely percben arra, hogy Nagyvárad irányába kell indulnia.

Akiket a közeledő vihar megfélemlít, s az utolsó percben megbánják lelkes fogadalmukat, felszállhatnak a nagy szállítókocsira, vihetik magukkal kisebb cókókjukat is.

Nem jelentkezett senki.

Karácsony ünnepén, amikor a románok már bevonultak Kolozsvárra, és menekülésre többé nem lehetett gondolni, a díszletraktár kocsiszínébe vontattam a nagy, kipárnázott bútorszekeret...

UTÓSZÓ

Hármas vonatkozásban is jelenős pillanata művelődési életünknek Janovics Jenő *A Hunyadi téri színház* című, évtizedek óta lappangó kéziratának megjelentetése. Elsősorban színháztörténetünk nagy nyeresége: immár teljessé vált Kolozsvár színi életének monografikus feldolgozása a kezdetektől a kortársi időig, hisz Janovics művével helyére került az a láncszem, amely eddig hiányzott a kronologikus feldolgozások sorából. Ferenczi Zoltán (*Kolozsvár színháza*) rendkívüli tudományos értéket képviselő könyvében 1858-ig dolgozza fel a kincses város színi életét; Janovics Jenő (*A Farkas utcai színház*) tanulmánygyűjteménye az első magyar kőszínházak egyike művelődéstörténeti érdemeinek és jeles alkotóinak tára, részletesen bemutatja a XIX század második felének színházi fénykorát; a most napvilágot látó kötet a Hunyadi téri színház történetének rögzítése, a trianoni átrendeződésig világítja át Kolozsvár színpadi művészetét; Kántor Lajos és Kötő József közös könyve (*Magyar színház Erdélyben 1919–1992*) a kisebbségi sorsba kényszerített színháztörténetéről szól. A monografikus igénnyel készült művek sorát rendkívül értékes korszaktanulmányok és alkotói pályák elemzése egészítik ki: Káli Nagy Lázár, Jakab Elek, Szabó T. Attila, Jancsó Elemér, Vita Zsigmond, Jordáky Lajos, Szentimrei Jenő, Enyedi Sándor, Indig Ottó műveit, a kolozsvári színház megalapításának 200. évfordulója alkalmából kiadott tanulmánygyűjteményt, *A Hét* évkönyveit kell ilyen vonatkozásban idéznünk. Elkészültek tehát azok az előtanulmányok, amelyek lehetővé tehetik, hogy a romániai magyar színháztörténet-írás élő és működő ága legyen tudományosságunknak. Most már a színháztörténeti kutatás intézményesítése a soron következő feladat, s az ezzel járó szakszerűség biztosítása, mert ha közelebbről megvizsgáljuk színháztörténeti irodalmunkat, kiderül, hogy a művek irodalom- és történelemkutatók munkásságának melléktermékei, ennek megfelelően munkáikban elsődlegesen más kutatási területek előírásai érvényesülnek, s a színháztörténet sajátos törvényei kevésbé uralják a műfajt. 1918-tól kezdődően nem volt olyan kutatónk, aki pályáját elsőrendűen ennek a műfajnak szentelte volna. A teatrológusképzés megindulása Kolozsvárt kitermelheti az elvárt szakszerűséget, az intézményesülés pedig kialakíthatja a kutatócsapatot. Mindezek alapján bizvást elmondhatjuk, hogy az olvasó asztalára most kerülő könyv színháztörténetünk jeles ünnepe.

A színháztörténeti jelentőségen túl másodsorban szólnunk kell arról, hogy a könyv egész művelődési életünket jótékonyan befolyásolhatja, bizonyíthatja, hogy nem lehetnek tabutémák. A szellem és a közélet valós szabadságát csak az szavatolhatja, ha a történelem eseményeit mítoszmentesen, a nyertesek és vesztesek oldaláról egyaránt mérlegelve, tényszerűen tanulmányozzuk, nem a konfliktusok elmélyítése és szítása, hanem a feloldozás szándékával. Janovics Jenő új könyve bennünket a kisebbségi létforma vállalásának dilemmáival, a történelmi rendszerváltások tragikus tényeivel szembesít, a többségi nemzetet egy valós demokráciára, toleranciára, a szülőföldet otthonná tevő új rend kialakításának igényével konfrontálja. A Hunyadi téri színház magyar nemzeti intézménynek épült, ma a többségi nemzet kulturális hajléka. Mi lehet ilyen esetben a történelmi jóvátétel? Élektra engesztelhetetlensége? Kreónok bölcsessége? Is-is. Élektra temesse el szeretett testvérét, de Kreón legyen kegyelettel társa ebben Élektrának. A hatalmon lévőknek

megvannak az eszközei arra, hogy méltányos jóvátételt rendeljen el történelmi konfliktusok feloldására. De ezt a lépést a Kreónoknak kell megtenniük, az Élekt-rákon múlik, hogy egy új világrendben a sajátosság méltósága szerint rendezzék sorsukat. Azzal kezdtem az utószó írását, hogy a kézirat több évtized óta lappangott, éppen azért, mert témája perújrafelvételt, szembesítést kínált. Ezt a perújrafelvételt, szembesítést elkerülni nem lehet. A demokrácia konszolidálódott annyira, hogy az Élektra–Kreón vitát lefolytassuk és megnyugtatóan lezárjuk. A könyv kiadása a mítoszmentes történelemszemlélet társadalomépítő esélyeit segíti.

A könyv jelentőségét méltatva harmadsorban szólnunk kell arról is, hogy Janovics e műve érveket szolgáltatathat a rendszerváltás utáni korszak művelődéspolitikusainak is. Szellemi életünkben kétfajta orientáció körvonalazódott: a „sajátosság méltóságának” felfogásához közeli közösségközpontú (nemzetközpontú érték tudat) és a radikálisan újat hozó szabadságközpontú (értékközpontú nemzettudat) szemléletmód. Janovics könyvének minden sorából kisugárzik a küldetés tudat, az érték és nemzeti jelleg egymást feltételező igénylése, csakhogy ez nem válik kényszerzubbonyá, kierőszakolt elkötelezettséggé, a személyiség autonómiáját korlátozó törekvéssé, értékdegradálódássá. Éppenséggel a kettő dialektikáját példázza: értéket az erdélyi szellemi örökségünkben meghatározó módon jelen lévő közösségi és társadalmi hivatástudat termelhet, de a nemzettudat is csak értékközpontú lehet. A könyv értékeinek feltárásához ez az üdvös dialektika adhat eligazítást. Janovics műve ritka szemléletességgel, a fanatikusságig fokozott elkötelezettség nemes pátozával idézi meg az épületek, plakátok, díszletek, művészszemélyiségek látható, tapintható történelmét, a mi feladatunk az, hogy a Hunyadi téri színház értékévé lecsapódott szellemiségét méltassuk. Talán előljáróban ki kell emelnünk, hogy az erdélyi színház mindenkoron sajátos vonásokkal rendelkezett, Ravasz László, a Kalotaszegről származó kiváló hitszónok, református püspök, szülőföldünk lelkeségének kiváló ismerője írta a Hunyadi téri színház elődjéről: „Erdélyre nézve alig van jellemzőbb művelődéstörténeti vonás, mint az, hogy az a színház a Farkas utcában épült és a Farkas utca életegységébe beleilleszkedett. Hallgatag bizonyágtétel volt az amellet, hogy az igazi színház kultusz-tér, ahol örökkévaló eszmények oltártüzei égnek. Mindenki megérezte valamit abból a titokból, hogy a magyarság, a szellem, a szépség az élet isteni ajándékai közé tartozik, s az magasztal fel minket erdélyi emberekké, ha az ajándékot hálával fogadjuk és áhítatosan megiszolgáljuk.” Arra vonatkozóan, hogy ez a szellem átmentődött a Hunyadi téri színházba, beszédes bizonyítékaink vannak. 1906. június 17-én az utolsó előadás a *Bánk bán* volt. Azt a tragédiát játszották, amellyel igazság szerint 1821-ben meg kellett volna nyitni a színházat. „Engesztelő áldozat volt ez és hódolat Katona József szelleme előtt” – írta az eseményről Janovics Jenő. Csakhogy ennél is jelképebb volt, hogy miután a búcsúesten a Farkas utcai színház régi dicsőségének élő tanúi, Jászai Mari (Gertrudis), Szentgyörgyi István (Tiborc), Dezséri Gyula (Mikhál), Várady Miklós (Simon bán) eljátszották szerepeiket, jelképesen átadták a gazdag örökséget az új épületbe költöző új nemzedéknek, Aczél Ilonának (Melinda), Sebestyén Gézának (Petúr), Hídvégi Ernőnek (Bánk), Rajnai Gábornak (Ottó), Janovics Jenőnek (Biberach). De talán a legszokatlanabb gesztus éppen Janovics Jenőé volt, aki így emlékezik erre: „...én a színpadnak egy kicsi, korhadtt deszkalapját felfeszítettem. Csak akkorát, mint egy téglalap. Szürke volt és kopott.

Tele régi díszletfúrások lyukacsával. Mintha szű rágta volna. Azt másnap reggel elvittem az új színházhoz. Az építésvezetőt kértem, hogy ezt az ócska kis deszkalapot ékeltesse be az új színpad sima, fénylő deszkái közé.” Lássuk, milyen modellhelyzetet, milyen sajátos arcot teremtett ez a szellemiség az össznemzeti színjátszáson belül. Miközben a korszakban a színházak műsora összemosódott, az úgynevezett nemzetközi sikerdarabok szériaajátszása volt jellemző a játékrendekre különösen vidéki színházakban, addig a kolozsvári Nemzeti Színház meghirdette a műsor függetlenítésének programját. Olvashatjuk, hogy az első évadban negyvenegy újdonságot mutattak be (a 360 előadás keretében), amiből tizenhárom magyar színpadon azelőtt nem került színre. A teljesítmény nemcsak számszerűségében lenyűgöző, hanem a szellemi nyitottsága is példaértékű: Kisbán Miklós (Bánffy Miklós) *Naplegendája*, Ibsen *Vadkacsája*, Gorkij *A nap gyermekei*, Wilde *Oscar Saloméja* csak példák arra vonatkozóan, hogyan próbálta lerázni a provinciális szűklátókörűséget a kolozsvári színház. Ha modellhelyzetről szoltunk, az első jellegzetességet immár tetten is érhetjük. A Nemzeti Színház eszményét nem a Comédie Française múzeumjellegében érezték megtestesülni, hanem a kor falára szánt üzenetek színrevitelében. És itt fel kell figyelniünk egy állandóan visszatérő kifejezésre: „komoly irány” aránya. Éppen az erdélyi küldetéstudat ösztönözte a színházat arra, hogy munkarendjében a „komoly műfaj” számbelileg is uralkodóvá váljék. Később a Nyári Színkör átépítése is ezt szolgálta: a Nemzeti Színház a kultúrateremtés fórumává válhasson, s az új színházépületet fenntartsák a könnyű műzsa kedvelőinek. Mindez azonban lehet csak kiváló üzemszervezés eredménye, a színház bemutató-gyárrá válhat, egyes „menedzselés” nyomán születhet tetszetős arculat, a kolozsvári Nemzeti Színház azonban nem Patyomkin-falat épített, hanem az üzemszervezés mögött művészi teljesítmény rejtőzött. Modellhelyzetet teremtett a kor falára szánt üzenetek színrevitelének módjában is. Az első évad munkatervében lakonikus mondatot olvashatunk: „A színészek játékának összehangolása.” Utalás ez arra, hogy játékmódban is éppolyan nyitott volt a színház, mint játékrendjében. A francia kultúrára fogékony Janovics érzékenyen reagált a párizsi színházak századfordulós avantgárd nyitására, s jól összeegyeztethető volt a Kótsi Patkó János óta erdélyi hagyományá váló természetes játékmódból például a Jacques Copeau képviselte francia „klasszikus avantgárd”-dal, amely a színház kifejezőeszközeinek ökonómiáját és harmonikus egységét hirdette. Az idézett mondat ezt a szemléletmódot sejteti. És a törekvés is modellértékű, hisz elsők között van Európában Janovics és együttese, akik a Nemzeti Színházat a modern kísérletek szellemi műhelyévé is teszik. Ha végigolvassuk a következő évadok beszámolóit, láthatjuk, hogy ez a szellemiség uralta a Hunyadi téri színház munkáját, amíg a művészetnek csupán a könnyű műzsával kellett versenyeznie és nem hadseregek nehéztüzérségével. Addig is néhány rendkívüli fegyvertényre kell kitérnünk. A 6. évad kezdetén az igazgató bejelenti a Magyar Drámatörténeti Sorozat tervét. Maga a gondolat az erdélyi színjátszás legnemesebb hagyományainak folytatását jelenti. A kolozsvári színház Ditrói fémjelezte fénykorában 1891-ben magyar ciklust rendezett. Újév napján kezdődött, és negyvennyolc napig tartott, mialatt negyvenkét magyar író ötvenhat darabja került színre, ötvennyolc előadásban. Az új ciklus, amint az olvasható, 1911. október 7-én kezdődött Sztárai Mihálynak *Az igaz papságnak tikőre* című hitvitázó drámájával. A ma színháztörténésze egyetérthet Ba-

bitscsal: „a darabokat ugyan talán jobban is lehetett volna megválasztani”, de a ciklus megrendezése mindenképpen elévülhetetlen érdem. Azt nem kérhetjük számon, hogy a régi magyar drámairodalom válogatásakor miért nem került a tervbe a műnem két korai kiváló alkotása, Bornemisza *Élektrája* (hisz csak 1923-ban fedezték fel) vagy Balassi Bálint pásztorjátéka, a *Credulus és Júlia* (1958-ban találták meg), de azt igen, hogy vajon nem emelte volna a ciklus értékét, ha színre kerül a Balassi Menyhárt árultatásáról szóló komédia; ha a műfaji ismétlődések helyett felfedezik újra Bolyai Farkas, Dugonics András, Simai Kristóf, Szentjóni Szabó László műveit. Kézenfekvő döntések lehettek volna, hisz Bolyai Farkas erdélyi író, Simai Kristóf darabjával indítja tevékenységét Kelemen László első pesti társulata. Nem kellett volna mentegetni Nagy Ignác botladozásait, ha ugyanabból a korból, ugyanarról a témáról szóló Eötvös József-vígjátékot, az *Éljen az egyenlőséget* játsszák el. És miért hiányzik Madách? Egy válogatás mindig szubjektív és vitatható. Janovics így látta a magyar dráma értékvonulatát, a lényeg mindenképpen az, hogy a ciklus valóban meggyőzte a világot a magyar drámairodalom értékéről, s erre az erdélyi üzenetre szükség volt, miként azt Móricztól Babitsig hangsúlyozták, mert a fővárosi színházak nemzetközi dömpingje a magyar alkotó szellem háttérbe szorítását eredményezte. Így válik érthetővé, hogy a ciklus folyamán miért kellett oly sokat idézni a nemzeti jelleget. Nem magyarkodásról, hanem értékek helyretételéről volt szó, a magyar szellemiség átörökítése volt a tét, annak az igazi hazafiságnak a felmutatása volt a cél, amely versenyképesé tehet egy nemzetet, s amely elhatárolódik a hazafias ünnepélyek frázisaitól. Babits írta a budapesti vendégjáték alkalmából: „A régi és az új, a kelet és a nyugat, a magyar ugar és Párizs örök találkozása volt” ez a ciklus. S itt kapcsolódik mai művelődéspolitikai viták erővonalába a ciklus tanulsága a nemzettudat és az értékközpontúság dialektikájáról. Babits vallomása szerint ennek a szemléletnek van jövőformáló ereje. *Európaiság és regionalizmus* című cikkében így írt: „...lehet remélni, hogy a regionalizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris értékű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti. A mai Emberiség sorsának gyökeréhez bizonyosan annak az irodalomnak van legtöbb kilátása hozzáférkőzni, amely Nemzet és Ember viszonyát legforróbban átéli önmagában; s a kulturális válság gyökeréhez az ér, amelyiknek számára a saját partikularizmusa legvitálisabban vált problémává. S itt van a *kis irodalmak* reménye, hogy fontosat és izgatót mondhatunk ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani.” A ciklus a meghirdetett művészi eszmény, az összjáték megvalósításához is közelebb vitte a társulatot. Ismét Babitsot hívjuk tanúságtételre: „...nem is a darabok voltak a fontosak; hanem az életdarab, ami színpadra jött velünk, a régi magyar élet, amelyet még senki sem mert ily naturalizmussal színpadra hozni. A kosztüm, a mozgás, a dialektus, mindez a legegészségesebb természetességet mutatta, azt a természetességet, amely már művészet. S a tökéletes stílusérzékelt kellett bámulnunk. Alig volt túlzás, alig volt zavaró mozzanat. Minden összeillett, nem úgy, mint egy gép kerekei, hanem mint egy ember mozdulatai.” A szellemi felfedezés izgalma lengte át a ciklust. A számos darab portalanítása között maradt erő a dramaturgiai munkára is. Például a *Bánk bán*-előadások sorozatába fordulatot hozott a „központi elgondolás” elvével és gyakorlatával; Janovics szakított a hagyományos *Bánk bán*-előadásokkal, s új keretben, az előversengés színre-

hozatalával, Katona József nyelvének megbecsülésével vitte színre a magyar Shakespeare művét – amint ezt a *Kolozsvári Hírlap* is tanúsítja.

Míg a magyar drámatörténeti sorozat hagyományfolytatás volt, addig teljesen előzmény nélküli az antik drámacyklus. A szándék is az: „A görög és római drámáknak lehetőleg teljes képét akarom adni.” 1912. november 6. és 1913. május 20. között kilenc antik mű került bemutatásra, s ha hozzáfűzzük, hogy ezek közül a *Perzsák*, az *Oreszteia*-trilógia, a *Médeia*, a görög drámairodalom e remekműveinek hősei nemcsak Kolozsvár, hanem össznemzeti viszonylatban is először szólaltak meg anyanyelvünkön, bizonyított – a szándék beteljesült. A könyvben többször méltatják Csengery Jánost, a kolozsvári egyetem tudós professzorát, munkássága azonban túlmutat azon, hogy segítette elkészíteni egy ciklus tervét, bevezető előadásokat tartott, és több mű fordítójaként szerepelt. Számunkra üzenetértékű, hogy létezett Kolozsvárt a tudományművelésnek egy olyan *intézményesített* műhelye, az egyetem, amely ilyen teljesítményeket termelt ki. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem klasszika-filológia tanára, Csengery János lefordította a görög drámaíró triász valamennyi művét magyarra. A Hunyadi téri színház *intézménye* ezt kulturális közkinccsé tette. Önmagukért beszélő tények. Csengery János bevezető előadásai a görög drámairodalom klasszikus olvasatán nyugszanak. Kiemelendő azonban, hogy a színház hogyan próbálta a maga sajátos eszközeivel látványvá is formálni a hellén szellemvilágát. Például az *Oreszteia*-trilógia előadására a színház felkérte Förstner Tivadar tanárt, iparművészt külön díszlet megtervezésére. A Dionüszosz színház egykori játékkerét idéző díszlet valóban az antik szerző üzenetének jelképes hordozójává vált.

A Hunyadi téri színház nyolcadik évadja ismét hagyományfolytató ciklust, a Shakespeare-darabok sorozatos bemutatását valósította meg. Az 1894–95-ös évadban Ditrói is színre vitt egy Shakespeare-ciklust. Ez alkalommal 17 művet mutattak be a nagy reneszánsz alkotónak. A ciklusnak nemzetközi visszhangja is támadt, a londoni *Life* 1896-ban leközli Ditrói fényképét, „aki a távol Transylvániában Shakespeare szellemének hódol”.

A Shakespeare-ciklus első estéje 1913. október 7-én volt, az utolsó 1914. április 23-án. Ez az ív tizennégy Shakespeare-mű bemutatóját fogja egybe. A vállalkozás jelentős szellemi hozadéka, hogy a darabok újraolvasása, összehasonlítása kapcsán megpróbálkoztak Shakespeare tragikumfölfogását megfejteni: „...az egyént elszabadítja az antik világ hitének bilincsei alól, ahol többé nem a kikerülhetetlen végzet sodorja a hőst romlása felé, hanem saját lelkének vágyai és szenvedélyei irányítják cselekedeteit, s okozzák bukását... A külső, végzetszerű lendítőkerék helyét a belső energiák váltják fel.” A Shakespeare-művek ciklusba szervezése arra is alkalmat teremtett, hogy az egységes összkép érdekében az egyes darabok szerkezetét dramaturgiaiailag kikerekítsék. Így a *III Richárd* kiegészült egy új nyitóképpel, a *VI Henrik* végső jelenetével, hisz itt, a tetralógia utolsó előtti részének záró jelenetében Gloster herceg már valóságos programot ad, uralkodik környezete fölött. A *makrancos hölgy* bemutatásakor, magyar színpadon először, színpadra állították az előjátékot is. Igazolando Janovics állítását, hogy a ciklus valóban termékenyítő hatású volt, az előjáték dramaturgiai szerepéről, az 1923/24-es évad Shakespeare-ciklusában színre vitt *A makrancos hölgy* előadás kapcsán szólunk. Az előjáték, a grófi tréfa ötletéből kiindulva, a rendező úgy játszatta a darabot, mintha az Ravasz-

di, a részeges üstfoltozó álma lenne; az előadásba beleszótt a Ravaszdi-mesét, s ily módon az eredeti darabból hiányzó utójátékot is kellett komponálnia, ami megeleveníti Ravaszdi ébredését. Nagy kár, hogy a könyv nem ismerteti részletesebben Ravasz László Hamlet-vízióját, hisz a mű nemcsak a nagy reneszánsz szerző életművének egyik kulcsa, hanem a ciklus tetőzése is kívánt lenni, erre utal a bevezetőre felkért előadó személye s az a tény, hogy Hamletet Janovics alakította. Így Nagy Lajos szűkszavú leírására kell hivatkoznunk, miszerint Janovics: „Nem a téboly patológiai ábrázolásának naturalisztikus hűségét, hanem a megtört lélek prizmáján keresztül sugárzó Hamlet-i filozófiát domborította ki plasztikusan.” Látványban a *Szentivánéji álom* emelkedett ki a ciklus előadásai közül, „harsány szimfónia” képzetét keltve. A Shakespeare-ciklus alkalmat ad arra is, hogy emlékeztessünk a kolozsvári színház hozzájárulására az egyetemes magyar kultúra európaivá tételéhez. A ciklushoz írt jegyzetekben bővebben kitérünk arra, hogy számos Shakespeare-mű (pl. *Hamlet*, *Othello*) magyarul először városunkban szólalt meg.

A ciklusok mellett, a méltatandó tettek sorában, Janovics Jenő könyve beszél az általa kezdeményezett filmgyártásról is. A szerző kiváló elbeszélő, soraiból megelevenedik maga a történet, az utókornak csupán az a feladata, hogy igazolja: a „Szamos menti Hollywood” valóban a művészi igényű magyar filmgyártás megteremtője. Janovics nagy újítása az volt, hogy a filmvilágban addig nem használt színpadi tapasztalatokon alapuló, átgondolt, kimunkált játéktípust alkalmazta – a világon az elsők között – a filmgyártásban. Sokat és elmélyülten tanulmányoztam például Szentgyörgyi játékát a ránk maradt *Vén bakancsos és fia, a huszár* című filmben. Valóban bámulatra méltó, hogy milyen természetesen, minden teatralitást mellőzve jelent meg a vásznon. Úgy gondolom, hogy Janovics vállalkozását a modern filmgyártás előfutáraként is felfoghatjuk. Vajon Kertész Mihály Michael Curtiz néven megalkothatta volna a modern film antológikus alkotását, a *Casablancát*, ha nem járja ki Janovics iskoláját? Sir Korda megteremthette volna az angol filmgyártást a kolozsvári iskola nélkül? Végezetül hadd kérdezzük Nemeskürty Istvánnal együtt, a *Vén bakancsos és fia, a huszár* nem tekinthető akár a neorealizmus előfutárának, korai ősenek?

A Janovics-könyv méltatása kapcsán hadd emlékeztessünk a „Szamos menti Hollywood” megalapításának és működésének krónikására is, Jordáky Lajosra, akinek *Az erdélyi némafilmgyártás története* (1908–1930) című műve tárgyyszerűen és dokumentáltan örökíti meg városunk hozzájárulását e modern művészeti ág megteremtéséhez, s lehetővé teszi azt is, hogy ne keletkezzenek téves mítoszok, a csupán emlékezetére hagyakozó Janovics adatait pedig az igazsághoz hűen közölhessük.

Janovicsot nem az önreklámozás vezette, amikor *Az ember tragédiája* 1913-as új kolozsvári színpadi formájának külön fejezetet szentel. Az első legfontosabb kiemelendő tény, hogy a teljes Madáchot játszották el, Paulay Ede első szcenírozásainak kényszerű kihagyásait is megelevenítve. Ezt a technika folytonos fejlődése tette lehetővé. Nem véletlen, hogy a könyv szerkezetétől eltérve, a filmgyártás méltatása után tárgyalom *Az ember tragédiájáról* szóló fejezetet, hisz ezen a bemutaton jelenik meg először a film a színpadon mint a színészi játék kísérő, segítő tényezője. Janovics gondolkodói képességeinek mélysége, kreativitása, *Az ember tragédi-*

ája rendezése című fejezetben bomlik ki teljes pompájában. A könyv egyetlen fejezetében sem érzékelhető ilyen nagyszerűen az öntörvényű gondolkodó és autonóm művészi személyiség. Madách szembesítése a modern korral, a filozófiai végkicsengés megvilágítása, a *Tragédia* szerkezetéről írt elemzés, a színészi ökonómiából kiindulva a két Éva és két Ádám felléptetéséről szóló elmélete a *Tragédia* értelmezésének és színpadra vitelének további kiindulópontjai lehetnek.

A könyv méltatását egy olyan gondolattal kell zárunk, amelyet Janovics nem írhatott meg, hisz az ő színháztörténeti helyének kijelöléséről van szó. Persze a színháztörténésznek nincs nehéz dolga, mert a tény paradoxonja, hogy ezt már megírta az életműve, amelyet hátrahagyott. Janovics korokon túlmutató modell-ember. Nem volt stílussteremtő, mint Kótsi, E. Kovács vagy Ditrói, de színházteremtő volt. Mai szóhasználatlál élve, zseniális menedzser volt. A mindig ráfizetéses ágazatból, a kultúrából nyereséget tudott kicsiholni. Csakhogy a nyereségből nem kolozsvári házsorokat vásárolt, hanem az beépült a Hunyadi téri színházba, a Színkörbe, a moziszínészek gázsijába, a békebeli és háborús jótékonykodásba. A korokon túlmutató modellszerűség abban mutatkozik meg, hogyan válhat a kultúra öneltartóvá, ha kellő alázattal a művészetet és nem az üzletet szolgáljuk. Csakhogy ehhez vallani és vállalni kell a Janovics hitét, miszerint színház nem létezhet a közönség közérzetének szolgálata nélkül: „a színház véreérének együtt kell lüktetnie a nemzet törekvéseivel”. A mondottakat bizonyítja, hogy a könyv végig harmadik személyben beszél, olykor olyan személytelen, mintha nem is ő írta volna, nemegyszer önmagáról is mint „az igazgatóról” szól. Ez a tény is jelzi, hogy a színházat szolgálatnak tekinti. Egyetlenegyszer szólal meg egyes szám első személyben: *Az ember tragédiája* rendezéséről szóló, a könyv egyik legizgalmasabb fejezetében. Ez viszont két dolgot jelez: zseniális menedzserré akkor válhatsz, ha zseniális gondolkodó és alkotó vagy, ha emberileg olyan léptékűvé leszel, mint Janovics, aki személyes művészi álmait közösséget szolgáló koncepciókká gyúrta.

Kötő József

JEGYZETEK

1. Felavatták 1821-ben. Építésének történetét Káli Nagy Lázár dolgozta fel *Az „erdélyi nemzeti játékszínnek”, a magyar játszóársaságnak eredete, fennállásának, viszonyosságainak a mai időkig leírása* című művében. Közzétette Jancsó Elemér az Erdélyi Ritkaságok sorozatban 1939-ben.
2. Janovics itt a Farkas utcai színház biztosította feltételekre gondol, amelyek lehetővé tették a melodramák és az operák látványos előadását. Érzékeltetésül idézzük Simonfi György színmester szcenikai megoldásait Weber: *A bűvös vadász* 1825-ös előadásán (Pály Elek fordította a librettót): a második felvonás éjféli jelenetében, ahol a lelkét az ördögnek eladott vadászlegény, Gáspár bűvös golyókat önt, röpködő madarak, tüzet okádó vadkan, tüzes kocsi, felhőn ábrázolt vadászjeleket, szélvihar, hegyomlás, mennykőcsapás ámítja, rémíti a nézőket, és a szaporán működő süllyesztőn megjelenik maga az ördög.
3. A korabeli színházak dráma-, opera- és operett-tagozatokkal működtek. Például a Farkas utcai színházban mutatták be az első magyar operát 1822. december 26-án, Ruzsics József *Béla futását*.
4. Gyalui Farkas (Gyalu, 1866 nov. 24.–Kolozsvár, 1952. ápr. 17.): irodalomtörténész, író. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárat és az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárát igazgatta. Írói, irodalomtörténeti gazdag munkássága mellett jelentős színháztörténeti közleményei sora, így a Jantsó Pálról írott novellája.
5. [jutás] Szerkesztői betoldás, a kézirat hiányos.
6. Lebontották 1934-ben, helyére épült Farkas utcai Egyetemiek Háza.
7. Bölöny József (Nagyvárad, 1850–Szilágycseh, 1930.): költő, 1887. szept. 1-jétől a Farkas utcai színház intendánsa, igazgatója Ditrói Mór 9 éven át. 1899-től „vállalkozó intendáns”, művezetője Follinus Aurel, ebben a korszakban az operettkultusz jellemezte a színház műsorát. 1900-ban Janovics a művezetője, 1901-ben leköszön.
8. Ditrói Mór (Kolozsvár, 1851. okt. 5.–Budapest, 1945. febr. 16.): színész, rendező, színiigazgató. 1874-ben Kolozsvárt kezdte pályáját. Vándorévek után 1887-ben kerül igazgatóként a Farkas utcai színház élére. Kilenc évig vezeti a színházat, s ez a színház egyik fénykora. 1891-ben magyar ciklust, 1894–95-ben Shakespeare-ciklust mutatott be. Kiváló társulatot nevelt. 1896-ban a Vígszínház művészeti igazgatója lett, itt teremtette meg az őszinteségre és átélésre törekvő, természetes, összjátékot követelő „vígszínházi stílust”, új korszakot nyitva a magyar színháztörténetben.
9. Megyeri Dezső (Pest, 1857. márc. 5.–Budapest, 1913. okt. 14.): színész, rendező, színházigazgató, színműíró. 1884–1905 között volt megszakításokkal a kolozsvári színház tagja, 1896–1898 között igazgatta a Farkas utcai színházat.
10. A páholyok számának növelését a kolozsvári sajátos hagyományok is igényelték. A Farkas utcai színház építésének befejezését például az tette lehetővé, hogy az erdélyi történelmi családok (Bethlenek, Bánffyok, Telekiek, Jósikák, Kendeffyek, Thoroczkayak, Mikesek, Kemények, Wesselényiek, Rhédeyek, Inczédyek, Zeykek), amint azt Káli Nagy Lázár feljegyzései is bizonyítják, a földszinten és az első emeleten 50 logét 10 évre előre megváltottak.
11. Mai napig ez a helyzet
12. Wesselényi Miklós id. (Zsibó, 1750. dec. 11.–Zsibó, 1809. okt. 25.): drámaíró és -fordító, mecénás, színházbérlő és -igazgató. Az első erdélyi magyar hivatalos együttes megszületése és működtetése elképzelhetetlen Wesselényi politikai, szakmai, anyagi hozzájárulása nélkül. Felfedezésre vár drámaíró és -fordító munkássága.
13. Jósika Miklós (Torda, 1794. ápr. 28.–Drezda, 1865. febr. 27.): a magyar regényirodalom első jelentős képviselőinek egyike.
14. [költségeinek] Szerkesztői betoldás, a kézirat hiányos
15. Komjáthy János (Pázmánd, 1865. márc. 15.–?): hősszerelmes és drámai színész. Elismert igazgató volt Győrött, Debrecenben, Kassán, Brassóban.
16. Makó Lajos (Debrecen, 1854. okt. 9.–Szeged, 1908. nov. 12.): színész, színiigazgató. Szegeden, Győrött, Sopronban, Temesvárott és Debrecenben vezetett társulatot.
17. Kúry Klára (Jász Kisér, 1870. márc. 27.–Budapest, 1935. ápr. 27.): operettprimadonna. Pályáját Kolozsvárott kezdte Ditrói Mór irányítása alatt.
18. Kótsi Patkó János (Derecske, 1763. szept. 24.–Kolozsvár, 1842. febr. 16.): színész, drámaíró, fordító, szakíró, igazgató. 1792-ben alapító tagja az Erdélyi Magyar Színjátzó Társaságnak, melynek színésze, vállalkozó igazgatója, művészeti vezetője. Korának meghatározó személyisége. Stílustermelő, gyakorló színészként, elméletíróként a természetes játékmódor úttörője; fordított, dramatiszálta, eredeti darabokat írt.

19. E. Kovács Gyula (Gébe, 1839. febr. 14.–Segesvár, 1899. aug. 2.): színész, költő, rendező. 1865-től, kis megszakításokkal a kolozsvári színház tagja. A klasszikus stílus utolérhetetlen művelője. Ő viszi színre először Kolozsvárt *Az ember tragédiáját*, 1884-ben, a *Mózes* ősbemutatóként rendezi 1888-ban. Neki köszönhető Petőfi *Tigris és hiéna* című drámájának első színrevitele is. Ditrói Shakespeare-ciklusában (17 mű került bemutatásra) a főszerepeket E. Kovács Gyula játszotta. Összegyűjtött versei 1900-ban jelentek meg Kolozsvárt.
20. Szentgyörgyi István (Diósjenő, 1842. febr. 20.–Kolozsvár, 1931. okt. 19.): színész. 1871-ben kezdte el hat évtizedes, megszakítás nélküli kolozsvári pályáját. 1034 darabban 1216 szerepet játszott el. Hatvan éven át ő volt Kolozsvár Tiborca. Az életigazság póztalan megtestesítője volt, a népi alakok felejthetetlen alakítója. Számos, némafilm-szerepet is eljátszott.
21. Jászai Mari (Arszár, 1850. febr. 24.–Budapest, 1926. okt. 5.): színésznő, drámafordító, szakíró, a legnagyobb magyar tragika. Kolozsvárt érik nagy színésszé, ahol 1868–1872 között volt szerződéskor. Mintegy 300 szerepet játszott el. Köztük görög tragédiák főszerepeit, hűsz Shakespeare-hősnőt, ő volt az első Éva, az első Mirigy, az első Baradlayné. Utolérhetetlen volt a tragikus szenvedély megszólaltatásában. A Nemzeti Színház örökös tagja.
22. Blaha Lujza (Rimaszombat, 1850. szept. 6.–Budapest, 1926. jan. 18.): színésznő, népszínműénekes, „a nemzet csalogánya”. Neve összeforrott a népszínművel. Amellett vezető alakja lett a magyar operettművészetnek is.
23. Ujházi Ede (Debrecen, 1841. jan. 28.–Budapest, 1915. nov. 14.): színész, színészpedagógus; az ország minden színházában, minden szerepkört kipróbált, miközben 1870–1914 között a Nemzeti Színház komikusa volt. A „Mester”, ahogyan kortársai szólították, 1903-ban a Nemzeti Színház örökös tagja lett.
24. Vízvári Gyula (Buda, 1941. júl. 4.–Margitliget, 1908. dec. 25.): színész, rendező. 1873-ban lett a Nemzeti Színház tagja. Tudatos, mélyen érző színész volt, komikusi adottságokkal. 1905-ben, nyugdíjba vonulásakor elnyerte a Nemzeti Színház örökös tagságát.
25. Petrichevich Horváth Dániel (? , 1760–Nagyszeben, 1842. jún. 25.): színházbérlő, igazgató, drámaíró és fordító, mecénás. Lefordította Körner *Zrínyi* című drámáját (Kolozsvár, 1819): amellyel a Farkas utcai színház megnyílt. Petrichevich Horváth Dániel írta és mondta a prologot, a címszerepet is ő játszotta.
26. Lavotta János (Pusztafödémés, 1764. júl. 5.–Tállya, 1820. aug. 11.): zeneszerző, karmester, 1802–1804 között volt Kolozsvárott.
27. Ruzitska József (Pápa, 1775.k.-?, 1823 után): zeneszerző, karmester. 1822-ben Kolozsvárra szerződött. Erkel Ferenc előfutáraként a történelmi magyar opera megteremtője volt. Ő írja az első magyar operát *Béla futása* címmel.
28. Váradi Antal (Závod, 1854. máj. 2.–Budapest, 1923. márc. 5.): író, drámaíró, színészpedagógus. A Színi Akadémia tanára, az Országos Színészegyesület alelnöke.
29. Bánffy Miklós (Kolozsvár, 1873. dec. 30.–Budapest, 1950. jún. 5.): próza- és drámaíró, grafikus, színpadi rendező, díszlet- és jelmeztervező, művelődésszervező, politikus. A reneszánsz ember címet viselheti, mivel életműve rendkívül sokágú. Itt mindössze arra van terünk, hogy megemlítsük *Erdélyi történet* című trilógiáját, művelődésszervezői tevékenységét 1926 után, amikor kialakította azt a kisebbségi kulturális modellt, amely megéltette kultúránkat. A kötetben szereplő Kisbán Miklós Bánffy Miklós írói álneve.
30. Az újabb kutatások bebizonyították, hogy Kolozsváron az első erdélyi magyar hivatásos társulat 1792. dec. 17-én kezdte el működését.
31. Somló Sándor (Kapos, 1859. nov. 19.–Budapest, 1916. szept. 2.): színész, rendező, művezető, színműíró, a Nemzeti Színház igazgatója. Kitűnő szerelmes színész volt. 1900-tól rendezett, 1902–1908 között a Nemzeti Színház igazgatója. Drámaíróként a klasszicista stílust művelte.
32. Lendvay Márton (Nagybánya, 1807. nov. 11.–Pest, 1858. jan. 29.): énekesszínész, rendező. Az 1830-as években gyakran szerepelt Kolozsvárott. A magyar romantika eszményi hősszerelmese volt, pályája végén nagy tragikus hősokeket is alakított. Jelentős szerepe volt a klasszikus műsor (elsősorban Shakespeare) és a kortárs magyar drámairodalom népszerűsítésében.
33. Egressy Gábor (Lászlófalva, 1808. nov. 3.–Pest, 1866. júl. 30.): színész, rendező, szakíró, lapszerkesztő, színészpedagógus. 358 szerepet játszott el, az átlényegülés, a bonyolult lélektani ábrázolás úttörője. A *Bánk bán* irodalomtörténeti helyét 1834-es kolozsvári vendéggátéka nyomán nyerte el.
34. Szentpétery Zsigmond (Rohod, 1798. júl. 31.–Pest, 1858. dec. 13.): színész, rendező. 1820–1827 között játszott Kolozsvárt. A Nemzeti Színház alapító tagja. Pályáját hősszerelmesként kezdte, majd a kedélyes apa szerepkörére váltott át. Legnagyobb sikereit ebben a szerepkörben aratta.

35. Szerdahelyi Kálmán (Miskolc, 1829. febr. 16.–Nagybánya, 1872. nov. 14.): színész. Pályáját 1842-ben kezdte, 1854-ig járta a vidéki városokat, köztük Kolozsvárt is. 1854-től haláláig a Nemzeti Színház tagja. Főként társadalmi drámákban játszott, de kiváló tolmácsolója volt az Offenbach-operetteknek is.
36. Jantsó Pál (Gidófalva, 1761–Kolozsvár, 1845. dec. 2.): színész. 1792-ben az első erdélyi magyar hivatásos társulat tagja, így az első magyar komikus lett akarata ellenére, mindvégig drámai szerepekre vágyott. Képzett tenorista is volt, kora társulatának művezetőjeként jelentős szerepet vállalt a művészi arculat kimunkálásában.
37. Pergő Celesztin (Oroszfája, 1784–Kolozsvár, 1858. aug. 4.): színész, színigazgató, színpadi szerző. Nagyenyedi, kolozsvári tanulmányok után 1810-ben kezdi pályáját Kolozsvárt, ahol 1824-ig maradt, majd pesti és vidéki szerződések után 1848-tól 1856-ig ismét városunkban volt szerződésben. Szerelmes és hősszínész volt.
38. Fánscy Lajos (Pécs, 1809. aug. 25.–Pest, 1854. dec. 22.): színész, rendező, fordító. A Nemzeti Színház alapító tagja. Az első magyar rendezők közé tartozik, tőle maradt fenn a jelenleg ismert legrégebbi rendezőpéldány. Színészként és rendezőként a virtuóz mozgáskultúrájú, lélektani eszközökkel ható, romantikus szenvedélyemberek ábrázolását népszerűsítette.
39. Kántorné (Nagyszeben, 1791–Marosvásárhely, 1854. febr. 28.): színésznő. A drámai hősnő szerepkörét töltötte be. Az első nagy magyar tragikaként tartják számon.
40. Déryné (Jászberény, 1793. dec. 24.–Miskolc, 1872. szept. 29.): énekesszínésznő, drámafordító, emlékiró. Kolozsvárott 1823–1827 között tartózkodott. A vándorszínészet sokoldalú primadonnája, repertoárján több száz szerep volt. Érdemei elvülhetetlenek a magyar színészet elismertetésében.
41. Fejér Rozália (? , 1777– Kolozsvár, 1811. márc. 4.): színésznő. 1792-ben bátyjaival a kolozsvári magyar társulat egyik alapítója, feltűnő szépségű tragikája, vezető művésznője. Kótsi Patkó János felesége volt.
42. Laborfalvi Róza, Jókainé (Miskolc, 1817. ápr. 8.–Budapest, 1886. nov. 20.): színésznő. Három évtizeden át a magyar színjátszás ünnepelt tragikája. 1883-ban ünnepelték 50 éves színészi jubileumát.
43. Bánffy Miklós írói álneve.
44. Károlyi Leona (Szeged, 1877. jan. 10.–?): színésznő. 1903–1905 és 1935–1936 között szerepelt Kolozsvárt. Opera- és operettprimadonna szerepeket játszott.
45. Hettyey Aranka (Budapest, 1876. márc. 9.–Budapest, 1953. febr. 2.): színésznő. 1907-ben szerződött Kolozsvárra, ahonnan 1914-ben a budapesti Nemzeti Színházhoz távozott, 1927-től a Nemzeti Színház örökös tagja volt. Jászai Mari utódként felejtethetetlenek tragikus szerepei.
46. Aczél Iлона (Királyhelme, 1884. nov. 7.–Budapest, 1940. márc. 5.): színésznő. 1906–1908 között Kolozsvárt van szerződésben, elsősorban vígjátékokban volt sikeres; 1928-ban a Nemzeti Színház örökös tagja lett.
47. Rajnai Gábor (Arad, 1885. márc. 11.–Budapest, 1961. júl. 10.): színész. 1906-ban, a színiakadémia elvégzése után Kolozsvárra szerződik, egy évre. Kiváló jellemszínész volt.
48. Hidvégi Ernő (Hedrahely, 1871–Budapest, 1950. okt. 3.): színész, színigazgató. 1908–1910 között a kolozsvári Nemzeti Színház tagja, klasszikus hősöket alakított.
49. Dezséri Gyula (Budapest, 1850. jan. 24.–Budapest, 1928. dec. 5.): színész, 1900-tól 1920-ig volt kolozsvári tag, 1914-ben örökös tagja lett a kolozsvári Nemzeti Színháznak.
50. Várady Miklós (Kecskemét, 1848–Kolozsvár, 1941. máj. 7.): énekesszínész. 1879 és 1914 között volt a kolozsvári színház ünnepelt tagja. 1908-ban a színház örökös tagjává választották.
51. Török Károly (?): színész, a Hunyadi téri színház megnyitó évének művésztagja.
52. Váradyné Kőnczöl Etelka (?): színésznő, a Hunyadi téri színház megnyitó évének művésztagja. Janovics némafilmjeiben is fellépett, például az 1915-ben készült Liliomfiban.
53. Pataki József (Apácapusztá, 1875. márc. 4.–Budapest, 1957. aug. 9.): színész, színháztörténész. 1909-ben volt szerződésben Kolozsvárt. Fiatalkorában hős és jellemszínész volt, később hagyományos parasztabrázolásával aratott sikert. 1925-től a Nemzeti Színház Múzeumának őre lett.
54. Tóvölgyi Margit (Lipótszentmiklós, 1875. jún. 2.– ?): színésznő. Hősnőket formált meg, Kolozsváron is fellépett.
55. Berlányi Vanda (Aranyosgyéres, 1884. febr. 14. – ?): színésznő. Tíz évig játszott Kolozsvárt, a naitva szerepkörben aratta sikereit. Korán visszavonult a pályáról.
56. László Gyula (Szeged, 1869. aug. 27.– ?): színész, rendező. 1905–1911 között játszott Kolozsvárt. A természetes színjátszó iskola híve.

57. Berky Lili (Győr, 1886. márc. 15.–Budapest, 1958. febr. 5.): operettprimadonna, drámai hősnő. 1906–1911 között volt a kolozsvári Nemzeti Színház tagja. Ünnepeelt némafilmszínésznő volt. 1955-ben érdemes művész lett.
58. Beöthy László (Budapest, 1873. ápr. 13.–Budapest, 1931. máj. 7.): színházigazgató, író, újságíró. 1900–1902-ben a Nemzeti Színházat vezette, igazgatója volt a Magyar Színháznak, Király Színháznak, Népoparának, Belvárosi Színháznak. Színház történeti érdeme a magyar operettjátszás európai hírvívé tételé, elősegítette az eredeti drámaírás fejlesztését.
59. Horváth Paula (Kolozsvár, 1872. jún. 18.– ?): színésznő, Kolozsvárott 1894–1896, 1888–1901 és 1904–1914 között volt szerződött tag. A budapesti Nemzeti Színháznak is tagja volt.
60. Mészáros Alajos (Budapest, 1878. jún. 14.–Budapest, 1920. okt. 17.): színész, 1903–1908 között volt a kolozsvári Nemzeti Színház tagja.
61. Laczkó Aranka (Kassa, 1861–Budapest, 1953. júl. 19.): színésznő. 1896-tól nyugdíjazásáig, 1929-ig a kolozsvári Nemzeti Színház tagja volt. Sok szerepet játszott Janovics némafilmjeiben is.
62. Hetényi Elemér (Ádánd, 1866–Kolozsvár, 1943): színész, rendező, pedagógus. 1905-től kezdődően 18 évig volt a kolozsvári Nemzeti Színház tagja. A színész-utánpótlás biztosítása érdekében 1924-ben Nagyváradon, majd 1935-ben Kolozsvárt indított színészképző iskolát.
63. Parlaghy Lajos (Szentes, 1877– ?): színész, színházigazgató. Húsz éven át Janovics munkatársa, 1921-től három éven át vezette a Nagyvárad Színházat.
64. Makrai Dénes (Istensegits, 1866–Kolozsvár, 1910. dec. 9.): színész, rendező. 1905-től haláláig a kolozsvári Nemzeti Színház tagja.
65. Kassay Károly (Kassa, 1870. okt. 22.–Debrecen, 1937. márc. 26.): színész. 1906-ban került a kolozsvári Nemzeti Színházhoz, ahol tizenhárom évig működött. Komikus, operett-buffo szerepkörben játszott; Trianon után is Erdélyben maradt, a Bánság városaiban játszott. 1927-ben ünnepelték működésének 40. évfordulóját.
66. Király Ernő (Kiskeszi, 1884. ápr. 26.–New York, 1954. szept. 2.): színész, rendező, színházigazgató. 1906–1908 között szerződött Kolozsvárra.
67. Pajor Ödön (Kiskunmajsa, 1879. jún. 28.–Budapest, 1938. okt. 24.): színész. 1906-ban Kolozsvárt kezdte pályáját. Operaelőadásokban, operettekben, drámákban nagy hasznára volt a társulatnak.
68. Sebestyén Géza (Kurd, 1878, febr. 11.–Budapest, 1936. ápr. 2.): színész, színházigazgató. 1905 és 1909 között volt a kolozsvári Nemzeti Színház tagja. Jellemszerepeket játszott.
69. Rubos Árpád (Dédes, 1869. ápr. 25.–Kassa, 1918. ápr. ?): színész. Vándorszínész évek után 1905-ben lett a kolozsvári Nemzeti Színház tagja, az első világháború utolsó hónapjaiban esett el.
70. Miklóssy Margit (Keszthely, 1877. jún. 9.–Kolozsvár, 1940. dec. 26.): színésznő. 1919-ben szerződött Janovics társulatához Kolozsvárra. Évtizedeken át az együttes ünnepelt vezető művésznője volt. 1925-ben, harmincéves színészi jubileuma alkalmával Kádár Imre az erdélyi színészet legnagyobb komikájaként ünnepelte.
71. Czákó Gyula (Budapest, 1881. aug. 1.–Budapest, 1919. júl. 30.): színész, rendező. Epizód szerepeket játszott, sok évi vándorszínészet után, 1916-tól haláláig a Király Színház főrendezője.
72. Bihari Ákos (Nagyvárad, 1873. dec. 26.–Budapest, 1924. febr. 15.): színész, színházigazgató. Vidéki szerződések után 1921-től haláláig a Nemzeti Színház tagja. Drámai hősök kiváló alakítója volt.
73. K. Árpási Katalin (Pest, 1854. okt. 3.–Arad, 1932. dec. 29.): színésznő. Népszerű operett-, népszínműénekes és komika volt. 1869-ben kezdte pályáját táncosként Kolozsvárott.
74. Mátrai Kálmán (Gyöngyös, 1865. júl. 29.–Budapest, 1916. aug. 22.): színész, rendező. 1902–1904 és 1905–1910 között a kolozsvári Nemzeti Színház színésze, rendezője.
75. Horti Sándor (Nagyvárad, 1881. jún. 13.– ?): színész, színházigazgató. 1906–1907 és 1908–1911 között volt Kolozsvárt szerződött tag. Leleményes komikus volt.
76. Kardos Andor (Nagyvárad, 1875. máj. 1.– ?): színész, színházigazgató. 1906–1907-ben Kolozsvárott lépett fel, 1923-ban a marosvásárhelyi-nagyszabenyi színház igazgatója lett. Drámaíróként is ismert.
77. Czoppán Flóra (Kolozsvár, 1891. ápr. 24.– ?): színésznő. 1908-ban indult a pályáján, Molnár Ferenc *Liliom* című színművében Julikát játszotta. 1934-ig a kolozsvári társulat vígjátéki és operettelőadásainak ünnepelt művésznője. 1937-ben ünnepelte 30. színészi jubileumát.
78. Korbuly Bogdán (Szamosújvár, 1816. máj. 24.–Kolozsvár, 1911. máj. 4.): kereskedő, intendáns. 1874 és 1878 között a kolozsvári Farkas utcai színház intendánsa, saját költségén építteti meg a Nyári Színkört. Mecénásként saját vagyonából rengeteget költött a színházra. Irányítása alatt fellendül az együttes munkája.
79. Aldor Juliska (Albertirsa, 1870 – ?): népszínmű- és operetténekes. 1896–1989 és 1907–1914 között volt szerződéses tag Kolozsvárott.

80. Sugár Jolán (Budapest, 1881. jan. 13.– ?): színésznő. Népszínmű-, operett- és operaénekesnő. 1911–1919 között a kolozsvári Nemzeti Színház tagja.
81. Gálosi Zoltán (?): színész. 1908-ban Abonyi Árpád *Gyermek* című színművében mutatkozott be Kolozsvárott. Dezséri Emmát, Dezséri Gyula színész leányát vette feleségül. Korán elhagyta a pályát.
82. Kürthy György (Budapest, 1882. febr. 24.–Budapest, 1972. dec. 27.): színész, színházigazgató, díszlettervező, író. 1908 áprilisától 1909 júliusáig Kolozsvárott játszott, ahol díszleteket is tervezett. Színészi pályáján a hagyományos naturbursch és szerelmes szerepektől a komikus, bonviván és karakterszerepekig mindent eljátszott.
83. Simon Mariska (Tápiószéle, 1882. nov. 21.–Budapest, 1954. jan. 8.): színésznő. 1908–1916 között volt a kolozsvári Nemzeti Színház tagja. Több filmben is szerepelt.
84. Gáthy Kálmán (Beregszász, 1873. jún. 5.–Máramarosziget, 1919. márc. 13.): színész, baritonénekes. 1908–1911 között a kolozsvári Nemzeti Színház tagja volt.
85. Berky Kató (1889 – ?): színésznő. Mészáros Alajos felesége. Janovicsnak számos némafilmjében játszott, akiről a kritika azt írta: „vásznonra termettek és diszkrét előadók”.
86. Mészáros Aranka (?): színésznő. 1910-ben pályakezdőként volt szerződésben a kolozsvári Nemzeti Színházban.
87. Körmeny Kálmán (Budapest, 1886. máj. 28.–Budapest, 1992. jún. 27.): színész. 1909–1911 között a kolozsvári Nemzeti Színház tagja volt.
88. Pálmay Ilka (Ungvár, 1859. szept. 21.–Budapest, 1945. febr. 17.): színésznő. 1879–1880-ban játszott Kolozsvárott. Budapest és Európa fővárosainak ünnepelt primadonnája volt. Magyarországon ő vitte diadalra a klasszikus operettet. 1910-ben a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagja lett.
89. Hegedüs Gyula (Kéty, 1870. febr. 3.–Budapest, 1931. szept. 22.): színész. 1894–1896 között Kolozsvárt volt színész, 1896-ban a Vígszínház tagja, s a híres vígszínházi természetes stílus meghatározó egyénisége volt.
90. Krecsányi Ignác (Margitta, 1844. márc. 31.–Budapest, 1923. dec. 13.): színész, színházigazgató. Legnevesebb vidéki színházigazgató, kiváló együtteseket szervezett Felvidéken, Erdélyben, Kárpátalján, Délvidéken. Kitűnő érzékkel szerződtetett fiatal tehetségeket. Válogatott műsorán a magyar és egyetemes drámairodalom klasszikus értékei szerepeltek.
91. Iványfő Jenő (Szeghalom, 1863. okt. 6.–Budapest, 1922. szept. 26.): színész, rendező, műfordító. 1888-ban Kolozsvárra szerződött. 1891–1893 között európai országokban tanulmányutat tett, ez alatt több darabot fordított. 1893-ban a Nemzeti Színház tagja lett, 1918-ban örökös tagsággal tüntették ki.
92. Göth Sándor (Budapest, 1869. okt. 19.–Budapest, 1946. szept. 7.): színész, rendező, színészpédagógus. 1894–96 között Kolozsvárott is volt szerződött tag. A vígszínházi stílus egyik megteremtője volt.
93. Márkus Emília (Szombathely, 1860. szept. 10.–Budapest, 1849. dec. 24.): színésznő. A főiskola elvégzésétől haláláig a Nemzeti Színház tagja. Örökös tagságot kapott 1928-ban. Európai rangú művésznő.
94. Pethes Imre (Jászárokszállás, 1864. dec. 18.–Budapest, 1924. nov. 14.): színész. Vidéki színészkedés után 1903-tól haláláig a Nemzeti Színház tagja. Pátoszművészi játékkal a Nemzeti Színház modern stílusának egyik megteremtője volt. Egyik legjelentősebb Shakespeare-színészünk volt.
95. Fényes Anna (Nagyvárad, 1899. jan. 6.– ?): Pályáját ötévesen kezdte gyerekprimadonnaként. Ebben a minőségében lépett fel Kolozsvárott is. 1925-ben férjhez ment, elhagyta a pályát.
96. Rátkai Márton (Budapest, 1881. nov. 18.–Budapest, 1951. szept. 18.): színész. Itthon és külföldön ünnepelt, kiváló táncoskomikus.
97. Fedák Sári (Beregszász, 1879. okt. 26.–Budapest, 1955. máj. 25.): színésznő. Hazai és európai színházak ünnepelt primadonnája volt. Újszerű felfogásban új típusú, merész nőalakokat állított színpadra. Több filmben is játszott.
98. Petrás Sári (Budapest, 1888–Antwerpen, 1930. szept. 8.): színésznő. Itthon és külföldön népszerű operettprimadonna volt.
99. Ihász Aladár (Kiskunfélegyháza, 1886–Nagyvárad, 1960): színész, rendező, drámaíró. Kolozsvárt 1908–1916 és 1924–1936 között volt szerződött tag, Nagyváradon pedig 1947–1960 között. A Janovics-féle kolozsvári filmgyár egyik vezető színésze. Ötletes rendezések fűződnek nevéhez. 1957-ben az RNK érdemes művésze lett.
100. Hoykó Ferenc (?): színész. 1924–1929 között tagja a kolozsvári színháznak. A kiutasítás oka, hogy Budapestről szerződött Kolozsvárra, a fővárosban vezető színházakban játszott.

101. Nagy Gyula (Szeged, 1872. jan. 15.–?, 1935 után): színész. 1909-től 1924-ig játszott Kolozsvárt. Komikus szerepkörben alkotott felejthetlent.
102. L. a 201. jegyzetet.
103. Kiss Mariska (?): színésznő. 1909-ben szerződött Kolozsvárra.
104. Csapó Jenő (1881–déli harctér, 1914. nov. 10.): színész. A budapesti Király Színházban kezdte pályáját. 1910-ben Kolozsvárra szerződött énekes bonviván szerepkörre. Nagy sikert aratott *A sárga csikó* némafilm változatában, a Pusztabíró szerepében. Az első világháborúban esett el.
105. Szigeti József (Veszprém, 1822. máj. 11.–Budapest, 1902. febr. 26.): színész, színműíró. A Nemzeti Színház tiszteletbeli tagja, népszerű darabokat írt (*Viola, A vén bakancsos és fia, a huszár, Rang és mód*).
106. Téves közlés. 1866-ban szerződött Debrecenbe, itt indult el a karrierje.
107. Bérczy Mihály (Tamásfalva, 1890. márc. 10.–Marosvásárhely, 1957): színész, színházi titkár, színingazgató. Több ízben volt a kolozsvári színház tagja, főleg zenés darabokban játszott, színházi titkárként működött. A két világháború között Erdélyben stagione társulatokat vezetett.
108. Bereng József (Déva, 1876. ápr. 18.–?): színész. 1906–1912 között működött Kolozsvárt. Epizódszínész volt.
109. Paksi Sándor (?): színész.
110. Beregi Oszkár (Budapest, 1876. jan. 24.–Hollywood, 1965. okt. 18.): színész, rendező. Adottságai a szerelmes és drámai hős szerepekre kiválóan alkalmassá tették. A színiakadémia után Kolozsvárra szerződött, majd a Vígszínház első társulatának lett a tagja. Berlinben, Bécsben, Amerikában, Erdélyben, Felvidéken gyakran vendégszerepelt.
111. Táray Ferenc (Tápiószele, 1884. dec. 24.–Budapest, 1961. ápr. 3.): színész, rendező, színingazgató. Kolozsvárott 1911–1912-ben, 1919–1924 között, 1927-ben, 1941–1944 között játszott. 1941–1942-ben a kolozsvári Nemzeti Színház drámai művészeti és ügyvezető igazgatója volt. A hőszerelemes és a hős szerepkört töltötte be, de jellemszerepeket, filmszerepeket is játszott.
112. Csontos Gyula (Munkács, 1883. márc. 3.–Budapest, 1945. aug. 1.): színész. A legnagyobb magyar komikusok közé tartozik, alakításait a tragikomikus tónus jellemezte. Gyakran szerepelt filmen.
113. Medgyaszay Vilma (Arad, 1885. máj. 3.–Budapest, 1972. ápr. 5.): színésznő. Ő volt a *János vitéz* első Iluskája. Nagy Endre harmattal befuttatott nemesgyöngynek nevezte a hangját. Főlényes mestere volt a pódiumművészetnek. Kossuth-díjas, kiváló művész volt.
114. Báthory Elza (Budapest, 1883. szept. 30.–Budapest, 1976. szept. 30.): énekesnő, színésznő. 1910-ben került Kolozsvárra, 1919-ben távozott Magyarországra. Janovics filmgyárának számos némafilmjében fellépett.
115. Kertész Endre (Balassagyarmat, 1889. márc. 2.–Budapest, 1925. jan. 28.): színész. Kolozsvárt kezdte a pályáját 1911-ben. Jellemszerepeket formált meg, 1917-től haláláig vidéken és Budapesten játszott.
116. Faragó Ödön (Adony, 1876. júl. 21.–Budapest, 1958. júl. 28.): színész, rendező, színingazgató. 1910–1914 között Kolozsvárt volt színész, majd 1914-től Kassán igazgató lett. 1927–1930 között Budapesten az Andrásy úti Színházban volt főrendező. Fő érdeme, hogy a kisebbségi színjátszás színvonalas maradt Csehszlovákiában.
117. Bánóczy Dezső (Veszprém, 1888. márc. 26.–Budapest, 1958. okt. 13.): színész, rendező (használta a doktori címet, mivel jogot végzett). 1910-ben szerződött Kolozsvárra. Epizód szerepeket játszott eredeti, árnyalt eszközökkel, hitelesen.
118. Szakács Andor (Étfalva, 1865–Kolozsvár, 1924. márc. 21.): színész, rendező. Tragikus színész, két évtizedet töltött Kolozsvárt, városunk Nemzeti Színházának örökös tagja.
119. Nagy Adorján (Budapest, 1888. nov. 24.–Budapest, 1956. aug. 1.): színész, rendező, színészpedagógus. A színiakadémia elvégzése után 1910-ben Kolozsvárra szerződött, 1918-ban a budapesti Nemzeti Színház tagja lett, 31 éven át a színiakadémia tanára.
120. Poór Lili (Mariancs, 1886. ápr. 15.–Kolozsvár, 1962. nov. 26.): színésznő. Janovics Jenő felesége, több mint ötven évig a kolozsvári színház vezető művésze volt. A század eleji magyar filmgyártás úttörője. A kolozsvári színház örökös tagja, érdemes művész, a nép művésze címetek érdemelte ki.
121. Förstner Tivadar (?): iparművész, díszlettervező. Kiemelkedő díszlettervei: *Az ember tragédiája, Bánk bán, Oreszteia-trilógia*.
122. Krémer Jenő (Kolozsvár, 1866. aug. ?–Kolozsvár, 1919. ?): színész, rendező. Pályáját 1885-ben kezdte Kolozsvárt. Hőszerelemes, később komikus szerepekben lépett fel.

123. Barics Gyula (Bácsbokod, 1887. márc. 10.–Gyöngyös, 1930. okt. 10.): színész, színműíró. 1912–1915 között Janovics társulatának tagja. Népszínműénekesi szerepekben volt sikere.
124. Fekete Mihály (Csongrád, 1884. dec. 31.–Kolozsvár, 1960. ápr. 4.): színész, színházigazgató. Janovics meghívására 1911–1922 között Kolozsvárt főszerepeket játszott és rendezett. A két világháború között erdélyi vándortársulatokat igazgatott. 1930-tól élete végéig Kolozsvárt volt szerződött tag. Janovics filmgyárában rendezett is.
125. Hegyi Lili (Dunaharaszti, 1883–Kolozsvár, 1967): színésznő, énekesnő. Pályafutását operetténekesnőként kezdte, 1911-ben Janovics szerződtette Kolozsvárra. Opera-, operett- és prózai szerepeket egyaránt alakított.
126. Vachott később Vahotra magyarosít, így van közfoglalomban a neve.
127. Szentgyörgyi Margit (?): színésznő.
128. Prielle Kornélia (Máramarossziget, 1826. jún. 1.–Budapest, 1906. febr. 25.): színésznő. A Nemzeti Színház örökös tagja. Hat és fél évtizedes pályafutása alatt együtt lépett fel nemzeti színjátszásunk XIX századi kiemelkedő tagjaival. Polgári szalondarabok kitudó tolmácsolója volt.
129. A Sztárai-darab valóban Shakespeare születése előtt keletkezett, de a pálos szerzetes műve (*Omnia vincit amor*) 1765-beli, tehát jóval a nagy drámaköltő halála után íródott.
130. Alszeghy Irma (Budapest, 1864. febr. 26.–Budapest, 1945. márc. 8.): színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja. Naiva, hősnő, szende szerepeket játszott.
131. Varsányi Irén (Győr, 1878. aug. 16.–Budapest, 1932. okt. 17.): színésznő. Pályakezdetétől haláláig a Vígszínház tagja. Hegedüs Gyula mellett a Vígszínház stílusának és arculatának meghatározó egyénisége.
132. Vendrei Ferenc (Sepsiszentgyörgy, 1858. jún. 26.–Budapest, 1940. júl. 4.): színész, drámaíró. 1881-ben Kolozsvárt kezdte pályáját, 1885-ig maradt, 1896–1899 között ismét városunkban volt szerződésben. Komikus epizodista volt. Színműveket is írt.
133. Császár Mária (?): színésznő.
134. *Aiasz*, Szophoklész kevésbé ismert, legrégebbi tragédiája, Kr.e. 450-ből.
135. Magyarra Csiky Gergely fordította 1885-ben *Foglyok* címmel, a magyar szakirodalomban így ismert.
136. Az *Adelphoe* című művet 1895-ben Molnár S.P. fordította magyarra *Fitestvérek*, majd 1952-ben *Meller P. Testvérek* címmel.
137. A *Perzsák* először magyarul a kolozsvári ciklus keretében került színre 1912-ben Csengery János fordításában.
138. Magasított, lépcsőzetes, félkör alakú nézőtérrel tekinthette meg a kb. 17 000 néző a 20 méter átmérőjű kör alakú orkhésztrán zajló előadást. Az orkhésztra közepén oltár található. Mögötte áll a szkénének nevezett épület, ahová az előadáshoz szükséges kellékeket helyezték el, majd kiképződött a palotát vagy templomot ábrázoló hátsó fal. Itt kerültek bemutatásra Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész művei a Dionüoszos tiszteletére rendezett ünnepi játékokon.
139. Várkonyi Mihály (Kisvárd, 1891. márc. 31.–Santa Barbara, Egyesült Államok, 1976. júl. 26.): színész. Pályáját 1912-ben Kolozsvárt kezdte, itt játszott 1914-ig. 1913-ban a kolozsvári némafilmekben kezdődött filmszínészi karrierje. 1920-ban bontakozott ki nemzetközi sikeres pályája. 1923-tól az Egyesült Államokban élt.
140. Az *Oreszteia-trilógia* magyarul először 1912. nov. 22-én Csengery János fordításában hangzott el a ciklus keretében.
141. Harsányi Rezső (Acsád, 1886. ápr. 9.–Budapest, 1971. júl. 19.): színész. 1912–1918 között a kolozsvári színház tagja. A két világháború között gyakran lép fel Erdélyben. Elsősorban jellemszínész volt.
142. A *Médeia* magyarul először Kolozsvárt hangzott el a ciklus keretében, Csengery János fordításában.
143. Téves közlés, 1882-ben már bemutatta a Nemzeti Színház (Periplectomenes: Újházi Ede, Philocomasium: Csillag Teréz)
144. Krasznay Mihály (Szilágysomlyó, 1832. szept. 29.–Kolozsvár, 1892. aug. 27.): színész, rendező. 1854-ben kezdte pályáját, 1871-től nyugdíjazásáig, 1887-ig a kolozsvári Nemzeti Színház tagja. Szerelmes és társalgási színész, ötletes rendező volt.
145. Gabányi Árpád (Eperjes, 1855. aug. 18.–Budapest, 1915. okt. 23.): színész, rendező. 1878–1884 között szerepelt Kolozsvárt, innen a Nemzeti Színházhoz szerződött. Legkiválóbb komikusaink egyike.

146. Festetics Andor gr. (Dunaharaszti, 1857. nov. 26.–uo. 1929. márc. 25.): színész, színházigazgató. Kolozsvárt 1880–1884 között játszott.
147. Zilahy Gyula (Zilah, 1859. jan. 15.–Budapest, 1938. máj. 16.): színész, színházigazgató. 1880–1884 között játszott Kolozsváron. Eleinte hőskéket majd komikus szerepeket, népi zsánereket játszott. 1905–1913 között Debrecenben volt igazgató.
148. Szacs vay Imre (Irsa, 1854. okt. 10.–Budapest, 1939. máj. 25.): színész. Tíz éven át (1874–1884) Kolozsvárt hősszerelmes és társalgási színész. 1884-ben leszerződik a Nemzeti Színházhoz, ahol nagy klasszikus-tragikus színész vált belőle. 1909-ben a Nemzeti Színház örökös tagja lett.
149. Hubay Aranka (?): színésznő. *Az ember tragédiája* első erdélyi előadásán, 1884-ben játssza Hippitát, a Farkas utcai színház fénykorában, E. Kovács Gyula és Ditrói Mór idején, tagja a társulatnak.
150. Réthy Laura (Nagykörös, 1865. márc. 13.–Miskolc, 1938. júl. 31.): primadonna.
151. Geró Lina (Szatmár, 1858. szept. 21.–Budapest, 1926. jan. 6.): színésznő. Vidéki vándorévek után előbb a kolozsvári, majd a budapesti Nemzeti Színház tagja. Naiva, drámai és vígjátéki szende volt.
152. Hunyadi Margit (Kisvarsány, 1854. febr. 21.–Budapest, 1906. aug. 24.): színésznő. 1888–1896 között Kolozsvárt, 1896-tól a Vígszínházban lépett fel szalonszerepekben. Hunyady Sándor édesanyja.
153. Medgyaszay Evelyn (Székesfehérvár, 1861. dec. 24.–Budapest, 1897. máj. 31.): színésznő, társalgási drámákban játszott. 1884-ben szerződötték Kolozsvárra, ahol 1886-ig maradt. 1885-ben háromszor játszta el Éva szerepét *Az ember tragédiájában*. Hegedüs Gyula felesége, a Vígszínházhoz szerződötték őket, Medgyaszay Evelyn azonban gyors befolyású betegsége és hirtelen halála megakadályozta abban, hogy felléphessen a Vígszínházban.
154. K. Szerémy Gizella (Balassagyarmat, 1867. máj. 1.–?): színésznő. 1890–98 között működött Kolozsvárt, később a Vígszínház tagja lett. Drámai erejű szerepformálásáról volt híres.
155. Fáy Szeréna (Erdőhegy, 1865. dec. 24.–Budapest, 1934. jan. 27.): színésznő. 1888-ban a bécsi Volks-theaterben, 1899–1900-ban Kolozsvárt játszott. Előtte és utána a Nemzeti Színház tagja volt, amelynek örökös tagja lett. Jászai és Márkus utóda a drámai hősnő szerepkörében.
156. Tompa Kálmán (Sajókövec, 1861. máj 1.–Szombathely, 1939. máj. 19.): színész, igazgató. A kolozsvári társulat sikeres tagja 1898–1904 között. Erdélyi színházakat igazgatott az első világháború előtt.
157. Lukács Juliska (Nagyvárad, 1867–? 1934): színésznő. Drámai hősnőket és népszínművek női főszerepét alakította.
158. Károlyi Leona (Szeged, 1877. jan. 10.–?): színésznő. 1903–1905 között szerepelt Kolozsvárt; opera- és operettprimadonna volt.
159. Paulay Ede (Tokaj, 1836. márc 12.–Budapest, 1934. márc. 12.): színész, rendező, dramaturg, színészpédagógus, fordító, színháztörténész, a Nemzeti Színház igazgatója, a magyar színművészet egyik legnagyobb alakja. Pályakezdő éveiben Kolozsvárt is játszott. Ő rendezte *Az ember tragédiája* (1883) és a *Csongor és Tünde* (1873) ősbemutatóit.
160. Baróti Erzsébet (Arad, 1900. febr. 17.–Kolozsvár, 1972): színésznő. Kolozsvárt kezdte pályáját 1920-ban, 1929-ig a társulat drámai hősnője volt, innen Budapestre távozott, de gyakran szerepelt városunkban.
161. Kemény László (Okány, 1899. jan. 1.–Budapest, 1970. máj. 8.): színész. 1923–1928 között játszott Kolozsváron. Drámai hős és jellemszerepeket alakított emlékezetesen.
162. Forgách Sándor (Szolnok, 1890. febr. 4.–Auschwitz, 1944): színész, 1921–1938 között volt Kolozsvárt szerződésben. A két világháború között a romániai magyar színjátszás egyik legkiemelkedőbb személyisége, az intellektuális játékmódor híve, a korszerű stílus előfutára.
163. Neményi Lili (Igló, 1902. nov. 28.–Budapest, 1988. júl. 13.): színésznő, énekesnő. 1922–1927 és 1931–1932 között játszott Kolozsvárt. Pályáján alakított primadonna és szubrett szerepeket, bemutakozott naivaként, sanzon- és operaezenekesként is.
164. Mihályffy László (?): színész. 1919 és 1930 között volt Janovics társulatának tagja. Tragédiában és vígjátékban egyaránt kiemelkedő alakításokat formált.
165. Földényi László (Gödöllő, 1895. okt. 18.–Alsóörs, 1960. júl. 23.): színész. 1914-ben kezdte pályáját, 1930–1934 között működött Kolozsvárt. Szerelmes és jellemszínész volt.
166. Tóth Elek (Cegléd, 1873. szept. 27.–Kolozsvár, 1944. jan. 1.): színész, rendező. 1927-től haláláig a kolozsvári színház tagja. Sokoldalú színészegyeniség, kitűnő jellemszínész. A kolozsvári színjátszás kimagasló egyéniségei közé tartozik.

167. Bárdi Teréz (Kolozsvár, 1908. jún. 24.–Kolozsvár, 1987. júl. 8.): színésznő, Forgách Sándor felesége, 1930–1935 között játszott Kolozsvárt. Az erdélyi színpadok megbecsült tagja volt.
168. Barsi Ödön (Budapest, 1904. ápr. 18.–Budapest, 1963. febr. 5.): színész, rendező, író. 1931–1932-ben játszott Kolozsvárott. Jellemszerepeket alakított.
169. Kaszab Anna (Jászárokszállás, 1898. ápr. 16.–Jászárokszállás, 1975. márc. 5.): színésznő. Pályafutását 1919-ben kezdte, majd valamennyi nagy városban és a fővárosban játszott drámai hősnő szerepeket, de ünnepelt primadonna is volt.
170. Balázs Samu (Bánffyhunrad, 1906. máj. 18.–Budapest, 1981. szept. 25.): színész, 1928–1936 között a kolozsvári színház tagjaként eljátszotta a Hamletet, a Bánk bánt, Ádámot; 1936-ban távozott Budapestre a Nemzeti Színházhoz. Nagy formátumú jellemszínész volt.
171. Tasnády András (?): színész. Jó képességű jellemszínész volt 1930–1933 között a kolozsvár–nagyváradai társulatnál. Később Budapestre települt.
172. Réthelyi Ödön (Pápa, 1881–Kolozsvár, 1951. okt. 20.): színész. 1908-ban kezdte pályáját. 1915-ben Janovics hívására Kolozsvárra jött, ahol élete végéig a társulat tagja maradt. A korszak nagy drámai művésze, sűrűn szerepelt a kolozsvári némafilmekben is.
173. Korda Sándor (1893–1956): filmrendező, filmszaklapok szerkesztője. Rendező tevékenységét Janovics filmstúdiójában kezdi. Az első világháború után Bécs, Berlin, Párizs, Hollywood pályájának állomásai. 1931-ben Londonba költözik, ahol fontos szerepet játszik a modern angol filmművészet megteremtésében. Munkája elismerésül megkapja a lovagi címet.
174. Kertész Mihály (Budapest, 1888. dec. 24.–Hollywood, 1962. márc. 10.): színész, filmrendező. 1909–1912 között volt a kolozsvári színház tagja. 1912-től dolgozott Janovics Jenő filmstúdiójában. 1919-ben kezdődött nemzetközi filmkarrierje. Bécsben, Londonban, Hollywoodban dolgozott. A nemzetközi filmvilágban Michael Curtis néven vált ismertté.
175. Garas Márton (Banjaluka, 1881–Budapest, 1930): színész, rendező, filmrendező. Janovics 1915 tavaszán és nyarán foglalkoztatta filmstúdiójában. Németországban dolgozott mint filmrendező.
176. A szerző maga említi, hogy emlékezetből írta le a Kolozsvárott készült filmek felsorolását. A következő jegyzetsorban Jordáky Lajos: *Az erdélyi némafilm-gyártás története (1903–1930)* című könyve alapján helyesbítjük a téves adatokat. Szcenárium: Némedy Gábor, rendező: Garas Márton; Nagy Gyula nem játszott, hanem Bárczai leányát Nagy Ilona alakította.
177. Szcenárium: Janovics Jenő.
178. Rendező: Garas Márton.
179. Ihász Aladár nem játszott a filmben.
180. A szcenárium is Korda Sándor munkája.
181. A rendezés Fekete Mihály munkája.
182. Szcenárium írója Fekete Mihály.
183. Rendező: Garas Márton.
184. Rendező: Kertész Mihály.
185. Rendező: Janovics Jenő.
186. Forgalomba hozta: Transsylvania.
187. Szcenárium: Gyalui Jenő, rendező: Fekete Mihály, forgalmazta: Transsylvania.
188. Horti Sándor helyett Ihász Aladár játszott.
189. Főszereplő nem Mészáros Alajos, hanem Tompa Béla.
190. Szcenárium: Korda Sándor, főszereplők: G. Kertész Ella, Góth Sándor.
191. Rendező: Janovics Jenő.
192. Rendező: Fekete Mihály.
193. Rendező: Fekete Mihály.
194. Nagy Adorján helyett Mészáros Alajos lépett fel.
195. Főszereplő nem Szabados Piroska, hanem Berky Lili volt.
196. Szcenárium: Ligeti Ernő, a szereplők között nem játszott Várkonyi Mihály és Harsányi Rezső.
197. Szcenárium és rendező: Janovics Jenő.
198. Szcenárium: Janovics Jenő, forgalmazta Transsylvania.
199. Szcenárium: Vendrey Ferenc.
200. Sajnos ez a tény még nem ment át a színházi köztudatba, még a legutolsó Shakespeare összes drámai kiadás (Magyar Helikon, 1972) is úgy tudja, hogy első magyar bemutatója 1969-ben volt Veszprémben *Lóvátett lovagok* címmel.

201. Fehér Gyula (Kecskemét, 1879. márc. 11.–Budapest, 1965. okt. 8.): színész, színészpedagógus. Kisebbszerepeket játszott, jelentősebb filmelméleti munkássága. A filmjáték elméletének és gyakorlatának tanára volt az Országos Színészegyesület színiiskolájában.
202. Magyarul először Kolozsvárt játszották 1800. febr. 15-én, de Schink német szerző átdolgozását fordította le Kórész Zsigmond.
203. Ezt a rendezést ismételte meg Janovics az 1923–24-es évad Shakespeare-ciklusa alkalmával is.
204. A *Romeo és Júliát* Kolozsvárt először 1793. dec. 30-án játszották, de Kún Szabó Sándor fordítása a Christian Weisse-féle átdolgozás nyomán készült.
205. Roderigo Lopez kitért spanyol zsidó volt.
206. 1854-ben Gondol Dániel fordításában játszották Budapesten.
207. Magyarul először Kolozsvárt játszották 1794. jan. 27-én, Schröder átdolgozását Kazinczy Ferenc fordította.
208. Anyanyelvünkön először Kolozsvárott szólalt meg az *Othello* 1794. márc. 24-én K. Boér Sándor fordításában.
209. A *Coriolanus* első pesti magyar nyelvű bemutatója (1842. jan. 25.) után nem sokkal Kolozsvárt is színre került (1842. márc. 12.) Dobossy István és Egressy Gábor fordításában.
210. Duncan skót király.
211. Nem tesz említést Terentiusról.
212. Téves közlés, csak hat Shakespeare-darabot sikerült bemutatni az 1923–24-es évadban
213. Újvári Lajos (Budapest, 1877. júl. 28.–?): színész. 1908-ban kezdte pályáját, 1915–1919 között játszott Kolozsvárt.
214. Kozma Hugó (Illava, 1883. dec. 6.–?): színész, igazgató. Karakter és bonviván szerepeket játszott. A két világháború között Erdélyben vándortársulatokat igazgatott.
215. Lengyel Vilmos (Nagyszeben, 1893. máj. 14.–Budapest, 1959. ápr. 14.): színész. 1915-től kilenc évig Kolozsvárott volt szerelmes színész.
216. Papp Katinka (?): színésznő. Operettszubbrett szerepkört töltött be.
217. L. a 80. sz. jegyzetet.
218. Sümegi Ödön (Arad, 1882. júl. 7.–?): színész, színigazgató, színműíró. 1916–1924 között Janovics társulatának tagja; 1924–25-ös és 1925–26-os évadban Közép-Erdélyben igazgatott vándortársulatokat. Operett bonviván szerepkörben lépett fel.
219. Antal Erzsébet (Rozsnyó, 1886. okt. 19.–Budapest, 1959. máj. 17.): színésznő. 1911-ben kezdte pályáját Kolozsváron Janovics társulatában. Szubbrett-primadonna szerepek eljátszásával szerzett hírnevet, de sok drámai főszerepet is alakított.
220. Kiss Ferenc (Székesfehérvár, 1893. ápr. 15.–Budapest, 1978. aug. 13.): színész, 1917-ben vendégszerepelt Kolozsvárott. 1937-ben a Nemzeti Színház örökös tagja lett. Kivételes tehetsége klasszikus hősszerepekben érvényesült leginkább.
221. Szabados Piroška (Bonyhád, 1893. dec. 9.–Budapest, 1967. márc. 28.): színésznő. 1916-ban Kolozsvárt kezdte pályáját. Ígéretesen induló pályája Magyarországon kettétört. Kezdetben drámai hősnőket és naivákat játszott, később jellem szerepeket formált meg.

TARTALOM

<i>Régmúlt emlékek között tallózva</i> (Senkánuszky Endre bevezetője)	5
Kolozsvár új színháza	7
A kolozsvári Országos Színházi Alap	8
Hová épüljön az új színház?	15
A kormány a bécsi Fellner és Helmer céget bízza meg az építési tervek elkészítésével	17
Az építés	26
Az építésvezető nem akarja elhelyezni Wesselényi Miklós szobrát a színház homlokzatára	29
Tisza István kinevezi az új színház igazgatójává Janovics Jenőt	31
Az új színház megnyitása	33
Az első előadás	40
Ünnep után a munka hétköznapi kezdődnek az új színházban	44
Az első évad művészszemélyzete	49
Gróf Apponyi Albert további nyolc évre Janovics Jenőt bízza meg a színház igazgatásával	66
A második évad. Magyar újdonságok sorozatos előadása	68
A harmadik évad	74
Utolsó nyári évad a favázai nyári színpadon	81
A negyedik évad	83
Lehár Ferenc a Hunyadi téri színház karmesteri székében	90
Újházi Ede	91
Blaha Lujza	97
Hogy épült fel a Szamos-parti „fabódé” helyén a Színpad	105
A Színpad megnyitása	111
Az ötödik évad	115
Párhuzamos előadások a Hunyadi téri színházban és a Színpadon	126
Előterjesztés, amely azt célozza, hogy a könnyű művészet teljesen a Színpadba vonuljon, a Hunyadi téri színház műsora viszont kizárólag a nemzeti tiszta művészi feladatokat szolgálja	129
Hatodik évad. A Magyar Drámatörténeti Sorozat terve	132
A drámatörténeti előadások hatása	193
Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső a kolozsváriak budapesti vendégjátékáról	201
Kolozsvár ünnepélyesen fogadja a budapesti vendégjátékról hazatérő színészeit	207
A budapesti Magyar Színház vendégjátéka a Hunyadi téri színházban	209
Hivatalos beszámoló a hatodik évad munkájáról	210
A hetedik évad	213
Antik drámák sorozatos előadása	215
A kolozsvári Madách-kultusz	228
Az ember tragédiája rendezése.	235
Beszámoló a hetedik évad munkájáról	243

A Hunyadi téri színház indította el nemes nyomokon a magyar nemzeti filmgyártást	244
A nyolcadik évad	260
A nyolcadik évad gerince: Shakespeare-ciklus.	262
Ünnepi előadások Szigligeti születésének századik évfordulójára	295
Ünnepi előadás Dózsa György fölkelésének 400. évfordulóján	300
Beszámoló a nyolcadik évad munkájáról	302
Kiütött a háború! A Hunyadi téri színház az ország egyetlen színháza, amely nem zárta be kapuit	304
Az első háborús évad	308
A második és harmadik háborús évad	311
A negyedik háborús évad. Tizenkilenc opera 84 előadásban	320
Népies darabok sorozatos előadásai	321
A színészek gazdasági helyzete a háborús évek alatt	323
A veszített háború után	324
A Hunyadi téri színház élete és fogadalma a románok bejövetelét megelőző napokon	327
Utószó (Kötő József)	331
Jegyzetek	339

